

LO og ”de nye gruppene”.

Konseptualisering av arbeidstakerne

1975–1989

Jan Messel

Avhandling for ph.d.-graden
Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH)
Det humanistiske fakultet
Universitetet i Oslo
2009

Forord

Denne avhandling er i hovedsak blitt til mens jeg har vært stipendiat ved det som nå heter Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH). Stipendet har vært finansiert gjennom Forum for samtidshistorie (FoSam), og avhandlingsprosjektet har vært en del av et prosjekt om kollektive bevegelser som er ledet av professor Knut Kjeldstadli.

Kjeldstadli har også vært min veileder og den som i størst grad skal takkes for at avhandlingen er ferdig. Vi har ikke alltid vært enige, men diskusjonene har vært konstruktive og nyttige. Veiledningsoppgaven har nok krevd en god porsjon tålmodighet, på flere måter. I første del av avhandlingsarbeidet var også seminarene om kollektive bevegelser et viktig forum for diskusjon og tilbakespill.

Stipendiatmiljøet ved instituttet har spilt en viktig rolle både faglig og sosialt. De mange seminarene organisert av fakultetets ph.d.-program har gitt vesentlige innspill. De mer uformelle diskusjonene og samtalene blant stipendiater og kolleger ved instituttet har også gitt god inspirasjon. Enkelte har betydd mye. Hege Roll-Hansen har delt lidelser og gleder gjennom stor deler av avhandlingsarbeidet. I den siste perioden har et samarbeid med henne og Kerstin Bornholdt om kjønn og arbeidsbegrepet betydd mye for å klarlegge mine egne konklusjoner. Mine to nærmeste ”kontornaboer”, Marlen Ferrer og Mona Ringvej, har også vært gode å ha som samtalepartnere.

Arkivarbeidet har i stor grad foregått på Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo. Som vanlig har de ansatte der vært svært imøtekommende og behjelpelige. Også Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund skal ha takk for at de stilte sitt arkiv til disposisjon.

En siste takk går til Kari, Erik, Mari og Stine som har måttet leve med meg under arbeidet med avhandlingen. Det har nok ikke alltid vært lett. Uten oppmuntring, støtte og hjelp fra Kari hadde jeg neppe klart å gjennomføre avhandlingsarbeidet.

Forskning er både en individuell og en kollektiv prosess. Jeg står i gjeld til mange, både kjente og ukjente. Ansvar for den foreliggende avhandling, med dens feil og mangler, er likevel bare mitt.

Jan Messel

Oslo, oktober 2009.

Innhold

Forord.....	iii
Innhold	v
Organisasjoner – forkortelser	ix
Kapittel 1 Utgangspunkt, spørsmål og framgangsmåte.....	1
Fra sosialhistorie til historien om det 'sosiale'	2
"Postsocial History"	8
"Arbeiderklassens vekst og fall" – en norsk debatt.....	11
Hva så?	18
Hva nå?.....	25
Tidligere forskning: Dialog og inspirasjon.....	28
Kilder og struktur	33
Kapittel 2 Et organisasjonsmønster etableres	35
Industriforbundsformen og funksjonærorganisering.....	36
Kommunefunksjonærenes vei inn i LO.....	40
Statsansatte og etatsforbund	42
Handel og kontor inn i LO.....	43
Ny strategi og nye framstøt	46
LO og arbeidslederne	46
LO og statens tjenestemenn.....	49
Organisasjonsformene igjen på dagsorden.....	50
Organisasjonskamp etter krigen	55
Funksjonærenes Sentralorganisasjon og Funksjonærsambandet	55
Mønsteret rundt 1970	58
Oppsummering	59
Kapittel 3 Byggverket	61
Konrad Nordahls tale.....	61
Historiekulturen i LO	66
Historiekulturbegrepet.....	67
Hvor finnes historiekulturen?	70
Oppblomstring på 1970-tallet.....	73
Grunnfortellingen	74
Drivkreftene.....	78

Bevegelsen som helt, samhold og solidaritet som ideal	79
”Vi skal videre, vi skal framover, men vi skal aldri glemme”	87
Historiens tvetydighet.....	88
Minnets makt.....	90
Skikkelig arbeid, ordentlige arbeider	93
Arbeid, hva er nå det?.....	96
Arbeidere og funksjonærer i samfunnsforskningen	100
Industriens primat.....	103
Forskjell på folk.....	107
”Hva skjer i fagbevegelsen?”	109
LOs dilemma	112
Samfunnsansvar og lønnspolitikk	115
Realøkonomiske rammer.....	117
Rimelig og rettferdig	121
Oppsummering	128
Kapittel 4 Utfordringene.....	133
Utdanning som skillelinje – etableringen av AF i 1975	133
”Det akademiske interessefellesskap”	135
Allianser, anerkjennelse og vekst.....	144
Oppsummering	148
Politisk uavhengighet som organisasjonsmarkør – etableringen og utviklingen av	
Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS)	149
Vekst og anerkjennelse.....	158
Allianser og konkurrenter.....	166
Inntektspolitikk.....	173
Oppsummering	177
Utfordringen i tallenes tale	178
Nye tall i 1985	183
...og i 1988.....	184
Oppsummering	187
Et trehodet troll.....	187
Kapittel 5 Svaret.....	191
To samlinger, ulike reaksjon	192
Om ”å slå seg inn på LOs tradisjonelle sterkeste organisasjonsområde [...]”	199

Oppsummering av LOs første reaksjoner på etableringen av AF og YS	202
Oppdemming, utestengning og allianser	204
Oppdemmingsstrategi og frierferd	204
Utestengning av konkurrentene	207
”Tariffpolitiske pyromaner” eller mulige kampfeller.....	210
Tariffpolitikk under Høyre-regjering	212
LOs relative tilbakegang.....	217
Nye runder med organisasjonsdebatt.....	219
Informasjons- og mediekampanje	221
På jakt etter forklaringer	226
Med hjelp fra forskningen – opprettelsen av Fafo.....	227
Så samles vi på valen...?	229
Nye diskusjoner om LOs dilemma	232
”Prøveballongen” til Tor Halvorsen.....	235
LO-kongressen 1985	241
Oppsummering	244
Kapittel 6 Nye mønstre	249
Fra romanse til tragedie	250
Industri i motvind	254
Tariffpolitikk i krisetid	260
Strategisk tenkning internt i LO	265
Forsvar av det faglig-politiske samarbeidet	269
Nyorientering i Arbeiderpartiet	272
Organisasjonsendringer og organisasjonsdebatt.....	276
Etablering av Fellesforbundet.....	276
Kvinner og ”de nye gruppene”	278
To historiefortellinger.....	278
Nedlegging av den selvstendige kvinneorganiseringen i LO	280
Likestilling og familiepolitikk.....	282
Kvinner og oppslutning om LO.....	286
LO og kjønn, et forhold i endring.....	291
Nye Fafo-rapporter	297
Reaksjoner i og utenfor LO	301
LO-kongressen i 1989	303

Nytt handlingsprogram.....	305
Valget av Yngve Hågensen	306
Organisasjonsdebatten på kongressen i 1989	315
Oppsummering	316
Kapittel 7 Oppsummering og konklusjoner	321
Datidens framtid: Gerd-Liv Valla som ny LO-leder	321
Organisasjonsdebatt uten ende	322
Forholdet til andre arbeidstakerorganisasjoner	324
Gerd-Liv Valla på LO-kongressen 2001	328
Første konklusjon: endret virkelighetsforståelse	332
Andre konklusjon: forståelse av endringene	338
Kilder	343
Litteratur.....	345

Organisasjoner – forkortelser

Dette er en oversikt over organisasjoner nevnt i teksten med eventuelle forkortelser.

Hovedorganisasjoner og hovedsammenslutninger – Norge

Landsorganisasjonen i Norge (LO)

Til 1957: Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL)

Akademikernes Fellesorganisasjon (AF)

Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS)

Embetsmennes Landsforbund (EL)

Yrkesorganisasjonenes Hovedsammenslutning for Embets- og Statstjenestemenn (YH)

Funksjonærenes Sentralorganisasjon (FSO)

Norsk Akademikersamband (NAS)

Fagforbund, karteller og andre organisasjoner innen LO

Fagforbundet

Fellesforbundet

Etablert i 1989 som en samling av NJMF, Norsk Bygningsindustriarbeiderforbund, Norsk Bekledningsarbeiderforbund, Norsk Papirindustriarbeiderforbund og Norsk Skog- og Landarbeiderforbund.

Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere (FO)

Etablert i 1993 som en sammenslutning av NOSO, NBF og NVF.

Handel og Kontor i Norge (HK)

Tidligere:

Den underordnede Handelsstands Landsforbund 1908–1921

Norges Handelsfunksjonærers Forbund 1921–1925

Norges Handels- og Kontorfunksjonærers Forbund 1925–1977

Lensmannsbetjentenes landslag

Gikk ut av LO i 1983.

Norsk Arbeidsmandsforbund

Tidligere:

Det norske Vei- og Jernbanearbeiderforbund 1895–1899

Det norske sten-, jord-, og bergarbeiderforbund 1899–1900

Norsk Barnevernspedagogforbund (NBF)

Norsk Bekledningsarbeiderforbund

Norsk Bygningsindustriarbeiderforbund

Norsk Centralforening for Boktrykkere

Fra 1957 Norsk Typografisk forbund, fra 1967 en del av Norsk Grafisk Forbund.

Norsk Elektriker- og Kraftstasjonsforbund (NEKF)

Norsk Forbund for Arbeidsledere og Tekniske Funksjonærer (NFATF)

Norsk Grafisk Forbund

Norsk Gullsmedarbeiderforbund

Norsk Hotell- og Restaurantarbeiderforbund

Norsk Jernbaneforbund

Norsk Jern- og metallarbeiderforbund (NJMF)

Norsk Kommuneforbund (NKF)

Etablert i 1923 som en sammenslåing av Norsk Sporveisforbund (NSF),

Norsk kommunearbeiderforbund (NKAFF) og Kommunale Tjenestemenns

Landsforbund (KTL).

I 2003 gikk NKF sammen med Norsk helse- og sosialforbund til Fagforbundet.

Norsk Lokomotivmannsforbund

Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund (NNN)
Norsk Olje- og Petrokjemisk Fagforbund (NOPEF)
Norsk Papirindustriarbeiderforbund
Norsk Politiforbund
 Gikk ut av LO i 1975
Norsk Postforbund
Norsk Sjømannsforbund
Norsk Skog- og Landarbeiderforbund
Norsk Skotøyarbeiderforbund
Norsk Sosionomforbund (NOSO)
Norsk Tjenestemannslag (NTL)
Norsk Tolltjenestemannsforbund
 Gikk ut av LO i 1979
Norsk Transportarbeiderforbund (NTF)
Norsk Vernepleierforbund (NVF)
Skolenes Landsforbund (SL)
 Tidligere:
 Yrkesskolelærenes Landsforening (YL)
 Skolenes Landsforening (SL)
Telefolkenes Fellesforbund
 Tidligere:
 Norsk Telegraf- og Telefonforbund
 Telefolkenes Fellesforbund ble en del av Tele- og Dataforbundet i 1988 som i 1999
 gikk sammen med NEKF til EL & IT Forbundet.

Statstjenstemannskartellet (Kartellet)
Oslo Faglige Kvinnebevegelse (OFK)

Medlemsforbund og seksjoner i YS

Det norske maskinistforbund (DNMF)
Forsikringsfunksjonærenes Landsforbund
Kommunale Funksjonærers Landsforbund (KFL)
 Fra 1985: Kommunalansattes Fellesorganisasjon (KFO)
Kvinnelige Telegraf- og Telefunksjonærers Landsforening (KTTL)
 Fra 1982 Kvinnelige Tele-Tilsattes Landsforening
 Fra 1988 Kommunikasjons- og Teletilsattes Landsforbund
Norges Arbeidslederforbund (NALF)
 Tidligere De Industrielle Formænds og Verksmesteres Landsforbund
Norges Funksjonærforbund (NOFU)
Norsk Assurandørers Forbund
Norsk Bankfunksjonærers forbund (NBF)
 Fra 1993 gikk NBF og Forsikringsfunksjonærenes Landsforbund sammen i
 Finansforbundet
Norsk Hjelpepleierforbund
 Fra 1995 Norsk helse- og sosialforbund
 Fra 2003 sammen med NKF (LO) i Fagforbundet
Norsk Olje- og gassmedarbeiderforbund (NOGMF)
 Fra 1979 Norsk Olje- og Energimedarbeideres Fellesorganisasjon (NOEMFO)
Norsk Rutebilarbeiderforbund (NRAF)
Norsk Styrmandsforening

Norsk Tollerforbund
Privatansattes Fellesorganisasjon (PRIFO)
Statstjenestemannsforbundet (STAFO)
Yrkesorganisasjonenes Hovedsammenslutning for Embets- og Statstjenestemenn (YH)

YS-P (YS – seksjon privat)
YS-K (YS – seksjon kommune)
YS-S (YS – seksjon stat)
Yrkesorganisasjonenes forhandlingssammenslutning (Yf)

Medlemsforbund i AF

Den Norske Jordmorforening
Den norske lægeforening
Norges Ingeniør- og Teknikerorganisasjon (NITO)
Norsk Ergoterapeut Forbund (NETF)
Norske Fysioterapeuters Forbund
Norsk Lektorlag
 Fra 1983 Norsk Undervisningsforbund (NUFO)
 Fra 1993 Lærerforbundet
 Fra 2001 sammen med Norsk Lærerlag i Undervisningsforbundet
Norsk Radiografforbund
Norske Sivilingeniørers Forening (NIF)
 Til 1973 Den Norske Ingeniørforening (NIF)
Norsk Sykepleierforbund

Andre lønnstakerorganisasjoner i Norge

Norsk Apotekteknikerforbund
Norsk Ballettforbund
Norsk Lærerlag
Norsk Skuespillerforbund
Operatørfagforeningenes Samarbeidsutvalg (OfS)
Politiets Sentralorganisasjon
 Fra 1997 Politiets Fellesforbund

Andre organisasjoner og forkortelser

Tjänstemännens centralorganisation (TCO)
Handelsarbetarförbundet
Frie faglige internasjonale (FFI)
Nordens Faglige Samorganisasjon (NFS)

Norsk Arbeidsgiverforening (NAF)
Norsk Industriforbund
Næringslivet Hovedorganisasjon (NHO)
Norske Kommuners Sentralorganisasjon (NKS)
 Fra 1988: Kommunenes Sentralorganisasjon (KS)

Fri og uavhengig fagbevegelse (FUF)
Fagbevegelsens Forskningsinstitutt (Fafo)
Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF)
Statistisk sentralbyrå (SSB)

Kapittel 1

Utgangspunkt, spørsmål og framgangsmåte

Landsorganisasjonen i Norge (LO) har siden krigen hatt som målsetting å organisere alle grupper av arbeidstakere. Den beholdt lenge sin dominerende, nærmest enerådende, posisjon som arbeidstakerorganisasjon. På 1950- og 1960-tallet slo den tilbake forsøket på å danne en konkurrerende hovedsammenslutning. Men i siste halvdel av 1970-tallet oppsto det nye utfordringer for LO. To nye hovedorganisasjoner¹, Akademikernes Fellesorganisasjon (AF) og Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS), ble etablert. Samtidig rapporterte samfunnsforskere om en tilbakegang i LOs oppslutning blant arbeidstakerne.

LOs dominerende posisjon var truet. Forklaringer på utviklingen er lansert, både av historikere, samfunnsforskere og journalister og av medlemmer og tillitsvalgte innenfor LO. Disse forklaringene tar ofte utgangspunkt i strukturelle næringsendringer og peker på at de arbeidstakergruppene som i minst grad sluttet opp om LO, vokste, mens de gruppene der LO sto sterkt, gikk tilbake. Enkelte, særlig folk som står nær arbeiderbevegelsen, har også forklart LOs tilbakegang med en ideologisk forvitring, at solidariteten var svekket. Sosiologen Arvid Fennefoss har i flere arbeider pekt på det problematiske med slike forklaringsmodeller der fokus blir rettet mot egenskaper ved arbeidstakerne, enten disse egenskapene sies å følge av arbeids- og ansettelsesforhold eller er ideologisk funderte. Han tar til orde for i stedet å studere ”hvordan LO og forbundene utformer strategier, klassifiserer lønnstakerne, implementerer verdier i en organisasjonsstruktur, fordeler ressurser o.s.v.”² Dette vil være et viktig utgangspunkt også for denne framstillingen.

Spørsmålene jeg stiller, kan foreløpig formuleres som følgende: Med hvilken forståelsesramme møtte LO de overnevnte utfordringene? Og hvordan endret disse forståelsesrammene seg i løpet av de kommende 20 årene etter 1975? I det følgende skal jeg begrunne denne vinklingen, og hvorfor jeg ikke tar utgangspunkt i de strukturelle endringene. Samtidig skal jeg presisere min egen problemstilling.

¹ Med ”hovedorganisasjon” mener jeg her en større samlende organisasjon for arbeidstakere bestående av flere medlemsorganisasjoner.

² Fennefoss 1996, side 130-131. Fennefoss’ standpunkter vil bli nærmere redegjort for i kapittel 6, side 297ff.

Fra sosialhistorie til historien om det 'sosiale'

Jeg vil nærme meg dette ved å stille et annet spørsmål: Hvordan kan organisasjonsmønsteret blant arbeidstakerne og endringene i dette forklares og forstås? Ulike tilnærminger til dette spørsmålet kan kaste lys over en diskusjon rundt utviklingen av sosialhistorien. Dette vil samtidig på et vis være en beskrivelse av en vei jeg selv har gått historiefaglig. Debattene om sosialhistorien har også vært viktige som inspirasjonskilder for denne avhandlingen. Ambisjonen er ikke en fullstendig gjennomgang av sosialhistorien fra 1960-årene og fram til i dag.³ Men jeg vil trekke ut enkelte elementer fra noen debatter om utviklingen av norsk og engelsk sosialhistorie som for meg har kastet lys over problemstillinger rundt bruken av begreper som klasse, sosial struktur og andre kategoriseringer i sammenheng med dette. Formålet er også å synliggjøre den historieforståelsen som jeg bygger på, ut fra tanken om at "every historical discourse contains within it a full-blown, if only implicit, philosophy of history".⁴

Den sosialhistorien som vokste fram i etterkrigstidens Europa og kanskje særlig fra 1960,⁵ er blitt tolket som en reaksjon på en subjektivistisk, idealistisk og eliteorientert politisk historie som til da hadde dominert.⁶ Denne sosialhistorien er på sin side igjen blitt beskrevet som en dogmatisk og positivistisk strukturhistorie i den forstand at den skal ha hatt som premiss at den sosioøkonomiske sfæren konstituerte en objektiv struktur som var bestemmende for resten av samfunnet. Individualitet i form av verdier og holdninger var bare uttrykk for sosial plassering, og det ble ikke noe rom for et kulturelt felts autonomi. Folks interesser var, i dette paradigmet, på samme måte objektivt gitt, og handlinger var årsaksmessig determinert av materielle forhold og sosial posisjon.⁷

Nå er denne beskrivelsen av sosialhistorien nokså ensidig og nærmest som en karikatur å regne. I norsk kontekst har blant andre Dagfinn Slettan vist at sosialhistorien ikke hadde et dogmatisk syn på forholdet mellom basis og overbygning. I en forstand går

³ Gud forby. Det finnes flere historiografier om sosialhistorie. Jeg bygger særlig på Slettan 1996 og Floto 1996, men bruker også Myhre 1995 og Kaldal 2002.

⁴ White 1978, side 126–127, sitert etter Jenkins 2003 (1991), side ix.

⁵ For Norges del er det kanskje mer rimelig å sette tiden rundt 1970 som avgjørende.

⁶ Jeg tror det med rimelighet kan gis andre beskrivelser av tidligere historieforskning, se for eksempel Myhre 1995.

⁷ For en slik beskrivelse, se for eksempel Cabrera 2004, side 1ff. Det skal sies at Cabrera understreker at sosialhistorien var langt mer sammensatt og at han først og fremst ønsker å få fram det objektivistiske paradigme som lå til grunn for denne typen historie.

det an å snakke om to retninger innenfor norsk sosialhistorie, én med basis i Oslo og med Sivert Langholm som faglig leder og en annen med basis i Trondheim med Edvard Bull d.y. som nestor. Særlig gikk ”Trondheims-retningen” langt i å gi kulturen en autonom plass, også i forståelsen av hvorfor folk gjorde som de gjorde. Langholms prosjekt hadde, ifølge Slettan, i større grad som mål å avdekke ”sosiale mønstre og strukturelle handlingsbetingelser”, men heller ikke her var det snakk om en ”rendyrket strukturhistorie”. Med henvisning til en artikkel av Finn Olstad, pekte likevel Slettan på at flere av Langholms studenter var opptatt av et marxistisk-teoretisk perspektiv.⁸ Langholm har på sin side understreket at han ikke helt har kjent seg igjen i denne beskrivelsen av sitt prosjekt. For ham lå det metodiske i ”historie på individnivå”, med vekt på å kartlegge individuelle livsløp med alle de variasjoner som fantes. Langholm mente at dette hadde nær slektskap med mikrohistorie som hadde blitt oppfattet som en del av den nyere kulturhistorien. Han hevdet også at det ikke lå en ensidig handlingsteori i bunn av prosjektet, og at deltakerne hadde høyst ulike teoretiske grunnsyn.⁹

Også i England vil det være vanskelig å snakke om strukturorientert sosialhistorie i streng forstand, noe blant andre Inga Floto har vist.¹⁰ Et helt sentralt verk i den engelske sosialhistorien er E. P. Thompson sin klassiske bok fra 1963: *The Making of the English Working Class*. Her hevdet han at arbeiderklassen ikke var en struktur eller kategori, men noe som skjedde i en prosess mellom mennesker. ”The working class did not rise like the sun at an appointed time. It was present at its own making”, lød det i innledningen.¹¹ Klasseforhold var, ifølge Thompson, noe som kom fram når en rekke mennesker gjorde de samme erfaringene og gjennom dette utviklet et fellesskap seg i mellom og med en avgrensning til andre. Thompson studerte derfor hvordan den engelske arbeiderklassen hadde vokst fram, ikke først og fremst som et resultat av en underliggende økonomisk og sosial struktur, men som en identitetsskapende prosess. Chartismen, den politiske bevegelsen i 1830- og 1840-årene med bakgrunn i People’s Charter og med krav om allmenn stemmerett, var her sentral. Den var et politisk uttrykk for arbeidernes felles erfaringer og motsetningsforhold til arbeidsgiverne og slikt sett et uttrykk for framveksten av klassebevissthet. Disse felles erfaringene var likevel knyttet til sosiale forandringer i det

⁸ Slettan 1996, side 94; Olstad 1996

⁹ Langholm 2000, side 149ff.

¹⁰ Floto 1996, side 192–210. Floto refererer til Hobsbawms og Thompsons kritikk av en ”vulgærmarxisme” i form av en økonomisk deterministisk materialisme og strukturfunksjonalismen i den nyere Annales-skolen.

¹¹ Thompson 1968, side 9.

engelske samfunnet i forbindelse med den industrielle revolusjon. Framveksten av arbeiderklassen hadde dermed, ifølge Thompson, sin årsak i endringer av produksjonsforhold og sånn sett sto han, slik jeg ser det, ikke for et avgjørende brudd i forhold til en tidligere sosialhistorisk tradisjon.

Thompsons bok har av enkelte likevel vært tolket som et brudd og en innledning til det som er kalt ny kulturhistorie.¹² Dette vil gjøre særlig engelsk sosialhistorie til en svært snever retning, men vil for øvrig passe med de karikerte påstander om sosialhistorie som jeg refererte ovenfor. Samtidig er en slik tolkning ikke helt uten mening, og viser at overganger mellom ulike retninger ofte er glidende. Thompsons bok har også blitt en referanse som senere debatter om sosialhistorie har forholdt seg til. Noen av disse debattene kan følges med et startpunkt i et essay av Gareth Stedman Jones om chartismen fra 1983. Fortsettelsen var en nesten klassisk debatt i *Social History* på midten av 1990-tallet som ved siden av å være en diskusjon om chartismen og engelsk arbeiderklasse, utviklet seg til å bli et oppgjør om grunnlaget for en sosialhistorie i det hele.¹³

I *Rethinking Chartism* lanserte Gareth Stedman Jones en annen tolking av chartismen enn Thompson. Stedman Jones tok utgangspunkt i at klasse var et diskursivt fenomen og ikke en objektiv sosial realitet. Det var det politiske språket som skapte arbeiderklassen, ikke klasse og klassebevissthet som formet politikken. Erfaringene måtte også forstås diskursivt: "Consciousness cannot be related to experience except through the interposition of a particular language which organizes the understanding of experience."¹⁴ Oppmerksomheten i studiene av chartismen ble flyttet fra den "sosiale virkeligheten" til hvordan folk skapte mening gjennom språket og da særlig det politiske språket. Stedman Jones hevdet at denne bevegelsen ikke var et resultat av voksende klassebevissthet, men et resultat av en radikal, politisk diskurs med røtter fra andre halvdel av 1700-tallet. Chartistene talte om politisk undertrykkelse fra staten og ikke om arbeidsgivernes utbytting. De krevde politiske rettigheter, ikke økonomisk rettferdighet. Da den engelske staten i 1840-årene endret politisk kurs i en mer sosial retning, forsvant også grunnen vekk fra chartistenes krav og bevegelsen døde hen, ifølge Stedman Jones.¹⁵

¹² Cabrera 2004, side 19–22.

¹³ Klassisk i den forstand at den har blitt et referansepunkt i mye av diskusjonen om sosialhistorie og den språklige vendingen, se blant annet Jørgensen 2000 og Jensen 2003, side 174–179 og særlig 291–296. Deler av debatten er gjengitt i utdrag i Jenkins 1997.

¹⁴ Jones 1983, side 101. For en mer utførlig diskusjon av Thompsons begrep om erfaring, se Scott 1996.

¹⁵ Ved siden av egen lesning av Stedman Jones bygger dette på Jørgensen 2000.

Stedman Jones' konkrete tolkning av chartismen var kontroversiell og avfødte flere reaksjoner som vi i denne sammenhengen skal la ligge. Det som i vår sammenheng er vesentlig i Stedman Jones' analyse, er forsøket på å etablere en analysestrategi der språket ikke ble sett på som en avspeiling av en ekstern sosial virkelighet. Chartismens språk måtte i stedet analyseres som retoriske konstruksjoner. Men Stedman Jones ble kritisert for ikke å gjennomføre dette programmet. Det var fremdeles noe utenfor de retoriske konstruksjonene og aktørenes begrepsgjøring som bestemte utviklingen av disse. Ifølge den danske historikeren Niels Brimnes hadde Stedman Jones bare "skiftet den klasseorienterede, sociale kontekstualisering ud med en statsorientert, politisk kontekstualisering."¹⁶ Også Joan Scott har påpekt at Stedman Jones ikke fullt ut utnyttet potensialet i den språklige vendingen han tok til orde for. Han hadde for det første et for snevert syn på det språklige. "Språk", skrev Scott, "avslöjar hela system av betydelser eller kunskap – inte bara idéer som folk har om speciella frågor, utan deras sätt att föreställa sig och organisera livet och världen." For det andre, fortsatte hun, så ikke Stedman Jones hvordan mening i språket ble skapt gjennom forskjeller og kontraster. Meningen som ble skapt var dermed relasjonell og fleredimensjonell.¹⁷ I motsetning til Stedman Jones hevdet Scott at chartismen hadde et begrep om klasse, selv om ikke dette var det samme som senere sosialister sitt. Ifølge Scott så heller ikke Stedman Jones hvordan kategorien arbeiderklasse ikke bare var basert på motsatsen – kapitaliser og aristokrater – men også på inkluderinger og ekskluderinger. Chartismens begrep om arbeiderklasse ga inntrykk av å være kjønnsløst, men ble likevel skapt, ifølge Scott, som en maskulin kategori, blant annet gjennom å tilegne klassen en rekke egenskaper knyttet til det maskuline.¹⁸

Debatten i *Social History* startet med en artikkel med en artikkel av David Mayfield og Susan Thorne i mai 1992.¹⁹ De tok for seg flere av arbeidene til Gareth Stedman Jones som alle var trykt i essaysamlingen *Languages of Class* fra 1983,²⁰ og gjennom å sammenligne de tidligere arbeidene til Stedman Jones med *Rethinking Chartism* ville

¹⁶ Brimnes 2004, side 57. Dette er for øvrig en kritikk av Stedman Jones som går igjen en rekke steder.

¹⁷ Scott 1989, side 10–11.

¹⁸ Scott 1989, side 14–15.

¹⁹ Mayfield og Thorne 1992. Denne artikkelen forholder seg naturligvis til andre artikler og debatter, og jeg kunne derfor valgt et annet startpunkt. Debatten foregikk også til dels i andre tidsskrifter, men jeg har her valgt å konsentrere meg om noen innlegg i *Social History*.

²⁰ Jones 1983. Dette er en samling av flere av Stedman Jones' arbeider, som i tidsrom spenner fra 1974 til 1983.

Mayfield og Thorne vise hvordan Stedman Jones på tross av sin erklærte språklige vending fremdeles hang igjen i en enkel determinisme. Arbeidene til Stedman Jones fra midten av 1970-tallet var skrevet i den sosialhistoriske tradisjonen som hadde vunnet fram fra midten av 1960-tallet. I dette som Mayfield og Thorne betegnet som "Old 'New Social History'", ble det ofte trukket en direkte forbindelse mellom folks erfaringer og interesser på den ene siden og klassebevissthet og sosialistisk politikk på den andre. Folkelig konservatisme som nasjonalisme, rasistiske holdninger og støtte til engelsk imperialism i arbeiderklassen, ble forklart som et utslag av falsk bevissthet, manglende erkjennelse av objektive interesser eller ganske enkelt oversett. Stedman Jones, som ifølge Mayfield og Thorne, var en del av en yngre generasjon sosialhistorikere som gjorde opprør mot denne forståelsen på 1970-tallet, analyserte hvorfor arbeiderklassen i England støttet konservativ politikk i siste delen av 1800-tallet. Stedman Jones hevdet i sine tidligere arbeider at dette først og fremst var utslag av en form for apati og fravær av politisk interesse hos arbeiderklassen. Selv om han polemiserte mot ideer om falsk bevissthet, så hvilte han, ifølge Mayfield og Thorne, fremdeles på en oppfatning om at sosialisme representerer de virkelige og objektive interessene til arbeiderklassen. Stedman Jones hadde med andre ord ennå ikke foretatt et radikalt brudd med den tidligere sosialhistorien.²¹

I *Rethinking Chartism* hadde derimot Stedman Jones, ifølge Mayfield og Thorne, skiftet ståsted og foretatt en språklig vending. Nå var det språket som var det primære og som skapte eller prefigurerte behov og krav. Chartismen kunne ikke betraktes som et resultat av den sosiale virkeligheten, men måtte tolkes i en politisk og språklig sammenheng. Mayfield og Thorne hevdet at både det enkle sosialhistoriske skjemaet fra 1970-tallet og Stedman Jones' nye standpunkt var reduksjonistisk og slik sett nær beslektet. Han frigjorde riktignok diskusjonen om folkelig politikk fra en smalsporet materialisme, men de to forfatterne mente at han reduserte den samme folkelige politikken til de rent tekstlige formene de artikuleres gjennom. "It becomes difficult to imagine within this framework how or why individuals transfer their political loyalties, how or why particular vocabularies get contested, indeed how or why historical change occurs at all." Stedman Jones hadde med andre ord, ifølge Mayfield og Thorne, bare erstattet en sosiologisk reduksjonisme med en lingvistisk.²²

²¹ Mayfield og Thorne 1992, side 170–173.

²² Mayfield og Thorne 1992, side 175.

Ifølge Mayfield og Thorne bygde mye av kritikken av sosialhistorien på en feilaktig og forenklet forståelse av Karl Marx og E. P. Thompson. I denne 'stråmannsutgaven' var sammenhengen mellom sosial virkelighet og klassebevissthet direkte og arbeiderklassen hadde objektivt gitte interesser som ga seg utslag i oppslutning om sosialistisk politikk. Stedman Jones og andre som ble betegnet som revisjonister påviste at denne sammenhengen ikke var der og konkluderte med at interessene ikke var objektivt gitte, men skapt i en diskursiv prosess. "The language of politics, in other words, is now taken to be the 'source' of social identity",²³ var utlegningen til Mayfield og Thorne som mente at dette bygger på en feil forståelse av semiologien, og de brukte blant annet dekonstruksjonister som Jacques Derrida og Paul de Man til inntekt for sitt syn. Språket kunne, slik Mayfield og Thorne tolket dette synet, bare referere til andre deler av språket og hadde ikke kraft i seg selv til å skape interesser og behov. Mayfield og Thorne mente derfor at sammenhengen mellom betegnelser og det som ble betegnet ikke ble skapt i språket, men av historisk situerte aktører som brukte språket. Her gikk de tilbake til E. P. Thompsons formuleringer. At forholdet mellom sosialt væren og sosial bevissthet, mellom "culture" and "not culture" var et dialektisk forhold formidlet av mennesker selv, var ifølge Mayfield og Thorne et sentralt poeng hos Thompson. Aktørene tolket den sosiale virkeligheten og handlet deretter, men tolkningen foregikk ikke etter eget forgodtbefinnende, men hvilte på fortiden gjennom overleverte konvensjoner.²⁴ Språket refererte til en sosial kontekst, en sosial virkelighet utenfor og uavhengig av tolkningene.

Mayfield og Thorne holdt seg altså til en form for realisme, der språket refererte til en sosial virkelighet utenfor seg selv. Men dette skjedde ikke på en direkte og uproblematisk måte. Forholdet mellom språk og virkelighet ble formidlet gjennom menneskelig handling i en sosial kontekst. Det er nærliggende å tolke dette i retning av at den sosiale konteksten var det primære, som noe som eksisterte forut for de språklige uttrykkene.²⁵

Med tittelen "The end of social history?" markerte Patrick Joyce et annet ståsted enn Mayfield og Thorne.²⁶ Gjennom en kritikk av et materialistisk og objektivistisk syn på samfunnet og på det sosiale, stilte Joyce spørsmålsteget ved verdien av sosialhistorie i det hele tatt. Han hevdet også at mye av det som da kalte seg kulturhistorie hadde beholdt et klassebegrep fundert på en materiell basis uten å ta den postmoderne utfordringen på alvor.

²³ Mayfield og Thorne 1992, side 177.

²⁴ Mayfield og Thorne 1992, side 186–187.

²⁵ Slik også Clas Møller Jørgensen gjør i Jørgensen 2000, side 24f.

²⁶ Joyce 1995.

Denne utfordringen var, ifølge Joyce, konsentrert om tre områder. For det første kunne ikke identitet ses på som begrunnet i noe essensielt, men måtte forstås som kulturelt formet gjennom et system av forskjeller ("systems of difference"). Identitet måtte forstås som et relasjonelt begrep, i den forstand at identiteten alltid ble konstruert som en motsats til noe annet. Samtidig var den flertydig og sammensatt, motsatsen kunne variere. For det andre var både menneskelig subjektivitet og samfunnet historisk konstruerte motstykker gjennom framveksten av moderniteten.²⁷ For det tredje kunne ikke strukturer bli betraktet som objekter utenfor observatørene, enten dette gjaldt historiske aktører eller nåtidige sosialhistorikere. Konsekvensen av disse tre utfordringene var blant annet et helt annet begrep om klasse. Klasse hadde, ifølge Joyce, ingen referanse til en ekstern og objektiv struktur, men var utelukkende et produkt av stridende kulturelle krefter og skapt i et språklig felt. 'Klasse' var derfor bare en av flere måter å betrakte den sosiale ordningen på. Det 'sosiale' var på samme måte ifølge Joyce "a 'discursive' product of history."²⁸ Som et alternativ til sosialhistorien foreslo Joyce en historie om det sosiale som forståelsesform. Han ville bruke hegemonibegrepet til Gramsci, men uten å knytte det til klasser, for å studere hvordan begreper som 'klasse' og 'sosial' hadde fått en dominerende plass i vår forståelse av verden.²⁹

"Postsocial History"

Miguel Cabrera har i forlengelsen av denne debatten om sosialhistorie utviklet noe han har kalt 'postsocial history', som vel egentlig er et rendyrket sosialkonstruktivistisk program.³⁰ Han bygde i stor grad på framtreddende forkjempere for den språklige vendingen i historiefaget og kanskje særlig de nettopp nevnte Patrick Joyce og Joan Scott. Det var lite nytt i Cabreras program, men samtidig oppsummerte det på en rimelig klar måte et ståsted i debatten om sosialhistorie. I korthet hevdet Cabrera at alle representasjoner og forestillinger

²⁷ Med henvisning til Michel Foucault tidfester Joyce framveksten av det modernistiske prosjekt til 1700-tallet. Joyce 1995, side 83.

²⁸ Joyce 1995, side 82.

²⁹ Joyce 1995, side 85. Det å bruke Gramscis hegemonibegrep uten å knytte det til klasser har også Ernesto Laclau og Chantal Mouffe tatt til orde for. Se Thörn 1996, side 12–13. Det kan naturligvis stilles spørsmål ved om det da blir noe igjen av Gramscis hegemonibegrep.

³⁰ Cabrera 2004. Se også Cabrera 1999 og Cabrera 2001. Johan Tønnesson har i sin doktoravhandling om tekstanalyse av fagprosa karakterisert Cabreras artikkel fra 1999 som solid og grundig, men med "et visst *hevreka*-preg." Se Tønnesson 2004, side 197. Jeg sitter selv med den samme følelsen og synes også at Cabreras arbeid mangler åpenhet for andre synspunkter og bærer preg av en viss retthaverskhet.

om blant annet sosial struktur og klasser, må betraktes som en del av en større sfære³¹ som utgjøres av den helheten av kategorier som individer griper og på en meningsfull måte ordner den sosiale verden på. Denne sfæren er da ikke en refleksjon av en objektiv struktur på utsiden, men en spesifikk sosial og diskursiv sfære med sin egen historiske logikk. I denne sfæren blir enkelthendelser gjort til meningsfulle objekter og innordnet i kategorier og strukturer. Strukturendringer vil med en slik forståelse ikke i seg selv være en årsak til endringer i andre nivåer. Snarere vil endringene i strukturen være skapt i den diskursive sfæren i den forstand at eventuelle endringer bare vil framstå som begripbare og meningsfulle for oss innenfor denne sfæren. I en slik forstand vil det ikke være noe utenfor denne sfæren som virker inn på den.³² Denne sfæren kan like gjerne betegnes som summen av de betydningssystemer og diskurser som konstituerer vår virkelighet. Virkeligheten er altså en sosial konstruksjon, men ikke mindre virkelig av den grunn. Ved å betegne virkeligheten som en konstruksjon understreket Cabrera at den er historisk konstruert og foranderlig. At den er sosial betyr at den ikke er subjektivistisk, det vil si at den som enkelte kritikere har framstilt i karikert form, er opptil hver enkelts forgodtbefinnende. Det understreker tvert om at enhver meningsdannelse foregår innenfor summen av kollektive betydningssystemer. Begivenheter og hendelser vil ikke være årsaker i seg selv, men byggesteiner i forestillinger om sosiale sammenhenger.

Cabrera har ikke overraskende blitt møtt med kritikk fra flere hold. Jeg skal ta opp noen få aspekter ved denne kritikken som dels knytter seg til den tidligere refererte debatten, dels har relevans for det jeg prøver å få fram om sosialhistorie. Den engelske historikeren S. H. Rigby har i en anmeldelse av Cabrera sin bok hevdet at Cabreras beskrivelse av tidligere historieskriving er misvisende. Når Cabrera beskrev tidligere sosialhistorie som dogmatisk marxistisk med en forenklet forestilling om en direkte sammenheng mellom basis og overbygning, pekte Rigby på at en lang rekke historikere, særlig inspirert av Max Weber, tok avstand fra en forenklet marxisme. Disse historikerne trakk nettopp inn kulturelle forståelsesformer i en analyse av samfunnets struktur og menneskers handlinger. Kritikken av en objektivistisk distinksjon mellom basis og overbygning var med andre ord til stede lenge før en ny kulturhistorie og et "postsocial" paradigme så dagens lys.³³

³¹ "Sfære" er kanskje ikke helt dekkende for Cabreras "realm", det kan lede tanken til at dette er en av flere sfærer, noe det altså ikke er ment som.

³² Eller som Derridas beryktet påstand om at det ikke er noe utenom teksten. En bedre oversettelse skal være at teksten ikke har noen utside.

³³ Rigby 2006, side 116–117.

Det var særlig på to områder Rigby hevdet at Cabreras program kom til kort og til dels var inkonsekvent. Det første området dreide seg om innvendinger av samme type som Mayfield og Thorne rettet mot Stedman Jones (se side 6). Rigby pekte på at Cabrera ikke klarte å forklare endringer på en god måte. Når han hevdet at enhver ny sosial situasjon eller hendelse alltid vil bli forstått ved hjelp av kategorier fra tidligere situasjoner og at det alltid vil være den gamle forståelsen som spiller den aktive rollen i en endring, var dette, ifølge Rigby, svært uklart. Siden den nye sosiale situasjonen også vil være diskursivt konstruert av de samme gamle forståelsesformene, var det vanskelig å forstå hvordan disse da kan endres.³⁴ For det andre, og i nær sammenheng med det første, mente Rigby at Cabrera hadde et uklart begrep om diskurs. På den ene siden hevdet Cabrera at diskursen formidler et forhold mellom mennesker og sosiale virkelighet og at historien kan forstås som en samhandling mellom sosial virkelighet og diskursive kategorier, mens han på den andre siden hevdet at den sosiale virkeligheten og historiske subjekter var diskursivt skapt. Ifølge Rigby var dette logisk inkonsekvent, diskursen kan ikke samhandle med noe som er en del av den selv.³⁵

Alun Munslovs kritikk var av en helt annen type.³⁶ Han mente at Cabrera hadde levert en god analyse av sammenbruddet i den moderne epistemologien og dens innvirkning på sosialhistorien. Men Munslow pekte på at Cabrera ikke var radikal nok i sitt oppgjør, i det han ikke problematiserte sin egen historieskrivning. Dermed skiftet han bare ut en type virkelighet, den strukturelle, med en annen type, den diskursive, som så historikerne kunne avdekke. Så selv om Cabrera sies å ta et oppgjør med en objektivistisk forståelse av det sosiale, trakk han fremdeles på en lignende forståelse av historien: "It is all very well recognizing that discourse constructs social reality but should we not at least acknowledge the discursive construction of history itself?"³⁷ Jeg tolker Munslow her i retning av at historieskrivningen ikke kan ha sin referanse i fortiden ("the past"), men at det er en diskursiv nåtidig konstruksjon. Fortiden avdekkes ikke hos Munslow, men skapes gjennom historieskrivningen.

³⁴ Rigby 2006, side 114–115.

³⁵ Rigby 2006, side 118.

³⁶ Munslow 2005.

³⁷ Munslow 2005, side 128.

”Arbeiderklassens vekst og fall” – en norsk debatt³⁸

Denne engelske debatten om sosialhistorie, som naturligvis er mye mer omfattende enn det som er referert her, har ikke fått store ringvirkninger i Norge.³⁹ Andre sider ved ”den språklige vending”, ”ny kulturhistorie” og postmodernisme har stått mer sentralt i den faglige debatten.⁴⁰ Men det har vært tilløp. Finn Olstad har i enkelte arbeider tatt opp de samme problemstillingene og referert til denne debatten. Dette har avfødt en viss diskusjon som også har relevans til min undersøkelse både i metodisk forstand og rent emnemessig. Den realhistoriske referansen er ikke den engelske chartismen på tidlig 1800-tall, men utviklingen i Norge i siste halvdel av 1900-tallet. Vi skal med andre ord hjem igjen.

Finn Olstad kom i 1991 med boka *Arbeiderklassens vekst og fall*, som et forsøk på å lage en syntese av forskning omkring arbeiderklassen i Norge. I innledningen knyttet han seg eksplisitt til Thompsons syn om å ”betrakte arbeiderklassen som en hendelse eller prosess i stadig utvikling og forandring.”⁴¹ Men siden Thompson, noe urettferdig ifølge Olstad, var blitt kritisert for å se bort fra det objektive klassegrunnlaget, ønsket Olstad å understreke at ”klasseforholdet må knyttes til et felles materielt grunnlag i eiendom og arbeid – eller med andre ord forholdet til produksjonsmidlene.”⁴² Det var videre den felles erfaringen hos folk som sto i et likt forhold til produksjonsmidlene, som skapte solidaritet, samhandling og et motsetningsforhold til andre grupper og med dette, klasse.

Med denne teoretiske rammen hevdet Olstad at klasseforholdene i Norge ble oppløst i perioden etter 1960. Flere prosesser lå til grunn for dette. Arbeiderne fikk større trygghet mot markedsmekanismene, økt materiell velstand og større sosial anseelse. Det var i det hele tatt mindre grunn til misnøye, samtidig som en endret bedriftskultur gjorde arbeiderne mer integrert i bedriftene. Norge ble i en forstand et klasseløst samfunn, samtidig som klassesamfunnets institusjoner – fagforeninger og tariffsystemet – besto. Klassekampen forsvant heller ikke, hevdet Olstad, men ble overtatt av de nye mellomlagene eller

³⁸ Det er kanskje på kanten å kalle det en debatt når det dreier seg om fem bidrag i løpet av 15 år, om vi ser bort fra to anmeldelser og Olstads svar på den ene av disse.

³⁹ Ingar Kaldal refererer til enkelte av bidragene som er nevnt og tar også opp noen av emnene for debatten i sin bok om utviklingen fra sosialhistorie til ny kulturhistorie. Kaldal 2002

⁴⁰ F. eks. den såkalte ”sannhetsdebatten” i *Historisk tidsskrift* (1997:4, 1998:4, 1999:1, 1999:3, 2000:1, 2000:3, 2000:4, 2001:1) En oversikt over titler og forfattere til de ulike bidragene finnes her:

<http://ansatte.uit.no/rha003/historieteori.html#sann> (lest 18.8.2009)

⁴¹ Olstad 1991, side 8.

⁴² Olstad 1991, side 8.

middelklassen. Nye mellomlagsgrupper tok over arbeideklassens kampmidler, men ikke for å fremme flertallets interesser. Tvert om gjaldt det nå å mele sin egen kake i kamp mot andre yrkesgrupper. Det ble, ifølge Olstad, som her hviler tungt på samtidens samfunnsvitenskapelige forskning, alles kamp mot alle for å fremme snevre gruppe- og yrkesinteresser i strid med flertallets interesser. Streikevåpenet var tatt over av militante mellomlagsgrupper som ikke brukte det for å presse arbeidsgiverne økonomisk. Pressmidlet var nå de ulemper og den skade som kunne påføres befolkningen. ”Ikke bare var dette i direkte strid med flertallets interesser; det stred også mot erfaringer og tradisjoner fra den tradisjonelle klassekampen, og kunne dermed framstå og fordømmes som urett og umoral.”⁴³ En fordømmelse som Olstad tydeligvis delte.

Samtidig mente Olstad å kunne se at arbeiderne gikk til høyre i politikken. De ble kritiske til velferdsstaten som de både fant grådig og umoralsk. Nye konfliktlinjer avtegnet seg: ”vanlig lønnsinntakere på den ene siden, mot en allianse mellom velferdsstatens forvaltere og klienter.”⁴⁴ Den samfunnsdiagnosen Olstad her tok til orde for hadde, som vi skal se, mange likhetpunkter med LOs egen forståelse.

Olstads bok ble anmeldt av Harald Berntsen og Ingar Kaldal, begge historikere. Berntsen var i all hovedsak negativ. Han hevdet at det klassebegrepet Olstad tok til orde for var uholdbart og selvmotsigende. Ifølge Berntsen var E. P. Thompsons tanke om at det var klassekampen som skapte klasser, helt urimelig. Videre pekte han på at selv om Olstads hovedtese var at det ikke finnes noen klasser uavhengig av klassekamp, måtte også Olstad ty til objektive forhold som forklaring på at klassekamp kunne oppstå. Denne selvmotsigelsen preget hele boka, og Berntsen mente at Olstad hadde fjernet seg fra en marxistisk og materialistisk forståelse og beveget seg i retning av postmodernismen. For Berntsen var det også feil å snakke om arbeiderklassens fall, både fordi klassemotsetningene rent objektivt eksisterte og fordi klassekampen fremdeles pågikk rundt 1990. At arbeiderklassen var presset på defensiven på grunn av det Berntsen karakteriserte som massearbeidsløshet på begynnelsen av 1990-tallet, forandret ikke dette.⁴⁵ Olstad svarte på Berntsens kritikk ved å drøfte klassebegrepet. Han mente at Berntsens ”gammelmarxistiske” klassebegrep ikke var i stand til å fange opp endringer og variasjoner. Tvert om ville et slikt objektivistisk klassebegrep stenge for innsyn. Olstad forsvarte det dynamiske klassebegrepet hos

⁴³ Olstad 1991, side 175.

⁴⁴ Olstad 1991, side 170.

⁴⁵ Berntsen 1992. Berntsen kritiserte også Olstad for ha å et for snevert utgangspunkt basert i for stor grad på hans egen forskning.

Thompson, men understreket også det materielle grunnlaget for klassesannelsen. Samtidig advarte Olstad mot en enkel forbindelse mellom forandringer i produksjonen og klassesannelsen. Sammenhengene måtte undersøkes empirisk i en erkjennelse av at arbeiderklassen er en "amorf og skiftende størrelse." Men Olstad trakk i dette svaret inn et videre perspektiv enn det var gjort i boka. Med utgangspunkt i Patrick Joyce sin bok *Visions of the People* tok han også til orde for at klasseidentitet kunne spille sammen med andre identiteter og i enkelte perioder bli trengt til side av disse. Han antydte at en slik vinkling kunne utdype forståelsen av det som hadde skjedd i 1980-årene. Perioden "er kanskje et eksempel på at klassemotsetning kan bli skjøvet ut som en aktuell måte å oppfatte verden på."⁴⁶ Kaldal var mer positiv enn Berntsen i sin omtale og trakk fram det prisverdige i å skrive denne typen sammenfattende analyser. Kritikken til Kaldal dreide seg i hovedsak om Olstads noe snevre utgangspunkt der store grupper, blant andre kvinnene, falt utenfor synsfeltet. I motsetning til Berntsen kommenterte ikke Kaldal bokas historieteoretiske basis.⁴⁷

Utenom disse to anmeldelsene ble boka til Olstad lite kommentert, noe som kanskje hadde med den tidens labre interesse for sosialhistorie generelt og arbeiderhistorie i særdeleshet. Men i 1998 skrev historikerne Jan Heiret og Knut Grove en artikkel der de forholdt seg til en del av de påstandene Olstad hadde lansert og særlig til tesen om "arbeiderklassens fall".⁴⁸ Med utgangspunkt i egen forskning om skipsverftsarbeidere på Vestlandet, mente de å kunne påvise at Olstads konklusjoner bygde på et for geografisk snevert empirisk grunnlag. På Aker Stord ga det absolutt mening å snakke om arbeiderklasse og klassekamp også i perioden etter 1970. De samme prosessene som Olstad mente undergravde arbeiderklassen, styrket faktisk kollektivene og klassefølelsen i denne perioden, ifølge de to. Men de hadde også innvendinger mot Olstads klasseforståelse som de mente i all for sterk grad var knyttet til et antagonistisk forhold til arbeidsgiver, til kampvilje og til sosialistiske og sosialdemokratiske standpunkter. I stedet fremmet de et flertydig klassebegrep. Slik jeg forstår dette mener de to at det er fruktbart å bruke arbeiderklasse som begrep selv om medlemmene ikke er klassebevisste i den forstand Olstad setter som kriterium. Integrering i bedriften og samarbeid med arbeidsgivere endrer ikke på dette. Arbeidsplassen vil heller ikke lenger være den eneste tilknytningen som skaper identitet og utløser handling, og det politiske prosjektet til denne klassen vil heller ikke være

⁴⁶ Olstad 1993, side 97.

⁴⁷ Kaldal 1994.

⁴⁸ Grove og Heiret 1998.

samfunnsomveltende. Klassen må med andre ord forstås som noe som eksisterer utenfor folks bevissthet, men fordi vi nå har et langt mer sammensatt samfunn enn tidligere, er det ikke en kategori som kan brukes til å ”predikera haldningar, verdier, handlingar og sosiale ulikskapar i høve til gamle mønster og skjema.”⁴⁹

Historikeren Einar Terjesen har i sin artikkel om norsk arbeiderbevegelse fra 1999 også tatt til orde for et annet og mer strukturelt klassebegrep enn det Olstad hadde formulert. ”Begrepet må knyttes til en grunnleggende rollefordeling i det kapitalistiske samfunnet, mellom arbeidstakere og arbeidsgivere”, skrev Terjesen, med andre ord at klasser eksisterte uavhengig av om folk oppfattet seg som en del av for eksempel arbeiderklassen. Samtidig var klassebevisstheten knyttet til denne grunnleggende rollefordelingen i kraft av en forståelse blant arbeiderne av å tilhøre dette klassefellesskapet. Videre mente Terjesen at Olstad i for stor grad hadde sluttet fra konkrete produksjonsforhold til erfaringer og holdninger. Med henvisning til Thompsons formulering om forholdet mellom erfaring og klassebevissthet, understreket han hvordan erfaringer gjøres innenfor en kultur og tenkemåte. Det vil alltid foregå en kulturelt bestemt tolkning av erfaringer, men samtidig var det en ”sammenheng mellom den virkeligheten som tolkes og tolkningen, men den er ikke nødvendig og entydig.”⁵⁰ I forlengelsen av dette påpekte Terjesen at ”[b]evisstheten om å være arbeider er ingen nødvendig konsekvens av den kapitalistiske produksjonen, den må læres.”⁵¹ Læreprosessen var, ifølge Terjesen, knyttet til kampen for respekt. Men respektabilitetens innhold var et politisk og kulturelt spørsmål og var ikke forankret i strukturelle forhold. ”Det var ønsket og kravet om å bli respektert som arbeider som definerte klassebevisstheten, ikke hvordan dette skulle skje.”⁵² Terjesen kritiserte også de tendensene han mente å finne i ulike sosialhistoriske og arbeidslivshistoriske tilnærmeringer som i en vektlegging av hva som skjer blant ”folk flest” ikke tillot det institusjonelle og politiske nivået tilstrekkelig oppmerksomhet. Utviklingen av klassebevisstheten måtte, ifølge Terjesen, studeres med utgangspunkt både på det lokale og på det sentrale, institusjonelle nivået. Ledelsen i fagbevegelsen, i kraft av tenkende og handlende subjekter med stor innflytelse på tenkemåter og holdninger, måtte trekkes inn i en analyse av fagbevegelsen og klassebevissthetens utvikling.

⁴⁹ Grove og Heiret 1998, side 146–147.

⁵⁰ Terjesen 1999, side 10–11.

⁵¹ Terjesen 1999, side 12. Dette standpunktet minner om leninismens utgangspunkt for nødvendigheten av et kommunistisk parti.

⁵² Terjesen 1999, side 13.

Polemikken mot Olstad var i all hovedsak på et teoretisk plan, og Terjesen berørte bare i liten grad Olstads påstand om klassesamfunnets opphør. Men han antydde likevel noe av det samme som Olstad i avslutningen av artikkelen. Terjesen hevdet at arbeiderbevegelsens klasseperspektiv var mindre framtrædende i etterkrigstiden enn det hadde vært tidligere. Det var færre sosiale skiller mellom arbeidstakere og andre enn tidligere, og arbeidstakerne framsto heller ikke som en enhetlig sosial gruppe. Som så mange andre i arbeiderbevegelsen⁵³ knyttet han denne tapshistorien til bevegelsens suksess:

Vi kan likevel langt på vei si at svekkelsen av klassefellesskapet, og dermed det som utgjorde arbeiderbevegelsens ideelle og dynamiske grunnlag og særtrekk, i Norge i dag nettopp er et utilsiktet resultat av arbeiderbevegelsens suksess.⁵⁴

Arbeiderbevegelsens ideelle grunnlag var altså svekket som et resultat av at klassefellesskapet spilte en mindre rolle.

Olstads svar på disse to artiklene var også et oppgjør med hans eget standpunkt fra 1991.⁵⁵ Han pekte på hvordan han selv var preget av det han kaller en klassisk sosialhistorisk forståelse der det var etablert en årsaksforbindelse mellom sosial struktur og handlende subjekter, riktignok med det thompsonske begrepet om erfaring som formidler. Videre plasserte han både Terjesen og Grove/Heiret innenfor en nyorientering i forhold til klassisk sosialhistorie, der opptattheten av kultur var et fellestrekk. Men Olstad understreket at på tross av forskjellene, var alle tre, altså Olstad i 1991-utgave, Terjesen og Grove/Heiret, innenfor en sosialhistorisk tradisjon som holdt fast på en sosial kausalitet. Selv mente Olstad i 2000 at dette ikke kunne gi noen god forklaring på forholdet mellom en "objektiv" virkelighet og handlende subjekter. I stedet innførte han diskurs som et fruktbart begrep. Diskurs var for Olstad "en bunt sammenhengende språklige kategorier og begreper som vi bruker til å ordne og forstå verden".⁵⁶ Denne diskursen kunne ikke sees på som en refleks eller avkoding av en utenforliggende verden, men utviklet seg "ut fra den spesifikke utviklingen og logikken innenfor det språklige feltet". Utenfor fantes det bare løsrevne fakta uten mening og det var først i det diskursive feltet at mening ble produsert og at det ble skapt en verden av objekter og subjekter. Med dette som grunnlag avviste han både sin egen tanke om en nær forbindelse mellom produksjonsforhold og klassebevissthet og sine

⁵³ Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 3 og 6.

⁵⁴ Terjesen 1999, side 27.

⁵⁵ Olstad 2000. Denne artikkelen er for øvrig grundig analysert av Johan Tønnesson i hans doktoravhandling om faglitterære tekster: Tønnesson 2004, side 175–277.

⁵⁶ Olstad 2000, side 187.

opponenters påstand om at arbeiderklassen eksisterte som struktur. Han avviste også Grove/Heirets begrep om identitet som noe som kunne skapes ut fra arbeidsplassen. Identitet var derimot noe som ble skapt i det språklige feltet i opposisjon til andre identiteter.

Men Olstad ga ikke slipp på tanken om en ikke-diskursiv virkelighet som interagerer med det språklige feltet og som dermed skapte bevegelse og forandring. Med inspirasjon fra en artikkel av Cabrera fra 1999⁵⁷ mente Olstad at vi må innføre bevisste menneskelige valg mellom språklige alternativer. Valgene ble gjort ut fra et krav om at diskursen måtte garantere at individenes handlinger var effektive. Klarte den ikke det, ville den miste enhver troverdighet og bli erstattet av en annen. Han eksemplifiserte dette fra sin egen forskning på utviklingen innen håndverksfagene i Kristiania. Da arbeidsforholdene endret seg, ble den tidligere diskursen om enhet mellom mester og svenn lite ”effektiv” og erstattet av en klassekampdiskurs blant arbeiderne. Det er vanskelig for meg å se at ikke Olstad her gjeninnfører en form for sosial kausalitet, formidlet gjennom aktørers handlinger. Det er også nærliggende å se begrepet om effektivitet som beslektet med erfaringens betydning hos Thompson. Også senere i artikkelen mer enn antydte Olstad en årsakssammenheng eller kausalitet, om enn indirekte, fra deler av en ikke-diskursiv virkelighet og til det diskursive.⁵⁸ Skillet mellom Olstad i 1991 og Olstad i 2000 var kanskje ikke så stort likevel.

Olstads anliggende i artikkelen var først og fremst en historieteoretisk diskusjon om forholdet mellom språk og virkelighet, om sosial kausalitet og om diskursteori. Han la mindre vekt på å forfølge de mer realhistoriske temaene han tok opp i boka fra 1991. Men han slo fast at innenfor en diskursanalyse ville spørsmålet om klassens eksistens oppløses. Spørsmålet var, skrev Olstad, om virkeligheten artikuleres i form av klassesdiskurs, og han mente å se at denne klassesdiskursen var blitt langt mindre utbredt enn på 1950- og 1960-tallet. Det var derfor mulig å snakke, i det minste billedlig, om ”arbeiderklassens fall”.⁵⁹ Men han prøvde ikke å gi noen forklaring på hvorfor dette har skjedd. I Olstads program vil det være mest nærliggende å forstå dette som om klassesdiskursen har mistet sin ”effektivitet”, at den altså i mindre grad kunne svare på de spørsmålene folk stilte til en verden i stadig endring.

Heiret fortsatte diskusjonen i introduksjonen til sin doktoravhandling. Her hevdet han blant annet at kritikken av identitetsbegrepet hos Grove/Heiret var feilaktig. De hadde ikke, slik Olstad hadde påstått, skrevet at det var ”sosialhistoriske kjennetegn ved

⁵⁷ Cabrera 1999.

⁵⁸ Olstad 2000, side 190.

⁵⁹ Olstad 2000, side 191. Anførselstegnene er Olstad sine.

arbeidsplassen” som kunne skape identitet og handling. Et av poengene i artikkelen var tvert om å vise variasjonen i utvikling av identitet og handlingsmønster, på tross av likhet i arbeidsforhold. Variasjonene hadde blant annet sin årsak i de ulike kulturene som arbeiderne brukte i sine tolkninger av situasjonen. Det var derfor ikke en nødvendig sammenheng mellom arbeidsorganisering eller andre trekk ved arbeidsplassen og kollektiv handling. Heiret understreket her at både bakgrunnen og kulturen til arbeiderne på Stord Verft, og de forståelsesformene som fagbevegelsen hadde å tilby, måtte trekkes inn i en analyse for å forstå handlingene til arbeiderne. Han konkluderte med at avstanden mellom en diskursanalyse og den analysen som lå til grunn for artikkelen fra 1998 ikke var så stor. Samtidig hevdet Heiret at en ”språkanalyse alene ikke bringer arbeidslivsforskningen framover.”⁶⁰

Denne debatten, om den altså kan kalles en debatt, viser noe av utviklingen innenfor norsk sosial- og arbeidslivshistorie. Kultur, språk og meningsdannende prosesser var viktige for alle deltakerne og ingen av dem ville bekjenne seg til et teoretisk utgangspunkt der holdninger og handlinger kunne sees på som en nødvendig følge av den sosiale strukturen. Likevel hadde de tre ulike teoretiske ståsteder som ble tydeliggjort i deres bruk av klassebegrepet. For Terjesen hadde arbeiderklassen en objektiv realitet, uavhengig av hvordan folk selv oppfattet sin sosiale plassering. Han knyttet også, slik jeg tolker han, en bestemt bevissthet til arbeiderklassen i form av krav om respekt som arbeider. Men det var for Terjesen ingen automatikk i oppkomst av denne klassebevisstheten, den måtte ”læres”. Han ga også rom for en klassebevissthet med ulikt innhold, formet av kulturelle og politiske prosesser, og han understreket behovet for å trekke et institusjonelt og politisk nivå inn i analysen av klassebevisstheten. Men med sitt klare strukturelle utgangspunkt og sin objektive klasseforståelse, markerte Terjesen et ståsted i opposisjon til den teoriforståelsen som Cabrera har oppsummert. Også hos Grove/Heiret hadde arbeiderklassen en egen eksistens, den var en ”empirisk realitet” uavhengig av graden av klassebevissthet og uttrykkene for arbeidekultur. Men de understreket samtidig at klasse var en kategori som ikke kunne brukes til å forutsi holdninger, verdier og handlinger. Olstad, i 2000 versjon, ville derimot ikke tilkjenne klasse en slik objektiv eksistens utenfor det diskursive feltet. Spørsmålet for Olstad var om virkeligheten ble artikulert i en form av klassediskurs eller på andre måter.

⁶⁰ Heiret 2001, side 36. Denne introduksjonen inneholder for øvrig en interessant vurdering av den historiske arbeidslivsforskningen i lys av debattene om sosialhistorien.

Selv om Olstad og Terjesen her må sies å være ytterpunkter, enes de i en oppfatning om at klassesamfunnet var på hell, Terjesen fordi klassebevisstheten var svekket, Olstad fordi klassesdiskursen var fraværende. På et vis var de samstemte i en observasjon av fraværet av et klassespråk, men satte dette inn i ulike teoretiske rammeverk. Hva som kunne være årsaken til den endringen, gikk de i liten grad inn på. Hvordan Olstad i 2000 vurderte den forfallshistorien han fremmet ti år tidligere og som innebar en moralsk fordømmelse av de arbeidstakergruppene som hadde fortsatt å bruke klassekampens metoder for å fremme sine egne snevre interesser, sto også ubesvart.

Hva så?

Nye retninger innen historiefaget er ofte rettferdiggjort gjennom en karikering av et tidligere syn, og framstillingen av sosialhistorien er, som vi har sett, intet unntak. Meningen med det foregående har ikke vært å gi en fyllestgjørende historiografisk gjennomgang av sosialhistorien. Jeg skal i stedet oppsummere tre ulike ståsteder i forhold til disse debattene og se hvilke konsekvenser de kan få for svar på hvordan organisasjonsmønstre og endringene i disse kan forstås. Først vil jeg se på det jeg har kalt den tradisjonelle sosialhistorien, deretter det som med et bredt begrep kan kalles ny kulturhistorie og til slutt en historieskrivning med utgangspunkt i sosialkonstruktivistisk diskursteori. Disse ulike posisjonene kan beskrives som posisjoner langs en akse, der forholdet mellom diskurs og det sosiale er verdiene. Ytterst på den ene siden vil da en diskursteori som ser diskursen som konstituerende for det sosiale befinne seg, i midten vil vi ha ny kulturhistorie med et dialektisk forhold mellom diskurs og det sosiale. Ytterst på den andre siden vil den tradisjonelle sosialhistorien med sin oppfatning av diskurs, i den grad det begrepet brukes, som konstituert av det sosiale, befinne seg.⁶¹

Selv om den tradisjonelle sosialhistorien var mangfoldig og langt fra så dogmatisk som enkelte kritiske røster har hevdet i ettertid, kan det i min sammenheng være meningsfullt å trekke ut enkelte felles kjennetegn. Den var for det første basert på, om ikke et positivistisk, så i det minste et realistisk vitenskapsideal i den forstand at den så fortidens mønstre som reelt eksisterende og kunne avdekkes gjennom vitenskapelig metoder. Mange

⁶¹ Aksene er fra Winther Jørgensen og Phillips 1999, side 29. Tre delingen er inspirert av oppdelingen til Cabrera i Cabrera 2004. Det er viktig å understreke at dette er en tankemodell som kan være nyttig for å klargjøre posisjoner. Men den kan samtidig også skjule avstanden mellom posisjonene. Særlig vil det vil kunne påpekes at en sosialkonstruktivistisk diskursteori ikke kan plasseres inn på en slik akse om denne tilgangen skal tas på alvor. Til det er bruddet med de andre for omfattende.

av dens praktikere var likevel influert av oppgjøret med positivismen slik at de så det umulige i oppfatningen av å kunne avdekke én sann og objektiv historie. De fleste sosialhistorikere ville vel se på seg selv som ontologiske realister, men epistemologiske konstruktivister. Framstillingen av historien var altså til en viss grad avhengig av øynene som så og hvilket perspektiv man la til grunn.⁶² For det andre var den tradisjonelle sosialhistorien basert på en oppfatning av at samfunnet hadde en sosioøkonomisk grunnleggende struktur som i siste instans var avgjørende for andre samfunnsmessige nivåer. For flere var dette ensbetydende med en marxistisk oppfatning av forholdet mellom basis og overbygning.

Litt forenklet vil en slik forståelse knytte endringer i organisasjonsmønsteret blant arbeidstakere til endringer i den sosioøkonomiske strukturen. LOs tilbakegang vil være forklart som et resultat av at det ble færre arbeidere og flere i andre yrker. Denne forståelsen kunne godt knyttes til individuelle valg, der valgene ble sett på som resultat av strukturelle føringer.⁶³ Videre ville forestillingene om den sosiale strukturen og konseptualiseringen av arbeidstakerne i et slikt perspektiv sees på i forhold til en objektivt eksisterende struktur. Avvik og variasjoner i forestillingene måtte dels forklares som et utslag av falsk bevissthet og dels som et resultat av sosial posisjon. Denne tankemåten preget lenge, som vi skal se, LOs virkelighetsforståelse. Samtidig, og i sammenheng med dette, lå den også bak mye av den samfunnsforskningen som var i inngrep med fagbevegelsen.⁶⁴ Dette kommer jeg nærmere inn på senere i avhandlingen, særlig i kapittel 3 og 4. Men også enkelte historiske framstillinger er tuftet på en forståelse av en noenlunde direkte årsakssammenheng mellom næringsstruktur på den ene siden og organisasjonsmønster, holdninger og handlinger på den andre.⁶⁵

Et fellestrekk ved det jeg har kategorisert som ny kulturhistorie var et mer eller mindre klart brudd med ideen om denne årsakssammenhengen. Forholdet mellom den sosioøkonomiske basisen og representasjonen av denne ble nå forstått som et gjensidig eller dialektisk forhold der tolkningen av virkeligheten var basert på etablerte kulturelle føringer. Graden av autonomi for det kulturelle feltet og hvordan den gjensidige påvirkningen mellom det sosioøkonomiske og det kulturelle fungerte var det derimot ingen konsensus om

⁶² Floto viser blant annet hvordan blant annet Hobsbawm brukte Marx i sin kamp mot positivismen, Floto 1996, side 194.

⁶³ Fennefoss 1991, side 4.

⁶⁴ Fennefoss 1991, side 1–3.

⁶⁵ Et eksempel: Benum 1998, side 164.

innenfor den nye kulturhistorien. Flere muligheter er skissert i det foregående. Men i det store og hele ble fokus for forskningen flyttet fra strukturhistoriens objektive virkelighet til oppfattelsen av den samme, fra sosiale strukturer til kulturell praksis, fra sosial tilværelse til symbolsk orden.

I lys av ny kulturhistorie vil lønnstakerorganisasjonenes forestillinger om den sosiale orden kunne sees på som ulike tolkninger av den sosiale strukturen. De forskjellige forestillingene hadde sin bakgrunn i ulike kulturelle tradisjoner og ulik samfunnsmessig plassering. LOs bilde av virkeligheten måtte for eksempel tolkes på bakgrunn av organisasjonens historiske tilknytning til arbeiderklassen, forstått både som organisasjonens medlemmer og begrepsmessig som arbeidernes organisasjon. Endringer i næringsstrukturen, blant annet i retning av flere ansatte innenfor tjenesteytende sektor i forhold til vareproduserende sektor, vil være en del av forklaringen på endringer i LOs forestillinger, men det vil være vel så viktig å se hvordan denne endringen ble tolket og formidlet. Forandringer i organisasjonsstrukturen vil kunne analyseres gjennom de ulike organisasjonenes tolkninger av en endret næringsstruktur. En klar styrke ved en slik tilnærming var at den i større grad enn den strukturbaserte sosialhistorien var åpen for det mangfoldet som eksisterte både i forestillinger om den sosiale strukturen og i den konkrete organisering av lønnsinntakere.

Ulike diskursteoretiske tilnærmingsmåter har blitt framstilt som ytterligere brudd med det sosialhistoriske paradigmet i den forstand at disse ikke tilkjenner utenomdiskursive strukturer noen betydning, eller for den saks skyld eksistens. For meg er det vanskelig å se at dette nødvendigvis er riktig.⁶⁶ Diskursteori kan godt bygge på forestillinger om en sosialt strukturert ikke-diskursiv virkelighet.⁶⁷ Også Finn Olstad, som understreket det nye og radikale i en diskursteoretisk tilnærming, tydde til sosiale strukturer utenfor diskursen for å forklare forandring. Men generelt sett vil nok en diskursteoretisk tilnærming være mer tilbøyelig til å framheve det språklige feltets autonomi i konstruksjonen av kategorier og mening.

Cabreras sosialkonstruktivistiske bruk av diskursteori kan derimot sies å representere et brudd med den tradisjonelle sosialhistorien.⁶⁸ Han understreket nettopp at det utenfor det

⁶⁶ Enkelte vil vel påstå at diskursteori forutsetter et slikt brudd, men dette er det langt fra noen enighet om.

⁶⁷ Se for eksempel arbeidene til Norman Fairclough, oppsummert i Winther Jørgensen og Phillips 1999.

⁶⁸ Slik den framstilles i Cabrera 2004. Cabrera får her stå som representant og talsmann for en rekke andre historikere som kanskje både er mer kjente og som i sterkere grad har bidratt til teoriutviklingen, noe han selv også gjør seg til i denne boka. Joan Scott og Patrick Joyce er allerede nevnt blant disse andre.

diskursive feltet ikke kunne eksistere noen form for objektiv virkelighet som kunne ha betydning for utviklingen av diskursene. Både forestillingene om den sosiale strukturen og organisasjonsmønsteret blant lønnstakerne vil i et slikt perspektiv forstås som diskursive fenomener uten noen form for årsak i strukturer utenfor det språklige feltet. Diskursen og utviklingen av denne vil stå i sentrum for en slik analyse, særlig hvordan de ulike kategoriene var skapt og gitt mening. Enkeltstående hendelser vil bare bli gitt mening innenfor diskursen. En aktuell konkretisering: at enkelte arbeidstakere beskjeftiger seg med en fysisk forandring av konkrete materialer innenfor det vi tradisjonelt kaller industriell virksomhet og andre behandler informasjon og symboler i kontorpregede omgivelser er ingen årsak i seg selv til forskjeller mellom arbeidere og funksjonærer. Men dette kan bli byggesteiner i sosialt konstruerte kategorier om arbeidere og funksjonærer som tilsier ulik behandling og som også ofte vil implisere sammenhenger i holdninger og verdier hos de to gruppene.

For å nærme meg mitt eget standpunkt, vil jeg i det følgende ta utgangspunkt i synspunktene til Cabrera slik de kommer fram i hans bok *Postsocial History*.⁶⁹ Cabreras ståsted er som nevnt ikke uproblematisk. Den første innvendingen dreier seg om forståelsen av diskursiv forandring, som også var et viktig poeng i kritikken fra Rigby. Dette er også en vanlig innvending mot diskursteori i alminnelighet og derfor verdt å gå litt nærmere inn på. Utgangspunktet for Cabrera var at enhver ny sosial situasjon eller begivenhet "is always apprehended and conceptualized or objectified by means of the categories inherited from the previous situation." Dette var imidlertid, som han sa, gammelt nytt. Det nye var at "postsocial history maintains that in the interaction between social reality and inherited categorial [sic] matrix, the latter and not the former, plays the active role."⁷⁰ Nye situasjoner og hendelser ble tolket og satt inn i en eksisterende forståelsesramme og var derfor ikke i seg selv en årsak til en endring av diskursen. Han avviste også at individuelle subjekter skulle kunne være en årsak til endring. Han skrev riktignok at det individer gjorde "when facing and conceptualizing an ever-changing and always-new social reality" var å "incorporate it into, and impose it upon the prevailing conceptual pattern in each case."⁷¹

⁶⁹ Valget av Cabrera 2004 som referanseramme kommer dels av at den er en systematisk og rimelig forståelig, men ikke uproblematisk, oppsummering av et sosialkonstruktivistisk ståsted, dels av at den forholder seg til det jeg har oppfattet som en viktig debatt om sosialhistorie. Også for Olstad er Cabrera en viktig referanse, riktignok en tidligere artikkel.

⁷⁰ Cabrera 2004, side 37.

⁷¹ Cabrera 2004, side 37

Men dette var tydeligvis ikke noe som skjedde etter egen fri vilje: "[...] if subjectivity is constituted as such within an inherited categorical framework, it could hardly transcend this to handle it at will."⁷² Det han derimot understreket flere steder var interaksjonen mellom det diskursive og en sosial realitet utenfor diskursen som årsak til endring. Slik jeg oppfatter det, har Rigby et poeng når han påpekte at dette kan oppfattes som noe inkonsekvent. Cabrera innførte her en sosial virkelighet utenfor diskursen, som riktignok ikke skulle oppfattes som årsak alene til forandring, men som hadde en betydning i seg selv. Hvordan denne virkeligheten ellers skulle interagere med det diskursive på en slik måte at interaksjonen var årsak til forandring, har jeg vanskeligheter med å skjønne.

Cabrera forklarte også forandring som et skifte i diskurser eller i form av at diskurser muterer. Diskursene vil alltid være i bevegelse, i forandring. Dette var, ifølge Cabrera, et resultat av at individer hele tiden må forholde seg til denne "ever-changing and always-new social reality" og derfor må foreta begrepsmessige justeringer av diskursen, som dermed vil gjennomgå en indre mutasjon. Til slutt vil dette endre den begrepsmessige kjernen i diskursen og den vil dermed miste sin "practical efficacy." Folk vil derfor skifte den ut med en annen diskurs.⁷³ Dette var, som vi har sett, også Olstads grep for å kunne forklare diskursive endringer. Men også her holdt Cabrera fast på at disse endringene i diskursen eller skifte av diskurs ikke var et resultat av individers formålsrettede handling. Hvordan en slik formålstjenlighet eller effektivitet da kunne bli vurdert, gikk Cabrera lite inn på og heller ikke på hva som er grunnlag for at en diskurs blir byttet ut med annen.

Slik jeg tolker Cabrera var han i sin utlegging om forandring først og fremst ute etter å markere avstand både til et subjektivistisk syn som knyttet endring til aktørers frie vilje og til et tradisjonelt sosialhistorisk ståsted, der forandringer alltid vil ha sin årsak i sosioøkonomiske strukturer. Samtidig innførte han begreper om en betydningsfull sosial virkelighet utenfor det språklige som ga aktører visst handlingsrom. Slik jeg oppfatter det, er dette vanskelig å forene med det konsekvente sosialkonstruktivistiske programmet som Cabrera til stadighet understreket.

Cabrerars program er i en forstand deterministisk. Individer vil være styrt av krefter og strukturer de selv ikke har innflytelse over. På et vis er marxismens og den tradisjonelle sosialhistoriens sosiale strukturer og økonomiske drivkrefter byttet ut med diskursive

⁷² Cabrera 2004, note 31, side 135. Her tror jeg det kan være nyanser i teksten som er blitt borte i oversettelsen fra spansk til engelsk.

⁷³ Cabrera 2004, side 40. Begrepet om "efficacy" utviklet han, som vi har sett tidligere, i Cabrera 1999, men ble nok da gjort til et større poeng.

strukturer som lever sitt eget liv, uavhengig av menneskers vilje. Problemet er hvordan det er mulig å forklare endring uten å henvise til en sosial ikke-diskursiv årsak eller henfalle til en form for diskursiv determinisme. Jeg tror det kan være nyttig å tenke seg at den aktuelle diskursen må analyseres i forhold til noe som er utenfor den selv, uten at dette nødvendigvis må forstås som et ontologisk skille. Det er mer et analysestrategisk skille i form av en kontekstualisering av den aktuelle diskursen. Men det vil altså være noe annet enn den diskursen som er objekt for undersøkelsen og blir analysert, gjerne andre diskurser eller hendelser som gjøres viktig i den aktuelle diskursen.⁷⁴ Et konkret eksempel kan kanskje klargjøre noe av det jeg vil fram til. Skillet mellom arbeidere og funksjonærer var diskursivt konstruert der de to gruppene var definert ut fra ulike arbeidsoppgaver og posisjoner. Teknologiske endringer førte til at forskjellene, som altså var gjort viktige gjennom diskursen, ble mindre. Dermed ble det vanskeligere å opprettholde en ide om et klart skille mellom de to gruppene. I en annen diskurs der grupper var konstruert ved hjelp av andre kjennetegn, ville ikke de samme teknologiske endringene nødvendigvis hatt noen betydning. Det er altså ikke endringene i seg selv, men interagering med den aktuelle diskursen som her er viktig. Utgangspunktet for kontekstualiseringen vil alltid være diskursen.

Videre tror jeg det må være riktig å åpne for individers autonomi og handlingsrom. Hos Cabrera blir diskursivt konstruerte subjekter nærmest å regne for viljeløse agenter for diskursive endringsprosesser utenfor deres egen kontroll. Gro Hagemann har tatt opp det samme problemet i en drøfting av Joan Scotts teoretiske tilnærming. Hun påpeker at Scott riktignok avviser at det skulle ligge en lingvistisk determinisme i en diskursiv tilnærming. Et diskursivt konstruert subjekt vil ha et handlingsrom blant annet på grunn av konkurrerende diskurser og motsetninger innen en aktuell diskurs. Men Hagemann spør om hvor ressursene som muliggjør selvstendige valg og handlinger kommer fra hvis ikke individene tillegges en viss autonomi, "en eksistens utenfor diskursen". "Det må", skriver Hagemann, "finnes en løsning der man verken aksepterer det refleksive og fullt autonome, moderne subjekt eller der dekoderte, fragmenterte postmoderne."⁷⁵ I en forstand vil et berømmelig sitat fra Marx, som også Mayfield og Thorne refererte til, beskrive den samme spenningen mellom diskursive rammer og et selvstendig handlingsrom:

Menneskene skaper sin egen historie, men de skaper den ikke etter eget godtykke, ikke under selvvalgte forhold, men under forhold som er umiddelbart gitt og overlevert.

⁷⁴ Winther Jørgensen og Phillips 1999, side 159.

⁷⁵ Hagemann 1995, side 59.

Tradisjonen fra alle døde slektsledd hviler som en mare på de levendes hjerne. Og nettopp når de synes å være i ferd med å omforme seg og omverdenen, å skape noe som aldri før har vært, nettopp i slike revolusjonære kriseepoker maner de engstelige fortidas ånder fram til sin tjeneste, låner kampparoler og kostymer fra dem, for i denne ærverdige forkledning og i dette lånte språk å oppføre den nye scene i verdenshistorien.⁷⁶

For å sammenfatte mitt eget ståsted: Analysen må ta utgangspunkt i de meningsskapende prosessene innenfor en diskurs. Men i en konkret analyse av en aktuell diskurs vil det være nødvendig å trekke inn noe som står utenfor denne diskursen, enten dette er hendelser eller andre diskurser. Disse elementene vil innenfor diskursen bli tillagt mening og gjort betydningsfulle ut fra de eksisterende tolkningsrammene. Men fordi diskursen er ubestendig og meningen ikke er fastlagt en gang for alle, vil hendelser og andre diskurser kunne bidra til en forandring i et samspill med de eksisterende tolkningsrammene. Dette åpner også et handlingsrom for individuelle valg. Subjektene vil i denne spenningen mellom diskursive rammer og selvstendig handlingsrom kunne opptre som pådrivere for endringer.

Det andre problemet med Cabreras perspektiv knytter seg til kritikken fra Alun Munslow. Cabrera tar, ifølge Munslow, ikke konsekvensen av sitt eget program. Hvis det er slik at virkeligheten er konstruert av betydningssystemer eller diskurser som ikke er en avspeiling av den virkeligheten disse referer til, må dette også gjelde historiefaget. Den historien som produseres kan altså ikke sies å være en beskrivelse av fortiden, men er i stedet et produkt av narrative forestillinger. Munslow vil derfor hevde at kriteriene for om en historie er ”god” ikke kan avgjøres ut fra å påpeke hvorvidt den kan finne dekning i kildene, men om den har andre kvaliteter som for eksempel ”engasjerende” eller ”frigjørende”.

Munslow har utdypet dette synspunktet i andre sammenhenger. ”The historian”, skriver han, ”is an author in particular state of existence, not an impersonal observer outside time and place.” Dette er en forståelse de fleste historikere i dag vil kunne underskrive på. Men Munslow går også videre. Han understreker for det første at historikernes produkt – ”the-past as-history” – er skapt av historikerne og ikke er noe som har en direkte sammenheng med kildene. Munslow påpeker den etiske konsekvensen av dette, at vi som

⁷⁶ Karl Marx: Louis Bonapartes attente brumaire (1852). Her sitert fra Marx 1977, side 145. For øvrig dekonstruerer Derrida denne Marx-passasjen i Derrida 1996, side 131ff. En av hans konklusjoner avkrefter i det minste ikke min lesning: ”Spøkelset tynger, det tenker, forsterkes og kondenseres på selve innsiden av livet, på innsiden av det mest levende, det mest særegne (eller individuelle, om man vil). Livet vil fra da av ikke lenger, og skal ikke lenger så lenge det lever, ha noen ren identitet med seg selv og heller ikke noe trygt indre; det er noe alle filosofier om livet, om det levende og virkelige individet, burde tenke nøye igjennom.” (side 132)

historikere "must acknowledge the honest moral choices we make as we construct it (the-past as-history) as a representational narrative about the past." Det er en oppfatning jeg deler. Samtidig finner jeg noen spørsmål som uavklarte hos Munslow. Med henvisninger til Michel Foucault og Hayden White tar han et oppgjør med en empirisk basert historieforståelse som forstår fortiden som noe som ligger der klar til å bli avdekket gjennom kildestudier. Men betyr dette at kildene er uten betydning, at hvilken som helst fortelling om fortiden vil være likeverdig? Jeg tolker Munslow her som tvetydig. I en forstand inneholder ikke synspunktene hans noen grenseoppgang mellom historie som vitenskapelig virksomhet på den ene siden og ren fiksjon på den andre. Samtidig skriver han stadig om at historien ikke bare ("not only") kan basere seg på "evidence" eller at sannhet ikke bare ("not just") er et empirisk fenomen. Her tillegges altså kilder og belegg en viss betydning.⁷⁷ Mitt utgangspunkt er at vi som historikere må leve med at det vi produserer ikke kan påberope seg noen evigvarende sannhet. Det trenger ikke ha mindre verdi av den grunn. Men alle framstillinger av fortiden kan ikke være like gyldige. En diskursanalyse må også basere seg på og forankres i kildene. Det betyr ikke at kildene gir oss en tilgang til fortiden slik den var. Fortellingene er våre.

Hva nå?

For å oppsummere litt: Endringene i organisasjonsmønsteret blant arbeidstakere kan ikke forklares ved å ta utgangspunkt i endringer av næringsstrukturen. Utviklingen må i stedet forstås gjennom en analyse av de menings- og identitetsskapende prosessene organisasjonsmønsteret er en del av. Fokus i en slik analyse må rettes mot arbeidstakerorganisasjonene selv, hvordan de med Fennefoss sine ord "utformer strategier, klassifiserer lønnstakerne, implementerer verdier i en organisasjonsstruktur, fordeler ressurser o.s.v." Fennefoss retter særlig oppmerksomheten mot klassifikasjonene, fordi som han skriver, de "er filtre for all persepsjon, og de ligger til grunn for identitetsdannelse og -endring."⁷⁸ Dette er et perspektiv jeg slutter meg til, men med et litt utvidet synsfelt.

⁷⁷ Munslow 2006, side 11–20.

⁷⁸ Fennefoss 1996, side 135. Fennefoss peker også på at dette perspektivet hindrer en også fra å havne i en "subjektivistisk (voluntaristisk) sosial konstruksjonsretning." Han har også i et annet arbeid poengtert viktigheten av å ikke havne i det han kaller "social construction"-retning. (Fennefoss 1991, side 8). Men han modifiserer nå dette noe ved først og fremst å ta avstand fra det han kaller populærutgaven av konstruksjonismen. I stedet tar han til orde for det mer "realistiske synspunktet at vi rekonstruerer

Klassifikasjonene er innvevd i begrepsforståelser, historieoppfatninger og økonomisk teori, blant mye annet. Til sammen utgjør dette en konstruksjon av en sosial struktur og en konseptualisering av arbeidstakerne som er sentral i den diskursen som konstituerer virkeligheten for lønnstakerorganisasjonene. Med diskurs mener jeg i all enkelhet et system som frambringer og setter grenser for en bestemt måte å snakke om og å forstå verden på og som dermed konstruerer verden.⁷⁹

Jeg har valgt å ta utgangspunkt i LO, fordi dette var – og fremdeles er – den største og viktigste lønnstakerorganisasjonen. LO var også lenge hegemonisk i den forstand at organisasjonens virkelighetsforståelse var dominerende og også den som ble utfordret. Med LO mener jeg her det som Yvonne Hirdman i sin bok om svensk LO og genusordningen har kalt ”LO i princip”, altså det LO som ser seg selv som en slags aktør, det offisielle LO. Bak mye av det som behandles i avhandlingen vil det kunne ses personlige aktører, men i hovedsak vil de framstå som om de opptrer på LOs vegne. Enkelte ganger vil jeg likevel som Hirdman gå ”bak kulisserna” for bedre å forstå endringer og utviklingstrekk.⁸⁰ De enkelte forbundene, lokalavdelinger og grunnplanet i LO vil i svært liten grad bli trukket inn i analysen. Det hadde ikke vært mulig innenfor rammene av avhandlingsarbeidet.

LOs diskursive virkelighetsforståelse ble for alvor satt i bevegelse fra midten av 1970-årene. Konkurrerende organisasjoner og synkende medlemstall utfordret LO som den dominerende og hegemoniske lønnstakerorganisasjonen. Som vi skal se var ikke dette bare en utfordring av LOs posisjon, det ble oppfattet som en trussel mot hele det byggverket arbeiderbevegelsen hadde bygd opp i etterkrigstiden. Temaet i denne undersøkelsen er altså konstruksjonen av sosial struktur med særlig vekt på konseptualiseringen av arbeidstakerne. Problemstillingen vil være knyttet til hvordan denne konstruksjonen og konseptualiseringen, som innholdt klassifikasjoner og som var innvevd i historieoppfatninger, begrepsforståelser og teorier om samfunnsøkonomi, endret seg i løpet av de 15 til 20 årene etter 1975 i møtet med de utfordringene organisasjonen sto overfor. Hvordan denne endringen skal forstås vil avslutningsvis i avhandlingen bli sett i lys av de teoretiske linjene jeg har streket opp i denne

virkeligheten (forstått som allerede institusjonaliserte klassifikasjoner)”. (Fennefoss 1996, note 7, side 135) Dette er vel noe av det samme som jeg legger i *sosialkonstruksjonisme* (se side 9).

⁷⁹ Det fins et uttall av ulike definisjoner av diskurs. Denne er sydd sammen av elementer fra Winther Jørgensen og Phillips 1999, side 9 og Neumann 2001, side 18. Jeg sonderer ikke mellom diskurs og diskursorden, men lar i stedet diskursen være åpen for konkurrerende forestillinger. Jeg har også valgt å ikke bruke de mer skjematiske oppskriftene som ofte lanseres i forbindelse med diskursteori.

⁸⁰ Hirdman 2001, side 14.

innledningen. Jeg vil prøve å drøfte hvor fruktbart et diskursteoretisk utgangspunkt er i å forstå endring. Avhandlingen vil derfor både ha en realhistorisk og en mer teoretisk målsetting.

Selv om fokus for avhandlingen er LO, vil jeg også komme inn på de andre lønnskategoriseringen, AF og YS. De vil dels bli sett gjennom LOs optikk, men i kapittel 4 vil jeg også behandle dem uavhengig av hvordan LO oppfattet de to konkurrentene. På et vis vil dette kunne oppfattes som på siden av avhandlingens hovedfokus, men jeg tror samtidig at en slik framgangsmåte vil kunne øke forståelsen av hva som skjer med virkelighetsforståelsen i LO.

Diskursbegrepet er ofte knyttet til det språklige, til tekst og kan derfor oppfattes som snevert.⁸¹ Men hva som er meningsbærende kan tenkes videre enn det skrevne eller talte ord, også praksiser, institusjoner og organisasjoner er bærere av mening. ”Tekst”, skriver Kaldal i sin bok om utviklingen fra sosialhistorie til ny kulturhistorie, ”kan her sjåast som metafor for *alt som lèt seg tolke*.”⁸² Historisk etablerte organisasjonsformer, institusjonelle praksiser som rekkefølgen i tarifforhandlingene og tariffavtalenes klassifiseringer var som symbolske uttrykk deler av den aktuelle diskursen, deler som var trege å endre og dermed la viktige føringer. I kapittel 2 vil jeg gi derfor gi en historisk oversikt over utviklingen av organisasjonsmønsteret blant arbeidstakerne i Norge.

Men også kortsiktige strategier, taktiske overlegninger og mer ad-hoc pregede svar på de utfordringene LO sto overfor kan tolkes som meningsfulle, i Kaldals forstand som tekst. Det betyr at jeg også vil nærme meg det som kan oppfattes som en tradisjonell politisk begivenhetshistorie. Poenget vil da være å tolke slike handlinger som meningsfulle på linje med tekster og institusjonelle praksiser.⁸³

⁸¹ Dette er for øvrig et mer allment problem knyttet til den ”språklige vendingene” i historiefaget: ordbruk, begreper og teorier vil i stor grad være hentet fra språk- og litteraturvitenskap og kan dermed være fremmed for historikere og for lesere som er ikke er inneforstått med et språk- og litteraturvitenskapelig vokabular og tankegang. Dette gjelder i høy grad for min egen del og preger sikkert dette forsøket på å bruke enkelte av språk- og litteraturvitenskapens begreper. I et forsøk på å redusere det fremmedgjørende i avhandlingen, kanskje særlig for egen del, vil jeg bruke ord som ”konseptualisering”, ”vikelighetsforståelser”, ”tolkningsrammer”, ”forståelsesrammer”, ”optikk” og lignende om den aktuelle diskursen der jeg oppfatter dette som dekkende for sider ved diskursen. Jeg håper at ulempene ved en eventuelle manglende språklig konsekvens vil bli oppveid av fordelene ved en språkbruk som ikke vil være så fremmedgjørende.

⁸² Kaldal 2002, side 39.

⁸³ Se f.eks. Jones 1996, side 26-28.

Diskursanalyse er ofte knyttet til en dekonstruksjon av det tekstlige. Slik jeg forstår dekonstruksjon vil en slik tilnærming måte avvise at det er mulig – eller ønskelig – å finne en egentlig eller endelig mening med teksten. Styrken ved en slik tilnærming ligger i det kritiske potensialet, en tolkning vil aldri framstå som den eneste riktige. Det åpner også øynene opp for det flertydige og sammensatte i det materialet som skal tolkes.⁸⁴ Men samtidig vil en slik tilnærming tendere til å se bort fra et mer sammenhengende meningsinnhold i teksten. Jeg tror det må være mulig å både se et mer sammenhengende meningsinnhold i teksten og samtidig understreke det foranderlige og ustabile i en tolkning.

Noen elementer i forestillingene om den sosiale strukturen vil bli vektlagt i avhandlingen. Jeg vil ta utgangspunkt i at diskursen var narrativt konstruert og at forestillingen var basert i en historieforståelse. Her vil jeg bygge på det begrepet om historisk kultur som May-Brith Ohman Nielsen utviklet i sin avhandling om Bondepartiet.⁸⁵ Videre vil jeg knytte LOs klassifisering og konseptualiseringen av den sosiale strukturen til et begrep om arbeid. I viktige sammenhenger var det bare det manuelle vareproduserende arbeidet som var det egentlige, verdifulle arbeidet og i nær forbindelse med dette hadde arbeideren, forstått som industriarbeideren, en privilegert posisjon i LO. Dette skapte forskjell på folk. I sammenheng med dette fikk også kjønnsperspektivet en betydning, særlig i *endringen* av LOs forståelse. Det kjønnede i konseptualiseringen av arbeidstakerne vil dermed også bli tematisert.

Tidligere forskning: Dialog og inspirasjon

Avhandlingen er i dialog med og står i gjeld til flere forskningstradisjoner. Det viktigste har jeg allerede vært innom i drøfting rundt utviklingen av sosialhistorie tidligere i denne innledningen. I kapittel 3 vil jeg, som tidligere nevnt, behandle den historiekulturen som eksisterte innenfor arbeiderbevegelsen. I den forbindelse drøfter jeg også noe av den historieforskningen som er gjort om bevegelsen.

Temaet for avhandlingen som i bred forstand kan sies å være lønnstakerorganisering, er et område som har vært gjenstand for omfattende forskning, både innenfor historiefaget og i samfunnsvitenskapen. Innenfor historiefaget har dette i stor grad dreid seg om LO. Typisk i så måte er de innledende ordene til Terje Halvorsen i hans *Fagbevegelsen som*

⁸⁴ Kaldal 2002, side 44-45.

⁸⁵ Nielsen 1997. Nielsen bruker ikke selve begrepet historiekultur i sin avhandling, hun henviser i stedet til historieforståelse og historiebevissthet. Men i senere arbeider som bygger på og oppsummerer avhandling knytter hun disse til et begrep om historiekultur. Se for eksempel Nielsen 2002.

etterkrigshistorisk forskningsfelt: ”Fagbevegelsen defineres i denne framstillingen på tradisjonelt vis som LO – Landsorganisasjonen i Norge – og de forbund som er medlemmer der.”⁸⁶ Dette er, slik jeg oppfatter det, en del av et forståelsesmønster innenfor historiefaget der fagorganisering ble sett på som organisering innenfor LO, mens andre lønnstakerorganisasjoner enten ble ignorert eller plassert i kategorien profesjonsorganisasjoner og dermed noe helt annet. I de mange undersøkelsene av ulike lønnstakerorganisasjoner har disse undersøkelsen sjelden blitt plassert som en del av en bredere forskning om lønnstakerorganisering. Et unntak er Lars Thue sin bok om Kommunalansattes Fellesorganisasjon (KFO) fra 1986. Her pekte Thue nettopp på at tradisjoner i forskningsmiljøene hadde gjort organisasjonene til funksjonærer og offentlige tjenestemenn nærmest usynlig i historieforskningen.⁸⁷ Thues bok er interessant også fordi den omhandler funksjonærideologi og -identitet på en måte som peker fram mot mitt utgangspunkt. Han viste hvordan Funksjonærenes Sentralorganisasjon (FSO), som KFO da var en del av, knyttet seg til en funksjonærideologi der funksjonæren var ”mannen i midten”. Han beskrev også hvordan KFO senere la denne funksjonærideologien til side og i stedet understreket likheten mellom arbeidstakerne i kommunen. Organisasjonens konseptualisering av arbeidstakerne er gjort til et viktig element i historien.⁸⁸

I løpet av det siste tiåret har også andre historikere behandlet organisasjoner utenfor LO i det jeg vil kalle et lønnstakerperspektiv. I det legger jeg at man betrakter LO med tilhørende forbund og organisasjonene utenfor som tilhørende samme kategori av organisasjoner og ikke som noe totalt ulikt. Dermed blir også grenseoppganger, identitet og organisasjonenes oppfatning av egen målgruppe en del av fortellingen. Et eksempel er Trond Bergh og Yngve Nilsen sin bok om AF der AFs egen konseptualisering av akademikerne får stor plass.⁸⁹ Også i nyere framstillinger av enkelte LO-forbunds historie har forholdet til andre konkurrerende organisasjoner blitt tematisert og det med dette har det blitt stilt spørsmål om hva som skilte LO-forbundene fra organisasjonene utenfor.⁹⁰ Einar Terjesen spurte i sin bok om Norsk Kommuneforbund (NKF) helt eksplisitt om hvorfor grupper av kommuneansatte ikke ble med i forbundet. I hovedsak fant han svaret i de

⁸⁶ Halvorsen 1990, side 2.

⁸⁷ Thue 1986, side 6. Thue henviste for øvrig også til Edvard Bull d.y. som i *Retten til en fortid* påpekte at funksjonærene har vært forsømt av historiefaget.

⁸⁸ Thue 1986, side 87–90 og 123–125.

⁸⁹ Bergh og Nilsen 2004. Framstillingen her legger også grunnlag for avhandlingens del om AF i kapittel 4.

⁹⁰ For eksempel Terjesen 1997 og Messel 1997.

tilhørende yrkesorganisasjoners valg av profesjonsstrategi som var uforenlig med NKFs likhets- og enhetsideologi.⁹¹ Han viste også hvordan NKF utover på 1990-tallet i større grad åpnet for å fremme yrkesidentitet og fagfellesskap nettopp for å nå nye grupper.⁹² Det var altså slett ingen utvetydig strukturorientert forklaring på NKFs rekrutteringsproblemer. Det var i stedet et fravær av vilje til å forlate ideologiske organisasjons- og lønnsprinsipper som hindret ytterligere vekst i NKF, ifølge Terjesen. I min egen bok om Norsk Tjenestemannslag (NTL) ble forbundets rekrutteringsproblemer også drøftet eksplisitt, særlig i forhold til langtidsutdannede. Som Terjesen konkluderte jeg med at disse gruppenes lønnskrav og profesjonsinteresser var vanskelig å forene med NTLs og LOs ideologiske ståsted. Samtidig viste jeg at også NTL var villig til å bevege seg i spørsmålet om profesjonsinteresser og yrkesidentitet, selv om skrittene var svært små.⁹³

Også i framstillinger av LOs historie som har kommet i løpet av det siste tiåret, har den økende konkurransen om medlemmer blitt tematisert. I en lenger artikkel om LOs tariffpolitikk fra 2000, beskrev historikerne Inger Bjørnhaug, Øyvind Bjørnson, Terje Halvorsen og Hans-Jakob Ågotnes hvordan LO fra midten av 1970-årene ble utfordret av andre lønnstakerorganisasjoner, både i tariffspørsmål og medlemsmessig. Det var først og fremst en endret næringsstruktur som så ut til å ligge bak LOs tilbakegang og det endrede organisasjonsmønsteret. Men det ble også lansert andre forklaringsmodeller. Med en henvisning til en artikkel av undertegnede, ble også LOs negative syn på de nye gruppene av arbeidstakere trukket fram som en mulig grunn til at de sluttet opp om LO.⁹⁴ I Trond Berghs LO-historie fra 2009 som dekker den samme perioden denne avhandlingen omhandler, behandles også LOs konkurransesituasjon. Forklaringen på LOs problemer var mye av den samme som var blitt presentert i de tidligere omtalte historiene om NKF og NTL. Frykten for ideologisk utvanning i form av profesjonsdyrking og gruppeegoismen stoppet en tilnærming til de nye voksende gruppene. ”LO fremsto som den prinsippfaste, men tapende part i verdikampen på arbeidsplassene”, var noe av konklusjonen til Bergh.⁹⁵

⁹¹ For eksempel i forhold til hjelpepleierne, Terjesen 1997, side 187–189 og 198–200.

⁹² Terjesen 1997, side 231–234.

⁹³ Messel 1997, side 387–396.

⁹⁴ Bjørnhaug et al. 2000, side 74–75 og side 86–106.

⁹⁵ Bergh 2009, side 203. Boka til Trond Bergh tar for seg den samme perioden som denne avhandlingen og bygger mye på de samme kildene. Den kom likevel så sent i avhandlingsarbeidet at den har vært vanskelig å forholde seg til på en måte som yter den full rettferdighet.

Selv om ingen av disse nye framstillingene baserte seg på en forenklet strukturorientert modell, så tenderte organisasjonenes kategorier og interessedefinisjoner til å bli tatt for gitt. Fennefoss' oppfordring til en problematisering av organisasjonens egne konstruktive struktureringer, var fraværende. En som derimot har gått inn på dette, er den svenske historikeren Klas Åmark. I boka med den talende tittelen *Solidaritetens gränser* undersøkte han hvordan forbundene innen svensk LO skulle organiseres og avgrenses fra hverandre. I utlegningen om problemstillingene trakk han inn det han beskrev som en problematisering av materialistisk historieoppfatning der diskurs og retorikk ble sentrale begreper. I et slikt perspektiv, skrev han, "handler organisationsfrågor mer om kulturella konstruktioner än om villkoren för arbetskraftsförsäljning och/eller produktionsprocesser." Han fortsatte med å påpeke at forbundsstrukturen "kan vi se som en ideologisk konstruktion, som vilar på en materiell grund." I analysen trakk han inn arbeidslivets struktur, LOs administrative behov, de faglige strategiene ved siden av LOs ideologi.⁹⁶ En del av Åmarks undersøkelse var også svensk LOs konseptualisering av arbeidstakerne og den innvirkningen dette hadde på organisasjonsstrukturen.⁹⁷ Åmarks bok er også interessant fordi den tematiserer forskjellene på Sverige og Norge. I Sverige var de gruppene som ble betegnet som "tjänstemän" ikke med i LO, men samlet seg i en egen hovedorganisasjon, Tjänstemännens centralorganisation (TCO). Dette ble gjort i forståelse med svensk LO og det svenske sosialdemokratiske partiet. Norsk LO valgte altså en annen linje.⁹⁸ Åmark konkluderte med "att det ingalunda är självklart var de yttre gränserna för arbeternas fackförbund ska gå." En av grunnene var den dype mistroen mot "tjänstemän" som preget svensk LO.⁹⁹ Selv om jeg har valgt å ikke gjennomføre min undersøkelse komparativt, er noe av utgangspunktet at den veien norsk LO gikk, ikke var selvsagt. Man trengte ikke gå lenger enn over grensen til Sverige for å se en annen løsning.

Det er særlig innen kvinne- og kjønnsforskningen det konstruktive perspektivet har blitt framhevet. Den tidligere nevnte Joan Scott er her sentral. Hun understrekte hvordan forskjellsskapende diskurser konstruerte kjønnskiller (se tidligere i denne innledning). Hennes arbeider har hatt stor påvirkning på den historiske kvinneforskningen i Norden. Det betyr ikke at alle har sluttet seg til hele Scotts teoretiske program. Men med inspirasjon fra Scott har flere i konkrete undersøkelser spurt om hvordan fagorganisasjonene gjennom sin

⁹⁶ Åmark 1998, side 18–20.

⁹⁷ Se for eksempel Åmark 1998, kapittel 4, "Var går gränsen för arbetarklassen?".

⁹⁸ Se for øvrig kapittel 2.

⁹⁹ Åmark 1998, side 341–342.

forståelse av kjønn har konstruert mannen som den idealtypiske arbeideren og fagforeningsmedlemmet. Inger Humlesjö har drøftet mannligetskonstruksjoner i en svensk fagforening i tiden før 1900. Gjennom denne konstruksjonen av mannen som det forsørgende kjønn, ble mannen også det politiske kjønn – ”en ideologisk bild som den historiska fackföringsforskningen upprätthållit och traderat vidare i vår tid.”¹⁰⁰ Hun mener altså mannligetskonstruksjonene i fagforeningene ble videreført i forskningen på fagforeningene. Dette er et perspektiv som jeg finner interessant og relevant. Yvonne Hirdman, som står noe fjernere fra Scotts teoretiske syn, har undersøkt fagorganisasjonene på sitt sentrale og landsomfattende nivå. Hun skrev om et svensk LO som talte ”med klaven tunga”. Samtidig som likestillingen var sagt å være målet, var kvinnene likevel sett på som noen andre. Et underliggende ”genussystem” som var forskjellsskapende og hierarkisk, gjorde kvinnene til annenrangs ansatte og fagforeningsmedlemmer.¹⁰¹ I Norge har særlig Gro Hagemann arbeidet med tilsvarende problemstillinger. I doktoravhandlingen om kjønn og industrialisering viser hun hvordan en etablert kjønnsorden som gjennomsyret hele samfunnsstrukturen skapte kjønnskiller også i arbeidslivet. Dermed kunne kvinner få dårligere lønn og færre opprykksmuligheter enn menn. Denne kjønnsordenen innebar normative forventninger og kunnskaper om hierarkiske kjønnsforskjeller der kvinnes underordning framsto som naturlig.¹⁰² Hilde Gunn Slottemo tok i sin avhandling om menn og mannliget ved koksverket i Mo i Rana utgangspunkt i at ”[k]ategoriseringen av arbeidere og skapelsen av en kollektiv identitet er kjønn”. Hun viste videre hvordan arbeiderne konstituerte det hun kalte et ”enkjønn klassefellesskap”, der likhet og ansvarlighet var elementer i mannligeten. Kvinnene var ikke inkludert i dette klassefellesskapet og framsto også her som noen andre.¹⁰³

Disse undersøkelsene har ulike perspektiver og kan heller ikke sies å ha et identisk teoretisk ståsted. Felles for dem var likevel hvordan de undersøkte forskjellsskapende diskurser i arbeidsliv og fagorganisasjoner med utgangspunkt i en kjønnsdimensjon. Humlesjö og Slottemo fokuserte på konstituering av det maskuline gjennom

¹⁰⁰ Humlesjö 1998, side 12. Se også Blomberg 1998.

¹⁰¹ Hirdman 2001. Hirdman kan vanskelig sies å følge Scotts teoretiske ansatser fullt ut, men ifølge Gro Hagemann har også Hirdman sagt seg inspirert av Scott, Hagemann 1995, side 58. I kapittel 6 vil jeg komme tilbake til andre sider ved Hirdmans bok.

¹⁰² Hagemann 1994, side 322–324.

¹⁰³ Slottemo 2003, sitatene er fra henholdsvis innledningskapittelet (side 25) og det avsluttende kapittelet (side 238).

meningsskapende prosesser, mens Hirdman og Hagemann viste hvordan henholdsvis ”genussystemet” og ”kjønnsordenen” slo inn i arbeidslivets og fagorganisasjonens praksiser. Flere av dem påpekte også hvordan forskjeller ble skapt selv om likhet og likeverd samtidig ble understreket.

Jeg ønsker å undersøke *andre* og i min sammenheng vel så avgjørende kategoriseringsprinsipper med mye av den samme vinklingen som i disse undersøkelsene. Kjønn var ikke det eneste som skapte forskjell. Samtidig spilte kjønn inn på den forskjellsskapende diskursen jeg fokuserer på og fikk også avgjørende rolle i forandringen av denne. Mitt poeng er altså å trekke både på det teoretiske utgangspunktet og på de mer konkrete resultatene som denne forskningen om kjønn, arbeidsliv og fagorganisering har frambrakt. På den måten vil jeg utfylle og utvide perspektivet til denne forskningen.

Avhandlingen forholder seg også til samfunnsvitenskaplig forskning om fagorganisering. I norsk sammenheng har denne forskningen i stor grad vært i inngrep med LO og hatt betydning for diskursen i LO. Den er dermed ikke bare noe jeg bygger på og er inspirert av, men den er også en del av det som skal undersøkes. Denne forskningen vil bli grundig behandlet og drøftet senere i flere av avhandlingens kapitler. Jeg finner det derfor ikke nødvendig å gjøre det her. Ett spesielt moment bør likevel nevnes. Arbeidene til sosiologen Arvid Fennefoss har ved siden av å ha vært gjenstand for avhandlingens undersøkelse, også vært viktig i utformingen av problemstilling og som teoretisk inspirasjon.¹⁰⁴

Kilder og struktur

Kildene for undersøkelsen har i all hovedsak vært tekster som har vært ment for en form for offentlighet. Dette er valgt fordi jeg har ønsket å undersøke diskursen i det åpne rom, der grensene for hva som kan sies og ikke sies var til stede. LOs eget blad *Fri Fagbevegelse/LO-Aktuelt* er gått igjennom for hele perioden. I tillegg er de trykte referatene fra LO-kongresser og LOs representantskapsmøter samt annet publisert og trykt materiale brukt. Detaljer vil finnes i kildeoversikten til slutt i avhandlingen.

De offisielle talene som LO-ledelsen har framført, finnes som manus dels i LOs eget arkiv, dels i personarkivene til Tor Halvorsen og Leif Haraldseth. Talene ble til gjennom kollektive prosesser i LOs administrasjon og ledelse og er dermed gode kilder til den diskursen jeg har vært på jakt etter. På enkelte områder har jeg også gått ”bak kulissene”,

¹⁰⁴ Fennefoss 1988, Fennefoss 1991 og Fennefoss 1996.

det vil si at jeg har undersøkt interne prosesser i LO. Dette er gjort for å komme på sporet av de strategiske overveielsene som ble foretatt i møtet med utfordringen fra YS og AF, og for å se hvordan endringsprosessene innenfor enkelte områder foregikk.

Aviser er også brukt som kilder, først og fremst ved hjelp av Atekst (nå Retriever). I tillegg har jeg brukt *Arbeiderbladets* klipparkiv som finnes i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek og som også inneholder utklipp fra andre aviser. LOs eget klipparkiv er også benyttet, men i noe mindre grad.

Jeg har også utnyttet YS sitt arkiv. Dette er uordnet og ikke særlig oversiktlig. Henvisningene her vil være til det som står på de aktuelle arkivboksene, men vil ikke fortelle noe om plasseringen i arkivet. Ved siden av arkivmaterialet til YS har jeg også hatt nytte av beretningene som YS har mangfoldiggjort.

Strukturen i avhandlingen vil med noen unntak følge et kronologisk mønster. I kapittel 2 vil jeg kort gå igjennom det norske organisasjonsmønsteret slik det hadde utviklet seg fram til om lag 1970 med en tanke om at dette uttrykte institusjonalisert mening. I kapittel 3 vil jeg etablere LOs diskurs slik den framsto på slutten av 1970-årene. Kapittel 4 vil i en forstand bryte med kronologien. Her vil jeg undersøke de utfordringene LO sto overfor i form av konkurrerende organisasjoner og synkende medlemsandeler. Mens utviklingspunktet i resten av avhandlingen vil være LOs, vil jeg i dette kapittelet se disse utfordringene utenom LOs optikk. De to neste kapitlene, 5 og 6, vil inneholde undersøkelser og drøftinger av de endringsprosessene som fant sted, mens jeg i det avsluttende kapittel 7 vil oppsummere og konkludere.

Kapittel 2

Et organisasjonsmønster etableres

Organisasjonsmønsteret blant arbeidstakerne talte sitt språk. Mønsteret var skapt ut fra meninger om forskjeller mellom ulike grupper av arbeidstakere, og det skapte også i seg selv slike forskjeller.¹ Mønsteret var institusjonalisert mening. I dette kapittelet vil jeg derfor undersøke hvordan sentrale trekk ved dette mønsteret var etablert.

Da Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (LO)² ble etablert i 1899, var det nærmest selvsagt som en organisasjon for *arbeidere*. Arbeidere var en egen kategori, skilt ut i statistikken og folketellinger og gjort til gjenstand for lovgivning. *Arbeiderspørsmålet* var et av datidens store samfunnsspørsmål. Den framvoksende storindustrien hadde skapt et sosialt problem, samtidig som fabrikkarbeiderne ble betraktet som en farlig gruppe som kunne gjøre opprør og true det bestående. Det forenede norske Arbeiderparti var stiftet 12 år tidligere, og sammen med arbeiderforeninger og fagforbund forsto det seg som en del av en *arbeiderbevegelse*.

LO samlet håndverkere, fabrikkarbeidere og anleggsslusk, blant annet. Men det var også grupper av ansatte som organiserte seg utenfor LO, som ikke var forstått som en del av arbeiderfellesskapet, eller vel så ofte, ikke forsto seg selv som en del av dette. Hvor gikk grensene for hvilke grupper som ble oppfattet som LOs organisasjonsområde? Hvordan endret dette seg? Dette er to av de spørsmålene jeg skal forsøke å svare på i dette kapittelet.

Men disse spørsmålene hadde nær sammenheng med et annet. Alt fra etableringen av LO ble organisasjonsformene diskutert. Skulle organisasjonen baseres på fagene eller skulle organisasjonsformen være et uttrykk for den samlede arbeiderklassen? Var det riktig at alle på en arbeidsplass skulle stå i samme forbund, eller skulle de ulike faggruppene kunne ha sine egne forbund? Hva skulle kriteriet være for å vurdere hva som var den riktige

¹ Det betyr ikke at organisasjonsmønsteret *bare* er et resultat av meninger om forskjeller mellom ulike grupper av arbeidere.

² Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL) skiftet offisielt navn til Landsorganisasjonen i Norge (LO) i 1957. Jeg har likevel for oversikten skyld valgt å forkorte navnet til LO i hele avhandlingen, unntatt der jeg henviser til kilder fra AFL i notene.

organisasjonsformen? Både spørsmålene og svarene inneholdt oppfatninger av forskjeller og av hvor skillelinjene mellom ulike grupper av ansatte skulle settes.

I sammenheng med problemstillingene over, vil jeg dessuten skissere opp utviklingen av organisasjonene utenfor LO og den kampen som foregikk mellom LO og disse organisasjonene, særlig i tiårene etter andre verdenskrig.

Industriforbundsformen og funksjonærorganisering

På kongressen i 1923 vedtok LO å gå inn for industriforbundsformen som organisasjonsprinsipp. Denne avgjørelsen, som ble et referansepunkt for senere organisasjonsdebatter, hadde selv en kronglete forhistorie. To konfliktlinjer møttes. En lang linje dreide seg om fag- eller yrkesorganisering versus en organisering bygd på et fellesskap knyttet til arbeidsplassen. Den andre konfliktlinjen var kortere i tid og hadde sammenheng med radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse og inneholdt en rekke spørsmål knyttet til LOs organisasjonsprinsipper, der særlig de lokale samorganisasjonens rolle var sentrale.

Den norske fagbevegelsen var fra starten bygd opp rundt *faget* med utgangspunkt i et fellesskap blant håndverkssvenner eller fagarbeidere. Også de første forbundsdannelsene var basert på et slikt fellesskap. Dette gjaldt selvfølgelig for Norsk Centralforening for Boktrykkere fra 1882, men også for Norsk Jern- og metallarbeiderforbund (NJMF) som ble etablert i 1891. Det samlet alle jern- og metallarbeidere uavhengig av bransje. Denne *fagorganiseringen* ble imidlertid raskt utfordret av andre organisasjonsprinsipper. Det norske Vei- og Jernbanearbeiderforbund ble etablert i 1895 for å organisere den mangfoldige massen av arbeidere uten noen form for fagutdanning. Fra 1899 het forbudet Det norske sten-, jord-, og bergarbeiderforbund og fra 1900 Norsk Arbeidsmandsforbund. Denne forbundsdannelsen var med på å skape de ufaglærte arbeidere som en kategori og gjøre den tilgjengelig for fagorganisering.³ Men forbundet var ikke stiftet i opposisjon til *fagforeningsideen*, mer som et supplement. Likevel viste etableringen av Arbeidsmandsforbundet at det fantes andre prinsipper enn *faget* å bygge organisasjonen på.

Den skandinaviske arbeiderkongressen i 1897, Stockholms-kongressen, oppfordret ikke bare de ulike fagforeningene og forbundene i de tre landene til å gå sammen i nasjonale landsorganisasjoner, den slo også fast hvilket organisasjonsprinsipp som skulle være gjeldende. Kongressen "henleder" i vedtaket "opmerksomheten paa den industrielle udvikling og storindustriens fremgang, som efterhaanden vil nødvendiggjøre arbeidernes

³ Odlaug 1955.

sammenslutning i store *industriforbund*, omfattende alle bransjer inden vedkommende industri [...]” [min kursivering].⁴ Vedtaket fikk ikke avgjørende betydning da den norske landsorganisasjonen ble etablert i 1899. De fleste forbundene som ble med, var organisert omkring faget. I 1913 debatterte imidlertid kongressen i LO organisasjonsformene. Det forelå to forslag. Ett gikk ut på å beholde den daværende organisasjonen med forbund både inndelt etter fag og industri. Et annet forslag gikk på et mer prinsipielt grunnlag inn for industriforbundsformen. Den industrielle og tekniske utviklingen med en stadig større konsentrasjon av kapitalkreftene talte for et slikt organisasjonsprinsipp, samtidig som faggrensene var på vei til å bli utvisket, hevdet man. Argumentasjonen for å beholde *fagforbundene* var at den harde virkeligheten til nå hadde lært arbeiderne hvordan de best skulle organisere seg og at å endre den eksisterende organisasjonsformen ville kunne svekke oppslutningen om landsorganisasjonen. Det siste standpunktet vant i en ganske jevn avstemning, og ingen ting ble gjort med organisasjonsformene.⁵

På kongressen i 1913 ble det også reist et forslag om å fjerne forbundene og bygge landsorganisasjonen på de lokale samorganisasjonene. Forslaget kom fra den radikale Fagopposisjonen og var knyttet til et ønske om en mer revolusjonær politikk. Gjennom opphevelsen av forbundene ”i deres nuværende skikkelse” ville man fremme arbeiderklassens enhet og revolusjonære kampkraft.⁶ I årene som fulgte var det denne konfliktlinjen – om LO skulle bygge på lokale samorganisasjoner eller forbund – som skulle dominere organisasjonsdebatten i LO. Tilhengerne av samorganisasjonene baserte sitt standpunkt på at fagorganisasjonen var ”livsnerven” i arbeiderklassens kamp for revolusjon og politisk makt. Samorganisasjonene var den typen organisasjon som best kunne ”samle arbeidernes kraftutfoldelse, men decentralisere magten.”⁷ De som gikk inn for at LO skulle bygge på forbund, så på partiet som vel så viktig i kampen for den politiske makten og mente at fagorganisasjonens viktigste oppgave var å slåss for en bedring av arbeidernes lønns- og arbeidsforhold. I denne kampen hadde forbundene vist seg mer effektive enn samorganisasjonene, ble det hevdet.⁸ Først med vedtaket på kongressen i 1923 ble det satt

⁴ Sitert etter Ousland 1949, bind 1, side 211. Senere i vedtaket nevnes tekstilindustrien, jern- og metallindustrien og treindustrien som eksempler på industrier.

⁵ AFL: Protokoll fra AFL-kongressen 1913, side 67-98.

⁶ AFL: Protokoll fra AFL-kongressen 1913, side 76 (Alfr. M. Nilsen).

⁷ AFL: ”Femtenmannskomiteens innstilling”, bilag til protokoll fra AFL-kongressen 1917, side 84. Her sitert fra Bjørgum 1973, side 30.

⁸ Se Bjørgum 1973, side 30-32.

en form for sluttstrek for denne striden. Vedtaket ble tolket som et kompromiss, men bar preg av at de som hadde ivret for å oppløse forbundene ikke lenger sto så sterkt på dette standpunktet. Forbundene skulle bestå, men som industriforbund. *Fagforbundene* skulle oppløses. På hver arbeidsplass skulle det bare være en forening eller klubb.

Samorganisasjonene skulle bestå som før, men skulle ikke ha en like sentral rolle som forbundene i landsorganisasjonens oppbygging. Forkjemperne for en landsorganisasjon bygd opp rundt samorganisasjonene hadde måttet gi seg, både fordi de så at et slikt syn ikke ville vinne frem og fordi det ville kunne true LOs enhet. Resultatet ble altså et prinsippvedtak om å bygge på forbund, men som industriforbund og med en begrunnelse som kunne tilfredsstille de radikale. Det var *fagforbundene* det gjaldt å bli kvitt for å fremme ”den sterkeste mulige sammenslutning av arbeiderne”. Organisasjonsformene måtte utvikles ”saaledes at arbeiderklassens solidaritet bedst kan utnyttes og arbeidernes kampkraft økes”.⁹ Dermed ble industriforbundsformen i den norske landsorganisasjonen knyttet til en klassekampforståelse på en sterkere måte enn liknende vedtak i Sverige.¹⁰

Men hvilke grupper var tenkt inn i den nye organisasjonsstrukturen? Ved siden av de tradisjonelle arbeidergruppene var det meningen at både et framtidig kommunearbeiderforbund og et statsarbeiderforbund skulle ha med bestillingsmenn og funksjonærer. Disse kunne opprettholde selvstendige stedlige faggrupper, men det skulle bare være ett forbund innenfor henholdsvis kommune og stat. Norsk Transportarbeiderforbund (NTF) skulle ved siden av sjåfører og bryggearbeidere også organisere lager- og butikkbetjening. Men et eget forbund for tjenerstanden som hadde vært foreslått i 1913 og som skulle omfatte arbeidere ved hoteller og restauranter, private tjenestefolk, barberere og rengjørere, ble ikke nevnt. Grensene for hvem LO så på som ”sine” var på enkelte områder blitt snevrere i løpet av disse ti årene.

Hvor funksjonærene skulle være organisert, ble i liten grad tematisert i organisasjonsdebatten fram til vedtaket i 1923. Men i en annen sammenheng ble spørsmålet tatt opp og da på en måte som understreket nødvendigheten av et samarbeid mellom arbeidere og funksjonærer, men likevel som to atskilte grupper av ansatte. I 1920 vedtok Stortinget en lov om arbeiderutvalg eller bedriftsråd. Dette ble gjort som et ledd i det som i ettertid er omtalt som den åpne hånds strategi; et forsøk fra myndighetene på å ta brodden av en militant og revolusjonær arbeiderbevegelse gjennom å komme den i møte på enkelte

⁹ Fra sekretariatets innstilling til AFL-kongressen i 1923, sitert etter Bjørgum 1973, side 43. Se også Maurseth 1987, side 351ff.

¹⁰ Åmark 1998.

områder.¹¹ Krav om bedriftsråd var opprinnelig et revolusjonært krav med klare assosiasjoner til de russiske sovjetene, men loven innfridde ikke på langt nær kravet om arbeidermakt. Likevel betydde arbeiderutvalgene økt innflytelse på arbeidsforholdene for de ansatte, og debatten om innholdet i disse rådene foregikk både før og etter lovvedtaket i 1920. For Fagopposisjonen var arbeiderkontroll på hver enkelt bedrift en forutsetning for den politiske og sosiale revolusjonen, men arbeiderutvalgene (eller bedriftsrådene) ble også sett på som et ledd i å modernisere produksjonen og bedriftene gjennom å bruke de ansattes egne erfaringer og kunnskap. LOs formann, Ole Lian, delte ikke det revolusjonære perspektivet til Fagopposisjonen, men også han så bedriftsrådene som et ledd i en nødvendig modernisering og effektivisering. På den skandinaviske arbeiderkongressen i 1920 understreket han derfor behovet for å trekke inn både arbeidere og funksjonærer i bedriftsrådene, samtidig som de ble holdt atskilt fra fagorganisasjonen nettopp fordi rådene bare da kunne skape allianse mellom arbeidere og funksjonærer.¹²

Lian fikk verken tilslutning fra svensk eller dansk hold for sin vektlegging av samarbeidet mellom funksjonærer og arbeidere. Dette kan være utgangspunkt for refleksjoner over forskjellen på organisasjonsmønsteret mellom Norge og Sverige. Svensk LO hadde som norsk LO vedtatt å basere seg på industriforbundsformen som organisasjonsprinsipp. Men den ble håndhevd langt mer konsekvent i Sverige og kunne stå i veien for å rekruttere nye grupper av ansatte til organisasjonen. Norsk LO var derimot langt mer opptatt av å trekke funksjonærene til seg og brøt, som vi skal se, med industriforbundsformen for å få dette til. Kan de ulike standpunktene på den skandinaviske arbeiderkongressen i 1920 belyse forskjellene?

Historikeren Christine Myrvang har undersøkt den norske sosialiseringdebatten i årene rundt 1920. I denne debatten fant hun en positiv holdning til modernisering og utviklingen av effektive produksjonsmetoder i den norske arbeiderbevegelsen. I et sideblikk til en tilsvarende diskusjon i Sverige mente hun å finne mindre innslag av teknokratisk tankegang i det svenske sosialdemokratiet. ”I så måte kan det se ut til at de svenske sosialdemokratene var mer orientert mot demokrati enn teknokrati, sammenliknet med sin norske meningsfeller”, er en av hennes konklusjoner.¹³

Denne teknokratiske tankegangen kan ha åpnet for at den norske fagbevegelsen i større grad enn den svenske, så nødvendigheten av et samarbeid med funksjonærene, slik

¹¹ Se for eksempel Bjørnson 1990, side 549–550.

¹² Heiret et al. 2003, side 71ff.

¹³ Myrvang 1996, side 172.

Lian tok til orde for på kongressen i 1920. Et slikt samarbeid i de nevnte bedriftsrådene ville i følge Lian styrke fagorganisasjonene gjennom ”at den bringer Funktionærene og Arbejderne, som tidligere har staaet mod hverandre, sammen i Bedriftsraadene, hvorved der maaske vil skabes yderligere Tilgang af de tekniske og industrielle Kræfter til Fagorganisationerne, til Arbejdernes Rækker.”¹⁴ Den teknokratiske tankegangen som eksisterte i norsk arbeiderbevegelse og LO, kan være et av de momentene som gjorde at det ble oppfattet som viktigere å trekke funksjonærene inn i Landsorganisasjonen, enn steilt å opprettholde et prinsipp om industriforbund.¹⁵

Kommunefunksjonærenes vei inn i LO¹⁶

De kommunalt ansatte var kategorisert ut fra ansettelses- og lønnsforhold.¹⁷ De som ble betegnet som tjenestemenn, var fast ansatte og stort sett lønnet etter et regulativ. Gruppen inkluderte både fast ansatte kroppsarbeidere i for eksempel veivesenet, brann- og politimenn og andre i uniformsykker og kontoransatte i administrasjonen. Utenom tjenestemennene var det grupper av løsarbeidere og andre ansatte uten fast stilling som var lønnet på timebasis eller akkord. De første organisasjonene innen kommunesektoren var ofte foreninger som samlet alle ansatte i en etat, men etter hvert oppsto det separate foreninger for kommunens arbeidere og for grupper som så på seg selv som funksjonærer. I tillegg hadde uniformsykkene sine foreninger. Arbeiderforeningene orienterte seg oftest i retning av LO gjennom Arbeidsmandsforbundet, mens funksjonærorganisasjonene hadde en mer uensartet utvikling. Noen av dem valgte tidlig å bli med i LO. En av disse organisasjonene var Norsk Sporveisforbund (NSF) som også var en drivkraft for et felles forbund for alle kommuneansatte i tilknytning til LO. Forbundet hadde vært med i LO siden 1909, og de sporveisansatte i dette forbundet oppfattet seg som et bindeledd mellom kommuneansatte arbeidere og funksjonærer. Kommunale Tjenestemenns Landsforbund (KTL) var tenkt som et forbund for tjenestemenn i kommunene, men på sitt stiftelsesmøte i 1919 ble det presisert at det skulle åpnes for alle kommunalt ansatte. Samtidig vurderte dette nye, lille forbundet en tilslutning til LO, men dette ble i 1919 vedtatt utsatt med knapt flertall.

¹⁴ Protokoll fra den skandinaviske arbeiderkongressen i København 1920, side 50.

¹⁵ For mer om den teknokratiske linjen i norsk arbeiderbevegelse, se Bjørgum 1999, side 181f.

¹⁶ Dette underkapitlet bygger på Bjørnhaug 1994.

¹⁷ Som jeg var inne på i innledningen (side 25–26) vil klassifiseringer og kategoriseringer kunne forstås som uttrykk for en aktuell diskurs.

En avstemning i 1919 blant medlemmene viste at et flertall både i KTL og NSF gikk inn for et felles kommuneforbund innefor LO, mens denne ideen fikk svært liten oppslutning blant de kommunale arbeiderne i Arbeidsmandsforbundet. De ønsket separate forbund for arbeider og funksjonærer og slik ble det også foreløpig. Norsk Kommunearbeiderforbund ble etablert i 1920 som et forbund for kommunale *arbeidere*. Etableringen av forbundet var en konsekvens av overgangen til industriforbundsformen i LO og betydde at kommunale arbeidere i Arbeidsmandsforbundet gikk over til det nye forbundet.

NSF gikk etter kort tid inn i Norsk Kommunearbeiderforbund, mens KTL meldte seg inn i LO som et selvstendig forbund. Dette førte til en avskalling i det sistnevnte forbundet og en gruppe av medlemmer forlot KTL og dannet et eget forbund utenfor LO.¹⁸ I årene mellom 1920 og 1923 var det med andre ord to forbund for kommunalt ansatte i LO, et for arbeidere og et for funksjonærer, det første langt større enn det andre. Men prinsippet om industriforbund ble etter hvert forstått som om det bare skulle være et forbund innenfor kommunesektoren. Organisasjonsplanen som fulgte vedtaket om industriforbund på LO-kongressen i 1923 innebar dermed en samling av de to forbundene. I realiteten gikk KTL inn i Norsk Kommunearbeiderforbund, som samtidig skiftet navn til Norsk Kommuneforbund (NKF). NKF var lenge dominert av de kommunale arbeiderne. I tillegg besto forbundet av en del grupper som ikke klart kunne definere seg selv verken som arbeidere eller funksjonærer, som de sporveisansatte, brannmenn og andre i uniformsyrker.

Det var ikke mange medlemmer i KTL da det gikk inn i NKF, og en oppslutning om NKF blant de administrative tjenestemennene lot vente på seg og møtte også motstand blant arbeidergruppene. Et av spørsmålene som hindret oppslutning, var om en overgang til kollektive avtaler var nødvendig for å bli med i NKF. Enkelte arbeiderforeninger i forbundet mente dette, mens det blant funksjonærer var en frykt for at kollektive avtaler ville forringe arbeidsvilkårene. NKFs politikk var å la funksjonærer bli medlem, for deretter å arbeide for en overgang fra enkeltkontrakter til kollektive avtaler. Forbundet ønsket funksjonærene som medlemmer, men kunne ikke kjøre over holdningene til arbeidergruppene. Det var sterke motsetninger innen forbundet langt ut på 1930-tallet.

Ifølge Inger Bjørnhaug, som har skrevet Kommuneforbundets historie, fikk forbundet gjennomslag blant funksjonærene på 1930-tallet. Også blant de ansatte på

¹⁸ Dette forbundet vokste seg raskt større enn KTL, men ble ingen varig suksess. Norges Landslag for Kommunale Tjenestemenn, som dette forbundet het, ble nedlagt i 1929. Se Thue 1986, side 54–55.

sykehusene vant forbundet fram i denne perioden. Forbundet vokste kraftig og skiftet karakter fra å være et forbund for mannlige arbeidere til et sammensatt forbund med stor andel av kvinner.¹⁹

Statsansatte og etatsforbund

Også blant de statsansatte var det ansettelses- og lønnsforhold som skapte forskjellige kategorier. Tre hovedgrupper kan skilles ut. Embetsmennene sto i en særegen og privilegert stilling. De var utnevnt av Kongen og kunne ikke avsettes. Selv om demokratisering av samfunnet i den siste halvdel av 1800-tallet hadde redusert innflytelsen deres, var embetsmennene ved inngangen til det nye århundret fremdeles en privilegert gruppe med et lønnsnivå høyt over andre grupper av statsansatte. En annen gruppe var den som først ble kalt bestillingsmenn, senere tjenestemenn. Disse var ikke som embetsmennene uavsettelige, men kunne regne med et livsvarig utkomme i statens tjeneste hvis de skikket seg vel.

Variasjonene i lønns-, ansettelses- og arbeidsvilkår blant tjenestemennene var store fram til Tjenestemannsloven i 1918 standardiserte forholdene. Embets- og tjenestemenn var lønnet etter regulativer vedtatt av Stortinget, og de hadde ikke forhandlingsrett før på 1930-tallet.²⁰

Den tredje hovedgruppen av ansatte i staten var anleggsarbeiderne på vei og jernbane. Disse var ikke fast ansatt, men måtte gå den dagen jobben var utført. Lite skilte dem fra deres kolleger i privat virksomhet, og ansettelsesforholdet i staten var tilnærmelesvis som i et privat selskap. Gjennom Arbeidsmandsforbundet ble mange av dem med i LO.

Tjenestemennene i staten etablerte tidlig egne foreninger, og det første landsomfattende forbund for statsansatte var Det norske Postmannslag som ble opprettet alt i 1884. Organiseringen blant embets- og tjenestemenn foregikk uavhengig av LO. Men dyrtida rundt første verdenskrig truet tjenestemennenes oppfatning av seg selv som en stand langt over vanlige arbeidsfolk. Lønna sank i forhold til andre grupper, og staten framsto i større grad som en motpart og arbeidsgiver. Organisasjonene søkte sammen, og flere av forbundene innenfor uniformsyrkene nærmet seg LO. I 1919 ble Norsk Jernbaneforbund, Norsk Lokomotivmannsforbund og Norsk Postforbund medlem av LO, som med dette fikk et godt fotfeste blant de statsansatte.

¹⁹ Bjørnhaug 1994, side 247–249.

²⁰ Først i 1958 ble forhandlingsretten endelig lovfestet og gjort tilsvarende den i privat sektor gjennom Tjenestetvistloven. Se Seip 1999 om utviklingen av forhandlingsretten innenfor staten.

Ved LOs vedtak om industriforbund i 1923 ble staten, som kommunesektoren, oppfattet som én industrigren. Det skulle dermed bare vært ett forbund innenfor staten, og målet var å oppløse de eksisterende etatsforbundene. Men dette lot seg ikke gjøre. Lokomotivmannsforbundet forlot LO i noen år i frykt for å bli oppløst, og heller ikke Postforbundet var begeistret for egen nedlegging. Tanken om ett statsforbund ble forlatt til fordel for en modell med etatsforbund der hver etat innenfor staten skulle ha ett forbund. Men heller ikke dette lot seg gjennomføre. Flere av de aktuelle forbundene nektet å slå seg sammen.²¹

Handel og kontor inn i LO

De første foreningene for ansatte i handelsnæringen ble etablert i 1870-årene, men hadde da ikke en klar faglig profil. Men da foreningene i 1908 gikk sammen i Den underordnede Handelsstands Landsforbund, var dette med et klart formål om å kjempe for en bedring av lønns- og arbeidsvilkårene til ansatte i næringen. I 1919 diskuterte forbundet en tilslutning til LO, men dette ble avvist. Samtidig åpnet forbundet for å bruke hele fagbevegelsens spekter av kampmidler, ”som streik, blokade, boikott og lignende”.²² Et nytt forslag om tilslutning til LO falt på landsmøtet i 1923.

Mens forbundet hadde vokst kraftig fram mot 1920, mistet det mange av sine medlemmer under krisene i mellomkrigstiden. Samtidig vant tanken om å bli med i LO fram. Forbundet, som i 1921 hadde skiftet navn til Norges Handelsfunksjonærers Forbund og i 1925 til Norsk Handels- og Kontorfunksjonærers Forbund (HK), vedtok i 1927 å forhandle med LO om tilslutning. Forhandlingene startet opp i 1928 og gikk uten vesentlige problemer. Forbundets hovedstyre og LOs sekretariat vedtok følgende bestemmelser som grunnlag for HKs innmelding i LO: ”Forbundet optas i Landsorganisasjonen som selvstendig forbund, som omfatter handels-, kontor-, bank-, lager-, industri-, ekspedisjonsfunksjonærer, og for øvrig i henhold til Landsorganisasjonens til enhver tid gjeldende lover.”²³ Sekretariatet var klar over at HKs innmelding i LO kunne føre til at medlemmer måtte overføres fra eksisterende LO-forbund og det lå vel en liten erkjennelse i at dette kunne skape konflikter: ”Indtil uravstemningens resultat foreligger maa der ikke av

²¹ Messel 1997, side 15–21.

²² Sitert etter Rasmussen 1958, side 60.

²³ Sitert fra AFL: Protokoll fra AFL-kongressen 1934, side 459.

nogen av de interesserte forbund føres nogen agitation som tar sigte paa overføring av medlemmer fra det ene forbund til det andet.”²⁴

Det kan ikke spores protester fra andre LO-forbund mot vedtaket. Butikkbetjening var i vedtaket om industriforbundsformen fra 1923 tenkt organisert i Transportarbeiderforbundet, men dette forbundet hadde gjort svært lite for å organisere denne typen av ansatte. Heller ikke noen av industriforbundene protesterte selv om det var klart at HK ville gå inn på det som i en forstand var deres områder. Noen særlig tilslutning fra funksjonærgruppene hadde heller ikke industriforbundene. Funksjonærene ble trolig sett på som noen ”andre”, som egentlig lå utenfor det de tradisjonelle LO-forbundene skulle beskjeftige seg med. Utviklingen i Norge ble med dette helt annerledes enn i Sverige. Det svenske Handelsarbetarförbundet som var med i LO, prøvde midt i 1920-årene å utvide sitt område til også å omfatte industrifunksjonærer. Men Metall henviste til industriforbundsprinsippet og sto på at industrifunksjonærene skulle være medlem hos dem. Dette fikk forbundet ved flere anledninger støtte for i svensk LO, og Handelsarbetarförbundets forsøk ble stoppet. Metall gjorde derimot ingen reelle forsøk på å organisere funksjonærene og åpnet dermed området for organisasjoner utenfor LO.²⁵

I HKs forbundshistorie fra 1933 pekes det på at vedtaket om å oppta HK med de organisasjonsområdene som lå i vedtaket fra sekretariatet, ”kolliderte med prinsippet om industriforbundslinjen, den at samtlige lønntagere på en arbeidsplass skulde stå organisert i det samme forbund.” Strid med andre forbund i LO om organisering av funksjonærene ”er det blitt svært mange av efter forbundets innmeldelse i Landsorganisasjonen”, kunne den samme historien slå fast, mens det altså var få protester før. HK motsatte seg heller ikke rent prinsipielt tanken om industriforbund, men den måtte da gjennomføres konsekvent, og forbundet måtte få organisere alle ansatte ved de rene handelsbedriftene. Dette kunne ikke Transportarbeiderforbundet godta.²⁶

Den neste forbundshistorien som utkom i 1958, tonte derimot ned HKs prinsipielle tilslutning til industriforbund og poengterte i stedet funksjonærenes ønske om å stå i et eget funksjonærforbund, ”dette sto for dem som den eneste og beste måten å fremme funksjonærenes interesser på.” Denne linjen måtte fastholdes, het det videre, ”hvis man

²⁴ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks Da-0107. Udatert gjennomslag, trolig vedtaket fra sekretariatet.

²⁵ Eriksson 1998, side 54–55 og Kjellberg 1997, side 52–53.

²⁶ Norén 1933, side 190f.

skulle ha sjanser til å vinne den store masse funksjonærer for fagorganisasjonen.”²⁷ Det var altså pragmatiske hensyn som hadde vunnet over prinsipielle organisasjonslinjer.

På LO-kongressen i 1934 ble noen av konfliktene i forbindelse med HK tatt opp, og kongressen ga i all hovedsak HK rett til å organisere funksjonærene. Men organisasjonsutvalget hadde foreslått et viktig forbehold som kongressen sluttet seg til: ”dog således at de funksjonærer som deltar i produksjonsprosessen (f. eks. laborantene ved Norsk Hydro og avisenes ekspeditører og bud) må organiseres i tilslutning til vedkommende industriforbund, for så vidt der er adgang til dette.”²⁸ Men debatten om HKs organisasjonsområde var ikke slutt. Til LO-kongressen i 1938 hadde Kommuneforbundet fremmet følgende forslag: ”Når et forbund som medlemmer optar funksjonærer på uke-, måneds-, eller årslønn, skal medlemsskapet henføres til det forbund hvor flertallet av arbeiderne står organisert.”²⁹ Kommuneforbundet ville altså ikke at avlønningssordningen skulle skape skiller mellom hvor de ansatte skulle organiseres. Industriforbundsformen skulle gjelde for alle. Dette var jo også noe av grunnlaget for etableringen av Kommuneforbundet som fellesforbund for alle i kommunesektoren. Forbundet ville at avlønningssordningen heller ikke skulle skille innenfor privat sektor. Men nettopp fordi avlønningssordningen var den eneste kategoriseringen som her ble nevnt, er det nærliggende å tolke dette som om Kommuneforbundet ikke ønsket å uttrykke noen skillelinjer, heller ikke mellom arbeidere og funksjonærer. Organisasjonsutvalget gikk i mot forslaget og sto på vedtaket fra forrige kongress. Kommuneforbundets forslag fikk heller ikke støtte på kongressen, og LO fortsatte med sin pragmatiske tolkning av industriforbundsformen. Funksjonærene ble sett på som en gruppe som trengte særbehandling.

Debatten viste at ikke alle var fornøyd med denne særbehandlingen. Det ble hevdet at HK tok seg til rette før de kom med i LO, men at det var lite å gjøre ved da forhandlingene allerede var begynt.³⁰ Omar Gjesteby fra HK repliserte til dette med å artikulere latente konfliktlinjer: ”Enkelte av de eldre klassekjempere har søkt å kaste skyts mot enkelte av de nye lag av befolkningen som i de senere år har funnet frem til organisasjonen.”³¹ Her var det altså eldre klassekjempere, et uttrykk som godt kan ha vært

²⁷ Rasmussen 1958, side 111.

²⁸ Sitert etter AFL: Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948, side 21f.

²⁹ AFL: Protokoll fra AFL-kongressen 1938, side 41.

³⁰ AFL: Protokoll fra AFL-kongressen 1938, side 51.

³¹ AFL: Protokoll fra AFL-kongressen 1938, side 54.

ironisk, som sto i mot nye lag av befolkningen. Dette var en forskuttering av det senere så mye brukte uttrykket ”nye grupper”. Samtidig kan sammenstillingen av eldre versus nye peke på en utvikling som måtte komme: Klassekjempenes tid var forbi, nå måtte LO orientere seg i retning av det nye, av de gruppene som HK representerte. Men det var få som fulgte opp bemerkningen fra Gjestebý. Torbjørn Hendriksen fra Kommuneforbundet avsluttet ordvekslingen ved en form for gavmildhet overfor HK. Han innrømmet at det var organisasjonskonflikter: ”Det gjelder de såkalte tivoliarbeidere. Som driver med billettsalg, salg av forskjellige ting som såpe og den slags. Gjestebý. Det er handelens folk. Værsgod, du kan få dem. (Munterhet.)”³²

Ny strategi og nye framstøt

LO hadde fram til midten av 1930-årene tatt få egne initiativer til å organisere grupper av arbeidstakere som ikke var blant organisasjonens tradisjonelle målgruppe. Eksisterende forbund og foreninger for funksjonærer og tjenestemenn hadde søkt seg til LO, men LO selv hadde ikke opprettet organisasjoner for disse gruppene. Mot slutten av 1930-årene endret dette seg, en endring som ble enda tydeligere etter 1945. LO opprettet nå forbund innenfor områder der den tidligere ikke hadde hatt fotfeste og i direkte konkurranse med eksisterende forbund utenfor LO. Dette innebar en utvidelse av det som var blitt oppfattet som LOs organisasjonsområde. Opprettelsen av Norsk Tjenestemannslag (NTL) i 1947 og Norsk Forbund for Arbeidsledere og Tekniske Funksjonærer (NFATF) i 1951 – begge planlagt før krigen – var de klareste utslagene av den nye politikken. Vi skal starte med det siste forbundet.

LO og arbeidslederne

Arbeidslederne hadde gradvis bygd opp sine egne organisasjoner adskilt fra andre fagorganiserte, men i forståelse med LO. I 1910 ble De Industrielle Formænds og Verksmesteres Landsforbund etablert. Forbundet skiftet i 1926 navn til Norges Arbeidslederforbund (NALF).³³ Både LO og NALF fant det i utgangspunktet naturlig at de to gruppene var skilt i forskjellige organisasjoner. Arbeiderne ønsket ikke å ha arbeidslederne, bedriftsledelsens og arbeidsgivernes forlengede arm, inn i fagbevegelsen,

³² AFL: Protokoll fra AFL-kongressen 1938, side 56. Denne bemerkningen, som det er nærliggende å tolke nedsettende, fikk sitt ekko 50 år senere, i karakteristikker av ungdom som ville selge moteklær framfor å jobbe i industrien, se kapittel 6, side 258.

³³ *Arbeidslederen* 1960:3, side 47.

mens arbeidslederne på sin side så sin mellomstilling i produksjonen som uforenlig med medlemskap i Landsorganisasjonen. Et flertall på NALFs landsmøte i 1919 avviste da også et LO-medlemskap. Samtidig var mange av arbeidslederne rekruttert fra arbeidernes rekker, de var fagforeningsmedlemmer og ofte tillitsvalgte. For å sikre at folk opprettholdt sine rettigheter som fagorganiserte ved en overgang fra arbeider til arbeidsleder, hadde flere industriforbund i LO samarbeidsavtaler med NALF. Disse avtalene fastsatte grensene mellom LO-forbundene og NALF, der det sistnevnte skulle organisere arbeidsledere som ikke hadde personlig plikt til å delta i arbeidet.³⁴ LO anerkjente med dette NALF som den organisasjonen arbeidsledere burde tilhøre. Alt var på mange måter såre vel og bygde opp under synet på arbeidslederen som ”mannen i midten”.

Men mot slutten av 1930-årene begynte LO å diskutere en ny linje i forhold til arbeidslederne. Den nødvendigheten av å knytte funksjonærene nærmere ”til Arbejdernes Rækker” som Lian tok til orde for i 1920, var blitt enda mer aktuell med Arbeiderpartiets overtakelse av regjeringsmakten. ”Arbeiderbevegelsen trenger de tekniske fagfolk, men disse trenger like meget arbeiderbevegelsen og sosialismen. Bare den nye samfundsordning vil gi alle teknikere anledning til å gjøre sin fulle innsats... i arbeidet for å bygge ut landet, øke produksjonen og høine folkevelferden”, konkluderte Martin Tranmæl på lederplass i *Arbeiderbladet* 16. oktober 1936.³⁵ Dette var på mange måter en marsjordre for å trekke de tekniske funksjonærene inn i LO.

LO henvendte seg til NALF i 1936 og spurte om ikke tiden nå var inne til å slutte seg til Landsorganisasjonen. Svaret var et klart nei, NALF ville fortsette den linjen som var blitt stadfestet av landsmøtet alt i 1919, ”et medlemsskap i Arbeidernes faglige Landsorganisasjon vilde vanskeliggjøre det gode samarbeide med både arbeiderne og arbeidsgiverne som vi mener er en nødvendig betingelse for et godt forhold på arbeidsplassen.” Forbundet ønsket i stedet å fortsette samarbeidet med LO gjennom ”overenskomster med arbeiderforbundene, basert på et godt samarbeid og en streng nøytralitet under konflikter.”³⁶

Etter dette negative svaret foreslo LO-ledelsen å starte et arbeid med å organisere arbeidslederne, i første omgang innenfor HK. På sikt, hvis det ble mange arbeidsledere som sluttet seg til HK, var det aktuelt å danne et eget forbund. Men dette forslaget møtte motstand i representantskapet. Flere av representantene hevdet at arbeidslederne ikke hadde

³⁴ Kjeldstadli 1989, side 412, med referanse til NJMF beretning 1934, side 21.

³⁵ *Arbeiderbladet* 16.10.1935. Se også Slagstad 1998, side 277.

³⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks Db-0018. Skriv fra NALF til AFL, 15.2.1937.

noe i arbeidernes organisasjoner å gjøre. ”Disse formenn og verksmestere er bedriftens representanter overfor arbeiderne [...] La disse verksmestre og formenn være i fred”, sa A. E. Gundersen fra Norsk Skotøyarbeiderforbund. LO-ledelsen presset ikke fram en avgjørelse og valgte å gå inn for en utsettelse av hele spørsmålet ”inntil videre”. Dette ble også resultatet.³⁷

Etter frigjøringen i 1945 ble oppmerksomheten om produktivitet og produktivitetsøkning enda mer framtrædende enn i 1930-årene. Ingeniører, teknikere og arbeidsledere var sett på som sentrale aktører i et arbeid for å gjenreise og modernisere norsk industri, og det var derfor helt sentralt for LO og resten av arbeiderbevegelsen å ha disse gruppene med på laget. LO-veteranen Elias Volan knyttet både det tekniske og det merkantile personalet til herredømmet over produksjonen i sin tale på LO-kongressen i 1946:

Det er ikke tenkbart at vi kan komme fram til en sosialistisk bedriftsordning, uten at det tekniske personale, funksjonærene og arbeiderne i bedriftene marsjerer på samme linje. Arbeiderne er bare en gruppe av de som deltar i produksjonen. Vi har det merkantile og tekniske personale ved siden av arbeiderne. Det er vår plikt når vi står på terskelen til en ny samfunnsform å søke å utvikle solidariteten til også å omfatte det merkantile og tekniske personale. Det er samarbeidet mellom disse 3 grupper som kan gi oss herredømme over produksjonen.³⁸

Nye framstøt overfor ingeniører, teknikere og arbeidsledere kom da også raskt etter frigjøringen.

På hver enkelt arbeidsplass ble organiseringen av de tekniske funksjonærene knyttet til arbeidet i produksjonsutvalgene. I en innstilling fra et LO-utvalg som i 1945-46 skulle behandle bedriftsfunksjonærenes organisasjonsforhold het det:

Den endrede situasjonen som er oppstått ved organiseringen av produksjonsutvalgene må medføre at dette organisasjonsproblem opptas til ny overveielse. Fagorganisasjonen må nå søke å utvide sitt område slik at også bedriftenes tekniske funksjonærer blir organisert i tilslutning til LO.³⁹

I 1947 sa LO opp samarbeidsavtalene med NALF, og året etter fattet Landsorganisasjonen et formelt vedtak om å utvide organisasjonsområdet til å gjelde alle tekniske funksjonærer. I 1950 ble det endelig vedtatt å opprette et eget LO-forbund for formenn og tekniske funksjonærer, og i 1951 ble Norsk Forbund for Arbeidsledere og Tekniske Funksjonærer (NFATF) etablert.

³⁷ AFL: Protokoll fra AFLs representantskapsmøte 1937, side 40-44.

³⁸ AFL: Protokoll fra AFL-kongressen 1946, side 95-96.

³⁹ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks Db-0021. Bedriftsfunksjonærenes organisasjonsforhold. Innstilling fra nedsatt utvalg.

Det var ingen lett oppgave det nye forbundet hadde. Det måtte overvinne holdninger som dominerte blant arbeidslederne. Som et svar på at de ble skubbet ut av arbeidernes organisasjoner, hadde arbeidslederne, som vi har sett tidligere, dannet sine egne. Bevisstheten om at de var en egen gruppe med særegne interesser økte, og de utviklet en ideologi som støttet opp under organisasjonsarbeidet. Arbeidslederen var ”mannen i midten”, en utjevnende og formidlende instans i forholdet mellom arbeidsgiver og arbeiderne, som måtte ha forståelse for begge parter interesser. Oppgaven var å sørge for godt samarbeid for å oppnå rasjonell drift. For arbeidslederne var det viktigere å understreke fellesskapet i bedriften enn interessekonfliktingene. For flertallet i Norges Arbeidslederforbund, og trolig også blant arbeidslederne, var denne oppfatningen uforenelig med medlemskap i LO.

LO og statens tjenestemenn

I 1919 sluttet, som vi har sett Jernbaneforbundet, Lokomotivmannsforbundet og Norsk Postforbund, seg til LO. De to første var nærmest enerådende innenfor sine områder, mens Postforbundet var i konkurranse med forbund utenfor LO. I 1930 ble Norsk Telegraf- og Telefonforbund etablert som et LO-forbund

I mellomkrigstiden ønsket staten å redusere lønningene i staten. Motstanden blant tjenestemennene førte de ulike tjenestemannsorganisasjonene – både i og utenfor LO – sammen. Et aksjonsutvalg ble dannet i 1925 med tyngdepunkt i forbund som var med i LO, men også med organisasjoner utenfor. Sammen med andre tjenestemannsorganisasjoner forhandlet Aksjonsutvalget med staten om lønnsbetingelser og fikk igjennom en ny forhandlingslov for statstjenestemenn i 1933. Enkelte i LO så for seg at Aksjonsutvalget skulle være utgangspunkt for å samle alle de ulike organisasjonene innenfor staten og på sikt få dem inn i LO. Men slik gikk det ikke. Den toneangivende organisasjonen utenfor LO, Statstjenestemannsforbundet (STAFO), sa i 1939 nei til å bli med i LO. Forsøkene på en samling av statstjenestemennene innenfor LO hadde dermed strandet.⁴⁰

I stedet begynte LO planleggingen av et nytt forbund for de grupper av statstjenestemenn som ikke falt inn under organisasjonsområdet til de eksisterende etatsforbundene. Krigsutbruddet satte en midlertidig stopp for lansering, men i 1947 så Norsk Tjenestemannslag (NTL) dagens lys. Flere momenter var viktig med denne etableringen. For det første dannet LO for første gang et forbund i direkte konkurranse med

⁴⁰ Bergh 1993; Messel 1997, side 17–53.

andre eksisterende forbund utenfor LO. NTL sloss fra første stund mot etablerte organisasjoner som STAFO om medlemmer. For det andre tok NTL mål av seg til å nå alle sjikt av ansatte innenfor staten. De øverste sjefene – byråsjefer, kontorsjefer og direktører – kunne også være medlem. Til en viss grad ble de også det, og av hensyn til lønnsforhandlingene måtte NTL, litt motvillig, etter noen år opprette en egen avdeling for denne gruppen av ansatte. For det tredje var det nye forbundet bevisst sin oppgave i å nå funksjonærgruppene og tilpasset også symbolbruken til dette målet. Skepsisen til det faglig-politiske samarbeidet var også framtrødende i NTL fordi man fryktet at dette kunne hindre rekrutteringen til forbundet.⁴¹

NTL ble en betinget suksess for LO. Fra en beskjeden start vokste det til i 1965 å bli det største LO-forbundet i staten. Det nådde grupper av ansatte som tidligere LO hadde hatt problemer med få med seg. Innenfor sitt organisasjonsområde var det større enn konkurrentene utenfor LO. Kvinneandelen var høy og mange med lang utdannelse var også med i forbundet. Men nettopp blant akademikere klarte aldri NTL å skape noe gjennombrudd for LO-organisering.⁴²

Organisasjonsformene igjen på dagsorden

Med medlemskapet til HK og opprettelsen av NFATF brøt LO med sitt eget prinsipp om industriforbund. Dette ble gjort bevisst og åpenlyst. Likevel fastholdt flere kongresser prinsippet som retningsgivende. Men begrunnelsen endret seg, og vedtaket ble stadig tolket i henhold til ”utviklingen”.

Kongressen i 1931 slo fast at beslutningen ”av 1923 angående organisasjonsformene står ved makt”, men ønsket ikke en ny og full gjennomgang av organisasjonsstrukturen. Den understreket likevel den ”store klassemessige betydning” av en prosess i retning av det den kalte en ”enhetsorganisasjon” i ”store og viktige industrier”.⁴³ Kongressen i 1934 behandlet organisasjonsspørsmålet noe mer grundig og tok også opp de mer prinsipielle sidene ved organisasjonsstrukturen. Heller ikke denne kongressen fant noen grunn til å foreslå endringer i hovedlinjene, men innrømmet at det var skjedd for lite. Landsorganisasjonen hadde ”ikke maktet å forene arbeidernes klasseinteresser slik at de snevre, faglige særinteresser er fjernet fra organisasjonsarbeidet.” Enkelte grupper hadde utnyttet den

⁴¹ Messel 1997, side 35–57, 108–110 og 126–133.

⁴² Messel 1997, side 98–145.

⁴³ Sitert fra AFL: Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948, side 11–12.

tekniske utviklingen til å opprettholde sine særorganisasjoner og ”endog trådt ut av Landsorganisasjonen.”⁴⁴ Vedtaket fra 1923 hadde i det hele tatt vist seg vanskelig å gjennomføre. LO hadde til og med måttet godkjenne opptagelsen av forbund, som HK, med organisasjonsområder som brøt ved vedtakene fra kongressen i 1923. Prinsippet om industriforbund hadde altså måtte vike for ønsket om å få nye grupper knyttet til LO. Fire år senere ble prinsippet på nytt slått fast, men det ble også understreket hvor vanskelig det ville være å få en felles bedriftsorganisasjon ”omfattende både arbeidere og funksjonærer.”⁴⁵

På den første kongressen etter krigen ble igjen organisasjonsspørsmålet reist. Sekretariatet ville at det skulle opprettes en organisasjonskomité som skulle utrede alle foreliggende organisasjonsspørsmål, men noen problemstillinger ble likevel tatt opp i innstillingen til kongressen. Det var på tide at LO traff ”en prinsipiell avgjørelse i spørsmålet om hvorvidt fagorganisasjonens ramme skal utvides til også å omfatte bedriftens tekniske funksjonærer.” Det ble påpekt at det tidligere var avgjort at de merkantile funksjonærene skulle med, og sekretariatet konkluderte med at det også var nødvendig å nå de tekniske funksjonærene. Argumentasjonen var knyttet til kontroll over og økning av produksjonen:

[...] et folks levestandard er avhengig av at produksjonen blir organisert og ledet under hensyntagen til hele folkets interesser [...] en tilfredsstillende løsning av de foreliggende problemer kan ikke nås før den nødvendige bistand blir ytet av bedriftens tekniske og merkantile funksjonærer på folkesolidaritetsens grunn.

Vi finner her igjen den samme tankegangen som Lian presenterte i 1920 og som Tranmæl gjorde seg til målbærer av i 1936. Med de tekniske funksjonærene ville da ”[s]olidaritetsens ramme” bli utvidet ”til å omfatte alle lønnsinntakere som er beskjeftiget i bedriftslivet.”⁴⁶ Selv om det her ble tatt til orde for en utvidelse av LOs organisasjonsområde, var det likevel innebygde rammer i argumentasjonen. Tankemodellen var produksjonsbedriften eller fabrikken med tre grupper av ansatte: arbeidere, merkantile funksjonærer og tekniske funksjonærer. Annen type virksomhet var utenfor horisonten i sekretariatets forslag.

⁴⁴ Dette henviste trolig til Norsk Elektriker- og Kraftstasjonsforbund (NEKF) som hadde gått ut av LO i 1933 etter en strid om hvor bedriftselektrikerne skulle være organisert. Med støtte i vedtak om industriforbund krevde LO at disse skulle overføres til de respektive industriforbundene, mens NEKF ville at de skulle være organisert i NEKF. LO satte hardt mot hardt og NEKF valgte å gå ut av LO. Fra 1939 ble forbundet igjen med i LO. Se Bjørnsen, Rooth og Norsk elektriker- og kraftstasjonsforbund 1994, side 93–101.

⁴⁵ Sitert etter AFL: Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948, side 17–25.

⁴⁶ AFL: Protokoll over kongressen 1946, side 90–91.

Det ble også pekt på problemene med å samle funksjonærer og arbeidere i en felles organisasjon. ”Man må derfor gjøre seg fortrolig med at funksjonærene må organiseres i spesielle organisasjoner”, fortsatte innstillingen.⁴⁷ I en organisering av funksjonærene måtte altså det helt ”ufravikelige” prinsippet om ikke mer enn ett forbund på hver arbeidsplass vike.

Organisasjonskomiteen som ble nedsatt av kongressen i 1946, tok opp vedtaket om en overgang fra fag- til industriforbund i 1923. Det ble slått fast at kravet om bare ett forbund på hver arbeidsplass den gang hadde vært ufravikelig. Beslektede forbund skulle også slås sammen, men dette måtte løses mer fleksibelt. Komiteen tolket begrunnelsen for vedtaket i 1923 som først og fremst knyttet til tariffspørsmål. Det dreide seg

[...] i første rekke om å ivareta arbeiderklassens økonomiske interesser.

For å få den best mulige løsning av tariffspørsmålene skulle arbeidernes kampkraft konsentreres for å skape den gunstigst mulige utgangsstilling i kampen mot den konsentrerte kapitalmakt.⁴⁸

Men situasjonen var annerledes nå, ifølge Organisasjonskomiteen av 1946.

Arbeiderklassens oppgaver var langt mer vidtrekkende. Medlemstallet i fagbevegelsen var femdoblet, og arbeiderbevegelsen hadde fått flertall i Stortinget og satt med regjeringsmakten. Den hadde dermed fått ansvar for samfunnsforvaltningen og for samfunnsutviklingen. ”Var det den gang nødvendig for utnyttelsen av solidariteten å konsolidere arbeiderklassens kampkraft, er dette langt mer nødvendig i dag”, konkluderte komiteen.⁴⁹ Det var altså ingen grunn til å forlate industriforbundsformen. Men komiteen fant heller ikke grunnlag for å presse gjennom sammenslutninger av forbund som var motstandere av en slik prosess og mente at enkelte tidligere vedtak om sammenslutninger måtte frafalles. Andre tidligere vedtatte sammenslutninger måtte derimot gjennomføres.

Komiteen behandlet også forholdet til de merkantile og tekniske funksjonærene. Prinsippet fra 1923 om kun ett forbund på hver arbeidsplass ble igjen referert, men ”da dette vedtaket ble fattet, besto Landsorganisasjonen praktisk talt av medlemmer som utelukkende var beskjeftiget med manuelt arbeid i produksjonsprosessen. Senere ble grensen utvidet til å omfatte funksjonærene, i første rekke de med merkantil utdanning.” Komiteen henviste videre til at en del forbund mente at funksjonærene burde være tilsluttet det aktuelle

⁴⁷ AFL: Protokoll over kongressen 1946, side 91.

⁴⁸ AFL: Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948, side 30.

⁴⁹ AFL: Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948, side 31.

industriforbundet. Komiteen var enig om at dette måtte være målet på lang sikt, ”men det vil utvilsomt ta tid før alle faktiske og innbilte forhold blir så utjevnet at denne organisasjonsform kan gjennomføres.” Likevel forsvarte komiteen vedtaket om å godta HK, selv om det ville bety at det på mange bedrifter ville være to LO-forbund. ”Når Kongressen [i 1931, min kommentar] fattet dette vedtaket var det i erkjennelse av at det ville bli lettere på denne måten å få funksjonærene organisert.” Dette hadde vist seg riktig, ifølge komiteen. Hvis LO hadde som en av sine hovedoppgaver å trekke til seg funksjonærene, ”må de fremdeles ha adgang til å opprettholde sin selvstendige organisasjon”, var konklusjonen. Unntak kunne gjøres, men dette måtte ikke skade hovedspørsmålet, ”nemlig å få funksjonærene organisert på en forsvarlig måte.”⁵⁰ Forsvarlig var her innenfor LO. Det ufravikelige i prinsippet om bare ett forbund i en bedrift, var altså ikke mer ufravikelig enn at det måtte vike dersom det kom i konflikt med behovet for å rekruttere funksjonærene.

Med dette som grunnlag, kunne komiteen behandle spørsmålet om de tekniske funksjonærene. Som svar på sekretariatets spørsmål om utvidelse av fagorganisasjonens ramme, svarte komiteen at ”Landsorganisasjonen må søke å organisere alle lønnsinntakere, hvis de ikke innehar en sådan stilling ved bedriften at de faktisk står i arbeidsgivers sted (direktør, overingeniør og ledere i liknende stilling).” Det var derfor nå bare et spørsmål om hvor de tekniske funksjonærene skulle organiseres, og komiteen mente at man her måtte ta de samme hensyn som for de merkantile funksjonærene. Det var derfor ingenting i veien for å opprette et eget forbund for denne gruppen, men foreløpig mente komiteen at de skulle organiseres i HK.⁵¹ Som vi har sett ble NFATF opprettet i 1950.

Komiteen refererte videre planene fra 1938 om å samle de ulike forbundene for ansatte i staten i etatsforbund innenfor LO. Uten å kommentere vanskelighetene med å få organisasjonene utenfor LO med, pekte komiteen på at det var nødvendig å begrense antallet av organisasjoner blant tjenestemennene i staten og at enkelte LO-forbund burde slå seg sammen. Det samleforbundet som også var planlagt før krigen, var derimot blitt til virkelighet gjennom etableringen av NTL i 1947.

Komiteens innstilling ble godkjent av LO. Med dette komitéarbeidet, innlemmingen av HK i LO og etableringen av NTL og NFATF, var mye av organisasjonsmønsteret lagt. LO skulle være en organisasjon for alle lønnsinntakere, ikke bare de tradisjonelle

⁵⁰ AFL: Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948, side 43–44.

⁵¹ AFL: Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948, side 44–46.

arbeidergruppene. I privat sektor var det bare ledelsen og ansatte som direkte var eiernes representanter, som ikke var aktuelle. I offentlig sektor var det knapt noen grenser i det hele tatt. Å nå disse 'andre', de som ikke var arbeidere, ble sett på som en svært viktig oppgave, knyttet til arbeiderbevegelsens politiske prosjekt og samfunnsansvar. Men fordi man oppfattet at funksjonærene var såpass spesielle at de ønsket sine egne organisasjoner, skilt fra arbeiderforbundene, var det nødvendig å gå bort fra prinsippet om industriforbund og kun ett forbund på hver arbeidsplass eller bedrift. Gjennom opptaket av HK og opprettelsen av NFATF, ble det åpnet for muligheten av to eller tre forbund på hver arbeidsplass.

Det var industrien og industribedriften som utgjorde modellen i debatten. Grupper som ikke enkelt kunne plasseres i en "industri", ble vanskelig å håndtere. Hushjelpene var en slik gruppe. De hadde organisert seg i foreninger flere steder i landet og dannet et landsutvalg. Men verken Hotell- og Restaurantarbeiderforbundet,⁵² Kommuneforbundet eller Arbeidsmandsforbundet ville ha dem som medlemmer da dette ble diskutert på slutten av 1940-tallet. LO mente at de heller ikke var i stand til å danne et eget forbund. I stedet skulle hushjelpene, sammen med vaktmestere, revy- og kabaretansatte, tivoliarbeidere, avisbud og rengjøringskvinner bli organisert i et samleforbund.⁵³ Dette ble det aldri noe av. Frisørene hadde derimot blitt plassert i Norsk Kommuneforbund.

Noen grupper var nærmest utelatt fra forståelsen av hva som var lønsmottakere. På kongressen i 1938 forelå det et forslag fra Avis-, Bok-, og Papirfunksjonærenes Forening i Oslo som anmodet "sekretariatet om så snart som mulig å finne former som gjør det mulig for forfattere og litterære arbeidere å organisere sig i tilslutning til Landsorganisasjonen." Det ble opplyst at en nedsatt komité arbeidet med spørsmålet og forslaget ble oversendt sekretariatet.⁵⁴ Men ingen ting ble gjort. Mer nærliggende var det kanskje å prøve å organisere lærere. Men da dette ble tatt opp før krigen i forbindelse med samlingsforsøkene blant statens tjenestemenn, var forslaget at lærerne skulle organisere seg i en egen hovedorganisasjon, altså utenfor LO.⁵⁵ Også i de første årene etter 1945 var LO lite opptatt

⁵² Norsk Hotell- og Restaurantarbeiderforbund var blitt etablert som et LO-forbund i 1931. Tidligere hadde enkelte foreninger som organiserte ansatte i hotell- og restaurantbransjen vært tilsluttet Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund (NNN).

⁵³ AFL: Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948, side 42–43 og side 99.

⁵⁴ AFL Protokoll fra AFL-kongressen 1938, side 392.

⁵⁵ AFL: Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948, side 48.

av å trekke til seg lærere. Heller ikke akademisk arbeidskraft av ulikt slag ble viet noen særlig oppmerksomhet.

Organisasjonskamp etter krigen

Etableringen av NTL og NFATF innebar en skjerpet kamp om grupper som LO tidligere ikke hadde gjort mye for å få organisert innen egne rekker. De to nye forbundene var i direkte konkurranse med etablerte organisasjoner utenfor LO. Samtidig skjedde det en samling av flere av disse organisasjonene i et forsøk på å etablere en ny hovedorganisasjon for funksjonærer. Dette var svært dårlig likt i LO som for all del ville hindre en utvikling med en konkurrerende hovedorganisasjon.

Funksjonærenes Sentralorganisasjon og Funksjonærsambandet

I desember 1951 ble Funksjonærenes Sentralorganisasjon (FSO) dannet ved at enkeltstående funksjonærforbund utenfor LO gikk sammen under en paraply. Ved etableringen hadde sammenslutningen ca. 16 000 medlemmer. Forbilde for den nye organisasjonen var den svenske Tjänstemännens centralorganisation (TCO) som i 1944 hadde blitt etablert som en sammenslutning av de svenske funksjonær- og tjenestemannsorganisasjonene. I motsetning til hva som var tilfellet i Norge, var TCO opprettet i forståelse med sosialdemokratiet og svensk LO.

FSO var basert på en spesiell oppfatning av funksjonærenes plass i samfunnet. Funksjonærene utgjorde en av de store samfunnsklasser, med særegne interesser som skilte dem fra arbeiderne. Som lønnsinntakere kunne riktignok arbeidere og funksjonærer i enkelte tilfelle ha felles interesser, men på en rekke områder var det langt mer som skilte de to gruppene. Funksjonærene sto ”sosialt sett i midten, og representerer bindeleddet til begge sider”⁵⁶ I motsetning til arbeiderne sto funksjonærene ”på mange måter i et naturligere forhold til motparten og kommer lettere til forståelse med dem.”⁵⁷ Understrekingen av funksjonærenes mellomstilling var det sentrale i den virkelighetsforståelsen som FSO formidlet. Det var derfor, ifølge Anders Bergløff som var den første formannen i FSO, ”uunngåelig at funksjonærene før eller senere måtte opprette sin egen hovedorganisasjon.

⁵⁶ Sitert etter Terjesen 1995, side 73.

⁵⁷ Sitert etter Terjesen 1995, side 73.

Den svarer både til den historiske utviklings og den faktiske situasjons krav. Derfor lar den seg ikke hindre.”⁵⁸

Det var særlig på to områder FSO definerte funksjonærenes interesser som noe annet enn arbeidernes. Det gjaldt lønnspolitikken der FSO gikk i mot en videre utvikling i retning av lønnsutjevning. Og det gjaldt forholdet til politiske partier, der FSO understreket sin uavhengighet i kontrast til LOs nære forbindelse med Arbeiderpartiet.

Etableringen av FSO brøt med det som var en sentral ambisjon i LO, at LO skulle være den eneste samlende lønnstakerorganisasjonen. Man så for seg at FSO raskt kunne få opp i mot 80 000 medlemmer, og daværende LO-formann Konrad Nordahl fryktet at organisasjonen kunne ”komme til å reise betydelige faglige og politiske problemer for arbeiderbevegelsen.”⁵⁹ Selv mente FSO at organisasjonen kunne nå et par hundre tusen medlemmer i løpet av fem til ti år.⁶⁰ Lærerorganisasjonene, Norges Ingeniør- og Teknikerorganisasjon (NITO), Norsk Sykepleierforbund og Statstjenestemannsforbundet (STAFO), LOs største konkurrent innenfor statssektoren, var alle invitert til den nye sammenslutningen. Nå var det riktignok bare Sykepleierforbundet av disse som ble med i FSO, men LO fryktet at flere ville følge etter.

Opprettelsen av FSO førte til at LO intensiverte kampen om funksjonærene. Blant annet ble mye gjort for å stemple FSO som en borgerlig organisasjon. Som et mottrekk etablerte også LO i 1953 sitt eget Funksjonærsamband. Dette skulle være en fellesorganisasjon for alle LO-medlemmer som med en viss rett kunne defineres som funksjonærer, i 1953 noe over 100 000. Men oppgavene til dette LO-sambandet var vage, administrasjonen var liten, og det var heller ikke stort organisasjonen fikk utrettet.

LO satset også på å hindre at eksisterende organisasjoner sluttet seg til FSO. Gjennom underhåndskontakter, fortrolige forhandlinger og avtaler forsøkte LO å hindre at såkalte frittstående lønnstakerorganisasjoner nærmet seg FSO. Dette gjaldt både Akademikersambandet og lærerorganisasjonene, der LO klarte å hindre disse i å tilnærme seg FSO. Prisen LO måtte betale, var begrensninger i eget rekrutteringsarbeid.⁶¹

Opprettelsen av FSO aktualiserte LOs ”funksjonærproblem”. ”Fagorganisasjonen (bygde) i første rekke på industriarbeiderklassen”, sa LOs nestleder Gunnar Bråten da han

⁵⁸ Anders Bergløff i *Aftenposten* 17.03.1953. Bergløff var for øvrig kontorsjef i Arbeidernes landsbank og medlem av HK.

⁵⁹ Arbark. ARK-1643, HKs arkiv. Boks 0039. Notat fra Konrad Nordahl, mai 1952.

⁶⁰ Thue 1986, side 89.

⁶¹ Messel 1998.

oppsummerte hvordan situasjonen var før krigen.⁶² Det at LO i så sterk grad var en organisasjon for kroppsarbeidere, virket ekskluderende på andre. ”De [funksjonærene, min merk.] er imidlertid redd LO på grunn av forestillingen om at LO i første rekke er *arbeidernes* organisasjon”, sa Idar Nordstrand da LOs Funksjonærsamband ble etablert i 1953.⁶³ Det var dette som måtte endres om LO skulle nå de nye gruppene i arbeidslivet. Det måtte skapes et nytt ”vi”, en kollektiv identitet som inkluderte større grupper enn tidligere. Denne kollektive identiteten ble konstituert gjennom en fortelling som navnga og lokaliserte kollektivet i tid og rom. ”Lønnstaker” ble navnet på det nye ”vi”. ”Lønnstakerne – det er de eiendomsløse som må selge sin arbeidskraft for å leve – som ikke har noe annet å selge”,⁶⁴ skrev LO i 1952 som et ekko av Marx. ”Uttrykket lønnstaker eller arbeidstaker bør brukes der det er tale om de to grupper (funksjonærer og arbeidere, min merk.) i fellesskap”,⁶⁵ slo landsmøtet i Arbeiderpartiet våren 1955 programmatisk fast. Og LO skulle være et slikt fellesskap. ”Landsorganisasjonen er en sammenslutning av lønnstakere”,⁶⁶ het det fra begynnelsen av 50-tallet.

Men det var ikke bare for LO å erklære at den nå var en organisasjon for lønnstakere og ikke lenger bare for arbeidere. Funksjonærene, som altså var de andre som nå skulle inkluderes, måtte trekkes til LO som en egen gruppe. Både egenart og likhet måtte framheves. Og her ligger også forskjellen i forhold til det som var strategien før 1930-årene. LO var naturligvis også da åpen for funksjonærer, men de måtte slutte seg til organisasjonen på arbeidernes premisser. Nå skulle det skapes et nytt ”vi”. Et ledd i denne prosessen var navneendringen i 1957 fra Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon til kort og godt Landsorganisasjonen i Norge.

Et viktig poeng for LO var å understreke at forskjellene mellom arbeidere og funksjonærer stadig ble mindre. Arbeiderne hadde nådd fram til økonomiske kår som radikalt hadde endret deres sosiale status og likestilt dem med funksjonærene, het det. Samtidig hadde også arbeidets karakter og stilling i bedriftene blitt likere. Å holde fast ved begrepet middelstand om funksjonærene ville derfor være et forsøk på å opprettholde en

⁶² *Fri Fagbevegelse* 1945:4.

⁶³ Arbark. ARK-1643, HKs arkiv. Boks 0039. Idar Nordstrand innledningstale på Norges Funksjonærsambands første kongress.

⁶⁴ Leder i *Fri Fagbevegelse* 1952:1.

⁶⁵ Sitert etter *Fri Fagbevegelse* 1955:6.

⁶⁶ Leder i *Fri Fagbevegelse* 1952:1.

klasseinndeling som det ikke lengre fantes grunnlag for.⁶⁷ Videre ble funksjonærenes interesse av en differensiert lønnspolitikk som i større grad premierte utdanning og ansvar, anerkjent. ”Folk som har brukt år av sitt liv på sin utdannelse eller for å kvalifisere seg i sitt yrke, må ha kompensasjon for dette ved bedre betaling for sitt arbeid.” skrev Alfred Skar i *Fri Fagbevegelse* i 1952. Samtidig ble det slått fast at ”dette ikke er noe spesielt problem for funksjonærene, det gjelder alle grupper av lønnsinntakere.”⁶⁸ Grepet var altså å gjøre det som i samtiden ble oppfattet som spesielle funksjonærinteresser til noe som også gjaldt arbeidere og dermed alle lønnsinntakere. Fra tidlig på 1950-tallet tok også LO til orde for en noe mer differensiert lønnspolitikk enn tidligere.

LO lyktes i sin kamp mot FSO. Ideen om en egen funksjonærstand med en tilhørende hovedorganisasjon fikk ikke gjennomslag, og FSO klarte aldri å utvikle seg til et norsk TCO. Få organisasjoner sluttet seg til, og både NALF og Sykepleierforbundet forlot organisasjonen i årene rundt 1960. Aktiviteten opphørte, og FSO ble formelt avviklet i 1966.

Mønsteret rundt 1970

LO var i første halvdel av 1970-årene fremdeles den dominerende arbeidstakerorganisasjonen. Etter at FSO var blitt nedlagt, var det ingen annen samlende hovedorganisasjon. Men organisasjonsmønsteret varierte mellom de ulike sektorene. Blant arbeidergruppene innenfor industrien hadde LO få konkurrenter, men det hadde dukket opp enkelte såkalte husforeninger blant ansatte på boreplattformene i Nordsjøen. Blant rutebilarbeiderne hadde det siden 1955 eksistert et frittstående forbund i konkurranse med LOs Transportarbeiderforbund. Bank- og forsikringsbransjen hadde hvert sitt forbund for de ansatte, og LO hadde ikke gjort noen framstøt for å konkurrere med disse eller å vinne disse forbundene som medlemmer. Blant arbeidsledere og tekniske funksjonærer konkurrerte derimot LO og NFATF både mot NALF og NITO.

I det offentlige var forholdene langt mer sammensatt. Blant kommunalt ansatte var Kommuneforbundet (NKF) størst, men innen helse- og omsorgssektoren hadde ikke LO noe særlig innpass. Her dominerte Sykepleierforbundet og Hjelpepleierforbundet. NKF hadde i tillegg en konkurrent i Kommunale Funksjonærers Landsforbund (KFL), en samleorganisasjon for en rekke forbund innen kommunesektoren. Hjelpepleierforbundet var i en periode medlem her.

⁶⁷ Se blant annet Anker-Ording 1962 for en framstilling av funksjonærenes historie og utvikling.

⁶⁸ *Fri Fagbevegelse* 1952:2.

I staten var ikke LO like dominerende. I flere av de store etatene var det forbund som opererte i konkurranse med LO-forbundene. Og blant tjeneste- og embetsmenn med høyere utdanning hadde LO mindre oppslutning enn sine konkurrenter. Tjenestetvistloven fra 1958 hadde krevd at bare organisasjoner utover en viss størrelse kunne ha full forhandlingsrett. Dette hadde ført til en samling i hovedsammenslutninger.⁶⁹ Blant tjenestemenn hadde Statstjenestemannsforbundet (STAFO) og Yrkesorganisasjonenes Hovedsammenslutning for Embets- og Statstjenestemenn (YH) allmenn forhandlingsrett. STAFO var et samleforbund med en ganske uensartet medlemsmasse der det største enkeltforbundet var Kvinnelige Telegraf- og Telefonfunksjonærers Landsforening (KTTL). YH samlet stort sett organisasjoner fra forsvaret og politietaten. De ulike embetsmannsforeningene var samlet i Embetsmennenes Landsforbund (EL), der den største var Norsk Lektorlag. EL samarbeidet med Norsk Akademikersamband (NAS) og mange foreninger var medlem i begge disse to organisasjonene. De to viktigste foreningene i NAS var Den norske lægeforening og Den Norske Ingeniørforening (NIF).

Oppsummering

Hvilken mening kan leses ut av organisasjonsmønsteret slik det hadde utviklet seg fram til innledningen av 1970-årene? LO hadde som program å nå alle arbeidstakere og slik sett talte organisasjonen om likhet mellom alle grupper. Men det var også snakk om forskjeller. Funksjonærene var noe for seg selv, annerledes enn LOs tradisjonelle arbeidergrupper.

Industriforbundsformen ble stadig vedtatt som overordnet organisasjonsprinsipp, men ikke gjennomført. Nødvendigheten av å nå funksjonærgruppene og oppfatningen av deres særegne organisasjonsbehov, tvang LO til å godta brudd på det "ufravikelige" kravet om bare ett forbund på hver arbeidsplass. Eksistensen av HK og NFATF som LO-forbund var nettopp en bekreftelse på funksjonærenes annerledeshet.

En gradvis endring av begrunnelsen for industriforbund gjorde unntakene fra prinsippet også mulige. Det politiske perspektivet fra vedtaket i 1923 forsvant. Vi har sett at dette vedtaket etter krigen ble tolket som tilnærmet rent økonomisk begrunnet, men at arbeiderbevegelsens politiske maktovertagelse hadde skapt enda større behov for en sterk fagbevegelse. Ved en ny gjennomgang av organisasjonen på 1950-tallet ble fagbevegelsens

⁶⁹ Hovedsammenslutningene er knyttet til forhandlingsordningen i staten, og betingelsene for å oppnå status som hovedsammenslutning er gitt i Tjenestetvistloven. Hovedsammenslutning er altså noe annet enn det jeg har lagt i hovedorganisasjon, se note 1, side 1.

styrke nå koblet til oppslutning. Kampkraften som var målet for vedtaket i 1923, hadde utviklingen selv sørget for, het det, ”med den vekst som har skjedd i organisasjonen.”. Situasjonen hadde samtidig endret seg. Små forbund var i seg selv ikke lenger et problem: ”En må i dag i større utstrekning regne med den samlede fagbevegelse og dens kraft i forhold til den annen part enn hva man kunne i 1923.”⁷⁰ Det var dermed vel så viktig å få nye grupper til LO som å forsvare industriforbundsformen. Denne understrekingen av vekst og størrelse skulle bli enda tydeligere senere, og få betydning for LOs strategi i 1980-årene. Det skal jeg komme tilbake til.

Utenfor LO hadde forsøket på å danne en hovedorganisasjon basert på en funksjonæridentitet strandet med fiaskoen til FSO. Men de sammenslutningene som fortsatt eksisterte utenfor LO var i all hovedsak basert på grupper utenfor kjerneområdene til LO. Deres eksistens bygde opp under en idé om teigdeling; akademikere og embetsmenn med sin organisasjon, funksjonærer og tjenestemenn med sin, mens arbeiderne fikk være i LO. Men fra midten av 1970-tallet kom dette i bevegelse.

⁷⁰ LO: Forbundenes organisasjonsområde. Innstilling fra Organisasjonskomitéen av 1953 og vedtakene på kongressen 1957, side 25 og 32.

Kapittel 3

Byggverket

Innledningsvis bestemte jeg diskurs som et system som frambringer og setter grenser for en bestemt måte å snakke om og å forstå verden på. I dette kapitlet vil jeg undersøke en slik formasjon av kategorier og forståelsesmatriser som LO¹ tolket etableringen av de konkurrerende hovedorganisasjonene og den svekkede oppslutning fra arbeidstakerne ut fra. Sagt på en litt annen måte vil jeg etablere den optikken som formet LOs bilde av de utfordringene organisasjonen sto overfor på slutten av 1970-årene. Historiekultur, økonomisk teori, inntektspolitikk og sosiologisk inspirert forståelse av klasser og lagdeling var blant elementene i denne diskursen. "Byggverket" henviser både til det konstruktive i en slik diskursiv formasjon og til LOs egen metaforbruk. Det var det "byggverket" som arbeiderbevegelsen hadde skapt etter krigen, som nå var truet og ble angrepet.

Her vil jeg nå etablere den diskursive formasjonen slik den framsto på slutten av 1970-årene og ved inngangen til 1980-årene. I senere kapitler vil jeg se hvordan den endret seg utover i 1980-årene og mot slutten av tiåret. Enkelte elementer i en slik diskurs, som historiekulturen, har en stabilitet som gjør det mulig å bruke kilder også fra inngangen til 1980-årene. Jeg vil imidlertid ta utgangspunkt i en tale som LO-formann Konrad Nordahl holdt i 1965, altså noen år før den perioden som fokus her er innstilt på. Den er et godt startsted fordi den foregrep mange av de temaene som skulle bli sentrale i LOs diskurs senere, og den hadde en vesentlig virkningshistorie. Slik ble den et referansepunkt i den senere diskursen.

Konrad Nordahls tale

LO-kongressen i 1965 startet søndag 9. mai. Formannen skulle tradisjonen tro holde åpningstalen. Konrad Nordahl hadde vært den ubestridte lederen av LO siden 1945, i tillegg hadde han vært nestformann i perioden fra 1934 til 1939 og fungert som LOs leder fra 1939 til 1945.² Men denne kongressen var hans siste, og det var nok på et vis hans fagpolitiske

¹ Hva jeg mener med 'LO' i denne sammenhengen, er det redegjort for i innledning.

² Om Konrad Nordahl, se Bergh 1989

testament som skulle avleveres med denne åpningstalen. I sin dagbok skrev Nordahl at det var en tale han ”hadde arbeidet mye med.”³

Nordahl var en mann som ble hørt. I de 20 årene han satt som LO-formann var han uten tvil blant de mektigste menn i Norge og en viktig aktør i det som har blitt kalt ”Arbeiderpartistaten”. Men i de siste tiårene hadde Nordahl og de øvrige lederne opplevd en utvikling som truet arbeiderbevegelsens makt og posisjon. Ved stortingsvalget i 1961 hadde Arbeiderpartiet mistet sitt flertall på Stortinget og var avhengig av støtte fra Sosialistisk Folkeparti for å kunne danne regjering. Kings Bay-saken i 1963 hadde vist hvor usikkert dette kunne være. Et nytt stortingsvalg sto ved døren og Arbeiderpartiet fryktet at det også kunne tape regjeringsmakten til de borgerlige partiene.

Også LOs situasjon kunne allerede da oppfattes som vanskelig. Antall medlemmer hadde stagnert, og LOs andel av de organiserte lønnstakerne hadde blitt redusert siden 1956. Riktignok var LO på vei til å nedkjempe en konkurrerende hovedorganisasjon bygd på en egen funksjonærideologi. FSO la seg endelig ned året etter kongressen i 1965,⁴ men Nordahl mente likevel at LO sto overfor store utfordringer, og dette preget avskjedstalen.

Nordahl trengte ikke å stadfeste sin posisjon ved bruk av retoriske virkemidler, han hadde en selvfølgelig autoritet i kraft av sin posisjon. I det trykte referatet fra LO-kongressen tok Nordahls tale om lag sju sider. Vi skal i denne sammenheng først og fremst konsentrere oss om to sider av talen der han drøftet LOs utfordringer i forhold til endringer i den sosiale strukturen.⁵ Men la oss først se på noen andre elementer i talen. For det første aktiverte Nordahl et omfattende ”vi” med et tilhørende ”vårt”. Dette ”vi” var for det meste fagbevegelsen og arbeiderbevegelsen, noen ganger alle lønnsinntakere og andre ganger hele nasjonen. Glidningen mellom posisjonene var umerkbar og fortalte kanskje om fagbevegelsens totale integrasjon i samfunnet og nasjonen. Arbeiderbevegelsen, som fagbevegelsen var en del av (”fagbevegelsen, ja hele den norske arbeiderbevegelsen”) var bæreren av samfunnet. Nordahl fortalte videre om framgang i lønns- og arbeidsvilkår fra 1935 etter år med stagnasjon i 1920-årene og begynnelsen av 1930-årene. Framgangen fortsatte etter krigen. Perioden med framgang falt sammen med den tiden Arbeiderpartiet satt med regjeringsmakten.

³ Nordahl 1992, side 330.

⁴ Se kapittel 2, side 58.

⁵ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1965, side 12–18. Om gjengivelse av talen bygger på stenografiske notater under talen eller Nordahls manuskript vites ikke, men er heller kanskje ikke viktig. Det er talen slik den framsto i protokollen som har blitt stående og som folk har forholdt seg til siden.

Nordahl understreket for det andre betydningen av det ”økonomiske grunnlaget” for velstandsveksten. Etter krigen var det nødvendig ”å bygge opp et produksjonsapparat”. Men det var ikke lenger produksjonsapparatet i bondenæringene som var grunnlaget, ”I vår tid er det industri og skipsfart som er hovedgrunnlaget for den alminnelige velstand” og som ga livsmuligheter til ”de såkalte ’nødlidende næringer’”. Denne understrekingen av industri og skipsfart dannet opptakten til en drøfting av endringer i den sosiale strukturen og hva det ville kunne bety for LO:

Ellers er vi nå inne i et tidsskifte når det gjelder den sosiale sammensetning av vårt folk. Det er for så vidt ikke noe nytt. I hele dette århundre har det funnet sted sosiale endringer. Det nye er at det skjer så hurtig og at en stadig større del av befolkningen omfattes av denne omforming.

Mange av de gamle næringer avfolkes i takt med utviklingen av de moderne produksjonsmidler og dermed stigningen i produktiviteten. Dette er av gammel dato når det gjelder jordbruk og fiske. Den samme prosess er nå i full gang for dem som har sitt yrke i skogdriften.

Av nyere dato er det at de samme forhold nå også begynner å gjøre seg gjeldende innenfor industrien. Rasjonaliseringen og automatiseringen øker produksjon og produktivitet uten at det er noen stigning i antall sysselsatte. Tvert imot har vi i mange industrier nedgang i antall arbeidere.

Til gjengjeld er det en sterk stigning i sysselsettingen i undervisning, helsepleie, handel og andre yrker som ikke er direkte produktive, men som har som oppgave å betjene menneskene.

Når det dertil kommer at vi nå etter hvert kommer inn i det som kalles utdannelsessamfunnet, hvor en stadig høyere prosent av landets innbyggere skal ha en videregående opplæring, får vi etter hvert en ny mennesketype, hvis mentalitet og kanskje også samfunnssyn kommer til å skille seg mye fra den type mennesker som har vært grunnlaget for fagbevegelsens virksomhet fra den spede begynnelse i det forrige århundre og fram til i dag.

Det store politiske spørsmål blir da: Hvor havner disse mennesker faglig og politisk?

-Ja, det er det ikke lett å svare på.

Det moderne samfunn er også blitt kalt ”klatresamfunnet”. Det gjelder så hurtig som mulig å få jobber som ikke bare er bra betalt, men hvor den sosiale prestisje teller minst like mye. En slik mentalitet utvikler ikke solidaritetsfølelsen med andre grupper i samfunnet. Det vil i beste fall bare bli den snevre gruppesolidaritet, i felles frykt for at andre grupper skal gå forbi dem lønnsmessig og sosialt. Den største frykt i de mange tilfelle her er frykten for å bli deklassert. I disse gruppene er kravene ofte store, men villigheten til å betale i fellesskapets kasse minker ofte proporsjonalt med trangen til å komme høyest mulig opp på samfunnsstigen.

Når jeg nevner dette er det fordi den utviklingen vi nå er inne i, og som ingen kan stanse, er en utfordring til norsk fagbevegelse. Skal vi la denne utvikling gå sin gang uten å gjøre noe spesielt for å få tak i den stadig stigende del av befolkningen som ikke lenger er å finne i de gamle yrker? Eller skal vi forsøke å omstille oss, slik at vi kan få dem inn under fagbevegelsens fold?

Jeg tror neppe at vi vil kunne klare dette uten å gi avkall på noe av det vi har bygd fagbevegelsens eksistens på fram til i dag. For mange av oss vil dette bli en smertefull omstillingsprosess. Hvis vi ikke er villige til en nyvurdering, kan vi kanskje risikere at fagbevegelsen i løpet av de neste 25 år reduseres til en ”rettroende menighet”.

Som sjanger er denne typen tidsskiftetale gjenkjennelig. Påpekningen av at det foregikk et ”tidsskifte” viste til en dramatisk utvikling og plasserte taleren selv i en spesiell situasjon. Nordahl besatte en ny innsikt der han så lengre enn tilhørerne og som ga ham rett til å vise

veien framover. Understrekningen av moderne produksjonsmidler og ”stigning i produktiviteten” henviste til en utvikling som både var uunngåelig og også nødvendig, selv om den førte til nedgang i industrisysselettingen.

Nordahl knyttet altså sysselsettingsveksten i andre, ikke ”direkte produktive” yrker som undervisning, helsepleie og handel til framveksten av en ny mennesketype med andre holdninger enn de som hadde vært rådende i arbeiderbevegelsen, og han pekte på faren ved at disse ville havne andre steder politisk og faglig. Han etablerte her en nær sammenheng mellom yrkestilknytning og utdanning på den ene siden og holdninger og verdier på den andre. Karakteristikkene av den nye mennesketypen var i all hovedsak negative, de manglet en omfattende solidaritetsfølelse, de var strebere og de fryktet deklassering.

Men fordi det var disse gruppene som var i vekst, utgjorde utviklingen en utfordring for fagbevegelsen. Nordahl formulerte det jeg har kalt *fagbevegelsens dilemma* i form av to mulige alternativer veier å gå. Fagbevegelsen kunne fortsette som før uten å nå den voksende gruppen av nye arbeidstakere. Da ville LO gradvis miste sin innflytelse. Eller den kunne omstille seg slik at ”vi kunne få dem inn under fagbevegelsens fold”. Da måtte bevegelsen i tilfelle gi avkall på deler av det verdigrunnlaget den var bygd på. Det ville nok ifølge Nordahl være smertefullt, men hans svar var likevel at dette var nødvendig. Hvis ikke kunne fagbevegelsen i løpet av 25 år bli redusert til ”rettroende menighet”. Med andre ord: Den nødvendige utviklingen som hadde gitt grunnlag for velstanden og fagbevegelsens framgang, hadde også skapt dilemmaet. Den enkle veien som ikke innebar noen endring, ville ende i forferdelse: i en ”rettroende menighet”. Den vanskelige, ”smertefulle”, nærmest heroiske veien der selve det verdimeslige grunnlaget ble risikert, var den nødvendige for at ”vi også i framtiden skal være landets største folkeorganisasjon og helst med enda større tilslutning av landets lønnstakere enn vi har i dag.”

Nordahl skapte altså et bilde av fagbevegelsens gamle ”vi” i kontrast til de nye gruppene som arbeidet i ikke-produktive næringer og var noen usolidariske strebere. Men det er grunn til å legge merke til at han ikke bruker ord som funksjonærer om disse andre. I den samtidige diskursen var nettopp motsetningsparet arbeider/funksjonær sentralt. LO og også resten av arbeiderbevegelsen mente at de hadde et ”funksjonærproblem”, der funksjonærer var alle utenom de tradisjonelle arbeidergruppene.⁶ Under et halvt år før LO-kongressen hadde samfunnsforskeren Egil Fivelsdal publisert en undersøkelse om *Funksjonærenes syn på faglige og politiske spørsmål*. Undersøkelsen var finansiert og på

⁶ Messel 2000

andre måter støttet av LO. Fivelsdal var klar over definisjonsproblemene og så at ulike forsøk på klassifikasjoner og definisjoner kunne være politisk ladet.⁷ Men i undersøkelsen måtte definisjonen operasjonaliseres og konkretiseres. Månedslønn eller ikke ble gjort til et viktig skille, dessuten ble alle tjenestemenn i offentlig sektor regnet som funksjonærer. Alle typer kontorfunksjonærer var med, det samme var butikksfunksjonærer fra kassadamer til butikksjefer.⁸ Også lagerfunksjonærer, tekniske funksjonærer og arbeidsledere av alle slag var regnet som funksjonærer, likedan sykepleiere.⁹

LO hadde i lengre tid forsøkt å fremme en lønnstakeridentitet som en utvidelse av det tidligere arbeiderfellesskapet.¹⁰ I denne konstruksjonen var arbeidere og funksjonærer to grupper, men skillene var på vei til å bli visket ut og de var ikke lenger viktige. Først og fremst var alle lønnsinntakere. I én forstand hadde LO lykket med dette. Ideer om en egen funksjonæridentitet med tilhørende organisasjoner hadde ikke klart å vinne fram i diskursen om lønnstakerorganisering og FSO var i 1965 som nevnt på vei til å gå i oppløsning.¹¹ På den andre siden eksisterte det fremdeles et diskursivt skille mellom funksjonærer og arbeidere, og det oppsto også nye forskjellsskapende diskurser der skillene gikk mellom arbeidere og noen mer uspesifiserte 'andre'.

Talen til Nordahl var en del av denne nye måten å artikulere forskjellene. At han ikke brukte dikotomien arbeider/funksjonær, innebar en endring i forhold til den gjengse språkbruken, i det minste innenfor LO. Samtidig finner vi igjen hos Nordahl de samme forestillinger om 'de andre' som tidligere var knyttet til funksjonærene, blant annet at de var strebere. Vi kan også kjenne igjen det litt foraktelige synet på småborgeren som en som er redd for sin egen posisjon, slik blant andre Hans Fallada hadde beskrevet det i romanen *Hva nå – lille mann?* fra mellomkrigstidens Tyskland. I en klassisk amerikansk undersøkelse fra 1951 brukte sosiologen C. Wright Mills betegnelsen "the status panic" for å beskrive holdningene til "white collar people".¹² Samme år som Nordahl holdt sin tale, beskrev Per Bratland funksjonærene som individualister, de skjønte lite av solidaritetsbegrepet og de

⁷ Fivelsdal 1964, side 2–18.

⁸ Høyere sjefer, embetsmenn, akademikere og lærere var ikke omfattet av undersøkelsen.

⁹ Fivelsdal 1964, side 25–27 og 147–150.

¹⁰ Se kapittel 2, side 57.

¹¹ Se Messel 2000.

¹² Mills 1951, side 239ff. Se også innledningen til samme bok for ulike forestillinger om "white collar".

oppfattet kollektivet som skremmende.¹³ Nordahl overførte disse tidligere negative forestillinger om funksjonærer og småborgere til de nye gruppene som vokste fram som et resultat av en endret næringsstruktur.

Hva omstillingen for å nå de nye gruppene skulle innebære for fagbevegelsen, berørte han ikke konkret. Men det ville være ”å gi avkall på noe”, det krevde en ”smertefull omstilling”. Rett etter bruker han derimot ord som ”nyvurdering” og ”modernisering” som har en noe mer positiv klang. Først og fremst skulle talen legge grunnlag for forandringer Nordahl mente var viktige.

Talen ble lite diskutert på kongressen. Den var på et vis ikke gjenstand for diskusjon. Men enkelte mobiliserte den som støtte til synspunkter, blant annet i spørsmål om kontingentøkning og LOs økonomiske støtte til Arbeiderpartiet.¹⁴ I avisene ble talen kommentert,¹⁵ men den vakte ikke veldig oppsikt. Talen ble likevel et viktig referansepunkt for senere debatter om behovet for omstillinger i LO, og som vi skal se ble den nærmest ord for ord repetert på LO-kongressen i 1989.

Historiekulturen i LO

Nordahl mobiliserte historien i sin tale. Tidspunktet inviterte til det. Dagen før hadde Norge feiret 20-årsjubileet for frigjøringen 8. mai 1945, og Nordahl mintes innledningsvis de i fagbevegelsen som ”ga sitt liv for at vi skulle få leve i et demokratisk samfunn.”

Kongressdeltakerne fikk høre om norsk arbeiderbevegelses ”gjenfødelse” i mai-dagene 1945. Men i den videre historiske framstillingen var de religiøse eller organiske metaforene avløst av tallenes klare tale. Det var ”resultatene [...] som teller”. Nordahl polemiserte mot en oppfatning av 1930-årene som utelukkende dårlig, økonomisk og sosialt. Riktignok var perioden fra 1921 til 1935 preget av ”liten eller ingen framgang når det gjaldt lønns- og arbeidsvilkårene.” Men dette bedret seg fra 1935. Lønningene steg, medlemstallet økte og sosiallovgivningen ble bedre. At omslaget falt sammen med Arbeiderpartiets overtakelse av regjeringsmakten, ble ikke nevnt av Nordahl, men tidfestingen av vendepunktet var neppe tilfeldig valgt. Krigen satte imidlertid en stopper for den videre framgangen, og da den var slutt, ”gjaldt (det) derfor om å bygge opp et produksjonsapparat som kunne gi oss så mye at

¹³ Opprinnelig fra *Sosialistisk perspektiv*. Sitert i *Fri Fagbevegelse* 1976:2. Per Bratland var en sentral skikkelse i arbeidepressen i etterkrigstiden og var bl.a. redaktør av *Aktuelt* og av *Bergens Arbeiderblad*. På 1970-tallet skrev han kommentarer i *Fri Fagbevegelse*.

¹⁴ Messel 1997, side 148–151.

¹⁵ Se blant annet *Arbeiderbladet* 10. og 11.5.1965 og *Næringsrevyen – Norsk Handel* 14.5.1965.

det var mulighet for å oppnå bedre tariffavtaler og en moderne sosiallovgivning”. Og tallene talte om økt brutto nasjonalprodukt og om reallønnsvekst. I tillegg oppnådde fagbevegelsen bedre betalt for bevegelige helligdager og kortere arbeidstid, lange steg i retning av lik lønn mellom kvinner og menn og bedre trygdeordninger. ”Ikke i noen annen 20-årsperiode i norsk fagbevegelses historie kan vi vise til liknende resultater”, og årsakene var det gode samspillet mellom den faglige og politiske arbeiderbevegelsen og den sterke økonomiske veksten.¹⁶ Som historikerne Inger Bjørnhaug og Hans-Jakob Ågotnes peker på i sin analyse av språkbruken i LO, brukte Nordahl et nøkternt språk der metaforbruk og argumentasjon ble knyttet til det økonomiske og tekniske.¹⁷

Historiekulturbegrepet

Nordahl kunne bruke historien som referanse fordi det eksisterte det vi kan kalle en historiekultur i LO. En slik historiekultur gir en makt over minnet i den forstand at den er et redskap for å knytte hver enkelts minner og oppfatninger om fortida sammen i felles meningsbærende fortellinger, og disse fortellingene skaper tankefigurer, former identiteter og gir grunnlag for virkelighetsforståelser. Mye av vår sosiale virkelighetsforståelse vil være narrativt konstruert, i den forstand at vi figurerer verden i form av fortellinger. Gjennom fortellinger blir det skapt en forbindelse mellom fortid, nåtid og framtid, og fortellingene setter våre egne liv i meningsfulle sammenhenger. Individuelle fortellinger om egne liv, selvbiografier, er sentrale i folks identitet.¹⁸ Nettopp fordi fortellinger er så viktige i menneskenes egen identitetsforståelse og oppfatning av mening i tilværelsen, vil samlende fortellinger også virke sterkt i de kollektive identiteter som organisasjonene påkaller. Disse fortellingene vil inneholde mer eller mindre klare forestillinger om hvem som er ’oss’ og hvem som er ’de andre’ og tilegne ulike egenskaper til disse kategoriene. Samtidig vil fortellingene begrunne og gi kraft til moralske vurderinger og politiske veivalg. Historiekulturen vil dermed være en viktig del av det forståelsesapparatet eller den optikken som LO møtte de nye utfordringene med og med dette en viktig del av den diskursen jeg ønsker å undersøke.

Begrepet om historiekultur dukket opp i tyske historiedidaktiske debatter midt på 1980-tallet og ble, ifølge den danske historikeren Claus Bryld, særlig utviklet av Jörn Rüsen.

¹⁶ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1965, side 12–15.

¹⁷ Bjørnhaug og Ågotnes 2000, side 162ff.

¹⁸ En inspirerende drøfting av dette finnes i Gullestad 1996, kapittel 1.

Bryld selv lanserte begrepet om historiekultur i metodedebatter på slutten av 1980-tallet,¹⁹ og har senere brukt dette i analyser av blant annet dansk okkupasjonshistorie, men også av arbeiderbevegelsens historie.²⁰ Min bruk av begrepet vil derimot først og fremst bygge på den norske historikeren May-Brith Ohman Nielsens utvikling av begrepet i sin avhandling om den norske bondebevegelsen.²¹ Her tematiserte hun forholdet mellom ideologi, strategi, politikk og mobilisering i bondebevegelsen som hun karakteriserte som ”den tredje pol” i det norske politiske landskapet i mellomkrigstiden. Et viktig element i ideologitutviklingen var den historiekulturen²² som bondebevegelsen både var innvevd i og som den selv vevde. Jeg vil gripe fatt i et av hennes grunnleggende spørsmål: ”Hva er det som griper oss når minnet har makt over vår tenkning og identitet?” Ohman Nielsen mente at dette kan svares på gjennom en undersøkelse av det meningsbærende i en historiekultur. Hun nevnte flere fruktbare steder å lete: i lett gjenkjennelige tankefigurer, i fortellingens struktur, i samspillet med andre fortellinger og forestillinger, i evige sannheter og i tenkemåter der tro har forrang framfor kritikk.²³ Jeg oppfatter det slik at en historiekultur i Nielsens forstand ikke nødvendigvis må inneholde alle disse elementene, men at disse elementene er fruktbare som steder å lete for å gi svar på hennes grunnleggende spørsmål.

Historiekulturen i den norske arbeiderbevegelsen er lite undersøkt, Einar Terjesen er en av få som har nærmet seg feltet. I to artikler tangerte han noen av de elementene som Ohman Nielsen mente man kan finne i en historiekultur, uten at han forholder seg til selve begrepet.²⁴ Terjesen påpekte for det første at både bevegelsen selv og historikere har satt et likhetstegn mellom arbeiderbevegelsen og de organisasjonene som har vært knyttet til den sosialistiske tradisjonen. Eldre organisasjoner med tilknytning til Høyre og Venstre har dermed blitt holdt utenfor historien, det har også fagforeninger og forbund utenfor LO. Han hevdet videre at det har eksistert en slagside til fordel for ”heroiske organisasjoner og spektakulære begivenheter.” Særlig heroiske har jern- og metallarbeiderne og

¹⁹ Nielsen 1995.

²⁰ Se blant annet Bryld 2004 og Bryld 2002.

²¹ Nielsen 1997. Se også Nielsen 2002. Ola Svein Stugu har argumentert mot å bruke begrepet ’historiekultur’ fordi det blir så omfattende at det blir vanskelig å håndtere analytisk. Jeg finner derimot begrepet nyttig fordi det griper både innholdet i fortellingene og det institusjonelle.

²² Nielsen bruker ikke begrepet historiekultur i sin avhandling, hun henviser til i stedet til historieforståelse og historiebevissthet. Men i senere arbeider som bygger på og oppsummerer avhandling knytter hun disse til et begrep om historiekultur. Se for eksempel Nielsen 2002.

²³ Nielsen 2002, side 222.

²⁴ Terjesen 1999 og Terjesen 2002.

anleggsarbeiderne vært. Som et tredje punkt framhevet han at forestillingen om at bare en radikal arbeider var en virkelig arbeider har vært sterk.²⁵ Han identifiserte også en ”stor fortelling” om framveksten av klassebevissthet i arbeiderklassen og om den ”suksessrike marsj mot historiens mål”, enten dette var sosialismen eller velferdssamfunnet.²⁶ Terjesen påpekte at det har eksistert en nær forbindelse mellom radikale historikere med interesse for arbeiderbevegelsen og forskningsobjektet, men at denne forbindelsen nå var vanskeligere å opprettholde fordi den optimistiske fortellingen har mistet sin kraft.²⁷

Knut Kjeldstadli har i en artikkel fra 1997 også berørt noen av de forestillingene som har dominert i arbeiderbevegelsens historieforståelse. Han pekte på at det i ”arbeiderbevegelsen selv og blant dem som har forsket i dens historie, har det vært en tanke om at samhold gjør sterk – og at kollektiviteten var særegen for arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen.” Dette var blitt koblet til en forfallshistorie der solidariteten og samholdet tidligere sto sterkt, mens nå dominerte egoismen og likegyldigheten.²⁸ Kjeldstadlis poeng var å vise at disse forestillingene må problematiseres, men han gikk ikke inn i en grundig analyse av arbeiderbevegelsens historieforståelse. Både Terjesen og Kjeldstadli pekte på nærheten mellom forskere og forskningsobjekt, samtidig som de pekte på vendingen fra optimisme til pessimisme i fortellingen.

I 1988 gjennomførte Gro Hagemann en analyse av de tre bindene som da var kommet i verket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Med velkjente problemstillinger fra datidas feministisk historieskrivning fant hun at verket representerte flere trekk som til da hadde preget framstillingen av arbeiderbevegelsens historie. Et trekk var en usynliggjøring av kvinner og kjønnsforskjeller. Dessuten ble det mannlige framstilt som norm og som det allmennmenneskelige. Kjønn synes heller ikke å ha hatt betydning for større politiske sammenhenger. Hun prøvde også å antyde hva som var årsaken til det hun kalte kjønnsblindhet i arbeiderbevegelsens historie. Til dels kunne årsaken ligge i at det var menn som til da hadde skrevet denne historien, dels kunne manglende distanse mellom forskere og objekt ha preget skrivningen. Størst vekt la hun likevel på at kjønnsblindhet var ”integrert i hele det teoretiske og filosofiske rammeverket vi som historikere beveger oss innenfor.”²⁹ I en artikkel fra 2002 tok hun denne tråden opp igjen. I en analyse av Karl Marx’ *Det*

²⁵ Terjesen 2002, side 49–50.

²⁶ Terjesen 2002, side 53–54

²⁷ Terjesen 2002, side 58.

²⁸ Kjeldstadli 1997, side 9.

²⁹ Hagemann 1989, side 22–23.

kommunistiske manifest fant hun en fortelling som hadde bidratt til å opprettholde et mannlig perspektiv i en sosialistisk diskurs. Fortellingen virket for det første gjennom anerkjennelse av felles klasseinteresser, for det andre gjennom en forestilling om en dualistisk økonomisk orden som skiller klart mellom markedet på den ene siden og reproduksjon på den andre og til slutt gjennom ideen om proletariatets ledende rolle i den kampen for sosialismen. Dette hadde legitimert politisk maktbruk og gitt enkelte sosialister et patent på sannhet og moral. ”Innenfor arbeiderbevegelsen har enkelte grupper kunnet handle med tilsvarende autoritet for å få sine interesser anerkjent som fellesskapets interesser”, hevdet Hagemann. Hun mente også at arbeiderbevegelsens historikere i stor grad, riktignok med enkelte unntak, har videreført disse forestillingene.

Det er disse (den mannlige normalarbeideren og tillitsmannen med solid forankring i arbeiderbevegelsens (mannlige) offentlighet) synsvinkel, interesser og forestillinger som preger framstilling og tolkninger. Menn blir identifisert med klassen og kvinner med familien mer eller mindre etter samme lest som i sin tid hos Karl Marx og Friedrich Engels i *Manifestet*.³⁰

Selv om Hagemann først og fremst analyserte akademiske historikere, ble dette her også knyttet til forestillinger i bevegelsen selv. Hun viste hvordan fortellingene ikke var uskyldige, men var knyttet til makt. Dette er et poeng jeg vil komme tilbake til senere.

Hvor finnes historiekulturen?

Det kan være vanskelig å snakke om en særegen historiekultur for LO. Det fantes i stor grad en felles oppfatning av historien i hele arbeiderbevegelsen som inkluderte både den politiske og den faglige delen, et fellesskap som den selvsamme historien også understreket. For min del vil jeg likevel prøve å fokusere på historiekulturen slik den framsto i fagbevegelsen, her i snever forstand som LO og de tilknyttede forbundene. I denne sammenhengen vil dette i hovedsak si LO sentralt, og Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF).

Hvor finner vi så denne kulturen? For det første hadde flere av bevegelsens egne tillitsvalgte skrevet bøker og verk om organisasjonen. Mest ruvende av disse var Gunnar Ouslands verk i tre bind om fagbevegelsens historie. Han førte historien fram til 1939 og sammen med et fjerde bind skrevet av Alfred Skar som omhandlet fagbevegelsens historie under andre verdenskrig, kom disse ut i 1949. Detaljeringsnivået var ambisiøst, og omfanget gjorde ikke verket til folkelesning, men det ble stående i lang tid som den autoritative framstillingen av fagbevegelsens historie også inn i den perioden jeg undersøker. Faglige tillitsvalgte sammen med journalister og skribenter med nær tilknytning til fagbevegelsen

³⁰ Hagemann 2002, side 43.

dominerte lenge også produksjonen av forbundshistorier.³¹ Nevnes i denne sammenhengen kan Aksel Zachariassens bok *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl* fra 1962 som ifølge forordet skulle dekke ”behovet for en sammentrengt framstilling av arbeiderbevegelsens historie”, men som først og fremst handlet om den politiske delen av bevegelsen, noe som for Zachariassen var ensbetydende med Arbeiderpartiet.³²

Profesjonelle historikere hadde allerede fra 1930 skrevet enkelte forbundshistorier og en av disse, Edvard Bull d.y., skrev etter krigen også en kortere sammenfatning av norsk fagbevegelses historie. Denne boka var beregnet på et større publikum og kom i flere opplag og utgaver, den siste utgaven fra 1968 kom i sitt femte opplag i 1980.³³ Boka ble blant annet brukt i undervisningen på LO-skolen. Det var likevel først fra slutten av 1980-tallet at de profesjonelle historikerne fikk en dominerende rolle innenfor fagbevegelsens historieproduksjon. Blant forfatterne av verket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* som ble utgitt i 1987, var fem av seks hentet fra historikernes rekker. Samtidig sto det absolutte flertallet av de profesjonelle historikerne som syslet med fagforeninger og arbeiderbevegelse nær den samme bevegelsen politisk og verdimessig.³⁴

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek ble fra midten av 1970-tallet et møtested for akademiske historikere og arbeiderbevegelsens egne historieinteresserte. Fra 1976 utga arkivet *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie (TFAH)*. Et av målene for tidsskriftet var å ”bringe forskningsresultatene ut til en bredest mulig krets av lesere.”³⁵ Tidsskriftet ble en viktig publiseringskanal for det økende antall av historikere som var opptatt av arbeiderbevegelsens historie, men ble også assosiert med strømninger til venstre for Arbeiderpartiet. Det var ikke alltid faghistorikernes interesse ble verdsatt av bevegelsens egne skribenter som kanskje så sin eiendomsrett til historien truet. Da tidsskriftets tredje nummer kom ut i 1977, var Aksel Zachariassen svært kritisk. Ifølge Zachariassen hadde Einhart Lorenz, som hadde bidratt med en artikkel om marxistisk teori, ”slått seg ned i Norge for å belære oss om marxisme og arbeiderbevegelsens historie”. Zachariassen mente

³¹ For en grundig gjennomgang av forbundshistorier se Bjørgum 1999.

³² Zachariassen 1962, side 8. Boka ble utgitt i nytt opplag av AOF i 1977, men da uten de kapitlene som omhandlet etterkrigstiden (1945–1961).

³³ Den første utgaven kom i 1955.

³⁴ Jeg kan kanskje selv stå som eksempel. Jeg har skrevet en forbundshistorie, vært med på en annen og skrevet to foreningshistorier. Før jeg studerte historie var jeg faglig tillitsvalgt i flere år og aktiv på venstresiden i norsk politikk.

³⁵ TFAH 1/1976. I 1986 kom tidsskriftet med sitt siste nummer og ble erstattet av den årlige *Arbeiderhistorie* som utkom for første gang i 1987.

videre det var ”nærmest grotesk” at unge studenter analyserte dramatiske begivenheter i arbeiderbevegelsens historie kun ut fra et skriftlig materiale. De mistet da viktig forutsetninger for virkelig å forstå hva som hadde skjedd. Artikkene var, ifølge Zachariassen, preget av å være skrevet ut fra et bestemt politisk ståsted og skulle ”bevise hvordan en skummel faglig ledelse var ute etter å lure medlemmene i sin iver etter å samarbeide med arbeidsgiverne”.³⁶ Men han understreket at han slett ikke var skeptisk til at yngre historikere var opptatt av arbeiderbevegelsen. Mange av disse var ”objektive og positive”, og han avsluttet med å spørre om hvorfor ”ikke trykke slike bidrag i tidsskriftet, og ikke bare velge slike som stiller arbeiderbevegelsen i fortiden i dårlig lys.”³⁷ Nå var ikke dette en vanlig reaksjon. Stort sett fikk *TFAH* positiv mottakelse.

Denne økende interessen for arbeiderbevegelsens historie fra profesjonelle historikere hang sammen med sosialhistoriens samtidige seiersgang i de akademiske historiemiljøene. Men i tråd med det sosialhistoriske programmet betydde dette også en dreining bort fra organisasjonshistorien med vekt på politikk og ideologi og til en historie som fokuserte på arbeidernes eget liv på og utenfor arbeidsplassen.³⁸ Dette kunne bringe inn et annet perspektiv enn det som var rådende historieforståelse innenfor fagbevegelsen. Rent generelt førte inntoget av profesjonelle historikere til en noe mer variert og mangfoldig historiefortelling der også et mer kritisk blikk på bevegelsens ledere og politikk fikk plass. Nærheten til arbeiderbevegelsen hos de profesjonelle historikerne kan likevel ha ført til at de i stor grad tok over og videreførte de grunnforestillingerne som var rådende, mer eller mindre bevisst. Edvard Bull d.y. sin bok om norsk fagbevegelse var uten tvil mer kritisk til fagbevegelsens offisielle politikk enn det Ousland hadde vært. Men denne kritikken er langt tydeligere i andre framstillinger fra Bulls hånd enn denne.³⁹ Han har selv påpekt at boka *Norsk fagbevegelse* ble skrevet i en periode der han var ”nokså partiloyal og vel mer sosialdemokratisk enn i perioden foran og tida etter.”⁴⁰

³⁶ *Sosialistisk Perspektiv* 1977:4, side 33–35. Kritikken fra Zachariassen fikk et tilsvarende fra Jorunn Bjørgum i neste nummer av *Sosialistisk Perspektiv*.

³⁷ *Sosialistisk Perspektiv* 1977:5, side 46.

³⁸ Terjesen 2002, side 50. Dette er naturligvis et forenklet bilde. Også tidligere var det skrevet om arbeidsfolks liv utenfor organisasjonen. Et eksempel er Edvard Bull d.y. sin avhandling om arbeidermiljøer i Østfold: Bull 1958.

³⁹ Se Bull 1975 og Sejersted 2000, side 29–31 for en analyse av denne.

⁴⁰ Intervju med Edvard Bull i *Praxis* 34 (1978:3). Se også Kjeldstadli 1978, side 252.

Historien ble ikke bare formidlet gjennom bøker og verk. LO ga også ut hefter og brosjyrer med korte framstillinger av arbeidebevegelsens historie. Ofte var disse forfattet av ansatte ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, men også journalister tilknyttet arbeiderpressen var involvert som forfattere. Dessuten skrev *Fri Fagbevegelse/LO-Aktuelt* om historien, særlig i forbindelse med jubileer. Det ble undervist i arbeiderbevegelsens historie på LO-skolen og ved kurs i regi av AOF. Ved åpningen av LO-kongressene ble det ofte vist korte teaterforestillinger eller tablåer med historiske temaer, sangene som ble sunget ved møter og sammenkomster formidlet en historieforståelse, og talene som de tillitsvalgte holdt ved ulike anledninger inneholdt ofte referanser til historien.⁴¹ Fra 1975 arrangerte AOF og fagbevegelsen årvisse kulturdager der ulike arbeidergruppers kultur og historie ble trukket fram.⁴² Flere industriarbeidermuseer ble etablert fra slutten av 1960-tallet.⁴³ Også skjønnlitterære forfattere bidrog til å skape fortellingene som denne kulturen bygde på.

Oppblomstring på 1970-tallet

Oppblomstring av interessen for arbeiderbevegelsens historie på 1970-tallet som opprettelsen av *TFAH* var en del av, kom etter en periode i etterkrigstiden med relativ liten interesse. Riktignok ble det skrevet flere forbundshistorier på 1950-tallet, men det hang trolig mer sammen med mange 50-årsjubileer enn med en økende forståelse av historiens betydning. I undervisningen på LO-skolen på Sørmarka forsvant historien i stadig større grad ut av pensum, ifølge Harald Berntsen som har skrevet Sørmarkas historie.⁴⁴ Da Nordahl holdt sin tale i 1965, var derfor ikke LOs historiekultur på sitt mest levende. Men omslaget som kom, kan nettopp ha noe å gjøre med de problemene han tok opp. Nordahl pekte på at fagbevegelsen sto overfor nye problemer og at den framgangen hele bevegelsen hadde opplevd, nå sto i fare for å bli vendt til tilbakegang. Mange så verdigrunnlaget til arbeiderbevegelsen som truet. En slik forståelse av situasjon kunne gi grunnlag for en økt historieinteresse. Arne Kokkvoll, som i denne perioden var leder av Arbeiderbevegelsens arkiv, trekker fram dette når han skal forklare en økende interesse for arbeiderkultur og

⁴¹ Dette er bare et utvalg av eksempler på hvor vi kan finne denne historiekulturen. Også museer, industriarbeiderdager, bildekunst, faner, dikt, biografier, minnesamlinger, lokale arbeiderårbøker osv. var en del av den samme kulturen.

⁴² Kokkvoll 1981, side 248.

⁴³ Se *Arbeiderhistorie 1998* for en presentasjon av flere av disse.

⁴⁴ Se Berntsen 1989, side 191ff.

bevegelsens historie fra slutten av 1960-tallet.⁴⁵ Samtidig oppsto det en økende interesse for arbeiderhistorie i academia, trolig på grunn av radikaliserings i universitets- og studentmiljøene.

Interessen for arbeiderkultur fra 1970-tallet ble også tolket som en reaksjon på endringene i industrisamfunnet. Prosjektlederen for industriarbeidermuseet på Rjukan mente at dette måtte ”sees på som en av hovedgrunnene for arbeidernes og deres organisasjoners ønske om å ta vare på sin fortid”, og sammenlignet dette med bondeorganisasjonenes arbeid for bygdetun og folkemuseer ved inngangen til 1900-tallet, da bøndene følte at levesettet var truet av industrisamfunnets framvekst.⁴⁶

Grunnfortellingen

Nordahl skisserte i sin tale det som kan kalles fagbevegelsens grunnfortelling. Denne fortellingen kan i korte trekk beskrives slik: Den industrielle revolusjon skapte en moderne arbeiderklasse som levde under svært vanskelig kår. Men gjennom organisering i arbeiderbevegelsen vant arbeiderne makt og innflytelse, over arbeidsplassen, i kommunene og i staten. Dette skjedde på fredelig vis, mye takket være en sterk arbeiderbevegelse som la stein på stein i et tålmodig organisasjonsarbeid. Industrien skapte samtidig et grunnlag for velstandsøkning, en velstandsøkning som ble avbrutt av krisetidene mellom 1921 og 1935. Arbeiderpartiets regjeringsovertakelse i 1935 skapte ny vekst, samtidig som arbeiderbevegelsen ble en del av nasjonen. Krigen fra 1940 til 1945 ødela landet økonomisk, men styrket samtidig det nasjonale fellesskapet. Etter krigen ble landet gjenoppbygd under arbeiderbevegelsens ledelse, og den ansvarlige politikken som ble ført skapte grunnlag for økonomisk vekst, velstandsøkning og oppbygging av velferdsstaten. ”Sakte, men sikkert har arbeiderbevegelsen langt på vei skapt et samfunn i sitt bilde.”⁴⁷ Tanken om en samlet plan som ble virkeliggjort var et sentralt element i fortellingen. Den framskrittsoptimismen som lenge dominerte, synliggjorde slektskapet med marxismens store fortelling der kapitalismen med lovmessighet skulle erstattes av et nytt og bedre samfunn. Samtidig var Halvdan Kohts innflytelse tydelig. Hans forestillinger om hvordan undertrykte grupper vant fram og ble en del av nasjonen er lett gjenkjennelig i fagbevegelsens historiefortelling, i den forstand at arbeiderbevegelsens maktovertakelse like

⁴⁵ Kokkvoll 1981, side 245–249 og Kokkvoll 1982, side 30.

⁴⁶ Edvardsen 1986, side 93.

⁴⁷ Damslora 1981, side 39. Dette heftet gir for øvrig en god framstilling av hele fortellingen.

gjærne ble beskrevet som en inkludering i nasjonen og samfunnet.⁴⁸ ”For Koht sto det som en hovedsak i hele arbeiderbevegelsen at den skulle føre arbeiderklassen inn i nasjonen – og dermed fullbyrde enheten, slik at ingen store samfunnsgrupper skulle være utenfor, eller *føle seg utenfor*”, skrev Bull i sin bok og ga også Koht rett: ”Når fagorganisasjonen og hele arbeiderbevegelsen nå er innfiltret i alle deler av samfunnsmaskineriet, kan vi blant annet se det som et uttrykk for at Halvdan Koht har fått rett.” Men dette fikk, ifølge Bull, konsekvenser for historieskrivningen. ”Men på denne måten blir det en nesten umulig oppgave å skille ut en bestemt del av Norges-historien som vi kan kalle fagbevegelsens historie.”⁴⁹ Arbeiderbevegelsens historie ble nærmest en variant av den nasjonale historien. Integrasjonen var nærmest fullstendig. ”Plass for oss alle – plass for alle som vil/Norge for folket!”, sang delegatene på LO-kongressen i 1973.⁵⁰ Men med integrasjonen forsvant også arbeiderbevegelsen som en selvstendig brikke i den nasjonale fortellingen. Ved gjentatte anledninger klagde LO over at arbeiderbevegelsen nærmest var fraværende i den historien som ble formidlet i det norske skoleverket.

Arbeiderbevegelsen oppfattet med andre ord at det var et skille mellom dens egen oppfatning av historien og det som framsto som Norges offisielle historie slik den blant annet ble framstilt i skolen. Bevegelsen hadde ikke fått den plassen den fortjente. For i arbeiderbevegelsens historieoppfatning hadde bevegelsen ingen beskjeden rolle i forming av det norske samfunnet. Det var tvert om den som hadde skapt det moderne Norge, slik historikeren Svein Damslora ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek skrev i det som nærmest framstår som den autoritative kortversjonen av fortellingen:

Sakte men sikkert har arbeiderbevegelsen langt på vei skapt et samfunn i sitt bilde. Ingen behøver lenger arbeide for en luse lønn, ingen risikerer lenger å få sparken uten skjellig grunn, ingen behøver å gå til fattigkassa når det røyner på. De fleste har også fått en bolig med høy standard, og alle barn har et tilbud om skolegang i rimelig avstand fra hjemstedet.⁵¹

I sin 1. mai-tale i 1982 oppsummerte Tor Halvorsen bevegelsens innsats:

I Norge kan vi se tilbake på en lang periode med økonomisk vekst. For 50 år siden var Norge et fattig samfunn. I dag er vi et av de rikeste land i verden. Sakte, men sikkert, har vi oppnådd en levestandard og en livsstandard, som folk i andre land bare drømmer om. Det gjelder vårt skoleverk, vårt helse- og sosialtilbud, vår sosiale standard og den rettferdige fordeling av godene. Disse resultatene er ikke noen gave fra andre. Resultatet er et produkt av et målrettet arbeid under ledelse av arbeiderbevegelsen. De saker arbeiderbevegelsen har slåss for, og fått

⁴⁸ Se Dahl 1974, side 71–78 for en oppsummering av Koht.

⁴⁹ Bull 1968, side 145.

⁵⁰ Fra sangen ”Norge for folket” av Oskar Hansen, sitert fra *Vi synger*, utgitt av Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund, Oslo 1970.

⁵¹ Damslora 1981, side 39.

gjennomført, har gradvis blitt et gode for alle. Vi har fortsatt mye ugjort, men vi har likevel rett til å være stolt av det som er gjort.⁵²

Arbeiderbevegelsen hadde også skapt den økonomiske basisen velferdssamfunnet var bygd på. ”Willoch må være klar over at den ganske eventyrlige produksjons- og velstandsutvikling Norge har opplevd har sammenheng med at vi i vårt land har hatt en meget sterk arbeiderbevegelse”, slo Tor Halvorsen fast i en polemikk med Høyre sommeren 1979 og fortsatte: ”Den styrke og den vekt hele bevegelsen har lagt på å skape levelige vilkår for alle grupper, har i seg selv vært et bidrag til selve produksjonsveksten.”⁵³

Arbeiderbevegelsens innsats for demokratiet ble også målt opp i mot andre begivenheter i Norges historie, og Halvorsen sammenliknet betydningen blant annet med begivenhetene i 1814:

Men jeg har tenkt å understreke at framveksten av arbeiderbevegelsen var en like viktig begivenhet i arbeidet for å skape det demokrati og den samfunnsform grunnlovsverket i 1814 la opp til. Grunnloven ga oss en ramme og en konstitusjon. Arbeiderbevegelsens innsats har gitt innhold og liv til det som i dag er et av verdens frieste og mest levende demokratier.⁵⁴

”Arbeiderbevegelsen fører videre de lange linjer i historien”, kunne de som deltok på AOFs ”Faglig grunnkurs” i 1970-årene lære om bevegelsens innsats på dette området.⁵⁵ ”Vi i fagbevegelsen har bidratt med vårt til en demokratisering av det norske samfunnet”, var Tor Halvorsens noe beskjedne stadfestelse i en tale i 1979. ”Det gjelder reformene fra den gang vi krevde alminnelig stemmerett til demokratiseringen av det norske bankvesen”, fortsatte han.⁵⁶

Arbeiderbevegelsens forhold til det norske samfunnet var med dette også endret radikalt. ”På mange måter er situasjonen snudd rundt”, sa Tor Halvorsen da han satte den nåværende situasjonen opp mot den som hadde eksistert da fagbevegelsen ble grunnlagt. ”Mens pionerernes samfunn ikke ble sett på som deres, er det samfunn vi nå har bygd opp i alle hovedtrekk et produkt av vår egen omforming. Fra angrepsposisjon er vi nærmere en

⁵² Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006. Manus: Tale 1. mai 1982.

⁵³ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: Hilsningstale, Herøya Arbeiderforening 50 år, 17. juni 1979.

⁵⁴ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006. Manus: Hilsningstale ved Folkets Hus-jubileet, 16. november 1983.

⁵⁵ AOF: Faglig grunnkurs. Trinn 2a. Demokrati i arbeidslivet. Oslo 1974, side 7. Faglig grunnkurs var den basale tillitsmannsopplæringen i LO og gjennomføringen var en forutsetning for å komme videre på LO-skolen. Kursene ble i hovedsak gjennomført som brevringer.

⁵⁶ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: Tale om den aktuelle situasjonen på Norsk Gullsmedarbeiderforbunds landsmøte 8. juni 1979.

forsvarsposisjon.”⁵⁷ I en annen sammenheng forklarte han arbeiderbevegelsens tidlige antimilitarisme som forståelig, i dag var derimot situasjonen helt annerledes:

Men dagens samfunn og framtidas, er vi villige til å forsvare fordi det er noe å forsvare. Dagens samfunn er på mange måter arbeiderbevegelsens eget samfunn. Det er bygd opp etter idéer og hensyn som først og fremst er arbeiderbevegelsens egne. Det betyr ikke at vi har noe ferdig byggverk. Store oppgaver og strukturelle endringer gjenstår uløste.⁵⁸

Arbeiderbevegelsen var både byggmester og garantist for velferdssamfunnet. Uten denne bevegelsen ville ikke dagens Norge ha blitt et samfunn med høy sosial standard og rettferdig fordeling av godene. Samtidig var en sterk arbeiderbevegelse nødvendig for å bevare det samme samfunnet. Dette fikk følger for innholdet i solidaritetsbegrepet:

Etter krigen tok arbeiderbevegelsen for alvor fatt på å bygge et samfunn tuftet på våre grunnleggende idéer. Vi beveget oss på mange måter fra det som kan kalles en klassesolidaritet over til en samfunnssolidaritet. Det var et stabilt politisk miljø, og folk sluttet opp om gjenreisningsarbeidet ledet av arbeiderbevegelsen.⁵⁹

Denne samfunnssolidariteten pekte fram mot en ansvarlig lønnspolitikk, en forsiktighet med streikevåpenet og en fornuftig og byggende næringspolitikk. Noe annet ville kunne true det byggverket arbeiderbevegelsen hadde skapt.

Byggverket måtte også forsvares mot krefter som satte det hele på spill. I et foredrag som LOs informasjonskontor spredte i forbindelse med 75-årsjubileet i 1974, var dette et av temaene:

I en bevegelse som tar sikte på å omforme samfunnet vil det alltid være noen som er utålmodige og synes at det ikke går fort nok. Vi har bruk for de utålmodige, og de har spilt en stor rolle i bevegelsen. Men vi har også bruk for realisme. Det kan ikke være noen mening i å føre en demonstrasjonspolitikk som setter i fare det vi har oppnådd. Det kan ikke være veien å gå å rive ned det samfunnet vi har vært med å bygge opp for så å begynne oppbyggingen av noe nytt som de fleste neppe har noen klar forestilling om.⁶⁰

Denne innsatsen som arbeiderbevegelsen hadde stått for, ga moralsk kraft i samtidens politiske strid. Et eksempel illustrerer dette. På midten av 1970-tallet hadde ml-bevegelsen fått en viss oppslutning i enkelte deler av fagbevegelsen, og de hadde også fem

⁵⁷ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: ”Fagbevegelsen og samfunnet.” Sørmarka 3. oktober 1978.

⁵⁸ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: ”Forsvaret og samfunnet.” Forsvarskonferansen 7. oktober 1980. Folkets Hus, Oslo.

⁵⁹ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: ”Fagbevegelsens politikk for full sysselsetting.” Oslo 1. desember 1980.

⁶⁰ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0002. LO's 75-års jubileum, Foredragsdisposisjon. Fra informasjonskontoret, 12.3.1974.

representanter på LO-kongressen i 1977.⁶¹ Et av særtrekkene ved denne opposisjonen var en skarp kritikk av toppene i arbeiderbevegelsen for classesvik og classesamarbeid. Reiulf Steen mobiliserte historien i striden mot denne politiske retningen da han på vegne av Arbeiderpartiet holdt tale på LO-kongressen i 1977:

Den faglige og den politiske arbeiderbevegelse følger stolthet over sin historiske innsats. Vi vet at det er den organiserte arbeiderbevegelsen, de faglige og politiske organisasjonene, som har vært den fremste drivkraft i arbeidet for å frigjøre store grupper fra et liv preget av dårlig helse, fysisk slit, av trang økonomi og frykt for framtiden. Til de som harsellerer [sic] over – og til de som til og med bruker ordet forræderi om denne innsatsen – vil vi si: Tenk dere om! Og skulle dere mangle den evnen – og mye tyder på det – er dere ofre for en grunnleggende misforståelse hvis dere tror det er mulig å sabotere når arbeiderbevegelsens organisasjoner gjennom frie debatter og ved hjelp av demokratiske arbeidsredskaper vil føre videre kampen for likestilling, solidaritet, frihet, demokrati og alles rett til arbeid.⁶²

Drivkreftene

Drivkreftene i samfunnsutviklingen var tofoldig i denne fortellingen. Den økonomiske og industrielle utviklingen skapte basis for vekst og framgang, mens ”vilje til handling”⁶³ hos en samlet arbeiderbevegelse bidro til å omsette den muligheten som lå i den økonomiske utviklingen til reell framgang for folk flest. Det var med andre ord en strukturell undertone i fortellingen, i form av ideen om en nødvendig økonomisk basis for utviklingen. Men det var aktivt handlende mennesker som skapte historien, mennesker som på ingen måte var i drivkreftenes vold. ”Det er ingen ukjente makter som bestemmer”, skrev Tor Halvorsen. ”Vi bestemmer selv – vi som arbeider og bor i dette samfunnet. Vi må selv skape mulighetene. Det dreier seg ikke bare om økonomi, men om det grunnleggende syn på mennesket: mennesket er ikke hva det *har*, men hva det *gjør*”, fortsatte han. Denne vekten på egne valg åpnet også for en moralsk vurdering og for en fordømmelse av de som ikke deltok i bevegelsen. Verst var naturligvis streikebryteren, ”[...] det usleste individ på denne jord”,⁶⁴ men også de som ikke var medlem av fagforeningene eller sluttet seg til organisasjoner utenfor det som var bestemt som arbeiderbevegelsen var moralsk laverestående.⁶⁵ Akademiske arbeiderhistorikere tillat nok strukturelle årsaksforklaringer større vekt enn det ble gjort innenfor arbeiderbevegelsens egen historieskrivning.

⁶¹ Om valget av de fem som representanter for Jern og Metall i Oslo avspeilte den oppslutningen de hadde i denne foreningen er derimot tvilsomt.

⁶² LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 69.

⁶³ Et uttrykk fra Nordahls tale. LO: Protokoll fra LO-kongressen 1965, side 14.

⁶⁴ Betegnelsen er fra *Social-Demokraten* 22. mai 1889, her hentet fra *TFAH* 1981:1, side 102.

⁶⁵ Se også Terjesen 1999, side 13 og Kjeldstadli 1997, side 12.

Fortellingen kjennetegnes også ved at disse aktivt handlende menneskene sjelden sto fram som individer. Det var de mange sliterne og de anonyme organisasjonsbyggerne som framsto som aktører: De tusener som hadde bygd landet. Dette synet ble oppfattet som å stå i motstrid til den rådende offisielle historieforståelsen. ”Enerne får alltid plass i historiebøker og oppslagsverk”, kunne Tor Halvorsen slå fast. ”Vår forpliktelse går til de tusener, de som virkelig har bygget landet”, fortsatte han.⁶⁶ Pionerene ble riktignok hedret og enkelte ganger nevnt ved navn. ”[...] Marcus Thrane, Christian Holtermann Knudsen, Carl Jeppesen, Martin Tranmæl. Disse navnene står med lysskrift i arbeiderbevegelsens historie, selv om skolebøkene er sparsomme med oppmerksomheten”, sa Rune Gerhardsen i sin 1. maitale i 1982. ”Men”, som han fortsatte, ”de fleste var navn vi aldri vil få vite. De som i by og bygd knyttet neven i trass mot et samfunn som utnyttet og hånte dem. [...] Vi skylder dem mye.”⁶⁷ Selv ved LO-kongressens tradisjonelle hedring av dem som hadde gått bort siden forrige kongress, kunne ikke LO-lederen unngå å nevne disse:

Fagbevegelsens styrke ligger i de tuseners innsats. Tusenvis av mennesker over hele landet som bruker sin energi, sin entusiasme og sin arbeidskraft i arbeiderbevegelsens tjeneste. De fleste er de navnløse. De avtjener respekt og honnør i sine nære miljøer, men de går bort uten bred og stor oppmerksomhet.

Alle fortjener de den samme ære og den samme honnør fra LOs Kongress.

Noen navn skiller seg imidlertid ut og blir kjente og kjære for oss alle.⁶⁸

Denne forståelsen av historien var også et politisk program som avgrenset sosialdemokratiet fra mer ytterliggående venstreretninger: ”Sosialdemokratiet bygger på den viktige erkjennelse at grunnleggende endringer i sosialistisk retning forutsetter medvirkning fra de store folkemasser. Her bygger sosialdemokratiet i virkeligheten mer på Karl Marx’ lære enn leninismen gjør.”⁶⁹ Avvisningen av Kominterns teser om eliteparti og bruddet med Moskva i 1923 ble dermed gjort forståelig.

Bevegelsen som helt, samhold og solidaritet som ideal

Organisasjonen i seg selv var en sentral størrelse i arbeiderbevegelsens historiekultur. I Gunnar Ouslands verk om fagorganisasjonen i Norge hadde den fått en eksistensiell rolle.

⁶⁶ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: Tale på bygningsarbeiderdagene 10. juni 1979.

⁶⁷ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0174. Manus til tale 1. mai 1982, Ekeberg, Halden, Hobøl for Rune Gerhardsen. Rune Gerhardsen var ansatt sentralt i LO og arbeidet med strategisk planlegging.

⁶⁸ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 9.

⁶⁹ Olsen, Larsen og Gerhardsen 1981, side 7.

De som forsto organisasjonen som et rent ”nødvergemiddel”, som en beskyttelse mot den verste utbyttingen, hadde misforstått ifølge Ousland.

Dens innerste vesen og kjerne er trangen til samarbeid og kameratskap. Gleden, tryggheten og styrken ved det solidariske fellesskap blir etter hvert et uunnværlig livsinnhold for det moderne mennesket. [...] Å være med i dette organisasjonsarbeid er for arbeiderklassen blitt den høyre mennesketilværelse som kjennetegner det *sosiale* mennesket.⁷⁰

Tor Halvorsen gjorde disse ordene til sine i en tale fra 1982 og la til for egen hånd:

Etableringen av en faglig organisasjon representerte mer enn et middel for arbeiderklassen mot utbyttingen. Dersom vi skal forstå fagbevegelsen må vi være klar over at framveksten av en nasjonal organisasjon også formet en ny mentalitet hos arbeiderklassen selv. Det førte til en gradvis overgang fra en klassebevissthet til en samfunnsbevissthet.⁷¹

Det er noe av det samme Knut Kjeldstadli fant i memoarene til trelastarbeideren og tillitsmannen Gustav Johansen fra Kiærs Bruk i Østfold. Johansen skrev disse memoarene ved begynnelsen av 1950-årene i forbindelse med Edvard Bulls innsamling av arbeiderminner. Kjeldstadli så et klart evolusjonistisk historiesyn hos Johansen, en utvikling fra barbari til sivilisasjon. Mens arbeiderne før var underlegne og uorganiserte, var det nå ”arbeiderbevegelsens tidsalder”, og det var nettopp organisering som hadde skapt framskrittet. Sivilisasjonen besto i organisasjon.⁷² Det er vel kanskje derfor beretningen til Johansen også gled så friksjonsløst inn i Damsloras hefte *En historie verdt å kjenne*, utgitt av LO i 1981.

Stort sett ble likevel organisasjonen beskrevet som et nødvendig redskap, som betingelsen for framgang. ”Vår [fagbevegelsens, min merk.] historiske lærdom er meget enkel”, framholdt Tor Halvorsen i 1979, ”Det er først når arbeidsfolk fikk tillit til egne krefter og dannet sine egne organisasjoner at arbeiderbevegelsen slo igjennom i samfunnet. Ingen kunne gjøre det for oss. Vi måtte gjøre det selv.”⁷³ I tillegg til å understreke organisasjonens betydning, skapte ”vi”-formen her en kontinuitet mellom fortid og nåtid som er karakteristisk for konstruering av identiteter. Damslora pekte også på organisasjonens og bevegelsens avgjørende rolle:

Det største som har skjedd er kanskje selve oppbyggingen av arbeiderbevegelsen til en faglig politisk bevegelse som de to siste generasjonene har utgjort et kraftsentrum i alt politisk og sosialt arbeid her i landet. Gjennom arbeiderbevegelsen har arbeiderklassen fått makt på

⁷⁰ Ousland 1949, bind 3, side 710.

⁷¹ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006. Manus: ”LO og forbundenenes rolle i utviklingen av det norske samfunnet.” 28. september 1982.

⁷² Kjeldstadli 1996, side 21.

⁷³ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: Tale under folketshusveckan 26. juni 1979.

arbeidsplassene, i kommunene og i landet som helhet. De som alltid før ble holdt utenfor og nede har gjennom sine organisasjoner blitt de mektigste i landet.⁷⁴

I ”Faglig grunnkurs” fikk LOs tillitsvalgte vite at det hadde vært arbeiderklassen som fra 1830-årene ” gikk i spissen for organisasjonstanken”, og at i Norge sto denne organisasjonstanken særlig sterkt. Mens det i andre land var mer spontanitet over kampen var det ikke slik ”hos oss.” ”Tvert om ble det hos oss i praksis etter hvert lagt større vekt på den organiserte kamp. Klassekampens styrke skulle være organisasjoner.”⁷⁵

Organisasjonen og bevegelsens betydning var nært knyttet til ideene om samhold og solidaritet. ”La oss slå fast at idéen bak arbeiderbevegelsen – samhold gir styrke – er riktig”,⁷⁶ var bare en av mange måter å uttrykke dette på. Samhold og solidaritet var ifølge Halvorsen grunnleggende i hele arbeiderkulturen:

Det som står mest sentralt i det vi kan kalle arbeiderkulturen er selve solidaritetstanken. Samhold for et felles mål mot en felles fiende. Bærebjelken i arbeiderkulturen er og blir solidaritetstanken.⁷⁷

Damslora uttrykte det samme:

Vi ser av dette at samhold og solidaritet er alfa og omega i arbeiderbevegelsen. Uten samhold ingen makt, og uten makt blir kravene bare tomt prat. Solidariteten blir hellig fordi den er så nødvendig. Brudd på samholdet blir det største av alle svik.⁷⁸

Samhold og solidariteten holdt organisasjonen sammen, og organisasjonen var samtidig det konkrete uttrykket for disse ideene, i fortiden som i nåtiden.

Men det var også en gryende arbeiderbevegelse som var i gang. Langsamt ble samholdet til, i små stuer og bakgårder. Langsamt har arbeiderbevegelsen kunnet forme det nye Norge. Samholdets Norge. Torgslaget i Drammen viser at det finnes blodspor langs historiens vei. Men det samholdet som gradvis ble skapt mellom arbeiderne i sagbruk og senere rundt smeltediglene kom til å danne grunnlaget for en organisert arbeiderbevegelse i Norge. En arbeiderbevegelse som senere har brakt samfunnet fra et fattig Norge til et av de mest utviklede velferdssamfunn i verden. Frihet, likhet og solidaritet kom til å stå som symbolene for den politikk som ble ført [...] I dag er kampen knyttet til en rekke andre saker. Men grunnleggende for det hele er vår evne til å holde sammen – til å bevare solidariteten både innad i arbeiderbevegelsen og i forhold til de svake gruppene i samfunnet. Det er forutsetningen for å skape et trygt samfunn for oss alle i framtiden.⁷⁹

⁷⁴ Damslora 1981, side 38.

⁷⁵ AOF: Faglig grunnkurs. Trinn 1a. LOs oppbygging og virke. Oslo 1977 (1975), side 4 og AOF: Faglig grunnkurs. Trinn 2b. Lov og avtaleverkets helhetlige struktur. Oslo 1974, side 7

⁷⁶ Olsen, Larsen og Gerhardsen 1981, side 4.

⁷⁷ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0005. Manus: ”Industriarbeideren – for ung til å bli satt på museum” (Rjukanseminaret 1981).

⁷⁸ Damslora 1981, side 12.

⁷⁹ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0005. Manus: Appell ved markeringen av 100-årsdagen for torgslaget i Drammen, 23. juni 1981.

Svik og splittelse var motsatsene til samhold og solidaritet. Svikets karakter har vi så vidt vært inne på tidligere. Splittelsen i bevegelsen var like ødeleggende. ”[V]år evne til å holde sammen” var ”grunnleggende”, sa Tor Halvorsen i sitatet over. ”I motsetning til våre naboland og en rekke andre land i Vest-Europa, har vi i Norge en enhetlig fagbevegelse hvor alle grupper lønnsinntakere kan finne sin plass”, sa han i annen anledning. ”Dette fellesskapet mener vi har gitt oss styrke og innflytelse”, fortsatte han.⁸⁰

Lønnstakerorganisasjoner utenfor LO var fraværende, fjernet fra virkeligheten. I Norge hadde fagbevegelsen vært enhetlig, punktum. Med dette ble heller ikke medlemsgruppene i organisasjonene utenfor LO trukket inn under det som var fagbevegelsens ’vi’, de sto fram som noen ’andre’. Lønnstakere som ikke var med i LO, hadde ikke funnet ”sin plass”, som ikke kunne være noe annet sted enn nettopp i LO.

Men behovet for enhet dreide seg ikke bare om fagbevegelsen, for LO-lederen dreide det seg også om en samlet *arbeiderbevegelse*, der den politiske og faglige delen heller ikke måtte atskilles.

For ett par generasjoner siden levde arbeiderne og deres familier i dypeste fattigdom. Ved industrialiseringen av Norge ble arbeideren en handelsvare på et fritt marked der kapitaleierne var egenrådige.

Gradvis vokste det fram et samhold som skapte grunnlaget for en organisert arbeiderbevegelse. Først gjennom organisering av et politisk parti og senere gjennom Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon.

Helt fra begynnelsen var det et intimt samspill mellom den faglige og politiske arbeiderbevegelse. Den faglige kampen gikk hånd i hånd med politisk agitasjon. De første fagforeningene ble dannet av folk i partiet og de faglige medlemmene utgjorde grunnstammen i partiets lokale arbeid. Det var med andre ord allerede fra starten en arbeiderbevegelse med en politisk og en faglig organisert virksomhet. [...] Vi kan med sikkerhet fastslå at Norge ville sett annerledes ut i 1982 dersom dette samarbeidet ikke hadde eksistert.⁸¹

Her ble det faglig-politiske samarbeidet knyttet til samholdet blant arbeidsfolk, gjort til noe naturlig og brukt som forklaring på at arbeiderbevegelsen hadde klart å forme Norge.

Fortiden fikk på denne måten en legitimerende kraft i samtidens debatt.

Samarbeidet mellom den faglige og politiske delen av arbeiderbevegelsen, eller mer presist mellom Arbeiderpartiet og LO, ble ofte utlagt i et språk der familiemetaforene var framtrepende. ”De vokste opp som siamesiske tvillinger – avhengige av hverandre – og

⁸⁰ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: ”Fagbevegelsens rolle i samfunnet.” Oslo Arbeidersamfunn 18. oktober 1977.

⁸¹ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006. Manus: Tale på Akershus Arbeiderpartis jubileumsmøte, 25. november 1982.

samstemte som parhester må være”, fikk deltakere på AOF-kursene vite.⁸² Familien som allegori på dette samarbeidet ble bearbeidet videre i samme heftet:

Samarbeidet i familien er basert på et følelsesmessig og materielt interessefellesskap, på arbeidsfordeling etter evne, på godefordeling etter behov, og på bred kontaktflate i det daglige samliv. Vi vil familiens beste, løser problemer, glatter over motsetninger osv. Samarbeidet var tidligere enkelt sammensatt, men utvikler seg nå mot en jevn ansvarsfordeling mellom mann og kone, både når det gjelder inntekt, husarbeid og barneoppdragelse. Både utviklingen og basisen for samarbeid tilsvarer forholdet mellom LO og Arbeiderpartiet.⁸³

Familien var en sterk sammenligning og ble mye brukt om arbeiderbevegelsen der også AUF, Framfylkingen og forbrukersamvirke ble sett på som familiemedlemmer. I andre sammenhenger ble de beskrevet som knopper og grener på hovedstammene⁸⁴ eller som deler av det samme legemet.⁸⁵ I alle tilfellene innebar metaforbruken en sterk og naturgitt indre sammenheng mellom de enkelte delene av bevegelsen, en sammenheng det ville være skadelig å bryte.

Mens fagbevegelsen alltid hadde vært enhetlig i arbeiderbevegelsens historiefortelling, var uenighet i den politiske delen en viktig del av historien. Særlig ble splittelsen i mellomkrigstiden beskrevet som skadelig.

Det sier seg sjøl at det nære samarbeidet mellom fagbevegelsen og Arbeiderpartiet blir problematisk når det oppstår flere partier innenfor arbeiderbevegelsen. I 1920-åra førte denne splittelsen som kjent til handlingslammelse av hele bevegelsen.⁸⁶

Tor Halvorsen måtte endre litt på det som var en vanlig oppfatning av kronologien i historien, men poenget ble dermed understreket i enda større grad:

Arbeiderbevegelsen hadde i det ti-året som gikk foran Menstad-konflikten opplevd indre stridigheter. Indre konflikter og stridigheter som samlet sett svekket oss. I begynnelsen av 30-årene fikk vi en samling av kreftene. Det førte også til at vi samlet sett gikk styrket ut både politisk og faglig. På ny ble den gamle læresetningen gjort gjeldende: Splittet er vi svake – samlet er vi sterke. Det tok flere ti-år før vi var samlet, men når samholdet var en realitet var det ingen som kunne stoppe den styrke arbeiderbevegelsen utgjorde. En styrke som ga seg utslag i en organisatorisk enhetlig opptreden og et solidarisk samhold mellom arbeidskamerater.⁸⁷

⁸² Olsen, Larsen og Gerhardsen 1981, side 24. Uttrykket 'siamesiske tvillinger' er senere blitt brukt i negativ forstand om forholdet mellom DNA og LO.

⁸³ Olsen, Larsen og Gerhardsen 1981, side 48.

⁸⁴ For eksempel Olsen, Larsen og Gerhardsen 1981, side 24.

⁸⁵ For eksempel Damslora 1981, side 9.

⁸⁶ Damslora 1981, side 11.

⁸⁷ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0005. Manus: "Situasjonen den gang – og nå" (om Menstadslaget 50 år etter). 3. juni 1981.

De historiske erfaringene ble knyttet til samtidens problemer i talene ved 75-årsjubileet til LO. EF-kampen hadde utløst en splittelse i Arbeiderpartiet, og Sosialistisk Valgforbund (senere Sosialistisk Venstreparti, SV) var dannet gjennom en samling utbrytere fra Arbeiderpartiet, det gamle SV og enkelte fra Norges Kommunistiske Parti (NKP):

I dag har vi det gående på ny. Det er en strid som tar både tid og krefter. Særlig den politiske strid innenfor bevegelsen har virket splittende. Vi så det i 1920-åra, og vi ser det igjen.

[...]

Vi må også gjenvinne arbeiderbevegelsens politiske styrke. Det må være viktigere enn å sloss [sic] innbyrdes om det teoretiske grunnlaget og framgangsmåten i vår praktiske politikk.⁸⁸

Splittelsen mellom Arbeiderpartiet, NKP og Sosialdemokratene i mellomkrigstiden ble med andre ord sett på som en splittelse innen arbeiderbevegelsen. Også i etterkrigstiden ble NKP og SF, senere SV, sett på som en del av bevegelsen. Til og med Arbeidernes Kommunistparti (AKP), som LO-ledelsen prøvde å ”feie ut” av LO på 1970-tallet, kunne bli inkludert i dette begrepet. I Nyhamars siste bind av arbeiderbevegelsens historie fikk partiet plass som en del av arbeiderbevegelsen, riktignok mer som en litt uskikkelig unge enn som et kjært familiemedlem, om vi skal holde oss i familiemetaforenes språk.⁸⁹ Splittelse kunne til og med ha positive trekk. Etter å ha skrevet om ”handlingslammelse” på grunn av splittelsen i 1920-årene, fortsetter Damslora med: ”Men splittelsen har jo heller ikke bare vært en svekkelse. Den har fremmet en utadvendt og åpen meningsbrytning, og skjerpet den kritiske saumfaringen av bevegelsens egen aktivitet.”⁹⁰

De som derimot ikke fikk noen plass hos Nyhamar, var organisasjoner utenfor LO. YS, som altså ble etablert i den perioden dette bindet omhandler, nevnes knapt. I bindet før skrev Trond Bergh noe mer om de konkurrerende organisasjonene, men bare som nettopp det, som konkurrerende til LO og lite om disse organisasjonenes selvstendige organisering. I de mer kortfattede framstillingene av arbeiderbevegelsens historie i de ulike heftene fra AOF, var disse organisasjonene overhodet ikke nevnt. De var altså ikke bare ekskludert i Tor Halvorsens taler, men også i de rene historiske framstillingene. Partier som på en eller annen måte forsto seg som venstreorienterte eller sosialistiske, og dermed sto i en konkurransesituasjon i forhold til Arbeiderpartiet, var en del av arbeiderbevegelsen. Lønnstakerorganisasjoner som konkurrerte med LO om medlemmer, var derimot ikke en del av den samme bevegelsen. I talene ved 75-årsjubileet ble, på samme måte som hos

⁸⁸ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0002. LO's 75-års jubileum. Foredragsdisposisjon.

⁸⁹ Nyhamar 1990, side 219–227.

⁹⁰ Damslora 1981, side 11.

Halvorsen, den splittelsen i politiske delen av arbeiderbevegelsen satt i kontrast til den faglige: ”Hos oss har vi likevel klart å bevare en enhetlig fagbevegelse.”⁹¹

Helten i arbeiderbevegelsens historie var ikke den spontane opprøreren som på egenhånd reiser seg mot urettferdighet. Helten og subjektet var bevegelsen i seg selv, personifisert gjennom arbeideren som med risiko for sitt arbeid i sene nattetimer skrev protokollen fra møtet og dermed la grunnlag for den organiserte bevegelsen, slik han ble beskrevet gjennom et dikt av Arne Paasche Aasen i innledning til et hefte i ”Faglig grunnkurs”-serien:

Landet er ditt

En vårnatt kring hundreårsskiftet...
Han kommer fra møtet. Hun venter ham spent.
På kjøkkenet gir hun ham kveldsmat
– hun faller til ro nå da lampen blir tent.

Han minnes den flammende taler...
Det var som han stilte et sugende savn,
han husket hvor alle ble stille
da en etter en skulle skrive sitt navn.

Hver mann hadde kone og unger,
For *deres* skyld måtte de tenke seg om.
De kunne bli kastet på porten...
De fryktsomme nølte en stund – men de *kom*.

-- -- --

Så skriver han i protokollen
– på møtet i kveld var han blitt sekretær –
de vedtak foreningen fattet.
Han strever med boka til dagen er nær.

For pennen er uvant å holde,
hans keitete hånd fører loven inn.
”Snart dages det, brødre, det lysner”
...det toner en løfterik sang i hans sinn.

Det hendte en vårnatt kring hundreårsskiftet.
Knappt ante han vel i sitt flittige strev
at loven han skrev her i bordlampens lysskjær
ble folkets og framtidens frihetsbrev.⁹²

At helten også var mann, framgikk nærmest som en selvfølge. At han i så stor grad var bestemt som et organisasjonsmenneske, brakte derimot andre sider mer i bakgrunnen. Likevel var han trolig en industriarbeider. ”Mer enn noen annen samfunns- og yrkesgruppe erkjente industriarbeideren på et tidlig tidspunkt at fellesskapets makt var nødvendig for å

⁹¹ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0002. LO's 75-års jubileum. Foredragsdisposisjon.

⁹² Dette diktet av Arne Paasche Aasen ble brukt innledningsvis i AOF: *Landet er vårt. Faglig grunnkurs*, Oslo 1979.

oppnå sosial rettferdighet”, sa Tor Halvorsen da han innledet om handlingsprogrammet på LO-kongressen i 1977.⁹³ Ved en senere anledning var han enda klarere:

Selve solidaritetsbegrepet var først og fremst levende blant industriarbeiderne. Det ble formet i en tid da man måtte stå sammen for å oppnå et resultat overfor arbeidsgiverne. Samholdet var det som kunne i styrke overfor kapitaleierne. Det var industrien og industriarbeiderne som var selve grunnfjellet i dette arbeidet.⁹⁴

Industriarbeiderne fikk dermed også en sentral rolle i fortellingen om oppbyggingen av fagbevegelsen:

Det var med industriarbeiderne vi fikk bredden i fagbevegelsens framvekst. Industrimiljøene og den som har hatt sitt arbeid der har satt sitt preg på norsk fagbevegelse. Det var disse gruppene som la det solide fundament som Landsorganisasjonen nå bygger på.⁹⁵

Det vi’et som sto fram i arbeiderbevegelsens historiefortelling, fikk dermed en flersidighet. For det første var det menn som hadde skapt bevegelsen; han var på sene kveldsmøter, hun serverte mat da han endelig kom hjem. Gro Hagemann har knyttet denne mannligheten til det strenge skillet mellom markedets produksjonssfære og hjemmets private reproduksjonssfære som eksisterer i marxismens historiefortelling.⁹⁶ Men i arbeiderbevegelsens fortelling var det samtidig en tendens som ga industriarbeideren en privilegert posisjon i forhold til andre grupper av arbeidstakere. Disse andre, og kvinnene, kom med ”senere”. De utgjorde dermed ikke ”grunnfjellet”, en god og nasjonal metafor. Grunnfjellet er noe stabilt, noe som ikke uten videre kan endres på. Det som kommer i tillegg, er mer flyktig, kanskje til og med litt upålitelig. Den store marxistinspirerte fortellingen som dominerte arbeiderbevegelsens historie skilte altså ikke bare mellom produksjon og reproduksjon, men også mellom produktivt og verdiskapende arbeid på den ene siden og annen virksomhet på den andre siden. Slik sett skapte den også forskjeller, både mellom menn og kvinner og mellom manuelle arbeidere i vareproduserende industri og noen ’andre’ i tjenesteytende næringer og i offentlig virksomhet, de som lenge bare ble omtalt som ”de nye gruppene”.

⁹³ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 229.

⁹⁴ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006. Manus: Tale på Akershus Arbeiderpartis jubileumsmøte 25. november 1982.

⁹⁵ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: Tale ved industriarbeiderdagene på Rjukan, 21. juni 1978.

⁹⁶ Hagemann 2002.

”Vi skal videre, vi skal framover, men vi skal aldri glemme”⁹⁷

Arbeiderbevegelsen var stadig på marsj, ofte på frammarsj og i tidligere tider arrangerte de oppmarsj. I en tegnet utgave av arbeiderbevegelsens historie kan vi lese at ”[a]rbeiderne var begynt å ’marsjere’” etter fyrstikkarbeiderstreiken. Noen år senere var det kvinnes tur: ”Jo, kvinnene begynte også å marsjere.” og etter århundreskiftet var ”[a]rbeiderbevegelsen [...] på rask marsj”, att på til under akkompagnement av ”Arbeidermarsch” av Hjalmar Jensen med tekst av Bjørnstjerne Bjørnson. Undertittelen var ”Takt, takt, pas på takten!”.⁹⁸ Uttrykket marsj ledet tankene hen på bevegelse framover og at denne bevegelsen foregikk samlet, kanskje også i takt. I arbeiderbevegelsens historiesyn lå det en sterk forståelse av at man stadig var på marsj framover, at selv om bevegelsen hadde nådd langt, skulle man nå lenger.

Vi har som samfunn nådd svært mange av de mål arbeiderbevegelsen satte seg tidlig i dette århundre. Men hver gang vi har løst en oppgave, ser vi ti nye. Og vi vil alltid være mer opptatt av de oppgavene vi skal løse enn de vi løste i går.⁹⁹

På den måten ble fortiden, nåtiden og framtiden bundet sammen gjennom den stadige kampen for et bedre samfunn. ”Fagbevegelsen har alltid...” var en vanlig frase etterfulgt av en eller annen kampsak. Det var ikke noen forlatt idealtilstand man kunne ønske seg tilbake til, men det var heller ingen drøm om et tusenårsrike i framtida. Det var veien som viktig, kampen var langvarig, ja mer enn det, Halvorsen kunne snakke om ”vårt evigvarende arbeid for å skape et samfunn preget av frihet, likhet og demokrati.” Han fortsatte med å slå fast at ”[v]årt arbeid blir aldri fullendt. Den dagen vi setter oss rolig tilbake og er fornøyd med oss selv og samfunnet rundt oss, opphører vi å eksistere som bevegelse.” Og videre: ”På samme måte som vi alle trenger føde, trenger fagbevegelsens saker å sloss [sic] for [...]”.¹⁰⁰

Samtidig var altså det norske samfunnet skapt av arbeiderbevegelsen, det var skapt i ”vårt” bilde. Det kunne derfor ikke være snakk om en radikal forandring av det bestående. Arbeiderbevegelsen tok, som Fafo-forskeren Jon Erik Dølvik har beskrevet det, nærmest over det gamle konservative slagordet om å fornye for å bevare.¹⁰¹

⁹⁷ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0007. Manus: ”Ideene vi arvet – grunnlaget for fagbevegelsens framtid.” Festtale i Nittedal 1. mai 1984.

⁹⁸ Den norske arbeiderbevegelses historie 1845 - 1927. Hefte 1. 1984, side 14, 18 og 19.

⁹⁹ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0007. Manus: ”Den faglige situasjonen.” Landsmøtet i NNN, 16. april 1985.

¹⁰⁰ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 237–238.

¹⁰¹ Dølvik 2007, side 29. Se også Bjørnhaug og Ågotnes 2000, side 172–173.

Historiens tvetydighet

Med denne framtidsrettheten fikk også historien en litt tvetydig rolle. Ved 75-årsjubileet skrev *Arbeiderbladet* at "LO-ledelsen har selv valgt å markere jubileet i fullt arbeid, med blikket vendt framover. Historieskriverne får vente [...] Dette er et uttrykk for en nøkternhet som vi har sympati og respekt for."¹⁰² Tor Halvorsen var i sin 1.mai tale det året da LO kunne feire 80 år inne på det samme: "I norsk arbeiderbevegelse har vi ikke for vane å se oss tilbake. Som en reformbevegelse må vi bestandig skue framover."¹⁰³ Da LO feiret 90 år var skepsisen til å være for opptatt av historien enda klarere uttrykt: "I et jubileumsår faller det naturlig å skue bakover. Det er en farlig fristelse. Verveaksjoner og forberedelsene til kongressen kommende høst viser at Landsorganisasjonen i Norge ved 90-årsjubileet konsentrerer sin oppmerksomhet om de åra som kommer."¹⁰⁴ Å være opptatt av historien var altså å vende blikket bakover og ikke framover og sto også i motstrid til den nøkternhet som skulle prege bevegelsen. Det var noe ekstravagant over historien, nærmest noe unødvendig.

Men nøkternheten ble konfrontert med en forestilling om historiens viktige rolle. Den interessen som blomstret opp rundt arbeiderbevegelsens historie fra begynnelsen av 1970-årene, ble ledsaget av en begrunnelse. "Arbeiderbevegelsens historie er nødvendig for arbeiderklassens selvbevissthet", het det i innledningen til det første nummeret av *TFAH* og dette ble senere gjentatt nærmest som et mantra.¹⁰⁵ I forordet til et senere nummer som særlig var viet Sulitjelma, ble dette utdypet:

De (Sulitjelma-arbeiderne) kjenner ikke bare "historiens sus" over sin aktuelle virksomhet. De vet at grep om historien er en politisk kraft, et middel til å skape sjølrespekt, sjølkjensle. Dette er ingen ny innsikt [...] Arbeiderbevegelsens interesse for historie var tidlig sterk. Både for den historien som alt var skapt og for den som de organiserte arbeidere skulle skape [...] Mye tyder på at denne bevisste sans for historien er på veg inn igjen [...] For arbeiderne i Sulitjelma er historien alt nå noe som kan brukes, ikke bare beskues.¹⁰⁶

¹⁰² Tillegg til *Arbeiderbladet* 25.4.1974. Samtidig hadde LO planer om en tydelig markering av jubileet og et omfattende program med både tegne- og stilkonkurranse for skoleelever og kortfilm. 1. mai skulle også stå i jubileets tegn og planene om en nyskriving av arbeiderbevegelsens historie ble drøftet. Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0002. Skriv fra Informasjonskontoret til Informasjonsutvalget 28.12.1973; Rundskriv til forbundene 24.1.1974.

¹⁰³ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0174. Manus til Tor Halvorsens tale 1. mai 1979, Bergen og Stord.

¹⁰⁴ *LO-Aktuelt* 1989:5.

¹⁰⁵ *TFAH* 1976:1, side 1.

¹⁰⁶ *TFAH* 1984:1, side 6. Forordet er signert A.K./E. L., dvs. Arne Kokkvoll og Einhart Lorenz.

Jostein Nyhamar uttrykte det samme i avslutningen av det siste bindet av *Arbeiderbevegelsens historie*: ”Historien er en del av arbeiderbevegelsens identitet. Røttene må bevegelsen hegne om. I historien ligger en arv som både forplikter og har inspirasjonskraft.”¹⁰⁷

På tross av idealet om nøkternhet vant synet på historiens viktige rolle gjenklang også utenfor de profesjonelle historikernes og de engasjerte skribentenes rekke. På LO-skolen fikk historieundervisningen større plass fra begynnelsen av 1970-tallet, og AOF inkluderte historieundervisning i sine brevkurs og utga også som nevnt korte historiske framstillinger, alt godkjent og applaudert av LO-ledelsen. Og slik vi har sett så ledelsen av LO seg stadig ”tilbake” i sine taler og historiens viktighet ble begrunnet på ulikt vis. ”Arbeiderbevegelsen kan ikke gå inn i framtiden uten en sterk forankring i fortiden”, understreket Tor Halvorsen og fortsatte: ”Det er fortiden som er vår erfaring. Det er fortiden som har formet oss som mennesker, som bevegelse og som nasjon.”¹⁰⁸ Mens redaksjonen av *TFAH* var forsiktig med å slå fast hva man kunne lære av historien, den var først og fremst et middel til selvrespekt, var LOs ledelse mer optimistisk:

Jeg vil imidlertid understreke betydningen av at vi i en tid med økende flytting og sterke endringer i arbeidslivet, ser tilbake i historien. Gjennom historisk kjennskap vil vi danne et grunnlag for forståelsen av dagens samfunn, og bygge plattformen for debatten om de utfordringer som vil møte oss i framtida. Vissheten om at vi har en arbeiderkultur som må få sin rettmessige plass i vår historie, har også vært grunnlaget for vårt engasjement i å bevare Olavsgruva og gjøre den til et museum for gruvearbeiderne.¹⁰⁹

Historien ga altså, som Halvorsen uttrykte det i en annen sammenheng, ”den viten vi trenger for å kunne ta nye skritt på veien mot et enda bedre samfunn for den enkelte.”¹¹⁰ Men den fikk også en mer eksistensiell rolle for folk flest i et samfunn preget av sterke endringer. Kunnskap om historien, og da særlig om arbeid og industri, var viktig for å skape sammenheng i folks liv.

I de senere år har vi sett at gamle tradisjonelle yrker er i ferd med å forsvinne. Gjennom det forsvinner verdifulle deler av vår kulturarv og vår historie. Vi ser at yrker og industrielle miljøer som har gitt oss identitet som folkebevegelse blir borte. Disse miljøene representerer erfaringer som har lært oss at et samfunn uten en velutviklet industri ikke bare er et samfunn i

¹⁰⁷ Nyhamar 1990, side 569.

¹⁰⁸ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0005. Manus: Hilsen til Jern og Metall ved jernarbeiderdagene 1981, 20. juni 1981.

¹⁰⁹ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus til tale ved åpningen av LOs kulturkonferanse på Orlud Hotell 9. november 1979.

¹¹⁰ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus til kulturkonferanse i LOs sekretariatsal 31. august 1978.

økonomiske vanskeligheter. Det er også et samfunn der store grupper har mistet sammenhengen mellom sin historie og sin daglige tilværelse. Et slikt samfunn vil skape rotløshet i store grupper av befolkningen.¹¹¹

Men for at historien skulle spille en slik rolle måtte arbeiderbevegelsen ha sin ”rettmessige plass i vår historie.” Vår historie må i denne sammenhengen forstås som den nasjonale historien. LO hadde en klar oppfatning av at arbeiderbevegelsens rolle var dårlig kommunisert, blant annet i lærerbøker og i skolens undervisning.

Minnets makt

Ved å sammenligne og dermed også kontrastere min forståelse av arbeiderbevegelsens fortelling til det Ohman Nielsen fant som historiekultur i bondebevegelsen, kan flere viktige momenter synliggjøres. En kommentar er kanskje nødvendig først. Ohman Nielsen mente at vi som historikere ikke bare må legge vekt på avsendersiden, men også på mottakersiden, altså ikke bare historiefortellingene slik de ble distribuert fra sentralt hold, men hvorfor de vant gehør hos så mange. Særlig påpekte hun at ”dynamikken mellom sentralbaserte, lokale og personlige erindringsuttrykk” var viktig å studere.¹¹² Jeg har derimot konsentrert meg om de sentrale uttrykkene for historiekulturen, først og fremst fordi det er nettopp LO, forstått som de sentrale organisasjonsleddene, som er i mitt fokus. Noe av dette vil naturligvis inkludere større kretser enn den absolutte toppledelsen, men i denne sammenhengen prøver jeg ikke å finne ut i hvilken grad denne historiekulturen spilte sammen med lokale og personlige erindringer. Dette ville også sprengre grensene for denne avhandlingen.

Likhetspunktene mellom de to fortellingene er flere. Begge var sett på som en del av den større nasjonale fortellingen og hentet styrke herfra, samtidig som de begge krevde sin plass i denne. Den moderne bondebevegelsen som Ohman Nielsen undersøkte, oppsto i en periode der den samme bevegelsen så sitt næringsgrunnlag truet, jordbruket ble trengt tilbake av en ekspanderende industri. I 1970- og 1980-årene var det innenfor arbeiderbevegelsen en tilsvarende uro over at industrien måtte vike for ulike former av tjenesteyting og servicenæringer som landets dominerende næringsvei. I begge fortellingene lå tragedien på lur. Samtidig var arbeiderbevegelsen langt mer utviklingspositiv og framtidsinnrettet enn bondebevegelsen.

Hvis vi stiller spørsmålet om hva som grep folk i fortellingen slik at minnet fikk makt over tenking og identitet, så ligger svaret mer i selve fortellingens grunnstruktur hos

¹¹¹ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006. Manus til Nordisk arbeiderkongress, Sandefjord 15. – 17. juni 1982.

¹¹² Nielsen 2002, side 227.

arbeiderbevegelsen enn i bruk av det Ohman Nielsen kalte ”totalitære” ord i bondebevegelsens historiekultur og ideologi.¹¹³ Ohman Nielsen beskrev den meningsbærende kapasiteten i bondebevegelsens historiekultur som basert på ”tenkemåter der tro og syntetiserende tankemønstre har forrang framfor analytiske og kritiske tilnærminger.” Den ga ikke rom for tvil og spørsmål og appellerte til følelsene framfor fornuften. Samtidig fremmet det ideen om de store menn, om de som førte an. Arbeiderbevegelsens historiefortelling inneholdt også elementer av ”tro og syntetiserende tankemønstre”, særlig i beskrivelsen av det faglig-politiske samarbeidet, men fortellingen åpnet samtidig for kritisk analyse og uenighet. Nøkternhet og tallenes klare tale ble understreket, samtidig som mulighet for opposisjon var til stede. Det var ikke språkets assosiasjoner og metaforer som først og fremst ga styrke til fortellingen, men i stedet det plottet som den inneholdt. Fortellingen var ekstra sterk fordi den hadde så mye til felles med det må som kunne karakteriseres som den nasjonale historiefortellingen og spilte sammen med denne. Den formidlet evige verdier, som samhold og solidaritet, men disse verdiene var abstrakte og flertydige og kunne dermed finne ulike konkrete tolkninger. Det lå en moralsk styrke i fortellingen om bevegelsen som hadde skapt rettferdighet for de undertrykte, avskaffet fattigdommen og gjort det mulig for arbeidsfolk å rette ryggen. Begrepene om samhold og solidaritet var knyttet til denne fortellingen, riktignok ofte gjennom assosiasjoner til familien. Splittelse, særlig blant arbeidstakere, men også mellom den faglige og politiske delen av arbeiderbevegelsen, var et angrep på det verket som arbeiderbevegelsen hadde skapt, altså et angrep på rettferdigheten. ”Samholdssangen” var den mest brukte sangen på LO-kongressen og uttrykte styrken i fortellingen i en fortettet form:¹¹⁴

Sleggene synger og hamrene slår,
hør kamerater den sangen er vår.
Kom la oss bære den malmtunge klang
ut over arbeidets Norge.
Under vårt virke for dagens brød,
gir den oss styrke og troens glød.
Sangen om samhold, vår egen sang.
Syng den for fremtidens Norge

Enige skarer i trampende takt
styrket vår sak og øket vår makt.
Når vi i morgen blir tusener til,
så skal du se hva vi evner.

¹¹³ Om totalitære ord se Nielsen 2002, side 239.

¹¹⁴ Tekst av Arne Paasche-Aasen. Hentet fra *Hev stemmen* 2003. Sangen ble sunget på alle LO-kongresser, ofte flere ganger.

Alle de tause som åket bar,
løfter sin panne og gir sitt svar.
Frihet for folket er det vi vil
når vi til arbeidet stevner!

Veien mot rettferd og lysere kår,
hør, kamerater – den veien er vår!
Gjennom vårt arbeides skapende trang
bygger vi frihetens Norge.
Ingen skal trygle med bøyet rygg,
alle skal heve sin daglønn trygg.
Sangen om samhold, vår egen sang,
syng den for framtidens Norge!

De etiske implikasjonene i arbeiderbevegelsens fortelling om historie ga en makt over minnet, for å bruke Ohman Nielsens ord. Men hva var det i denne fortellingen som bidro til den diskursive formasjonen¹¹⁵ LO møtte de nye utfordringene med? Det ligger her en fare i å gjøre fortellingen for entydig og bastant, den var absolutt flertydig og ble aktivisert på ulike måter. Likevel mener jeg vi kan trekke ut noen elementer i fortellingen som var med på å forme LOs reaksjoner.

Et viktig element er fortellingen om et byggverk, et rettferdig og solidarisk samfunn skapt av arbeiderbevegelsen i dens bilde. Med dette hadde også klassesolidariteten blitt avløst av en omfattende samfunnssolidaritet der det gjaldt å hindre at snevre gruppeinteresser satte byggverket over styr. Riktignok var oppgaven ikke ferdig, og det lå en spenning i bruken av byggverket som metafor, for byggeprosessen ville aldri bli avsluttet. Men dette styrket bare sammenhengen mellom fortid, nåtid og framtid. For på samme måte som organisasjonens kraft og enhet blant lønnsinntakere var en historisk forutsetning for dette byggverket, var den samme enheten avgjørende for å forsvare og styrke dette byggverket. Splittelse svekket muligheten for å lykkes i arbeidet for rettferdighet. Andre lønnsstakerorganisasjoner hadde ingen del i reisingen av byggverket. I historiefortellingen var de fraværende, i nåtid kunne de bare bety splid, både fordi de understreket skillelinjer som tilhørte historiens skraphaug, og fordi de skapte splittelse i form av konkurrerende organisasjoner.

Det faglig-politiske samarbeidet hadde vært en viktig forutsetning for å nå dit bevegelsen hadde kommet og var dermed også nødvendig for å komme videre. I denne delen av fortellingen florerte familiemetaforene for å understreke det naturlige i samarbeidet og det farlige ved å svekke det.

¹¹⁵ Ohman Nielsens begrep er ”mentale figurer”, se Nielsen 2002, side 221.

Fortellingens viktigste 'vi' var medlemmene av organisasjonen, av LO. Det er bevegelsen i seg selv som var subjektet og helten i fortellingen, representert gjennom de tusener, og personifisert av mannen som skrev protokollen i de sene nattetimer. Men det fantes også forskjellsskapende tendenser innenfor dette 'vi' Organisasjonsmenneske var oftest en mann og han var trolig også industriarbeider. Slike forskjellsskapende diskurser vil også bli utdypet og nærmere undersøkt i det følgende.

Skikkelig arbeid, ordentlige arbeider

For Konrad Nordahl og LO var målet å nå alle arbeidstakere, alle lønnsinntakere. Men i 1950- og 1960-årene var forskjellen mellom arbeidere og funksjonærer en realitet.¹¹⁶ Talen til Nordahl fra 1965 var, som tidligere påpekt, et forvarsel om en endring i denne måten å framstille skillelinjene. Han snakket ikke lenger om funksjonærer som motsatsen til arbeiderne i industrien, men om ansatte innenfor "undervisning, helsepleie, handel og andre yrker [...] som har som oppgave å betjene menneskene." Dette var ikke en uvesentlig endring av betegnelsen. Som vi skal se fikk dikotomien arbeider/funksjonær sitt meningsinnhold fra fabrikken. Nordahl utvidet i en forstand synsfeltet. Kanskje var han influert av Statistisk sentralbyrå som noen år tidligere hadde fjernet distinksjonen mellom arbeidere og funksjonærer fra folketellingen fordi dette skillet "forsvinner i takt med den generelle utviklingen innenfor samfunns- og arbeidsliv".¹¹⁷ Men Nordahls tale var forut for sin tid og det skulle ennå gå noen år før funksjonærene forsvant fra LOs språkbruk. Om lag ti år senere, da problemstillingen ble aktualisert gjennom opprettelsen av YS, var fremdeles dikotomien arbeider/funksjonær i bruk. Så også av daværende LO-formann Tor Aspengren i et foredrag i Oslo Arbeidersamfund høsten 1976, der nettopp forholdet mellom arbeidere og funksjonærer var temaet.¹¹⁸ Selv situerte han seg tydelig i talen. Han snakket om "oss på industri- og fagarbeidersiden", mens det på den andre siden var funksjonærgrupper som "ikke må skyves vekk". Skillet mellom de to gruppene ble tegnet opp, men han understreket også hvor

vanskelig det er å definere hva en funksjonær er, og hva en arbeider er. De to begrepene dekker over en hel rekke yrkesgrupper knyttet til produksjon, planlegging, administrasjon.

¹¹⁶ I kraft at den var diskursivt konstruert. Se Messel 2000.

¹¹⁷ Sitert etter Myhre 2004, side 98.

¹¹⁸ *Fri Fagbevegelse* 1976:20. Jeg har ikke manus til talen, men bygger på et referat i *Fri Fagbevegelse*. Trolig er dette skrevet i samarbeid med Aspengren og/eller bygger på hans manus. Arkivet til Tor Aspengren er foreløpig sperret for tilgang.

Ofte er det vanskelig å si hvor produksjonen slutter og hvor arbeidsledelse begynner, hvor planlegging slutter og det produktskapende arbeid starter. En planlegger, en sykepleier, en trikkekonduktør, en maskinsetter eller en kontorassistent er alle like mye med i produksjonen, som arbeideren ved dreiebenken eller bygnings- og anleggsarbeideren.

[...]

For en stor del er det bare det avlegse, sosiale innholdet igjen av begrepene ”funksjonær” og ”arbeider”.

Aspengrens utgangspunkt og tankemodell i første del av sitatet var fabrikken. Det er som om vi kan følge ham rundt i fabrikklokalene, fra dreiebenken til arbeidslederen og videre inn på planleggingskontoret. Det avgjørende er hvilket arbeid som er produktskapende, men det var altså vanskelig å avgjøre. Men selv om det er en glidende overgang mellom de to kategoriene av ansatte, så var det i prinsippet et skille mellom produksjon og arbeidsledelse.

Forfatterne av boka *Fabrikken* hevdet at

fabrikken hører hjemme i det moderne samfunnets mest sentrale tankegods. [...] Den moderne industriverden har vært en fabrikk-kultur hvor fabrikkene også har fungert som leverandører av begreper, bilder, ideer og, ikke minst, verdier. Disse har tjent til å beskrive, forklare og forstå forhold som også ligger utenfor det som har med selve produksjonen av varer å gjøre.

I boka vises det hvordan fabrikken på denne måten har inspirert billedkunst, formet tanker og forestillinger og skapt verdier blant annet om maskulinitet og femininitet. Men forfatterne tar i liten grad opp hvordan fabrikken har blitt en modell for hvordan vi tenker om samfunnet og om den sosiale orden.¹¹⁹ Det finnes det likevel flere eksempler på.¹²⁰ For LO med dens sterke tilknytning til industrisamfunnet ble fabrikken en ekstra kraftfull modell. Her var det et historisk etablert skille mellom arbeidere og funksjonærer, der de to gruppene hadde ulike tariffavtaler. Funksjonærene hadde ofte en mer individuell lønnsfastsetting, kortere arbeidstid og også andre fordeler som arbeidere ved samme bedriften ikke hadde. Det eksisterte også en dyp mistillit hos arbeidere mot de som hos Klas Åmark er betegnet som ”ingentinggjørerna”.¹²¹ Det er få fortellinger som er mer populære på ”fabrikkgolvet” enn de som handler om snobbete og klossete funksjonærer og ingeniører. ”Historiane gjekk omatt og omatt om dumme sjefar som konsekvent ikkje lytta til arbeidarane, men som bestemte alt sjølv i kraft av sin posisjon og si utdanning”, fortalte

¹¹⁹ Andersen et al. 2004, side 17. Boka var et resultat av et forskningsprosjekt ved NTNU som hadde som mål ”å utvikle ny kunnskap om og innsikt i fabrikkens plass som institusjon og idé i samfunnet”. I all rettferdighet skal det nevnes at Ola Svein Stugu er innom dette perspektivet i annen publikasjon fra det samme prosjektet, se Stugu 2001, side 7ff.

¹²⁰ Et eksempel: I en grunnbok i sosiologi fra midten av 1980-tallet finnes det en plansje over industrisamfunnets lagdeling der industribedriftens hierarki blir gjort til samfunnets hierarki, Martinussen 1984, s. 298.

¹²¹ Åmark 1998, s. 342.

Lars Ove Seljestad om sin erfaring fra smelteverket på Odda.¹²² Bente Rasmussen har pekt på at produksjonsarbeidernes nedvurdering av 'de andre' i fabrikkorganisasjon, enten dette var ledelsen eller funksjonærer som ofte var sett på som ledelsen løpegutter, var en form for selvforsvar. "Ved å definere kroppsarbeidet som positivt og heltemodig i stedet for mindreverdig, underordnet og skittent, konstruerte arbeiderne seg som produsenter av verdi", mente Rasmussen og poengterte at "dette ga opphav til stolthet og politisk organisering og makt." Dette hadde også, fremdeles ifølge Rasmussen, en kjønnsdimensjon. Engelske studier hadde vist hvordan arbeiderne på gulvet som et ledd i denne selvhvevdelsen markerte egen maskulinitet i kontrast til det feminine ved funksjonærene.¹²³

Det er slike tankefigurer og identitetskonstruksjoner som fortalte om forskjeller mellom funksjonærer og arbeidere på en industribedrift, som LO overførte fra fabrikkens sfære til resten av samfunnet. Slik ble de dermed nærmest allmenngjort, samtidig som de også var i endring.

Etter å ha oppholdt seg inne i fabrikken, endres perspektivet hos Aspengren. Samtidig som planleggingen nå var en del av produksjonen, ble også arbeid utenfor fabrikken inkludert gjennom "en sykepleier, en trikkekonduktør". Slik sett inneholdt Aspengrens tale den samme spenningen mellom det tradisjonelle industrisamfunnet og det nye som kom, som Nordahls tale ti år tidligere hadde gjort. Som Nordahl pekte også Aspengren på fagbevegelsens strategiske oppgaver i denne situasjonen. Det var viktig å "overvinne skillet mellom arbeidere og funksjonærer" for å oppnå en bredest mulig oppslutning om arbeiderbevegelsen. En strid mellom de to gruppene "vil ødelegge mulighetene for å skape et moderne Norge."¹²⁴

I LO ble begrepsparet arbeider/funksjonær gradvis skjøvet i bakgrunnen. Allerede på kongressen i 1973 hadde formuleringer i handlingsprogrammet om arbeidere og funksjonærer blitt erstattet av "alle grupper ansatte".¹²⁵ Men ikke alle delegatene hadde lært seg den nye talen og snakket stadig om funksjonærer og arbeidere. Også ved neste kongress i 1977 var det enkelte som brukte disse formuleringene selv om de nå virket stadig mer gammelmodige. Etter hvert forsvant formuleringene ut av LO-vokabularet, om ikke helt, så i hovedsak. Alle var blitt lønnstakere, arbeidstakere eller lønnsinntakere, skillene var tilsynelatende fortrent, kanskje overvunnet.

¹²² Seljestad 1998, side 65.

¹²³ Rasmussen 2001, side 50.

¹²⁴ *Fri Fagbevegelse* 1976:20.

¹²⁵ LO: Handlingsprogram vedtatt på LO-kongressen 1973, Oslo 1974.

Mon det. På kongressen i 1981 hevdet Postforbundets Anders Renolen at skillet mellom arbeidere og funksjonærer fortsatt ble dyrket i LO, og mange følte seg ikke hjemme i organisasjonene fordi de ikke hadde ”møkk under neglene”.¹²⁶ Hadde ikke Renolen fulgt med i timen, snakket han egentlig om tider som var forgangne? Spørsmålet kan besvares med et både og. I en forstand var skillet mellom arbeider og funksjonær forgangent i 1981. Men det ble fremdeles skapt skiller mellom de med møkk under neglene, industriarbeiderne og ’de andre’, om de ble betegnet som funksjonærer eller noe annet. Vi skal se hvordan.

For det første var det de som framholdt at et omfattende arbeidstakerbegrep tildekket classeskiller og sosiale forskjeller. På LO-kongressen i 1977 ble det presentert en helt annen samfunnsforståelse. Fem delegater fra Jern og Metall i Oslo var knyttet til det marxist-leninistiske partiet AKP og fremmet en klasseanalyse preget av marxistisk tankegang i egen tapning. Brynjulf Mugaas hevdet at LO-ledelsen med sitt ønske om å samle alle LO-medlemmer på en arbeidsplass i en organisasjon, ville oppløse klassesdelingen på arbeidsplassene og ødelegge kampmiljøet.¹²⁷ Selv om m-l’erne kunne appellere til mer allmenne holdninger på enkelte arbeidsplasser, fikk synspunktene liten innvirkning på den rådende diskursen i LO.

Det var andre diskursive praksiser som var viktigere for å opprettholde skillene mellom arbeidere og ’de andre’. For det var noen ’andre’, selv om de i stadig mindre grad ble omtalt som funksjonærer. I stedet ble det i økende grad henvist til det ganske ubestemte ”nye grupper”, av og til ”de nye utdanningsgruppene” for å understreke at forskjellen lå i at disse hadde utdanning, i motsetning til de arbeidstakerne som tradisjonelt hadde sluttet opp om LO. Men det var likevel det mer allmenne ”nye grupper” som ble vanlig, nettopp fordi det ikke begrenset seg til utdanningsaspektet ved det forskjellige. Denne forskjellsskapende diskursen endret seg riktignok over tid, men det skjedde sakte fordi den var innvevd i andre diskurser: om hvordan samfunnsøkonomien fungerte, om hvor de egentlige verdiene ble skapt og om hva som var arbeid og hvem som var arbeidere. Jeg skal starte med det siste.

Arbeid, hva er nå det?

Arbeid var et flertydig og relasjonelt begrep, det vil si at det fikk ulik betydning i ulike sammenhenger også innenfor LO. Ifølge begrepshistorikeren Reinhardt Koselleck er det nettopp denne flertydigheten som gjør begreper til noe mer enn ord. Det vil alltid være en kamp om betydningen av begrepet, og det vil også alltid stå i forhold til et motbegrep. Men

¹²⁶ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 178.

¹²⁷ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 174.

fordi begrepene er relasjonelle, vil også motbegrepene skifte.¹²⁸ Arbeid som begrep vil kunne inkludere all aktivitet i motsetning til ingen aktivitet i det hele tatt, det kunne bety lønnsarbeid i motsetning til annen virksomhet, noe som fikk kjønnsmessige konsekvenser, og det kunne bety fysisk arbeid i stedet for intellektuell virksomhet, for å nevne noen betydninger.

I taler og programmer innenfor LO finner man i hovedsak et arbeidsbegrep som er knyttet til lønnsarbeid med den tilhørende figuren 'lønnstakeren' eller 'arbeidstakeren'. Men det eksisterte også et annet meningsinnhold i begrepet om arbeid, der motsatsen, eller motbegrepet i Kosellecks språkbruk, ikke var fraværet av lønnsarbeid. For å komme på sporet av dette, kan et lite idéhistorisk sidesprang være på sin plass.

Det var, for å bruke den svenske idéhistorikeren Ronny Ambjørnssons begrep, den "skötsamme" arbeideren som ble idealet i fagbevegelsen. Arbeidsmoral og dyktighet i faget ble høyt verdsatt. Arbeidet i seg selv fikk en egen verdi og du skulle gjøre din plikt som arbeider før du kunne kreve din rett som arbeidstaker.¹²⁹ Dette var svært tydelig i LO der arbeidets egenverdi som noe mer enn et middel til livsoppholdelse ble understreket gjentatte ganger, blant annet av Tor Halvorsen i en tale 1. mai 1979: "Vårt utgangspunkt i denne debatten [om ny teknologi og dens følger, min komm.] må være vår idemessige tro på arbeidet og dets egenverdi. Det er i dette faktum en finner begrunnelsen for vår ufravikelige målsetting om alle menneskers rett til arbeid."¹³⁰ Arbeidets egenverdi kom enda klarere fram året etter: "Menneskene uttrykker seg og utvikler seg gjennom skapende arbeid. Gjennom arbeidet former vi oss selv og vår omverden. Arbeidet er både en mulighet til skapende utfoldelse, til å utvikle seg selv og fellesskapet med andre."¹³¹ Bare i liten grad ble arbeidet omtalt som et nødvendig slit for å opprettholde livet og enda sjeldnere som et ledd i kapitalistenes utbytting.

Et dualistisk syn på arbeid har ifølge idéhistorikerne dype røtter i den vestlige kulturen. Hos antikkens greske filosofer var arbeid en foraktet virksomhet ikke verdig frie mennesker. Det som skilte menneske fra dyrene, var nettopp frigjøringen fra det nødvendige. Det sanne menneskelige var virksomhet som pekte ut over seg selv og de

¹²⁸ Om Reinhardt Kosellecks begrephistorie: Åkerstrøm Andersen 1999, side 64–86.

¹²⁹ En liten diskusjon om bruk av begrepet "skötsamme" finnes hos Bjørnhaug 2002.

¹³⁰ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: "Faglig arbeid i en brytningstid" Sekretærkonferansen, Vinje hotell, 26. april 1979.

¹³¹ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: "Fagbevegelsens politikk for full sysselsetting". Oslo 1. desember 1980.

umiddelbare behov. Det nødvendige arbeidet fikk dyrene og slaveene stå for. Men med de messianske religionene (jødedommen og kristendommen) fikk arbeid en noe større verdi. Arbeidet var riktignok fremdeles en tragisk nødvendighet, et resultat av syndefallet og utdrivelsen av paradiset. Men det var samtidig et oppdrag gitt av gud for å ta vare på skaperverket. Denne ambivalente holdningen til arbeid fulgte kristendommen, uten at arbeid ble sett på som et gode i seg selv.¹³² Det var først senere at arbeidet fikk sitt ”strålende oppsving” for å bruke Hannah Arendts ord, til å bli den høyest verdsatte av alle aktiviteter. Arendt fant røttene til dette i Lockes oppdagelse av arbeidet som kilden til eiendom, mens Adam Smith gikk enda et avgjørende skritt videre, ifølge Arendt, ved å hevde at arbeid er kilden til all rikdom.¹³³ De svenske idéhistorikerne Arne Helldén og Ronny Ambjörnsson hevdet på sin side at det var opplysningstidens filosofer og særlig Diderot som først og fremst skulle ha æren gjennom å framheve arbeidet som en viktig kraft i å befri menneskene fra nødvendighetens øk.¹³⁴ Andre har lagt vekt på reformasjonens betydning i denne oppvurderingen av arbeidets verdi.

Karl Marx har likevel blitt framhevet som den som skulle bety mest i ettertid for en refleksjon om arbeid som begrep. Også han uttrykte et flertydig forhold til arbeid. ”För Marx är den judisk-kristna dichotymin helt central”, skrev Ronny Ambjörnsson.¹³⁵ Arbeid var på den ene siden et middel for selvrealisering og frigjøring, men i de konkrete formene hadde det framstått som tvangsarbeid. Den kapitalistiske produksjonsformen hadde fjernet arbeiderne fra sitt produkt og dermed også fremmedgjort dem i forhold til sitt eget arbeid. Ved å knuse kapitalismen ville også arbeidet bli frigjort og framstå som humanisert og fritt.

Marxismen har blitt tolket som en hyllest til arbeidets egenverdi og den retningen som representerte høydepunktet i den begrepsmessige refortolkningen av arbeidets verdi i positiv retning. Et positivt arbeidsbegrep ble også en viktig bestanddel av ulike sosialistiske teorier og tankeretninger. Men det var de som opponerte. Marx’ svigersønn Paul Lafarge kalte denne kjærligheten til arbeid for en ”galskap” som hadde grepet arbeiderklassen i alle kapitalistiske land. ”En galskab som i sit kølvand trækker den individuelle og sociale

¹³² Fremstillingen bygger her på Kildal 2005.

¹³³ Arendt 1996, side 105.

¹³⁴ Ambjörnsson 1984, kapittel 9, side 2 (webutgave: <http://www.kaapeli.fi/~fbf/ambjornsson/>); Helldén 1979, side 24ff.

¹³⁵ Ambjörnsson 1984, kapittel 9, side 2.

elendighet der i de sidste to hundrede år har været ved at pine livet af den triste menneskehed.”¹³⁶ Norsk arbeiderbevegelse var uten tvil grepet av denne galskapen.

Men hva er dette arbeidet som blir gjenstand for et ”strålende oppsving”? Heller ikke det er et ahistorisk begrep, men har endret innhold gjennom tidene. Også her vil Marx være et knutepunkt som fanger opp tidligere ideer og fører dem videre. Marx hadde både et allment, ”uavhengig av enhver bestemt samfunnsmessig form”, og et historisk spesifikt begrep om arbeid. I *Kapitalen* analyserer han den allmenne formen først: ”Arbeidet er, for det første, en prosess mellom mennesket og naturen, en prosess der mennesket gjennom sine egne handlinger formidler, styrer og kontrollerer sitt stoffskifte med naturen. Mennesket opptrer sjøl som en naturkraft overfor naturens stoffer. For å tilegne seg naturens stoffer i en form som samsvarer med dets eget livsbehov, setter mennesker i bevegelse armer og bein, hode og hender, de naturkrefter som dets legeme er utrustet med.”¹³⁷ I det historisk spesifikke begrepet om arbeid, knyttet til kapitalistiske produksjonsforhold, var arbeid ikke lenger bare en konkret produksjon av bruksting, men et abstrakt, samfunnsmessig arbeid som produserer bytteverdier og skaper merverdi.¹³⁸

Den første forståelsen av arbeid finner vi igjen i *Arbeidernes Leksikon*, utgitt på midten av 1930-tallet: ”Arbeide i sosialøkonomisk forstand er anvendelse av menneskelig muskel- og nervekraft med sikte på fremstilling av nyttige gjenstander, d.e. ting som gjennom sine egenskaper tilfredsstiller menneskelige behov.” Og videre med en referanse til Marx: ”De goder naturen byr på må omformes, tilpasses og transporteres for å bli tjenelig for menneskene.”¹³⁹ Selv om artikkelforfatteren her understreker at dette dreier seg om arbeid i sosialøkonomisk forstand er definisjonen lik Marx’ allmenne begrep om arbeid, altså ikke i ”sosialøkonomisk forstand”. *PaxLeksikon*, som kom ut i 1978, tar ikke det samme forbeholdet, men pretenderer å gi en helt allmenn definisjon i tråd med Marx:

¹³⁶ Sitert etter Kildal 2005, side 26.

¹³⁷ Marx 1983, del 2, side 5–6. Denne oversettelsen fraviker noe fra andre norske oversettelser uten at meningen dermed forandres vesentlig.

¹³⁸ Produktivt arbeid hos Marx trenger ikke nødvendigvis å være vareproduserende, men kan også inkludere en lærers arbeid med å ”bearbeide barnehoder”. Det vesentlig for Marx i denne sammenhengen er at lærerens arbeid forøker kapitalens verdi og beriker eierne av skolen. Marx 1983, del 3, side 169. Offentlig ansatte vil derimot ikke utføre produktivt arbeid innenfor en slik forståelse.

¹³⁹ Sitert etter den forkortede nyutgaven av leksikonet som ble utgitt i 1974, side 12. Det opprinnelige leksikonet ble skrevet av folk med tilknytning til Mot Dag og prosjektet var ikke bifalt av hovedstrømningen i arbeiderbevegelsen. Likevel må det i dette tilfelle kunne sies å sammenfatte mainstream oppfatninger innenfor arbeiderbevegelsen.

”Arbeid er den virksomhet hvorved vi mennesker vedlikeholder eller fremmer vår materielle tilværelse gjennom tilsiktete endringer av de materielle omgivelser. Jakt, fiske, kveghold, jordbruk, laging av klær og verktøy er eldgamle former for arbeid.”¹⁴⁰

Den mer spesifikke forståelsen av arbeid, knyttet til en kapitalistisk produksjonsmåte, ble ofte, men ikke nødvendigvis, knyttet til vareproduserende arbeid. Det var dette som var det egentlige arbeidet, det produktive arbeidet.¹⁴¹

Antropologen Jorun Solheim har også påpekt at arbeid i det moderne samfunnet har blitt en kjønnnet kategori. Gjennom utskillelsen av produksjonslivet fra familien, ble arbeidet som begrep symbolsk identifisert med produktiv og verdiskapende virksomhet utenfor hjem og familie. Kvinners husarbeid mistet med dette, ifølge Solheim, sin karakter av å være arbeid i egentlig forstand. Det utviklet seg et hierarkisk skille mellom det samfunnsmessige produktive arbeidet utført av menn og den private virksomheten til kvinnene i hjemmet. Denne hierarkiseringen tenderte til å omfatte alt arbeid utført av kvinner, slik at også kvinners lønnsarbeid ble sett på som mindre verdifullt enn det mer typiske mannsarbeidet.¹⁴² På samme måten som arbeiderbevegelsens historiefortelling innebar en forskjellsskapende kjønnsdimensjon, kunne også arbeidsbegrepet bidra til å skape en tilsvarende forskjell.

Arbeidsbegrepet var altså forskjellsskapende langs to linjer. Den ene hadde opprinnelse i en forestilling av hva som verdiskapende og produktivt arbeid, hva som altså var det verdifulle arbeidet. Denne tankeformen konstruerte en forskjell mellom industriarbeideren på den ene siden og alle andre grupper av ansatte på den andre. Den andre tankeformen hadde sin opprinnelse i det moderne skillet mellom det samfunnsmessige og det private, mellom produksjon og reproduksjon. Den skapte et kjønnnet skille mellom det maskuline arbeidet og den feminine beskjeftigelsen.

Arbeidere og funksjonærer i samfunnsforskningen

I 1960 avskaffet Statistisk sentralbyrå (SSB) klassene i Norge. Slik framstilles, med en smule sarkasme, det valget SSB gjorde før folketellingen i 1960 da det ikke lenger skilte mellom arbeidere og funksjonærer.¹⁴³ Alle var kort og godt ansatte. ”Den ’sosialdemokratiske orden’ syntes å ha tatt hus i Statistisk sentralbyrå”, er historiker Jan Eivind Myhres kommentar. Avviklingen av kategoriene førte nærmest til et opprør blant

¹⁴⁰ *PaxLeksikon*, bind 1, side 120, artikkel om ”Arbeid” skrevet av Dag Østerberg.

¹⁴¹ Se f. eks. Lunde 1980, side 92 for en slik tolkning.

¹⁴² Solheim 2002, side 121.

¹⁴³ Lie og Roll-Hansen 2001, side 381f.

samfunnsforskere. Henry Valen ved Institutt for statsvitenskap ved Universitetet i Oslo brøt samarbeid med SSB om en valgundersøkelse i 1969, og Natalie Rogoff Ramsøy klaget over at byråets statistikker var ensidig innrettet på byråkratiske og administrative behov. De ga ikke noe inntrykk av den sosiale strukturen i Norge.¹⁴⁴

Skillet mellom arbeider og funksjonær var altså viktig for å forstå den sosiale strukturen og for å kunne beskrive Norge som et klassesamfunn, ifølge disse samfunnsforskerne. ”Dette skillet [mellom ”arbeidere” og ”funksjonærer”, min komm.] er kanskje det mest klassiske i inndelinger etter klasse, lag, sosioøkonomisk status eller hva det kalles”, skrev Dag Album da SSB flere år senere hadde gitt etter for kravene fra det samfunnsvitenskapelige miljøet og igjen konstruert inndelinger med skiller mellom arbeidere og funksjonærer.¹⁴⁵ Vi skal se litt på nettopp dette arbeidet som ble gjort i SSB for å skape det som ble hetende ”Standard for inndeling etter sosioøkonomisk status.”

Det begynte på et vis med det arbeidet Kari Skrede gjorde ved inngangen til 1970-årene. Hun utarbeidet da en sosioøkonomisk klassifisering av yrker på bakgrunn av data fra folketellingen 1960. Ved hjelp av ni kjennetegn som utdanningslengde, boligstandard, bilhold og giftemålsprosent satte hun opp en rangering over yrkene i det som het Nordisk Yrkesklassifisering. Disse ble så delt i fire sosialgrupper. I dette arbeidet var skillet mellom arbeider og funksjonær ikke relevant. Samtidig observerer hun at de fleste funksjonæryrkene falt i den nest øverste av sosialgruppene, gruppe II.¹⁴⁶

Da Dag Album mot slutten av 1970-årene startet arbeidet med å skape en standard for inndeling etter sosioøkonomisk status for SSB, representerte arbeidet til Skrede en av flere mulige modeller. Inndelingen til SSB tok som Skrede sin, utgangspunkt i Nordisk Yrkeskatalog, bare på et noe mer detaljert nivå. Men i motsetning til Skrede valgte Album og SSB ikke å rangere alle de 33 ulike kategoriene, selv om det var en viss rangering innenfor deler av inndelingen (eksempelvis lavere, midlere og høyere funksjonærer). Inndelingen skilte først mellom yrkesaktive og andre, så mellom selvsysselesatte og ansatte. De ansatte ble delt inn i 12 kategorier (og en restkategori) ut fra arbeidets art, kompetanse og autoritet. Arbeidets art var det mest grunnleggende av disse og skilte mellom funksjonær og arbeider. Album drøftet hvordan dette skillet kunne gjøres og streket opp flere muligheter. Det kunne være et skille mellom manuelt og ikke-manuelt arbeid, det kunne

¹⁴⁴ Myhre 2004, side 98.

¹⁴⁵ Album 1988, side 19.

¹⁴⁶ Skrede 1971. De andre kjennetegnene var boligtetthet, telefon, barn i videregående skole, gjennomsnittsalder og prosent i yrkesområdet mellom 30 og 50 år.

bestemmes ut fra omgivelsene arbeidet foregikk i (white-collar/blue-collar), spørsmålet om produktivt eller ikke-produktivt arbeid kunne vektlegges, utbyttingsgraden kunne være avgjørende, om arbeidet var rutinepreget eller ikke, graden av autonomi i arbeidet og til slutt om det var åpne eller lukkede karrierestiger. Album og SSB valgte å legge vekt på det første kriteriet: ”Yrkesgrupper der utøverne normalt utfører arbeid der de må bruke kroppen sin til å bearbeide eller flytte på gjenstander, klassifiserer vi som arbeidere.”¹⁴⁷ Dette var, ifølge byrået, en snever definisjon av arbeider, og omfattet først og fremst ansatte med klart manuelt arbeid i industri, bergverk, bygg og anlegg og transport. Resten av de ansatte var funksjonærer.¹⁴⁸ Denne gruppen inneholdt da butikkekspeditører, hjelpepersonale i sykepleien, butikksjefer, forfattere, arkitekter, misjonærer, flygere, regnskapssjefer, loser og bedriftsledere for å nevne noen av de mange yrkene som var på denne siden av skillet. Funksjonærene var riktignok delt inn i tre grupper (lavere, midlere, høyere) og etter lederansvar, men disse skillene var mindre grunnleggende enn det mellom arbeider og funksjonær. Kassadamen sto altså nærmere direktøren i sosial status enn hun sto sveiseren på fabrikken.

En slik inndeling hadde flere formål, Kari Skrede nevnte to. For det første kunne en være interessert i å beskrive den sosiale lagdelingen og se sosiale ulikheter i fordelinger av goder og ressurser. For det andre kunne sosioøkonomisk status brukes som variabler i andre analyser, blant annet av hvordan ulikhetene påvirket individers og gruppers holdninger og adferd.¹⁴⁹ Album hadde et mer pragmatisk utgangspunkt, formålet var å nå fram til en kategorisering av befolkningen som kunne brukes i SSBs publikasjoner, særlig i folketellingene. Men han understreket også at en slik inndeling ville bli brukt også av samfunnsforskere utenfor SSB. Det var derfor nødvendig med en teoretisk refleksjon over hva en egentlig drev på med gjennom en slik kategorisering. Album kunne konstatere at det var ulikheter i oppfatningen om hvilke dimensjoner som var viktig i en slik inndeling, men slo også fast at alle var enige om at ”sosial ulikhet er en grunnleggende egenskap ved samfunnet”, og at de sosioøkonomiske variablene hadde stor forklaringskraft.¹⁵⁰ Han drøftet om disse avspeilte hvordan klasse- eller lagdelingen ”virkelig” var, men lot svaret stå åpent. Dette ville det likevel være uenighet rundt, men SSB var nødt til å finne metoder og begreper som mange samfunnsforskere likevel kunne godta. Album selv ville derfor ikke

¹⁴⁷ Album 1988, side 21.

¹⁴⁸ SSB: Standarder for norsk statistikk 5 (1984): Standard for inndeling etter sosioøkonomisk status.

¹⁴⁹ Skrede 1971, side 1f.

¹⁵⁰ Album 1979, side 4–5.

angi i hvilken grad den sosioøkonomiske inndeling ”virkelig” var eksisterende og advarte mot å se sosioøkonomisk tilhørighet som ”årsaksvariabel i egentlig forstand”.¹⁵¹

Som bakgrunnsmateriale til organisasjonsdebatten på LO-kongressen i 1977 ble en bok av Jan Erik Karlsen delt ut til delegatene. Boka, som LO hadde vært med på å finansiere, presenterte en undersøkelse om fagbevegelsens utvikling i lys av endringer i næringsstrukturen. Karlsen knyttet seg til kritikken mot SSB i forhold til opphevelsen av skillet mellom arbeidere og funksjonærer. Dette skillet hadde, ifølge Karlsen, fortsatt vesentlig betydning. Det er litt uklart hva som ifølge Karlsen konstituerte forskjellene, og med tilnærmet de samme formuleringene som Aspengren (se side 93–94), pekte han på at det kunne være vanskelig å trekke opp skillelinjene: ”Vel kan det være vanskelig når man skal *klassifisere* en lønnstaker etter sosial status, å avgjøre hvor produksjonen slutter og hvor den funksjonærpregede arbeidsledelse begynner, eller hvor planleggingen av produktene slutter og selve det produktskapende arbeidet begynner.”¹⁵² Likevel ville de fleste, fremdeles ifølge Karlsen, selv ha en klar oppfatning av enten å være arbeider eller funksjonær. Videre skilte stillingsstrukturen de to gruppene, noe som igjen skapte systematiske forskjeller i samhandlingsmønstrene. Det han kalte forskjeller i underliggende tekniske og sosiale produksjonsbetingelser ville derfor føre til ulike organisasjonstilbøyeligheter mellom arbeidere og funksjonærer. Dette siste poenget kommer jeg tilbake til senere.¹⁵³

Industriens primat

Det eksisterte altså en forestilling både i den marxistiske politiske tradisjonen og blant samfunnsforskere om arbeid som en kroppslig, manuell og vareproduserende virksomhet og som dermed ga mening til et skille mellom arbeidere og funksjonærer. Nå var ikke LO erklært marxistisk og det er ikke mange henvisninger til Marx eller andre marxistiske teoretikere i LO. Men det må likevel kunne være rimelig å plassere norsk arbeiderbevegelse innenfor en bred marxistisk tradisjon.¹⁵⁴ Kontakten med samfunnsforskningen er klarere.

¹⁵¹ Album 1979, side 11ff.

¹⁵² Karlsen 1977, side 62. Om hvem som her var inspirert av hvem er vanskelig å avgjøre og også uten betydning. Det viktige er at Karlsen og Aspengren delte den samme forståelsen.

¹⁵³ Karlsen 1977, side 61–70.

¹⁵⁴ Det kan kanskje sies at marxismen i norsk arbeiderbevegelse var inspirert av Bernstein, noe som blant annet kom til uttrykk i understrekningen av at veien i seg selv var målet, jmf. side 87. Også i forhold til ”mellomlagene” var det mye i norsk arbeiderbevegelse som minnet om Bernsteins versjon av marxismen. Se Lorenz 1972, side 69ff.

Boka til Karlsen ble som sagt delt ut til alle delegatene på kongressen i 1977 og var trolig også diskutert innad i LO før den tid. Også etter kongressen ble boka brukt som en referanse i den pågående samtalen om LOs situasjon.¹⁵⁵

Innenfor LO ble likevel ulike betydninger av arbeid og arbeidere mobilisert i forskjellige sammenhenger. ”At begrepet ’arbeider’ har forandret seg med samfunnsutviklingen, slik at det ikke lenger omfatter det vi kan kalle kroppsarbeidere”, [det har trolig falt ut et ”bare” før ”omfatter”, min anmerkning] sa Tor Aspengren i en tale 1. mai 1977. Men i organisasjonskomiteens innstilling til kongressen i samme år ble det skilt mellom arbeidere på den ene siden og ”sysselsatte [...] i offentlig og privat tjenesteyting, i utdanningsinstitusjonene, i sosialt vern og helsestell, varehandel, offentlig administrasjon osv.” på den andre.¹⁵⁶ Skillene var der altså fremdeles.

Det kanskje viktigste forskjellsskapende elementet i diskursen var forestillingen om hva som var produktivt eller verdiskapende virksomhet. Det som skilte Nordahls ’nye grupper’ fra arbeiderne, var at de nye gruppene var beskjeftiget i ”[y]rker som ikke er direkte produktive”. I LO var det lenge industrien som hadde den privilegerte rollen av å være verdiskapende.

Rune Slagstad har vist hvordan industriell modernisering hadde en helt sentral rolle i arbeiderbevegelsens ideologi og politikk i etterkrigstiden.¹⁵⁷ Det var industrien som skulle skape vekst og velstand, det var her verdien som sikret velferden ble skapt. For LO var dette nærmest selvsagt og i de første tiårene etter 1945 ble det stilt få spørsmål ved moderniseringslinjen og ved det økonomiske grunnsynet den var en del av. Økonomiens ”forkjørsrett”, som historikeren Terje Halvorsen kaller det i sin studie av LOs produktivitetsarbeid i etterkrigstiden, ble i liten grad problematisert og kostnadene i form av miljøødeleggelser og et hardt arbeidsmiljø ble bagatellisert.¹⁵⁸ Samtidig ble økonomi og næringspolitikk oppfattet som grunnleggende, slik det også ble i arbeiderbevegelsens historiefortelling (jmfr. drivkreftene i historien, side 78), og synet på disse spørsmålene fikk dermed virkning også på andre områder.

¹⁵⁵ Se blant annet Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Tor Halvorsen: ”Fagbevegelsen og samfunnet” Sørmarka 3. oktober 1978.

¹⁵⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0100. Organisasjonskomiteen – innstilling til kongressen. 30.8.1976.

¹⁵⁷ Slagstad 1998, side 221–230.

¹⁵⁸ Halvorsen 2000, side 228–229.

I handlingsprogrammene som ble vedtatt på kongressene i 1970-årene, var næringspolitikk lik industripolitikk. Ingen andre næringer ble omtalt, mens det ble stilt en rekke krav om at myndighetene måtte støtte og videreutvikle norsk industri. Men i motsetning til den ukritiske optimismen fra de første tiårene etter krigen hadde det sneket seg inn en tvil om industrien utelukkende hadde en positiv rolle. Fra 1969–1970 ble det i økende grad stilt spørsmål ved de helsemessige konsekvensene kravet om stadig økt produktivitet hadde ført til. Denne bekymringen ble knyttet til behovet for en ny arbeidsmiljølov som ble vedtatt av Stortinget i 1977.¹⁵⁹ I programmet fra 1977 het det riktignok at "[d]et moderne industrisamfunnet sikrer de fleste mennesker en materiell levestandard". Men samtidig ble det pekt på at moderne teknologi og arbeidets organisering også skapte sosiale og helsemessige problemer. Forurensing og miljøspørsmål fikk også LO til å stille spørsmålstegn ved uhemmet industriell vekst. Ved kongressen i 1973 sto miljøspørsmålene sentralt, og det ble uttrykt en viss skepsis til den dominerende vekstpolitikken. Senere på 1970-tallet og i første halvdel av 1980-tallet var oppmerksomheten om miljøspørsmål mindre, men skepsisen var likevel til stede.¹⁶⁰ Det ble altså stilt spørsmålstegn ved vekstens kostnader, men verken miljøspørsmål, sosiale problemer eller helsemessige belastninger knyttet til industrien rokket ved troen på at det nettopp var industrien som skapte verdiene i samfunnet. 1. mai 1979 kunne Tor Halvorsen slå fast at "[i]ndustrien er av avgjørende betydning for hele vår økonomi, og må prioriteres i tråd med dette", og at den også "danner grunnlaget for nær sagt all annen økonomisk virksomhet, og den danner grunnlaget for økt menneskelig engasjement og økt trygghet."¹⁶¹ For Halvorsen var dette nærmest et fundamentalistisk ståsted: "Industriens betydning for det øvrige samfunn er en del av de grunnsetninger LO bygger sin politikk på."¹⁶² Industriens primat fikk, som vi skal se senere i kapitlet, sitt institusjonelle uttrykk i de ulike næringers rekkefølge i de sentrale tarifforhandlingene.

I LO fikk industrien en betydning som gikk ut over det økonomiske. Historiefortellingen ga kraft til dette. Det var industrien som i sin tid hadde skapt liv til et stagnert samfunn. "Framveksten av industrien var den faktor som betydde mest for Norges posisjon i det internasjonale selskap [...] Rundt om i landet ble tidligere bortgjemte daler og

¹⁵⁹ Halvorsen 2000, side 230ff.

¹⁶⁰ Om LOs miljøpolitikk se Byrkjeland 2000.

¹⁶¹ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus til tale 1. mai 1979, Bergen og Stord.

¹⁶² Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: Den aktuelle situasjonen. Norsk gullsmedarbeiderforbund's landsmøte 8. juni 1979.

jordbruksbygder omgjort til pulserende industristeder”, sa Tor Halvorsen i en tale på industriarbeiderdagene på Rjukan.¹⁶³ Men når industrien ved inngangen til 1980-årene var truet med nedleggelse, var gleden over utviklingen omdannet til dyp bekymring:

Kan dere tenke dere Grenlandsområdet uten industriarbeidsplasser? Prøv å forestille dere dette området preget av offentlig service, offentlig forvaltning og privat tjenesteyting? Hvordan ville det oppleves av tusener av mennesker? Mennesker som er oppvokst med og formet av et industrisamfunn. Jeg tror det vil skape en rotløshet uten sidestykke. Det vil skape store sosiale problemer. Grunnen er meget enkel: Det må for oss alle være en sammenheng mellom den tid vi lever i og vår historie. Forutsetningen for at vi skal oppleve en slik forankring er at vi fortsatt kan opprettholde industriell virksomhet både her i Grenland og i Norge for øvrig.¹⁶⁴

I sammenheng med Norges framtidsutsikter som en betydningsfull oljenasjon framholdt han også industriens betydning utover den rent økonomiske:

Enkelte regner åpenbart med at vi i det framtidige samfunn skal leve av å informere – og administrere hverandre. De synes å glemme at selve verdiskapningen i vårt samfunn skjer andre steder. Industriell virksomhet har fortsatt stor betydning i Norge, og den vil ha det også i 80-åra. Det er derfor av stor betydning at vi fører en politikk som gjør det mulig å opprettholde og utvikle en betydelig industri sektor også i framtida. Oljen kan ikke erstatte dette. Og selv om den kunne erstatte industrien – i den forstand at vi benyttet oljen som byttmiddel mot forbruksvarer – ville fagbevegelsen kjempe med nebb og klør for å opprettholde en omfattende industriell virksomhet i vårt samfunn.

Grunnen til dette er ikke alene økonomisk. Den er like mye historisk og kulturell. Hele den bevegelse vi tilhører har sine røtter i industrialiseringen. Vi har kanskje lagt for liten vekt på hva slike røtter egentlig betyr for arbeiderbevegelsen og for vårt samfunn.

I de senere åra har vi blitt mer oppmerksomme på at vi kanskje er i ferd med å miste deler av vår egen historie. Gamle tradisjonelle yrker var i ferd med å forsvinne, og igjennom dem verdifulle deler av vår kulturarv. Det er disse tradisjonene som har gitt oss identitet som folkebevegelse. En identitet som har satt sitt preg på hele samfunnet. Våre arbeidersanger uttrykker dette forholdet langt bedre enn all verdens statistikk.

Jeg skal ikke henfalle til drømmer om gamle dager. Det er 80-åra vi snakker om. 1950- 60- og 70-åra ligger bak oss. De er og blir historie. Men de representerer erfaringer som forteller at et samfunn uten en velutviklet industri ikke bare er et samfunn i økonomiske vanskeligheter. Det er også et samfunn der store grupper har mistet sammenhengen mellom sin historie og sin daglige tilværelse. Et slikt samfunn vil skape rotløshet i store grupper av befolkningen.¹⁶⁵

Industrien skapte altså verdiene som resten av samfunnet bygde på, her skjedde ”selve verdiskapningen”. Men industrien hadde også en eksistensiell betydning både for folks daglige tilværelse og for fag- og arbeiderbevegelsen. Mens industri vanligvis ble knyttet til de mer ’harde’ samfunnsmessige realitetene som økonomi og teknikk, knyttet Halvorsen her industrien også til de mer meningsskapende sidene ved tilværelsen. Med ord som

¹⁶³ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: Industriarbeiderdagene på Rjukan, åpning 21. juni 1978.

¹⁶⁴ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0005. Manus: Foredrag i Porsgrunn 10. mars 1980.

¹⁶⁵ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0005. Manus: Fagbevegelsens politikk for full sysselsetting. Oslo 1. desember 1980.

”kulturarv”, ”identitet”, ”røtter” og ”tradisjon” ble det skapt forbindelseslinjer til historiske og kulturelle prosesser. En bevaring av industrien var viktig for å opprettholde forbindelseslinjene til folks fortid, noe annet ville skape ”rotløshet”. Befolkningens behov for historiske sammenhenger ble også knyttet til arbeiderbevegelsens identitet, der bruken av ord som ”vår” og ”våre” uttrykte den samme glidende overgangen mellom arbeiderbevegelsen og nasjonen som vi fant hos Nordahl og som ble understreket av historiefortellings sammensmelting av arbeiderbevegelsens og nasjonens historie. Selv om Halvorsen her også poengterte den tidligere påpekte ambivalensen i forhold til historiens betydning – ”Jeg skal ikke henfalle til drømmer om gamle dager” – understreket han her historiens viktighet for arbeiderbevegelsen. Men denne rollen var samtidig industriens fortjeneste, det var den som skapte forbindelseslinjene mellom nåtid og fortid. Med denne flerfoldige og helt avgjørende betydningen var det ikke rart industrien måtte forsvares med ”nebb og klør”.

De tekniske funksjonærene og ingeniørene i industrien fikk i denne forståelsen en mellomstilling. De var industriens menn og ble sett på som viktige i produksjon og teknologiutvikling og dermed for verdiskapningen i samfunnet. Men de var samtidig ikke arbeidere, de tok ikke direkte del i det vareproduserende arbeidet. Men som Aspengren påpekte, var det vanskelig å se hvor det ene begynte og det andre sluttet. Som vi så i kapittel 2 hadde LO satset mye på å nå denne gruppen av ansatte helt siden Arbeiderpartiets regjeringsovertakelse i 1935. Men de var likevel noen ’andre’, med spesielle egenskaper.¹⁶⁶

Forskjell på folk

Det skillet mellom arbeidere og ’de andre’ som industriens forrang var med på å konstruere, var ikke uten betydning. Det lå her også en vurdering av menneskelige kvaliteter, av de ulike gruppenes verdigrunnlag og holdninger. La oss gå tilbake til talen som Konrad Nordahl holdt i 1965. Her snakket han om det han kalte de nye gruppene ”hvis mentalitet og kanskje også samfunnssyn kommer til å skille seg mye fra den type mennesker som har vært grunnlaget for fagbevegelsens virksomhet fra den spede begynnelse i det forrige århundre og fram til i dag.” De var som tidligere påpekt strebere, de manglet en omfattende solidaritetsfølelse og de fryktet mer enn noe annet deklassering. Mentaliteten og samfunnssynet til ”den type mennesker som har vært grunnlaget for fagbevegelsen” ble ikke

¹⁶⁶ Mer om LO og tekniske funksjonærer, arbeidsledere og ingeniører, se Olberg et al. 2001.

utdypet, men det er nærliggende å tolke Nordahl i retning av at denne mentaliteten var den solidariteten som eksisterte nærmest naturlig hos industriarbeiderne.

17 år senere, i 1982, holdt Tor Halvorsen en tale der han i enda klarere grad enn Nordahl satt holdninger hos ulike grupper av lønnsmottakere opp mot hverandre. Året før hadde Høyre tatt over regjeringsmakten etter et valgnederlag for Arbeiderpartiet, og Halvorsen uttrykte bekymring over Høyres framgang. ”Er vi kommet i en situasjon der vi først og fremst handler ut i fra våre egne kortsiktige interesser?” var spørsmålet han stilte og svarte bekreftende på. Årsaken til dette fant han i utviklingen av arbeidslivet:

I dagens arbeidsmarked er det ikke lenger industriarbeideren som utgjør flertallet.
[...]

I løpet av 70-åra har det i første rekke vært de offentlige og private tjenestene som har økt. Innenfor disse områdene finner vi helt andre holdninger og tradisjoner. Vi finner andre arbeidskontrakter, lønssystemer og karrieremønstre. I det stor grad er det hele basert på individuell framgang. Tradisjonelle faglige organisasjoner spiller ikke samme rolle som i industrien.

Derimot har vi sett at det har vokst fram andre typer faglige organisasjoner. Dette har i første rekke vært organisasjoner som har hatt til oppgave å ivareta spesielle yrkesgruppers posisjon på arbeidsmarkedet. Deres oppgave har vært å sørge for at den gruppen de representerte fikk bedre forhold enn andre grupper både lønsmessig og avansemessig. Deres lønnskrav har ikke i første rekke vært å finne fram til et rimelig forhold mellom priser og lønninger. Utgangspunktet har vært å sørge for at de fikk bedre forhold til andre grupper. På den måten har vi fått en rekke faglige organisasjoner utenfor fellesskapet [s]om i første rekke har styrket samholdet mellom arbeidstakere med lik utdanning og ikke mellom ulike grupper av arbeidstakere. Samfunnssolidariteten er avløst av en snever gruppesolidaritet.

Vi har med andre ord fått et arbeidsliv som i stadig sterkere grad preges av grupper som står uten de tradisjoner som lå til grunn for de grupper som dannet arbeiderbevegelsen. Samtidig blir det stadig klarere for oss at den makt du har er knyttet til yrke, og til funksjoner i samfunnet. Dette er grupper som ikke normalt behøver å være redde for sine arbeidsplasser. De er ikke avhengig av å konkurrere i et internasjonalt marked.

[...]

Til sammen har denne utviklingen ført oss i retning av et samfunn der store grupper av mennesker dyrker seg selv og lider av mangler på følelsesmessig dybde som gjør det mulig å opptre solidarisk med andre.¹⁶⁷

Vi kan i denne talen til Halvorsen finne igjen mange av de samme elementene som Nordahls tale inneholdt. Påpekningen av strukturelle endringer der grupper i tjenesteytende næringer vokste på bekostning av industriarbeiderne, var den samme. Dette var, ifølge Halvorsen, grupper med ”helt andre holdninger og tradisjoner” enn industriarbeiderne som hadde vært ”grunnfjellet” i arbeiderbevegelsen. Nordahl snakket om en ny ”mennesketype” med en annen mentalitet og et annet samfunnssyn enn de som hadde lagt ”grunnlaget for fagbevegelsens virksomhet.” Både Nordahl og Halvorsen pekte på at disse gruppene først

¹⁶⁷ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006. Manus: Akershus Arbeiderpartis jubileumsmøte 25. november 1982.

og fremst var opptatt av forholdet til andre grupper av arbeidstakere. Hos Nordahl fryktet de "at andre grupper skulle gå forbi dem lønnsmessig og sosialt", at de skulle bli "deklassert". Halvorsen mente at lønnskravene til disse gruppene handlet om å få "bedre forhold enn andre grupper både lønnsmessig og avansemessig." Begge konkluderte med at samfunnssolidariteten var avløst av en snever gruppesolidaritet. Felles for begge talene var en mistenkeliggjøring av disse nye gruppene, de ble tillagt en rekke sterkt negative kjennetegn i kraft i sitt arbeid. Halvorsen gikk kanskje lengst der han beskrev disse gruppene som selvdyrkere og mennesker som led av "mangler på følelsesmessig dybde."

Likheten i de to talene forteller om en kontinuitet i LOs holdninger ovenfor de 'andre', de som ikke er industriarbeidere. Men det hadde skjedd en utvikling. Mens Nordahl stilte spørsmål om hvor disse gruppene ville ende politisk og faglig, satt Halvorsen med svaret. Det hadde vokst fram det han kalte "andre typer faglige organisasjoner" som ivaretok disse gruppenes interesser. Disse gruppene og organisasjonene hadde også makt i kraft av den posisjonen de hadde på arbeidsmarkedet. Ifølge Halvorsen trengte de heller ikke å være redde for sine arbeidsplasser og konkurrerte ikke på et internasjonalt arbeidsmarked. Halvorsen knyttet med dette kritikken av disse gruppene til en mangel på moderasjon i lønnsoppgjørene. Et viktig element i LOs argumentasjon for moderasjonslinjen i tariffoppgjørene, var, som vi skal se senere, hensynet til sysselsetting og internasjonal konkurranse.

Litt senere i talen stilte Halvorsen også spørsmålet om hva arbeiderbevegelsen skulle gjøre i en slik situasjon. Som for Nordahl var det for Halvorsen et dilemma:

Skal vi forlate våre prinsipper om en [sic] solidarisk samfunn å [sic] redusere et faglig/politisk samarbeid? Eller skal vi i en ny virkelighet holde fast ved at fortida er vårt politiske skattekammer som vi også i framtida kan trekke veksler på og som vi trenger for å handle opp med de som vi[l] svekke våre grunnleggende verdier.¹⁶⁸

Som spørsmålsformuleringen la opp til, var Halvorsens svar å beholde prinsippene om et solidarisk samfunn. Han tok dermed ikke til orde for en nyvurdering av politikken som Nordahl hadde gjort. For Halvorsen var svaret først og fremst å omdanne organisasjonen for å gjøre den mer effektiv.

"Hva skjer i fagbevegelsen?"

Sammenhengen mellom yrke, utdanning og arbeidssituasjon på den ene siden og holdninger og mentaliteter på den andre var felles for talene til Nordahl og Halvorsen. Denne

¹⁶⁸ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006. Manus: Akershus Arbeiderpartis jubileumsmøte 25. november 1982.

strukturalistiske forklaringsmodellen finner vi også i rapporter og bøker fra miljøer av samfunnsforskere som LO hadde nær kontakt med. En av disse var den før omtalte boka av Jan Erik Karlsen, *Hva skjer i fagbevegelsen?*, som ble lagt fram på LO-kongressen i 1977.

Karlsens bok framstilte seg som en undersøkelse av LO-medlemmers vurdering av en del faglige spørsmål, basert på en spørreundersøkelse gjennomført i 1976. Men de tre første kapitlene, i realiteten mer enn halve boka, omhandlet derimot oppslutning om fagbevegelsen, fagbevegelsens virkeområde og organisasjonsform uten tilknytning til spørreundersøkelsen.¹⁶⁹ Det første kapitlet som omhandlet årsaker til den varierende oppslutningen om LO, tok nettopp opp sammenhengen mellom arbeidssituasjon og medlemskap i fagbevegelsen. Fagbevegelsen var i denne sammenheng LO. Lønnstakerorganisasjoner utenfor LO var, ifølge boka, ”ikke masseorganisasjoner, men har tvert imot en sterk laugskarakter idet siktemålet ensidig er å fremme én særlig yrkesgruppes interesser.”¹⁷⁰ En oppslutning om disse ble dermed tolket som et utslag av minsket fagforeningsbevissthet på linje med en økning i antall uorganiserte.¹⁷¹

Karlsen fant forskjeller i organisering mellom vareproduserende og tjenesteytende sektorer. Årsakene til disse forskjellene ble gruppert i henholdsvis trekkfaktorer og skyvefaktorer. Trekkfaktorer var egenskaper ved fagbevegelsen som tilbud, organisasjonsapparat, mulighet for interesseartikulasjon og faglig tradisjon. Skyvefaktorer var egenskaper knyttet til arbeidstakerne, der arbeidssituasjonen var det viktigste. Skyve- og trekkfaktorene ble sett på som uavhengige av hverandre. Folks motiv for å slutte opp om fagbevegelsen ble i liten grad drøftet, i stedet etablerte Karlsen mer eller mindre automatiske koblinger mellom trekk- og skyvefaktorene på den ene siden og oppslutning om fagbevegelsen på den andre. I de tjenesteytende næringene var skyvefaktorene knyttet til de tekniske og sosiale produksjonsforholdene og virket svakere i retning av fagorganisering enn i den vareproduserende industrien. Dette ble gjort til hovedforklaringen på LOs manglende oppslutning innenfor den tjenesteytende sektoren.

Fagbevegelsen bygde ifølge boka på en indre solidaritet, der svake grupper fikk hjelp av et sterkere kollektiv. ”Ikke alle grupper er villig til å godta et slikt solidarisk likhetsprinsipp”, skrev Karlsen.

Særlig gjelder det lønnstakere som ofte på grunn av biologisk eller sosial arv eller ved å ha fått en utdanning samfunnet har særlig bruk for, kan skaffe seg en bedre posisjon ved å unndra

¹⁶⁹ Kapittel 4 har da også samme tittel som boka: ”Hva skjer i fagbevegelsen”

¹⁷⁰ Karlsen 1977, side 38.

¹⁷¹ Karlsen 1977, side 19.

seg den særlige form for resultatlikhet som fagbevegelsen tilsikter. Disse danner gjerne sine egne yrkes- eller fagsammenslutninger med sterke profesjonaliseringskrav knyttet til en formell kompetanse oppnådd gjennom en spesiell utdanning. Slike sammenslutninger er aldri masseorganisasjoner, men sammenslutninger som tar sikte på å rendyrke profesjonens eller yrkesgruppens krav ved å gjøre bruk av dens særlige kvalifikasjoner som forhandlingsargument.¹⁷²

Her ble det altså etablert en forskjell på folk, ikke uten et preg av normativ stillingtaken; de gruppene det her var tale om unndro seg fagbevegelsens solidaritet. Utdanning og formell kompetanse ble dermed en av trekkfaktorene som virket mot fagorganisering, det vil si tilslutning til LO. Generelt så

funksjonær-, tjeneste- eller embetsmannsgrupper [...] mer praktisk enn ideologisk på det å være medlem i en arbeidstakerorganisasjon. Derfor vil det være lettere for disse å slutte seg til en organisasjon som framhever yrkesgruppens særpreg [...] enn å underkaste seg fagbevegelsens kollektive solidaritet.¹⁷³

Skillet mellom arbeider og funksjonærer var, som jeg har vært inne på tidligere, sentralt i Karlsens bok. Forskjellene mellom de to gruppene var viktige for å forklare hvorfor den ene gruppen sluttet opp om fagbevegelsen, mens den andre ikke gjorde det. Produksjonsbetingelsene for arbeiderne fremmet kollektivismen og organisasjonstilslutning, mens den hierarkiske strukturen funksjonærer jobbet innenfor fremmet individualisering framfor kollektiv solidaritet og var dermed et hinder for tilslutning til fagbevegelsen. Karlsen pekte riktignok på at det var forskjell på funksjonærer, og at enkelte hadde arbeidsbetingelser som nærmert seg arbeiderne. For disse gruppene var derfor organisasjonstilbøyeligheten større enn for resten av funksjonærgruppene.

Denne strukturelle årsakssammenheng ga en plausibel forklaring på LOs problemer: Den relative tilbakegangen var et resultat av endringene i næringsstrukturen. Nå framholdt Karlsen også at dette ikke sa noe om botemidlene, han pekte tvert om på at fagbevegelsens funksjon og organisasjonsmønster ”kan komme til å spille en selvstendig rolle i forhold til om arbeidstakere vil organisere seg.”¹⁷⁴ Slik sett åpnet han for at fagbevegelsen ikke bare skulle forholde seg passivt til utviklingen, men prøve å vinne fram i et nytt terreng. Men forståelsen av de strukturelle sammenhengene ga likevel næring til det jeg har kalt LOs dilemma: En tilnærming til disse nye gruppene kunne måtte gå på bekostning av fagbevegelsen verdigrunnlag.

¹⁷² Karlsen 1977, side 16.

¹⁷³ Karlsen 1977, side 55.

¹⁷⁴ Karlsen 1977, side 83.

LOs dilemma

For LO innebar denne forståelsen altså et dilemma. For å beholde den styrken og innflytelsen det lå i å være den største lønnstakerorganisasjonen, måtte LO vinne oppslutning blant ”de nye gruppene”. Men fordi disse gruppene hadde et annet verdigrunnlag enn arbeiderbevegelsen, måtte LO gå på akkord med sine prinsipper om solidaritet og fellesskap for å klare seg i konkurransen mot andre lønnstakerorganisasjoner om medlemmer. Nordahl hadde allerede i 1965 stilt opp utfordringen og også gitt et svar: Fagbevegelsen var nødt til å lempe på sine prinsipper for å vinne de nye gruppene som ikke hadde den iboende solidaritetsfølelsen som fagbevegelsens kjernetropper hadde. For Nordahl var dette en heroisk vei, for andre kunne det være et svik.

Dette dilemmaet finner vi igjen i flere av debattene som foregikk i LO. Jeg vil skissere tre av disse debattene for å vise hvordan denne strukturelle forklaringsformen fikk betydning. I senere kapitler vil jeg komme nærmere tilbake til utviklingen på disse områdene. De tre områdene er debatten om LOs organisasjonsform, diskusjonen rundt det faglig-politiske samarbeidet og debatten rundt enkelte elementer i lønnspolitikken.

I organisasjonsdebatten kan dilemmaet kort beskrives som følgende: En organisasjonsmodell basert på industriforbundsformen ville være den ”beste”, den som i størst grad ivaretok idealene om en solidarisk og samlende fagbevegelse. Men ”de nye gruppene” var ikke interessert i solidaritet, men i yrkes- og profesjonsorganisering. Å holde på den ideelle organisasjonsmodellen ville derfor hindre LO i å beholde styrken som mange medlemmer gir. Historikeren Arnfinn Malme har vist hvordan dette dilemmaet preget organisasjonsdebatten i LO fram mot kongressen i 1977, samtidig som han skriver seg inn i det samme forståelsesmønsteret som var opphav til dilemmaet:

Men samtidig som Landsorganisasjonen sårt trenger økt oppslutning for å holde stand mot konkurrerende lønnstakerorganisasjoner, kan den heller ikke tone sin politiske forankring ytterligere ned uten at dette vil skape problemer med den ”proletære” delen av medlemsmassen. I dette ligger fagbevegelsens dilemma.¹⁷⁵

Malme påpekte hvordan dilemmaet spilte en rolle i organisasjonskomiteens debatter både før kongressen i 1973, og særlig under arbeidet med innstilling til ny organisasjonsstruktur foran kongressen i 1977. Her foretok organisasjonskomiteen en kuvending og ville ikke gå inn for en drastisk endring av organisasjonen. Retretten i forhold til en gjennomføring av industriforbundsformen ble gjort med henvisning til konkurransen om medlemmer.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Malme 1979, side 186.

¹⁷⁶ Malme 1979, side 163–166, se også Malme 1993.

Kongressen i 1977 gjorde dermed ikke noe vedtak om omorganiseringen, og også i senere debatter var dilemmaet til stede og var med på stoppe endringer i LOs organisasjonsstruktur.

Diskusjonene rundt LOs nære samarbeid med Arbeiderpartiet var det andre området der dilemmaet ble utspilt. Det faglig-politiske samarbeidet ble sett på som sentralt for å sikre LOs politisk innflytelse. Dette samarbeidet var også et viktig element i arbeiderbevegelsens historiefortelling og ofte begrunnet med sterke metaforer der det ubrytelige ble understreket. LO og Arbeiderpartiet var ”siamesiske tvillinger”. Problemet var at ”de nye gruppene” ble oppfattet som mer skeptiske til et samarbeid med Arbeiderpartiet enn de tradisjonelle medlemsgruppene i LO, og slik sett stengte dette samarbeidet for rekrutteringen. Å holde fast på det faglig-politiske samarbeidet kunne derfor svekke den innflytelsen LO hadde, både politisk og faglig, i kraft av å være den dominerende lønnstakerorganisasjonen. Det var derfor krefter sentralt innen LO som alt på midten av 1960-tallet tok til orde for en revurdering av dette samarbeidet. Odd Højdahl, som var formann i Statstjenestemannskartellet, og Thorvald Karlsen, formann i NTL, gikk da inn for å løsne på båndene mellom LO og Arbeiderpartiet. Begrunnelsen var rekrutteringsproblemene som Statstjenestemannskartellet og særlig NTL hadde. Med utgangspunkt i en undersøkelse av Egil Fivelsdal, hevdet de at det var en utbredt skepsis til det faglig-politiske samarbeidet blant funksjonærene og at dette hindret rekrutteringen til LO. I tråd med Konrad Nordahls tale fra kongressen i 1965 var de villig til å starte den ”smertefulle omstillingsprosessen” for å hindre at LO ble redusert til en ”rettroende menighet”. Men forslaget ble møtt med en blank avvisning og skarp kritikk fra både LO-ledelsen og Arbeiderpartiet. Odd Højdahl ødela med utspillet kanskje sine sjanser til senere å bli LO-formann.¹⁷⁷

Men selv om LO-ledelsen reagerte skarpt på ideene til Højdahl og Karlsen, fortsatte debatten om det faglig-politiske samarbeidet, særlig i NTL. Men den typen argumentasjon som disse to hadde ført fram; at LO måtte gå inn for å løsne på samarbeidet for å vinne innpass blant nye grupper, ble trengt i bakgrunnen til fordel for innvendinger mot det faglig-politiske samarbeidet fra venstresiden i LO. Denne hevdet at LO gjennom dette samarbeidet ble en ukritisk forsvarer av Arbeiderpartiet og at hensynet til partiet gikk utover lønnstakernes interesser. Lojale arbeiderpartifolk som Karlsen og Højdahl ville nødig bli tatt til inntekt for denne typen argumentasjon og la seg lavt i en diskusjon om det faglig-politiske samarbeidet som utviklet seg til å bli en kamp mellom den etablerte LO-ledelsen

¹⁷⁷ Messel 1997, side 147–161. Om spekulasjoner rundt Højdahls kandidatur som LO-formann se *Dagbladet* 19.6.1976.

og en venstreopposisjon.¹⁷⁸ Det var først da motsetningene mellom opposisjon og LO-ledelse endret karakter utover på 1980-tallet, at dette dilemmaet igjen fikk en betydning i debatten om det faglig-politiske samarbeidet.

Lønns- og tariffpolitikken vil straks bli behandlet, men jeg vil skissere opp hvordan dilemmaet artet seg der også nå. Her var det kravet om utjevning som skapte det nærmest uløselige problemet i forhold til rekrutteringen. Den stadig sterkere fokuseringen på en lavtlønnsprofil ved tariffoppgjørene ble sett på som et hinder for LO i å nå grupper som tradisjonelt hadde vært oppfattet som midlere og høyere lønte. Disse gruppene kunne da velge å stå utenfor organisasjonene eller organisere seg i en av de andre lønnstakerorganisasjonene. I offentlig sektor ble LOs problemer forsterket av en forpliktelse i forhold til det som ble kalt *hovedkursmodellen*.¹⁷⁹ I LOs tolkning gikk den i korthet ut på at konkurranseutsatt industri, eller industri overhode, skulle være lønnsledende. Å støtte kravene til ansatte med midlere eller høyere lønninger i det offentlige ble dermed dobbelt vanskelig, det ville både bryte med en rettferdighetsnorm og med det som ble oppfattet som en ansvarlig økonomisk politikk. Dette førte til at LO tapte i kampen med de andre organisasjonene, men der kunne de likevel ha en kontroll over lønnsprofilen gjennom regulativet. I privat sektor førte det til at lønnsdanningen for disse gruppene var ute av kontroll. På 1970-tallet var det vanskelig å ta opp disse spørsmålene, men enkelte ganger pekte representanter for kartellforbundene på problemet. I representantskapets diskusjon om prosent- eller kronetillegg i oppsummeringen av mellomoppgjøret i 1975 pekte Per Arne Torvik fra Telefolkenes Fellesforbund på at LO ønsket å satse mer på få tilslutning fra grupper som da ikke var med og hevdet at tariffpolitikken da var vesentlig:

Skal man få tilslutning av disse grupper, så gjelder det vel ikke i enhver situasjon å provosere og trekke inn samtlige som om de skulle være høytlønte. Jeg tror at denne bevegelsen ikke kan være disse gruppene foruten. En må derfor skjerpe seg i den retning jeg antyder for å få dem med.¹⁸⁰

Retningen han hadde antydnet var å sørge for at ikke bare de lavtlønte skulle sikres reallønnsframgang. Han fikk forsiktig støtte av Statstjenestemannskartellets formann Albert Uglem som også ved andre anledninger tok opp problemene med rene kronetillegg framfor prosenttillegg. Men med den stadig sterkere understrekningen av LOs lavtlønnsprofil og tilslutning til hovedkursmodellen, var dette problemstillinger som var vanskelig å reise.

¹⁷⁸ Om denne utviklingen i NTL, se Messel 1997, side 161–167.

¹⁷⁹ Jeg kommer tilbake til hovedkursmodellen senere i kapitlet.

¹⁸⁰ LO: Protokoll fra representantskapsmøte 10. september 1975, side 30.

Først i 1990-årene skulle denne utgaven av dilemmaet for alvor få spille med i den lønns- og tariffpolitiske diskursen.

Samfunnsansvar og lønnspolitikk

Lønns- og tariffpolitikken må kunne sies å være det sentrale virksomhetsfeltet for de ulike arbeidstakerorganisasjonene. Forhandlinger om arbeids- og lønnsvilkår var på sett og vis hele meningen med arbeidstakerorganiseringen. For LO har forhandlinger og annet arbeid med lønns- og tariffpolitikken alltid stått sentralt og opptatt hoveddelen av organisasjonens ressurser. Tarifforhandlingene var en understrekning av rollen organisasjonen hadde som en arbeidstakerorganisasjon med en motpart, arbeidsgiverne, på den andre siden av bordet, også rent bokstavelig. Det var her LO var seg selv.

Men lønns- og tariffpolitikken, som etter hvert ble inntektspolitikk, inneholdt mer. Den bygde på en samfunnsøkonomisk forståelse av hvordan det byggverket arbeiderbevegelsen hadde skapt skulle bevares og videreutvikles. Den inneholdt ulike rettferdighetsnormer som av og til kunne virke motstridende. Den foregikk innenfor institusjonelle rammer som også talte sitt språk om hva som var viktig. LOs lønns- og tariffpolitikk var samtidig, som vi så vidt var innom i forrige delkapittel, en arena for kampen om medlemmer og et sted der det vi har omtalt som LOs dilemma, utspilte seg. Den var altså en viktig del av den diskursen jeg ønsker å undersøke.

Det er ikke meningen her å gi et fullstendig bilde av LOs lønnspolitikk. Det ligger utenfor avhandlingens rammer. Jeg ønsker å undersøke hvordan lønns- og tariffpolitikken var innvevd i de fortellinger og forståelsesrammer som LO møtte de utfordringene organisasjonen sto ovenfor, og i hvilken grad de var med på å konstruere forskjeller mellom ulike grupper av arbeidstakere.

LOs representantskap var den viktigste arenaen for diskusjoner om LOs lønnspolitikk og debattene her vil bli lagt vekt på i det følgende. Men lønnsoppgjørene talte også gjennom resultatene. Disse var til en viss grad uttrykk for hvilke prioriteringer LO-ledelsen hadde gjort i forhandlingssituasjonen; hva den oppfattet som mer eller mindre viktig. Blant annet kan aksepteringen og fastholdelse av lønnsglidningen innenfor enkelte tariffområder tolkes som om LO snakket med to tunger. De sentrale oppgjørene kunne ha en lavtlønnsprofil, mens lønnsglidning ofte ga mest til de av LO-medlemmene som på forhånd tjente relativt godt. Samtidig inneholdt debattene i representantskapet også oppsummeringer av tariffoppgjørene, og resultatene ble slik sett inkorporert i den delen av den lønnspolitiske

diskursen som foregikk i dette organet. Møtene i representantskapet var lukket for utenforstående, men en fyldig protokoll ble offentliggjort i etterkant.

Tarifforhandlinger og LOs lønnspolitikk er berørt i en rekke undersøkelser. Flere forbundshistorier har behandlet dette temaet, men da fra forbundenenes perspektiv. Mange av dem inneholder likevel viktige oppslag om LOs prinsipielle linjer. Jan Heiret har i sine arbeider om norske arbeidslivsrelasjoner behandlet LOs lønnspolitikk,¹⁸¹ og Inger Bjørnhaug m.fl. tar også opp temaet i en bok skrevet ved LOs 100 års jubileum.¹⁸² Begge disse tekstene bygger for øvrig, mer eller mindre kritisk, på arbeidene til sosiologen Geir Høgsnes, som jeg vil komme tilbake til straks. Hans Otto Frøland har i sin doktorgradsavhandling undersøkt den norske inntektspolitikken i perioden 1950 til 1965 og har i andre sammenhenger ført noen av disse resultatene videre fram i tid.¹⁸³ I større grad enn flere av de tidligere nevnte, drøftet Frøland her de mer prinsipielle linjene i LOs tariffpolitikk. Torgeir Aarvaag Stokke har i sin avhandling behandlet lønnsforhandlinger og konfliktløsninger i Norge for perioden 1978 til 1994.¹⁸⁴ Stokke fokuserte her på utviklingen av selve forhandlingene og på hvordan konfliktene ble håndtert av partene. Et av utgangspunktene var partenes standpunkter og krav, og LOs lønnspolitikk ble behandlet flere steder i avhandlingen. Men de mer overordnede og artikulerte prinsippene for LOs lønnspolitikk var ikke et tema for Stokke.

Det var de derimot i sosiologen Geir Høgsnes' avhandling om rettferdighetsnormenes betydning for lønnsforhandlingene.¹⁸⁵ Først er det nødvendig med en drøfting av hans bruk av normer i forhold til mitt utgangspunkt. Høgsnes advarte mot å se på påkallingen av rettferdighetsnormene som utelukkende strategisk begrunnet, altså at de skulle være en form for kamuflasje som dekket over de 'egentlige' interessene. Høgsnes' begrunnelse var her inspirert av Jon Elster, som har påpekt at aktørene riktignok kan henvise til normer for å fremme egeninteresse, men at dette ikke kan "være hele historien". For det første måtte noen ta normene alvorlig hvis det skulle være mulig å bruke dem manipulatorisk, og for det andre ville ingen ta dem alvorlig hvis de bare dekket over egeninteressene. For det tredje lå muligheten i å bruke normene strategisk i at andre lot dem få forrang i forhold til

¹⁸¹ Heiret 2003.

¹⁸² Bjørnhaug et al. 2000.

¹⁸³ Frøland 1992 og Frøland 1997.

¹⁸⁴ Stokke 1998.

¹⁸⁵ Høgsnes 1994. Han har senere formidlet og utviklet argumentasjonen i en rekke arbeider, for eksempel Høgsnes 1995 og Høgsnes 1999.

egeninteressen. Disse momentene begrenset partenes mulighet til å bruke normene strategisk, men det ville likevel være mulig å spille på dem i forhold til en tredjepart. Men Høgsnes pekte på at konkurransen om publikums gunst naturligvis måtte foregå i all offentlighet, og at dette satte begrensninger på mulighetene for manipulasjon. En beregnende og strategisk bruk av rettferdighetsnormer ville raskt bli avslørt som falskspill.¹⁸⁶ Jeg tror likevel et mer prinsipielt moment som Høgsnes pekte på i forlengelsen av det ovennevnte kanskje var det viktigste. Han hevdet at tradisjonell sosiologisk handlingsteori har skilt skarpt mellom etisk begrunnede eller strategisk begrunnede handlinger, og han argumenterte for at en slik dikotomi var en overforenkling. Aktørers handlinger kunne både være moralsk begrunnet og ledd i en strategisk plan for å fremme egeninteresser. Frøland formulerte det samme i sin oppsummering av LOs politikk:

At Sekretariatets prioriteringer av solidarisk lønnspolitikk og generelle, såkalte sosiale spørsmål fungerte som instrumentelle ressurser i Sekretariatets oppdemningspolitikk, eliminerer naturligvis ikke at prioriteringer også avspeilet en ekte vilje i Sekretariatet til å imøtekomme lavlønsmedlemmenes interesser. Ekte interesseprioritering og legitimering for en bestemt beslutningsatferd kan nemlig meget vel gå hand i hand.¹⁸⁷

Også Høgsnes var inne på at det ville være svært vanskelig å avgjøre hvilke motiver som lå bak handlingene. Jeg vil gå et skritt videre. Innledningsvis argumenterte jeg for at interesser ikke er objektivt gitte, men i stedet diskursivt konstruerte. Det samme må kunne sies om normer. Dikotomien mellom normer og interesser får med dette mindre betydning. Jeg vil i stedet undersøke hvordan artikulerte normer og interesser var innvevd i de fortellinger og forståelsesformer jeg har sett på tidligere i kapitlet.

Realøkonomiske rammer

Tor Aspengren understrekte premissene for LOs tariffpolitikk i sin innledning på LO-kongressen i 1973:

Rammen for begrensningene er til enhver tid og på en avgjørende måte knyttet til den reelle vekst i vare- og tjenestetilbudet. Når vi skal vedta grunnlag for fagbevegelsens tariffpolitikk for en ny kongressperiode, bør vi alle være klar over at dette fortsatt gjelder. Den økonomiske utviklingen vil også i denne perioden bestemme hvor mye vi makter å gjennomføre av vår viktigste målsetting: Heve den reelle levestandard og livssituasjon for våre medlemmer opp på et tiltrengt høyere nivå.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Høgsnes 1995, side 324. Argumentasjonen har for øvrig mange likhetstrekk med Francis Sejersteds analyse av embetsmennenes og den norske rettsstaten på 1800-tallet, noe som også Høgsnes poengterer gjennom en referanse til Trond Nordby.

¹⁸⁷ Frøland 1992, side 570.

¹⁸⁸ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1973, side 98.

På kongressen i 1977 refererte han til vedtakene fra kongressen fire år tidligere og formulerte hovedpremisset på nytt: ”Lønnsøkningen må finne sitt grunnlag i produksjonen.”¹⁸⁹ Produksjonen dannet altså ”grunnlaget” eller ”rammene” for lønnsøkningene.¹⁹⁰ Metaforene viste til noe nærmest absolutt, men det var likevel en fare for at rammene kunne brytes eller at oppgjørene gikk lenger enn det som det var grunnlag for. Konsekvensene var da arbeidsledighet, og full sysselsetting var et overordnet mål, om ikke *det* overordnede målet, for LO. ”Løsningen av andre oppgaver og disposisjoner må innordnes den grunnleggende målsetting om full sysselsetting”, sto det i handlingsprogrammet som ble vedtatt i 1973. Dette ble gjentatt i senere programmer. Programmet fra 1973 fortsatte: ”En nødvendig forutsetning for å kunne realisere målsettingen om full sysselsetting, er at vi har en sterk økonomisk vekst.”¹⁹¹ Lønnskravene måtte derfor underlegge seg begrensingene som den økonomiske veksten satte. I tråd med en økende problematisering av den økonomiske vekstens omkostninger i form av skadelig effektivitetsjag og miljødeleggelser, ble riktignok kravet om sterk vekst moderert til en fortsatt ”rimelig økonomisk vekst” i 1977-programmet, men dette skjedde uten at resonnementet ble endret.¹⁹²

Forestillingen i LO om de økonomiske rammene bygde på sosialøkonomisk teori. Modellen som lå bak, ble utviklet av et utvalg i Finansdepartementet på midten av 1960-tallet og ledet av økonomen Odd Aukrust. Modellen har vekselvis blitt kalt Aukrust-modellen, hovedkursmodellen eller frontfagsmodellen og har vært det som Hans Otto Frøland kaller ”generalteorien om den realøkonomiske ramme i Norge.”¹⁹³ Den har ligget til grunn for arbeidet i Det tekniske beregningsutvalget og har vært akseptert av LO og NAF/NHO. I korte trekk går modellen ut på at priser på varer og tjenester i konkurranseutsatte næringer bestemmes av det internasjonale prisnivået. Med samme produktivitetsutvikling vil produktreallønnen, altså nominell lønn i forhold til produktprisen, i disse næringene måtte følge den internasjonale utviklingen. For å opprettholde balansen i økonomien må lønnsutviklingen i de skjermede næringene følge de konkurranseutsatte

¹⁸⁹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 60.

¹⁹⁰ Se Frøland 1997 om den historiske utviklingen av ”en realøkonomisk ramme”.

¹⁹¹ LO: LOs handlingsprogram (1973), side 26–27.

¹⁹² Om LO og vekstideologi se Byrkjeland 2000 og Halvorsen 2000. Se også underkapittel ”Industriens primat”.

¹⁹³ Frøland 1997, side 11.

næringene. I lønnsoppgjørene må derfor de konkurranseutsatte næringene sette standarden og forhandle først, være frontfag.¹⁹⁴

For LO var konkurranseutsatt sektor synonymt med jern- og metallindustrien, og det var resultatet av forhandlingene om Verkstedsoverenskomsten som satte normene for de andre tariffavtalene. Dette kom klart til syne i rekkefølgen de få gangene det var duket for forbundsvisse oppgjør, som i 1974. Det dreide seg ikke bare om å være først i forhandlingene, men også, og i nær sammenheng med dette, om å være lønnsledende. Lønnsutviklingen i andre tariffområder skulle ikke være større enn i verkstedsindustrien. Dette lå som et underliggende, men ikke uttalt premiss for tariffpolitikken og ble først forsvart når det ble utfordret. Dette skjedde ved inngangen til 1980-årene, og Tor Halvorsen uttrykte i 1982 en bekymring over økt kampvilje blant grupper i offentlig sektor: ”På den bakgrunn kan man ikke se bort fra at fagforeninger av offentlig ansatte, en dag vil kreve å bli lønnsledende. En slik utvikling kan være dypt alvorlig, fordi selve begrepet lønnsevne ikke har noen rimelig mening i offentlig sektor.”¹⁹⁵

I realiteten hadde denne logikken preget lønnsoppgjørene siden krigen, og Stokke har derfor også betegnet Aukrust-utvalgets resultat som en ”*kodifisering* av den forståelse som rådet mellom organisasjonene.”¹⁹⁶ I LO-lederens innledninger til debatten om tariffoppgjøret i LO-sekretariatet sto en gjennomgang av den økonomiske situasjonen alltid sentralt. Nærheten til Aukrust-modellen var åpenbar, og ”konkurransevne” og ”kostnadsnivå” var nøkkelord i utlegningene.¹⁹⁷

Inntektspolitikk ble et viktig begrep for LO i løpet av 1970-årene. Mens organisasjonens handlingsprogram fra 1969 brukte overskrifter som ”En solidarisk lønnspolitikk” og ”rettferdige oppgjørsformer”, var dette i 1973 erstattet med ”En inntektspolitikk for utjamning”. Lønnspolitikken ble med dette inkludert i en mer omfattende inntektspolitikk som både omhandlet myndighetenes forhold til andre grupper i

¹⁹⁴ Jeg bygger her på Longva 2007. Modellen er langt mer kompleks enn det som går fram her, den forutsetter blant annet at kapitalavkastningskravene i Norge også tenderer til å følge de internasjonale kravene. Også valutakurser og produktivitetsendringer er viktige elementer i modellen.

¹⁹⁵ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006. Manus: ”Inntektspolitikk sett med landsorganisasjonens øyne.” Handelshøyskolen i Bergen 14. september 1982.

¹⁹⁶ Stokke 1998, side 141. Se også Frøland 1997.

¹⁹⁷ Dette bygger på en gjennomgang av protokoller fra møter i LOs representantskap i perioden 1971–1979.

samfunnet og LOs egen lønns- og tariffpolitikk.¹⁹⁸ Programmet understreket behovet for en samordning av inntektsoppgjørene, ”men det forutsetter at alle grupper skal være med i samordningen.” Det var nemlig grupper som ikke var med på denne samordningen som ”det store flertall av lønnstakere” var underlagt og dermed unndro seg ”kontroll og koordinering”.¹⁹⁹ Utover på 1970-tallet ble dette i stadig sterkere grad understreket i opplegget til tariffoppgjørene og konkretisert i kravene som LO rettet til myndighetene i forbindelse med de kombinerte oppgjørene. Kravet om samordning var knyttet til moderasjon. ”Når LO legger seg på en måteholdslinje ut fra sysselsettingshensyn, vil det være en ufravikelig betingelse at alle øvrige inntektsgrupper må akseptere en tilsvarende tilbakeholdenhet”, framholdt Tor Halvorsen i 1977 og pekte spesielt på bøndene.²⁰⁰

Debatten om inntektspolitikken i 1970-årene var preget av kraftig inflasjon og tiltagende internasjonale økonomiske problemer. I Norge ble det lenge ført en aktiv motkonjunkturpolitikk, og reallønna steg kraftig fra 1974 etter noen år med svak vekst ved inngangen til 1970-årene. Samtidig var det en høy inflasjon og usikkerheten i norsk økonomi økte mot slutten av tiåret. Lav pris- og kostnadsvekst ble i stadig større grad en hovedmålsetting for tariffoppgjørene fra LOs side.²⁰¹ Gjennom dette håpet man å unngå større arbeidsledighet. I denne situasjonen understreket LO behovet for en ansvarlig inntektspolitikk i et nært samarbeid med regjeringen:

Hensynet til vår tradisjonelt konkurranseutsatte industri og dermed arbeidsplassene, er et avgjørende argument. Av hensyn til disse arbeidsplassene er det også vårt ansvar å bidra til en demping av den innenlandske kostnadsøkningen så langt det er mulig.²⁰²

I 1978 oppga regjeringen motkonjunkturpolitikken og satset på å få inflasjonen under kontroll gjennom en lønns- og prisstopp. Tiltakene ble godtatt av LO, og Tor Halvorsens begrunnet dette med hensyn til sysselsettingen, som altså var et overordnet hensyn i LOs inntektspolitikk:

En inntektsstopp er et meget alvorlig inngrep i den frie forhandlingsrett. Dette griper inn i en av bærebjelkene i vårt gjennomorganiserte arbeidsliv. I valget mellom topp prioritering av

¹⁹⁸ Inntektspolitikk kan i snever forstand forstås som myndighetenes domene (se Stokke 1998, side 56–59). Her inkluderer det altså LOs politikk.

¹⁹⁹ LO: Handlingsprogram (1973), side 15–17.

²⁰⁰ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: ”Fagbevegelsens rolle i framtida.” Oslo Arbeidersamfunn 18. oktober 1977.

²⁰¹ Se for eksempel kravene foran tariffoppgjøret i 1980. LO: Protokoll fra representantskapsmøte 13. og 14. desember 1979, side 14.

²⁰² Leif Haraldseth: ”Landsorganisasjonens stilling etter valget” i *Sosialistisk perspektiv* 1977:5.

sysselsettingen og forhandlingsretten var det et enstemmig Sekretariat som kom til fortsatt vern om arbeidsplassene som det viktigste.²⁰³

Vern om arbeidsplassene gjennom en ansvarlig inntektspolitikk var altså viktigere enn til enhver tid å opprettholde den frie forhandlingsretten. Det var nettopp denne ansvarligheten i forhold til landets økonomiske utvikling, konkretisert gjennom det inntektspolitiske samarbeidet med regjeringen, som, ifølge LO, hadde reddet Norge fra en omfattende arbeidsløshet og muliggjort en videreføring av velferdsstaten.

Rimelig og rettferdig

Hensynet til full sysselsetting og de økonomiske rammene var altså et overordnet prinsipp i LOs lønnspolitikk. Men alt er ikke sagt om lønnspolitikken med dette. Lønna og lønnsveksten måtte også være rimelig og rettferdig. Dette hadde flere aspekter, ett i forhold til arbeidsgiverne og andre grupper i samfunnet, og et annet som berørte forholdet grupper av arbeidstakere seg i mellom. ”Det er også helt klart at fagorganisasjonen til enhver tid må sørge for at lønnstakerne får sin rimelige og riktige andel av den velstandsutviklingen de selv er med å skape i vårt samfunn”, sa Tor Aspengren i sin presentasjon av tariffpolitikken i 1973.²⁰⁴ Hva som var ”rimelig og riktig” kunne måles, og da Aspengren fire år senere oppsummerte tariffpolitikken og spurte om LO hadde lyktes, svarte han gjennom å sammenligne reallønnsveksten med produksjonsveksten og utviklingen av eierinntektene. Han kunne konkludere med ”at de fagorganiserte har fått tatt ut sin del av det økonomiske grunnlaget i næringslivet i perioden.”²⁰⁵ Den rimelige andelen var i større grad et spørsmål om hva landets økonomi kunne tåle og i mindre grad et spørsmål om en kamp mot arbeidsgiverne om merverdi og overskudd, selv om dette siste perspektivet aldri forsvant helt. Andelen som lønnstakerne fikk skulle stå i forhold til hva andre grupper ”tok ut”, enten dette var bønder eller arbeidsgivere. ”Og her er vi ved den sentrale problemstilling i et tariffoppgjør. Det er ikke enkel automatikk utledet av produksjonsveksten i vår økonomi”, sa Aspengren i 1974 og fortsatte: ”Tariffoppgjøret er fordelingspolitikk og dermed interessepolitikk.”²⁰⁶ Lønnsforhandlingene var i denne forståelsen en fordelingsarena, mer enn en kamparena.

²⁰³ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: ”Den aktuelle situasjonen.” Landsmøtet NTL 31. oktober 1978.

²⁰⁴ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1973, side 18.

²⁰⁵ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 61.

²⁰⁶ LO: Protokoll fra representantskapsmøte 22. november 1974, side 11.

Geir Høgsnes har hevdet at fokus i norske lønnsforhandlinger endret seg fra å dreie seg om en kamp mellom arbeid og kapital til å bli en strid om relative lønnsposisjoner, altså at lønnstakerne og deres organisasjoner ble mer opptatt av hva de tjente i forhold til andre grupper av lønnstakere, enn hvor stor lønna var absolutt betraktet. Et viktig vendepunkt i denne sammenhengen skjedde, ifølge Høgsnes, rundt midten av 1970-årene da LO gikk inn for en mer markert lønnsutjevningsspolitikk enn tidligere. Dette gikk særlig utover høytlønte i offentlig virksomhet og var, fremdeles ifølge Høgsnes, en viktig årsak til etableringen av AF og, i noe mindre grad, YS.²⁰⁷ Etter dette ble nettopp relative lønnsposisjoner vesentlige i tariffforhandlingene. Som en følge av dette ble det for organisasjonene viktig å kunne legitimere sine krav i ulike rettferdighetsnormer. Særlig fire normer har, ifølge Høgsnes, vært sentrale i norsk lønnsdannelse. Dette var for det første en norm om lik lønn for likt arbeid, for det andre at ansatte skulle lønnes etter ansvar og/eller utdanning, for det tredje at lønna skulle være etter behov og for det fjerde en norm om lik lønn uavhengig av typen arbeid.²⁰⁸ Normene er slik jeg forstår Høgsnes ikke gjensidig utelukkende, men kunne gjerne opptre sammen.

Jeg vil knytte noen kommentarer til Høgsnes sin analyse. Det er vanskelig å se at skillet på midten av 1970-årene var så skarpt som Høgsnes hevdet. Også tidligere kunne lønnskampen begrunnes i en kamp om relative posisjoner, både innen privat og offentlig sektor, og mellom de to sektorene.²⁰⁹ Samtidig dreide ikke tariffpolitikken etter 1980 seg bare om relativ lønn. Selv om forståelsen av lønnskamp som en kamp mellom klassene om merverdien nærmest var forbeholdt grupperinger langt til venstre i det politiske landskapet, og var fraværende hos de toneangivende i de tre hovedorganisasjonene, kunne likevel organisasjonenes lønnskrav også legitimeres i andel av bedriftenes overskudd, arbeidstakernes bidrag til verdiøkning og rettmessig del av ”produksjonsveksten” osv.²¹⁰

²⁰⁷ Høgsnes 1994, side 19ff. Høgsnes er noe upresis i tidsangivelsen av etableringen av AF og årsakssammenhengen blir derfor noe uklar.

²⁰⁸ Fra Høgsnes 1999, side 48.

²⁰⁹ Se blant annet Bjørnhaug et al. 2000, side 64–66 om LO generelt i etterkrigstiden og Messel 1997, side 60–97 for forholdene innenfor statlig sektor.

²¹⁰ Ofte framstilles det som om lønnskamp *enten* har et klasseperspektiv *eller* bare handler om fordeling mellom ulike grupper, se for eksempel Seip 1999. Jeg tror dette er en forenkling som jeg for øvrig ikke finner hos Høgsnes. Lønnskrav som var begrunnet i bedriftenes overskudd ble fremmet uten at dette nødvendigvis ble satt i et klasseperspektiv. I en viss forstand ble dette institusjonalisert i tariffavtalen mellom LO og NHO i 1990. Se Stokke 1998, side 339. Terje Halvorsen har også pekt på at en form for ”markedslogikk” var vesentlig for tariffpolitikken i Jern- og metall, se Halvorsen 1990, side 310.

Beskyldninger om bare å være opptatt av relative lønnsforskjeller ble også brukt i kampen mellom organisasjonene. Særlig har LO brukt dette mot andre grupper og organisasjoner utenfor LO og i den sammenheng framstilt fokuseringen på relative lønnsforskjeller nærmest som noe moralsk mindreverdige.²¹¹ Jeg tror også det er viktig å forstå at kampen om relativ lønns plassering skjedde innenfor en økonomisk forståelse der det var en nær sammenheng mellom lønninger og priser. Andre gruppers lønnsøkning vil i en slik forståelse bety noe for en egens reallønn.²¹²

LOs prioritering av lavtlønte var heller ikke ny på 1970-tallet. De fleste lønnsoppgjørene etter krigen hadde hatt en lavtlønnsprofil, selv om både LO og Arbeiderpartiet tidlig på 1950-tallet reiste spørsmålet om ikke lønnsutjevningen hadde gått for langt. Ved enkelte av tariffoppgjørene på 1950-tallet ble det heller ikke lagt så stor vekt på lønnsutjevning som i de første årene etter krigen. Hans Otto Frøland pekte i sin oppsummering av tariffpolitikken i etterkrigstiden likevel bare på to oppgjør i perioden mellom 1950 og 1965 som ikke hadde en eller annen form for lavtlønnsprofil: I 1952 og i 1958.²¹³ Einar Terjesen diskuterte eksplisitt Høgnes' tese i sin bok om Norsk Kommuneforbunds historie og viste at inngangen til 1970-årene ikke representerte et brudd i retning av en lavtlønnspolitikk slik Høgnes tok til orde for.²¹⁴ Mine egne undersøkelser i forbindelse med skrivingen av NTLs historie ga det samme bildet.²¹⁵

Uansett var "solidarisk lønnspolitikk" et av nøkkelbegrepene for LO. Stort sett innebar dette en form for lavtlønnsprofil i kravene og i enda sterkere grad en understreking av behovet for utjevning i retorikken som fulgte oppgjørene. Handlingsprogrammet fra 1973 slo fast at det var "store inntektsforskjeller i vårt samfunn" og for fagbevegelsen var "det en naturlig oppgave – ut fra kravet om likhet og rettferdighet – å arbeide for å utjamne disse forskjeller." Dette ble videre knyttet til en lavtlønnsproblematikk ved tariffoppgjørene og i det neste handlingsprogrammet fra 1977 direkte til den solidariske lønnspolitikken.²¹⁶ "Lavtlønnsgruppene problemer må vies den største oppmerksomhet", het det i vedtaket om

²¹¹ Et tidlig eksempel er Nordahls tale ved LO-kongressen i 1965, et nyere er Tor Halvorsens tale om Inntektspolitikk sett med landsorganisasjonens øyne, Handelshøyskolen i Bergen 14. september 1982. (Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0006.)

²¹² Slik sett er det en svakhet i den spillteoretiske framstillingen til Høgnes. Se Høgnes 1994, side 84–85 og Høgnes 1999, side 54–55.

²¹³ Frøland 1992, side 574.

²¹⁴ Terjesen 1997, side 63–67.

²¹⁵ Messel 1997, side 175–178.

²¹⁶ LO: Handlingsprogram (1973), side 15.

tariffpolitikken i 1973. Det fortsatte med å understreke et annet element i tariffpolitikken: ”likeså gjennomføringen av likelønnsspørsmålet i praksis.”²¹⁷ Dette var i tråd med formuleringene i handlingsprogrammet som slo fast en målsetting om lik lønn for kvinner og menn. Formelle regler var ikke nok:

Formelt er det gjennomført likelønn mellom kvinner og menn i vårt samfunn, men i praksis står det mye igjen. Et hovedproblem består i at kvinner gjerne blir plassert i arbeid som tradisjonelt har gitt lav fortjeneste, ofte på grunn av manglende utdanning, og til dels kortere tid i arbeidslivet. Fagbevegelsen må forsere sitt arbeid med å skape en reell utjamning mellom kvinnenes og mennenes arbeidsmuligheter og lønninger.

Dette måtte, ifølge handlingsprogrammet, gjøres ved å oppvurdere kvinneyrker og åpne tradisjonelle mannsyrker for kvinner.²¹⁸ Men om prioriteringen av lavtlønnede og kravet om likelønn gikk hånd i hånd i programmene, var det ikke alltid den samme harmonien i den mer konkrete utformingen av kravene.²¹⁹

Verken lavtlønnskravene eller likelønnskravene var absolutte. LO gikk ikke inn for at alle skulle ha den samme lønna. Handlingsprogrammet understreket at det skulle være lønnsforskjeller mellom ulike typer av arbeid: ”Det stilles store krav til lønnssystemene. Det viktigste er at lønnssystemet må virke rettferdig, slik at den lønn man oppnår, er i samsvar med de krav som stilles til utdanning, ansvar, erfaring og innsats.”²²⁰ LO sluttet seg med andre ord til tre av Høgnes’ fire rettferdighetsnormer.²²¹ Men i den konkrete utformingen av tariffkravene og gjennomføringen av oppgjørene, var ikke forholdet mellom disse normene like uproblematisk som det framsto i programmene. Med den moderasjonsforståelsen som lå til grunn for LOs inntektspolitikk, og dermed også for lønns- og tariffpolitikken, var det nødvendig å prioritere. De ulike rettferdighetsnormene kunne også komme i direkte motstrid til hverandre,²²² og andre rettferdighetsnormer kunne spille inn.

²¹⁷ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1973, side 107.

²¹⁸ LO: Handlingsprogram (1973), side 15–16. I 1977 var formuleringen ”lik lønn for arbeid av lik verdi for kvinner og menn.” LO: Handlingsprogram 1977–81, side 16.

²¹⁹ LOs forhold til kvinnekrav i lønnspolitikken vil bli nærmere drøftet i kapittel 6.

²²⁰ LO: Handlingsprogram (1973), side 18. I 1977 ble ”erfaring og innsats” erstattet med ”anstrengelse”. LO: Handlingsprogram 1977–81, side 17.

²²¹ Tidligere hadde også LO gått inn for lønn etter behov, i det minste i forhold til kvinnelønn.

²²² Et tenkt, men ikke utenkelig eksempel: Heving av lønna til kommunalt ansatte sykepleiere vil kunne oppfattes som rettferdig i forhold til kravet om lik lønn for likt arbeid og i forhold til kravet om lønn i forhold til innsats og kvalifikasjon, men stå i motstrid til kravet om lønnsutjevning i kommunene.

Diskusjonen rundt utformingen av tariffkravene foregikk som sagt i LOs representantskap. Her var alle forbundene representert, og debatten rundt prioriteringene kunne være hard. Det skjedde likevel aldri at LO-ledelsen ikke fikk flertall for sitt opplegg.

Kravet om en lavtlønnsprofil var framme i alle oppgjørene på 1970-tallet med unntak av tariffoppgjøret i 1974. Lavtlønnsprofilen ble i de fleste oppgjørene ordnet gjennom et eget tillegg til de lavtlønte, mens kravet i 1975 var at indekstillet skulle gis i fast kronebeløp i stedet for en prosentvis økning. Samtidig var *mangel* på lavtlønnsprofil det som oftest og med størst kraft var framme som innvendig mot resultatene av lønnsoppgjørene. Gjentatte ganger pekte representanter fra lavtlønnsforbundene på at lønnsglidningen motvirket og opphevet lavtlønnsprofilen, noe også den daværende LO-leder Tor Aspengren ga dem rett i. Men han argumenterte samtidig for å beholde glidningen, slik som i en oppsummering av oppgjøret i 1975:

I tilknytning til dette må jeg få framkomme med noen synspunkter på den solidariske lønnspolitikken. I denne tariffperioden kan vi altså konkludere med en noe sterkere utvikling for de mange under gjennomsnittet. Jeg er den første til å innrømme behovet for og ønskeligheten av enda sterkere utjevning. Samtidig vet jeg og dere at vi lever i en økonomi som faktisk produserer lønnsforskjeller. Vi vet at produkter som tekstil- og bekledningsartikler har vanskeligheter med å greie selv det noe lavere lønnsnivået. Andre produkter har igjen god konkurranseevne på grunn av sterkt stigende priser og produksjonsmengde. Avsto våre medlemmer i disse bedriftene fra å ta ut rettmessige lønnstillegg, vil vi utvilsomt kunne oppnå større utjevning. Resultatet ville imidlertid bli kjempefortjenester i disse bedriftene. Hittil har vi ikke hatt muligheter for å bringe slike fortjenester inn i samfunnsøkonomien på andre måter enn ved lønnsstigning. Ved å avstå fra lønnstillegg vet vi også at lønnsnivået som vi i neste runde skulle forhandle på grunnlag av, ville bli lavere. Heller ikke det ville de lavtlønte ha fordel av.

[...]

Solidariteten er i seg selv noe verdifullt, som vår bevegelse aldri må gi slipp på. Skal vi ha desentralisert produksjon, må vi uansett økonomisk system vel alltid finne oss i å slite med lønnsforskjeller. Det synes også som de fleste vil ha et lønnsmessig skille mellom eksempelvis fagarbeidere og spesialarbeidere.²²³

Året etter fortsatte han forsvaret av lønnsforskjeller:

Det vil oppstå forskjeller i lønnsevne mellom bransjer og bedrifter i ulik teknologisk og markedsmessig utvikling. Utvisking av enhver lønnsforskjell krever virkemidler som går inn til kjernen i vårt samfunnssystem. Det blir en sentral problemstilling om vi skal ha et desentralisert eller sentralisert samfunnssystem etter statskapitalistisk mønster [...] I denne salen er det liten uenighet om at fagarbeidere skal ha høyere lønn enn hjelpearbeidere. Med utgangspunkt i dette gjentar jeg at den solidariske lønnspolitikken må vurderes ut fra forutsetningene.²²⁴

Lønnsforskjellene ble her forklart med noe som ”faktisk” ble ”produsert” i ”økonomien”.

Innenfor det samfunnssystemet ”vi” levde i, var forskjellene dermed nærmest uunngåelige,

²²³ LO: Protokoll fra ekstraordinært representantskapsmøte 10. – 11. desember 1975, side 7–8.

²²⁴ LO: Protokoll fra representantskapsmøte 25. mai 1976, side 26–27.

de var på et vis del av de økonomiske realitetene. Lønnsglidningen var i tillegg knyttet til rettferdighet, det var den måten ansatte i disse bedriftene kunne ta ut sitt ”rettmessige” lønnstillegg. Rettferdigheten var her ikke målt opp mot andre grupper, men mot bedriftenes mulighet for ”kjempefortjeneste”. Ved å trekke fram lønnsforskjellene mellom fagarbeidere og hjelpearbeidere pekte Aspengren også på at det var riktig med en differensiering som hadde sitt grunnlag i ulik kompetanse. Han antydte også tanken om at høyere lønn i enkelte grupper trakk andre med seg, i sitt forsvar for lønnsglidningen.

Også hovedkursmodellen ga argumenter for lønnsglidning. Gjennom lokale forhandlinger skulle arbeiderne i konkurranseutsatt industri ta ut gevinsten av produktivitetsøkning og internasjonal prisoppgang gjennom lønnsøkning. Slik befestet disse gruppene av arbeidstakerne sin stilling som lønnsledende og bidro til å opprettholde en balansert økonomi. At hovedkursmodellens begrep om konkurranseutsatte næringer i tarifforhandlingene ble gjort til ensbetydende med industri og særlig med verkstedsindustri, ble det ikke stilt spørsmålsteget ved. Det harmoniserte også godt med den grunnleggende forståelsen i LO av vareproduserende industri som den sentrale verdiskapende virksomheten.

Den solidariske lønnspolitikken og prioriteringen av de lavtlønte var altså et ideal, noe LO måtte strekke seg etter. Men dette måtte hele tiden vurderes opp mot de økonomiske realitetene og også mot andre rettferdighetsnormer. Samtidig økte kritikken i LOs representantskap mot lønnsglidningen. Forholdet mellom lønnsglidning og lavtlønnsprofil tok stadig større plass i debattene, og uenighetene ble skjerpet mot slutten av tiåret. Men med ”de økonomiske realitetene” som premiss, var det vanskelig for LO å finne en løsning som ikke innebar en form for overføring fra bedrifter med god lønnsevne til lavtlønnsbedrifter slik at lønna kunne heves i disse. Foran tariffoppgjøret i 1978 gikk LO inn for et lavtlønnsfond finansiert av overskuddet i bedriftene, samtidig som organisasjonen krevde lavtlønnsgaranti.²²⁵

Mens lavtlønnsproblemene var sentrale i representantskapets diskusjoner om tariffoppgjørene, var kravet om likelønn mellom kvinner og menn så å si fraværende. Behovet for å heve kvinnelønningene ble riktignok i enkelte sammenhenger brukt som

²²⁵ LO: Protokoll fra representantskapsmøte 18.–19. januar 1978, side 38. Forslagene i 1978 var vage, men ble konkretisert i årene som fulgte. Ved tariffoppgjøret mellom LO og NAF i 1980 ble resultatet en lavtlønnsgaranti og et lavtlønnsfond finansiert både av arbeidstakerne og arbeidsgiverne. I tillegg innebar avtalen en begrensning av lønnsglidningen. Se Stokke 1998, side 241ff.

argument for en lavtlønnsprofil,²²⁶ men likelønnsspørsmålet var ikke til stede i LOs konkrete utforming av tariffpolitikken i 1970-årene, på tross av formuleringene i handlingsprogrammene.

LOs lønns- og tariffkrav skulle gagne lønnstakerne, det var de som måtte sikres ”en økning av reallønn”. Men det ble samtidig også formulert et snevrere objekt for lønnspolitikken. Det var de ”fagorganiserte” som skulle sikres en ”rimelig andel av produksjonsvekst og velstandsøkning”.²²⁷ For LO var denne forskjellen et problem. Lønnsøkningene organisasjonen klarte å forhandle seg fram til, ble også gitt til uorganiserte lønnstakere. Disse sviktet de grunnleggende verdiene i arbeiderbevegelsen om samhold og solidaritet, samtidig som de var snyltere på LO.²²⁸ For å komme problemet med de uorganiserte til livs, gikk LO fra 1973 inn for organisasjonsplikt eller tariffavgift.²²⁹ En lov om organisasjonsplikt måtte fremmes politisk og LO oppfattet det som svært vanskelig å vinne fram den veien. Kravet om tariffavgift kunne derimot reises ved tariffoppgjørene, og kravet ble også fremmet i forhandlingene utover på 1970-tallet. Men det ble gjort halvhjertet og det var stor tvil om dette var riktig vei å gå. Flere i representantskapet mente at LO i stedet måtte satse på egen styrke og å gjøre medlemskapet i organisasjonen attraktivt. Det ble også hevdet at en slik ordning med tariffavgift ville legalisere det å være uorganisert og dermed virke mot sin hensikt. LO-ledelsen kom etter hvert fram til at tariffavgift og organisasjonsplikt også ville ”gi fordeler til organisasjoner utenfor LO.” Dette gjaldt særlig i offentlig sektor der en innføring av tariffavgift ville ”bety en styrking av organisasjoner utenfor LO.” Dette var uønsket og LO la ved LO-kongressen i 1977 i praksis krav om slike ordninger på is. Andre tiltak for å øke medlemsoppslutning ble foretrukket.²³⁰

De uorganiserte var her altså forstått som arbeidstakere som ikke var medlem av LO, men som var ansatt på arbeidsplasser der LO hadde sørget for tariffavtale. Slik fikk de samme lønnsbetingelser som LOs medlemmer. Men det var også andre grupper av

²²⁶ Som et av få tilfeller: Finn Nilsen fra Norsk Bekledningsarbeiderforbund: Protokoll fra representantskapsmøte 10. –11. desember 1973, side 25.

²²⁷ Den første formuleringen, som henviste til ”lønnstakerne”, var likelydende i vedtakene om tariffpolitikken fra LO-kongressene i 1973 og 1977. Den andre formuleringen, som henviste til ”de fagorganiserte”, var fra vedtaket i 1973 og ble ikke gjentatt i den samme formen fire år senere.

²²⁸ Snyltere var et vanlig begrep om de uorganiserte, se for eksempel LO: Protokoll fra representantskapsmøte 10.–11. desember 1973, side 35.

²²⁹ Tariffavgift skulle betales av uorganiserte på arbeidsplasser som kom inn under tariffavtaler og skulle gå til de fagorganisasjonene som hadde forhandlet fram den gjeldende tariffavtalen.

²³⁰ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 65–67.

arbeidstakere som utgjorde et problem for LO. Det var de som, ifølge LO, unndro seg nødvendig moderasjon og fikk lønnsøkninger utover det partene og myndighetene hadde satt som rammer for oppgjørene og som LOs medlemmer oppnådde. Med de samordnede og kombinerte oppgjørene i siste halvdel av 1970-årene ble dette stadig mer prekært for LO som krevde streng lønnsdisiplin innad. Hvem disse gruppene var ble ofte ikke presisert, men det hendte også at de fikk sine merkelapper. Før oppgjøret i 1977 pekte Tor Aspengren på ”organiserte i gule organisasjoner og høyerelønte funksjonærer”, som grupper som skulle passes på.²³¹

Gjennom understrekning av de ”realøkonomiske rammene” som grunnlag for tariffpolitikken til LO, bygde den oppunder og fikk styrke fra den rådende forestillingen om arbeiderbevegelsens byggverk. Historiefortellingen fikk sin fortsettelse i nåtiden. Frykten for omfattende arbeidsledighet var styrende, og hovedkursmodellen fortalte at bare moderasjon kunne sikre målet om full sysselsetting. ”Den solidariske lønnspolitikken” og utjevning av lønnsforskjeller kunne samtidig hente styrke fra andre deler av fortellingen. Den var en fortsettelse av LOs kamp for likhet og rettferdighet. Men en reduksjon av lønnsforskjeller tilhørte idealenes sfære og måtte alltid veies opp mot ”de økonomiske realitetene”. Lønnsforskjeller ut fra kompetanse og ansvar var dessuten både ønskelig og nødvendig, og lønnsglidning var nødvendig for å ta ut rettmessige lønnstillegg og kunne i tillegg finne støtte i hovedkursmodellens foreskriving av konkurranseutsatt industri som lønnsledende. Gjennom sin institusjonelle forankring i hovedkursmodellen talte LOs lønnspolitikk også om forskjell på folk. Det var industriarbeiderne som skulle gå foran og sette rammene, og det var disse som hadde mulighet til lønnsglidning gjennom lokale forhandlinger. Dette harmonerte, som tidligere påpekt, med LOs oppfatning av industriarbeid som det egentlige verdiskapende arbeidet, men det skapte vansker for LO i forhold til grupper av offentlig ansatte.

Oppsummering

Jeg har i dette kapitlet tatt utgangspunkt i en metafor om et byggverk, et byggverk som arbeiderbevegelsen reiste etter krigen. Fortellingen om dette arbeidet, denne reisingen av byggverket, var i bevegelsens egen historiekultur en fortelling om hvordan arbeiderbevegelsen hadde skapt det norske velferdssamfunnet i sitt eget bilde. Dette var en fortelling som inneholdt en sterk etisk dimensjon. Den handlet om den rettferdige kampen

²³¹ LO: Referat fra LOs representantskapsmøte 14.4.1977, side 13.

for arbeidsfolks rettigheter, arbeidsfolk som i tidligere tider hadde stått med lua i handa, men som nå kunne rette ryggen. Det gjaldt nå å hindre at dette byggverket ble revet ned av grupper som satte sin snevre egoisme eller gruppesolidaritet over den omfattende samfunnssolidariteten som hadde gjort byggingen av velferdsstaten mulig.

Samhold og solidaritet var nøkkelementer i historien. I fortellingen hadde ikke andre lønnstakerorganisasjoner noen plass, og i nåtiden ville de bare kunne bety splittelse. For LO ville derfor nye konkurrerende lønnstakerorganisasjoner ikke bare være konkurrenter, men de ville også true det byggverket arbeiderbevegelsen hadde reist, de ville kunne svekke og ødelegge velferdsstaten. Den samme skaden ville en splittelse mellom den faglige og politiske delen av arbeiderbevegelsen også kunne føre til. I fortellingen hadde det faglig-politiske samarbeidet vært en viktig forutsetning for arbeiderbevegelsens suksess. Få andre steder i fortellingen var metaforene sterkere. Arbeiderpartiet og LO var siamesiske tvillinger eller grener på samme tre.

Helten i fortellingen var bevegelsen selv, personifisert av organisasjonsmennesket. Han var mann og han var industriarbeider. Det var slike som utgjorde ”grunnfjellet” i bevegelsen og som var bærere av solidaritetstanken. Andre var kommet til senere. Slik fortalte historien om forskjeller mellom ulike grupper av arbeidstakere. For LO var funksjonærene noen ’andre’ i forhold til arbeiderne, selv om organisasjonen hadde hatt som mål, i det minste siden andre verdenskrig, å nå alle arbeidstakere. De ble tillagt spesielle egenskaper som i hovedsak sto i kontrast til positive egenskaper hos arbeiderne: Funksjonærene var opptatt av karriere, de var streberske, for gruppesolidaritet framfor den bredere samfunnssolidariteten, og de sognet partipolitisk til de borgerlige partiene. I løpet av 1970-årene ble de ’andre’ i stadig større grad omtalt som ”nye grupper”, men den forskjellsskapende diskursen ble likevel opprettholdt.

Arbeidsbegrepet var med på å skape disse forskjellene. Samfunnsvitere i kontakt med LO understreket betydningen av skillet mellom manuelle arbeidere i vareproduserende industri på den ene siden og alle andre ansatte på den andre. Én marxistisk tradisjon pekte ut det manuelle og fysiske arbeidet med konkrete ting som det egentlig verdiskapende, og industriarbeiderne som de produktive, de som skapte samfunnets verdier. Nært beslektet med dette synet på arbeid var vektleggingen av industrien som den eneste verdiskapende virksomheten. For LO var industrien modernæringen, den som resten av samfunnet hvilte på. Den fikk også en betydning langt utover den samfunnsøkonomiske, industrien ble bærer av historien, av sammenhengene i folks liv.

Med organisasjonens sterke tilknytning til industrisamfunnet, ble fabrikkene en ekstra kraftfull modell for LO. Her var det et historisk etablert skille mellom arbeidere og funksjonærer, der de to gruppene hadde ulike tariffavtaler. Funksjonærene hadde ofte en mer individuell lønnsfastsetting, kortere arbeidstid og også andre fordeler som arbeidere ved samme bedriften ikke hadde. Det er denne tankefiguren eller dette bildet av forskjellene mellom funksjonærer og arbeidere på en industribedrift som ble overført fra fabrikkens sfære til resten av samfunnet og gjort til et skille mellom arbeiderne og ”de nye gruppene”. Samfunnsforskere hjalp til i denne overføringen. Ved at alle de som ikke var industriarbeidere ble likestilt med funksjonærer, senere bare ’de nye gruppene’, ble også forestillingen om forskjellen mellom arbeidere og funksjonærer i en industribedrift overført til resten av det sosiale feltet. Slik ble butikkmedarbeider, sykepleiere, lærere, akademikere, konsulenter osv. tillagt en lang rekke egenskaper som først og fremst skilte dem fra arbeidere, dvs. industriarbeidere.

Samfunnsforskerne bygde også opp under en strukturorientert modell som ga forklaring på forskjeller mellom de ulike gruppene av arbeidstakere. Funksjonærene eller ”de nye gruppene” var mindre opptatt av fellesskapsløsninger og solidaritet og mer opptatt av egen karriere enn arbeiderne, fordi de arbeidet innenfor et hierarkisk system der streben etter eget avansement var grunnleggende. Industriarbeiderne var derimot grunnleggende solidariske og bærere av arbeiderbevegelsens verdier.

For LO innebar denne forståelsen et dilemma. For å beholde den styrken og innflytelsen det lå i å være den største lønnstakerorganisasjonen, noe som var vesentlig for å bevare og videreutvikle arbeiderbevegelsens byggverk, måtte LO vinne oppslutning blant ”de nye gruppene”. Men fordi disse ble oppfattet som å ha et annet verdigrunnlag enn arbeiderbevegelsen, måtte LO gå på akkord med sine prinsipper om solidaritet og fellesskap for å klare seg i konkurransen mot andre lønnstakerorganisasjoner om medlemmer. Dilemmaet utspilte seg både i organisasjonsdebattene, i tariffpolitikken og i diskusjonene om det faglig-politiske samarbeidet.

LOs lønns- og tariffpolitikk understreket også betydningen av å bevare byggverket. Hovedkursmodellen fortalte hvordan dette skulle gjøres. En ansvarlig og moderat lønnspolitikk skulle sørge for balanse i økonomien. Samtidig måtte industrien være lønnsledende. Noe annet ville kunne føre til økonomiske problemer og arbeidsledighet. Det var også viktig for LO å sørge for utjevning og bedring for de lavtlønte. Men dette hensynet måtte altså veies opp mot de realøkonomiske rammene som hovedkursmodellen foreskrev. I

LOs tariffpolitikk utspant det derfor seg en strid mellom rettferdighetsbaserte lavtlønnskrav og behovet for lønnsglidning fundert i hovedkursmodellen.

Kapittel 4

Utfordringene

LO fant seg selv stående overfor en dobbelt utfordring i siste halvdel av 1970-årene. For det første var ikke LO lengre enerådende som hovedorganisasjon. Med opprettelsen av Akademikernes Fellesorganisasjon (AF) i 1975 og Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS) i 1977 var to nye hovedorganisasjoner etablert. For det andre ble LO i stadig større grad oppmerksomhet på sin egen relative tilbakegang rent medlemsmessig. Hegemoniet til organisasjonen var truet og dermed også det byggverket som arbeiderbevegelsen hadde reist i etterkrigstiden. Hvordan LO tolket og møtte disse utfordringene, vil være tema for de senere kapitlene. Dette kapitlet vil derimot analysere AF, YS og medlemsutviklingen fra mitt ståsted og ikke gjennom LOs optikk. Poenget er å synliggjøre de utfordringene LO sto overfor, også i form av konkurrerende diskurser og tolkningsrammer, som blant annet kom til uttrykk i organisasjonenes konstituerende prinsipper eller den mening organisasjonenes eksistens uttrykte. Til det trengs det annet utkikkspunkt enn LOs.

Den første delen som behandler AF vil være relativt kortfattet fordi den i all hovedsak vil bygge på den framstillingen av AFs historie som historikerne Trond Bergh og Yngve Nilsen har skrevet og som ble utgitt i 2004.¹ For YS' del foreligger det ingen samlet historie, og framstillingen vil være basert på egne undersøkelser av primærkilder. Her vil også framstillingen av den grunn være mer omfattende. Analysen av tallenes tale vil i hovedsak være basert på rapporter fra samfunnsvitere som ble viktige ved å sette premissene for diskusjonene i LO.

Utdanning som skillelinje – etableringen av AF i 1975

I januar 1975 ble Akademikernes Fellesorganisasjon (AF) etablert. AF hadde sine røtter i de to tidligere organisasjonene Embetsmennesenes Landsforbund (EL) og Norges Akademikersamband (NAS), og samlet de viktigste profesjonsforeningene for personer med høyere utdanning. Ideen om samling var gammel og ”båret oppe av en visjon om det store akademiske interessefellesskapet”, som Trond Bergh og Yngve Nilsen skrev.²

¹ Bergh og Nilsen 2004. Der ikke annet er nevnt, vil delkapitlet om AF bygge på denne boka.

² Bergh og Nilsen 2004, side 13.

Initiativet til opprettelsen av AF kom fra formennene i EL og NAS. I 1972 hadde de utarbeidet et forslag til en felles organisasjon for personell med høyere utdanning. Situasjonen med to organisasjoner med til dels overlappende oppgaver og der mange forbund og foreninger var medlem i begge, svekket muligheten for å fremme felles interesser. Flere av medlemsforeningene var misfornøyd med situasjonen og søkte etter alternativer. En samling var likevel ikke opplagt. Tidligere forsøk hadde vært mislykket, og mye måtte avklares før det denne gangen skulle lykkes.

Et fellesmøte for organisasjonene i NAS og EL ble avholdt i november 1972 og et bredt sammensatt organisasjonsutvalg ble nedsatt kort tid etter. Det var store uenigheter i dette utvalget, særlig om hvor omfattende den nye organisasjonen skulle bli. Minimalistene ville ha en løs organisasjon som i liten grad kunne binde medlemsorganisasjonene. De ville ha strenge krav til medlemsorganisasjonenes størrelse og administrative apparat slik at det ikke skulle bli nødvendig å bygge ut et stort apparat sentralt i AF, og de ville ha medlemsorganisasjoner med høye krav til enkeltmedlemmenes utdanning. Maksimalistene ønsket et mer forpliktende samarbeid, med lavere krav om størrelse og utdanningslengde. Men selv om uenigheten var stor og forsinket prosessen, var viljen til kompromiss og samling enda større. Utvalget kom fram til en samlet innstilling, og AF holdt sitt konstituerende møte i oktober 1974. Fra 1. januar 1975 var den nye organisasjonen i virksomhet.

Bergh og Nilsen peker på utviklingen av det korporative systemet for å forstå hvorfor viljen til samling nå var så stor at etableringen lyktes. Myndighetene ønsket sterkere sentralisering og bedre samordning av lønnsoppgjørene. Sommeren 1973 la Prisproblemutvalget fram sin innstilling. Utvalget var blitt nedsatt av regjeringen året før og ble stort sett kalt Skånland-utvalget etter formannen Hermod Skånland, nestsjef i Norges Bank. Det foreslo blant annet at det skulle opprettes et inntektspolitisk råd som skulle ha avgjørende innflytelse på lønnsdannelsen. I rådet skulle både myndigheter, representanter for arbeidstakere og arbeidsgivere og næringsorganisasjonene delta og være forpliktet til å følge de anbefalingene rådet kom med. Fra arbeidstakersiden skulle bare LO være representert. Rådet ble riktignok aldri realisert, men dette ble ikke avgjort før senere. Samtidig fryktet akademikerorganisasjonene at en offensiv utjevningspolitikk fra LOs side ville kunne svekke de langtidsutdannedes stilling. Det var derfor viktigere enn noen sinne å

ha en slagkraftig organisasjon for å få innflytelse på lønnsdannelsen i samfunnet. ”En kritisk forverring i en langsiktig tapspreget prosess skapte samling”, skriver Bergh og Nilsen.³

”Det akademiske interessefellesskap”

Selv om AF i en forstand var en sammenslåing av to tidligere organisasjoner, representerte likevel etableringen noe nytt. Lengden på utdanning ble for alvor gjort til en skillelinje i lønnstakerorganiseringen, i form av at det rettferdiggjorde en egen hovedorganisasjon. Men det var minst to problemer knyttet til hvor omfattende ”det akademiske interessefellesskapet” var. Det gjaldt for det første om fellesinteressene blant akademikerne ble oppfattet som mer grunnleggende enn interessene til hver enkelt profesjon eller fag. For det andre var det uklart hvor grensen for ”akademikere” gikk. La oss se på det siste først. Hva organisasjonen skulle kalle seg, kan være en inngang. Initiativtakerne til etableringen av AF var de to formennene for NAS og EL, Egil A. Stene Johansen og Weiert Velle. De ønsket begge å gå bort fra akademikerbetegnelsen, blant annet for å skape en organisasjon som skulle favne bredere enn de tradisjonelle akademikergruppene. Navnet på nyskapningen burde ifølge de to være ”Landsforbundet for høyere utdannet personell.” Men andre ville det annerledes. Sterke og tradisjonsrike profesjonsforeninger, som for eksempel legeforeningen, ønsket en mer elitistisk modell som i første rekke skulle favne de med tradisjonell akademisk utdanning. Resultatet ble nærmest et kompromiss. Det akademiske ble understreket i navnet, mens vedtektsformuleringen var åpen for tolkninger. AF skulle være åpen for foreninger som ”vesentlig omfatter yrkesutøvere med eksamen fra universitet eller høyskole, eller som har annen utdanning som gir tilsvarende kvalifikasjon”.⁴ Navnet til tross, utviklingen i AF gikk i retning av en åpnere organisasjon som favnet videre enn de tradisjonelle akademikergruppene med fem og seks års høyere utdanning. Et eksempel på dette var opptagelsen av Norges Ingeniør- og Teknikerorganisasjon (NITO) allerede i 1977. NITO var en organisasjon for ingeniører med teknisk utdanning av forskjellig art, mens Norske Sivilingeniørers Forening (NIF), tidligere Den Norske Ingeniørforening, som var med i AF fra opprettelsen, organiserte ingeniører med lang høyskole- og universitetsutdanning. Pragmatiske hensyn og utviklingen av kampen mellom profesjonene innen ulike områder spilte sammen med mer prinsipielle holdninger til akademikerbegrepet inn på AFs opptakspraksis.

³ Bergh og Nilsen 2004, side 56.

⁴ Sitert etter Bergh og Nilsen 2004, side 51.

Striden mellom maksimalister og minimalister var langt fra lagt død ved etableringen av AF. Maksimalistene ønsket at AF skulle utvikle seg til en organisasjon med mange oppgaver og en sterk ledelse som kunne opptre som en selvstendig aktør på vegne av medlemsorganisasjonene. Minimalistene ville holde organisasjonen på et minimum med kun begrensede og koordinerende oppgaver. Dette dreide seg særlig om AFs rolle i lønnsforhandlingene og mulighet til å forhandle på medlemsorganisasjonenes vegne i kommunal og privat sektor. Striden berørte også spørsmål som krav til størrelse på nye medlemsorganisasjoner, kontingent til AF og størrelsen på det sentrale apparatet. Og mens minimalistene ville beholde profesjonsidentiteten og forbeholde AF for de 'egentlige' akademikerne, ønsket maksimalistene å bygge opp en felles identitet for alle langtidsutdannede og et åpent AF med lave utdanningskrav. Det er viktig å understreke at dette er en skjematisk framstilling og at det ikke alltid var klare linjer og entydige skiller mellom maksimalister og minimalister. Flere av de mest betydningsfulle av medlemsorganisasjonene skiftet også linje i de ulike spørsmålene flere ganger.

Problemstillingene rev og slet i organisasjonen og brakte AF nær kanten av stupet i 1983. Da ville de organisasjonene som representerte de tradisjonelle akademikergruppene, gå ut av AF for å danne en sammenslutning med et klarere akademikerpreg. Det ble den gang stoppet, men utmeldelser og splittelser lå som en trussel mot organisasjonens opprettholdelse i hele den tiden AF eksisterte.

Problemet med det akademiske interessefellesskapet gjaldt ikke bare hvem og hva det skulle inneholde, men også hva som var de felles interessene. Lønnspolitikken var det viktigste området der disse interessene skulle bli konkretisert, og AF var ifølge Bergh og Nilsen dannet på bakgrunn av en frykt for lønnsutjevning. Men det var ikke uten videre lett for AF å enes om en samlet lønnspolitikk. I privat sektor var man lenge enige om ikke å være enige, det vil si at AF gikk inn for en fri lønnsdannelse og overlot eventuelle forhandlinger til de enkelte medlemsorganisasjonene. Bare i forbindelse med det inntektspolitiske samarbeidet i 1989 hadde AF sentralt mandat til å forplikte medlemsorganisasjonene også ved forhandlingene i privat sektor. Dette ble ikke gjentatt og noe permanent avtaleverk mellom AF og NAF/NHO kom heller aldri på plass. Innenfor kommunal sektor ble de aktuelle AF-foreningene først i 1984 samlet i en forhandlingssammenslutning. Denne sto i noen år formelt sett utenfor AF og hadde heller ingen mulighet til å forplikte medlemsorganisasjonene i forhandlingene med motparten. Men med Sykepleierforbundets inntog i AF i 1988 ble de ulike foreningene i sterkere grad bundet opp av forhandlingsresultatet. I staten var derimot AF en hovedsammenslutning som

forpliktet medlemsorganisasjonene til forhandlingsresultatet fra første stund. Det var derfor lenge først og fremst i disse forhandlinger at AF var nødt til å ha en noenlunde enhetlig lønnspolitikk.

Da myndighetene fra midten av 1970-årene engasjerte seg i sterkere grad enn tidligere i inntektsdanningen for å kunne kontrollere kostnadsutviklingen og samtidig sikre sysselsettingen, delte AF bekymringen for pris- og kostnadsveksten og mente at lønnspolitikken måtte innrettes etter dette. Organisasjonen var derfor positiv til at lønnsoppgjørene ble gjennomført som kombinerte oppgjør, der regjeringen gikk inn som part i forhandlingene mellom LO/NAF. Dette innebar riktignok også at LO/NAF-oppgjøret i enda sterkere grad enn tidligere ble retningsgivende for andre oppgjør, noe som AF så på med en viss skepsis. Hovedsaken for AF i denne perioden med de kombinerte oppgjørene var at medlemmene måtte sikres vekst i kjøpekraften. Den positive innstillingen til denne typen oppgjør hadde bakgrunn i en opplevelse av kjøpekraftnedgang for de langtidsutdannede i perioden før som var preget av friere inntektsdanning og oppgjør med utpreget lavtlønnsprofil. Det kunne også ligge i en oppfattelse om at det var lettere å få økt kjøpekraft gjennom skattelette, som var en del av myndighetenes bidrag til de kombinerte oppgjørene, enn gjennom ordinære lønnsoppgjør. Akkurat i denne perioden på slutten av 1970-årene tonet AF ned det gamle kravet som EL hadde fremmet om lønnsutjevning mellom privat og offentlig sektor, først og fremst fordi det var sett på som lite realistisk. AF var fremdeles prinsipielt mot en fortsettelse av utjevningen av statens lønninger, men den godtok at de aller lavest lønte fikk ekstra tillegg.

I 1980-årene fortsatte utjevningssideologien å dominere lønnsoppgjørene, men AF reiste likevel ingen opprørsfane med en gang. Tvert om understreket den daværende formannen Oddmund Harr at AF sto på den solidariske lønnspolitikens grunn. Men denne politikken, som ifølge Bergh og Nilsen var preget av Norsk Undervisningsforbunds (NUFO)⁵ sterke stilling, møtte motstand. Enkelte av medlemsforeningene ønsket at AF i sterkere grad skulle markere motstand mot utjevningspolitikken og legge større vekt på desentralisert lønnsfastsettelse. Ved lønnsoppgjøret i staten i 1980 gikk AF til streik for kravet om bedre begynnerlønn for ansatte med høyere utdanning. Streiken ble raskt møtt med varsel om tvungen lønnsnemnd fra regjeringen, men AF valgte å fortsette fram til det endelige vedtaket i Stortinget.⁶ Bergh og Nilsen tolker streiken som et tiltak for å styrke det

⁵ Tidligere Norsk Lektorlag

⁶ Stokke 1998, side 256–257.

indre samholdet i AF og ikke først og fremst som et forsøk på å oppnå konkrete forhandlingsmessige resultater.

Utover på 1980-tallet argumenterte AF etter to hovedlinjer i sine lønnskrav. For det første framholdt organisasjonen at statens lønninger hang etter lønninger for tilsvarende stillinger i det private næringsliv. Dette gikk utover rekruttering til offentlig sektor. ”Skadevirkningene er åpenbare”, ifølge AF-leder Harald Skuggedal: ”Dårligere undervisningstilbud, mangelfull forskningsinnsats, ineffektiv forvaltning, dårligere tjenesteydelser.”⁷ I annen sammenheng pekte Skuggedal på at den negative lønnsutviklingen kunne ”føre til økt privatisering av Statens tjenester”.⁸

Det var dessuten, ifølge AF, urettferdig at ansatte i stat og kommune ikke hadde den samme lønna som folk med tilsvarende arbeid i privat næringsliv. Dette var en sak som alle lønnstakerorganisasjonene i staten kunne være enige om, og i 1984 streiket AF, YS, Statstjenestemannskartellet og Norsk Lærerlag i fellesskap med krav om kompensasjon for den langvarige mindrelønnsutviklingen de mente å ha opplevd i forhold til privat sektor.⁹ Streiken endte i tvungen lønnsnemnd, og avgjørelsen i nemnda innebar en høyere ramme enn den staten hadde vært villig til å gi. Gevinsten var liten i rene penger, men organisasjonene tok dette til inntekt for sitt syn om berettigelsen av kravet om kompensasjon for mindrelønnsutvikling. For AF var dette et sentralt krav også i de lønnsoppgjørene som fulgte.

Mens kravet om større likhet mellom offentlig og privat sektor kunne føre AF sammen med de andre lønnstakerorganisasjonene i stat og kommune, virket den andre pilaren i AFs lønnspolitikk til å skape avstand. AF hevdet at lønnsutjevningen hadde gått for langt og krevde at lønnstilleggene ble gitt som prosentvise tillegg for ikke ytterligere å minske forskjellene. Dessuten krevde organisasjonen selektive tiltak og egne særtillegg for grupper av ansatte med høyere utdanning som hadde hatt en særlig negativ lønnsutvikling. Ofte var kravene spesifisert til ansatte i lederposisjoner. Her var forskjellen mellom offentlig og privat sektor størst, og det offentlige ble dermed tappet for den beste arbeidskraften. AF snakket om en ”hjerneflukt” fra stat og kommune. Et av virkemidlene for å unngå denne flukten var en mer markedsorientert og individuelt tilpasset lønnsfastsetting i offentlig sektor.

⁷ Harald Skuggedal: ”Lønningene i offentlig og privat sektor. Et alvorlig lønns-gap”, i *Aftenposten* 22.1.1986.

⁸ *Aftenposten* 2.9.1985.

⁹ Om streiken se Stokke 1998, side 306 og Messel 1997, side 353–362.

For AF var det dessuten viktig å skille mellom lavtlønnspolitikk og lønnsutjevning. At de aller lavest lønte hadde behov og rettmessig krav på et løft, argumenterte AF ikke i mot, men en generell sammenpressing av lønningene motsatte organisasjonen seg. Argumentasjonen var todelt. For det første hevdet AF at utdanning og ansvar skulle belønnes og at tidligere forskjeller dermed måtte opprettholdes. Men organisasjonen trakk også inn et livslønnsperspektiv og mente å kunne bevise at langtidsutdannede i et slikt perspektiv ville tape i forhold til arbeidstakere som gikk rett ut i arbeidslivet etter kortere skolegang. AF presenterte stadig beregninger der akademikere med lang utdanning kom dårligere ut i et livsløpsperspektiv enn brede grupper av arbeidstakere med liten utdanning. Ved siden av å peke på det urettferdige i et slikt forhold, advarte også AF om hvilken innvirkning dette ville ha på ungdoms utdannings- og yrkesvalg. Organisasjonene mente å kunne påvise at færre søkte til høyere utdanning, og at man allerede kunne registrere mangel på enkelte typer av langtidsutdannet arbeidskraft. Da AF i 1986 igjen gikk ut i konflikt i forbindelse med statsoppgjøret, var det profilen på tilleggene som denne gangen var ankepunktet. Organisasjonen hadde krevd særskilte tiltak for enkelte grupper med høy utdanning, men fikk i stedet et tilbud som først og fremst tilgodeså de lavtlønte. Både Statstjenestemannskartellet og YS hadde derfor godtatt forslaget, og AF streiket denne gangen bare sammen med Lærerlaget.

Da prisfallet på olje høsten 1986 inntrådte, fikk dette i første omgang liten innvirkning på AFs lønnspolitikk. Ved mellomoppgjøret i 1987 kjørte organisasjonen fram de samme kravene som tidligere; de statsansatte skulle opp på 95 prosent av tilsvarende lønninger i det private, det skulle gis like prosentvise tillegg, pris- og kostnadsutviklingen skulle kompenseres og det skulle tas spesielle tiltak for langtidsutdannede. Men det økonomiske klimaet gjorde det vanskelig for AF å komme på offensiven, og AF sentralt distanserte seg også fra de mest vidtgående kravene fra enkelte medlemsorganisasjoner før oppgjøret i 1988. AFs leder Harry Martin Svabø uttrykte forståelse for at ”oppgjøret i år bør holdes innenfor visse strenge rammer”.¹⁰ Men da regjeringen, NAF og LO i 1988 gikk inn i et nært inntektspolitisk samarbeid, ble AF sammen med andre organisasjoner stilt utenfor. Dette inntektspolitiske samarbeidet resulterte i en lønnslov som i praksis gjorde avtalen mellom LO og NAF gjeldende for alle andre tariffområder. AF protesterte mot det den

¹⁰ *Aftenposten* 10.2.1988.

oppfattet som et diktat og gikk sammen med YS og flere frittstående organisasjoner til en omfattende politisk demonstrasjonsstreik. Lønnsloven ble likevel vedtatt av Stortinget.¹¹

AF ønsket å bli inkludert i det inntektspolitiske samarbeidet som utviklet seg i takt med den økende kriseforståelsen, ”men ikke for enhver pris”. Mens regjeringen og LO framholdt at den lønnspolitiske unntakstilstanden ikke ga mulighet til å justere forholdet mellom ulike grupper, stilte AF som en betingelse at det ble tatt spesielle tiltak for de med høyere utdanning.¹² AF understreket at et viktig element i å få økonomien på fote var at kompetansenivået i samfunnet ble hevet. Det var derfor viktig å motivere ungdom til å ta høyere utdanning. De økonomiske problemene landet var inne i, ble dermed ytterligere et argument for AF lønnspolitikk. Staten kunne også bidra, ifølge AF, med å bedre studiefinansieringen og å senke renten på studielånet.¹³ I tillegg mente AF at senking av bruttoskatten måtte være en del av en helhetlig inntektspolitisk løsning. AF uttrykte også støtte til moderate lønnsoppgjør som ville resultere i lav kostnadsvekst og som dermed ville kunne redusere rentene, noe som organisasjonen mente ville være til fordel for de gruppene den representerte.

I motsetning til utelukkingen ved oppgjøret i 1988 ble AF inkludert i det inntektspolitiske samarbeidet i 1989. Lønnsloven som fulgte dette oppgjøret, var basert på forhandlinger med alle de tre store forhandlingssammenslutningene. Ved siden av sine vanlige lønnskrav rettet AF i tråd med det inntektspolitiske samarbeidet også krav både til bankene og til regjeringen. Bankene måtte ”vise ansvar og solidaritet med de store gruppene” og sette ned renten til gode for ”vanlige folk”, sa Svabø foran oppgjøret i 1989.¹⁴ Overfor regjeringen ble kravet om nedgang i renten på studielån gjentatt og forsterket. Organisasjonen gjentok også kravet om skattelette, og da Syse-regjeringen senere samme år gjennomførte skattelettelser, mente AF at dette måtte følges opp av moderasjon fra høytløntgruppene. Svabø gikk også hardt ut mot at et forslag om en kraftig økning av lederlønningene i staten kom i en tid da ”alle må vise samfunnsansvar”.¹⁵ Fremdeles var det viktig for AF at mindrelønnsutviklingen i staten måtte kompenseres og at det måtte være

¹¹ Stokke 1998, side 334–335.

¹² *Aftenposten* 20.2.1988.

¹³ Harry Martin Svabø: ”Nå går det rett på dunken” i *Aftenposten* 26.2.1988.

¹⁴ *Aftenposten* 11.1.1989.

¹⁵ *NTB* 21.11.1989.

lønnsomt å ta utdanning. Men AF innså at det på grunn av den økonomiske situasjonen måtte skje gradvis. Svabø mente til tålmodighet i egne rekker.¹⁶

I denne perioden med lønnspolitisk unntakstilstand på slutten av 1980-tallet og med fortsatt økonomiske krise og stor arbeidsledighet inn på 1990-tallet nærmet AFs lønnspolitikk seg til en viss grad LOs. Fra å hevde de samme kravene som tidligere i 1987, understreket AF etter hvert behovet for moderasjon for å få økonomien på fote og for å redusere ledigheten. Dette var i disse årene viktigere enn å få gjennomslag for krav som ellers AF mente var riktige. I tråd med LOs tolking av hovedkursmodellen framholdt også AF at den konkurranseutsatte industrien måtte være lønnsledende.¹⁷ Tilnærmingen var med på å danne et grunnlag for at AF og LO i 1992 kunne presentere felles krav i kommuneoppgjøret. Men bruddet mellom de to organisasjonene senere i forhandlingene viste at det fremdeles var store forskjeller i prioriteringene.

AF kunne i et tilbakeblikk gjort på midten av 1990-årene oppsummere det siste tiåret som skuffende, på flere områder. Selv om AF hadde blitt trukket med i det inntektspolitiske samarbeidet i 1989 og hadde markert sin oppslutning om moderasjon og kriseforståelse, ble den sammen med YS satt utenfor utformingen av det såkalte solidaritetsalternativet som la grunnlaget for lønnsoppgjørene i store deler av 1990-årene. Gjennom Kleppe-utvalget utformet LO, NHO og myndighetene en omfattende inntektspolitikk for å bedre konkurranseevnen og få ned arbeidsledigheten. Et sentralt element i denne politikken var moderate lønnsoppgjør. Dette var som sagt ikke AF uenig i. Men AF oppfattet at premissene for hvordan oppgjørene skulle gjennomføres ble lagt i triangel mellom LO, NHO og myndighetene. Profilen på lønnsoppgjørene ble med dette tilpasset LOs prioriteringer, og det var lite rom for å tilgodese de gruppene som AF representerte. Den relative lønnsnedgangen som AF mente å kunne dokumentere for sine medlemsgrupper i offentlig sektor gjennom hele 1980-tallet, fortsatte også på 1990-tallet. Studielånsrenten ble ikke subsidiert, som AF hadde krevd. Derimot fikk AF oppleve at prinsipper om en mer markedsorientert og lokal lønnsdanning fikk et økende gjennomslag i offentlig sektor.

Sykepleierforbundets medlemskap i AF hadde brakt kvinneperspektivet sterkere inn i lønnspolitikken. For Sykepleierforbundet var kravet om likelønn viktig. Yrkesgrupper med lik utdanning og ansvar skulle ha tilnærmet den samme lønna, ikke slik det var, at mannsyrker stort sett lå over typiske kvinneyrker. Men Sykepleierforbundet og AF oppfattet

¹⁶ *Aftenposten* 21.11.1989.

¹⁷ Se for eksempel *NTB* 23.2.1989 og *NTB* 9.11.1989.

den rådende lavtlønnspolitikken som et stengsel for kravet om likelønn. AF argumenterte for at likelønnskravet måtte gjelde på alle nivåer og at det ikke bare dreide seg om å gi de med lavest lønn egne tillegg. Likelønnskravet til Sykepleierforbundet var også omstridt innad i AF. Sykepleierne krevde at deres lønnsnivå skulle være likt en gruppe som ingeniører med tilsvarende lengde på utdanningen. Dette synspunktet brakte Sykepleierforbundet i konflikt med NITO.

Som et forsøk på å møte de problemene AF hadde med å nå fram med sin lønnspolitikk og for å møte de utfordringene som lå innad i organisasjonen, prøvde AF å utforme en mer helhetlig lønnspolitikk mot midten av 1990-årene. Strengt tatt ligger dette i tid etter avhandlingens tidsavgrensing, men jeg har likevel valgt å behandle denne prosessen, fordi den oppsummerer og konkretiserer det som var AFs lønnspolitikk også tidligere.

Målet for AF var å komme fram til et felles grunnlag for hvilke kriterier som burde ligge til grunn for lønnsdanningen. Utgangspunkt var et begrep om ”rettferdig lønn”. ”Rettferdig” var i AFs og tidligere akademikerorganisasjoners språkbruk et alternativ til ”lønnsutjevning” og ”likelønn”. Ordet pekte her på at lønn på en eller annen måte skulle variere etter innsats, ansvar og lignende og altså ikke nødvendigvis være så lik som mulig. Kriteriene som AF tok utgangspunkt i, skulle bygge på kompetanse, ansvar og arbeidsbelastning. Prinsipper om individuell lønnsfastsetting og likelønn ble ikke avvist, men heller ikke understreket. Kriteriet om arbeidsbelastning ble etter hvert nedtonet, mens det i AFs organisasjoner var enighet om at kompetanse og ansvar skulle være sentrale. Kompetanse betydde i denne sammenhengen formalkompetanse og ikke realkompetanse. De endelige kriteriene ble dermed uttrykt som ”utdanning, kompetanse og ansvar”.

På mange måter var denne lønnspolitiske offensiven vellykket. Den samlet AF foran lønnsoppgjøret i 1995, som ble innledet med en storstilt informasjonskampanje som skulle rive ned bildet av akademikerne som høytlønnsgrupper. En frustrert, ubarbert mann i slitte klær sto fram i TV-annonser og slo fast at akademikerne hadde tapt 20 lønnsoppgjør på rad: ”Nå er det nok.” Lønnsoppgjøret i staten resulterte også i en samlet AF-streik som riktignok endte i tvungen lønnsnemnd, men samtidig demonstrerte samholdet og kampviljen i organisasjonen. Året etter førte lønnsoppgjøret kanskje til det som er beskrevet som det beste resultatet AF noensinne oppnådde, med vesentlige lønnsøkninger for grupper med lang utdanning. Likevel kunne ikke dette hindre at AF sprakk og Den norske lægeforening meldte seg ut. Dette var begynnelsen til slutten for organisasjonen, og AF ble etter avskallingen av Akademikerne i 1997 nedlagt i 2001.

Den lønnspolitiske offensiven var innrettet på offentlig sektor og føyd seg inn i det som var AFs viktigste sak i tariffpolitikken; å få lønningene til utdanningsgruppene i stat og kommune nærmere lønningene i privat sektor. Samtidig ble kriteriene som organisasjonen hadde blitt enige om, oppfattet som sektoroverskridende og kunne dermed gripe inn i lønnsfastsettelsen i privat sektor, noe som ikke var uproblematisk innad i AF. Dette viser også at for AF var normene om lønn etter utdanning eller ansvar sentrale, og som Geir Høgsnes også pekte på var AF den organisasjonen som klarest representerte dette, også lenge før 1995.¹⁸ Samtidig ble kriteriene godtatt av for eksempel Sykepleierforbundet der likelønn, dvs. lik lønn for likt arbeid, var en vel så viktig rettferdighetsnorm. I denne sammenhengen ble de to prinsippene ikke oppfattet som gjensidig utelukkende, men mer gjensidig forsterkende. Ekstra sammensatt ble dette med den loslitte akademikerens fra informasjonskampanjen som nærmest henspilte på at også akademikere måtte få en lønn som kunne dekke de mest nødvendige behovene. AF hadde jo også tidligere påpekt at akademikere var de egentlig lavtlønte i et livsløpsperspektiv og at særlig nyutdannede akademikere hadde dårligere kjøpekraft enn andre grupper.

AFs lønnspolitikk var fundert i en samfunnsøkonomisk forståelse der det gjaldt å vise ansvar og moderasjon når det var nødvendig. Men også prioriteringen av langtidsutdannede hadde en samfunnsmessig begrunnelse. Lang utdanning måtte gi en rimelig ”avkastning” for å sørge for at ungdom valgte akademiske yrker. Dette var igjen nødvendig for å sikre Norge høyt kvalifisert arbeidskraft og forskning på et høyt nivå, noe som var en betingelse for at vi skulle kunne ha et konkurransedyktig næringsliv og beholde vår velferd. Videre ville en mindrelønnsutvikling i offentlig sektor føre til ”hjerneflukt” som ville true velferdsstaten.

Utformingen av AFs lønnspolitikk viser at akademikernes ”interesser” langt fra var klare og entydige, men var konstruert i en prosess der mer allmenne normer og de ulike organisasjonenes oppfatninger av hva som tjente deres medlemmer spilte inn. Hvem som var akademikere, var langt fra entydig bestemt. Også hva som i en større diskurs var realistisk og ansvarlig fikk betydning. Lønnspolitikken til AF var derfor konstruert gjennom kompromisser i et forsøk på takle den periodevis store uenigheten som var til stede innen organisasjonen. Den kunne likevel være attraktiv for forbund og foreninger som så sine interesser best ivaretatt av de prinsippene som AF målbar, særlig i en periode der LO ikke ble oppfattet som å prioritere disse gruppene i det hele tatt. Men samtidig var det

¹⁸ Høgsnes 1999, side 50.

”akademiske interessefellesskapet” i den brede utformingen det fikk i AF så pass skjørt, at splittelsen hele tiden lå på lur.

Allianser, anerkjennelse og vekst

For AF var det fra begynnelsen viktig å posisjonere seg i det organisasjonspolitiske landskapet. Organisasjonen understreket at den med sin eksklusivitet sto i en særstilling blant arbeidstakerorganisasjonene. Den ville ikke bli oppfattet som en konkurrent til andre, men dyrket i stedet sin egen teig. Da de organisasjonene som forberedte etableringen av YS, prøvde å få med seg AF på en samlet henvendelse til regjeringen om å opprette en kontaktordning for pris- og inntektspolitikk som kunne supplere det allerede eksisterende Kontaktutvalget,¹⁹ ville derfor ikke AF bli med på dette. ”AF’s styre finner det på denne bakgrunn lite heldig å delta i en fellesopptreden som på mange måter vil gi en helt ny organisasjonskonstellasjon og som vil kunne bli oppfattet som en blokkdannelse”, het det i svarbrevet til NITO.²⁰ Men året etter ble NITO med i AF, og kort tid etter innmeldelsen ble NITOs president Lars Harlem også leder av AF. Harlem hadde vært en forkjemper for at NITO skulle slutte seg til YS og så positivt på et nært samarbeid mellom AF og YS.²¹ NITOs historiker Dag H. Andreassen peker på at Harlem var opptatt av å danne en sterk motvekt til alliansen mellom LO og Arbeiderpartiet, nettopp altså den blokkdannelsen AF tidligere hadde advart mot. Dette er i tråd med det Harlem understreket i et intervju med *Aftenposten* sommeren 1977: ”I dag går hovedskillelinjene mellom organisasjoner med partitilknytning og de partipolitiske uavhengige.” Han hevdet videre at det ikke var mye som skilte AF fra YS.²² Også felles interesser i lønnspolitikken talte til fordel for et samarbeid, ifølge Harlem.

Harlem vant ikke fram med sitt syn om behovet for en blokkdannelse som motvekt til LO og Arbeiderpartiet. Etter kun ett år i ledervervet trakk han seg derfor som formann i AF. Flertallet i AF ønsket ikke å gå inn i et forpliktende samarbeid med noen av de andre hovedorganisasjonene. I stedet ville flertallet utvikle det tariffmessige samarbeid med LOs Statstjenestemannskartell. Og mens Harlem ville stå på sammen med YS for å få begge organisasjonene inn i regjeringens Kontaktutvalg, mente flertallet i AF at det var viktigere å dyrke organisasjonens egenart utenfor en eventuell blokkdannelse.

¹⁹ Mer om Kontaktutvalget i delkapittelet om YS og i kapittel 5.

²⁰ Arbark. ARK-1806, Statstjenestemannskartellets arkiv. Boks Dc-0073. Skriv fra AF til NITO, 17.12.1975.

²¹ Om Harlems rolle, se Andreassen 2006, side 157–163, om utviklingen i YS, se neste delkapittel.

²² *Aftenposten* 29.7.1977.

Samarbeidet med Statstjenestemannskartellet ble likevel ikke langvarig. Alt ved tariffoppgjøret i 1980 valgte AF å stå alene. Dette førte til en viss endring av AFs strategi. Riktignok ble en invitt om samarbeid fra YS i forkant av dette oppgjøret bryskt avvist av Lektorlagets Oddmund Harr som nå var formann i AF.²³ Men etter bruddet med LO satte AF mer inn på å komme med i Kontaktutvalget, og da Høyre tok over regjeringsmakten i 1981 ble dette mulig. Det skulle likevel gå ett år til før Kontaktutvalget ble åpnet for andre arbeidstakerorganisasjoner enn LO.²⁴

Medlemstallet i AF vokste hele tiden. Dette var både en følge av medlemsøkning i foreninger som allerede var tilsluttet, og et resultat av at flere organisasjoner sluttet seg til AF. Hvilke organisasjoner som skulle få bli medlem, var riktignok ikke uproblematisk. Flere ble avvist fordi de var for små, men det vanskeligste var å bestemme hvilke arbeidstakere AF skulle være for. Etter NITOs inntog lempet AF på kravet til utdanning. To års høyere utdanning skulle etter 1979 være tilstrekkelig. Samtidig ble høyere utdanning som det samlende i rekrutteringen understreket, i motsetning til et arbeidsplassfellesskap som tidligere praksis ofte hadde vektlagt. Uenighetene innad i AF fortsatte likevel. Representanter for foreninger med høye krav til utdanning hevdet gjentatte ganger at akademikerbegrepet ble utvannet.

Da Norsk Sykepleierforbund i 1986 søkte om medlemskap i AF, fikk uenighetene et konkret utgangspunkt. For Sykepleierforbundet hadde både YS og LO vært aktuelle ved valg av hovedorganisasjon, men flertallet ønsket å slutte seg til AF. Sykepleierne hadde treårig høyskoleutdanning og oppfylte dermed utdanningskravet til AF. Likevel var flere av foreningene for de 'egentlige' akademikerne mot at Sykepleierforbundet skulle få bli medlem. Størrelsen og den relativt lave lønns plasseringen til medlemmene ville endre AFs medlemsstruktur i en lite ønskelig retning, ifølge disse. AFs eksklusivitet kunne med andre ord ikke bare knyttes til utdanning, men også til lønn. Selv om motstanderne av Sykepleierforbundets medlemskap ikke hadde flertall i de styrende organene, hadde de et stort nok mindretall til lenge å hindre det. Men etter hvert endret noen av disse standpunkt; først sa legeforeningen ja, senere fulgte NIF etter, og Sykepleierforbundet ble medlem av AF fra 1989. En stor gruppe kvinner med lavere lønn enn de fleste andre i AF, kom dermed inn i organisasjonen.

²³ *Aftenposten* 31.3.1979, 3.4.1979 og 4.4.1979.

²⁴ Mer om dette i delkapittelet om YS.

Med sykepleiernes inntog var det også på plass å endre bildet av den ideelle AF'eren. "Den langtidsutdannede tjenestemannen i statlig sektor, som argumenterte for høyere lønn ut fra rettferdighetshensyn, var ikke lenger dekkende", skriver Bergh og Nilsen, i stedet lanserte AF et begrep om "kunnskapsproletaren".²⁵ Kunnskapsproletaren fikk lite igjen for det han eller hun hadde investert i sin utdanning, på tross av at samfunnet i høyeste grad var tjent med økt kompetansenivå. I hvilken grad dette var et brudd med tidligere argumentasjon, kan det riktignok stilles spørsmål ved. Som vi så i behandlingen av AFs lønnspolitik hadde organisasjonen i det minste siden midten av 1980-årene hevdet at akademikere var lønnstapere i et livslønnsperspektiv.

AF som idé bygde likevel hele tiden på en teigdeling av organisasjonsstrukturen blant arbeidstakere. De med høyere utdanning, uansett hvor grensen her ble satt, skulle ha en egen sammenslutning, eksklusiv for dem. Slik skilte AF seg fra LO og YS, som i prinsippet ikke hadde noen grenser for hvilke lønnsinntakere som kunne bli medlem. På enkelte områder var derfor AF i en reell kamp om medlemmer i forhold til YS og LO, både i form av *medlemsorganisasjoner* og *enkeltmedlemmer*. Vi har blant annet sett hvordan NITO vaklet mellom YS og AF. Flere frittstående arbeidstakerorganisasjoner, særlig profesjonsforbund innen helsesektoren, vurderte på samme måte som Sykepleierforbundet alle de tre hovedorganisasjonene som aktuelle å slutte seg til. I den grad disse ble god tatt som medlemmer av AF, var hovedtendensen at de gikk hit. Spørsmålet er da hva AF hadde å tilby. Kari Melby har prøvd å svare på dette i sin historie om Sykepleierforbundet. Valget mellom LO og AF var, ifølge Melby, et valg mellom forhandlingsgevinst eller profesjonsbygging. YS kunne ikke tilby noen av delene og var dermed uinteressante. Et medlemskap i AF var et ledd i målrettet arbeid for å bli et profesjonsforbund og for å styrke arbeidet for å gjøre sykepleien til en akademisk profesjon.²⁶ Trolig var liknende overveielser gjort i de andre forbundene. Håpet var at et medlemskap i AF ville gi gevinst i form av faglighet, status og omdømme og kanskje også i form av økt lønn.

På begrensede områder var det en viss konkurranse om enkeltmedlemmer mellom AF og LO. NITO sloss med LOs NFATF på enkelte bedrifter, og på flere områder i staten møtte AFs profesjonsforeninger konkurranse fra NTL. Men dette var unntakene, og de ble tonet ned av AF i tråd med teigdelingstanken. Da LO-formann Tor Halvorsen i 1984 tok til orde for et utvidet samarbeid mellom hovedorganisasjonene, reagerte også AF positivt og

²⁵ Bergh og Nilsen 2004, side 140–141.

²⁶ Melby 1990, side 268–272.

formannen uttalte at ”[n]år det gjelder medlemsrekruttering så har jeg ikke følt at AF har vært i direkte konkurranse med LO”.²⁷

Høsten 1991 etterlyste AF-leder Harry Martin Svabø i tråd med dette et initiativ fra LO om nærmere samarbeid,²⁸ og leder og nestleder i AF startet sonderinger med ledelsen i LO. Foran tariffforhandlingene i kommune våren 1992 samarbeidet de to organisasjonene om krav og forhandlingsposisjon, noe som av flere ble sett på som en innledning til et mer formalisert samarbeid.²⁹ Nå sprakk dette samarbeidet under forhandlingene med KS, og LO gikk til streik, mens AF godtok forslaget fra arbeidsgiverne.³⁰ Likevel fortsatte kontakten, og i all hemmelighet ble det forhandlet om en avtale som høsten 1993 kunne presenteres for offentligheten. Magne Sognvoll fra AF og Yngve Hågensen fra LO kunne da legge fram en ”Intensjonsavtale om samarbeid.” Avtalen presenterte et program for en del områder der de to organisasjonene ville utvikle samarbeidet. Dette gjaldt industri- og næringspolitikk, utdanning og forskning, arbeidstakernes sikkerhet og til slutt familie- og likestillingspolitikk. Tariffspørsmål og fordelingspolitikk var utelatt, trolig fordi det her var stor uenighet mellom de to partene.³¹ For AF ga avtalen en mulighet til å spille en samfunnspolitisk rolle gjennom samarbeid med LO. Konkret fikk AF nå anledning til å delta i internasjonale arbeidstakerorganisasjoner, noe som LO tidligere hadde stanset. Viktigst var likevel kanskje den anerkjennelsen avtalen ga AF. Selv om LO-ledelsen benektet det, kunne avtalen lett tolkes som grenseoppgang mellom de to organisasjonene når det gjaldt medlemsverving.³²

Avtalen møtte motstand blant enkelte av AFs medlemmer. Juristforbundet stemte i mot, og senere gikk også NIF ut med sterk kritikk, både av avtalenes innhold og mot måten den i all hemmelighet var forhandlet fram. NIF vurderte å melde seg ut av AF, noe som igjen synliggjorde de indre spenninger som hele tiden truet med å ødelegge tanken om det brede fellesskapet av langtidsutdannede.

²⁷ *Arbeiderbladet* 27.4.1984.

²⁸ *Dagens Næringsliv* 16.8.1991.

²⁹ Se for eksempel *Dagens Næringsliv* 25.4.1992.

³⁰ Stokke 1998, side 349–351.

³¹ AF/LO: Intensjonsavtale om samarbeid. Bergh og Nilsen 2004, side 149–154. Delen i denne boken som omhandler avtalen mellom AF og LO forholder seg ikke til selve avtalen, men bare til AFs interne dokumenter som vedrører denne.

³² Se for eksempel Andreas Hompland i *Dagbladet* 6.11.1993.

Oppsummering

Eksistensen av AF uttrykte på den ene siden at akademikere, i vid eller snever forstand, var lønnsmottakere og arbeidstakere, men at de på den andre siden hadde en form for felles interesser som skilte dem fra andre arbeidstakere og at disse felles interessene fordret en egen organisering. Interesser er her forstått som diskursivt skapte. Utdanning og utdanningslengde ble med dette gjort til det vesentlige skille blant arbeidstakere. Det var det som konstituerte AF og bestemte organisasjonens forhold til andre arbeidstakerorganisasjoner. Hvor skillelinjene skulle gå, om hvilke utdanningskrav som skulle stilles for å bli med i AF, var derimot ikke fastlagt. Akademikerbegrepet var i den forstand flytende.

AF var altså en samling av profesjonsgrupper som ønsket å markere seg som annerledes enn andre grupper av lønnstakere. Samtidig var etableringen av og den videre utviklingen av AF med på å gjøre medlemsgruppene til lønnsmottakere på linje med andre. Det var nettopp posisjonen som lønnsmottakere som bandt dem sammen i AF, og AF brakte disse gruppene i tettere inngripen med det inntektspolitiske systemet. Hvor tett samarbeidet i AF skulle være, var omstridt og var en av de spenningene som hele tiden truet med å splitte organisasjonen.

I lønnspolitikken tok AF til orde mot lønnsutjevning, særlig i offentlig sektor. Organisasjonen framhevet prinsippet om lønn etter kompetanse og ansvar. Sentralt var kravet om at utdanning skulle lønne seg. Men AF ikledde seg tapernes drakt og fremmet denne kampen som en kamp for å vinne tilbake tidligere posisjoner i en tosidig argumentasjon: Ansatte i det offentlige hadde tapt i forhold til ansatte i privat sektor, og langtidsutdannede hadde tapt i forhold til andre grupper av ansatte med kortere eller ingen utdanning. Samtidig argumenterte også AF innenfor en samfunnsøkonomisk helhetsramme. Lønnskravene til utdanningsgruppene var nødvendige for å sikre landet et konkurransedyktig næringsliv og for å trygge velferdsstaten.

AF framholdt prinsippet om partipolitisk uavhengighet, men dette ble aldri gjort til en hovedsak i forholdet til andre organisasjoner. AF ønsket ikke å delta i en form for blokk basert på dette prinsippet, og en allianse med YS ble avvist tidlig. Selv om det kunne være problematisk i forhold til lønnspolitikken, kunne AF gjerne samarbeide med LO. Nettopp fordi AF var basert på en idé om teigdeling blant arbeidstakerorganisasjonene, var et samarbeid mulig og også ønskelig. AF hadde ikke noe ønske om å konkurrere med LO om medlemmer i det som ble oppfattet som LOs organisasjonsområder og oppfattet knapt LO som en konkurrent.

Politisk uavhengighet som organisasjonsmarkør – etableringen og utviklingen av Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS)

Fra nyttår 1977 var enda en hovedorganisasjon i virksomhet. Initiativet til etableringen av det som skulle bli YS, kom fra NITO. I en diskusjon om organisasjonens lønnspolitikk sommeren 1973 ble den manglende samordningen blant de frittstående organisasjonene pekt på som et problem. LO hadde med sin tyngde og politiske betydning fått gjennomslag for sin politikk med lønnsutjevning som et viktig mål. Dette hadde nå gått så langt, ifølge en innstilling som ble lagt fram for et representantskapsmøte i NITO, at man sto foran ”en eliminering av deler av mellomgruppes lønns og velferdsandel”. Det var derfor nødvendig at de frittstående organisasjonene etablerte en ”overordnet fellesorganisasjon”.³³ På bakgrunn av dette ble hovedstyret i NITO pålagt ”å arbeide effektivt for en utvidelse og formalisering av samarbeidet med andre frie arbeidstakerorganisasjoner”.³⁴

Myndighetene intervenerte i økende grad i lønnsfastsettingen, konkretisert ved Skånland-utvalgets innstilling og nedsetting av et inntektspolitisk råd. I NITO økte frykten for at kun LOs stemme, i enda sterkere grad enn tidligere, ville bli hørt i inntektspolitiske spørsmål. ”Mellomsjiktet derimot, – uten representasjon, – vil måtte avfinne seg med de vedtak som blir fattet, og det er så godt som avgjort at vi kun [her mangler det rolig et ”har”, min komm.] meget begrensede muligheter til å gjøre våre syn gjelene [sic] selv i saker av stor interesse og betydning for våre medlemmer.” Dette gjorde det enda viktigere for de frittstående organisasjonene å samle seg.³⁵

I misnøye over sendrekthet i NITOs sentrale organer, tok NITO i Vestfold og Buskerud det konkrete initiativet og innkalte ti frittstående organisasjoner til et møte i Drammen høsten 1974 for å diskutere et samarbeid. De innbudte organisasjonene var Statstjenestemannsforbundet (STAFO), Norsk Lærerlag, Norsk Styrmandsforening, Yrkesorganisasjonenes Hovedsammenslutning for Embets- og Statstjenestemenn (YH), Norsk Arbeidslederforbund (NALF), Norsk Bankfunksjonærers Forbund (NBF), Det norske maskinistforbund (DNMF), Forsikringsfunksjonærenes Landsforbund og NITO. Av de innbudte møtte ikke Norsk Sykepleierforbund og Norsk Styrmandsforening. De som møtte

³³ YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Vedlegg til brev fra NITO, Drammen avdeling til flere frittstående arbeidstakerorganisasjoner, 2.8.1974.

³⁴ Sitert etter Andreassen 2006, side 150.

³⁵ YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Vedlegg til brev fra NITO, Drammen avdeling til flere frittstående arbeidstakerorganisasjoner, 2.8.1974.

fra Norsk Lærerlag, representerte trolig ikke den sentrale ledelsen, mens de andre organisasjonene stilte med sentrale tillitsvalgte. I tillegg til de aktuelle samarbeidspartnerne var også Karl Söderberg fra Tjänstemännens centralorganisation (TCO) i Sverige og Weiert Velle fra Embetsmennenes Landsforbund (EL) til stede. Velle sto da, som vi har sett, sentralt i prosessen fram mot etableringen av AF. Representantene for de innbudte organisasjonene var enige om behovet for et forpliktende samarbeid og skulle ta dette opp i sine respektive besluttede organer. STAFO skulle så innkalle til et nytt møte.³⁶

Dette møtet ble holdt på nyåret 1975. Nå var det klart at Lærerlaget ikke var med på prosessen. Kommunale Funksjonærers Landsforbund (KFL) var derimot trukket med og var svært interessert. KFL hadde før møtet i Drammen vært sammen med STAFO og YH i en prosess i retning av et formalisert samarbeid.³⁷ Dette ble nå lagt på is til fordel for initiativet fra NITO, som altså KFL ble trukket inn i. Norsk Bankfunksjonærers Forbund, Forsikringsfunksjonærenes Landsforbund, YH, STAFO og KFL møtte med alle med vide fullmakter til forpliktende samarbeid. NITO og NALF var positive til prosessen uten å ville binde seg, mens Sykepleierforbundet ikke hadde behandlet spørsmålet og stilte derfor bare som observatør på møtet.³⁸ Det var enighet om å fortsette prosessen, og et utvalg ble nedsatt for å utarbeide en skisse til det som foreløpig ble kalt et nytt topporgan. Gjennom en pressemelding ble bestrebelsene gjort kjent både for organisasjonenes egne medlemmer og for offentligheten. Pressemeldingen beskrev oppgavene for denne nye organisasjonen. Denne skulle først og fremst ivareta det medlemmene hadde til felles når det gjaldt ”inntektspolitiske forhold, arbeidsmiljø, utdanningsspørsmål og representasjon i offentlige og private styrings- og utredningsorganer og andre saker av felles interesser”. Målet var å øke medlemmenes innflytelse i interesse- og samfunnsspørsmål. Vektleggingen på mellomgruppens interesser var ikke nevnt. Derimot var det understreket at de arbeidstakerorganisasjonene som ble med, skulle beholde sin identitet og mulighet til å ivareta sin spesielle interesser.³⁹

³⁶ YS' arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Referat fra møte mellom frittstående organisasjoner på Hotvedt Gård, Drammen, torsdag 22. august 1974.

³⁷ YS' arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Innstilling fra det engere utvalg til å forberede og utrede det videre arbeid med tanke på å finne en felles plattform for samarbeid, foreløpig begrenset til å omfatte STAFO, YH og KFL. Datert 12.7.1974.

³⁸ Sykepleierforbundet meldte senere at de ikke ville delta i det videre arbeidet.

³⁹ YS' arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Pressemelding fra de samarbeidende organisasjoner, Oslo 6. februar 1975.

I løpet av våren utarbeidet utvalget en innstilling om dannelse av Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS). Denne inneholdt både formålsparagraf og en organisasjonsplan.⁴⁰ I formålsparagrafen ble det først slått fast at YS skulle være en ”partipolitisk nøytral sammenslutning av landsomfattende yrkesorganisasjoner”. Videre skulle organisasjonen ”ivareta de tilsluttende organisasjoners fellesinteresser” og ”medlemmenes yrkesmessige, økonomiske og sosiale interesser”.⁴¹ Etter at innstillingen var lagt fram, var ballen spilt over til de samarbeidende organisasjonenes egne behandlinger. Endelig frist for å ta stilling til om de ville bli med i den nye organisasjonen, ble satt til 1. juni 1976. Alt i februar 1976 ble det klart at NITO ikke ville være med videre, men med knapt flertall i stedet søkte om opptak i AF.⁴² Med initiativtakeren ute av prosessen, var det skapt usikkerhet om den videre veien.⁴³ NALF og Maskinistforbundet valgte å hoppe av. Tilbake sto STAFO, KFL, YH, Forsikringsfunksjonærenes Landsforbund og Norske Bankfunksjonærs Forbund som ønsket å fortsette på tross av NITOs frafall. I juni 1976 vedtok disse å etablere YS med full virkning fra 1. januar 1977. Organisasjonen hadde da omkring 66 000 medlemmer.

Hva var den bærende forståelsen som lå til grunn for etableringen av YS? De ulike aktørene hadde uten tvil forskjellige tanker og meninger. Men det kan likevel antydes enkelte felles meningsbærende forestillinger som riktignok forandret seg over tid. NITO skrev i det første initiativet om ”mellomgruppene” og ”mellomsjiktet” som ble hengende etter i lønnskampen og inntektsutviklingen. Det var altså en idé om et mellomsjikt av arbeidstakere som ble presset mellom de lavere lønte som LO representerte og høytlønnsgrupper. LOs frammarsj og krav om lønnsutjevning førte utviklingen i en retning av en ”eliminering av deler av mellomgruppens lønns og velferdsandel”. Det var derfor nødvendig med et organisasjonsmessig motstykke som kunne ivareta mellomgruppens interesser, særlig med en økende samordning av lønnsoppgjørene og muligheter for et inntektspolitisk råd. Denne forestillingen om pressede mellomlag lå også til grunn da lønnspolitikken til de samarbeidende organisasjonene ble diskutert og konkretisert høsten

⁴⁰ Diskusjonen i utvalget dreide seg mye om valg av organisasjonsmodell. Dette har ikke jeg lagt vekt på. En undersøkelse av dette momentet finnes i Liabøtrø 1986, side 68–79.

⁴¹ YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Innstilling og forslag om dannelse av Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund – YS –. Avgitt 18.4.1975.

⁴² Om NITOs opptak i AF se forrige delkapittel og Andreassen 2006, side 157–163.

⁴³ YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Notat fra møte onsdag 18. februar 1976, NBF.

1975. Det var enighet om at oppgjørene måtte baseres på prosenttillegg og ikke kronetillegg, at såkalte ”hengekøyer”⁴⁴ i regulativene måtte rettes opp og at regulativene ikke måtte gjøres trangere, ”men det heller måtte lages større avstand mellom lønnstrinnene, slik at utdannelse og/eller avansement får reell betydning”.⁴⁵ Med denne vekten på mellomgruppene pekte også etableringen av YS tilbake på FSO, som nettopp hadde bygd på en ideologi der funksjonæren var ”mannen i midten” mellom arbeidere og ledelse. Men mens dette for FSO var en omfattende ideologisk forståelsesform basert på tanken om et klassesamfunn,⁴⁶ var det under etableringen av YS redusert til et spørsmål om plassering på lønnsstiger og regulativer.

Samtidig var tanken om et mellomsjikt beslektet med forestillingen om funksjonærer som en egen gruppe av arbeidstakere med spesielle interesser. Under etableringsfasen av YS var det også enkelte som trakk linjer tilbake til FSO. Representanter for det svenske TCO var til stede på de første møtene og snakket om funksjonærene som egen selvstendig gruppe, og denne svenske funksjonærorganisasjonen var også representert ved stiftelsen av YS.⁴⁷ En funksjonæridentitet hadde samtidig vært en del av det ideologiske grunnlaget for noen av de organisasjonene som gikk sammen i YS, noe som også gjenspeilte seg i navnene. Men på midten av 1970-årene ble det i enkelte av organisasjonene stilt spørsmål ved denne funksjonæridentiteten. I Kommunale Funksjonærers Landsforbund (KFL) førte diskusjonen til en vedtektsendring der funksjonærbegrepet ble skiftet ut med ’ansatt’ i 1976, og forbundet skiftet navn til Kommunalansattes Fellesorganisasjon (KFO) i 1985.⁴⁸ For Norsk Bankfunksjonærers Forbund (NBF), den andre store ’funksjonær’organisasjonen, var ikke spørsmålet så akutt. Alle ansatte i bankene var betraktet som funksjonærer, og det var nærmest synonymt med ansatt. Først i 1993 skiftet forbundet navn til Finansforbundet og da nærmest som et ledd i samlingsbestrebelser blant organisasjonene innen finansnæringen.⁴⁹

⁴⁴ Uttrykket hengekøyer referer til et grafisk bilde av forholdet mellom lønnstrinn og lønn der den lønnsmessige avstanden fra de midlere lønnstrinnene til de lavere blir mindre, mens den øker i forhold til de øvre lønnstrinnene.

⁴⁵ YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Referat fra møte mellom formennene i de 8 frittstående arbeidstagerorganisasjoner 30.10.1975.

⁴⁶ Mer om ideologien bak FSO, se Thue 1986, side 87–90; Terjesen 1995, side 72–75; Messel 2000, side 249–251. Se også kapittel 2, side 55–56.

⁴⁷ YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Referat fra møte mellom frittstående organisasjoner på Hotvedt Gård, Drammen, torsdag 22. august 1974.

⁴⁸ Thue 1986, side 123–125.

⁴⁹ Jensen 1997, side 80–82.

Selv om YS av andre og spesielt av LO ble beskrevet som en funksjonærorganisasjon, la den selv, særlig *etter* etableringen i 1977, vekt på å stå fram som en samlende organisasjon der alle arbeidstakere kunne høre til. I så måte var bruddet med tradisjonene fra FSO absolutt. YS ville ikke framstå som en organisasjon bare for funksjonærer. Begrepet ble aldri offisielt brukt om medlemmene og om målgruppen. På direkte spørsmål understreket ledelsen at YS var åpen for alle grupper av ansatte. Rett etter den formelle etableringen i januar ble også Norsk Rutebilarbeiderforbund (NRAF) og Norsk Olje- og Gassmedarbeiderforbund (NOGMF) tatt opp som medlemmer av YS, noe som ytterligere svekket inntrykket av en funksjonærorganisasjon. Da Norsk Funksjonærforbund (NOFU) søkte om medlemskap i YS tidlig i 1977, ønsket sentralstyret i YS at NOFU skulle skifte navn: "Det ble i denne forbindelse blant annet understreket behovet for å finne frem til et nytt navn på forbundet som var mer dekkende innenfor YS-P. [YS seksjon privat, min komm.]"⁵⁰ Likevel kunne også YS etter 1977 av og til presentere seg selv som en funksjonærorganisasjon, da ikke som et mål, men som en realitet. I et intervju i 1984 ble YS-leder Eldri Langåker konfrontert med at YS var en funksjonærorganisasjon og spurt "i hvilken leir dere (funksjonærer) hører hjemme?" Svaret var som et ekko av Tor Aspengren og LO:

Det tradisjonelle skillet mellom funksjonær og arbeider er iferd med å viskes ut. Idag er vi alle arbeidstagere på en arbeidsplass, og det er like naturlig for alle å organiseres [sic] seg. Funksjonæren er blitt frigjort fra det mange har oppfattet som en "kondisjonert" fortid. Arbeidsvilkårene for funksjonærer og arbeidere er også etterhvert blitt mer like. Med andre ord, utviklingen går i riktig retning.⁵¹

YS unnslo seg ikke for å si at den var en organisasjon først og fremst for funksjonærer, men dette var for det første av mindre og mindre betydning etter hvert som skillet mellom arbeidere og funksjonærer forsvant og for det andre ingen målsetting for organisasjonen. Den var åpen for alle yrkesgrupper.

Etter etableringen i 1977 ble også mellomsjiktprofilen i lønnspolitikken mindre tydelig. Både i prinsippprogram og i lønnspolitiske retningslinjer slo YS fast at det var de lavtlønte som måtte prioriteres.⁵² I organisasjonens første prinsippprogram var det inntektspolitiske målet "en god levestandard for alle yrkes- og samfunnsgrupper". Dette

⁵⁰ YS' arkiv. Boks 022. Merket: "YS 1977 1978 AU og sentralst." Referat/Protokoll fra YS' sentralstyremøte 9. februar 1977.

⁵¹ Intervju med Eldri Langåker i *Norges Handels- og Sjøfartstidende* 13.4.1984.

⁵² YS hadde riktignok en noe annen oppfatning enn LO av hvordan lavtlønnsproblemet skulle løses. Dette kommer jeg tilbake til.

forutsatte ”at typiske lavlønnsyrker, pensjonister og trygdede må tilgodeses”.⁵³ I de inntektspolitiske retningslinjene som ble vedtatt januar 1978, het det at YS ville prioritere ”de lavere inntektsnivåer, hvor særlig pensjonistene med bare grunnbeløp og særtilllegg og de lavlønnede befinner seg”. Prioriteringen gjaldt riktignok også ”de midlere lønnsnivåer”.⁵⁴

Selv om YS i en viss forstand kan forstås som en videreføring av ulike tidligere forsøk på å organisere funksjonærer som en egen gruppe, ble både denne ideen og den beslektede forestillingen om et mellomsjikt med spesielle organisasjonsbehov mindre tydelig etter hvert. Særlig skjedde dette etter den formelle etableringen på nyåret 1977. YS framsto da som en organisasjon for alle arbeidstakere. Dette skapte avgrensingsproblemer i forhold til LO. Mens FSO i 1950- og 1960-årene kunne hevde en form for teigdeling – LO skulle organisere arbeiderne, FSO funksjonærene – var dette vanskelig for YS. Selv om ledelsen en rekke ganger bedyret at YS ikke ønsket å konkurrere om medlemmer med LO, framsto de to organisasjonene som konkrete valgmuligheter for enkeltansatte og for foreninger og forbund. Slik sett var de uten tvil konkurrenter uten klare skiller i organisasjonsområder. Likevel levde også forestillingen om YS som en organisasjon for *andre* grupper enn de LO organiserte, noe som kunne gjøre et samarbeid med LO aktuelt. Denne dobbeltheten skal jeg komme tilbake til.

Hva var det da som skilte YS fra LO? Noe lå i navnet, et navn som ikke var tilfeldig valgt. YS var en samling av yrkesorganisasjoner, organisasjoner som oppfattet yrket som konstituerende og som viktig identitetsmarkør. YS var dermed ikke tuftet på en idé om et fellesskap blant alle arbeidstakere, i enda mindre grad et klassefellesskap. Fellesskapet var nærmest påtvunget av en økende korporatisme og andre organisasjoners styrke. ”Utviklingen har vist at organisasjonene får mer og mer innflytelse”, sa generalsekretæren i YH i en begrunnelse for etableringen av YS, ”og selv om disse partipolitiske uavhengige forbundene hittil ikke har sett noe behov for en sammenslutning, har en slik løsning nå tvunget seg frem rett og slett for å komme til orde.”⁵⁵ I etableringsprosessen ble det videre stadig framhevet at YS besto av ”frittstående”⁵⁶ organisasjoner, men at denne frittståenheten hadde ført til en svekket posisjon. De frittstående organisasjonene måtte derfor gå sammen

⁵³ YS’ arkiv. Boks merket: ”YS HIST REP.M. 1977. YS: Forslag til prinsipp-program. (vedtatt på konstituerende representantskapsmøte 18. og 19. januar 1977).

⁵⁴ YS’ arkiv. Boks merket: YS-etabl. Møte 1977. YS’ 1. ord. Kongress 7.-8- febr. 1979 021. YS: Inntektspolitiske retningslinjer ved oppgjøret 1978.

⁵⁵ *Adresseavisen* 24.6.1976.

⁵⁶ Frittstående i form av å ikke være medlem av en hovedorganisasjon.

for å styrke seg, samtidig uten å gi slipp på sin frittstående. En stadig understrekning av følgende formelaktige prinsipperklæring skulle løse dette problemet: ”De tilsluttede organisasjoner beholder sin identitet og ivaretar sine tradisjonelle og spesielle interesser.”⁵⁷ Det ble også understreket at medlemsorganisasjonene hadde ”fri råderett over egne særkrav”. Men selv om yrket var konstituerende for mange av de tilsluttede organisasjonene, var ikke en organisasjonsmodell basert på yrkesstruktur et styrende prinsipp i YS i samme grad som industriforbundsformen var ment å skulle være styrende i LO. Da YS høsten 1977 startet arbeidet med å etablere en samleorganisasjon i privat sektor, på linje med STAFO og KFL i offentlig sektor, var det problemene med å organisere seg etter ”bedriftsmodellen” som særlig skulle bøtes, ”d.v.s. slik at alle innen vedkommende gruppe, næring, bedrift o.s.v. uansett nivå”, skulle få et tilbud.⁵⁸ Det var med andre ord ikke yrke som skulle være det samlende, men arbeidsplassen. I en annen sammenheng brukte YS-leder Egil Sandberg betegnelsen ”industrimodellen” dvs. ”alle ansatte i en bedrift samlet i en klubb eller organisasjon”, om denne typen organisasjon som skulle etableres.⁵⁹ YS understreket også svært sjelden yrkesorganisering og fremming av yrkesidentitet som et element ved organisasjonen, selv om det uten tvil var flere av de tilsluttede organisasjonenes *raison d'être*.

YS selv framstilte den partipolitiske uavhengigheten som det virkelige vannskillet mellom seg selv og LO. ”Et hovedfelt der YS skiller seg fra LO er at vi er dannet av partipolitiske nøytrale organisasjoner”, sa generalsekretær Tor Berge rett før den formelle stiftelsen og fortsatte med å slå fast at ”YS skal være ubundet av alle partier”.⁶⁰ YS-talsmenn understreket gjentatte ganger dette som det sentrale skille mellom de to organisasjonene. Behovet for arbeidstakerorganisasjoner som ikke hadde et nært samarbeid med Arbeiderpartiet, hadde tidligere blant annet vært knyttet til en forestilling om forskjellige politisk orientering blant arbeidere og funksjonærer. Arbeiderne sluttet opp om Arbeiderpartiet og for dem var det faglig-politiske samarbeidet uproblematisk. Funksjonærgruppen var derimot mer politisk sammensatt og for dem var det naturlig at organisasjonene var partipolitisk uavhengige. TCOs representant presenterte også denne

⁵⁷ YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Innstilling og forslag om dannelse av Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund – YS –. Avgitt 18.4.1975.

⁵⁸ YS’ arkiv. YS’ beretning 1977-1978, side 13. PRIFO ble etablert 1.2.1979.

⁵⁹ YS’ arkiv. Boks 157.2. Pressemeldinger 1977-1978. Tale av Egil Sandberg ved YS’ inntektspolitiske konferanse 1978. ”Industrimodellen” er altså svært lik LOs industriforbundsform.

⁶⁰ *Arbeiderbladet* 3.1.1977.

tankegangen på møtet i Drammen høsten 1974. ”Han understreket at funksjonærene har valgt ikke å organisere seg i noen politisk retning”, het det i referatet, ”fordi funksjonærene alltid har representert mange politiske avskygninger.”⁶¹ Også senere kunne denne forestillingen dukke opp. ”Man kan spørre seg hvorfor arbeidere og funksjonærer ønsker å organisere seg i forskjellige organisasjoner”, skrev YS i en presentasjon overfor skoleverket i 1979 og tematiserte for en gang skyld forskjellen mellom arbeidere og funksjonærer. ”En vesentlig årsak kan være at folk ønsker å skille mellom partipolitikk og fag/yrke, dvs. den politikk som utføres av de politiske partier og det arbeid som utføres av fagforbundene”, var svaret som ble gitt.⁶² Også fem år senere ble denne sammenhengen poengtert: ”YS legger også vekt på å være partipolitisk nøytral”, sa Eldri Langåker i 1984 og fortsatte: ”Det er nok en del av forklaringen på at vi har rekruttert mange i funksjonærsiktet.”⁶³ Men da YS etter hvert forlot tanken om en særegen sosial basis, fikk også denne distinksjonen mellom arbeidere og funksjonærer mindre plass. Den partipolitiske uavhengigheten ble i stedet gjort til et allment prinsipp og som en forutsetning for en samling av alle arbeidstakere. ”Ideelt sett er det egentlig tilstrekkelig med én hovedorganisasjon for norske arbeidstakere. Det vil vi ikke få i Norge så lenge LO har et så forpliktende og organisert samarbeide med ett parti som tilfelle er”, sa Sandberg i 1979.⁶⁴ Slik situasjonen var, dekket YS et behov. Organisasjoner og enkeltpersoner som ikke ville være medlem av en hovedorganisasjon med nær tilknytning til et parti, fikk et alternativ. Etableringen av YS som en partipolitisk uavhengig organisasjon ble i dette bildet en viktig forutsetning for en reell organisasjonsfrihet. Det var ikke alltid de små ordene ble brukt for å understreke dette, som i prologen under stiftelsesmøtet til YS:

FN's menneskerettighets konvensjon
er ratifisert av den norske nasjon.
I artikkel 22 er organisasjonsfriheten proklamert,
dere er her for å få den virkelig realisert.⁶⁵

⁶¹ YS' arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Referat fra møte mellom frittstående organisasjoner på Hotvedt Gård, Drammen, torsdag 22. august 1974.

⁶² YS' arkiv. Boks 157.2. Pressemeldinger 1977-1978. Skriv til Skolestyrene/Fylkesskolestyrene, lærere og elever fra YS, 20.3.1979.

⁶³ *Aftenposten* 28.3.1984.

⁶⁴ YS' arkiv. Boks 157.2. Pressemeldinger 1977-1981. Foredrag av formannen i YS Egil Sandberg, YSF's formanns- og studielederkurs Geilo 5. sept. 1979.

⁶⁵ YS' arkiv. Boks merket: ”YS HIST REP.M. 1977. Prolog YS repmøte 18/1-77.

Den mer konkrete argumentasjonen mot å knytte seg til et politisk parti var tosidig. For det første ville et slikt samarbeid binde organisasjonen til bestemte standpunkter. Ved å ikke knytte seg til et parti, ville organisasjonen kunne ta stilling til politiske stridstemaer, ”uten sideblikk til hvilket parti som står for dette syn”. For det andre ville den politiske uavhengigheten gjøre det lettere å samarbeide med regjeringen og myndighetene uansett hvilken politisk farge regjeringen hadde. Eldri Langåker satte i 1984 denne argumentasjonen i en historisk sammenheng. Hun knyttet trådene tilbake til industrialiseringen som hadde skapt forverring for store grupper. ”I den situasjonen var det behov for fagforeninger som kunne tale arbeidernes sak.” LO ble etablert for å kunne samordne de faglige og økonomiske interessene. Men ”gjennom tidene” ble det stiftet organisasjoner ”som ikke fant det naturlig å slutte seg til LO, dette med bakgrunn i LOs nære tilknytning til et bestemt parti, nemlig Arbeiderpartiet.” Det var gjort flere tidligere forsøk på å samle disse organisasjonene, Langåker nevnte spesielt FSO. Men først med YS hadde dette virkelig lyktes.⁶⁶ Langåker knyttet her YS til de samme historiske prosessene som hadde ligget bak opprettelsen av LO. Den viktigste forskjellen mellom de to organisasjonene var nettopp synet på samarbeidet med Arbeiderpartiet, ikke ulik sosial basis. I samme ånd insisterte YS gjentatte ganger på at organisasjonen var en del av fagbevegelsen.

Mot midten av 1980-årene suppleres argumentasjonen mot en for nær tilknytning til et politisk parti med en mer prinsipiell demokratiforståelse. På en konferanse arrangert av Kristelig Folkeparti trakk Eldri Langåker opp den vanlige begrunnelsen, men la også til:

Videre mener jeg at det heller ikke er riktig at fagbevegelsen skal ha direkte innflytelse på de enkelte partiers programmer, prioriteringer og den praktiske politikk som føres. Etter min oppfatning får da fagbevegelsen en uforholdsmessig stor innflytelse på partiene som går på bekostning av den vanlige velgers mulighet til å kunne påvirke sitt parti. De politiske partiene skal etter min oppfatning først og fremst stå i et direkte forhold til sine velgere.⁶⁷

YS framholdt også at den partipolitiske nøytraliteten – fra 1984 ble termen for øvrig endret til partipolitisk uavhengig – ikke betydde at organisasjonen ikke var opptatt av politikk. Den måtte stadig ta stilling til politiske spørsmål, men dette ble altså gjort på en partipolitisk uavhengig plattform. Denne uavhengigheten var altså det som, ifølge YS’ egen språkbruk, skilte organisasjonen fra LO og det som i størst grad ble brukt som rettferdiggjøring av egen eksistens.

⁶⁶ YS’ arkiv. Boks merket ”Taler”. Eldri Langåker: ”Er det behov for en partipolitisk nøytral hovedorganisasjon i Norge?” Manus, udatert, trolig fra 1983.

⁶⁷ YS’ arkiv. Boks 157.2. Pressemeldinger 1982-1989. Pressemelding: ”Fagforeningspolitikk og partipolitikk kan og skal skilles, sier YS-formann Eldri Langåker.” 2.11.1985.

Vekst og anerkjennelse

”YS’ medlemspotensial kan telles i seks-sifrede tall”, hevdet Egil Sandberg da YS ble etablert i 1977. Organisasjonen oppga da selv å ha 65 900 medlemmer, og den kortsiktige målsettingen var å nå 80 000 medlemmer innen utgangen av året. For YS var vekst i antall medlemmer svært viktig og nærmest en forutsetning for å vise at nyskapelsen hadde eksistensberettigelse. På spørsmål om det ville være en fordel for den nye organisasjonen å bli stor, svarte Sandberg et ubetinget ja, ”[...] det vil gjøre det lettere for oss å bli hørt. Dette er også noe av bakgrunnen for at vi har dannet YS.”⁶⁸ Viktigheten av flere medlemmer ble derfor understreket gjentatte ganger av YS-ledelsen. Spørsmålet om størrelse hang nært sammen med en anerkjennelse av YS på linje med LO, både som forhandlingsmotpart, i offentligheten og i forhold til myndighetene. For å nå målene om økt innflytelse måtte YS komme innenfor de sentrale institusjonelle organene som sørget for kontakt mellom myndighetene og arbeidstakerorganisasjonene. Spesielt viktig var Kontaktutvalget. YS’ målsetting var hele tiden å komme med i dette utvalget, men YS innså at den måtte øke medlemstallet for at dette skulle bli aktuelt. Samtidig ble en slik anerkjennelse som en deltakelse i Kontaktutvalget ville innebære, sett på som viktig for å være attraktiv for nye medlemsorganisasjoner. Denne gjensidige avhengigheten mellom vekst og anerkjennelse var et sentralt premiss for organisasjonsarbeidet i YS.

Kampen for å bli med i det inntektspolitiske samarbeidet begynte allerede før YS formelt var etablert. Tidlig i 1976 sendte flere frittstående arbeidstakerorganisasjoner et brev til regjeringen. Der ba de riktignok ikke om en plass i Kontaktutvalget, men de ville i stedet at Kontaktutvalgets betydning skulle reduseres til fordel for samarbeidsformer der også arbeidstakerorganisasjoner utenfor LO hadde innflytelse.⁶⁹ Forslaget ble ikke tatt til følge, og den daværende arbeiderpartiregjeringen fortsatte å bygge på Kontaktutvalget med den eksisterende sammensetning som et hovedorgan i det inntektspolitiske samarbeidet.

For å komme kravene fra arbeidstakerorganisasjonene utenfor LO til en viss grad i møte, opprettet regjeringen i 1977 den såkalte Kontaktordningen. Her var YS representert sammen med andre arbeidstakerorganisasjoner. YS var særlig i 1977 langt fra fornøyd, all den tid de reelle drøftingene fremdeles foregikk i Kontaktutvalget. Men i 1980 oppsummerte sentralstyret at Kontaktordningen hadde fungert bedre og at ”organisasjonen

⁶⁸ *Bergens Tidende* 2.7.1976.

⁶⁹ YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Skriv fra flere arbeidstakerorganisasjoner til Regjeringen v/Statsministeren 14.1.1976.

er blitt mer 'akseptert' hos myndighetene og politikerne i denne perioden, spesielt ved behandlingen av inntektspolitiske- og andre samfunnspolitiske spørsmål".⁷⁰ YS følte likevel ikke at Kontaktordningen ga den samme anerkjennelse og innflytelse som et fullverdig medlemskap i Kontaktutvalget ville gi. Da Arbeiderpartiet måtte forlate regjeringskontorene til fordel for Høyre etter valget i 1981, øynet organisasjonen en åpning. Høyre hadde før valget i 1981 uttrykt at det ønsket å åpne Kontaktutvalget for AF og YS, og Willoch-regjeringen signaliserte tidlig at den ville innfri løftene. Men etter press fra LO, lot dette vente på seg.⁷¹ I januar 1982 fortalte forbruker- og administrasjonsminister Astrid Gjertsen at YS ikke ville få representasjon i Kontaktutvalget. YS reagerte skarpt på dette og truet med å bryte samarbeidet med regjeringen om inntektspolitikken. Organisasjonen oppfordret medlemsforeningene til et moderat lønnsoppgjør i henhold til regjeringens ønske, men oppgjøret i 1982 foregikk likevel uten at YS var kommet i Kontaktutvalget. Først i november 1982 kunne YS sammen med AF innkassere den triumfen det var å bli et fullverdig medlem av regjeringens Kontaktutvalg.⁷² Organisasjonen fikk i årene fra begynnelsen av 1980-årene representasjon i flere offentlige utvalg, både permanente og midlertidige. For YS var det viktig å annonsere dette som gjennombrudd og et resultat av en økt anerkjennelse. At det innenfor Kontaktutvalget ble etablert en mer uformell indre krets av de opprinnelige medlemmene spilte i den sammenhengen mindre rolle.⁷³ Mye sto likevel igjen for at YS skulle ha en representasjon i offentlig utvalg som den mente sto i forhold til medlemstall og betydning. YS fikk blant annet ikke bli medlem av Det tekniske beregningsutvalget der viktige premisser for lønnsoppgjørene ble lagt. I 1994 fikk YS riktignok formalisert kontakten med dette utvalget, men dette var langt fra det som var ønsket. YS ville også ha fast plass i Rikslønnsnemnda og i Arbeidsretten der den bare hadde vararepresentasjon for LOs faste medlemmer. Den fikk dermed ikke anledning til å delta i behandlingen av tvistesaker som angikk sine egne medlemmer.

Den svake og usikre posisjonen til YS innenfor det inntektspolitiske samarbeidet kom til syne da myndighetene gjennomførte en streng inntektsregulering i 1988. YS hadde gjennom Kontaktutvalget deltatt i diskusjoner om det kommende lønnsoppgjøret og signalisert at den ville være med å bidra til et moderat oppgjør. Men da forhandlingene mellom LO og NAF var ferdig, fremmet arbeiderpartiregjeringen et forslag om

⁷⁰ YS' arkiv. YS beretning 1979–1980, side 42.

⁷¹ Mer om LOs rolle i kapittel 5.

⁷² YS' arkiv. YS beretning 1981–1984, side 54–57.

⁷³ Mer om dette i kapittel 5.

inntektsstopp og varslet en senere lov om inntekts- og utbytteregulering. Som vi så tidligere i kapitlet ble både rammen og fordelingen fra avtalen mellom LO og NAF gjennom disse bestemmelsene gjort gjeldende for alle andre avtaleområder. YS og de andre organisasjonene var dermed fratatt en reell forhandlingsrett.⁷⁴ Da regjeringen i lønnsoppgjøret også året etter brukte lovregulering for å sikre ukontrollert lønnsvekst, var derimot YS og AF trukket med i forhandlingene på forhånd. Men heller ikke dette betydde en varig inkludering i utformingen av inntektspolitikken. Da det såkalte Kleppe-utvalget ble nedsatt, var det uten representasjon fra andre arbeidstakerorganisasjoner enn LO. Dette utvalget la i realiteten premissene for lønnsoppgjørene i store deler av 1990-årene.

Fullverdig inkludering i det inntektspolitiske samarbeidet hang sammen med en anerkjennelse som forhandlingsmotpart. I statssektoren var dette uproblematisk for YS. Her var retten til forhandlinger lovregulert og YS seksjon stat (YS-S) tok over den forhandlingsretten som YH og STAFO hadde tidligere. Innenfor kommunal sektor var forholdene mer sammensatt. YS opprettet alt i 1978 en kommuneseksjon (YS-K), som forhandlet med arbeidsgiverne i Norske Kommuners Sentralforbund (NKS). YS-K kunne riktignok ikke binde medlemsorganisasjonene til forhandlingsresultatet, men var først og fremst et samordningsorgan. Lokale justeringsforhandlinger ble håndtert av de ulike forbundene. Fram til 1984 spilte YS og YS-K liten rolle i forhandlingene med arbeidsgiverne i kommunen og måtte forhandle ferdig etter at Norsk Kommuneforbund hadde avsluttet sine forhandlinger. YS hadde her uten tvil karakter å være lillebror i forhold til LO. Men etter krav fra NKS ble det fra 1984 gjennomført en ny forhandlingsordning i kommunesektoren, som likestilte de ulike forhandlingssammenslutningene. Mellom 1984 og 1988 forhandlet YS-forbundene gjennom Yrkesorganisasjonenes forhandlingssammenslutning (Yf), der også Hjelpepleierforbundet var med. Da Hjelpepleierforbundet ble med i YS i 1988, tok et reaktivert YS-K igjen over forhandlingene, men den endelige godkjenningen av forhandlingsresultatet var fremdeles opp til hvert enkelt forbund. Dette førte ved enkelte oppgjør til at enkelte YS-forbund gikk ut i konflikt, samtidig som YS-K hadde anbefalt forslaget.

Det var likevel innen privat sektor problemene med anerkjennelse var størst for YS. YS-P (YS seksjon privat) var allerede fra etableringen av YS organisert for å ivareta interessene som angikk YS' medlemmer innenfor privat sektor. Men seksjonen koordinerte

⁷⁴ Stokke 1998, side 334ff; YS' arkiv. YS beretning 1987–1989, side 35ff; *NTB* 29.2. og 2.3. 1988; *Aftenposten* 11.3.1988.

ikke forhandlingene innenfor sektoren og hadde verken et styrende organ eller eget sekretariat. Rollen til seksjonen var lenge beskjedne, og YS hadde i utgangspunkt ingen ambisjoner om å stå fram som en forhandlingsorganisasjon i privat sektor. Det skulle de ulike forbundene ta seg av på selvstendig grunnlag. Men dette satte samtidig YS på sidelinjen i de forhandlingene som var normsettende for resten av tariffoppgjørene. Forhandlingene mellom LO og NAF, enten de foregikk samordnet eller forbundsvist, satte rammene og bestemte profilen for de andre oppgjørene. Verken NAF eller LO var villig til å gi YS noen som helst innflytelse over disse forhandlingene, og YS var dermed stengt ute fra de forhandlingene som i størst grad bestemte alle arbeidstakers lønnsutvikling. Dette var problematisk for YS. ”Vårt mål”, uttrykte Eldri Langåker i 1984, ”må være å stille oss slik at vi som en tredje part må bli like selvfølgelig i NAF-sammenheng som LO.”⁷⁵ Da hadde de ifølge Langåker allerede kommet et stykke på vei, fra å ha blitt oppfattet som en ”plagsom gjøkunge” til en viss anerkjennelse fra NAF. YS hadde fått en hovedavtale med NAF i 1977, men den hadde et begrenset innhold. Ved revisjon året etter ble avtalen utvidet og ifølge YS tilnærmet tilsvarende hovedavtale mellom LO og NAF. ”Den nye Hovedavtalen vil selvsagt ha stor betydning for vår ekspansjon innenfor YS-Seksjon Privat”, kunne YS oppsummere i sin beretning.⁷⁶ Men det sto mer igjen før YS var fornøyd. Samarbeidsdelen av avtalen var ikke lik LO sin, og YS hadde heller ikke de samme rettighetene til opplysnings- og utviklingsfondsmidler som LO. Det største stridsmålet dreide seg likevel om retten til opprette tariffavtaler. YS måtte ved revisjonen i 1983 godta en protokolltilførsel der den forsikret motparten om at organisasjonen ikke vil gå til arbeidskamp for å oppnå tariffavtale hvis de hadde organisert færre enn 50 prosent av de ansatte. En slik begrensning på retten til å kreve tariffavtale fantes ikke i Hovedavtalen mellom LO og NAF. Samtidig ga revisjonen dette året en avtale som i større lignet avtalen mellom LO og NAF, blant annet inneholdt den vesentlige samarbeidsreguleringer. Men YS måtte godta å gå inn som part i de tariffavtalene som de tilsluttede forbundene inngikk med NAF. De ble med andre ord ansvarliggjort i forhold til disse avtalene. Dette brøt med prinsippet om den frie råderetten de enkelte forbundene skulle ha over sine egne krav og avtaler, men uten denne innrømmelsen ville ikke NAF godta revisjonen. YS måtte altså

⁷⁵ YS’ arkiv. Boks merket: ”YS HIST REP.M. 1977”. Manus av Eldri Langåker, Stafo’s sentrale kurs på Støtvik Hotell, Larkollen 10.–13. september 1984.

⁷⁶ YS’ arkiv. YS beretning 1978–1979, side 44.

fire på sine prinsipper om en ”løs” hovedsammenslutning for å få den anerkjennelsen som motpart den ønsket.⁷⁷

Ved neste revisjon i 1986 prøvde YS å fjerne 50 prosent-regelen, men NAF motsatte seg dette. YS kunne normalt ikke gå til konflikt i forbindelse med forhandling av ny hovedavtale, men forhandlingene foregikk samtidig med forhandlinger om ordinære tariffavtaler der Hovedavtalen var en del av disse. I samråd med YS brøt derfor enkelte av medlemsforbundene forhandlingene med krav om endringer i hovedavtalen og varslet plassfrasing. NAF gikk etter dette med på en protokolltilførsel der den forpliktet seg til å drøfte hvert enkelt tilfelle der et YS-forbund krevde tariffavtale selv om det organiserte under 50 prosent av de ansatte. Ingen full seier for kravet til YS, men likevel oppsummert som en klar forbedring. Poenget var likevel at YS-forbund for første gang ble oppfordret til å ta en konflikt for å oppnå et felles mål. Beretningen siterte Eldri Langåkers oppfordring:

Som formann i YS er jeg sikker på at alle medlemmer er enig med meg i at YS som hovedorganisasjon i arbeidslivet skal behandles rettferdig i forhold til de øvrige organisasjonene i arbeidslivet. Skjer ikke det, som i dette tilfellet, ja da skal vi sammen skulder ved skulder vise den solidaritet som skal til for at så skal skje.⁷⁸

Kampen for anerkjennelse dreide med andre ord sentraliseringsskruen i YS en omgang til. I 1990 ble for øvrig YS kvitt 50 prosent-regelen og fikk også en utvidet samarbeidsavtale på plass.⁷⁹

Anerkjennelse hadde sammenheng med å bli oppfattet som ansvarlig. I myndighetenes rådende økonomiske tenkemåte var en fragmentert lønnstakerorganisering et problem. Med flere aktører enn LO ville det raskt kunne bli vanskelig å inngå de nødvendige kompromissene for å styre kostnadsutviklingen og inflasjonen.⁸⁰ For å oppnå anerkjennelse var det derfor viktig for YS å vise at den var ”til å stole på” i tariffpolitikken, og at samlingen i YS snarere medførte en ansvarliggjøring av organiserte lønnsmottakere utenfor LO enn omvendt. Mens YS i etableringsfasen hadde lovprist ”frittståendeheten”, endret språket seg utover i 1980-årene. I 1984 hevdet Eldri Langåker at ”de små organisasjonene, som yrkesforbund og profesjonsforeninger, (har) fått altfor stor makt.” Denne typen organisasjoner var bare interessert i å ivareta sine medlemmers interesser og tok ikke et overordnet samfunnsmessig ansvar, fortsatte hun. Hovedorganisasjonene måtte derimot ta hensyn til helheten i langt større grad. Politikerne måtte derfor ta et valg:

⁷⁷ YS’ arkiv. YS beretning 1981–1983, side 145.

⁷⁸ YS’ arkiv. YS beretning 1983–1986, side 81–84.

⁷⁹ YS’ arkiv. YS beretning 1990, side 27.

⁸⁰ Se blant annet Hanisch og Høgsnes 1988, side 47ff.

Enten å svekke særorganisasjonene eller å styrke hovedsammenslutningene. Dette kan ikke overlates til organisasjonene. Her har politikerne et klart ansvar hvor man må velge mellom viktigheten av å prioritere arbeidstagerne særinteresser eller arbeidstagernes fellesinteresser. [...] Her bør politikerne gjennom lovfesting sørge for klare ansvarslinjer.⁸¹

Langåker gjentok det samme to år senere og tok til orde for at Arbeidstvistloven skulle bli mer i samsvar med Tjenestetvistloven. Dermed ville det bli en lovfestet forhandlingsrett i kommunal og privat sektor som også satte grenser for hvilke organisasjoner som skulle få en slik forhandlingsrett.⁸² Nå kunne riktignok YS i sin beretning det samme året oppsummere at den nye forhandlingsordning i kommunesektoren gjorde kravet om lovregulering ”mindre viktig”.⁸³

YS følte som AF seg til dels satt på siden i det revitaliserte inntektspolitiske samarbeidet som tok form fra slutten av 1980-årene. Begge organisasjonene fikk riktignok være med i forhandlingene som lå til grunn for oppgjøret i 1989, men ble stengt ute fra ”Sysselsettingsutvalget” (”Kleppe-utvalget”) som la grunnlaget for solidaritetsalternativet og inntektspolitikken langt ut på 1990-tallet. Fra arbeidstakersiden var det igjen LO som la premissene. Jan Heiret har beskrevet denne reetableringen av det tradisjonelle trepartssamarbeidet mellom LO, NHO og myndighetene som en ”forlengelse av strukturene fra industrisamfunnets gullalder”.⁸⁴ For YS ser dette ut til å ha ført til en økende skepsis til ytterligere reguleringer av arbeidstakerorganisasjonene som den nå tolket som et forsøk på styrke LO.

Kampen for aksept som likeverdig forhandlingspart hadde gjort YS likere LO, og det var viktig for YS å bli sidestilt med LO i forhandlingssystemet, både i privat sektor og på det som kan kalles et overordnet nasjonalt plan. Det var altså likevel en grense for hvor langt YS var villig til å gå i sentraliserende retning. Lovveien fra midten av 1980-årene ble forlatt, og YS argumenterte i stedet for at de store arbeidstakerorganisasjonene hadde demonstrert sin ansvarlighet og at det dermed var unødvendig med en ytterligere lovregulering. Skepsisen var begrunnet i en uvillighet til å endre organisasjonsprinsippene i retning av en forpliktende hovedsammenslutning også i privat sektor.

Parallelt med denne streben etter anerkjennelse foregikk arbeidet for å øke medlemstallet. YS understreket riktignok de første årene at organisasjonen ikke drev noen særlig utadrettet virksomhet for å flere medlemmer, men samtidig var altså medlemsvekst

⁸¹ Intervju med Eldri Langåker i *Aftenposten* 19.5.1984. Se også *Aftenposten* 8.5.1984.

⁸² Eldri Langåker: ”Lovfest forhandlingsretten” i *Aftenposten* 6.5.1986.

⁸³ YS’ arkiv. YS beretning 1984–1986, side 30.

⁸⁴ Heiret 2003, side 197.

svært viktig. Og organisasjonen fikk flere medlemmer. Ett år etter etableringen var det totale antallet nesten 79 000, mens netttotallet, altså yrkesaktive medlemmer, var 76 000.⁸⁵ Etter dette vokste medlemsantallet jevnt, og organisasjonen passerte 100 000 betalende medlemmer i 1980 og 125 000 i 1987. I 1988 gjorde medlemstallet et byks oppover da Hjelpepleierforbundet meldte seg inn i YS. Etter dette fortsatte den jevne veksten og medlemstallet var om lag 180 000 i 1995.

Det var tre veier å gå for YS for å øke antallet medlemmer. Flere foreninger kunne tilslutte seg YS, de eksisterende medlemsorganisasjonene kunne vokse og YS kunne selv opprette foreninger for å nå nye grupper av arbeidstakere. Alle metodene var i bruk og ga ulike resultater til ulik tid.

YS så ved oppstarten et stort potensial for vekst i andre frittstående arbeidstakerforbund og mente det var

meningsløst [...] at så mange arbeidstakere er organisert i forbund som står alene og isolert utenfor hovedorganisasjon. I dagens samfunn, hvor de viktigste forhold som vedrører arbeidstakernes situasjon avgjøres av Regjering og Storting, så betyr det at alle de mange yrkesorganisasjoner utenfor hovedorganisasjonene avskjærer seg selv muligheten for reell innflytelse på sine egne medlemmers situasjon. Det ligger her et særlig ansvar hos de tillitsvalgte i disse organisasjoner å ta et initiativ for å endre denne situasjonen. Mange av disse organisasjonene fyller kravene til opptak i YS og velkomne vil de være for å oppnå gjensidig styrke.⁸⁶

YS tok kontakt med en rekke av disse frittstående forbundene, og enkelte valgte også å bli med. I det første året fikk YS, som vi har sett, tilslutning fra Norges Funksjonærforbund (NOFU), Norsk Olje- og Gassmedarbeiderforbund (NOGMF), Norsk Rutebilarbeiderforbund (NRAF) og Norsk Assurandørers Forbund. I kampen mot LO var det uten tvil en seier for YS at Norsk Tollerforbund ble medlem fra og med 1980. Norsk Tollerforbund var en sammenslåing av to tidligere forbund innenfor tolletaten, et med opprinnelse i LO og et med bakgrunn fra STAFO. Etter dette var det få nye organisasjoner som ble direkte medlem av YS. Det var riktignok flere mindre foreninger som sluttet seg indirekte til YS gjennom et av de større medlemsforbundene. I 1980-årene tapte YS kampen om flere organisasjoner innenfor helsesektoren, organisasjoner som i stedet valgte AF eller LO som hovedorganisasjon. Dessuten gikk NOGMF konkurs i 1984, og YS mistet sitt fotfeste i oljesektoren. Men i 1988 opplevde YS et nytt løft. Da meldte, som nevnt, Norsk Hjelpepleierforbund seg inn med sine 27 000 medlemmer. Forbundet hadde i sin tid vært

⁸⁵ Antall nettomedlemmer er hentet fra Stokke 1995.

⁸⁶ YS' arkiv. Boks merket "YS-etabl. Møte 1977. YS' 1. ord. Kongress 7.-8. febr. 1979 021". Egil Sandbergs åpningstale ved YS' representantskapsmøte 7. og 8. februar 1979.

med i YH, men hadde ikke slutte seg til YS da denne ble dannet. Året etter var det Det norske maskinistforbund (DNMF) sin tur til å bli opptatt i YS med sine 4000 medlemmer. Forbundet hadde, som vi så, vært med på forberedelsen til opprettelsen av YS, men hoppet av da NITO valgte AF. Etter dette ble det fram til 1995 ikke opptatt nye forbund i YS.⁸⁷

YS var organisert som en paraplyorganisasjon med forbund som medlemmer. Enkelte av disse forbundene hadde igjen mindre medlemsorganisasjoner som bare var med i YS i kraft av å være med i et slikt samleforbund. Innenfor statssektoren var det STAFO som samlet mange av disse mindre foreningene og innenfor kommunesektoren fylte KFL denne rollen. Men i privat sektor var det i utgangspunktet ikke noe slikt samleforbund, samtidig som YS ønsket å få trukket til seg foreninger og grupperinger i privat sektor som var for små til å bli direkte medlem. YS startet, som jeg tidligere har vært inne på, derfor rett etter etableringen med å legge planene for et slikt forbund og opprettet Privatansattes Fellesorganisasjon (PRIFO) i 1979. PRIFO hadde da 1200 medlemmer og medlemstallet vokste til 8000 i 1987. Det foregikk på 1980-tallet sonderinger om sammenslåing mellom PRIFO og Norsk Funksjonærforbund, et annet av YS-forbundene i privat sektor, men dette ble det aldri noe av. Finansnæringen var utenom PRIFOs organisasjonsområde, her rådet Norsk Bankfunksjonærers Forbund og Forsikringsfunksjonærenes Landsforbund som begge hadde vært med å etablere YS. PRIFO fikk dermed ikke den samme rollen i privat sektor som STAFO og KFO hadde i henholdsvis statlig og kommunal sektor. Ingen andre forbund ble opprettet etter initiativ fra YS.

Også de opprinnelige medlemsforbundene vokste, enten ved at mindre foreninger sluttet seg til eller ved tilsig av enkeltmedlemmer. Størst var veksten i KFO. I 1976 hadde denne organisasjonen i underkant av 10 000 medlemmer, i 1985 nær 24 000. De fleste av disse var direkte medlemmer av organisasjonen og ikke tilknyttet gjennom en av de 21 mindre yrkesorganisasjonene. Veksten fortsatte, og i 1995 hadde KFO nesten 48 000 medlemmer og var da det største forbundet innen YS. Norske Bankfunksjonærers Forbund, fra 1993 Finansforbundet, vokste også, fra om lag 20 000 medlemmer i 1977 til nesten 27 000 i 1995. STAFO mistet derimot en del medlemmer og ble nærmest halvert mellom 1977 og 1995. Mye av dette var et resultat av at enkeltforbund gikk ut av STAFO og sluttet seg direkte til YS. Fram til 1989 hadde de opprinnelige forbundene vokst fra 65 000 til over 102 000 medlemmer, mens tilsiget av nye forbund hadde økt medlemstallet med over

⁸⁷ I 1997 sluttet OfS seg til YS og organisasjonen fikk igjen innpass i oljeindustrien.

70 000 medlemmer.⁸⁸ Etter dette kom som tidligere beskrevet ingen nye forbund til YS, og all økningen i antall medlemmer besto i at de eksisterende medlemsforbundene økte sitt medlemstall.

Rekruttering var i de første årene overlatt til medlemsorganisasjonene og var ikke en oppgave for YS sentralt. Men fra 1980 tok også YS tak i dette. Et eget PR-utvalg ble satt ned i 1980, og i handlingsprogrammet fra 1981 ble arbeid for økt tilslutning tilføyd som et eget punkt. En sentral vervekampanje med avisannonser og andre markeringstiltak ble satt i gang i 1981. Målet var å gjøre YS bedre kjent. ”Vi er en ny hovedorganisasjon i norsk arbeidsliv og ønsket å konsolidere vår stilling innad før vi gikk til det skritt å skulle selge oss utad. Derfor har vi til nå ikke vært nok kjent blant arbeidstagerne. Dette vil vi nå forsøke å rette på”, het det i presentasjonen av kampanjen. Målgruppen ble sagt å være arbeidstakere som ikke var tilsluttet noen hovedorganisasjon. ”For disse vil YS være et godt alternativ.”⁸⁹ En lignende kampanje ble satt i gang i 1983, også da med de uorganiserte som erklært målgruppe.⁹⁰ Flere fulgte i årene som kom, og informasjonsvirksomhet ble en vesentlig del av YS’ sentralt sin virksomhet.

Medlemsveksten førte til at sammensetningen av medlemmer i YS endret seg. Da organisasjonen ble opprettet i 1977, var det flest medlemmer fra statssektoren. Tilstrømningen i de første årene førte derimot til at de privatansatte ble den største gruppen, mens de kommuneansatte utgjorde under 20 prosent. Men med Hjelpepleierforbundets inntreden ble kommunesektoren like stor som privat sektor, mens statssektoren bare sto for en femdel av medlemmene i YS ved inngangen til 1990-tallet. I 1995 var kommunesektoren størst med 43 prosent av de betalende medlemmene, mens privat sektor, som for øvrig fra 1993 var delt i en sektor for finansnæringen (YS-F) og en for resten av det private (YS-P), sto for 35 prosent. Statssektoren hadde fremdeles litt i overkant av 20 prosent av YS’ medlemmer.⁹¹

Allianser og konkurrenter

Initiativtakerne til YS så på et samarbeid med AF som naturlig. Som vi har sett, var Weiert Velle til stede på møtet der de første planene om YS ble lagt. I 1975 prøvde det

⁸⁸ Inkludert i tallet på 70 000 er også økning etter at forbundene kom med i YS.

⁸⁹ YS’ arkiv. Boks 157.2. Pressemeldinger 1977-1981. Intervju med Eldri Langåker, publisert av YS.

⁹⁰ YS’ arkiv. Boks 157.2. Pressemeldinger 1982-1989. Pressemelding: ”YS med informasjonskampanje. ’Du er tryggere som organisert – velg YS’” 25.3.1983.

⁹¹ YS’ arkiv. YS’ beretninger, flere perioder.

forberedende arbeidsutvalget å få til drøftinger med AF om nærmere samarbeid, men resultatet var magert.⁹² Skuffelsen var også stor da AF ikke ville bli med på et felles krav om å bli trukket med i det inntektspolitiske samarbeidet. Da NITO hoppet av YS-toget for å slutte seg til AF tidlig i 1976, var det derfor ulike forventninger blant initiativtakerne om hva dette ville kunne bety i forhold til et samarbeid med AF. Lars Harlem fra NITO mente at NITOs inntreden i AF ville kunne stimulere til et samarbeid mellom de to hovedorganisasjonene, men at dette lå et stykke fram i tid. Formannen i interimsstyret Egil Sandberg delte ikke denne pessimismen og kunne ikke se noen grunner til de to organisasjonene ikke skulle samarbeide straks.⁹³ Han tok optimismen med seg som formann i YS og antydte sommeren 1977 at det lå an til et forpliktende samarbeid mellom YS og AF. ”Etter at Akademikernes Fellesorganisasjon er begynt å ta opp ikke-akademikere [les: NITO, min komm.], ligger forholdene til rette for et meget nært og forpliktende samarbeid med Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund”, sa han til *Aftenposten*.⁹⁴ Da var Lars Harlem blitt leder av AF og det var kanskje grunnen til denne optimismen. Men Harlem gikk, som vi har sett, raskt av som leder, og situasjonen endret seg. Gjentatte invitasjoner om samarbeid ble senere bryskt avvist av AF. For YS var dette ”meningsløst”. Særlig Sandberg oppfattet det som selvsagt at de to organisasjonene som i hans oppfatning hadde et felles grunnlag i den politiske uavhengigheten, var nære allierte. Han argumenterte i 1979 for at et samarbeid også ville gi en helt annen gjennomslagskraft:

Tilsammen har AF og YS ca. 170.000 medlemmer. Jeg vil nytte anledningen til å nevne at både AF og YS har som formål å øke medlemsgruppens innflytelse i interesse- og samfunnsspørsmål. Det må være helt innlysende at vi hver for oss ikke på langt nær kan øve så stor innflytelse som om vi hadde opptrådt sammen der hvor vi har felles interesser. Jeg håper at vi om ikke alt for lenge vil komme i god samarbeidsposisjon. En slik utvikling ville bety meget for alle de frittstående organisasjoner vi har i Norge og dermed for en heldig og balansert utvikling i arbeidslivet.⁹⁵

Han utdypet samarbeidstanken noen måneder senere:

Vi har programfestet samarbeid med andre arbeidstakerorganisasjoner. Om vi er konkurrent både med LO og AF så må man kunne samarbeide om saker der vi har felles interesser. Ideelt

⁹² YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Innkalling til en lønnspolitisk konferanse, 22.10.1975; Referat fra møte mellom formennene i de 8 frittstående arbeidstagerorganisasjoner 30.10.1975.

⁹³ YS’ arkiv. Boks merket ”YS Etableringen av YS –Forarbeid –Innstilling om dannelse av YS”. Notat fra møte onsdag 18. februar 1976.

⁹⁴ *Aftenposten* 21.7.1977.

⁹⁵ YS’ arkiv. Boks merket ”YS-etabl. Møte 1977. YS’ 1. ord. Kongress 7.-8. febr. 1979 021”. Egil Sandbergs åpningstale ved YS’ representantskapsmøte 7. og 8. februar 1979.

sett er det egentlig tilstrekkelig med én hovedorganisasjon. Det vil vi ikke få så lenge LO har et forpliktende og organisert samarbeid med ett parti som tilfellet er [...] Mere nærliggende er kanskje mulighetene for et samarbeid mellom de partipolitiske nøytrale forbund, og da i første rekke mellom AF og YS.⁹⁶

Men YS fortsatte ikke denne frierferden. Avvisningen fra AF var trolig så klar at dette ikke lenger var betraktet som en realistisk vei. De to organisasjonene samarbeidet riktignok ved flere anledninger i konkrete spørsmål, og initiativet i 1982 for å komme med i regjeringens Kontaktutvalg ble tatt i fellesskap. Ekskluderingen fra det inntektspolitiske samarbeidet i 1988 brakte igjen et mer formelt og utvidet samarbeid på bane. YS-leder Jan Andersen-Gott uttalte at det ville være ”viktig å vurdere en videreføring av samarbeidet” som da oppsto mellom organisasjonene utenfor LO. AF var nå langt mindre avvisende enn ti år tidligere, men det ble heller ikke nå noe formelt samarbeid.⁹⁷

Samtidig med samarbeidsinvittene konkurrerte også YS også i en viss forstand med AF om medlemmer. Riktignok var det ingen eller svært få av medlemsforbundene som var direkte konkurrenter, men det kunne være en dragkamp om hvilken hovedorganisasjon de ulike foreningene og forbund skulle slutte seg til. NITO valgte som vi har sett AF framfor YS. Men det var i helsesektoren de fleste slagene sto. Tidlig i 1980-årene begynte enkelte av profesjonsforbundene innen helsesektoren, blant andre Norsk Sykepleierforbund, å diskutere et eget helsekartell i stedet for å slutte seg til eksisterende hovedorganisasjon.⁹⁸ Som et mottrekk planla YS å opprette en egen helseseksjon innenfor sin egen struktur. Målet var å gjøre YS mer attraktiv for forbund innenfor helsesektoren. Men det ble med planene, og flere profesjonsforbund valgte å søke om medlemskap i AF framfor YS. Dette gjaldt Norsk Sykepleierforbund, Den Norske Jordmorforening og Norske Fysioterapeuters Forbund.⁹⁹ YS var trolig ikke attraktiv for denne typen forbund med store profesjonsambisjoner.¹⁰⁰ Med en liberalisering av utdanningskravene ble AF etter hvert en sterkere konkurrent i forhold til alle yrkesgrupper med profesjonsambisjoner. ”Det akademiske ferniss er visst ikke så tykt lenger”, var YS-leder Jan Andersen-Gotts oppsummering av en situasjon der han så AF som den viktigste konkurrenten på lang sikt i kampen om hele yrkesgrupper.¹⁰¹ For YS

⁹⁶ YS’ arkiv. Boks 157.2. Pressemeldinger 1977-1981. Foredrag av formannen i YS Egil Sandberg, YSF’s formanns- og studielederkurs Geilo 5. sept. 1979.

⁹⁷ NTB 26.3.1988 og NTB 28.3.1988.

⁹⁸ Melby 1990, side 268.

⁹⁹ YS’ arkiv. YS’ beretning 1984–1986, side 27–28.

¹⁰⁰ For Norsk Sykepleierforbund sin del se Melby 1990, side 270–272.

¹⁰¹ Dagens Næringsliv 7.1.1992.

representerte denne utviklingen et nederlag, men skapte ikke særlig konflikter i forhold til AF. Først og fremst var dette forholdet preget av en skuffelse over at AF ikke ville inngå i et nærmere samarbeid.

Forholdet til LO var derimot langt mer konfliktfylt, samtidig som det var preget av en dobbelthet jeg nevnte tidligere. Som vi har sett, sto YS fram som en organisasjon for alle arbeidstakere. Slik sett var organisasjonen en konkurrent til LO, og det var på flere områder en kamp om medlemmer mellom YS-forbund og LO-forbund. Dette var ikke noe nytt, men noe som hadde eksistert lenge før YS ble etablert. YS hadde derfor, ifølge sin egen oppfatning, bare virket samlende for en rekke organisasjoner som aldri kunne tenke seg å bli med i LO. Dessuten var mange av disse organisasjonene eldre og alt godt etablert da LO opprettet sine alternativer. Det var altså, ifølge YS, helt urimelig å bli stemplet som en ”gul” organisasjon av LO. Det var heller LO som virket splittende på arbeidstakerne. Men samtidig markerte YS seg som det partipolitiske uavhengige alternativet i motsetning til det arbeiderpartibundne LO.¹⁰² Selv om rekrutteringskampanjene organisasjonen gjennomførte ble sagt å rette seg mot de uorganiserte, var det likevel viktig å framstille YS som et *bedre* alternativ enn LO. Det var også viktig for YS å vinne kampen om de uavhengige forbundene. Gleden var for eksempel stor da Norsk Tollerforbund valgte YS. ”Fra et psykologisk og organisasjonspolitisk synspunkt var det viktig og gledelig at YS fikk et såpass solid flertall fra Tollerne som valgte tilslutning til YS med ca. 74% mot LO’s ca. 26% etter en meget velorganisert uravstemning”, var Egil Sandbergs konklusjon.¹⁰³

På den andre siden understreket YS at den ikke var en konkurrent til LO. ”[J]eg vil understreke at YS ikke er dannet med sikte på å være en motvekt mot LO”, sa Egil Sandberg på stiftelsesmøte til YS. ”Normalt vil vi ikke engang bli konkurrenter”, fortsatte han, før han slo fast at YS’ ønske om et godt samarbeid med LO var ”høyst reelt”.¹⁰⁴ Sandberg utdypet dette senere samme år: ”Men jeg vil gjerne understreke at vårt nedslagsfelt ikke er i LO’s

¹⁰² I en annonse for YS fra 1985 ble dette illustrert ved en arm med knyttet neve som brøt lenken til partiboka og med teksten ”Ville du også vært organisert hvis du slapp å støtte et bestemt politisk parti?”. Annonsen vakte sterke reaksjoner i LO. Se *Fri Fagbevegelse* 1985:21.

¹⁰³ YS’ arkiv. Boks 157.2. Pressemeldinger 1977-1981. Foredrag av formannen i YS Egil Sandberg, YSF’s formanns- og studielederkurs 5.9.1979.

¹⁰⁴ YS’ arkiv. Boks merket ”YS-etabl. Møte 1977. YS’ 1. ord. Kongress 7.-8. febr. 1979 021”. Representantskapsmøte 18. og 19. januar 1977. Åpningstale ved interimsstyrets formann – Egil Sandberg.

rekker blant allerede organiserte industriarbeidere [...] LO oppfatter oss som konkurrent, men det gjør ikke vi. Vårt nedslagsfelt er som nevnt ikke det samme.”¹⁰⁵

Eldri Langåker som tok over som YS-leder i 1981, var ikke fullt så kategorisk og innrømmet at LO og YS var reelle konkurrenter om medlemmer. Men hun beklaget konflikten og mente at de to organisasjonene måtte kunne samarbeide.¹⁰⁶ Ved åpningen av YS-kongressen i 1984 brakte Langåker spørsmålet om samarbeid med LO et skritt videre. Hun mente ”[t]iden var moden” for et mer organisert samarbeid. YS hadde i løpet av den siste tiden hadde nærmet seg LOs standpunkter, både i kritikken av den økonomiske politikken til Willochs Høyre-regjering og i profilen på lønnskravene. Et samarbeid kunne, ifølge Langåker, ta form av ”grenseavtaler” i privat sektor mellom de to organisasjonene.¹⁰⁷ Kongressen fulgte opp de politiske signalene fra lederen og vedtok en krass uttalelse om den økonomiske politikken. Et bedre forhold til LO var også trolig motivert av et ønske om å delta i internasjonale faglige organisasjoner, og kongressen vedtok å utrede konsekvensene av et slikt skritt. Men medlemskap i internasjonale faglige organisasjoner forutsatte en godkjenning fra LO, noe som LO tidligere hadde annonsert som vanskelig så lenge YS konkurrerte med LO om medlemmer. Men en grenseavtale ville dette endre seg. LO-formann Tor Halvorsen fant signalene fra YS ”interessante”.¹⁰⁸

Da Halvorsen noen måneder senere slapp sin ”prøveballong” om et utvidet samarbeid mellom YS, AF og LO,¹⁰⁹ var YS’ første reaksjon svært positiv. Med henvisning til formålsparagrafens uttrykte ønske om samarbeid med andre hovedorganisasjoner, erklærte YS at den ville ha samtaler med Halvorsen om grunnlaget for en avtale.¹¹⁰ I den interne behandlingen kom det likevel fram at et slikt samarbeid ikke var uproblematisk. I et notat til arbeidsutvalget motiverte Eldri Langåker samarbeidsinvitten til LO med YS sitt ønske om å kunne bli medlem av internasjonale fagbevegelse og også få en fast rådgiverplass i FNs internasjonale arbeidslivsorganisasjon (ILO). Hun hadde alt august 1983 vært i kontakt med Tor Halvorsen, der han hadde understreket at LO måtte ha grenseavtaler i industrien for å støtte YS’ søknad. Hun hadde foreløpig ikke hørt noe mer om disse betingelsene og mente derfor at tiden var inne for å diskutere grensedragningsspørsmålet

¹⁰⁵ *Aftenposten* 27.7.1977.

¹⁰⁶ *Arbeiderbladet* 27.3.1981 og *Vårt Land* 28.3.1981.

¹⁰⁷ *Arbeiderbladet* 28.3.1984. Se også *Arbeiderbladet* 21.3.1984.

¹⁰⁸ *Arbeiderbladet* 30.3.1984.

¹⁰⁹ Se kapittel 5, side 235ff.

¹¹⁰ YS’ arkiv. Boks 157.2. Pressemeldinger 1982-1989. Pressemelding fra YS 25.7.1984.

internt i YS før man gikk videre.¹¹¹ I et kurs i regi av STAFO utdypet hun standpunktene. Hun så utspillet til Halvorsen som et ledd i prosess der YS i stadig større grad ble anerkjent som en organisasjon det var nødvendig å regne med. Gjennombruddet kom med medlemskapet i Kontaktutvalget, som også førte til at LO innså at YS var kommet for å bli. Videre tolket hun Halvorsens utspill som en reaksjon på at YS hadde vunnet innpass i "LO's tunge arbeidsområder i industrien." Det hadde riktignok ikke vært YS' politikk å verve aktivt i disse områdene, og det var også lite organisasjonen fikk gjort for medlemmene sine der så lenge LO hadde tariffavtalene. Men likevel var dette oppfattet som problematisk for LO. Noen grenseavtale for hele arbeidslivet var ikke aktuelt, selv om en løsning etter svensk modell kunne ha gitt YS store fordeler. Det som ifølge Langåker sto på dagsorden, var en diskusjon om grenseavtaler for begrensede områder. Det YS ville oppnå med samarbeidet, var internasjonale kontakter og rådgiverplass i ILO. Hennes konklusjon var "at dersom vi ønsker et slikt engasjement må vi inngå i drøftelser med LO for å rydde av veien de formelle hindringer som ligger der." Hun pekte videre på at også et samarbeid på enkelte saksområder kunne være viktig for YS. Forholdet til LO var viktig for å vinne respekt hos NAF og dermed også i større grad bli anerkjent som en vesentlig aktør i privat sektor. Men foreløpig skulle YS ligge lavt og vente på et utspill fra LO.¹¹²

Utspillet til Halvorsen, som jeg kommer tilbake til senere, ble ikke fulgt opp. Noen avtale mellom YS og LO kom aldri på tale, og YS fikk heller ikke medlemskap i internasjonale faglige sammenslutninger eller rådgiverstatus i ILO før ut på 1990-tallet. I perioden med borgerlig regjeringer i første halvdel av 1980-årene fikk organisasjonen riktignok være med i den norske ILO-delegasjonen fra 1983, men dette tok slutt da Arbeiderpartiet kom tilbake til regjeringskontorene i 1986.¹¹³

Tanken om samarbeid hadde likevel i vår sammenheng en del interessante elementer. For YS var det muligheten for internasjonale kontakter som trolig var den viktigste drivkraften. Samtidig viser prosessen at YS så det som aktuelt å gå inn i en avtale om grensedragning med LO for enkelte områder. YS måtte da trolig gi fra seg de medlemmene den hadde i det som ble kalt "LO's tunge arbeidsområder i industrien." Dette dreide seg om det som ble definert som arbeideryrkene i motsetning til funksjonærene. Mulig YS håpet på

¹¹¹ YS' arkiv. Boks merket: "023 AU – YS jan.–sept. 1984". Notat fra Eldri Langåker til arbeidsutvalget, 14.8.1984.

¹¹² YS' arkiv. Boks merket: "YS HIST REP:M: 1977." Manus til foredrag på STAFO's sentral kurs på Støtvik Hotell, 10.–13.september 1984.

¹¹³ Se for eksempel *Dagens Næringsliv* 16.08.1991.

at LO ville gi fra seg sine industrifunksjonærer, selv om det virker som om det for YS først og fremst var viktig å få en avtale med LO som åpnet for internasjonal representasjon. Samtidig viste debatten i YS at grenseavtaler innenfor statssektoren var uaktuelt. Det virker som om YS-forbundene her avviste dette bastant.¹¹⁴

YS tok senere av og til opp tanken om samarbeid med LO uten at troen var overveldende. Da Reiulf Steen ved inngangen til 1990-årene tok til orde for en sammenslåing av LO, YS og AF, henviste YS til reaksjonene hos LO på tidligere invitter: ”YS har alltid invitert til et nærmere samarbeid med LO”, sa Jan Andersen-Gott i en kommentar til utspillet. ”Men vi er alltid blitt møtt med et kontant nei fra LOs side.” Likevel benyttet YS også denne gangen anledningen til å invitere til et samarbeid med LO. Jan Andersen-Gott skrev til LO-ledelsen og etterlyste et møte for å kartlegge mulige samarbeidsformer. I det som ble betegnet som et meget kjølig svar, avviste LO-leder Yngve Hågensen tanken om et slikt møte. Tidspunktet var ikke passende fordi det kom midt i LOs ”omfattende debatt om fremtidig organisasjonsutvikling”, het det i svaret.¹¹⁵ Samtidig hadde som vi har sett LO samtaler med AF om en samarbeidsavtale.

Halvorsens prøveballong i 1984 var også en av flere saker som ga støtet til en intern strategidebatt i YS. Denne gjaldt en rekke problemer som organisasjonen slet med, blant annet gresedragning mellom forskjellige YS-forbund, forholdet mellom den sentrale ledelsen og medlemsforbundene og stillingtagen i politiske spørsmål.¹¹⁶ Det virker som debatten i første omgang ikke ble konkludert, men noen år senere ble flere av de samme problemstillingene tatt opp i det som ble kalt Strategisk Planprosjekt (STP). YS oppsummerte i siste halvdel av 1980-årene at organisasjonen hadde hatt suksess. Den hadde vokst, og den hadde oppnådd anerkjennelse. Men fordi YS var blitt en stor og tung aktør i arbeidslivet, ble det også stilt nye krav til organisasjonen. Spørsmålet som ble stilt, var om forholdet mellom de ulike medlemsorganisasjonene og YS som hovedorganisasjon var det beste for å komme videre. Prosjektet slo fast at det var gjort lite for å utvikle et fellesskap og en felles identitet for YS som sådan. STPs mål ble dermed å ”utvikle en samstemt YS-kultur gjennom trossetninger, felles verdinormer, formål/idégrunnlag, målsetninger og holdninger”. I tillegg skulle prosjektet utvikle en strategi for å gi forbundene en

¹¹⁴ YS’ arkiv. Boks merket: 023 AU – YS okt.–des. 1984”. Notat fra Eldri (Langåker) til Erling Petter (Roalsvig) 4.12.1984.

¹¹⁵ *Dagens Næringsliv* 11.2.1992.

¹¹⁶ YS’ arkiv. Boks merket: 023 AU – YS okt.–des. 1984”. Notat fra Eldri (Langåker) til Erling Petter (Roalsvig) 4.12.1984; Notat fra Erling Petter Roalsvig til YS’ sentralstyre. 9.12.1984.

konkurranseskraft i forhold til arbeidstakerorganisasjoner og forholdet mellom YS sentralt og medlemsforbundene skulle avklares.¹¹⁷ Som et resultat av denne debatten vedtok YS å profilere seg som en organisasjon med seks ”kvaliteter”: ”En moderne organisasjon, handlekraft, kvalitet, ’nærhet’ til medlemmene, likestilling og uavhengighet av politiske partier.”¹¹⁸ Parallelt med STP prøvde også YS seg fram med egen distriktsorganisering. Problemstillingen var den samme; YS måtte i større grad enn tidligere framstå som ”et samordnet felleskap [sic] med klare målsetninger og en egen identitet”.¹¹⁹ Distriktsorganiseringen ble gjennomført på prøvebasis for enkelte distrikter fra 1989.¹²⁰

For YS var det altså et uttalt problem at organisasjonen i for liten grad klarte å framstå med en egen identitet. Samtidig ville arbeidet for dette lett gå på bekostning av medlemsforbundenes selvstendighet. Dette var i stor grad en spenning som hadde eksistert i YS siden etableringen, men som ble oppfattet som mer prekær etter hvert som organisasjonen vokste og ønsket å bli tatt på alvor. Problemstillingen hadde klare paralleller til hvordan kampen for anerkjennelse som forhandlingspart hadde ført til at en sentralisering av organisasjonen ble mer aktuell. Denne konflikten mellom sentralisering og forbundenes selvstendighet lå iboende i YS og bunnet i prinsippet om å være en sammenslutning av frittstående medlemsforbund.

Inntektspolitikk

Vi har sett hvordan YS beveget seg fra en understrekning av kravene til lønnsmessige mellomsjikt i fasen fram mot etableringen til å prioritere lavtlønne i de første årene etter etableringen. I 1981 antydte Egil Sandberg at lønnsutjevning var gått for langt,¹²¹ men på kongressen samme år ble Eldri Langåker fra Kvinnelige Telegraf- og Telefunksjonærers Landsforening (KTTL) valgt til ny YS-formann. Hun signaliserte straks at hun var fornøyd med den utviklingen som hadde skjedd, og at det ville problematisk å gå bort fra den solidariske lønnspolitikken. ”Det blir de svake gruppene – ikke minst store kvinnegrupper – som kommer til å tape på det.” Samtidig pekte hun på det problematiske i at

¹¹⁷ YS’ arkiv. YS beretning 1987–1989, side 32–33.

¹¹⁸ YS’ arkiv. YS’ årsmelding 1991, side 12.

¹¹⁹ YS’ arkiv. YS’ årsmelding 1992, side 17.

¹²⁰ YS’ arkiv. YS beretning 1987–1989, side 23–24 og 28–30. Utredningen hadde foregått siden 1984.

¹²¹ *Arbeiderbladet* 4.3.1981.

lønnsutjevningen hadde kommet lengre i staten enn i det private og varslet at YS ville prioritere mellomsjiktene ved det kommende lønnsoppgjøret.¹²²

Dette ble også YS' prioritering i de kommende årene. Det uttrykte målet var å opprettholde disponibel realinntekt for alle medlemsgruppene. Men fordi de høyere lønte hadde fått skattelettelser og de lavtlønte sine spesielle tillegg, hadde mellomsjiktet sakket akterut og trengte en oppjustering.¹²³ YS var i disse årene også skeptisk til flate kronetillegg fordi dette ikke ville opprettholde kjøpekraften for andre enn lavtlønnsgruppene. YS argumenterte altså for lønnskrav som kompenserte for tidligere endringer av relative lønns plasseringer og begrunnet prinsipielt sine lønnskrav med en bevaring av eksisterende lønnsforskjeller. Som tidligere beskrevet, var det særlig i stat- og kommunesektoren at YS som organisasjon hadde en egen uttrykt lønnspolitikk.¹²⁴ Her ble argumentasjonen for en vektleggingen av det lønnsmessige midtsjiktet supplert med mindrelønnsutviklingen i offentlig sektor som særlig hadde rammet disse gruppene. Men YS la mindre enn AF vekt på rekrutteringssvikt til offentlig sektor og understreket i større grad rettferdighetsaspektet i lik lønn for likt arbeid uansett sektor.

Mot slutten av 1980-årene endret YS deler av lønnspolitikken. For det første gikk organisasjonen inn for å prioritere de lavtlønte. Mens den tidligere i 1980-årene hadde gått inn for prosentvise tillegg og også argumentert aktivt mot flate kronetillegg, signaliserte YS-formann Gunnar Caspersen i 1987 at den vanskelige økonomiske situasjonen gjorde det nødvendig å prioritere de med lavest lønnsnivå,¹²⁵ og YS gikk fra 1988-oppgjøret inn for kronetillegg og ekstra tillegg for dem med lavest lønn. YS kritiserte også LO for å øke lønnsforskjellene gjennom å gå inn for minimale sentrale tillegg og samtidig ta ut store lønnstillegg lokalt.¹²⁶ Organisasjonen markerte seg i tillegg mot forslagene om økt lønnsdifferensiering i offentlig sektor fra det såkalte Strøm-utvalget (NOU 1988:24 Inntektsdannelsen i Norge).¹²⁷ Den forlot riktignok ikke helt vektleggingen av midtsjiktet, og YS kritiserte enkelte av oppgjørene på begynnelsen av 1990-tallet for å gi for lite til disse gruppene. Lavtlønnskravet til LO kunne av og til, som i 1990, bli betegnet som "for

¹²² Intervju med Eldri Langåker i *Vårt Land* 28.3.1981.

¹²³ Se bl.a. *Aftenposten* 29.1.1985.

¹²⁴ Rettere sagt: YS gjennom sine seksjoner i de to sektorene.

¹²⁵ *Aftenposten* 20.1.1987.

¹²⁶ *NTB* 11.3.1987.

¹²⁷ YS' arkiv. YS beretning 1987–1989, side 97.

ekstremt”.¹²⁸ Men de to organisasjonene var nå mer samstemte enn tidligere når det gjaldt profilen på oppgjørene.

Den andre endringen var en stadig større vektlegging av kvinnekrav. Alt i 1980 hadde YS utviklet en argumentasjon om sammenhengen mellom manglende gjennomføring av prinsippet om lik lønn for likt arbeid, lav kvinnelønn og lavtlønn:

Ulik avlønning innenfor samme yrke/bransje og samme geografiske område, som skyldes forskjeller i stillingsstruktur, ansiennitet m.v., må i prinsippet aksepteres når det foretas lønnsammenligninger mellom ulike grupper lønnstakere. Ulik avlønning som ikke skyldes slike forhold må forklares ved at det praktiseres ulik lønn for likt eller sammenlignbart arbeid. Denne skjevheten utgjør etter YS' oppfatning en vesentlig del av det egentlige lavlønnspørsmål, samtidig som det er et kvinneproblem, i og med at kvinner gjennomgående lønnes dårligere enn menn for likt eller sammenlignbart arbeid.¹²⁹

Som første kvinnelige leder av en av de store hovedsammenslutningene, markerte Eldri Langåker YS som en organisasjon særlig opptatt av kvinnekrav og likestilling. Men da fokus i lønnspolitikken ble flyttet tilbake til midtsjiktet, forsvant også kvinneperspektivet. Først i 1988 kom det tilbake for fullt.¹³⁰ Da vedtok YS' sentralstyre en oppfordring til sine medlemsorganisasjoner om å prioritere kvinnelønn ved siden av lavtlønnsgrupper ved tariffoppgjøret. Senere samme år publiserte YS en undersøkelse der den mente å påvise at kvinnelønningene lå ti prosent under lønna til menn i tilsvarende jobber og at denne forskjellen økte. Statsråden ble tilskrevet og avkrevd tiltak.¹³¹

I oppgjørene på 1990-tallet sto heving av kvinnelønna sentralt for YS. Organisasjonen foreslo ulike tiltak for å få slutt på lønnsforskjellene mellom kvinner og menn. Et eget tillegg i kvinneyrker, øremerket pott ved justeringsoppgjørene i staten og politisk vedtatte lønnsøkninger i omsorgsyrkene var blant forslagene. Det viktigste kravet var kanskje en forpliktende opptrappingsplan for kvinnedominerte yrkesgrupper. For YS var ikke heving av kvinnelønna nødvendigvis identisk med en lavtlønnsprofil. I en kommentar til avtalen mellom NHO og LO i 1990 pekte YS-leder Jan Andersen-Gott på at kvinnelønnsspørsmålet ikke ble godt nok ivaretatt trass i lavlønnprofilen: ”En ting er de

¹²⁸ *Aftenposten* 13.3.1990.

¹²⁹ YS' arkiv. Boks merket: Boks 157.2 Pressemeldinger 1977-1981. ”Foreløpig uttalelse om YS' inntektspolitiske retningslinjer foran oppgjøret våren 1980.”

¹³⁰ Geir Høgsnes hevder at YS siden begynnelsen på 1980-tallet har gitt prioritet til lønnskrav som i praksis særlig har tjent typiske ”kvinneyrker” og at denne profilen ytterligere ble styrket ved innmeldingen av Norsk Hjelpepleierforbund i 1988, se Høgsnes 1999, side 50–51. I NOU 1997:10 hevdes det at kravet om likelønn fikk en sentral plass for YS fra ”midten av 80-tallet”. Jeg finner altså ingen uttalt kvinneprofil mellom 1981 og 1988.

¹³¹ YS' arkiv. YS beretning 1987–1989, side 77. *Aftenposten* 27.5.1988.

sterkt kvinne­dominerte lav­lønnssyrkene, men også kvin­ner i yrker med i hovedsak menn tjener ofte mindre enn mennene i samme yrke. Avtalen gir ingen løsning på dette proble­met.”¹³² Som i 1980 ble sammen­hengen mellom lav­lønn og kvin­nelønn påpekt, men proble­met med lav kvin­nelønn omfattet også yrker som ikke ville få uttelling i en konsekvent lav­lønnspolitik­k. For YS dreide det seg om lik lønn for likeverdig arbeid uansett lønnsnivå. Prinsippet ble i stadig større grad en markeringssak for YS. YS framsto på 1990-tallet som den hovedorganisasjonen som i sterke­st grad fremmet dette prinsippet.¹³³

Et tredje moment i YS’ lønns­politik­k var under­strekning av ansvarlighet og hensynet til økono­miens bæreevne. Som for LO var det faren for arbeidsledighet som ble brukt som hovedargument for å ha en kontrollert lønnsvekst og moderate oppgjør. Arbeid var ifølge YS et helt sentralt gode. På spørsmål om i 1984 om vi noen gang kunne oppnå full syssel­setting igjen, svarte Eldri Langåker: “Vi skal i hvert fall ha dette ambisiøse målet. Arbeidsløsheten er et av de største proble­mene vi står overfor. Intet kan sammen­lignes med det å ha eget arbeid.”¹³⁴ YS var derfor ”villige til å se syssel­settingen i sammenheng med lønnsopp­gjøret”, uttrykte Langåker 1985, og hun pekte på at det ”er ingen mening i å ha en god lønnsavtale dersom det innebærer at man ikke lenger har noen jobb!”¹³⁵ YS pekte også på at en ukontrollert lønnsvekst bare ville føre til økt prisstigning, noe som ville slå tilbake på arbeidstakerne og ikke føre til reallønnsvekst. Med bakgrunn i proble­mene i norsk økono­mi støttet YS både bruken av kombinerte oppgjør på slutten av 1970-tallet og intensjonene bak lønns- og inntekstreguleringslovene mellom 1978 og 1980, riktignok med en del reser­vasjoner knyttet til manglende innflytelse for lønnstakerorganisasjoner utenfor LO. Videre på 1980-tallet tok YS til orde for moderate lønnsopp­gjør og for å få kontroll med lønns­glidning for å unngå for sterk prisvekst og økende arbeidsledighet. Organisasjonen var som vi har sett skeptiske til formen på det inntektspolitiske samarbeidet på slutten av 1980-årene og ut på 1990-tallet, men den støttet intensjonene bak politikken og under­streket til stadighet behovet for moderasjon og ansvarlighet fra arbeidstakernes side.

YS argumenterte innenfor den samme forståelse av de økonomiske sammenhengene som lå til grunn for myndighetenes – og LOs – inntekts­politik­k. Det var konkurranseutsatt sektor som skulle bestemme lønnsnivået. Men YS trakk nesten alltid inn viktige reser­vasjoner, som Eldri Langåker gjorde før opp­gjøret i 1984:

¹³² NTB 15.3.1990.

¹³³ Dette er også konklusjonen hos Høgsnes 1999, side 51.

¹³⁴ Intervju med Eldri Langåker, *Norges Handels- og sjøfarts tidende* 13.4.1984.

¹³⁵ Eldri Langåker til *Aftenposten* 19.4.1985.

YS er villig til å vise moderasjon og ansvar ved tariffrevisjonen. Tilleggene bør bestemmes ut fra situasjonen i den konkurranseutsatte industrien, men de offentlige ansatte skal ikke ha noe dårligere oppgjør enn de som arbeider i den private sektor.¹³⁶

Den samme reservasjonen finner vi YS' høringsuttalelse om NOU 1988:24

Inntektsdannelsen i Norge:

YS aksepterer som hovedprinsipp at den konkurranseutsatte del av næringslivet bør være retningsgivende for andre grupper i samfunnet, men forutsetter at disse gruppene får forhandle innenfor de økonomiske rammer som blir gjort gjeldende for den konkurranseutsatte del av næringslivet.¹³⁷

YS uttrykte med andre ord seg i tråd med hovedkursmodellen, men understreket at dette ikke skulle medføre at offentlig ansatte skulle ha en lavere lønnsvekst enn ansatte i konkurranseutsatte næringer.

Oppsummering

YS hadde røtter i en forestilling om at det eksisterte mellomlag som trengte en særegen organisering og det ble av og til trukket tråder tilbake til FSO.¹³⁸ Det eksisterte også rester av en funksjonærideologi i YS, men organisasjonen framholdt hele tiden at den var åpen for alle grupper av arbeidstakere, og den argumenterte for at skillet mellom arbeidere og funksjonærer var avleggs. YS framsto ikke som en organisasjon for et definert mellomsjikt med egne interesser. I lønnspolitikken prioriterte YS riktignok i perioder gruppene midt på regulativet, men da med en tidsavgrenset begrunnelse om mindrelønnsutvikling. I andre perioder var det lavtlønnsgrupper som ble prioritert. Etter hvert gjorde YS seg til en særlig forkjemper for kvinnekrav. I tråd med dette var også YS den organisasjonen som i sterkest grad frontet normen om lik lønn for likt arbeid.

Selv om yrket var konstituerende for flere av de forbundene som etablerte YS, var dette ikke tilfelle for YS som samleorganisasjon. På et vis kan man si at YS nærmest svekket yrkestilhørighet som konstituerende organisasjonsprinsipp, nettopp fordi den skulle virke samlende på denne typen organisasjoner. En samlende YS-identitet kunne jo ikke ta utgangspunkt i et yrke, men måtte finne noe som kunne bli oppfattet som felles og samlende for medlemsorganisasjonene. I utgangspunktet var en av målsettingene for YS å gi de frittstående organisasjonene større innflytelse. Men, som vi har sett, skjedde dette gjennom å gjøre disse organisasjonene mindre frittstående, altså gjennom å styrke integreringen og

¹³⁶ *Aftenposten* 6.10.1984.

¹³⁷ YS' arkiv. YS beretning 1987–1989, side 98.

¹³⁸ Se for eksempel YS' arkiv. Boks merket "Taler". Eldri Langåker: "Er det behov for en partipolitisk nøytral hovedorganisasjon i Norge?" Manus.

sentraliseringen i YS. Dette spenningsforholdet mellom selvstendighet for medlemsorganisasjonene og sentralisering i YS var hele tiden til stede, men tendensen gikk i retning av sentralisering og utmeisling av en egen YS-identitet på bekostning av medlemsforbundenes egen identitet. Da YS selv etablerte en samlende organisasjon i privat sektor var det heller ikke en idé om organisasjonsgrenser etter yrke som var konstituerende. Tvert om ønsket YS å etablere en organisasjon som kunne samle alle på en arbeidsplass, nærmest etter LOs prinsipp om industriorganisering.

Jeg vil hevde at YS' konstituerende prinsipp var den partipolitiske uavhengigheten og at etableringen av YS gjorde denne partipolitiske uavhengigheten til en sentral organisasjonsmarkør. Dette var noe nytt. Tidligere forsøk på å samle partipolitiske uavhengige arbeidstakerorganisasjoner hadde uttrykt en sammenheng mellom politisk uavhengighet og sosial posisjon, i en forenklet form gjennom en aksept for at arbeidere var tilhengere av Arbeiderpartiet og andre partier på venstresiden og at det dermed ikke var noe galt i at LO hadde tilknytning til Arbeiderpartiet, mens funksjonærer derimot hadde en annen politisk legning som krevde partipolitisk nøytrale organisasjoner. Det fantes også denne slags formuleringer innenfor YS, men dette var ikke dominerende. YS uttrykte gjennom sin eksistens at partipolitisk uavhengighet var et riktig organisasjonsprinsipp for alle grupper av ansatte, uansett om de var funksjonærer eller arbeidere, offentlig ansatte eller privat ansatte. Med dette ble etableringen av YS i deres egen forståelse også intet mindre enn et viktig skritt på veien mot reell organisasjonsfrihet i Norge.

Forholdet til LO var likevel preget av motstridende tendenser. På den ene siden understreket YS gjentatte ganger at den ikke var en konkurrent til LO, men at YS først og fremst samlet grupper og organisasjoner som ellers ikke hadde hatt noe annet alternativ. Det ble flere ganger sagt at YS ikke aktivt prøvde å rekruttere innenfor LOs "tunge" områder, altså blant industriarbeidere. Reaksjonene på Halvorsens "prøveballong" i 1984 viste også at YS forestilte seg en form for teigdeling av arbeidstakerne, noen hørte naturlig hjemme i LO-folden, andre hos YS. Men YS var også et alternativ til LO og var åpen for alle grupper av arbeidstakere. YS understreket at fordi den var partipolitisk uavhengig, var det bare den som kunne samle alle.

Utfordringen i tallenes tale

Tallene talte sitt eget språk. Eller kanskje det vil være rettere å si at tellerne talte sitt eget språk. For antall medlemmer i de ulike organisasjonene og hvor mange som organiserte seg totalt, ble stadig talt opp. Statistisk sentralbyrå (SSB) førte statistikk, samfunnsforskere

skapte tabeller og prøvde å få utviklingen på grep. Lønnstakerorganisasjonene, og da særlig LO, prøvde selv å få en oversikt over utviklingen. Trender ble påpekt, kategorier og forståelsesrammer ble tilbudt. For LO lå utfordringen i den stagnasjonen og relativ tilbakegang som ble påvist.

Statistisk sentralbyrå var ofte et utgangspunkt for tallene. Byrået førte statistikk over det totale antall medlemmer i arbeidstakerorganisasjonene, basert på tall som de respektive organisasjonene sendte inn. Resultatet ble publisert i Statistisk årbok og vist i to tabeller. Én viste medlemstallet i Landsorganisasjonen og de respektive forbundene. For de årene som er interessante i denne sammenhengen, fra tidlig på 1970-tallet og framover, hadde den andre tabellen den tilsynelatende klare overskriften ”Arbeidstakerorganisasjoner”. Denne tabellen var todelt og SSB skilte mellom foreninger som omfattet arbeidstakere og foreninger som omfattet både arbeidstakere og selvstendige. Denne tabellen inneholder en rekke organisasjoner og framstår som en samlet oversikt over arbeidstakerorganisasjoner på det gjeldende tidspunktet. Ved første blick kan det altså se ut som LO er skilt ut og plassert for seg selv i den første tabellen og at den andre da omfatter de andre arbeidstakerorganisasjonene. Men ved nærmere lesning finner vi både Funksjonærsambandet og Statstjenestemannskartellet listet opp med medlemstall i den andre tabellen, og i en note står det at Landsorganisasjonen i Norge ikke er medregnet med unntak av de to nevnte organisasjonene som begge er med i LO.¹³⁹ Men hvorfor er akkurat disse to medregnet? Trolig kan svaret finnes ved å se på tidligere årbøker. Før 1968 het den tilsvarende tabellen Funksjonærsammenslutninger og var altså ment å gi en oversikt over nettopp dette.¹⁴⁰ Nå var ikke Statstjenestemannskartellet medregnet, mens Funksjonærsambandet var.¹⁴¹ Det ser altså ut som om SSB før 1968 skilte ut funksjonærorganisering som noe eget der LOs funksjonærsammenslutning var en blant mange andre organisasjoner. Organiseringen av de som da ikke var funksjonærer, men, riktignok usagt i denne sammenheng, arbeidere, var derimot forbeholdt LO alene. Fra 1968 og fram til 1984 ble denne praksisen videreført, men overskriften på tabellen var altså endret uten at innholdet var forandret. I 1985 gikk SSB bort fra denne praksisen med to ulike

¹³⁹ Statistisk årbok 1975, tabell 78 og 79; 1980, tabell 84 og 85. Begge tilgjengelig på SSBs websider: <http://www.ssb.no/aarbok/emne06.html>.

¹⁴⁰ Statistisk årbok 1965, tabell 76 og 77. Tilgjengelig på SSBs websider: <http://www.ssb.no/aarbok/emne06.html>

¹⁴¹ Disse to organisasjonene, begge innenfor LO, hadde en stor grad av overlappende medlemskap. Så å si alle av Kartellets medlemmer var med i Funksjonærsambandet.

tabeller og behandlet hovedsammenslutningene likt. Reminisenser av den tidligere oppdelingen i funksjonærer og arbeidere var dermed borte. Slik sett talte tabellene sitt språk.

Tallene talte om medlemsvekst både i LO og i organisasjonene utenfor LO. Mens det var ca. 569 000 LO-medlemmer i 1963, var det 594 000 i 1970 og 712 000 i 1978. Med andre ord hadde medlemstallet økt med 143 000 på 15 år og veksten var sterkest på 1970-tallet. For andre arbeidstakersammenslutninger, de som altså før 1968 var omtalt som funksjonærsammenslutninger, var veksten forholdsvis enda kraftigere. Ved enkel summering kunne leseren av årbøkene finne ut at disse sammenslutninger som bare organiserte arbeidstakere i 1963 hadde 127 000 medlemmer, i 1973 195 000 og i 1979 225 000. Sammenslutninger som også organiserte selvstendige økte fra 20 000 medlemmer i 1963 til 32 000 i 1973 og 98 000 i 1979. Flere organisasjoner som i 1973 til dels var ført opp som rene arbeidstakerorganisasjoner eller med atskilte deler av sin medlemsmasse i den kategorien, ble i 1979 oppført som sammenslutninger med delt medlemsmasse. Alle AFs medlemsorganisasjoner var fra 1974 regnet med i denne kategorien. Dette forklarer noe av denne økningen. Totalt sett var medlemsøkningen i organisasjonene utenfor LO altså større enn LOs både i absolutte og i relative tall.

Jan Erik Karlsen (i den tidligere nevnte boken *Hva skjer i fagbevegelsen*, se kapittel 3, side 109ff) var en av dem som tok utgangspunkt i medlemstallene fra SSB. Disse tallene ble sett i sammenheng med størrelsen på arbeidsstyrken og ut fra dette fant Karlsen tall for både det han kalte fagforeningsbevissthet, som var oppslutning om LO, og for den totale organisasjonstilbøyeligheten, som var oppslutning om arbeidstakerorganisasjoner generelt. Tall for den totale arbeidsstyrken var hentet arbeidsmarkedsstatistikken til SSB, som etter 1967 omfattet alle med årsinntekt over 2000 kroner. Fra 1972 var arbeidsmarkedsstatistikken basert på arbeidskraftundersøkelse utført etter utvalgsmetoden.¹⁴² Ut fra disse tallene fant Karlsen at LOs organisasjonsandel var blitt redusert fra 53,8 prosent av alle lønnstakere i 1956 til 45,8 prosent i 1975. Samtidig hadde øvrige lønnstakerorganisasjoner – han regnet her ikke med de som også organiserte selvstendige – økt sin andel fra 9,2 til 13,6 prosent. Andelen av uorganiserte hadde også økt fra 37,0 til 40,6 prosent.

Karlsen så ikke bare på det totale bildet, men delte funnene opp i ulike grupper som han fant relevante. Den viktigste inndelingen i rapporten var mellom vareproduserende og tjenesteytende næringer. Han fant da at LO hadde holdt stillingen i vareproduserende

¹⁴² Karlsen 1977, side 338 (Vedlegg D).

næringer med en organisasjonsandel på noe over 60 prosent, mens utviklingen innenfor de tjenesteytende næringene hadde vært negativ. Organisasjonsandelen her sank fra 45,5 prosent i 1956 til 35,3 prosent i 1975. Organisasjoner utenfor LO hadde her økt sin oppslutning fra 16,1 prosent til 19,4 prosent i samme periode, mens antall uorganiserte også hadde økt fra 38,4 prosent til 45,3 prosent. Disse næringene hadde samtidig økt sin andel av alle sysselsatte og LOs nedgang fikk her dermed stor betydning for tallene for samtlende utviklingen. Karlsen kunne derfor konkludere med at "[h]ele tilbakegangen i medlemsoppslutning skyldes derfor sviktende rekruttering i de tjenesteytende næringer."¹⁴³

Karlsen ville også undersøke om LOs tilbakegang i de tjenesteytende næringene skyldes at sysselsettingsveksten i disse næringene kom fra grupper som ikke naturlig falt inn under LO- forbundenens ansvar. "Yrkesaktive kvinner kan ses på som en slik marginal medlemsgruppe", ifølge Karlsen. Han analyserte derfor utviklingen av kvinnes oppslutning om LO og fant at denne i prosent nærmest hadde vært konstant fra 1956 til 1975, mens menns LO-organisasjonsgrad i samme periode hadde sunket fra 63,5 prosent til 55,0 prosent. Videre skilte han igjen mellom vareproduksjon og tjenesteproduksjon og fant at mens kvinner hadde minsket LO-organisasjonsgraden i vareproduserende næringer hadde menn her vært stabile. I de tjenesteytende næringer var bildet nærmest motsatt. LO hadde her gått kraftig tilbake blant menn, men økt blant kvinner.¹⁴⁴

Karlsen delte videre opp tjenesteytende næringer i tre kategorier eller "sektorer", stort sett etter antagelser om krav til yrkesferdighet. Han antok at de jobbene med minst krav til ferdighet var i varehandelen og i hotell- og restaurantbransjen. I den andre sektoren der det ble stilt middels krav til ferdigheter, plasserte han transport, lagring, post og telekommunikasjon. Den tredje sektoren omfattet offentlig og privat tjenesteyting, bank, finans og eiendomsdrift. Her var kravene til ferdigheter høyest, og her fantes den største andelen lønnstakere med universitets- eller høyskoleutdanning. I den første sektoren fant Karlsen at LO bare organiserte en firedel av de ansatte, en andel som hadde holdt seg omtrent stabil siden 1956. Andelen uorganisert var svært høy, mens det var få som var medlem av andre organisasjoner enn LO. Innenfor den andre sektoren hadde LO hatt svært høy oppslutning i 1956, på 93 prosent, men denne hadde sunket til 64,7 prosent i 1973. Andre organisasjoner hadde økt sin oppslutning fra 8,9 prosent til 15,4 prosent, mens antall

¹⁴³ Karlsen 1977, side 28.

¹⁴⁴ Karlsen 1977, side 71–73.

uorganiserte hadde gått fra 0 til 19,4 prosent.¹⁴⁵ I den tredje sektoren fant han et relativt stabilt mønster fra 1956 til 1975 da LO organiserte 31,3 prosent av arbeidstakerne, mens andre organisasjoner hadde en oppslutning på 28,4 prosent, mens det var 40,3 prosent som ikke var organisert.

Helt til slutt delte Karlsen alle ansatte opp i funksjonærer og arbeidere. Vi har tidligere sett at han argumenterte for det meningsfulle i en slik inndeling. Blant funksjonærene fant han at LO hadde minsket sin andel fra 38,4 prosent i 1956 til 34,3 prosent i 1975. Andre organisasjoner hadde i samme periode hatt en svak økning fra 28,6 prosent til 30,3 prosent, mens de uorganiserte også hadde blitt noen flere, fra 33,0 prosent til 35,5 prosent. Blant arbeidere var det bare LO som organiserte, og her hadde organisasjonsandelen sunket fra 61,1 prosent til 54,9 prosent i den angjeldende perioden. Karlsen fant det overraskende at den generelle organisasjonstilbøyeligheten var større blant funksjonærer enn blant arbeidere.

SSBs tall og Karlsens behandling av disse fortalte altså om tilbakegang for LO, særlig innen tjenesteytende sektor. Innenfor ulike sektorer av tjenesteytende næringer viste tallene likevel store variasjoner, både i LOs oppslutning ved ulike tidspunkter og i utviklingen av denne oppslutningen. I noen sektorer holdt LO stillingen, i andre var organisasjonen på tilbakegang. Situasjonen for LO ble av Karlsen sett på som særlig alvorlig, fordi LO sto svakt og gikk tilbake i de næringene som var i vekst.

Men tabellene talte ikke bare tallenes språk. De fortalte også om kategoriseringer og meningsfulle skillelinjer. For SSB var det bare LO som organiserte de som ikke var funksjonærer – altså trolig arbeidere. Slik ble skillet mellom arbeidere og funksjonærer gjort vesentlig også i organisasjonssammenheng. Karlsens undersøkelse skilte som vi har sett mellom arbeidstakere i vareproduserende og tjenesteytende næringer, mellom ulike sektorer av tjenesteytende næringer, mellom kvinner og menn og mellom arbeidere og funksjonærer. Alle skillelinjene var begrunnet i forventning om å finne ulike organisasjonsmønstre som igjen kunne forklare den utviklingen Karlsen viste gjennom tallene. For SSB var det videre et poeng å skille mellom arbeidstakersammenslutninger bare med medlemmer som var arbeidstakere på den ene siden og organisasjoner med sammensatt medlemsmasse. Da AF ble etablert i 1975, endret en rekke organisasjoner som sluttet seg til AF karakter i SSBs statistikk fra å være for bare arbeidstakere til å få en sammensatt medlemsmasse. Karlsen trakk konsekvensen av dette skillet hos SSB, og de organisasjonene som omfattet både

¹⁴⁵ Karlsen deler denne sektoren ytterligere opp i undergrupper, men jeg går ikke inn på dette her.

medlemmer som var arbeidstakere og medlemmer som var selvstendige sto utenfor hans beregninger av organisasjonsgrad. AF ble i denne forstand utelukket som konkurrent til LO. SSBs arbeidsmarkedsstatistikk fortalte også om hvem som skulle regnes som arbeidstaker gjennom å sette et krav om minimumsinntekt. Folk som kom under den grensen, kunne vanskelig sees på som interessante i en organisasjonssammenheng.

Nye tall i 1985

I *Så samles vi på valen...?* fra 1985 presenterte Fafo nye og oppdaterte tall for organisasjonsutviklingen.¹⁴⁶ Ved siden av at tabellene var ført fram til 1983, var det også gjort noen endringer i hvordan tallene var beregnet. For det første var antallet yrkesaktive lønnstakere noe annerledes beregnet enn hos Karlsen. Utgangspunktet var nå nasjonalregnskapets årsverksberegninger som i perioden fram til 1970 ga litt høyere tall, mens de i perioden etter lå vesentlig lavere enn Karlsen sine.¹⁴⁷ Den viktigste forskjellen var likevel at i *Så samles vi på valen...?* ble det korrigert for ikke-yrkesaktive medlemmer i organisasjonene når organisasjonsandelene ble beregnet. Dette slo sterkest ut for LO. Videre inkluderte denne rapporten AF i sine beregninger, og det ble gjort et anslag over selvstendige og dette ble trukket fra det totale medlemstallet. Det samme ble gjort for de frittstående organisasjonene, altså organisasjoner som verken er med i LO, YS eller AF. Fafo-rapporten konkluderte med at LO siden 1958 hadde redusert sin andel av arbeidstakerne fra 47,5 prosent til 35,8 prosent i 1983. Andre organisasjoner hadde i samme periode vokst fra 8,6 prosent til 20 prosent, mens andelen uorganiserte hadde holdt seg tilnærmet stabil.¹⁴⁸ *Så samles vi på valen...?* foretok ingen videre oppdeling av arbeidstakerne basert på sysselsettingstall og medlemstall. Men rapporten besto også av resultatene fra en spørreundersøkelse der oppslutning om de ulike organisasjonene ses i sammenheng med variabler som alder, kjønn, arbeidslengde, utdanning, arbeider/funksjonær, bransje og offentlig/privat-sektor.¹⁴⁹ Rapporten fant at LO hadde en oppslutning fra 44 prosent av arbeiderne, mens andre organisasjoner samlet 16 prosent av

¹⁴⁶ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985. Jeg vil i et senere kapittel komme nærmere inn på andre sider ved denne rapporten.

¹⁴⁷ Karlsen påpeker for øvrig at beregningsgrunnlaget før og etter 1972 muligens ikke er "helt likt". Se Karlsen 1977, side 338, (Vedlegg D). I Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985 henvises det for utregningene nærmere til et upublisert manus av Stein Haukvik som det ikke har lyktes meg å frambringe.

¹⁴⁸ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 10.

¹⁴⁹ Disse variablene kommer fram gjennom spørreundersøkelsen og er altså basert på respondentenes svargivning.

denne gruppen. Blant funksjonærene sa 21 prosent at de var medlem av LO, mens 46 prosent opplyste at de var medlem av andre lønnstakerorganisasjoner. Organisasjonsgraden ifølge denne spørreundersøkelsen var altså litt høyere blant funksjonærene enn blant arbeidere.¹⁵⁰

...og i 1988

I 1988 ble det lagt fram en ny Fafo-rapport om lønnstakerorganisering. Forfatteren var Arvid Fennefoss, som også hadde vært med på den forrige fra 1985. Jeg vil senere komme nærmere inn på rapportens meningsinnhold, nå vil jeg bare se hva den forteller om medlemsutvikling og organisasjonsandeler.

For å finne utviklingen av organisasjonsandeler tok Fennefoss utgangspunkt i medlemstallene fra Statistisk årbok og fra organisasjonene selv. I motsetningen til hva som ble gjort i *Så samles vi på valen...?* fra 1985 inkluderte Fennefoss i utgangspunktet alle typer arbeidstakerorganisasjoner i sine tall, også de som organiserte selvstendige. På grunnlag av opplysninger fra de ulike organisasjonene har han så trukket både selvstendige, pensjonister og studenter fra totaltallet for å finne antallet organiserte yrkesaktive lønnstakere.¹⁵¹ Antall lønnstakere fant han fra SSBs arbeidsmarkedsstatistikk, men her gjorde han ikke de justeringene som var blitt gjort i *Så samles vi på valen...?* og tallene fra før 1972 var dermed liker de som Karlsen brukte. Avvikene i forhold til *Så samles vi på valen...?* var imidlertid små.¹⁵²

Ut fra disse beregningene satte Fennefoss opp historiske oversikter samtidig som han gikk nærmere inn på situasjonen i 1986. Siden 1956 hadde LO redusert sin organisasjonsandel fra 48 prosent til 35 prosent i 1986, andre organisasjoner hadde økt sine andeler i samme periode fra 10 til 21 prosent, mens andelen uorganiserte hadde økt svakt fra 42 til 44 prosent. Fennefoss sine tall var med andre ord ikke ulike de som hadde kommet fram i *Så samles vi på valen...?* I sin gjennomgang av situasjonen i 1986 problematiserte han hvordan organisasjonsgraden beregnes gjennom å trekke fra sesongarbeidere og ulike kategorier av deltidsarbeidere fra det totale antallet lønnsarbeidere.¹⁵³ Fennefoss' poeng var ikke å si at det ene var en "riktigere" beregningsmåte enn den andre, men at måten disse

¹⁵⁰ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 29–35.

¹⁵¹ Det er noe uklart hvordan dette er gjennomført for tiden før 1976, men Fennefoss understreket at det for denne perioden vil dreie seg om estimater med en viss usikkerhet.

¹⁵² Fennefoss redegjorde for framgangsmåten i Vedlegg 2, Fennefoss 1988, side 257–261.

¹⁵³ Fennefoss 1988, side 18–27.

beregningene var blitt gjort på spilte sammen med lønnstakerorganisasjonenes egne holdninger til deltidsarbeidere. Det viktige med Fennefoss' undersøkelse er at den ikke gjør avgrensningsvalgene og kategoriene til tekniske, statistiske spørsmål, men til teoretiske og substansielle spørsmål om hvilke grupper av lønnsinntakere organisasjonene selv så som sitt felt og hvordan dette igjen kunne bestemme muligheten for oppslutning. Dette var et vesentlig poeng i denne rapporten som jeg ville komme tilbake til i senere kapitler.

Fennefoss gjorde også forsøk på å framskrive utviklingen av lønnstakerorganiseringen mot år 2000 og 2006. Han refererte først til en scenariostudie der fagorganisering ble sett i forhold til næringsutvikling. Med lav økonomisk vekst ble endringene svært små fram til 2000. Med høy økonomisk vekst ville LO miste andeler, fra 37,5 prosent i 1980 til 34,9 prosent i 2000. Andre organisasjoner ville øke sine andeler fra 24,5 prosent til 29,2 prosent i samme periode, mens andelen av uorganiserte ville gå noe ned. Fennefoss uttrykte skepsis til metoden som var brukt i denne studien og mente å vise at forutsigelsene allerede hadde vist seg å være feilaktige. Veksten for andre organisasjoner enn LO hadde, ifølge Fennefoss, i løpet av de første syv årene av 1980-tallet vært mer enn dobbelt så høy som denne modellen tilsa som det høyeste alternativet for hele tiåret. Fennefoss lanserte i stedet en framskrivning som var basert på utviklingen de siste tiårene fram til 1986. Hvis denne fortsatte ville LO i 2006 organisere 28 prosent av lønnstakerne, den samme andelen som ville slutte opp om andre organisasjoner. Han streket også opp ulike alternativer der utviklingen av ulike grunner ble bremsert opp med henholdsvis 50 prosent og 25 prosent. Det første ville gi LO en oppslutning på 33 prosent i 2006, mens andre organisasjoner ville ha 22,9 prosent. I "25 prosent- caset" ville LO ha 31,2 prosent, mens andre organisasjoner ville ha 24,6 prosent.¹⁵⁴

Som i *Så samles vi på valen...?* foretok også Fennefoss en analyse basert på, så vidt jeg kan se, den samme spørreundersøkelsen. Han trakk inn flere variabler og foretok også en nærmere analyse av sammenhengen mellom de ulike variablene.

Tallene fra Fennefoss ble også brukt i en scenariorapport som Fafo utarbeidet i samarbeid med LO i 1990. Her måtte det rapporten omtalte som "fagbevegelsen", dvs. LO, føre en kamp på to fronter. Det var en frontlinje mot de uorganiserte, og det var en annen frontlinje mot "yrkesorganisasjonene", dvs. de andre lønnstakerorganisasjonene. Rapporten delte kampen opp i ulike "frontavsnitt" og presenterte grafiske framstillinger av medlemsutviklingen henholdsvis innen varehandelen, skolesektoren og industri, bygg og

¹⁵⁴ Fennefoss 1988, side 28–34.

anlegg. Grafene viste absolutte medlemstall og ikke organisasjonsandeler, men i to av frontavsnittene hadde også antall uorganiserte sin kurve. Innenfor varehandelen viste grafen en vekst først og fremst av antall uorganiserte, mens både LO og de andre organisasjonene hadde opplevd stillstand. Situasjonen for LO ble her karakterisert som et ”blått hav av uorganiserte, mens konkurrentene står meget svakt”. I skolesektoren ble ikke de uorganiserte illustrert, derimot viste grafen at LO var nesten ubetydelig i forhold til de andre organisasjonene, som her var oppdelt i AF/YS på den ene siden og frittstående organisasjoner på den andre. Hovedproblemet for LO på dette frontavsnittet var ”den massive blokken av konkurrerende organisasjoner”. I industrisektoren dukket de uorganiserte opp igjen som en betydelig gruppe, men LO var absolutt størst. I de siste årene hadde andre organisasjoner riktignok økt noe. LO måtte her kjempe på to flanker ifølge rapporten: ”for å innlemme en betydelig mengde uorganiserte, og mot voksende, men fremdeles svake gule organisasjoner.”¹⁵⁵

Etter Fennefoss’ rapport fra 1988 arbeidet Fafo videre med å raffinere beregningsgrunnlaget og tilpasse dette til internasjonale standarder for måling av organisasjonsandeler. I en artikkel fra 1991 utviklet Fennefoss sammen Torgeir Aakvaag Stokke metodene og videreførte også de teoretiske refleksjonene fra 1988-rapporten. Stokke fortsatte å arbeide med det metodiske og stilte flere spørsmål ved beregningsmetodene som var brukt. I et vedlegg til sin hovedoppgave fra 1992 pekte han blant annet på at oversikten over lønnstakerorganisasjoner fra SSB trolig var mangelfull og drøftet om ikke antallet yrkesaktive medlemmer som ble oppgitt av lønnstakerorganisasjonene var for høyt, noe han særlig relaterte til LO. Videre spurte han om antallet arbeidstakere i Arbeidskraftundersøkelsen (AKU)¹⁵⁶ ga et riktig bilde, men i tråd med de teoretiske refleksjonene i artikkelen fra 1991 pekte han på at dette i stor grad vil være et normativt valg, i den forstand at det vil være bestemt ut fra hvilke grupper som lønnstakerorganisasjonene så på som naturlig å organisere. Med disse forbeholdene og refleksjonene mente likevel Stokke at det var mulig å beregne organisasjonsandeler, og han satte opp historiske rekker fra 1956 til 1990. Disse var doble med beregninger både ut fra AKU-tall og sysselsettingstall fra nasjonalregnskapet som lå noe over AKU-tallene. Den samlede organisasjonsandel ble dermed litt lavere, men forholdet mellom organisasjonene

¹⁵⁵ Odnes et al. 1990, side 204–207.

¹⁵⁶ Arbeidskraftundersøkelsen var grunnlaget for SSBs arbeidsmarkedsstatistikk fra 1972, se også note 142.

var det samme.¹⁵⁷ På samme måte førte han i 1995 tallrekkene fram til 1994. Den historiske utviklingen avvek lite fra det som Fennefoss hadde kommet fram til i 1988, men tallene var altså nå ført videre fram i tid. Disse viste at LO hadde tapt ytterligere terreng og hadde i 1994 en organisasjonsandel på 31 prosent. De andre organisasjonene samlet 26,2 prosent av lønnstakerne.¹⁵⁸

Oppsummering

Tallenes tale var med andre ord rimelig klar. LO hadde mistet oppslutning blant arbeidstakerne, mens de konkurrerende organisasjonene hadde vokst. Endringer i tolkning og beregningsmetoder samt nye tall forsterket denne tendensen i løpet av perioden jeg har undersøkt.

Tabellene og analysene fortalte lenge om vesentlige forskjeller. Arbeidere og funksjonærer var ulike grupper organisert i ulike organisasjoner. Tabellene til SSB inneholdt fram til 1985 rester av et skille mellom funksjonærorganisasjoner på den ene siden og LO som den eneste arbeiderorganisasjonen på den andre. Også for Karlsen var dette et vesentlig skille. Yrkesgrupper med selvstendige blant medlemmene var knapt for arbeidstakere å regne i det hele tatt. Karlsen regnet ikke AF og dets forgjengere som konkurrenter til LO i analysene fra 1977. Men det skjer en utvikling i tallenes tale. Fra 1985 ble hovedsammenslutningene behandlet som likeverdige i SSBs statistikk. Fafos trakk på 1980- og 1990-tallet AF og tilhørende organisasjoner inn i analysene av organisasjonsgraden. Fafo prøvde heller ikke, i motsetning til Karlsen, å skille mellom ulike grupper av arbeidstakere i sine tabeller og analyser. Arbeidstakerne framsto dermed som en helhetlig gruppe som kunne velge mellom ulike arbeidstakerorganisasjoner.¹⁵⁹

Et trehodet troll

Utgangspunktet for kapitlet var de to utfordringene LO sto overfor fra midten av 1970-årene i form av økt konkurranse og minkende relativ oppslutning blant arbeidstakerne. Denne

¹⁵⁷ Stokke 1992, vedlegg 1, side 205–223. Her setter også Stokke sine tall i relasjon til tidligere oversikter, blant annet Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985 og Fennefoss 1988.

¹⁵⁸ Stokke 1995. For enkelthets skyld refererer jeg her bare tallene beregnet ut fra AKU. Den samlede organisasjonsprosenten var 1,2 prosent lavere ved bruk av tall fra nasjonalregnskapet.

¹⁵⁹ At Fafo kanskje ønsket å foreta analyser av ulike grupper arbeidstakeres oppslutning om arbeidstakerorganisasjoner, men ikke hadde tilstrekkelig gode data for å gjennomføre dette, er en litt annen sak.

dobbelte utfordringen tok form av et trehodet troll; to konkurrerende hovedsammenslutninger som representerte andre fortolkninger av det sosiale og ideologiske grunnlaget for arbeidstakerorganisering, og tabeller og analyser som fortalte om stagnasjon og tilbakegang som kunne resultere i at LO mistet sin posisjon som den dominerende arbeidstakerorganisasjonen.

AF fortalte gjennom sin eksistens at arbeidstakerne ikke hadde sammenfallende interesser, men at langtidsutdannede akademikere trengte en egen organisasjon for å ivareta sine særegne interesser. Dette sto i opposisjon til LOs dominerende fortolkning som fortalte om felles interesser og om behovet for en samlende arbeidstakerorganisasjon. Nå var ikke LOs diskurs entydig. Selv om det var et programmatisk mål å nå alle arbeidstakere, var det likevel grupper av arbeidstakere som i enkelte sammenhenger ble definert ut av målgruppen for LO. Akademikere var blant disse, på tross av at NTL absolutt hadde disse som målgruppe. Tvetydigheten var påfallende. AF var derfor ikke alltid og i alle sammenhenger en konkurrent til LO. Men AF utfordret LO på et annet felt enn i kampen om medlemmer. Organisasjonen tok til orde for at utdanning måtte lønne seg i større grad enn det gjorde og hevdet at særlig offentlig ansatte akademikere hadde tapt dobbelt opp. I dette lå det også en dobbelt kritikk av den solidariske lønnspolitikken i den formen som LO hadde gjort til sin i løpet av 1970-årene. For AF hadde denne lyktes for godt i offentlig sektor, der lønnsforskjellene var blitt redusert og de langtidsutdannede dermed hadde tapt relativ posisjon. Men i dette lå det en implisitt kritikk av at den solidariske lønnspolitikken ikke hadde lyktes like godt i privat sektor. Der var det både grupper som sto utenfor tariffsystemets kontroll og som dermed kunne få store lønnstillegg, og det var grupper innenfor tariffsystemet som gjennom lønnsglidningen hadde oppnådd en bedre lønnsutvikling enn AFs medlemmer i offentlig sektor. AFs manglende organisatoriske stabilitet hadde sammenheng med at disse to sidene av kritikken kunne oppfattes som motstridende.

Gjennom sin partipolitiske uavhengighet og målsetting om å nå alle grupper av arbeidstakere utfordret YS en grunnleggende forestilling om sammenheng mellom sosial posisjon og politisk ståsted som var dominerende i LO: Arbeidere hadde i kraft av sitt arbeid og sin plass i produksjonen et naturlig verdigrunnlag og en naturlig fellesskapsfølelse som gjorde det selvsagt at de sluttet opp om den politiske arbeiderbevegelsen og som dermed gjorde det faglig-politiske samarbeidet også naturlig. De andre, de som ikke var arbeidere, enten de ble kalt funksjonærer, nye grupper osv. hadde ikke dette samme verdigrunnlaget. I forrige kapittel så vi også hvordan historiefortellingen ga kraft til denne forestillingen. FSO

hadde i sin tid ikke utfordret denne tankegangen, den uttrykte at det var naturlig at arbeidere sluttet opp om en arbeidstakerorganisasjon med nære forbindelser til DNA, men funksjonærene som hadde mer varierte politiske standpunkter måtte ha en upolitisk interesseorganisasjon. YS uttrykte derimot at det ikke var noen sammenheng mellom arbeidsforhold og politisk standpunkt. Arbeidstakerorganisasjoner skulle være partipolitisk nøytrale og samle alle grupper av arbeidstakere. Slik sett var YS ikke bare en medlemsmessig utfordring for LO, men eksistensen av YS ga uttrykk for en helt annen tankegang enn den som var dominerende i LOs forestillingsverden.

Tabellene og rapportene som viste synkende oppslutning om LO rokket i liten grad ved LOs konseptualisering av arbeidstakerne. Den relative nedgangen i oppslutningen ble tolket som et resultat av strukturelle endringer og nærmest som en naturlig utvikling innenfor den rådende diskursen. Men utviklingen utgjorde samtidig et skremmeskudd for LO, et varsel om at organisasjon kunne miste sitt hegemoni blant arbeidstakerorganisasjonene. Dette ville kunne sette hele det byggverket arbeiderbevegelsen hadde skapt etter krigen på. Tallene utgjorde dermed også en utfordring som LO måtte ta ytterst alvorlig.

Kapittel 5

Svaret

I *Fri Fagbevegelse* kunne den som var interessert i 1980 lese at

[d]agens samfunn med blanding av nye og gamle yrker, og med stadige forskyvninger i rollefordelingen [...] har ikke fått tydelige konturer ennå [...] Men nettopp derfor er det et særlig sterkt behov for nye definisjoner [...] Enkelte yrker og fag ligger nå i grenselandet mellom det som i realiteten er sjefs- og eierforhold på den ene siden og underordnet jobb med begrenset ansvar og innflytelse på den andre. I særlig grad gjelder dette akademiker-yrkene og de nye "profesjonene".

Vi står faktisk overfor en meget farlig samfunnsmessig uorden – ganske enkelt rot – i mange slike sammenhenger. Kampen om sosial status er flyttet over i dette rotete terrenget. Den foregår etter det gamle, noe primitive "arbeider"-mønster, men med et fullstendig nytt innhold og nye konsekvenser.¹

Dette var skrevet av Per Bratland i en av hans jevnlige petiter og var en reaksjon på streiken som Akademikernes Fellesorganisasjon (AF) gjennomførte det året i forbindelse med lønnsoppgjøret i staten. Bratland var opptatt av grensedragning mellom eiersiden og ansatte. Artikkelen uttrykte likevel mye av den mer generelle frykten og usikkerheten som rådet innen LO i forhold til det som ble oppfattet som "en meget farlig samfunnsmessig uorden – ganske enkelt rot". De gamle kategoriene og forståelsesformene ble sett på som utilstrekkelige i møte med en ny situasjon; men hva annet hadde man? En ny forståelse måtte, som understreket i innledningen i denne avhandlingen, bygge på den tidligere. Endringene foregikk sjelden brått, men oftere gradvis i form av mer adhoc-pregede svar på konkrete problemer. Forståelsen tok derfor ikke form av et enhetlig tankesystem, men var gjerne full av det som kan se ut som motsetninger.

I kapittel 3 viste jeg bærebjelkene i det diskursive byggverket som LO møtte sine utfordringer med. Et viktig punkt var forståelsen av at bare en samlet og sterk fagbevegelse kunne sikre velferdsstatens fortsatte eksistens. Men en sterk fagbevegelse, som for LO var synonymt med LO, baserte seg etter dette synet på et arbeidsliv med solidariske ansatte, helst arbeidere, på den ene siden og arbeidsgivere på den andre.

For LO betydde etableringen av AF og Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS) at byggverket ble utfordret på to vis. De to konkurrerende hovedorganisasjonene lanserte alternative konseptualiseringer av arbeidstakerne og annen forståelse av

¹ *Fri Fagbevegelse* 1980:11.

arbeidstakerorganisasjonenes rolle. Dessuten fryktet LO at hvis disse organisasjonene fikk for stor innflytelse, ville dette kunne true det samfunnet arbeiderbevegelsen hadde bygd opp i etterkrigstiden.

På slutten av 1970-årene så også LO at organisasjonen hadde problemer med rekruttering. ”Vi må vedgå at vi ikke har den medlemsvekst vi burde”, sa Tor Halvorsen i 1978.² LO så at nye og voksende grupper av ansatte ikke delte LOs verdier og dermed var vanskelig å rekruttere. På sikt ville dette true LOs posisjon som den dominerende lønnstakerorganisasjonen og bane vei for det LO oppfattet som en skadelig innflytelse fra YS og AF. For LO var det dermed svært viktig å stanse egen tilbakegang og også hindre vekst hos de to andre hovedsammenslutningene. Frontavsnittene i denne striden var mange og strategiene flerfoldige. For mange i LO fortonte dette seg som en kamp om fagbevegelsens sjel, i form av det dilemmaet jeg lanserte i kapittel 3; hvor langt LO skulle fjerne seg fra sitt verdigrunnlag i kampen om nye medlemmer. Det var også ulike syn på hvordan utfordringen fra AF og YS skulle håndteres, og strategien endret seg over tid.

Kapittelet vil følge utviklingen i LO fra opprettelsen av AF i 1975 fram til og med LO-kongressen i 1985. Første delen vil dreie seg om hvordan strategiene i forhold til AF og YS ble formet, deretter om hvordan LO forholdt seg til den relative tilbakegangen organisasjonen opplevde. Mot slutten av kapitlet vil jeg analysere et noe uventet utspill fra LOs formann Tor Halvorsen om samarbeid mellom de ulike lønnstakerorganisasjonene. Utspillet og debatten på LO-kongressen i 1985 pekte fram mot endringer i LOs diskurs, som vil bli redegjort nærmere for i kapittel 6.

To samlinger, ulik reaksjon

Da AF ble etablert i 1975, var det ingen reaksjon å spore i LO-systemet. Selv Norsk Tjenestemannslag (NTL), som organiserte akademikergrupper i staten, var lite opptatt av den nye organisasjonen. Trolig hadde forbundet nok med indre stridigheter, samtidig opplevde det at rekruttering blant de langtidsutdannende i denne perioden var tilfredsstillende.³ Når NTL, som var det eneste av LO-forbundene som i noen særlig grad konkurrerte med AF om medlemmer, ikke tok tak i spørsmålet, var det få andre i LO som mente at en omorganisering blant akademikerne var viktig nok til å ofre tid på. Til en viss

² Arbark, ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: ”Den aktuelle situasjonen.” Landsmøtet Norsk Tjenestemannslag 31. oktober 1978.

³ Messel 1997, side 169.

grad viser dette at LO i enkelte sammenhenger ikke så på de langtidsutdannede som aktuelle medlemmer.

Mens AFs etablering nærmest ble forbigått i stillhet, fulgte LOs organer nøye med på prosessen som førte fram til YS. Kort tid etter at den første avtalen fra 1975 ble kjent i pressen, startet diskusjonene om eventuelle mottrekk fra LOs side. Thorvald Karlsen, som da var leder av NTL og også hadde sittet som den siste formannen i Funksjonærsambandet til LO, tok initiativet til et møte. Med på møtet var ledende tillitsmenn i flere av de LO-forbundene som organiserte arbeidstakere innenfor de samme områdene som den nye hovedorganisasjonen. Fra LO sentralt møtte nestformann Odd Højdahl og redaktør av *Fri Fagbevegelse* Knut Ribbu. Også Statstjenestemannskartellet var godt representert, blant annet med formannen Albert Uglem. I referatet fra møtet, trolig ført av Knut Ribbu, var den nye hovedorganisasjonen konsekvent omtalt som et nytt FSO.⁴

Som vi så i kapittel 2 var et av LOs mottrekk mot FSO på 1950-tallet å opprette Funksjonærsambandet i et forsøk på å gjøre LO mer attraktive for funksjonærer. Sambandets virksomhet døde hen da FSO forsvant ut av bildet i 1966, men på møtet i februar 1975 ble en gjenoppliving diskutert. Av referatet gikk det fram at det var stor usikkerhet om dette var riktig. Opplevingen måtte ikke i noe tilfelle presenteres ”som en motvekt til den nye FSO”, og det måtte skje ”på en helt naturlig måte og på selvstendig grunnlag”. Samtidig ble betydningen av å vise Funksjonærsambandets eksistens trukket fram. Det ville kunne bremse Statstjenestemannsforbundet (STAFO)⁵ sin lyst til å gå med i den nye organisasjonen. Deltakerne var også uenige om det i det hele tatt var riktig å legge vekt på funksjonærbegrepet. ”Grensene mellom funksjonærer og arbeidere blir mer og mer utvasket og i vårt land vil de i fremtiden bli enda mindre enn i dag. Vi er i ferd med å utjevne [sic] den sosiale forskjell.” Møte konkluderte med å opprette et arbeidsutvalg i Funksjonærsambandet som skulle følge utviklingen videre.⁶ Men dette arbeidsutvalget ser

⁴ Om Funksjonærenes Sentralorganisasjon (FSO), se kapittel 3.

⁵ Statstjenestemannsforbundet (STAFO) var som vi så i forrige kapittel en av organisasjonene som sto bak opprettelsen av YS og må ikke forveksles med Statstjenestemannskartellet som var en del av LO.

⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0203. Mappe ”Organisasjoner utenfor LO, 1974–1982, YS.” Referat fra møte i LO 25. februar 1975, datert 4. mars 1975.

ikke ut til å ha utrettet mye, og Funksjonærsambandet ble heller ikke gjenopplivet, verken da eller senere.⁷

Usikkerhetene på møtet viser hvordan opprettelsen av YS grep inn i de meningsskapende prosessene i LO. Enkelte tolket situasjonen som parallell med FSOs etablering tidlig i 1950-årene og ville aktivisere skillelinjene mellom funksjonærer og arbeidere for å møte konkurransen. Andre tok derimot til orde for en nytolking. Skillet mellom arbeidere og funksjonærer var nå ”utvisket” og ville forsvinne. Å gjenopplive Funksjonærsambandet ville derfor være gal strategi.

De fleste av personene fra dette arbeidsutvalget skulle også sitte i et utvalg oppnevnt av LO i 1976 etter en diskusjon i samarbeidskomiteen mellom DNA og LO for ”å se på funksjonærene innenfor LO og partiet”.⁸ En del av denne oppgaven var å ”undersøke medlemsutviklingen for funksjonærer i LO og forbund utenfor LO” og å vurdere LOs holdning til andre lønnstakerorganisasjoner. Dette ”Organisasjonsutvalget” skulle være en premissleverandør for diskusjonene i LO. Ved siden av sentrale LO-folk, var også Arbeiderpartiet representert ved partisekretær Ivar Leveraas og Jan Haldorsen fra Oslo Arbeiderparti. Kartleggingen tok for seg det totale antallet medlemmer i LO og de konkurrerende organisasjonene, konsekvent omtalt som ”gule”. Med utgangspunkt i sysselsettingsstatistikk og oversikt over lønnstakerorganisasjoner fra Statistisk sentralbyrå,⁹ mente utvalget å kunne slå fast at antall arbeidstakere organisert i LO hadde sunket fra 52 prosent i 1965 til 46 prosent i 1975. Trakk man fra pensjonistene, ville andelen være 39 prosent. Organiserte utenfor LO hadde i samme periode økt fra 14 til 17 prosent, mens antall uorganiserte hadde økt fra 34 til 37 prosent.

Utvalget prøvde også si noe mer spesifikt om organiseringen av funksjonærer. Det innså at dette kunne være problematisk. For organisasjonene utenfor LO var saken riktignok enkel, ”da medlemmene i det alt vesentlige vil bli betraktet som funksjonærer”. I LO derimot var det tradisjonelle skillet mellom arbeidere og funksjonærer ”på ingen måte [...]

⁷ Thorvald Karlsen tok i 1979 igjen opp spørsmålet om en gjenoppliving av Funksjonærsambandet, men det ser ikke ut som om forslaget fikk noen respons. Arbark. ARK-1806, Statstjenestemannskartellets arkiv. Boks Dc-0064, Funksjonærsambandet. Notat fra Thorvald Karlsen 23.10.1979.

⁸ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0066. Protokoll fra møte i Samarbeidskomiteen mellom LO og DNA 31.5.1976.

⁹ Se kapittel 4 for en drøfting av disse tallene. I utvalgets gjennomgang av sysselsettingstallene ble problemet med manglende kontinuitet i tallrekkene drøftet. Også problemet med at ikke alle medlemmer av ”gule” foreninger er arbeidstakere og at LO har mange pensjonister ble det gjort rede for.

klart". Tendensen gikk mot en utviskning av skillelinjene. Men med utgangspunkt i tidligere utredninger gjort av Statstjenestemannskartellet, ble det utarbeidet en oversikt. Innstillingen fra utvalget forsøkte ikke å definere noe skille mellom arbeidere og funksjonærer, og i utredningen fra Kartellet som innstillingen bygde på, var avgrensingen gjort "[e]tter den oppfatning begrepet tjenestemenn/funksjonærer tolkes i dag".¹⁰ Antallet funksjonærer ble med dette anslått til om lag 700 000.¹¹ Både Kartellets undersøkelse og utvalgets innstilling konkluderte med at det i LO var mer enn 216 000 funksjonærer, mens AF og YS samlet henholdsvis 65 000 og 62 000 medlemmer. I andre frittstående organisasjoner var det 114 000 medlemmer som i likhet med AFs og YS' medlemmer alle ble betraktet som funksjonærer.¹²

I den kategoriseringen utvalget foretok, er to elementer særlig interessante. For det første ble skillet mellom funksjonærer og arbeidere aktivisert og gitt en viktig betydning, selv om det ifølge utvalget altså gikk mot en "utvisking av skillelinjene". Men hvor dette skillet gikk, ble ikke spesifisert. For det andre ble medlemmene i organisasjonene utenfor LO "i det alt vesentlige [...] betraktet som funksjonærer". Dette gjaldt altså alt fra arkitekter til hjelpepleiere, for øvrig i tråd med Statistisk sentralbyrås organisasjonsoversikt (se kapittel 4).

Den andre delen av utvalgets oppgave, å finne ut hvordan LO skulle forholde seg til andre organisasjoner, var nok langt vanskeligere enn kartleggingen. Noen tiltak var for øvrig tatt før utvalget startet sitt arbeid. Statstjenestemannskartellet hadde allerede i sommeren 1975 reagert på at representanter for en av organisasjonene i det svenske Tjänstemännens centralorganisation (TCO) på et møte i det norske STAFO, hadde ønsket YS velkommen.¹³ I Sverige var det enighet mellom LO og TCO om at LO skulle organisere arbeidere og TCO funksjonærer (tjänstemänn). TCO hadde et godt forhold til det sosialdemokratiske partiet og var medlem av de samme internasjonale faglige organisasjonene som svensk LO, blant annet Nordens Faglige Samorganisasjon (NFS). TCO ville ikke direkte beklage det inntrufne, men bedyret at den ikke ville bidra til å rede grunnen for YS. TCO understreket i svaret til Kartellet at den først og fremst ville samarbeide med organisasjoner som var

¹⁰ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0097. Mappe "Organisasjonsutvalget". Skriv til Leif Haraldseth, LO fra Albert Uglem Statstjenestemannskartellet, 7.7.1976.

¹¹ Karlsen anslo samtidig antallet funksjonærer til om lag 630 000. Se Karlsen 1977, side 75.

¹² Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0097. Mappe "Organisasjonsutvalget". Utkast til innstilling fra "Organisasjonsutvalget", datert 12.5.1977.

¹³ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0203. Skriv fra Statstjenestemannskartellet til TCO-S, 7.6.1975.

tilsluttet Frie faglige internasjonale (FFI) og dermed NFS.¹⁴ Her hadde ikke noen av initiativtakerne til YS medlemskap.

Tidlig i 1976 var det dessuten kommet til en enighet mellom Arbeiderpartiet, som da satt med regjeringsmakten, og LO om ikke å slippe de nye hovedsammenslutningene til i det viktige Kontaktutvalget.¹⁵ Samtidig kan man ane en viss uvilje i Arbeiderpartiet mot å engasjere seg for sterkt i striden mellom LO og de konkurrerende organisasjonene. Partiformann Reiulf Steen slo fast på et møte i Samarbeidskomiteen at ”saker av denne art i første rekke er en LO sak.”¹⁶ Likevel ble altså partiet representert i det nevnte LO-utvalget.

Det nedsatte LO-utvalget slo fast at YS var en direkte konkurrent til LO. Derfor kunne det ikke ”komme på tale å med noe samarbeid med denne organisasjonen”. Men også mer aktive tiltak mot YS ble diskutert, både i utvalget og i Statstjenestemannskartellet som representerte den del av LO som i sterkest grad var utfordret av YS.¹⁷ YS måtte ikke vokse så mye at det ville bli vanskelig å holde organisasjonen utenfor styrer og råd, som det før nevnte Kontaktutvalget. Lærerlaget og Sykepleierforbundet ble sett på som vesentlige for YS’ mulighet til videre ekspansjon. Begge hadde avvist en invitasjon til å bli med i YS, men det var usikkerhet om hva de ville gjøre i framtiden. Kartellet hadde alt et godt samarbeid med Lærerlaget i tariffspørsmål og gikk nå inn for å utvide og utdype dette samarbeidet. Forholdet til Sykepleierforbundet ble i hovedsak ivaretatt av Kommuneforbundet, og på slutten av 1970-årene gikk disse to forbundene inn i et uformelt samarbeid om tariffpolitikken i kommunesektoren.

Å vurdere LOs forhold til AF var også en del av mandatet til utvalget. Leif Haraldseth, leder av organisasjonskomiteen¹⁸ i LO, mente at denne organisasjonen ”opererer stort sett på områder hvor vi ikke har fått innpass, og er således organisasjonsmessig sett

¹⁴ Arbark. ARK-1806, Statstjenestemannskartellets arkiv. Boks Dc-0064. Skriv fra Statstjänstemannaförbundet til Statstjenestemannskartellet 18.8.1975.

¹⁵ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0066. Protokoll fra møte i Samarbeidskomiteen mellom LO og DNA 2.1.1976.

¹⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0066. Protokoll fra møte i Samarbeidskomiteen mellom LO og DNA 31.5.1976.

¹⁷ Innspill fra lederen av Statstjenestemannskartellet Albert Uglem var viktig i utvalgets drøftelser.

¹⁸ Organisasjonskomiteen var LOs kongressvalgte organ som behandlet interne organisasjonstviser og la fram forslag til organisasjonsendringer til kongressene. Det omtalte ”Organisasjonsutvalget” var et adhoc-organ. Leif Haraldseth ble senere nestleder i LO og tok over som LO-leder ved Tor Halvorsens død i 1987.

ikke så problematisk som de øvrige organisasjoner utenfor LO.”¹⁹ Utvalget var enige om at LO ”bør ha en mer nyansert holdning til denne sammenslutningen enn til YS”, uten at det ble spesifisert hva som lå i en slik nyansert holdning. Situasjonen var også blitt noe mer problematisk etter at NITO, som ble oppfattet som en direkte konkurrent til LO, hadde sluttet seg til AF. Noen konklusjoner om forholdet til AF ble ikke trukket.²⁰

Allerede før ”Organisasjonsutvalget” var nedsatt sommeren 1976 kom de første offentlige kommentarene fra LO til opprettelsen av YS. Leif Haraldseth ble intervjuet om fagbevegelsens framtidige organisasjonsform i LOs offisielle organ *Fri Fagbevegelse*. Han nevnte så vidt at det ble arbeidet for å opprette en ny hovedorganisasjon, men sa lite om LOs syn på denne. ”Vi følger det som skjer med interesse”, var essensen. Men i presentasjonen av organisasjonskomiteens arbeid fram mot en innstilling til LO-kongressen i 1977 understreket Haraldseth behovet for å nå ”de nye gruppene”. Dette gjaldt først og fremst ”funksjonærgrupper”, men også lærere. Et av virkemidlene for å nå funksjonærene var industriforbundsformen, og Haraldseth hevdet at denne organisasjonsformen hadde ”åpenbare fordeler”. Klubber og avdelinger ville ”stille sterkere overfor arbeidsgiveren når alle ansatte samler seg i en organisasjon”. Men han antydte også at dette ikke var helt uten problemer: ”På den annen side skal vi ikke lukke øynene for funksjonærproblematikken generelt”, og han understreket også viktigheten av å høre på de forbund som ble direkte berørt av industriforbundsformen.²¹ Senere samme år kom Statstjenestemannskartelletts formann Albert Uglem med langt hardere skyts mot YS i samme organ. Han kunne ”ikke innse berettigelsen av YS”, blant annet fordi organisasjonen bare satset på å organisere funksjonærer og ikke arbeidere. Dette var ”en konservativ holdning” som ville ”vekke til live igjen skillet mellom arbeider og funksjonær”. Uglem trakk fram staten som eksempel på at ”vi hadde maktet” å viske ut dette skillet ved at alle ansatte var på samme lønnsregulativ. Og mens LO i sin organisasjonsoppbygging hadde visket ut ”de tradisjonelle skillene mellom arbeidere og funksjonærer” ville YS henvende seg til en ”mer eksklusiv gruppe lønnstakere”. Uglem hadde også ”registrert” at enkelte kalte YS for en ”gul” organisasjon, og mente selv at YS burde frykte å bli framstilt som en klart borgerlig organisasjon. Han

¹⁹ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0097. Mappe ”Organisasjonsutvalget”. Notat fra LH (Leif Haraldseth), udatert.

²⁰ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0097. Mappe ”Organisasjonsutvalget”. Referat fra møte i ”Organisasjonsutvalget” 15.10.1976.

²¹ *Fri Fagbevegelse* 1976:3. Diskusjonen om LOs organisasjonsformer vil bli nærmere behandlet i andre sammenhenger.

mente at YS sin understrekning av å være partipolitisk nøytral i kontrast til LOs fagligpolitiske samarbeid, viste at organisasjonen hadde en politisk agenda. Nestlederen i Kartellet, Hans Øverbye, var enda klarere i sin karakteristikk av YS. Den var et forsøk på et ”funksjonær-LO” og, ifølge Øverbye, ville en ”slik organisasjon av funksjonærer adskilt fra organisasjonen av arbeidstakere for øvrig” være ”uheldig”. Han pekte på at YS prøvde å bli som det svenske TCO, men mente at situasjonen var en helt annen i Norge og at det ikke var noe behov for en slik deling. Øverbye mente også at YS ikke hadde ”særlig gjennomslagskraft”.²²

Som Øverbye understreket også Uglem at LO ikke fryktet den nye organisasjonen, men han antydte hvordan LO og Kartellet ville møte utfordringen: Det ville være uaktuelt at YS fikk medlemskap i Nordens Faglige Samorganisasjon og andre internasjonale faglige organisasjoner. Etableringen av YS kunne gjøre det aktuelt med et nærmere samarbeid mellom LO og både Lærerlaget og AF. Han nølte med å vekke til live Funksjonærsambandet, men understreket at spørsmålet ikke var behandlet verken i LO-sekretariatet eller i Kartellets styre. Til slutt brukte Uglem opprettelsen av YS som et argument for et storforbund i staten, en sak som hadde møtt stor motstand i de berørte LO-forbundene.²³

En leder i samme nummer av *Fri Fagbevegelse* trakk i klare ordelag sammenligninger mellom YS og FSO. ”Ny vri på det gamle”, var tittelen, og lederskribenten mente at ”FSO har gjenoppstått under nytt navn og ny parole”. At FSO i sin tid presenterte seg som ”upolitisk”, var latterlig. Lederen stilte spørsmålsteget med hva det innebar å bytte ”upolitisk” med ”partipolitisk nøytral” slik YS nå gjorde, og mente at dette innebar en ”umulig balansegang”.²⁴

I det tidligere nevnte foredraget som Tor Aspengren holdt i Oslo Arbeidersamfund høsten 1976 (se kapittel 3) ble også LOs nye konkurransesituasjon tatt opp. Hovedpoenget til Aspengren var at det måtte utvikles en enhet mellom arbeidere og funksjonærer. ”Funksjonærgruppene må ikke skyves vekk [...]”. Han så også at tilslutningen til LO økte, men at det samtidig hadde blitt etablert utenforstående organisasjoner som AF og YS. ”De er svært eksklusive i den forstand at de bare tar opp bestemte yrkesgrupper som medlemmer”, mente Aspengren, mens i LO var både arbeidere og funksjonærer organisert. En oppsplitting ville svekke lønnstakerne. Det var nødvendig å overvinne skillet mellom

²² *Arbeiderbladet* 11.6.1976.

²³ *Fri Fagbevegelse* 1976:12. Om ett LO-forbund i staten se Messel 1998, side 253–269.

²⁴ *Fri Fagbevegelse* 1976:12.

arbeidere og funksjonærer også organisasjonsmessig, var Aspengrens oppfordringen til slutt.²⁵ Også Aspengren omtalte YS og AF som funksjonærorganisasjoner og LOs rekrutteringsproblem som et funksjonærproblem.

I tilknytning til referatet fra dette møtet hadde *Fri Fagbevegelse* laget en organisasjonsoversikt med tittelen "LO er landets største funksjonærorganisasjon". Tallene var de samme som "Organisasjonsutvalget" bygde sin utredning på. For LO var det viktig å understreke dette størrelsesforholdet, og Aspengren hevdet i annen sammenheng at YS "nærmest var blitt en fiasko".²⁶

Det finnes altså knapt spor etter reaksjoner i LO-ledelsen på opprettelsen av AF. Men da YS' etablering ble kjent, startet diskusjonene om hvordan LO skulle forholde seg til den nye konkurransesituasjonen. Et "Organisasjonsutvalg" ble nedsatt og utredninger ble satt i gang. YS ble tolket som en organisasjon som henvendte seg eksklusivt til funksjonærer og som dermed bidro til opprettholde et skille mellom funksjonærer og arbeidere, et skille som LO mente var avleggs og på vei til å bli utvisket. YS kunne dermed karakteriseres som konservativ og gammeldags. Dette kunne igjen kobles til organisasjonens erklæring om å være partipolitisk nøytral, noe som LO mente var en dekkbetegnelse for et borgerlig standpunkt.

Om "å slå seg inn på LOs tradisjonelle sterkeste organisasjonsområde [...]"

Samtidig med det spesielle "Organisasjonsutvalget"s arbeid foregikk også de mer ordinære forberedelsene til LO-kongressen i 1977. Flertallet på LO-kongressen i 1973 hadde gitt organisasjonskomiteen beskjed om å legge grunnlaget for et endelig vedtak om en ny organisasjonsstruktur i LO basert på industriforbundsformen. Endringene skulle være gjennomført allerede i 1985. Men organisasjonskomiteen kom ikke med noe forslag til ny organisasjonsstruktur til kongressen i 1977. Riktignok framholdt komiteen industriforbundsformen som den beste rent prinsipielt. Men tiden var ikke inne for noen store organisasjonsendringer, og komiteen argumenterte for at "[a]lle forhold tatt i betraktning taler for en forsiktig linje." Et av de forholdene komiteen hadde tatt i betraktning, var

forsøkene på å bygge opp konkurrerende hovedorganisasjoner til LO. Disse forsøkene har fått et slags gjennombrudd i den senere tid og en går ut fra at disse organisasjoner sikter mot å

²⁵ *Fri Fagbevegelse* 1976:20.

²⁶ LO: Protokoll over forhandlinger i representantskapsmøte 25. mai 1976, side 40.

bygge seg opp til en konkurrerende hovedorganisasjon for funksjonærer både i den statlige, kommunale og private sektor.²⁷

Historikeren Arnfinn Malme som har undersøkt organisasjonsdebattene i LO, hevdet at nettopp frykten for konkurrentene var en tungtveiende grunn til organisasjonskomiteens retrett, ved siden av manglende interesse på grunnplanet.²⁸

I organisasjonskomiteens innstilling, der mye var klart allerede høsten 1976, ble angrepene fra YS igjen sett på som et funksjonærproblem. Men på kongressen i 1977 presenterte Leif Haraldseth, formann i organisasjonskomiteen, et nytt bilde av YS. Den nye hovedorganisasjonen ble ikke lenger beskrevet som en funksjonærorganisasjon, og Haraldseth trakk heller ikke trådene tilbake til FSO. Nå var det YS som konkurrent til LO på alle områder som ble understreket. Norsk Rutebilarbeiderforbund (NRAF) og Norsk Olje- og Gassmedarbeiderforbund (NOGMF) hadde sluttet seg til YS. Dette tolket Haraldseth som et forsøk fra YS' side på "å slå seg inn på LOs tradisjonelle sterkeste organisasjonsområde – arbeidergruppene i den private sektor."²⁹ I selve debatten ble YS derimot ikke nevnt.

At Haraldseth kom inn på oljesektoren, var ikke tilfeldig. Denne hadde blitt et smertensbarn for LO. Organisasjonens rekrutteringsproblemer ble vanligvis sett på som et resultat av veksten i "nye grupper" av arbeidstakere. Men i den raskt voksende oljeindustrien hadde LO problemer med å få innpass blant vareproduserende industriarbeidere, "LOs tradisjonelle sterkeste organisasjonsområde". Utfordringen kom riktignok ikke først og fremst fra forbund tilknyttet YS, men fra tidligere "husforeninger" som utviklet seg til uavhengige fagforeninger. Operatørfagforeningenes Samarbeidsutvalg (OfS) ble etablert i 1976 som den dominerende organisasjonen på de faste installasjonene i Nordsjøen. Denne forble lenge frittstående og sluttet seg først til YS 20 år senere. Med utgangspunkt i ansatte på bensinstasjoner, tankanlegg og raffinerier ble NOGMF også etablert samme år.³⁰ Året etter sluttet dette forbundet seg til YS, som Haraldseth bemerket på LO-kongressen. Mens OfS bare organiserte operatøransatte på de faste installasjonene i Nordsjøen, utfordret NOGMF LO på alle områdene innenfor oljesektoren. Blant annet som et mottrekk mot NOGMF og mot samlingsbestrebelser blant de uavhengige fagforeningene

²⁷ Arbark. ARK 1579, LOs arkiv. Boks De-0100. Organisasjonskomiteen – Innstilling til kongressen. 30.8.1976. Merket "Siste utkast".

²⁸ Malme 1979, side 161–166.

²⁹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 170.

³⁰ Marie Smith-Solbakken skriver flere steder, se bl.a. Smith-Solbakken 1990, note 13, at NOGMF i 1977 skiftet navn til Norsk Olje- og Energimedarbeideres Fellesorganisasjon (NOEMFO). Innenfor YS ble betegnelsen NOGMF ble brukt i det minste ut 1979.

opprettet LO sitt eget oljeforbund i 1977, Norsk Olje- og Petrokjemisk Fagforbund (NOPEF). Fram til 1973 hadde Arbeidsmandsforbundet hatt organisasjonsretten innenfor oljevirkksomheten, mens Norsk Sjømannsforbund fikk ansvaret fra 1973 til 1977. Sjømannsforbundet beholdt de ansatte på flytende installasjoner også etter 1977, mens NOPEF skulle i prinsippet organisere de øvrige LO-medlemmene i oljeindustrien. Nå beholdt riktignok flere LO-forbund sine medlemmer i oljeindustrien, og så sent som i 1987 var minst syv forbund representert i Nordsjøen. Men mens forandringene og uklarhet tidligere uten tvil hadde vært med på å svekke LOs posisjon i oljeindustrien, ble LO-strukturen klarere gjennom opprettelsen av NOPEF.³¹

YS-forbundet NOGMF ble altså ikke den viktigste utfordreren til LO i oljeindustrien. Likevel var det viktig for LO å bekjempe NOGMF, særlig fordi organisasjonen var tilknyttet YS. ”Det er riktig at vi ikke regner YS og NOGMF som en del av norsk fagbevegelse”, skrev Sjømannsforbundets informasjonssekretær Bjørn Jamholt i en avispolemik med YS i 1978, ”For å regnes med i en slik sammenheng er det en forutsetning at man arbeider for å styrke fellesskapet blant de fagorganiserte og ikke som YS og NOGMF arbeider for å splitte og dermed også svekke – de ansattes innflytelse og styrke.”³² Jamholt trakk også opp skillelinjer mellom ulike organisasjoner utenfor LO, trolig var dette synspunkter som mange i LO delte:

Heller ikke har jeg problemer med å akseptere organisasjoner som Akademikernes Fellesorganisasjon og Norsk Lærerlag (som en del av norsk fagbevegelse). Forskjellen på disse organisasjoner og YS/ NOGMF er at mens YS/ NOGMF er rene splittelsesorganisasjoner som arbeider i konkurranse med fagforbund i LO, har de øvrige [her har det rolig falt ut et ”egne”, ”andre” eller lignende ord, min kommentar] organisasjonsområder, og de kan derfor også ha et fruktbart samarbeid med LO-forbund.³³

LOs problemer i transportsektoren var av eldre dato og hadde sine røtter tilbake til midten av 1950-årene. I 1955 var en del bussarbeidere i Norsk Transportarbeiderforbund (NTF) misfornøyd med behandlingen de fikk av forbundet. Under ledelse av Peder Landa brøt de med Transportarbeiderforbundet og dannet NRAF. Dette forbundet samlet i 1970-årene noe under 4000 bussarbeidere, mens antallet bussarbeidere i NTF trolig var noe høyere. Blant NRAFs medlemmer var også funksjonærer og verkstedsansatte.³⁴ Forbundet meldte seg inn i YS allerede i 1977.

³¹ Om organisasjonskampen i oljeindustrien se Smith-Solbakken 1989, Smith-Solbakken 1990 og Ryggvik og Smith-Solbakken 1997, side 126–146.

³² *Arbeiderbladet* 29.12.1978.

³³ *Arbeiderbladet* 22.1.1979.

³⁴ Gustavsen 1996, side 261–268; Liabøtrø 1986, side 39–41.

YS' innpass i oljesektoren og medlemskapet til NRAF gjorde det vanskelig for LO å stemple YS som et funksjonærforbund. Særlig utviklingen i oljevirkomheten synliggjorde at YS hadde fått fotfeste innenfor det som ble oppfattet som LOs kjerneområder; den vareproduserende industrien. Karakteristikkene som ble brukt i denne sammenhengen, viste hvordan YS ikke lenger først og fremst ble sett på som en funksjonærorganisasjon, men som splittelsesmakere. Ofte ble nå også betegnelsen "gul" brukt om YS eller forbundene som var medlem. Som nyvalgt LO-formann oppsummerte Tor Halvorsen situasjonen i forhold til YS noen måneder etter kongressen i 1977:

Det er avgjørende for lønnstakernes innflytelsesmuligheter at de er organisert i en og samme hovedorganisasjon, og at de gjennom et slikt fellesskap kan få utvist det solidariske samvirke som enhver lønnsinntakerorganisasjon må bygge på.

I den senere tid har dette synspunktet blitt angrepet. Det er tegn i tiden som tyder på at enkelte grupperinger har satt seg som mål å forsøke å bryte ned dette faglige organisasjonsmønster. Den nystiftede YS har gang på gang forsøkt å understreke at den ikke ønsker å starte noen kamp mot Landsorganisasjonen. Likevel viser den oppbygning YS har valgt at den tar sikte på å ta opp konkurransen med LO. Det gjelder ikke bare blant funksjonærer og tjenestemenn, men også i de grupper hvor LO har sin tradisjonelt største styrke – blant arbeidergruppene.³⁵

Oppsummering av LOs første reaksjoner på etableringen av AF og YS

Med opprettelsen av YS og AF ble LOs stilling som den eneste hovedorganisasjonen for arbeidstakere utfordret. LO understreket riktignok hvor små de nye organisasjonene var og YS ble også karakterisert som en fiasko. Samtidig så LO for seg at de kunne vokse og dermed undergrave LOs hegemoni. Dette hegemoniet var i LOs forståelse en garanti for en ansvarlig økonomisk utvikling og for et rettferdig samfunn. En vekst i de konkurrerende organisasjonene ville derfor kunne true det byggverket arbeiderbevegelsen hadde reist etter krigen og sette hele velferdssamfunnet i fare. Å hindre en slik utvikling var derfor maktpåliggende, og flere strategier i kampen mot de nye konkurrentene hadde også allerede avtegnet seg. En var det jeg vil kalle en oppdemningsstrategi. Det gjaldt å hindre at særlig YS skulle vokse ytterligere. Metoden var å inngå samarbeidsavtaler med forbund som LO fryktet kunne slutte seg til YS. En annen var en utstengningsstrategi som innebar å nekte de nye organisasjonene den innflytelse og anerkjennelse som lå i deltakelse i korporative organer som Kontaktutvalget. Beslektet med dette var også LOs blokkering av YS og AF sin deltakelse i internasjonal fagbevegelse. Her ble altså begge organisasjonene behandlet noenlunde likt fra LOs side. Men dette kan ikke bare forstås som utspekulerte strategier.

³⁵ Arbark, ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: "Fagbevegelsens rolle i framtida", Oslo Arbeidersamfunn 18. oktober 1977.

Som vi så i kapittel 3, var andre arbeidstakerorganisasjoner knapt til stede i LOs univers, og de var absolutt ingen del av det LO omtalte som fagbevegelsen. For LO var det derfor helt naturlig å ikke gi disse nye organisasjonene noen plass verken i det korporative systemet av arbeidslivsrelasjoner eller i internasjonale faglige organisasjoner.

Opprettelsen av de nye organisasjonene ble fra LOs side i første omgang tolket i lys av en funksjonær/arbeiderproblematikk. Både YS og AF ble sett på som rene funksjonærorganisasjoner, og YS var for LO nærmest en fortsettelse av den tidligere funksjonærorganisasjonen FSO. I LO var funksjonærbegrepet i bevegelse. Fremdeles ble arbeidstakerne kategorisert og talt opp etter skillelinjer der nettopp forskjellen på arbeidere og funksjonærer var sentral. Men LO så det samtidig som sin oppgave å bryte ned disse skillene som Aspengren beskrev som i hovedsak ”mentale” og ”avlegse”. YS kunne dermed karakteriseres som gammeldags og konservativ i sitt arbeid for å vekke opp skillet mellom arbeidere og funksjonærer. LO valgte derfor ikke å reetablere Funksjonærsambandet som et mottrekk mot YS. Dette står i kontrast til forestillingene og strategien bak opprettelsen av dette sambandet tidlig på 1950-tallet. Den gang var det også viktig for LO å understreke at arbeidere og funksjonærer hadde felles interesser og at alle i realiteten var lønnsmottakere. Men den gang sto forestillingene om funksjonærene som en egen gruppe med egne interesser sterkere, og LO måtte vise at de tok denne gruppen på alvor. Nå var dette et tilbaketog stadium og gjennom karakteriseringen av YS ble funksjonærbegrepet ytterligere diskreditert i LO.

Da YS i sterkere grad begynte å organisere industriarbeidere, ble imidlertid bildet av YS som en ren funksjonærorganisasjon vanskeligere å opprettholde. Nå ble den først og fremst en organisasjon som fremmet splittelse blant alle grupper av arbeidstakere, uansett om de var funksjonærer eller arbeidere. Den truet nå med å bryte ned hele det faglige fellesskapet og solidariteten som hadde sikret lønnstakerne innflytelse. YS ble dermed en enda større trussel mot arbeiderbevegelsens byggverk.

AF representerte derimot ikke den samme trusselen som YS. Den ofres klart mindre oppmerksomhet, og nevnes vel så ofte som en mulig samarbeidspartner enn som en konkurrent. YS vies derimot stor oppmerksomhet og utelukkende som en negativ faktor. Det nedsatte ”Organisasjonsutvalget” konkluderte på et av sine møter med at YS var en direkte konkurrent til LO og dermed ikke aktuell å samarbeide med, mens AF ikke i samme grad ble oppfattet som en konkurrent. Derfor burde LO ha en mer nyansert holdning til AF, selv om NITOs medlemskap i AF hadde komplisert situasjonen noe, nettopp fordi NITO var en

direkte konkurrent til LO.³⁶ Det var konkurransesituasjonen som var avgjørende. I denne sammenhengen var altså ikke AFs målgrupper inkludert i et arbeidstakerfellesskap. I andre sammenhenger var de derimot innenfor. NTLs organisasjonsområde inkluderte, både programmatisk og i praksis, alle typer av ansatte i staten, også ansatte med lang akademisk utdanning i ledende posisjoner.³⁷ Forståelsen var altså ikke nødvendigvis konsistent.

Oppdemming, utestengning og allianser

Mye sto på spill for LO. Det var tvingende nødvendig å hindre de konkurrerende organisasjonene å vokse. Både oppdemmings- og utestengningsstrategien ble brukt for å klare denne målsettingen. Men disse strategiene kunne komme i konflikt med andre sider av LOs politikk og verdigrunnlag. På mange måter ble det dilemmaet som jeg strekte opp i kapittel 3 også her aktuelt.

Oppdemmingsstrategi og frierferd

Lærerlaget med om lag 34 000 medlemmer og Sykepleierforbundet med noe over 22 000 medlemmer ble av LO sett på som nøkkelorganisasjoner for å hindre medlemsvekst i YS. LO hadde lenge fulgt med på hva som skjedde blant lærerorganisasjonene og hadde ivret for den samlingen av lærerorganisasjonene som førte fram til etableringen av Norsk Lærerlag i 1966.³⁸ Forholdet til Lærerlaget var godt, og fra midten av 1970-tallet hadde Statstjenestemannskartellet og Norsk Lærerlag hatt et uformelt tariffsamarbeid. Etter opprettelsen av YS ønsket altså LO å utdype samarbeidet med Lærerlaget. Flere år med forhandlinger resulterte i 1979 i et kontaktutvalg mellom de to organisasjonene, og en skriftlig avtale ble underskrevet i 1980. Avtalen forhindret at Lærerlaget søkte samarbeid med YS – om dette noensinne var aktuelt, er lite trolig – samtidig som LO forpliktet seg til ikke å agitere for medlemskap blant grunnskolelærere. Imidlertid eksisterte det en egen LO-organisasjon i skolen. Skolenes Landsforening var fram til 1981 en forening innen NTL, men ble i 1981 etablert som Skolenes Landsforbund (SL), et selvstendig forbund i LO. Ildsjelene bak opprettelsen av eget skoleforbund i LO hadde en klar ideologisk argumentasjon for nødvendigheten av slikt forbund. Det skulle organisere alle grupper av ansatte i skolesektoren og dermed overvinne de snevre profesjonsinteressene som preget de

³⁶ Arbark. ARK 1579, LOs arkiv. Boks De-0097. Referat fra møte i "Organisasjonsutvalget" 15.10.1976.

³⁷ Messel 1997, side 108–110, 138–143 og 391–393.

³⁸ Rovde 2004, side 47. Norsk Lærerlag var en samling av det tidligere Norges Lærerlag og flere mindre lærerorganisasjoner.

andre lærerorganisasjonene. Bare slik kunne LO ”prege skolepolitikken og se denne i en samfunnsmessig sammenheng”. At lærerne var organisert i LO kunne også motvirke faren ”som ligger i at undervisningspersonalet har en såkalt upolitisk eller LO-fiendtlig holdning”.³⁹ Men dette ble ikke resultatet. LO valgte å vingeclippe sitt eget skoleforbund for å kunne samarbeide med Lærerlaget. SL fikk ikke anledning til å drive aktiv medlemsverving i grunnskolen.⁴⁰

Sykepleierforbundet hadde sine fleste medlemmer i kommunesektoren og hadde allerede i 1975 eller 1976 hatt samtaler med Norsk Kommuneforbund (NKF) om et forhandlingssamarbeid. Fra Kommuneforbundet var det blant annet forutsatt at Sykepleierforbundet brøt samarbeidet med Hjelpepleierforbundet, som NKF konkurrerte direkte med. Dette skulle visstnok skulle vært godtatt.⁴¹ Fra 1976 kom forhandlingssamarbeidet i stand, og fra 1982 gikk NKF, Sykepleierforbundet og Lærerlaget, som også hadde noen medlemmer som forhandlet med Kommunenes Sentralforbund (KS), sammen i en felles forhandlingsorganisasjon. Det var ikke bare LOs interesse av å begrense YS’ vekstmuligheter som lå bak dette samarbeidet, men dette motivet var uten tvil medvirkende.⁴² Verken Lærerforbundet eller Sykepleierforbundet sluttet seg til YS. Overfor disse to store forbundene kunne oppdemmingsstrategien sies å ha vært vellykket. Å kunne nyte godt av LOs forhandlingsstyrke og privilegerte posisjon i forhandlingssystemet veide trolig tungt for frittstående organisasjoner. Men samtidig tyder mye på at LO overvurderte faren for at Sykepleierforbundet eller Lærerlaget skulle slutte seg til YS. Lite tyder på at YS-medlemskap var aktuelt for noen av disse to organisasjonene.

Også Hjelpepleierforbundet med nær 10 000 medlemmer ble betraktet som strategisk viktig av det før nevnte ”Organisasjonsutvalget”. Hjelpepleierforbundet valgte, som vi har sett, å stå utenfor da YS ble etablert, og fra LOs side ble det sett på som viktig at det heller ikke senere sluttet seg til YS. Samtidig ble Hjelpepleierforbundet oppfattet som en mer direkte konkurrent til Kommuneforbundet enn Sykepleierforbundet. Det gjorde det vanskelig å innlede et samarbeid mellom LO og Hjelpepleierforbundet. Etter press fra

³⁹ Sitatene er henholdsvis fra Herbert Boretti, formannen i Yrkesskolelærernes Landsforening (YL), forløperen for SL og fra et notat fra samme organisasjon. Sitert etter Messel 1997, side 276.

⁴⁰ Mer om dette i Messel 1997, side 274–280; Messel 1998, side 199–203. Om prosessen sett fra Lærelaget se Rovde 2004, side 182–186.

⁴¹ Arbark. ARK 1579, LOs arkiv. Boks De-0097. Mappe ”Organisasjonsutvalget”. Referat fra møte i ”Organisasjonsutvalget” 23.8.1976.

⁴² Stokke 1998, side 302–303; Terjesen 1997, side 174; Melby 1990, side 267–269.

arbeidsgiverne var forbundet i begynnelsen av 1980-årene tvunget til å velge samarbeidspartner i forhandlingene. Valget falt da på YS og ikke LO, og Hjelpepleierforbundet sluttet seg til YS i 1988.⁴³

Mot slutten av 1970-årene var det også grupper som forlot LO. Norsk Politiforbund hadde meldt seg ut allerede i 1975 og slo seg da sammen med Politiets Sentralorganisasjon. Politiforbundet fikk følge av Lensmannsbetjentenes landslag i 1983. Ingen av disse forbundene ble medlem av YS, men innledet derimot et samarbeid som førte fram til etableringen av Politiets Fellesforbund i 1997.⁴⁴ Tolltjenestemannsforbundet gikk i 1979 også ut av LO for å slå seg sammen med Norsk Tollerforbund. Dette nye forbundet gikk, som vi har sett tidligere, inn i YS. Norsk Apotekteknikerforbund hadde drøftelser med LO på slutten av 1970-årene, men ble ikke med.

Derimot lyktes det LO å tiltrekke seg en del profesjonsforbund innen helse- og sosialektoren. Alt i 1971 hadde Norsk Sosionomforbund (NOSO) blitt med, riktignok etter mye motstand fra Kommuneforbundet og også en viss skepsis fra NTL. I 1980 fikk de følge av Norsk Barnevernpedagogforbund (NBF) og i 1985 av Norsk Vernepleierforbund (NVF). Disse tre forbundene dannet i 1992 Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere (FO) med til sammen over 12 000 medlemmer. Også Norsk Ergoterapeut Forbund (NETF) vurderte LO-medlemskap i både 1981 og 1989, men blant annet stor motstand fra Kommuneforbundet stoppet dette. Forbundet valgte i 1989 å bli medlem av AF. Også for Norsk Radiografforbund var LO-medlemskap aktuelt ved midten av 1980-årene etter at det forlot YS, men også dette forbundet gikk til AF.

Å ta inn denne typen profesjonsforbund som medlem var ikke uten problemer for LO. Det brøt det med prinsippet om industriforbund og ideen om å samle alle arbeidstakere på en arbeidsplass i et forbund. Hvordan LO skulle forholde seg til denne typen forbund var, som vi har sett i kapittel 3, en del av det jeg har kalt LOs dilemma der organisasjonsidealer sto i mot et ønske om medlemsvekst. I disse tilfellene valgte altså LO stort sett å fire på idealene for å vinne nye medlemmer. Men dette møtte motstand i egen organisasjon. Profesjonsforbundene organiserte ofte ansatte i kommunene, og det var særlig Kommuneforbundet som hadde innvendinger. Med bakgrunn i tidligere vedtak om organisasjonsformene hevdet det retten til å organisere alle LO-medlemmer i kommunesektoren. Da Norsk Sosionomforbund ble tatt opp i LO i 1971, hevdet

⁴³ Terjesen 1997, side 187–189. Hjelpepleierforbundet skiftet i 1995 navn til Norsk helse- og sosialforbund. I 2003 gikk forbundet sammen med NKF og dannet Fagforbundet innenfor LO.

⁴⁴ Politiets Fellesforbund var i 2008 medlem av UNIO.

Kommuneforbundet at dette var ”stikk i strid med de intensjoner som ligger i LOs og NKFs vedtekter.”⁴⁵ Kommuneforbundet fryktet konsekvensene av å tillate denne typen profesjonsforbund. Andre grupper i Kommuneforbundet ville kunne følge eksemplet, og enheten i forbundet ville være truet. Forbundet var også i mot at utdanning skulle skape organisasjonsmessige skiller. Det var nettopp tanken om et samlende forbund for hele kommunesektoren som lå til grunn for Kommuneforbundets væren.⁴⁶ Derfor protesterte også forbundet både da Vernepleierforbundet og NETF forhandlet om medlemskap. LO-ledelsen valgte i flere tilfeller å ignorere protestene fra Kommuneforbundet. Der anså man det viktigere at disse profesjonsforbundene kom med. Alt i 1970 så LO ”den reklameverdi” det lå i å få Norsk Sosionomforbund til LO.⁴⁷ Med YS som konkurrent ble ikke dette mindre viktig. Samtidig var det altså også tilfelle der Kommuneforbundet lyktes i sin argumentasjon mot opptak av nye forbund.

Som vi har sett i kapittel 3, ville ikke LO gjøre et vedtak om gjennomføring av industriforbundsformen på kongressen i 1977. I tillegg ble det i større grad åpnet for å godta medlemskap for profesjonsforbund. Kongressen vedtok at grupper utenfor LO kunne gis tilbud om flere alternative tilknytningsformer. Sekretariatet skulle ta avgjørelsen i de enkelte tilfellene. Denne linjen ble, som vi skal se senere, ytterligere understreket i 1981.

Utestengning av konkurrentene

En viktig del av LOs strategi mot de nye organisasjonene var å hindre dem i å få delta i ulike organer der myndighetene og partene i arbeidslivet drøftet og la premissene for inntektspolitikk og tariffoppgjør. Denne utestengningsstrategien hadde flere formål. Å slippe YS og AF til i disse organene ville representere en anerkjennelse av LOs konkurrenter. Det ville dessuten bli vanskeligere å hevde at det bare var gjennom LO at arbeidstakerne kunne oppnå innflytelse. Det ville også kunne influere på inntektspolitikken i en retning som LO ikke ønsket. Opprettelsen av AF og YS var i stor grad nettopp knyttet til å gi arbeidstakere som ikke var med i LO større innflytelse.

De viktigste organene var regjeringens Kontaktutvalg og Det tekniske beregningsutvalget. I 1975 hadde regjeringen fått støtte av flertallet i Stortinget for fremdeles å bygge på et Kontaktutvalg i det inntektspolitiske samarbeidet uten endret sammensetning. Men det ble samtidig signalisert at regjeringen måtte ha kontakt også med

⁴⁵ LO: LOs representantskap 26.–27.4.1971, side 78. Sitert etter Terjesen 1997, side 177.

⁴⁶ Terjesen 1997, side 176–178.

⁴⁷ Sitert fra et internt LO-notat hos Terjesen 1997, side 176.

de øvrige arbeidstakerorganisasjonene. Hvordan dette skulle ordnes, ble diskutert i samarbeidskomiteen mellom LO og Arbeiderpartiet våren 1976 etter at henvendelsen fra de frittstående forbundene hadde blitt sendt regjeringen (se kapittel 4, side 158). Daværende statssekretær og senere finansminister Ulf Sand lagde da en skisse til det som noen år senere ble Kontaktordningen, en institusjonalisert ordning for å kunne ha samtaler med de andre organisasjonene, samtidig som Kontaktutvalget beholdt sin funksjon og snevre sammensetning. Men nettopp fordi denne ordningen ikke rikket ved LOs privilegerte posisjon, var ikke YS fornøyd og fortsatte presset for å komme inn i Kontaktutvalget. Senere fikk YS selskap av AF. Også blant opposisjonen i Stortinget var det stemning for å slippe YS og AF inn i varmen, mens Norsk Arbeidsgiverforening (NAF) var lunkne til kravet. Arbeidsgiverne ønsket ingen konfrontasjon med LO om dette spørsmålet.⁴⁸

Høyre hadde før valget i 1981 uttrykt at det ønsket å åpne Kontaktutvalget for AF og YS. Etter valget dannet Høyre regjering med Kåre Willoch som statsminister. Han tok en utvidelse opp med LO-leder Tor Halvorsen, som uttrykte LOs motstand mot dette. Ifølge Willoch argumenterte Halvorsen med at flere medlemmer ville gjøre det vanskelig å snakke åpnet, og at hvis man først tok med noen ville det bli vanskelig å sette en grense. Willoch oppfattet dette som en vikarierende argumentasjon, og at Halvorsens motstand egentlig bunnet i et ønske om å begrense konkurranseevnen til YS og AF i en kamp om medlemmer. LOs motstand, med støtte av Arbeiderpartiet, var så sterk at Willoch ventet et år på å slippe de to organisasjonene inn i Kontaktutvalget. ”LO var ikke sur lenge”, skrev Willoch i sine erindringer og hevdet at det var en alminnelig oppfatning at Kontaktutvalget fikk en mer hensiktsmessig sammensetning.⁴⁹ For LOs del var det vel også viktig at de opprinnelige medlemmene av utvalget fortsatte å møtes i forkant av de offisielle møtene.⁵⁰ YS og AF fikk med andre ord den symbolske seieren det lå i komme inn i Kontaktutvalget og dermed bli anerkjent som seriøse arbeidstakerorganisasjoner. Men dette betydde ikke at LO ga fra seg vesentlig av sin makt og innflytelse i det inntektspolitiske feltet.

⁴⁸ Om NAFs lunkenhet: Willoch 1990, side 87.

⁴⁹ Willoch 1990, side 87–88.

⁵⁰ Om disse uoffisielle møtene fant sted og hvilken status de hadde er vanskelig å finne ut av. Willoch nevner ikke dette i sin bok, men både Trond Nordby i Nordby 1994, side 131 og Bergh/Nilsen i boka om AF (Bergh og Nilsen 2004, side 85–86) hevder at dette ble løsningen. Nordby skriver at det han kaller et overordnet utvalg til og med hadde større vekt enn før. Enkelte formuleringer i LOs notater kan også tyde på at det eksisterte et slikt utvalg, og avisene refererte også enkelte ganger til et slikt engere utvalg.

Omtrent samtidig med utvidelsen av Kontaktutvalget foregikk det en diskusjon om arbeidsoppgavene til Det tekniske beregningsutvalget. Perioden med sterk statsstyring av tariffoppgjørene gjennom de kombinerte oppgjør og den etterfølgende lønns- og prisstoppen var forbi, og det var igjen interesse for å vitalisere dette utvalget. LO ønsket ikke å utvide utvalget. I et notat fra Økonomisk avdeling i LO til administrasjonen pekes det på at AF og YS trolig vil gjøre framstøt for å komme inn i Beregningsutvalget. Økonomisk avdeling var ikke begeistret for dette:

De negative virkningene av dette vil etter vår oppfatning være store og forsterke de negative virkningene som utvidelsen av Kontaktutvalget medførte for LO som organisasjon. En utvidelse av utvalget vil dessuten gjøre det for stort. Dette problemet vil en ikke kunne løse innenfor Beregningsutvalget gjennom et engere utvalg som i Kontaktutvalget. For å motvirke en slik utvidelse, bør vi komme organisasjonene i forkjøpet. Dette oppnår vi ved å knytte spørsmålet om Beregningsutvalgets mandat til sammensetningen av utvalget allerede nå.⁵¹

Flere momenter er her interessante. For det første ble altså utvidelsen av Kontaktutvalget vurdert som klart negativt for LO. Mye tyder derfor på at LO hadde vært tvunget til å godta AFs og YS' deltakelse. De negative virkningene ville forsterkes ved en utvidelse av Beregningsutvalget. Det at det også da ville bli for stort, var noe som kom i *tillegg* til dette. Dessuten bekreftet skrivet at LO la opp til en bevisst strategi for å hindre at YS og AF også skulle komme inn i Beregningsutvalget.

Økonomisk avdeling hadde også forfattet et utkast til brev fra LO til Forbruker- og administrasjonsdepartementet om Beregningsutvalgets oppgaver. Her argumenteres det sterkt mot en utvidelse. Dette vil kunne svekke utvalgets effektivitet het det, og LO truet også med å "ta opp sin representasjon i Beregningsutvalget til nærmere vurdering." Men i det endelige brevet var disse formuleringene tatt ut, kanskje fordi det da ikke skulle oppnevnes et nytt utvalg og det derfor ikke forelå noe konkret henvendelse fra AF og YS om å få bli medlem.⁵²

LO prøvde også å holde de konkurrerende organisasjonene unna representasjon i ILO.⁵³ YS søkte allerede fra 1978 om deltakelse på den årlige ILO-konferansen, men fikk som svar fra Sosialministeren at en generell adgang bare ble gitt til organisasjoner "som for hele arbeidslivet under ett har vært ansett som de mest representative på hver side d.v.s. NAF og LO." Det var likevel mulighet for organisasjoner å delta som rådgivere når

⁵¹ Arbark. ARK 1579, LOs arkiv. Boks De-0340. Skriv fra Økonomisk avdeling i LO til Administrasjonen, "Arbeidsoppgavene til Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene", datert 10.12.1982.

⁵² Utkastet og det endelige brevet: Arbark. ARK 1579, LOs arkiv. Boks De-0340.

⁵³ AF søkte riktignok ikke om en slik representasjon før i 1986.

”vedkommende organisasjon ved sin deltaking bidrar til å gjøre den samlede arbeidstakerdelegasjonen mer representativ for arbeidstakerne i Norge.”⁵⁴ YS’ søknad ble avslått, noe den også ble i 1982. Da organisasjonen søkte igjen i 1983, var derimot Sosialdepartementet villig til å vurdere søknaden. LO motsatte seg dette og framholdt at LO var den mest representative organisasjonen ”på alle nivåer av norsk arbeidsliv, også når det gjelder arbeidstakergrupper som også organiseres av Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund.”⁵⁵ Men, som vi så i kapittel 4, fikk YS rådgiverstatus ved ILO-konferansene i årene som fulgte fram til 1987. Men dette ble ingen permanent ordning, og organisasjonen fikk heller ikke medlemskap i den norske ILO-komiteen.

I denne utstengningsstrategien kunne LO utnytte den makten organisasjonen hadde i kraft av å være den største lønnstakerorganisasjonen og gjennom sitt nære forhold til Arbeiderpartiet. Strategien ble dermed noe vanskeligere å gjennomføre i periodene med borgerlige regjeringer selv om heller ikke disse kunne ignorere LO helt. Både i spørsmålet om deltakelse i de inntektspolitiske samarbeidsorganene og representasjon i ILO var resultatet i disse periodene en form for kompromiss mellom LOs krav om eksklusivitet og de konkurrerende organisasjonenes krav om likeverdighet.

Det dreide seg også om å beholde makt. For LO var ikke dette et uviktig spørsmål, men et spørsmål om å opprettholde det velferdssamfunnet arbeiderbevegelsen hadde skapt etter krigen. Argumentasjonen LO førte i marken for å opprettholde sin privilegerte posisjon, kan heller ikke betraktes som et dekke over andre skjulte motiver. Den hadde en klar sammenheng med den fortellingen som lå til grunn for LOs virkelighetsbilde. Det var nettopp LOs sterke posisjon som hadde sørget for trygghet og rettferdighet. De andre organisasjonene var splittelsesmakere som bare kunne virke ødeleggende.

”Tariffpolitiske pyromaner” eller mulige kampfeller

Tor Halvorsen brukte åpningstalen på LO-kongressen i 1981 til å forsvare LOs moderasjonspolitik og oppslutning om lønnsloven. Han snakket om et ”vi” som kunne ha markert styrke, men dette hadde ifølge Halvorsen gått ut over ”de svake i samfunnet. De trygdede, de funksjonshemmede, kvinner og de som mer enn noen andre er avhengig av våre fellesgoder.” Men dette krevde oppslutning også fra andre utenfor LO:

⁵⁴ Arbark. ARK 1579, LOs arkiv. Boks Ed-0046 (ILO). Kopi av skriv fra Sosialministeren til YS, 18.5.1978.

⁵⁵ Arbark. ARK 1579, LOs arkiv. Boks Ed-0046 (ILO). Skriv til Sosialdepartementet til LO, 2.3.1983.

Men det finnes grenser for hvor langt fagbevegelsen kan gå i å vise moderasjon og ansvar dersom dette ikke også følges opp av andre. Faglige organisasjoner utenfor LO bør nå erkjenne at gruppeinteresser eller gruppesolidaritet ikke er nok. Mer enn noen gang tidligere trenger vi en samfunnssolidaritet. Vi har rett og slett ikke råd til at enkelte grupper opptrer som tariffpolitiske pyromaner.⁵⁶

I innledningen om tariffpolitikken utdypet Halvorsen forsvaret av den ansvarlige tariffpolitikken og understreket behovet for å få kontroll over prisstigningen for dermed å unngå ytterligere arbeidsledighet. Han tok også opp lønssystemets funksjon i det økonomiske systemet:

La meg i denne forbindelse også få si noen ord i forhold til diskusjonen om hvem som skal være lønnsledende; det private næringslivet eller offentlige ansatte. Den tradisjonelle holdning i fagbevegelsen har vært at lønnsnivået for offentlige ansatte må stå i forhold til lønnsevnene i næringslivet for øvrig. Det er her vi finner bedrifter som er avhengig av å få avsatt sine produkter i markedsmessig konkurranse. Om vi på sikt ønsker å opprettholde en livskraftig industri, og det gjør vi, bør vi fortsatt holde fast ved et slikt standpunkt. Til gjengjeld krever det at ansatte i den private sektor, erkjenner de offentlig ansattes rett til etterslep for manglende lønnsutvikling i perioden.⁵⁷

Denne henvisningen til hovedkursmodellen ga ytterligere begrunnelse for å utdype kritikken av andre arbeidstakergrupper:

I løpet av våren har vi merket oss at særlig høytlønte i staten presser prisforventningene oppover for å begrunne høye lønnskrav. Dette er kynisk opptreden fra sterke grupper som ofte har nøkkelposisjoner på arbeidsmarkedet. De trenger ikke å ta hensyn til markedsmessige og konkurransemessige vurderinger. Deres lønnsevne skaffes bl.a. til veie gjennom beskatning av svakere grupper i konkurransemessig utsatte bedrifter – ofte med langt lavere lønn.⁵⁸

I sitt angrep på andre grupper av arbeidstakere knyttet Halvorsen her an til flere elementer i det som jeg i kapittel 3 betegnet som LOs optikk. For det første gjaldt dette skillet mellom de som skaper verdiene; de ansatte i konkurranseutsatt industri, og de som bruker verdiene; ansatte i offentlig tjeneste. Det var konkurranseutsatte industriarbeidere som skulle være lønnsledende, mens de offentlig ansatte måtte være tilbakeholdne og ikke kreve for mye. Han knyttet også dette til en rettferdighetsnorm. Det var særlig de ”høytlønte i staten” som krevde for mye, på bekostning ansatte i konkurranseutsatte bedrifter med ”langt lavere lønn.” For det andre var disse andre arbeidstakergruppene og lønnstakerorganisasjonene uansvarlige og manglet samfunnssolidaritet. Pyromanvirksomheten kunne fort sette byggverket i flammer.

I debatten var det få som fulgte opp disse elementene i innledningen. Ellen Stensrud fra Jern og Metall støttet riktignok Halvorsens begrep om faglige pyromaner og angrep

⁵⁶ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 15f.

⁵⁷ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 69.

⁵⁸ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 73.

streike- og aksjonskåtheten hos ”de gule”. LO-sekretær Jan Balstad var mer reservert og påpekte det jeg tidligere har kalt LOs dilemma: ”For å bli større og sterkere må vi føre en tariffpolitikk som er et alternativ for dem som ellers velger å stå utenfor eller slutter seg til organisasjoner utenfor LO.” Han fikk til en viss grad følge av Bente Wilmar fra Norsk Sosionomforbund som advarte mot å kritisere pyromaner utenfor LO som presset fram uansvarlige krav. ”Det kunne også spenne bena under egne krav.”⁵⁹

Det var med andre ord ikke først og fremst som konkurrenter om medlemmer de andre organisasjonene nå ble betraktet, men som utfordrere til en ansvarlig økonomisk politikk. I dette perspektivet ble ikke forskjellen mellom AF og YS vesentlig, og det ble ikke, i motsetning til på kongressen fire år tidligere, uttrykt noe ulikt syn på de to. Indirekte var det faktisk AF som nå fikk det tyngste skytset rettet mot seg.

Tariffpolitikk under Høyre-regjering

Noen måneder etter LO-kongressen i 1981 dannet Kåre Willoch en ren Høyre-regjering etter Arbeiderpartiets valgnederlag ved høstens valg. Foran tariffoppgjøret i 1982 slo Tor Halvorsen fast at LO fortsatt ville spille en ansvarlig rolle, men, fortsatte han, LO ”verken kan eller vil stå som noen garantist for Høyre-regjeringens økonomiske opplegg.”⁶⁰ Den moderasjonen og ansvarligheten som lå til grunn for LOs tariffpolitikk var ikke avhengig av farge på regjeringen. Moderasjonen var, som vi så i kapittel 3, begrunnet i hensynet til sysselsettingen og i en forståelse av sammenheng mellom lønninger, konkurranseevne og arbeidsledighet. Dette forandret seg ikke grunnleggende med Willoch-regjeringen. LO fortsatte å sette hensynet til sysselsettingen som det viktigste ved tariffoppgjørene også etter regjeringsskiftet i 1981. Men regjeringsskiftet betydde likevel en viss dreining i LOs tariffpolitikk. LO ville ikke i samme grad som tidligere være en garantist for regjeringens økonomiske politikk. Det ble stadig understreket at ansvaret for å holde arbeidsledigheten på et lavt nivå, lå hos regjeringen og ikke hos LO. Her sviktet Høyre-regjeringen, ifølge LO. I 1. mai-talene 1982 trakk LO opp de lange linjene i arbeiderbevegelsens innsats for å skape et rettferdig og solidarisk, et trygt og godt samfunn i Norge. Men dette velferdssamfunnet var nå truet. Arbeidsledigheten vokste i Europa som et resultat av høyrekreftenes politikk. Med Willoch som statsminister kunne det samme også skje i Norge, om ikke arbeiderbevegelsen sto ”vakt om det som er skapt”. For å unngå arbeidsledighet i Norge var det nødvendig å opprettholde den økonomiske aktiviteten.

⁵⁹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 76–97.

⁶⁰ LO: Referat fra representantskapsmøte 8.12.1981, side 11.

Vi må aldri akseptere at vi bevisst eller ubevisst setter på bremsene for å tilpasse oss det som skjer i andre land. Nedsatt kjøpekraft og minsket offentlig virksomhet vil virke ødeleggende på norsk økonomi, fordi konsekvensen vil være en lavere samlet økonomisk virksomhet. En lavere økonomisk virksomhet vil i sin konsekvens måtte bety lavere sysselsetting.⁶¹

Men LO oppfattet at regjeringen slett ikke ville høre på hva organisasjonen hadde å si, og at den økonomiske politikken regjeringen førte, resulterte i høyere ledighet. LO var særlig bekymret for innsparingene på offentlige budsjetter og på det LO oppfattet som manglende tiltak mot prisstigningen. Men også foran lønnsoppgjøret i 1983 understreket Tor Halvorsen LOs ansvarlige linje:

Vår hovedoppgave er i den aktuelle situasjonen å medvirke til full sysselsetting. [...] Som en ansvarlig og samfunnsbevisst fagbevegelse kan LO aldri ha som ensidig siktemål å øke kjøpekraften og levestandarden for dem som er i arbeid, dersom konsekvensene av en slik politikk er økt ledighet og stadig flere kamerater uten arbeide.⁶²

Dette ble etterfulgt av krav til regjeringen om tiltak for å sikre sysselsettingen og å få prisstigningen under kontroll. Men samtidig ble innfrielsen av kravene gjort til en betingelse:

Dersom regjeringen er villig til å føre en politikk som tilfredstiller [sic] disse kravene, vil Landsorganisasjonen være villig til å ta sitt ansvar i denne sammenheng. I så tilfelle vil sysselsettingen bli prioritert på en måte som er i tråd med de hovedmål vi har trukket opp.⁶³

Hva som ville skje dersom regjeringen ikke fulgte opp kravene, ble derimot ikke sagt. Foran oppgjøret i 1984 var talen klarere. Nå ble regjeringens økonomiske politikk kritisert i langt sterkere ordelag. Den fokuserte ifølge LO bare på moderasjon og innsparinger og ikke på stimulering og investeringer. Dessuten ble moderasjonskravet rettet utelukkende til lønsmottakere, mens aksjegevinster, formue og eiendom fikk skatteletter. Dette fikk konsekvenser for LOs politikk:

Når Regjeringens politikk ellers går ut på å omfordele inntekt og formue til fordel for de som allerede ligger gunstigst an, er det fra fagbevegelsens synspunkt lagt et særdeles dårlig grunnlag for inntektsoppgjørene

En kan ikke vente at LO-medlemmene er de som *hele tiden* skal bære byrdene, *både* ved en vanskelig sysselsettingssituasjon *og* ved Regjeringens usosiale fordelingspolitikk.

LO må derfor legge større vekt på å forsvare medlemmenes reelle inntektssituasjon gjennom tariffoppgjørene. Vi kan ikke akseptere at høyinntektsgruppene får sterk inntektsvekst basert på vår tilbakeholdenhet og i tillegg akseptere en utilfredsstillende sysselsettingsutvikling.⁶⁴

Halvorsen understreket riktignok at LO fortsatt var innstilt på moderasjon dersom regjeringen traff tiltak som dempet prisutviklingen. Dette var likevel nye toner der LO åpnet

⁶¹ Arbark. ARK 1579, LOs arkiv. Boks De-0174. Manus: Ulf Sand 1. mai 1982.

⁶² LO: Referat fra møte i representantskapet 20.1.1983, side 8.

⁶³ LO: Referat fra møte i representantskapet 20.1.1983, side 10.

⁶⁴ LO: Referat fra representantskapsmøte 17.1.1984, side 21.

for å forlate moderasjonslinjen. Ved tariffoppgjøret i 1984 gikk da også Statstjenestemannskartetlet ut i streik.

Tidlig i forberedelsene foran tariffoppgjøret i 1984 tok Tor Halvorsen også initiativet til en debatt i LOs representantskap om de mer prinsipielle sidene ved LOs tariffpolitikk.⁶⁵ Halvorsen mente at den situasjonen LO sto overfor var ”en fundamentalt annen situasjon” enn den organisasjonen hadde stått overfor tidligere. Tre grunnleggende trekk i samfunnsutviklingen var viktige. For det første var perioden med økonomisk vekst over og avløst av stagnasjon. Dette skapte store sysselsettingsproblemer. For det andre var samfunnet inne i en strukturell omformingsprosess – i en etter-industriell periode – der sysselsettingen økte mer i de tjenesteytende næringer enn ellers i samfunnet. For det tredje var Norge midt inne i en prosess med økt kvinnelig yrkesdeltaking. Dette siste betydde, ifølge Halvorsen, at begrepet om ”lavinntekt” fikk et annet innhold enn tidligere. Nå ville de store inntektsforskjellene være mellom de familier som hadde bare én inntekt og de der begge ektefellene var i arbeid. Andre tariffmessige aspekter ved kvinners yrkesdeltakelse, som likelønn og kvinner i lavtlønnsyrker, ble ikke tatt opp av Halvorsen. Dette var også fraværende spørsmål i LOs tariffpolitikk i første halvdel av 1980-årene.

Halvorsen trakk få linjer fra denne fundamentalt annerledes situasjonen til de konkrete problemstillingene han fortsatte å drøfte. Her gikk han klart inn for å avvikle det lavtlønnsfondet som hadde blitt etablert i 1980 som et ledd i å bedre lavtlønnsgruppens lønnsvilkår. Begrunnelsen var todelt. Halvorsen mente at bedriftene selv måtte bære sine lønnskostnader, og fondet var blitt en belastning organisasjonsmessig. Det var bare LO-medlemmer som ble trukket i lønna for å finansiere fondet, og medlemmer av andre organisasjoner fikk ikke det samme trekket. ”Kanskje er det mange i denne salen som ikke liker at holdningene er slike, men vi har i vårt organisasjonsmessige arbeid ikke råd til å se bort fra slike realiteter”, var Halvorsens argumentasjon. Han tok også opp forholdet til grupper utenfor LO på i en bredere sammenheng:

I 1970-åra har vi sett klare tendenser til en mer aggressiv inntektspolitisk holdning fra en del slike grupper. Fagbevegelsens stramme tariffpolitiske linje i sentrale forhandlinger har mange av disse gruppene så langt som mulig distansert seg fra. De har oppnådd økt spillerom for særkrav, mens Landsorganisasjonen og LO-forbundene har vært nødt til å legge til grunn et helhetlig samfunnsyn [sic] i sine forhandlinger.⁶⁶

Logikken var her den samme som i beskyldningene om ”tariffpolitiske pyromaner” fra kongressen i 1981. Men språkbruken var nå en annen, som i sterkere grad synliggjør det

⁶⁵ LO: Referat fra representantskapsmøte 7.6.1983, side 33–45.

⁶⁶ LO: Referat fra representantskapsmøte 7.6.1983, side 39.

dilemmaet LO opplevde i forhold til disse andre organisasjonene. Dette ble ytterligere forsterket av at det nettopp var disse gruppene som hadde sterkest lønnsvekst: ”Det er uakseptabelt at de som er organisert i landets største fagbevegelse, har en lavere lønnsutvikling enn særgrupper utenfor dette fellesskapet.”⁶⁷ Ifølge Halvorsen var også streikeretten en realitet bare for de gruppene som forhandlet utenfor hovedoppgjørene og ikke for forbundene innenfor LO. Han åpnet derfor for å gi hovedorganisasjonene en lovbestemt privilegert stilling i det private forhandlingssystemet på linje med slik det var innenfor staten.

Selv om Halvorsen altså gikk inn for å avvikle lavtlønnsfondet, bedyret han at LO ville fortsette arbeidet for inntektsutjevning. Men samtidig understreket han at det var nødvendig med lønnsforskjeller, blant annet for å få arbeidskraft til høyproduktive næringer. ”Det er derfor”, mente Halvorsen, ”et motsetningsforhold mellom den solidariske lønnspolitikken som er basert på våre grunnleggende ideer om like levekår og de signalene som markedet gir for å lede arbeidskraften dit hvor den gjør best nytte for seg.”⁶⁸

Halvorsen knyttet ikke en direkte sammenheng mellom LOs problem i forhold til konkurrerende organisasjoner og lavtlønnspolitikken på samme måte som jeg skisserte i beskrivelsen av LOs dilemma i kapittel 3. På den annen side tok han opp behovet for differensierte lønninger under punktet om grupperinger utenfor LO, og enkelte av de refererte sitatene berører dilemmaets innhold. Andre i LOs representantskap var langt klarere. Da tariffoppgjøret i 1983 ble diskutert, var det flere av representantene som tok til orde for ikke ensidig å prioritere de lavtlønte. I det opprinnelige forslaget til vedtak het det at ”[k]jøpekraften må opprettholdes for de med lavere og midlere inntekter.”⁶⁹ Lars A. Myhre fra NOPEF advarte mot en slik formulering som kunne tolkes i retning av at andre inntektsgrupper skulle få redusert kjøpekraft:

Jeg tror de grupper som vi sier skal få redusert kjøpekraft, igjen sterkt vil vurdere hvorvidt de har noe i vår organisasjon å gjøre. [...] Vi har satt oss som mål å utvide Landsorganisasjonens innflytelse. Det vi imidlertid ser i dag, er at andre organisasjoner opptrer mer som lønnstakerorganisasjoner enn de tidligere har gjort. [...] De er blitt aktive konkurrenter for oss blant de såkalte nye målgruppene. [...] Hvis vi skal ha et rimelig håp om å nå disse gruppene med vårt budskap, må vi ikke formulere våre lønnskrav slik at vi støter dem bort fra LO.⁷⁰

⁶⁷ LO: Referat fra representantskapsmøte 7.6.1983, side 40.

⁶⁸ LO: Referat fra representantskapsmøte 7.6.1983, side 42.

⁶⁹ LO: Referat fra representantskapsmøte 20.1.1983, side 20.

⁷⁰ LO: Referat fra representantskapsmøte 20.1.1983, side 25–26.

Andre representanter knyttet dette problemet direkte til YS. ”Hvis vi vedtar den foreslåtte formuleringen i uttalelsen, mister vi kanskje enda flere folk til YS”, hevdet Jardar Hendricksen.⁷¹ Trass i innvendingene ble likevel formuleringen stående.

I et notat fra 1983 med momenter til foredrag for LO-ledelsen behandlet Rune Gerhardsen, som da var LO-formannens personlige sekretær, mange av de samme problemene som ble behandlet i representantskapet. Notatet var stilet til Leif Haraldseth og er fullt av understrekninger og med enkelte overstrykninger og rettelser, trolig gjort av Haraldseth som et ledd i hans taleforberedelser.⁷² Gerhardsen pekte på LOs rolle i forhandlingssamfunnet:

Og LOs rolle er altså å ivareta medlemmenes interesser, stille krav og sloss for sosiale reformer. [...] Det er klart at vi fra fagbevegelsens side skal vise ansvar. Og vi kan godt vise moderasjon. Men det kan ikke være vår hovedoppgave å holde tilbake.

Samtidig pekte Gerhardsen på ansvaret: ”Vi må hele tiden ta helhetshensyn [...] som gjør at enkelte grupper kanskje kan føle at kampevnen blir i spinkleste laget.” Det trengte ikke de andre lønnstakerorganisasjonene. Fordi de representerte mindre grupper, kunne de ta ut større lønnstillegg.

Og det finnes en del grupper som bruker denne muligheten. Det er grupper som rendyrker sine egne interesser uten tanke på andre, og uten tanke på samfunnet. Vi kaller dem gjerne spekkhoggere fordi de hogger for å få sin del av samfunnskaka uten tanke på andre.

Dette skapte problemer for LO:

LO har f.eks. et overordnet ansvar i forhold til sysselsettingen. Dermed må organisasjonen tilpasse sine lønnskrav til landets økonomiske situasjon. Her ligger et dilemma som brutalt er blitt utnyttet av grupper utenfor LO som ikke trenger å ta slike hensyn. [...]

Først har LO gått foran og tatt nødvendige helhetshensyn, slik at en stabil økonomisk utvikling er sikret. Så har andre grupper kommet etterpå og rendyrket sine krav. På denne måten er de ikke bare gratisspassasjerer; de reiser også på første klasse.

For LO oppstår det her et organisatorisk problem: Disse organisasjonene vil derfor framstå som mer effektive kamporganisasjoner for sine medlemmer.

I tillegg måtte LO ta ”politiske hensyn” som blant annet innebar et krav om rettferdig fordeling. LO ble dermed ”ingen god og effektiv kamporganisasjon for høyinntektsgrupper.” Her hadde Haraldseth rettet det mer bastante ”ingen” til et noe rundere ”ikke alltid en”. Haraldseth hadde også strøket ut en setning der Gerhardsen hadde påpekt at arbeidstakere ”med høye inntekter som er med i LO må faktisk være med i en solidarisk

⁷¹ LO: Referat fra representantskapsmøte 20.1.1983, side 40.

⁷² Arbark. ARK 1517, Leif Haraldseths arkiv. Boks F-0001. Notat til Leif (Haraldseth) fra Rune (Gerhardsen). Momenter til foredrag: Fagbevegelsens betydning og ansvar i samfunnsutviklingen. 14.12.1983.

kamp for at deres privilegier skal bli mindre”. Haraldseth var altså ikke like villig til i klartekst å si at LO ikke kjempet for høyinntektsgruppenes krav.

Gerhardsen hadde derimot ingen problemer med å forsvare en utjevningsslinje som minsket privilegiene til enkelte arbeidstakere. Han pekte også på at høyinntektsgrupper hadde glede og nytte av et sosialt stabilt samfunn.

Men konsekvensen blir at fagbevegelsen må drive sitt rekrutteringsarbeid, også overfor de høytlønte, med utgangspunkt i helhetsyn og samfunnssolidaritet. Motstanden representeres her av snevre og egoistiske hensyn. Dette er ingen lett kamp. Men linjene er i alle fall klare.

For Gerhardsen var det altså riktig å fastholde en økonomisk ansvarlig lønnspolitikk og forsvare idealene om lønnsutjevning, selv om det da kunne bli vanskeligere å rekruttere enkelte grupper av arbeidstakere til LO. Slik sett tok han standpunkt i LOs dilemma. Men samtidig artikulerte han høyinntektsgruppenes interesser som videre enn bare lønn. Det ga en mulig utvei fra dilemmaet der LO både kunne stå på lavtlønnspolitikken og samtidig ha et håp om å rekruttere høytlønnsgrupper.

Poenget er at LOs tariffpolitikk var i bevegelse. Den ble riktignok fremdeles sett gjennom den samme økonomiske optikken som tidligere, og LO understreket fremdeles at organisasjonen ville føre en ansvarlig tariffpolitikk av hensyn til sysselsettingen. Men samtidig ble Høyre-regjeringens økonomiske politikk tolket som et brudd med ansvarligheten og med den sosiale utjevningspolitikken som hadde vært sentral i Arbeiderpartiets regjeringstid. LO åpnet derfor for en noe mer pågående tariffpolitikk der hensynet til landets økonomi ble tonet noe ned til fordel for kjøpekraftforbedring for egne grupper. LO ville ikke lenger nødvendigvis ”holde tilbake”. Samtidig var dilemmaet fra kapittel 3 levende i diskusjoner og vurderinger om lønnspolitikken. LO følte det problematiske i en ensidig prioritering av lavtlønte, og det var en viss uenighet og usikkerhet om hvordan tariffkravene skulle formuleres. Begge disse utviklingstrekkene åpnet i større grad enn tidligere for et samarbeid med de konkurrerende organisasjonene, noe som kom til syne under streiken i staten ved lønnsoppgjøret i 1984.

LOs relative tilbakegang

Mot slutten av 1970-årene begynte LO også utad å snakke om organisasjonens relative tilbakegang. Tor Halvorsen satte ord på problemene i en tale han holdt i 1978 om fagbevegelsens rolle i framtiden:

Våre organisasjonsproblemer bør få økt oppmerksomhet i tida som kommer. Innenfor industrien har norsk fagbevegelse en styrke i industrien som noen vanskelig kunne rokke ved. Men vi har ikke lyktes i samme grad overfor alle grupper av lønnsinntakere i industrien. Det

er en sentral oppgave å sørge for bredere oppslutning fra funksjonærene i industrien. Det samme gjelder hele den private servicevirksomhet, og delvis vil oppgaven gå ut på å styrke vår stilling ytterligere blant alle grupper offentlig ansatte.

Det er et faktum at over 30 prosent av landets funksjonærer og tjenestemenn er uorganiserte. LO har den avgjort største tilslutning fra disse grupper, men vår tilslutning må økes betraktelig. Dette vil ha en betydning i mange sammenhenger, men særlig fordi vi ser en utvikling som peker i retning av at andelen funksjonærer og tjenestemenn stadig øker.⁷³

For Halvorsen var altså problemene knyttet til funksjonærene i industrien, privat servicevirksomhet og deler av offentlig sektor. Blant industriarbeiderne hadde LO derimot nærmest en urokkelig posisjon. Skillelinjene ble igjen trukket mellom industriarbeiderne og de andre som i denne sammenhengen var ”funksjonærer og tjenestemenn”. Blant disse siste var over 30 prosent uorganiserte, noe som i denne talen framsto som en stor andel. At LOs egne tall for den *totale* andelen av uorganiserte i samme periode viste tall på over 35 prosent, var utenfor denne talens horisont.

Det var ofte en dobbelthet i framstillingen av medlemsutviklingen; samtidig som tilbakegangen ble innrømmet, skulle ikke utviklingen males i for mørke farger. Dessuten skulle ikke de konkurrerende organisasjonene innrømmes noen suksess. LOs nestformann Leif Haraldseth målbar denne dobbeltheten 1. mai-tale i 1979 der han innledet sin tale for dagen med å tematisere organisasjonsproblemene:

På dette grunnlaget har LO stadig økt sitt medlemstall. Vi er uten tvil den dominerende lønnstakerorganisasjonen i Norge. Det har mange også utenfor LO gitt til kjenne. Det betyr ikke at vi er tilfreds med medlemsutviklingen. Den har sine svake sider, og vi vil styrke arbeidet for å øke oppslutningen.

Dersom en lytter til ledelsen i Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund skulle en tro at LO er en organisasjon på defensiven, og at YS er den organisasjonen utenfor LO som nå marsjerer fram på bred front mot en ledende rolle i norsk arbeidsliv.⁷⁴

Halvåret senere koblet Haraldseth organisasjonsmønsteret til LOs problem med å nå alle grupper av arbeidstakere uten at det ble trukket noen konkrete konsekvenser av denne erkjennelsen:

LO vil se det som en viktig oppgave også i fortsettelsen at norsk arbeidsliv organiseres innenfor en enhetlig fagorganisasjon som har åpning for alle grupper. LO må nok foreta en viss revurdering av sitt organisasjonsmønster for å innfri dette. Denne prosessen er vanskelig og tar tid, men den er nødvendig.⁷⁵

⁷³ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. ”Fagbevegelsens rolle i framtida” Oslo Arbeidersamfunn 18. oktober 1977.

⁷⁴ Arbark. ARK 1579, LOs arkiv. Boks De-0174. Manus: Utdrag. Leif Haraldseth 1. mai 1979. 26.4.1979.

⁷⁵ Arbark. ARK 1517, Leif Haraldseths arkiv. Boks F-0001. Manus Leif Haraldseth: LO i framtida – oppgaver og problemer. 30.1.1980.

Haraldseth foretok her den samme koblingen som ble gjort foran LO-kongressen i 1977. Da ble det, som vi så, åpnet for forbund utenfor LO kunne slutte seg til LO som forbund i strid med prinsippet om industriforbund, nærmest som en nødløsning. Nå antydte Haraldseth en større endring av organisasjonsmønsteret. Men selv om Haraldseth her altså pekte på sammenhengen mellom rekruttering og organisasjonsmønster, ble ikke sviktende rekruttering gjort til et stort spørsmål i organisasjonsdebatten fram mot LO-kongressen i 1981. Problemet ble ikke uttalt i organisasjonskomiteens innstilling og heller ikke i innledning på kongressen. Debatten om organisasjonsformene var i det hele tatt svært lunken, og organisasjonskomiteens arbeid ser ut til å ha stått i stampe. Selv om målsettingene fra forrige kongress var ambisiøse, var det svært lite organisasjonskomiteen hadde å melde på LO-kongressen i 1981.

Nye runder med organisasjonsdebatt

Leder av organisasjonskomiteen Ole Knapp holdt innledning om organisasjonsspørsmålene. Han refererte vedtaket fra forrige kongress som hadde gitt en prinsipiell tilslutning til industriforbundsformen, og som understrekte behovet for større forbundsvisse enheter. I tillegg var det den gang bestemt at skulle innledes forpliktende samarbeid mellom alle LO-organiserte på samme arbeidsplass. Å slå sammen forbund var begrunnet både i prinsippet om industriforbundsformen og i behovet for større og mer slagkraftige enheter.

Knapp måtte innrømme at organisasjonskomiteen hadde arbeidet tungt. Norsk Barnevernpedagogforbund var riktignok blitt med i LO, og det var inngått samarbeidsavtaler med Norsk Lærerlag og Norsk Skuespillerforbund. Det hadde ikke vært mulig å oppnå større forbundsvisse enheter, og interessen for dette var svært liten ute i forbundene. Derimot hadde komiteen sett et økende behov for samarbeid mellom forbundene: ”Komitéen konstaterer at det ikke er sammenslutninger som er forbundets behov, men et samarbeid over forbundsgrensene.”⁷⁶

Forslagene fra organisasjonskomiteen bar preg av denne erkjennelsen. Industriforbundsformen ble ikke lenger direkte nevnt som et overordnet prinsipp, det ble i stedet henvist til tidligere vedtak ”om endringer i organisasjonsformen som et ledd i å øke lønnstakernes innflytelse og organisatoriske styrke.” Samarbeid mellom LO-grupper på de ulike arbeidsplassene ble understreket og konkretisert, og det ble også foreslått retningslinjer for konsernorganisering. I forslag til vedtak ble invitasjonen til organisasjoner utenfor LO

⁷⁶ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 156ff.

oppretholdt med samme ordlyd som tidligere. Samtidig signaliserte organisasjonskomiteen at nye forbund burde kunne tilslutte seg LO.⁷⁷

I debatten på kongressen var det flere som pekte på LOs relative medlemsmessige tilbakegang. Enkelte mente også at debatten om organisasjonsformene måtte ha som utgangspunkt å hindre tilbakegangen og å sørge for ny vekst. Det ble det uttrykt stor bekymring over at de ”nye gruppene” eller de ”nye yrkesgruppene” ikke ble med i LO. Noen var mer spesifikke og brukte betegnelsen ”de nye funksjonærgruppene”. Det var, ifølge Jan Werner Hansen fra NTL, i disse gruppene veksten i antall arbeidsplasser foregikk. Dette var ikke tilstrekkelig erkjent av LO, og organisasjonen hadde ikke noe tilbud til disse gruppene.⁷⁸ Flere av representantene som reiste dette problemet, mente at disse nye gruppene på en eller annen måte var annerledes enn de mer tradisjonelle LO-medlemmene, enten i form av manglende ”sosialistisk holdning” eller med spesielle behov for faglig fellesskap. Dette krevde en tilpasning fra LOs side, gjerne i form av en ny organisasjonsstruktur. Lise Grette som var observatør fra Norsk Barnevernpedagogforbund, undret på om ikke ”de nye gruppene” i stor grad besto av kvinner og ungdom, og at det kunne tenkes at de av forskjellige grunner ikke følte tilhørighet til fagbevegelsen.⁷⁹

Noen få talere forsvarte industriforbundsformen. En av dem var Arne Born fra Kommuneforbundet som pekte på at industriforbundsformen var nødvendig for å møte utfordringen fra YS.⁸⁰ Bente Wilmar fra Norsk Sosionomforbund understreket tvert om begreper som identitet, faglig utvikling og faglig tilhørighet som viktig. ”Det er medlemskapet som er viktig ikke den form medlemskapet har.”⁸¹ Debatten førte ikke fram til en konklusjon i organisasjonsspørsmålet, noe det heller ikke var lagt opp til. Men den viste at flere trakk inn LOs relative tilbakegang som et moment i organisasjonsspørsmålet, og at spørsmålet om organisasjonsformene måtte vurderes i lys av dette. Argumentene om en ideologisk basert organisasjonsform, som opprinnelig lå bak industriforbundsformen, hadde lenge vært på vikende front. Hensynet til en mest mulig effektiv organisasjon ble nå supplert av behovet for å nå ”nye grupper”.

⁷⁷ LO: Kongressen 1981. Dagsorden punkt 7. Organisasjonskomiteens innstilling.

⁷⁸ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 165.

⁷⁹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 177.

⁸⁰ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 179.

⁸¹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 178.

Informasjons- og mediekampanje

LO-kongressen i 1981 hadde som vi har sett, vist at det var vanskelig om å bli enige om å gjennomføre en omorganisering av LO etter industriforbundsformen. Tor Halvorsen kunne etter kongressen slå fast at ”tiden ikke er moden for en omfattende omorganisering av fagbevegelsen.”⁸² Men flere så at det var problemer med medlemsveksten, selv om forslag til løsning var ulike. LO-sekretær Jan Balstad trodde ikke på en verveaksjon:

Den utfordringen det er å sikre medlemstilveksten, tror jeg ikke vi kan møte med en verveaksjon nå og da. Jeg tror vi må se om fagbevegelsens form i dag ivaretar det som medlemmene og de potensielle medlemmene oppfatter som sine sentrale interesser.⁸³

For Balstad måtte fagbevegelsens organisasjon tilpasse seg et samfunn i endring, der vareproduksjonen ikke lenger sysselsatte flertallet av arbeidstakere. ”Men dette samfunnet trenger ikke nødvendigvis bli et dårligere samfunn enn det vi har lært å kjenne, og som mange er et produkt av – det sosialdemokratiske etterkrigssamfunnet.” Utviklingen hadde også skapt det Balstad kalte ”nye masser”, som stilte andre krav til organisering:

For massene i morgendagens samfunn vil ikke først og fremst være det gamle samfunns industriarbeidere. Dette gjør at vi innenfor den faglige og politiske del av arbeiderbevegelsen må tenke nytt – radikalt nytt. For: Betingelsen for både faglig og politisk virksomhet har endret seg og vil endre seg.

Balstad var altså for å endre organisasjonen for å tilpasse seg de ”nye massene” som altså var annerledes enn det gamle samfunnets industriarbeidere. Slik sett stilte han seg på en tilpasningslinje i forhold til LOs dilemma. Men hva annerledesheten besto i, konkretiserte han ikke, og han unngikk dermed de mer vanlige negative karakteristikkenes av de nye gruppene. Balstad kom heller ikke med noen konkrete forslag til organisasjonsendringer.

Mens altså Balstad var bekymret over medlemstilgangen, fant leder av organisasjonskomiteen, Ole Knapp, sommeren 1983 ”ingen grunn til uro over at medlemstallet stagnerer”. Stagnasjonen hadde sin årsak i industriens vanskelige situasjon. I offentlig sektor var det derimot vekst i medlemstallet.⁸⁴ Mye tyder på at mange i LOs ledelse delte Knapps optimisme, eller at de i liten grad var innstilt på å stå fram i offentligheten med bekymring over sviktende oppslutning.

Men noen gjorde det. Formannen i Statstjenestemannskartetlet, Nils Totland, uttrykte i 1984 bekymring over dårlig rekruttering blant ungdom. Antallet medlemmer i LO under 30

⁸² Arbark. ARK-1517, Leif Haraldseths arkiv. Boks F-0001. Manus. Leif Haraldseth: LO – prioriterte oppgaver i tida framover. 19.11.1981.

⁸³ *Fri Fagbevegelse* 1983:3.

⁸⁴ *Fri Fagbevegelse* 1983:8.

år var redusert med 15 000 i løpet av tre år. Det kunne få alvorlige konsekvenser for fagbevegelsen på sikt. Årsaken til medlemssvikten var ”grunnleggende strukturforandringer i det norske samfunnet”. Særlig pekte han på at landet var på vei til å bli et utdanningssamfunn, med yrkesgrupper som tradisjonelt ikke hadde soknet til LO.

Nye grupper og mange arbeidstakere opplever inngangen til LO som både smal og lav. Det er ingen enkel sak å melde seg inn. Det er greit å sikre sitt faglige medlemskap dersom en tilhører de tradisjonelle yrker og arbeidsplasser. Da står alltid et forbund og tar imot. Men kommer en i grenseområdene mellom forbund, kan spørsmålet om faglig medlemskap bli mer problematisk enn folk flest setter pris på. Fagbevegelsen bør derfor se nærmere på nåværende organisasjonsmønstre. De forbundsområder vi har i dag, ble utarbeidet da industrien var den dominerende sektor. Om få år vil 30 prosent av de yrkesaktive være sysselsatt i industrien, mens hele 70 prosent er i det offentlige og serviceytende.⁸⁵

For Totland var det altså et organisasjonsmønster som tilhørte industrisamfunnet og ikke var tilpasset grunnleggende andre strukturer, som stengte for rekrutteringen. Sånn sett var han på linje med Balstad.

Balstad hadde altså ingen tro på en vervekampanje, det hadde heller ikke Knapp. For LO var det, ifølge Knapp, dessuten vanskelig å sette i gang en storstilt verveaksjon. Verving og rekruttering måtte gjøres av de enkelte forbundene. Likevel hadde LO-sekretariatet allerede i januar 1983 vedtatt å sette i gang en informasjons- og mediekampanje som skulle ha som formål ”å skape en positiv holdning til fagbevegelsen generelt, og å øke oppslutningen om de enkelte fagforbund.”⁸⁶ Bakgrunnen var en bekymring for LOs anseelse og for en sviktende medlemsoppslutning. I LO ble det anslått at LO organiserte 36 prosent av de yrkesaktive, mens AF og YS hadde 12 prosent hver og åtte prosent var organisert i andre frittstående organisasjoner. Mellom 43 og 45 prosent var uorganiserte. I perioden fra 1978 og fram til begynnelsen av 1983 hadde LO riktignok økt medlemstallet med 8,5 prosent, men hos de andre organisasjonene hadde veksten vært langt større. AF hadde vokst med 22 prosent, YS med 39 prosent og andre organisasjoner med 37 prosent. Innad i LO kunne man derfor slå fast at ”vi klart taper terreng i forhold til ulike grupper på arbeidsmarkedet.”⁸⁷

⁸⁵ *Fri Fagbevegelse* 1984:21.

⁸⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0183, mappe ”Informasjons- og mediekampanje”. Rundskriv nr. B – 34. Informasjons- og mediekampanje.

⁸⁷ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0183, mappe ”Informasjons- og mediekampanje”. Utkast til strategisk plan 16.2.1983. Dokumentet henviser ikke direkte til den informasjons- og mediekampanjen som LO-sekretariatet hadde vedtatt, men både arkivplassering og innhold tyder på at det inneholdt sentrale elementer i begrunnelsen for kampanjen.

Et reklamebyrå utformet et bakgrunnsnotat for kampanjen, trolig etter retningslinjer fra LO.⁸⁸ Her ble LOs problemer streket opp. Situasjonen var langt fra lys. Opinionen utviklet seg i feil retning, medlemsutviklingen var negativ, og Høyre-regjeringen satte LO i et dilemma i tariffpolitikken: ”Ved å vise måtehold hjelper fagbevegelsen Høyre-regjeringen. Ved å holde fast på sine krav, får fagbevegelsen skylda når Høyre-politikken slår feil.” Strategien for å øke medlemstilslutningen måtte både være kortsiktig og langsiktig. På kort sikt burde LO ta sikte på å nå større deler av de ansatte i offentlig, sosial og privat tjenesteyting. ”Hovedtyngden av de mulige nye medlemmene her, vil være kvinner som i stor grad deler LO’s samfunnsmessige grunnsyn, i det minste på det sosialpolitiske området”, ifølge reklamebyrået. På lengre sikt ville det derimot være forretningsmessig tjenesteyting som ville stå for veksten i sysselsettingen. ”Fagbevegelsen må her nærme seg yrkesgrupper som i liten grad deler LO’s samfunnsmessige grunnsyn”, het det i notatet fra reklamebyrået. Vi finner altså også her en kategorisering av arbeidstakere med tilhørende holdninger. Men skillelinjene i reklamebyråets notat gikk et noe annet sted enn det som til da hadde vært vanlig i LO. Det som vanligvis i sin helhet ble betegnet som ”nye grupper”, ble nå spesifisert og delt opp. Kvinner i sosial tjenesteyting delte LOs samfunnsmessige grunnsyn, mens ansatte i forretningsmessig tjenesteyting i liten grad delte LOs syn, ifølge notatet.

Informasjonskampanjen skulle, ifølge notatet, ha et kortsiktig perspektiv og dermed primært rettes inn mot ansatte i offentlig, sosial og privat tjenesteyting, særlig kvinner. Reklamebyrået skisserte opp tre budskap for kampanjen. Den skulle slå fast at arbeidsløsheten var regjeringens ansvar, og at kampen for full sysselsetting måtte settes foran alt annet. Videre skulle det understrekes at lønnsnivået for LO-organiserte ikke hadde avgjørende betydning for konkurranseevnen til norsk industri. Fagbevegelsens fremste mål var å sikre medlemmene et best mulig økonomisk resultat ”ved å opprettholde kjøpekraften og sikre arbeidsplassene.” I marginen var det her notert ”Rettferdig inntektsfordeling”, et

⁸⁸ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0183, mappe ”Informasjons- og mediekampanje”. Notat (prospekt) fra reklamebyrået Know-how, merket Landsorganisasjonen Informasjonskampanje 1983. Dokumentet har litt usikker status, og det er uklart hvordan det er blitt til. Det er trolig skrevet i slutten av 1982 eller tidlig i 1983 og ble kanskje brukt som underlag for sekretariatets vedtak i januar 1983. Det er ganske sikkert forfattet av reklamebyrået og er derfor ikke nødvendigvis et uttrykk for LOs virkelighetsforståelse. Men som reklamebyråets tolkning av LOs mål og mening med kampanjen, er det likevel interessant. Ved siden en vurdering av LOs situasjon og bakgrunn for kampanjen, inneholdt dokumentet også mer konkrete forslag til hvordan kampanjen skulle gjennomføres.

element som var fraværende i notatet. Det siste budskapet rettet seg inn på å øke oppslutning om fagbevegelsen. Her skulle det markeres at lønnstakernes interesser ”ikke alltid” falt ”sammen med arbeidsgivernes.”

Senere utformet reklamebyrået et forslag til utforming av annonser med tekster.⁸⁹ Det var to typer annonser; én med en kortfattet og poengtert tekst, en annen med en lengre tekst med overskriften ”Til deg som vil vite mer.” De tre områdene fra det første opplegget var beholdt. For å komme ut av arbeidsløsheten var det ikke lenger nok med ”løst snakk og løfter”. Handling måtte til. Sparing var ikke veien å gå for å komme ut av krisa, planmessing satsing måtte til for å opprettholde sysselsettingen og sikre velferdssamfunnet. ”Sparekniven rammer dem som mest trenger hjelp [...] De svakeste i samfunnet vårt.” Teksten rettet seg ikke i klartekst mot regjeringen, men grep inn i den pågående politiske debatten om hvordan de økonomiske problemene landet sto overfor skulle løses. Arbeiderpartiet beskyldte den borgerlige regjeringen for passivitet i kampen mot arbeidsledigheten. I det mer utdypende annonseforslaget ble LOs program mot arbeidsløsheten spesifisert. ”Industrien er ryggraden i arbeidslivet vårt”, het det her. Det gjaldt å investere i nye produkter og framtidsrettet utdanning. Samtidig måtte velferdssamfunnet styrkes, både for å skaffe arbeidsplasser og for å gi menneskeverdig behandlingstilbud til dem som trengte dette.

I utformingen av det andre emnet hadde reklamebyrået endret vinklingen i tråd med marganmerkningen i det første utkastet. Mer enn det konkrete opplegget for tariffoppgjøret dreide det seg nå om mangel på rettferdig fordeling i det norske samfunnet. Noe fikk mye mer enn sin rettmessige del, mens andre måtte klare seg med ”smuler fra de rikes bord.” Det var de gruppene som hadde høyest inntekt som også nøt godt de største skattemessige fordelene. LO ville ”jamne ut skjevhetene og gjøre slutt på de urettferdige fordelene”. Dette ville organisasjonen gjøre gjennom en omlegging av skattepolitikken til et system som ikke undergravet den solidariske lønnspolitikken og gjennom utbygging av helsetjenester og eldreomsorg. Videre ville ikke LO finne seg i at LOs medlemmer skulle bli akterutseilt av grupper ”som kanskje viser et mindre samfunnsansvar i sine krav.” Det siste temaet i denne fasen av kampanjen skulle være en argumentasjon for oppslutning om LO. ”Du er ’arbeidskraft’” var innledningen. ”Du selger kunnskapene og evnene dine der du får mest igjen for dem”, fortsatte annonsen i et nærmest marxistisk språk. LO arbeidet for ”trivsel og

⁸⁹ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0183, mappe ”Informasjons- og mediekampanje”. Notat (prospekt) fra reklamebyrået Know-how, merket Landsorganisasjonen Informasjonskampanje 1983 – fase 1. Dette notatet var stemplet mottatt av LO 24.2.1983 og påført med håndskrift: ”Vedtak: Adm. får fullmakt til å arbeide videre med tekster m.v.”

trygghet, medbestemmelse og utvikling”, og det var ved at flere sto sammen at resultatene ble oppnådd. Den utdypende teksten henvendte seg først og fremst til medlemmer av LO. De måtte gjøre en innsats for å få flere med. De som sto utenfor, måtte forklares at de gikk glipp av fordeler som avtaletrygghet, medbestemmelse, forsikringsordninger og studiemuligheter. Men de som sto utenfor, snyllet også på ”arbeidskameratenes solidaritet ved å nyte godt av fagbevegelsens arbeid uten å betale for seg.”

Kampanjen fikk ikke det omfanget som opprinnelig planlagt. I *Arbeiderbladet* kom tre annonser med de korte tekstene på i perioden fra mars til mai 1983.⁹⁰ Noe få endringer av reklamebyråets forslag var gjort, blant annet ble det understreket at det var LO det gjaldt å slutte opp om, ikke hvilken som helst organisasjon.⁹¹ I tillegg ble det trykt to annonser som ikke var med i det opprinnelige opplegget, og som i sterkere grad var knyttet opp mot aktuelle begivenheter. Den første omhandlet tariffoppgjøret og var skrevet på ”vegne av de ansatte i bedriften Norge.” Resultatene som LO oppnådde, var retningsgivende for inntektsutviklingen i hele samfunnet, og LO hadde nok en gang vært dette ansvaret bevisst gjennom å vise det ”nødvendige måtehold”. Et sterkt LO var den sikreste garantien for at lønnstakernes interesser ble ivaretatt til beste for ”bedriften Norge og hver enkelt av de ansatte.”⁹² Den andre var en oppfordring om å slutte opp om 1. maimarkeringene: ”Hvis fred og arbeid betyr noe for deg, så møt fram og slutt om dagen. Den er din.”⁹³

Kampanjen framstilte LO som en politisk og samfunnskritisk aktør. Det samfunnet, som i andre sammenhenger var skapt av arbeiderbevegelsen, var nå preget av urettferdighet og inntektsmessige skjevheter. Og det var gjennom det politiske systemet at både arbeidsledigheten og den urettferdige inntektsfordelingen skulle bekjempes. Vi finner igjen mye av det vi tidligere har pekt på som grunnleggende i LOs samfunnsforståelse. Industrien var ryggraden i arbeidslivet, og en satsing på denne var en forutsetning for å løse sysselsettingsproblemene. Samtidig ble behovet for en sterk offentlig sektor understreket. Helsetjenester og eldreomsorg var områder som måtte styrkes. Trolig var denne vektleggingen av offentlig sektor et ledd i den målgruppeorienteringen som kampanjen hadde tatt utgangspunkt i. Kvinner innenfor denne typen tjenesteyting delte som vi har sett LO sosialpolitiske grunnsyn, ifølge den første kampanjeskissen. Da var det vesentlig å framheve dette.

⁹⁰ *Arbeiderbladet* 22.3.1983, 28.3.1983 og 7.5.1983.

⁹¹ *Arbeiderbladet* 7.5.1983.

⁹² *Arbeiderbladet* 23.4.1983.

⁹³ *Arbeiderbladet* 30.4.1983.

I tariffpolitikken ble ansvarligheten understreket. Det var den samfunnsmessige helheten som var styrende for LOs tariffpolitikk. Andre grupper av arbeidstakere var derimot ikke sitt ansvar bevisst. Med dette lå det en spenning i det bildet LO skapte av seg selv gjennom kampanjen. Organisasjonen var både sterkt samfunnskritisk og særdeles ansvarlig. Det kan tolkes som en økende bekymring for samfunnsutviklingen, aktualisert av den rådende politikken til den borgerlige regjeringen. Den nærmest totale identifiseringen med samfunnet som blant annet var en så vesentlig del av den historiefortellingen LO bygde på, var i endring. Samtidig bygde tariffpolitikken på de samme forestillingene om nødvendigheten av moderasjon og ansvarlighet for å unngå arbeidsledighet som tidligere. Samfunnskritikken kunne dermed ikke resultere i militant lønnskamp, selv om det, som vi har sett, var tendenser til noe mer aggressivitet.

Kampanjen inneholdt antydninger til en ny konseptualisering av arbeidstakerne. ”De nye gruppene” var ikke lenger en homogen masse av arbeidstakere som sto fjernt fra LOs verdier. Kvinner i offentlig sektor ble tvert om utpekt som en gruppe som delte LOs holdninger og verdigrunnlag, riktignok trolig av reklamebyrået. Men kampanjens innretning mot offentlig sektor og velferdsordninger pekte i samme retning. Kjønnsperspektivet skulle senere, som vi skal se i neste kapittel, få stor betydning for utviklingen av LOs syn på ”de nye gruppene”. Kampanjen varslet sånn sett om at noe var i endring.

På jakt etter forklaringer

I organisasjonsdebatten på LO-kongressen i 1981 var mange av deltakerne opptatt av utfordringene fra en endret næringsstruktur. Mange av representantene og ledelsen i LO oppfattet at den nye situasjonen krevde mer kunnskap og forståelse. Jan Werner Hansen fra NTL, et av de LO-forbundene som merket konkurransen fra YS og AF sterkest, stilte et spørsmål til LO-ledelsen: ”Er det blitt undersøkt hva årsaken er til at vi ikke greier å fange opp de nye gruppene, og vil det bli satt i gang tiltak for å møte problemet?”⁹⁴ Noen måneder senere ga LOs nestformann Leif Haraldseth sin forklaring, inspirert av samfunnsvitenskapelige modeller. Nye yrkesgrupper hadde vokst fram som et resultat av økende spesialisering og arbeidsdeling. Disse yrkesgruppene var opptatt av å styrke sin egen stilling og organiserte seg i egne frittstående fagorganisasjoner på siden av LO. ”Faren ved en slik utvikling er at den svekker muligheten for å fremme solidariteten på tvers av ulike

⁹⁴ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 165.

yrkes- og utdanningsgrupper”, advarte Haraldseth, før han også pekte på LOs ”dilemma” i denne situasjonen:

For å kunne rekruttere disse [de såkalte nye yrkesgruppene] til LO, er det kanskje noen som er innstilt på å møte deres ønsker om organisasjonsformer som kan styrke disse gruppenes særskilte yrkesidentitet. Men jeg vil gjerne understreke at en slik imøtekommenhet vil kunne svekke betydningen av den tradisjonelle arbeidsplassmodellen og vil i seg selv kunne åpne for ytterligere spesialisering av mange yrkesgrupper. Dette vil kunne støtte opp under tendensene til en båsinnndeling og en oppsplitting innenfor arbeidslivet.⁹⁵

Haraldseth foregrep her noen av konklusjonene som snart skulle komme fra en forskningsrapport utarbeidet av nydannelsen Fafo – Fagbevegelsens forskningscenter. Allerede før Jan Werner Hansen hadde etterlyst mer kunnskap på LO-kongressen i 1981, hadde enkelte i LO-ledelsen begynt å planlegge en etablering av et forskningsinstitutt som skulle være en kunnskapsleverandør for LO i den situasjonen de sto i.

Med hjelp fra forskningen – opprettelsen av Fafo

For LO var det ikke ukjent å søke kontakt med forskningsmiljøer for å forstå sin egen situasjon. Tidlig i 1960-årene hadde organisasjonen samarbeidet med Institutt for samfunnsforskning om en undersøkelse av funksjonærenes forhold til fagorganisering, og vi har tidligere sett at Jan Erik Karlsen ved Sosiologisk institutt i Bergen foretok en undersøkelse om fagbevegelsens utvikling i lys av strukturelle endringer, som LO var med på å finansiere. Nå utviklet LO forholdet til samfunnsvitenskapelige miljøer et skritt videre. Allerede før kongressen i 1981 hadde organisasjonen startet forberedelse til opprettelsen av eget forskningsinstitutt. Initiativet kom riktignok trolig fra Terje Rød Larsen som hadde vært statssekretær i Brundtland-regjeringen. Sammen med Jan Balstad i LO begynte han våren 1981 å utarbeide planer om et forskningssenter for fagbevegelsen. Disse planene ble blant annet diskutert i LOs forskningsutvalg,⁹⁶ men først høsten 1981, etter landsmøtet i Arbeiderpartiet og LO-kongressen, ble et konkret forslag presentert for sekretariatet i LO.⁹⁷

Begrunnelsen som ble brukt i Sekretariatet for opprettelsen av Fafo var toledet. For det første ønsket LO å iverksette et systematisk forsknings- og utredningsarbeid, ”som belyser viktige trekk i utviklingen nasjonalt og internasjonalt.” En analyse av hvordan samfunnsutviklingen ville påvirke arbeiderbevegelsen ble pekt ut som et viktig satsingsområde, og det skulle ”legges spesiell vekt på å belyse hvordan dette kan ha

⁹⁵ Arbark. ARK-1517, Leif Haraldseths arkiv. Boks F-0001. Manus Leif Haraldseth: LO – prioriterte oppgaver i tida framover. 19.11.1981.

⁹⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0048. Notat fra Terje Rød Larsen til Jan Balstad, 15.3.1981.

⁹⁷ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0048. Skriv fra administrasjonen i LO til Sekretariatet 2.10.1981.

konsekvenser for fagbevegelsen og hvilke mulige strategier fagbevegelsen kan følge i årene framover.”⁹⁸ Opprettelsen av Fafo var med andre ord nær knyttet til den situasjonen LO var i med konkurrerende organisasjoner og synkende andel av de sysselsatte som medlemmer.

”LO var jo en elefant, som var så tung i siget at den måtte ha uavhengige kritiske utredninger for å komme seg gjennom 1980-årene”, oppsummerte Rød Larsen i 1993.⁹⁹

Uavhengigheten var en viktig del av det andre leddet i begrunnelsen for opprettelsen av Fafo. Et forskningssenter organisert som en selvstendig enhet og ikke som en avdeling i LO, ville medføre at LO ville stå friere i forhold til produktene. Organisasjonen trengte ikke stå inne for konklusjonene i rapporter og utredninger fra Fafo. De kunne dermed også gjøres til gjenstand for offentlig debatt. I tillegg ville et slikt uavhengig senter kunne delfinansiere virksomheten med offentlige forskningsmidler. Senteret ville også kunne benytte seg av engasjerte medarbeidere og redusere behovet for faste stillinger i LO.¹⁰⁰

Tidlig i 1982 la Balstad og Rød Larsen fram et dokument der de utdypet fagbevegelsens behov for forskning, utredning og dokumentasjon. De pekte på at det skjedde endringer i yrkes- og befolkningsstrukturen som kunne gi nye klasseskiller

hvor maktgrunnlaget for gamle grupper svikter mens nye, ofte mindre spesialistgrupper får bygget opp nytt eller styrket gammelt, fare er tilstede for at det innen flere sektorer bygges opp fagforeninger og forbund som ikke slutter seg til LO og at allerede etablerte organisasjoner styrkes, det er fare for at det særlig blant yngre arbeidstakere er sviktende lojalitet overfor LO.

På bakgrunn av dette var det nødvendig å skaffe et kunnskapsgrunnlag for LOs langsiktige strategiske planlegging.¹⁰¹ Fafo ble formelt etablert høsten 1982, og et av de første forskningsprosjektene handlet om de organisasjonsmessige utfordringene LO sto ovenfor. Forsker Stein Haukvik var allerede i gang med et prosjekt hvis mål var å finne strukturelle forklaringer på variasjoner i organisasjonsgrader, både mellom næringer og over tid, nærmere bestemt for tidsrommet 1956 til 1978. Prosjektet ble presentert for Terje Rød Larsen høsten 1982 og videreformidlet til Fafos styre. I et avsnitt der Haukvik gjorde rede for refleksjoner bak prosjektet flagget han en rekke standpunkter som var i tråd med LO og arbeiderbevegelsen ellers. Han slo blant annet fast at fagbevegelsens historiske verdigrunnlag, solidaritet og kollektivitet nå ble skjøvet i bakgrunnen. ”De ’frittstående’

⁹⁸ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0048. Skriv fra administrasjonen i LO til Sekretariatet 2.10.1981.

⁹⁹ *Aftenposten* 25.9.1993.

¹⁰⁰ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0048. Skriv fra administrasjonen i LO til Sekretariatet 2.10.1981.

¹⁰¹ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0048. Notat fra Jan Balstad og Terje Rød Larsen til styret (i Fafo) 2.2.1982.

forbundene utenfor LO må ta en vesentlig del av ansvaret for at fokuseringen på særinteresser har økt”, hevdet han videre.¹⁰² I en senere argumentasjon og begrunnelse for det som da ble kalt organisasjonsprosjektet, skrev Rød Larsen, Gudmund Hernes og Stein Haukvik at fagbevegelsens største problem var ”konkurransen fra alternative organisasjoner, de såkalte gule forbundene”. Fokusering på snever egeninteresse og profesjonalisering utgjorde, ifølge forfatterne, den største utfordringen til den faglige arbeiderbevegelsens organisering.¹⁰³

Fafo ble altså opprettet blant annet som en reaksjon på LOs utfordringer og relative tilbakegang, konkretisert gjennom organisasjonsprosjektet. Resultatene derfra ble lagt fram på LO-kongressen i 1985 og var til dels også bakgrunnsmateriale for en ny rapport foran kongressen i 1989. Fafo begrunnet prosjektet i klare normative vendinger i tråd med de rådende oppfatninger i LO; det var gule forbund utenfor LO som truet det verdigrunnlaget som fagbevegelsen sto for, og de samme organisasjonene fremmet i stedet en snever egeninteresse. Fafos oppgave var å gi LO kunnskap til å møte denne utfordringen.

Så samles vi på valen...?

Resultatene fra organisasjonsprosjektet forelå våren 1985 i form av rapporten *Så samles vi på valen...?* Utgangspunktet var en spørreundersøkelse gjennomført våren 1984 som skulle kartlegge folks holdninger til fagorganisering. Men rapporten inneholdt også analyser av samfunnsutviklingen og forklaringer på LOs relative tilbakegang. Rapporten fikk stor betydning for diskusjonene innad i LO og også i en større offentlighet. Den ble et referansepunkt, og det er derfor interessant og viktig å gå litt nærmere inn på innholdet i rapporten.

Rapporten åpnet med en beskrivelse av medlemsutviklingen i LO. Metoden som ble brukt og tallene som framkom, har jeg redegjort for i kapittel 4. Forfatternes konklusjoner var klare. LOs relative stilling var svekket, og organisasjonen hadde tapt i konkurransen om nye medlemmer. Rapporten fortsatte med å beskrive viktige endringer i det norske samfunnet. To utviklingstrekk spilte en vesentlig rolle i analysen. For det første hadde arbeidsmarkedet blitt mer segmentert og spesialisert. Dette hadde ført til at flere yrkesgrupper hadde fått mer makt. ”Det betyr også at flere av dem finner at deres problemer

¹⁰² Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0048. FAFO: Prosjektnotat: Fagorganiseringens utvikling i Norge 1956–1978. Fra Stein Haukvik til FAFO v/Terje Rød Larsen, udatert.

¹⁰³ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0048. FAFO-notat fra daglig leder/GH/SH til Ole Knapp, 5.5.1983.

mer effektivt kan løses eller interesser ivaretas gjennom *yrkessolidaritet snarere enn klassesolidaritet*.¹⁰⁴ Det segmenterte arbeidsmarkedet førte videre til et fragmentert organisasjonsmønster bygd på profesjon og yrkestilknytning. Den endrede yrkesfordeling fikk dermed direkte innvirkning på organisasjonsvalg. Dette ble spissformulert i en enkel formel: ”Si meg hva du gjør, så skal jeg si deg hvor du er organisert.”¹⁰⁵

Det andre viktige utviklingstrekket som ble påpekt, var at flere fikk stadig lengre utdanning. Utdanning virket både direkte inn på holdninger og på yrkesvalg. ”Skoleverket [...] kan utdanne folk ut av arbeiderklassen, både yrkesmessig og verdimessig.”¹⁰⁶ Dermed fikk økt utdanning en dobbelt virkning på organisasjonsvalget som også ble spissformulert: ”Si meg hva du har lært, så skal jeg si deg hvor du er organisert.”¹⁰⁷ Med dette som utgangspunkt ble endringene i organisasjonsmønsteret forklart: ”Endringer i næringsstruktur framdriver endringer i organisasjonsstruktur, og forandrer det *rekrutteringspotensiale* og *tapspotensiale* som ulike typer av faglige organisasjoner har – altså hvilke medlemmer de kan beholde, hvilke medlemmer de kan vinne og hvilke de kan miste.”¹⁰⁸ Veksten hos de konkurrerende lønnstakerorganisasjonene var altså, ifølge forfatterne, et resultat av et mer spesialisert arbeidsmarked og de nye yrkesgruppene besto av folk som satte yrkessolidaritet framfor klassesolidaritet, og som også i økende grad distanserte seg fra arbeiderbevegelsens verdigrunnlag. Disse arbeidstakerne søkte til de konkurrerende organisasjonene som bygde på disse verdiene.

Senere i rapporten ble forklaringsmodellen utdypet. Strømmen mellom de ulike arbeidstakerorganisasjonene var styrt av det forfatterne betegnet som motivasjonsfaktorer. Disse faktorene var av tre typer. For det første var valgene av organisasjon bakgrunnsstyrt, altså bestemt av kjønn, yrke, utdanning og alder. Dernest var valgene ideologistyrt, det vil si knyttet til mer allmenne oppfatninger av samfunnet og for det tredje var de organisasjonsstyrt. I dette lå både *lønnstakernes* holdninger til organisasjonenes rolle og *organisasjonenes* valg og strategi.

Mye av rapporten gikk med til å analysere den spørreundersøkelsen som rapporten bygde på. I de fleste spørsmålene der holdninger til ulike politiske og verdimessige problemstillinger ble forsøkt avdekket, fant forfatterne ”*forbausende stor likhet*” i

¹⁰⁴ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 17.

¹⁰⁵ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 13.

¹⁰⁶ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 17.

¹⁰⁷ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 13.

¹⁰⁸ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 13.

holdningene både mellom dem som var organisert i AF, YS og LO, og mellom de organiserte og uorganiserte.¹⁰⁹ Også da det ble spurt om faglig-politiske standpunkter var forskjellene små, riktignok med noen viktige unntak. Skepsisen til LOs tilknytning til Arbeiderpartiet var større i AF og YS enn blant LOs medlemmer. Men ved nærmere analyse av svarene fant rapportskriverne ut at dette hadde mer å gjøre med partitilhørighet enn med tilknytning til hovedorganisasjon. Det var nemlig en klar forskjell i partitilhørighet mellom LO på den ene siden og YS og AF på den andre. Mens det i LO var en klar overvekt av Arbeiderpartistemmer (63 %), var Høyre det største partiet både i AF og YS. Likevel var det også i LO et flertall som mente at LO hadde for nær tilknytning til DNA. Rapporten tolket dette som et utslag av et ønske om høyredreining blant lønnstakerne. Dette punktet var uten tvil det som skapte størst oppmerksomhet i debatten, og rapporten brukte mye plass på en drøfting av disse resultatene. Det ble for øvrig også spurt om AF og YS hadde for nær tilknytning til borgerlige partier, og svarene her var langt mer sprikende enn for forholdet mellom LO og DNA.¹¹⁰ Med utgangspunkt i Halvorsens prøveballong i 1984 (se senere i kapittelet), ble det også spurt om synet på samarbeid mellom hovedorganisasjonene. Her var et flertall i alle de tre organisasjonene positive, både blant vanlig medlemmer og blant tillitsvalgte.¹¹¹

Fafo-rapporten bekreftet LOs selvbilde. De konkurrerende organisasjonene var basert på gruppesolidaritet og egoisme, mens LO sto for en ekte samfunnssolidaritet. Samtidig var rapporten et varsku for LO. De gruppene der LO sto svakt vokste, mens de tradisjonelle sterke områdene for LO var i tilbakegang. LO var langt mer ”konkurransetsatt” enn tidligere, mye på grunn av endringene i arbeidsmarkedet. LO møtte ”en annen type organisasjonsmulige, med andre erfaringer, holdninger og forventninger.” I den sammenheng stilte rapporten opp noe av det som var LOs dilemma: ”Kan nye organisasjonsmulige med andre verdier imøtekommes, *samtidig* som man fastholder fagbevegelsens tradisjonelle målsettinger?” Konkretisert til organisasjonsdebatten i LO, dreide dette seg om LO skulle følge prinsippet om industriforbundsformen eller om man skulle åpne for yrkes- og profesjonsorganisering.¹¹²

Samtidig er konklusjonen på spørreundersøkelsen noe mindre bombastisk. Forfatterne fant ingen generell tendens til at yrkesgrupper som vokste fram som resultat av

¹⁰⁹ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 36–47.

¹¹⁰ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 48–67.

¹¹¹ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 68.

¹¹² Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 69.

endringene i næringsstrukturen, sluttet opp om andre arbeidstakerorganisasjoner enn LO. De direkte sammenhengene mellom utdanning, yrke, holdninger og organisasjonsvalg ble dermed mer uklare.¹¹³

Det lå den samme formen for strukturell årsakssammenheng bak *Så samles vi på valen...?*, som jeg mener å se i Karlsen bok om fagbevegelsen som kom syv år tidligere (se kapittel 3). Forfatterne pekte på en klar sammenheng mellom utdanning og yrke på den ene siden og holdninger, verdier og organisasjonsvalg på den andre. Verdier var noe folk hadde som en følge av strukturelle forhold og dette ga seg utslag i valg av organisasjon. Dette ga som tidligere en plausibel forklaring på LOs problemer og næring til det jeg har betegnet som LOs dilemma. Men i *Så samles vi på valen...?* modifiseres de deterministiske årsakssammenhengene noe. Samtidig som ”endringer i næringsstruktur framdriver endringer i organisasjonsstruktur” – en klar deterministisk formulering – så skrev forfatterne i samme setning også om de faglige organisasjonenes rekrutterings- og tapspotensiale.¹¹⁴ Det er nærliggende å tolke dette som om utviklingen i næringsstruktur likevel skapte et mulighetsrom som organisasjonene kunne utnytte. Forfatterne trakk også inn de valg organisasjonene foretok og de linjene som ble fulgt i utleggingen av de motivasjonsfaktorene som styrte tilslutningen til de ulike organisasjonene. Men arbeidstakernes verdier og holdninger ble likevel framstilt som bestemt av yrke og utdanning, det antydende handlingsrommet dreide seg i hovedsak om organisasjonenes mulighet til å tilpasse seg disse. Bare i forordet fantes det formuleringer som for alvor brøt med det deterministiske. Der påpekes det at rapporten har strategisk interesse. Med det mente forfatterne ”at den ikke ser på holdninger som kommer til uttrykk i opinionen som konstanter: Meninger kan man føye seg etter og tilpasse seg til, men også aktivt søke å forme og utvikle.”¹¹⁵ Jeg finner lite av denne tankegangen i selve rapporten, men formuleringene pekte fram mot senere Fafo-rapporter som jeg vil komme tilbake til.

Nye diskusjoner om LOs dilemma

Fafo-rapporten tematiserte det jeg har betegnet som LOs dilemma. Også i andre sammenhenger ble dilemmaet behandlet, mer eller mindre eksplisitt. Mange av debattene i LO om hvilken vei organisasjonen skulle velge, var preget av spørsmålet om hva som skulle tillegges størst vekt; muligheten for økt oppslutning eller fastholdelse av politiske

¹¹³ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 69–70.

¹¹⁴ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, side 13.

¹¹⁵ Colbjørnsen, Hernes og Fennefoss 1985, Forord (side 7).

prinsipper. Vi skal se på en sammenheng der dette ble tatt opp. I et forberedelsesmateriale for elever ved LO-skolen i 1983 var flere sentrale LO-folk spurt om sine synspunkter på LOs organisasjonsstruktur og framtid. Mange av svarene dreide seg nettopp om dilemmaet.¹¹⁶

Daværende leder av organisasjonskomiteen Ole Knapp tok til orde for å prioritere økt oppslutning. Utgangspunktet var framveksten av nye profesjonsgrupper:

Nå har vi i LO-familien bygd på selve solidaritetsfundamentet, og vi har gjerne hatt det slik at det er en for alle og alle for en. Derfor har en hatt, og har, i forbundene sterke motforestillinger til proffesjonsgrupper [sic]. Det er bare det at en glemmer at dette er et historisk tilbakelagt stadium for den tradisjonelle fagbevegelse. Vi har fått en ny utdanningseksplasjon som skaper nye proffesjoner [sic] og som har et veldig sterkt behov for å bevare sin yrkesidentitet.

Behovet hos profesjonsgruppene for å ivareta yrkesidentiteten var absolutt, og motforestillingene til profesjonsorganisering var gammeldags. På samme måte som Konrad Nordahl i 1965 stilte Knapp seg her på parti med utviklingen. Fagbevegelsen måtte bevege seg bort fra et historisk tilbakelagt stadium. Andre steder i manuset slo han fast at forbund som ikke ”legger de gamle kjepphestene til side”, vil ”rett og slett synke hen å dø.” Knapp argumenterte for en nødvendig omlegging av organisasjonsmodellen, men ikke i retning av den vedtatte industriforbundsformen. I stedet ville han åpne for at nye yrkesgrupper kunne slutte seg til LO i form av egne forbund.

Det er ikke spørsmålet for LO å vokse seg stort for sin egen skyld, men hvis LO skal bevare sin samfunnsinnflytelse, og det betyr jo i et nøtteskall å ta vare på medlemmenes interesser, så trenger vi hele tiden å være representative for det arbeidsmarkedet som til enhver tid er i samfunnet. Jeg tror at vi innen et rimelig tidsrom finner det nødvendig å stimulere til en organisasjonsdebatt som går mye dypere og mye bredere enn det vi har hatt til nå.

Som et resultat av en slik debatt måtte LO i løpet av 80-årene ha gjort ”ganske betydelige endringer innenfor organisasjonsmønsteret, og i hvert fall oppnådd aksept for å fange opp i oss nye grupper uten å stille altfor sterke betingelser.” Helt konkret gikk Knapp inn for å tilby grupper utenom LO å bli medlem som selvstendige forbund, noe han mente å finne åpning for i diskusjonen og vedtakene på LO-kongressen i 1981.

Yngve Hågensen, som da var LO-sekretær, argumenterte for industriforbundsformen og særlig for at alle ansatte på en arbeidsplass skulle være tilsluttet en felles organisasjon. Nøkkelord for Hågensen var ”fellesskap” og ”solidaritet”. Det var fellesskapet på

¹¹⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0004. Manus til heftet som ifølge forordet skulle være en forberedelse til elever som skulle begynne på LO-skolen trinn I. Jeg har ikke funnet en trykt versjon av dette og det er derfor usikkert om det ble brukt. I alle tilfelle inneholder det synspunkter fra bidragsyterne som var ment for publisering.

arbeidsplassene som ga styrke til å få den nødvendige innflytelsen. ”Jeg føler meg overbevist om at hvis vi tilrettelegger en sånn debatt på et slikt grunnlag, så vil et overveldende flertall av LOs medlemmer [...] være enig i at dette jeg nå sier, er bortimot riktig.” Det han reagerte ”voldsomt på” var at mange i debatten sa at LO måtte gjøre som konkurrentene, ”og så er vi ute og konkurrerer på samme marked, på lik grunn.” Han knyttet dette både til lavere kontingent, organisasjonsformer og politisk ståsted. ”Vi skal ha egne selvstendige standpunkter, og så blir alt som heter solidaritet farlig”, var Hågensens utlegging av standpunktet til de som ville prioritere høyere oppslutning. Han fortsatte:

At vi går rundt og sier at vi er en politisk nøytral organisasjon. At vi er for at folk skal tjene det som er mulig å få til med basis i egen utdanning, kunnskap og viten. At vi ikke skal være så opptatt av helhetsløsninger og ansvarsforhold. Jeg må si det at den dagen Landsorganisasjonen i Norge gir seg i kast med å vurdere egen medlemsutvikling på basis av en slik situasjon, den dagen tror jeg LO har framtida bak seg for alvor. Med andre ord tror jeg at vår positive utfordring, den ligger i at vi tar opp kampen og får gehør for nødvendigheten av videreføring av solidaritetssamfunnet [...] Jeg føler det er veldig viktig at LO i nærmeste framtid går ut med et budskap gjennom alle typer media med basis i: ”Vil du være med å bygge ut velferdssamfunnet, solidaritetssamfunnet, vil du være med å utgjøre en basis som muliggjør å videreføre våre mål og drømmer?” Dermed kan vi slå fast at alle som ikke er med på det, de knytter seg til et faglig medlemskap på det motsatte grunnlaget. De er med for å fremme egne særinteresser og setter dem i fokus, nødvendigvis på bekostning av andre.

Her knyttet han altså både faglig-politisk samarbeid, lønnspolitikk og organisasjonsspørsmål til dilemmaet. For Hågensen var det å holde fast ved målet om et solidaritetssamfunn viktigere enn medlemsutviklingen. I en ’de som ikke er med oss, er mot oss’-retorikk markerte han et vannskille i forhold til andre organisasjoner og grupper: Sluttet de ikke opp om LO, var de for snevre særinteresser. Organisasjonsmønsteret måtte også avspeile fellesskapets interesser, selv om han åpnet for en forsiktig tilpasning til yrkesidentiteten:

Det er klart at vi er nødt for å finne fram til et organisasjonsmønster og et tilbud som folk kan godta. Et framtidig organisasjonsmønster må samtidig som det skal ivareta yrkesidentitet, få en form som gjør at de samtidig er en del av fellesskapet. Vi skal jo ikke ha disse yrkesgruppene kappløpende med hverandre uten å føle et felles ansvar for hverandre.

For Hågensen var idealenes og politikkens forrang gjeldende for hele arbeiderbevegelsen:

Jeg vil aldri at LO eller bevegelsen skal bli så flat at vi må legge oss etter alle andre som lykkes, for at vi også skal kunne lykkes. Vi må til enhver tid reflektere basis. Vi må kanskje gå tilbake til våre egne og spørre hvilke mål vi setter oss. På det grunnlaget må vi se klart for oss hvordan vi skal organisere framtida for at vi skal nå disse målene.

Da må vi ikke gå på akkord med alt vi ideelt står for, i redsel for at et flertall i folket til enhver tid ikke vil akseptere det. Det innebærer ikke at det ikke er viktig at vi har flertallet, men vi skal ikke ha det for enhver pris.

Det som for Nordahl var heroisk, var for Hågensen nærmest et svik mot idealene.

Nils Totland, daværende leder av Statstjenestemannskartellet og senere Yngve Hågensens konkurrent om ledervervet i LO, hadde også et innlegg i heftet. Han var langt

mer forsiktig enn de foregående, men markerte at han gikk inn for å godta profesjonsforbund:

For å knytte disse gruppene til oss tror jeg vi må gå veien om å gi de tilbud om å opprette egne forbund i LO knyttet til yrkesidentitet og profesjon. Så får vi arbeide for å gi de forståelse for fellesskapets betydning og heller på sikt jobbe for et forbundsløst LO som samtidig kan ivareta krav til identitet og profesjon.

Profesjonsforbund var med andre ord egentlig noe uønsket, men som man likevel må åpne for av hensyn til LOs rekruttering. Slik sett stilte Totland seg nærmere Knapps vurderinger enn Hågensens.

Felles for begge ståstedene var et premiss der ”de nye gruppene” i viktige henseender var annerledes enn de tradisjonelle LO-medlemmene: De nye gruppene sluttet ikke uten videre opp om solidaritetssamfunnet, de prioriterte yrkessamhold og –identitet framfor det større fellesskapet. Med dette ble dilemmaet uløselig, spørsmålet var hvilke av to onder som var minst ille; å gå på akkord med grunnleggende prinsipper eller å miste oppslutning og styrke. I disse sporene fortsatte organisasjonsdebatten fram mot LO-kongressen i 1985. Men i mellomtiden kom LO-formannen med et overraskende utspill.

”Prøveballongen” til Tor Halvorsen

Sommeren 1984 ble daværende LO-leder Tor Halvorsen intervjuet av Reiulf Steen i *Arbeiderbladet*.¹¹⁷ Gjennom et tilbakeblikk fra tiden som fagforeningsleder på Herøya, ble Halvorsen presentert som jordnær og praktisk, men også som en fagforeningsleder med evne til å lytte på andre, mot til å formulere tvil og ønske om å reise de viktige spørsmålene. ”Det kan umulig være radikalt å mene det samme hele livet. Da kan du fort bli akterutseilt”, var en av Halvorsens formuleringer i intervjuet. Han tegnet opp en situasjon med store teknologiske forandringer, og han slo fast at den tradisjonelle industrien ikke lenger kunne skape så mange nye arbeidsplasser. Disse ville bli skapt ”på områder vi knapt visste om for bare tre-fire år siden”. Med dette som utgangspunkt gikk han over til å ta opp hva utviklingen krevde av LO:

[V]i må kvitte oss med nedarvede forestillinger om organisasjoner utenfor Landsorganisasjonen. Vi har i de senere år fått organisasjoner som Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund og vi har Akademikernes Fellesorganisasjon. Vi vil gjøre klokt i å erkjenne at disse organisasjonene er kommet for å bli. Det er dumt at vi bekjemper hverandre. Vi har felles interesser, og det er slående at når det blir alvor, som under konflikten for de offentlig ansatte i vår, står vi på den samme fronten.

¹¹⁷ *Arbeiderbladet* 25.7.1984

Før han ble mer konkret, understreket han at dette ikke var en lettvint sommeruttalelse, men et utspill som var blitt diskutert i LOs administrasjon.¹¹⁸ Deretter tok han til orde for en helt ny samarbeidsstrategi i forhold til de andre arbeidstakerorganisasjonene:

Vi bør invitere til et samarbeid som setter oss alle i stand til å oppnå bedre resultater. Det er meningsløst at vi skal slåss med hverandre om medlemmer i stedet for å konsentrere oss om den store oppgaven å organisere de alt for mange som fortsatt står utenfor alle organisasjoner. Det må trekkes opp klare grenseoppganger som innebærer at vi ikke trækker i hverandres spor. [...] Jeg tror at vi ganske snart vil ha en svensk situasjon der de store organisasjoner ikke bare samarbeider, men samarbeider godt.

Han forsikret at denne nye linjen ikke ville få konsekvenser for det faglig-politiske samarbeidet.

Oppbyggingen av argumentasjonen hadde mye til felles med Konrad Nordahls tale nesten 20 år tidligere: Samfunnet endret seg, og derfor måtte også LO endre seg. Dette hadde Halvorsen, som Nordahl, innsett og sto fram som den som turte å gå inn for de kontroversielle løsningene som var nødvendige. Hvis det ikke skjedde noe, kunne LO bli ”akterutseilt”. Man måtte kvitte seg med ”nedarvede forestillinger”, noe annet ville være ”dumt” og ”meningsløst”. Halvorsens synspunkter brøt likevel med den rådende diskursen. YS og AF ble omtalt som arbeidstakerorganisasjoner nærmest på lik linje med LO. Når Halvorsen sa at LO måtte innse at disse var ”kommet for å bli”, var det nettopp som likeverdige organisasjoner. De var ikke lenger splittelsesmakere og tariffpolitiske pyromaner. Organisasjonene hadde først og fremst ”felles interesser”, noe som streiken i offentlig sektor samme vår hadde vist.¹¹⁹ Samarbeidet var, ifølge Halvorsen, både naturlig og nødvendig. Enda tydeligere var bruddet med tidligere standpunkter da Halvorsen gikk inn for å unngå konkurranse om medlemmer og trekke opp klare grenselinjer. Organisasjonene skulle ikke lenger trække i hverandres spor, men samarbeide etter svensk mønster. Dette var noe helt nytt. En ”svensk situasjon” der LO organiserte arbeidere og TCO funksjonærer, hadde i hele etterkrigstiden vært sett på som uaktuell av norsk LO. Halvorsen hadde selv tidligere i klartekst avvist tanken om en svensk løsning. ”Det innebærer [...] ikke at det noen realisme i et framtidig TCO-mønster hos oss slik enkelte har drømt om og fortsatt drømmer om”, hadde han sagt i 1978.¹²⁰ En slik modell ville blant annet stå i motstrid til idealet om LO som en organisasjon for alle arbeidstakere, samtidig

¹¹⁸ Jeg har ikke klart å finne spor av en slik debatt i LOs arkiv.

¹¹⁹ Om denne streiken se Stokke 1998, side 306–308 og Messel 1997, side 353–362. Se også kapittel 4, side 138.

¹²⁰ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0003. Manus: ”Den aktuelle situasjonen.” Landsmøtet Norsk Tjenestemannslag 31. oktober 1978.

som LOs politikk for å bygge ned skillet mellom arbeider og funksjonærer ville bli undergravd, lød det tidligere. Nå var det derimot aktuell politikk, ifølge Halvorsen

Halvorsen mobiliserte likevel kjente elementer i begrunnelsen for bruddet med de nedarvede forestillingene. Han viste til at utviklingen etter 1981 hadde ”vist at vi kommer til å stå overfor utfordringer og oppgaver som vi da ikke visste nok om.” Dette konkretiseres som en industriell utvikling med innføring av data- og informasjonsteknologi, men ”utviklingen” kan også forstås som den politiske utviklingen i Norge etter 1981 med en Høyre-regjering og dennes angrep på arbeidstakernes rettigheter og velferdsstaten. For LO ble ikke 1980-årene ”mulighetenes tiår” slik det lød på kongressen i 1981. Gjentatte ganger understreket LO-ledelsen at høyrebølgen og Willoch-regjeringen hadde skapt en helt ny situasjon. Vi har tidligere sett at LO skjerpet tariffpolitikken og var mer beredt enn tidligere på å ikke lenger ”holde igjen” i lønnskravene under de Høyre-dominerte regjeringene på begynnelsen av 1980-årene. Dette åpnet for å samarbeide med de konkurrerende organisasjonene i tariffspørsmål. Dessuten henviste Halvorsen til de felles interessene som organisasjonene hadde. Den streiken i offentlig sektor i 1984 som AF, YS, Statstjenestemannskartellet og Norsk Lærerlag gikk sammen om, fikk dermed flere betydninger. Den var både et uttrykk for at felles interesser kunne manifesteres i en arbeidskamp, den var et uttrykk for LOs økede kampvillighet, og den var en kamp mot Høyre-regjeringens angrep på faglige rettigheter.

Utspillet til Halvorsen kan også sees i lys av en utvikling innen YS. Noen måneder før utspillet til Halvorsen hadde YS hatt sin kongress. ”YS frir til LO”, var overskriften i *Arbeiderbladet*, der det gikk fram at YS-leder Eldri Langåker åpnet for grenseavtaler med LO innenfor privat sektor. Langåker understreket likheten mellom YS og LO og fant det ikke merkelig at de to organisasjonene hadde mange av de samme standpunktene i forhold til regjeringens økonomiske politikk.¹²¹ YS signaliserte også et ønske om å bli tilknyttet internasjonale faglige organisasjoner, noe LO hadde satt foten ned for. Halvorsen kommenterte YS-kongressen rett i ettertid. Et medlemskap i internasjonal fagbevegelse kunne ikke være aktuelt så lenge de to organisasjonene konkurrerte om medlemmer, men han utelukket ikke en endring av dette på sikt. Han fant også ”[i]nteressante YS-signaler” i det han kalte ”kraftige politiske markeringer overfor Regjeringens økonomiske politikk.”¹²² I Halvorsens kommentarer til YS-kongressen finner vi altså både en åpning for

¹²¹ *Arbeiderbladet* 28.3.1984.

¹²² *Arbeiderbladet* 30.3.1984.

grenseoppgang mellom de to organisasjonene og en understrekning av en felles motstand mot Høyre-regjeringens politikk. Senere samme vår tok Eldri Langåker opp en kritikk av uansvarlige smågrupper av arbeidstakere, som var mer interessert i å ”øke sin del av samfunnskaken enn å bidra til å øke størrelsen på den samme kake.” Hovedorganisasjonene måtte derimot ta overordnede hensyn, ifølge Langåker, og hun tok til orde for å styrke hovedorganisasjonenes posisjon via lovveien.¹²³ Dette var tanker som lå nær LOs, og som også Halvorsen hadde tatt opp året før (se side 215). Vi ser altså at det i månedene før Halvorsens utspill utspilte seg en form for dialog mellom Halvorsen og YS-leder Eldri Langåker. Utspillet sommeren 1984 kan derfor også tolkes som en del av denne dialogen.

Reaksjonene på Halvorsens utspill kom raskt og demonstrerte hvor kontroversielt det var. Allerede dagen etter hadde *Arbeiderbladet* fått uttalelser fra flere forbundsledere innenfor LO som markerte seg som uenige i Halvorsens forslag. Lars A. Myhre, formannen i Norsk Olje- og Petrokjemisk Fagforbund (NOPEF), fryktet at en grenseoppgang mellom organisasjonene om medlemstilknytning ville føre til at LO måtte oppgi målsettingen om å nå alle lønnsinntakene. Han fikk delvis følge av Torger Oxholm i Kommuneforbundet som ikke hadde noen tro på at det var mulig med en ”svensk situasjon” i Norge. Også forbundsformann Kåre Hansen i Handel og Kontor var skeptisk til LO-formannens forslag og pekte på at YS burde rydde opp i eget hus før det kunne bli snakk om noe forpliktende samarbeid. Begge var også kritiske til at utspillet ikke var drøftet i LOs valgte organer. Formannen i Statstjenestemannskartellet Nils Totland uttalte seg noe mer forsiktig og ville ikke avvise ideene til Halvorsen helt. Men også han var skeptisk til en grenseoppgang mellom organisasjonene.¹²⁴ Halvorsen svarte på kritikken, som han sa han hadde ventet. Men han modererte seg samtidig. For det første svekket han utspillets karakter. Det var nå en ”prøveballong”, og drøftingen skulle fortsette i ”alle kompetente organer” før det ble tatt et standpunkt. For det andre understreket han nå at en grenseoppgang i forhold til AF og YS ikke betydde at LO skulle oppgi sin karakter av å være en fagbevegelse for alle kategorier av arbeidstakere. Det han hadde ment, var at de ulike organisasjonene ikke måtte konkurrere om å opprette tariffavtaler på ulike arbeidsplasser, og at samarbeidet skulle dreie seg om å opprettholde ordnede organisasjonsforhold. Sammenligningen med Sverige ble ikke

¹²³ *Aftenposten* 19.5.1984.

¹²⁴ *Arbeiderbladet* 26.7.1984.

gjentatt. Men han holdt fast ved behovet for et nærmere samarbeid mellom arbeidstakerorganisasjonene.¹²⁵

I ukene som fulgte, var det mange som hev seg på debatten. Av tillitsvalgte i LO var de fleste skeptiske til Halvorsens tanker om klare grenseoppganger mellom organisasjonene. Jeg skal se nærmere på tre bidrag i debatten, alle trykt i *Fri Fagbevegelse* i løpet av høsten 1984. Krassest var Randi Moe, nestleder i Norsk Kommuneforbund. For henne og for fagorganiserte i kommunesektoren var ”prøveballongen” blitt en ”hodepine”. LO-formannen skulle aldri ha kommet med utspillet før det var blitt grundig diskutert i LOs organer, ifølge Moe. Utspillet hadde skapt irritasjon og usikkerhet på grunnplanet fordi organisasjoner som, fremdeles ifølge Moe, forsøkte å fravriste LO medlemmer gjennom å framstille LO som et haleheng til Arbeiderpartiet, nå ble lansert som mulige samarbeidspartnere. Hun lurte på hvordan Halvorsen kunne gå inn for et samarbeid med denne typen organisasjoner, uten samtidig å underkjenne betydningen av det faglig-politiske samarbeidet. Nettopp på grunn av YS’ forsøk på å gå inn på LOs ”beitemarket” holdt ikke sammenligningen med forholdene i Sverige, der TCO ikke prøvde å konkurrere med LO om medlemmer. For Moe var ikke YS en mulig likeverdig samarbeidspartner, men først og fremst en konkurrent som det var om å gjøre bekjempe. ”Vi er ikke i tvil om at det er sterke forbund i LO som ene og alene kan ivareta arbeidstakernes interesser på alle områder”, konkluderte hun.¹²⁶

Nils Totland ble intervjuet av *Fri Fagbevegelse* og presentert som en stødig kar som ikke uttalte seg uten å tenke seg grundig om. Tonen var nå hardere enn den hadde vært i den første reaksjonen. Som mange andre fant også han det underlig at Halvorsen hadde gått ut uten å diskutere saken i organisasjonskomiteen. Kritikken av den manglende behandlingen var relativ hard tatt i betraktning at den rettet seg mot formannen i LO. ”[V]i skal være ytterst varsomme nå med å blåse mer luft i Tor Halvorsens prøveballong uten å sikre skikkelig bakkekontakt”, var hans kommentar, og han fortsatte kritikken med relative klare metaforer: ”Vi må gjerne være på banen, [...] men la oss i det minste møte forberedt.” Som Randi Moe henviste også Totland til et sinne på grunnplanet: ”Si navnet YS eller Stafo, og den noe eldre generasjon tenker mer på standrett enn samarbeid.” Selv mente han at de holdningene som YS uttrykte, ikke inviterte til et samarbeid. Men samtidig tok han til orde for å skille mellom samarbeid fra sak til sak og et mer omfattende samarbeid der

¹²⁵ *Arbeidebladet* 27.7.1984.

¹²⁶ *Arbeiderbladet* 3.8.1984; *Fri Fagbevegelse* 1984:14.

organisasjonene var blitt enige om å avgrense organisasjonsområdene. Det første var allerede i gang og hadde vist sin berettigelse ved vårens tariffoppgjør. Men han mente at et samarbeid som innebar en avgrensning av organisasjonsområdene, ikke ville være riktig. I stedet for medlemsvekst ville da LO miste medlemmer til konkurrentene. For Totland var det nettopp hvordan LO skulle oppnå en vekst i antall medlemmer som måtte stå sentralt i en organisasjonsdebatt, både i forhold til andre organisasjoner og i forhold til de uorganiserte. Totland understreket også den skepsisen som fantes blant de forbund som hadde YS som konkurrent. At YS ble opprettet som en konkurrent til LO var også viktig i vurderingen, og han avviste en svensk modell i Norge: ”Det er så få sysselsatte i dette landet at det egentlig ikke er noe å dele på.”¹²⁷

Ole Knapp, formann i LOs organisasjonskomité, var langt mindre kritisk til Halvorsens utspill enn andre i LO-systemet som hadde kommet med kommentarer. Han slapp til i et senere nummer av *Fri Fagbevegelse* og innledet med å erklære at LO var villig til å inngå et forpliktende samarbeid med andre organisasjoner. Den politiske utviklingen de siste tre årene hadde gjort en diskusjon om nye samarbeidsformer interessant, ifølge Knapp, fordi

[...] en rekke av de goder lønnstakerorganisasjonene har kjempet fram, nå utsettes for angrep på angrep. Alle arbeidstakerorganisasjoner, uansett politiske plattform, føler at velferden er truet. Det er derfor de orienterer seg mot et samarbeid for å stå sterkere mot høyrekreftene.

Den nye hverdagen har tvunget organisasjoner utenfor LO til å endre sine ellers fastlåste holdninger til politisk aktivitet.

For Knapp betydde altså ikke den nye situasjonen at først og fremst LO var nødt til å endre strategi for å møte angrepene fra høyresiden. Vel så viktig var det at de andre organisasjonene hadde endret strategi og dermed gjort dem til mulige samarbeidspartnere for LO. Samtidig inkluderte Knapp de andre organisasjonene i det fellesskapet som hadde kjempet fram rettighetene. Han sto fast på at LO organiserte alle typer av lønnsmottakere, men innrømmet også at LO hadde vært for tradisjonsbundet i sine holdninger i forhold til et arbeidsmarked i endring, ”vi har ikke maktet å fange opp alle nye grupper, selv om vi innen visse profesjoner har fått godt innpass.” Men han avviste likevel en ”svensk” løsning: ”Vi har helt forskjellige tradisjoner.” Han understreket også at YS ”uavlatelig forsøker å etablere seg på områder som helt klart er tradisjonelle LO-områder.”¹²⁸

Reaksjonene på Halvorsens utspill viste at det utfordret grensene for hva som var mulig å si. Den åpenbare kritikken av LO-formannen fra andre sentralt i LO-systemet var

¹²⁷ *Fri Fagbevegelse* 1984:14.

¹²⁸ *Fri Fagbevegelse* 1984:16.

ikke vanlig, og påkallelsen av sinnet hos grunnplanet var også et uttrykk for at synspunktene Halvorsen brakte fram, ikke var mulig å få gjennomslag for. Han modererte også sine egne synspunkter kort tid etter de første reaksjonene. Men det var ikke alle momentene i det opprinnelige intervjuet som ble avvist. Halvorsen fikk aksept for at det var mulig å samarbeide med YS og AF fra sak til sak, og at disse organisasjonene dermed måtte sees på som mer likeverdige organisasjoner enn tidligere. Grensen gikk derimot på samarbeidets omfang. En grenseoppgang mellom organisasjonenes områder i retning av en svensk modell var umulig. Det ville rokke ved LOs oppfatning av å være en organisasjon for alle grupper av lønnsinntakere og også bekrefte skillet mellom funksjonærer og arbeidere, et skille LO mente var avleggs.

I et intervju med *Fri Fagbevegelse* ett år senere tok Halvorsen opp tråden, men nå noe mer forsiktig: "[D]et som har skapt problemer nå er at det blir gjort framstøt om organisering der hvor LO allerede har en majoritetsinnflytelse [...] Dem første betingelsen for å få et bedre klima, er at man må slutte å gå inn og kapre medlemmer der hvor andre organisasjoner har majoritetsinnflytelse." De ulike organisasjonene ble likestilt, spørsmålet var om de hadde "majoritetsinnflytelse" eller ikke. Den politiske situasjonen ble igjen trukket fram som en årsak til organisasjonene hadde nærmet seg: "Jeg ser med stor interesse at både AF og YS faller temmelig nær innpå de synspunktene vi har når det gjelder politiske vurderinger av forskjellig karakter. Det ville vært rart om ikke det hadde skjedd."¹²⁹ Denne gangen kom det ingen reaksjoner, Halvorsen hadde nå holdt seg innenfor det som var mulig å si. Men det viste også at det hadde vært bevegelse i oppfatningen av YS og AF, fra splittelsesmakere og tariffpolitiske pyromaner til mulige samarbeidspartnere og mer likestilte arbeidstakerorganisasjoner.

LO-kongressen 1985

LO-kongressen i 1985 bar preg av en form for usikkerhet. Optimismen fra 1981-kongressen var forsvunnet. Tor Halvorsens åpningstale var preget av at det siden forrige kongress hadde vært en borgerlig regjering som hadde gjennomført en rekke angrep på velferdsstaten og skapt en voksende arbeidsledighet. Noen måneder før kongressen hadde også Fafo-rapporten *Så samles vi på valen...?* blitt presentert i *Fri Fagbevegelse*. Presentasjonen la ikke skjul på de negative konklusjonene fra rapporten, men slo likevel an en optimistisk tone. Ole Knapp valgte å understreke "de positive signalene undersøkelsen gir oss". Aldri

¹²⁹ *Fri Fagbevegelse* 1985:8.

hadde LO hatt så mange medlemmer, og store deler av befolkningen hadde et positivt syn på LO. I tillegg trakk han fram positive momenter som rapporten ikke hadde behandlet. Nedgangen i tradisjonell industri hadde stoppet opp, og LO medlemstall i offentlig sektor hadde økt i hele kongressperioden.¹³⁰ Også Tor Halvorsen la vekt på det positive da han i sin åpningstale kom inn på LOs utvikling. Ved siden av det rekordstore medlemstallet, pekte han også på at Norsk Sykepleierforbund hadde vedtatt å gå inn for en samarbeidsavtale med LO. Samtidig la han ikke skjul på at LO sto overfor ”store oppgaver og utfordringer” i organisasjonsarbeidet.¹³¹

Enkelte av forslagene fra grunnorganisasjonene var klare i sin avvisning av et samarbeid med det som ble benevnt som ”gule forbund”. Noen av forslagene inneholdt også en uttalt kritikk av Tor Halvorsens utspill året før. Kommuneforbundet og Norsk Bygningsindustriarbeiderforbund sluttet seg også til avvisningen, mens LO-sekretariatet henviste til organisasjonskomiteens innstilling i dette spørsmålet.¹³² Men innstillingen fra organisasjonskomiteen berørte ikke dette samarbeidsspørsmålet. Den pekte på at LOs oppslutning relativt sett hadde stagnert, og at de konkurrerende organisasjonene vokste. Videre ble noen av konklusjonene fra Fafo-rapporten referert. Det ble blant annet slått fast at LO sto særlig svakt blant ungdom, at det var et stort potensiale av medlemmer blant de uorganiserte, og at yrkesvalg og deltidsarbeid blant kvinner hadde stor betydning for organisasjonstilknytning. Problemområdene var dermed identifisert, og nye rapporter om de tre områdene ble foreslått utarbeidet. På bakgrunn av disse rapportene skulle organisasjonskomiteen utrede forslag til organisasjonsendringer som ”komiteen finner nødvendig for å øke tilslutningen.”¹³³

Ole Knapp holdt igjen innledning om LOs egen organisasjon. Innledning bygde i all hovedsak på FAFOs rapport *Så samles vi på valen...?*, mye i form av direkte sitat fra rapportens innledende og avsluttende kapitler. Men flere steder unngikk han de mest negative bemerkningene om LOs utvikling og muligheter selv om han refererte alle de viktigste konklusjonene, og han la heller ikke skjul på de problemene LO sto ovenfor. Debatten var springende og lite prinsipiell. Kongressen var da heller ikke invitert til å ta standpunkt til framtidige organisasjonsprinsipper. Mange delte bekymringene om sviktende

¹³⁰ *Fri Fagbevegelse* 1985:8.

¹³¹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 12ff.

¹³² LO: Forslag og innstillinger til LO-kongressen 1985, Dagsorden punkt 8 LOs egen organisasjon, side 36–37. LO-sekretariatet forholdt seg til alle forslag som ble fremmet gjennom en innstilling til kongressen.

¹³³ LO: Forslag og innstillinger til LO-kongressen 1985, Diverse innstillinger, side 15-16.

oppslutning, og enkelte betegnet Fafo-rapporten som sjokkerende. Dårlig oppslutning blant ungdommen ble oftest trukket fram som det største problemet, andre mente at LO hadde vansker med å nå ”nye grupper”, mens svært få problematiserte kvinnenenes tilslutning.

Mens organisasjonskomiteens innstilling og vedtakene etter organisasjonsdebatten ikke sa noe konkret om organisasjonsformene, inneholdt det vedtatte handlingsprogrammet viktige formuleringer. Det ble pekt på at LO sto foran store organisatoriske utfordringer, blant annet ville fag- og profesjonsinteresser være sentrale når den enkelte skulle velge organisasjonstilknytning. For å møte disse utfordringene var det viktig for LO å ha en fleksibel organisasjon. ”En for stram organisasjonsstruktur vil kunne hindre tilgang av nye grupper som ellers ville søke til Landsorganisasjonen”, var konklusjonen.¹³⁴

Arnfinn Malme har påpekt at vektleggingen i organisasjonsdebattene fra 1977 og framover mot midten av 1980-årene endret seg fra en målsetting om en ideell organisasjonsform til en mulig, altså fra å ønske en organisasjonsform som var fundert i ideologiske prinsipper til å gå inn for en organisasjonsform som det var mulig å gjennomføre uten for store konflikter og avskallinger.¹³⁵ I en forstand er dette riktig. Den ideelle organisasjonsformen, industriforbundsformen, var basert på tanken om at et bredt arbeidstakerfellesskap, tidligere i form av et klassefellesskap, skulle gjenspeiles i og styrkes av organisasjonsformen. Fag-, yrkes-, og profesjonsinteresser og identiteter knyttet til slike interesser skulle ha en underordnet betydning. Industriforbundsformen ble riktignok ikke i første omgang forlatt som prinsipp, men gjennomføringen ble skjøvet ut i det blå av frykt for avskallinger og indre konflikter. I 1985 kunne også Ole Knapp, som Malme påpekte, konstatere at de siste tiårs organisasjonsdebatts vektlegging av en ideell organisasjonsmodell hadde hindret nødvendige endringer. Men selv om gjennomføring av industriforbundsformen nærmest ble utsatt på ubestemt tid til fordel for konkrete mindre omlegginger, var målet for debatten likevel ikke uten prinsipielle avveininger. Men disse hadde endret seg. Da industriforbundsformen ble vedtatt i 1923, var dette, som vi har sett i kapittel 3, begrunnet i et ønske om å skape en enhet i arbeiderklassen med tanke på antikapitalistisk kamp og maktovertakelse. Etter krigen var det LOs samfunnsansvar som ble brukt som begrunnelse for industriforbundsformen. Det organisasjonsdebatten ble tatt opp igjen i 1960-årene, skulle organisasjonsformen oppfylle krav om medlemsaktivitet, demokrati, service og effektivitet. At organisasjonsformen også skulle skape økt oppslutning

¹³⁴ LO: Handlingsprogram 1985-89, side 18.

¹³⁵ Malme 1993, side 22ff.

om LO, ble nevnt som et eventuelt femte punkt.¹³⁶ Det siste punktet om økt oppslutning fikk etter hvert større betydning, og LO-kongressen i 1985 markerte overgangen til en nærmest ensidig vektlegging av dette. Mens hensynet til økt oppslutning hadde vært et av flere momenter i 1981, var nå så å si all argumentasjon i organisasjonsdebatten basert i dette hensynet, selv om de konkrete løsningene sprikte. I den nye konkurransesituasjonen LO var i, var dette viktigere enn en organisasjon som fremmet et bredt arbeidstakerfellesskap mot særinteresser knyttet til fag, yrke eller profesjon. Slik sett hadde det man kan kalle tilpasningslinja fått overtaket innenfor dette området av det jeg har kalt LOs dilemma. Men det betydde ikke at debatten var lagt død. Også etter kongressen i 1985 ble det, som vi skal se, diskutert i hvor stor grad LO skulle ”gi etter” for profesjonsinteresser. Men premisset var nå at økt oppslutning var et overordnet mål.

Kongressen i 1985 og forberedelsene til denne identifiserte også nye problemområder. Mens det tidligere først og fremst hadde vært ’de nye gruppene’ som LO slet med å rekruttere, ble nå særlig ungdom, men også kvinner sett på som grupper som LO trengte å intensivere innsatsen overfor. Lise Grette fra Norsk Barnevernpedagogforbund sitt spørsmål fra 1981 om ”ikke de omtalte ’nye gruppene’ i stor grad består av kvinner og ungdom”, ble nå tatt på alvor.¹³⁷ Det betydde ikke at ”de nye gruppene” ikke lenger var en aktuell problemkategori, men den ble altså supplert med kvinner og ungdom. Dette var viktig og åpnet som vi skal se i neste kapittel, for en helt ny forståelse av LOs problemer og dermed også for en endret konseptualisering av arbeidstakerne.

Oppsummering

For LO var fagbevegelsen i Norge, som vi så i kapittel 3, enhetlig. Andre organisasjoner som organiserte lønnsinntakere var i tråd med dette, nærmest noe uhyrlig. De var ”gule”, tradisjonelt en betegnelse på organisasjoner opprettet av arbeidsgivere for å svekke fagbevegelsen. I Norge ble betegnelsen brukt nærmest om alle organisasjoner som var i konkurranse med LO om medlemmer for å understreke disse organisasjonenes moralsk skadelige virksomhet. Da YS ble etablert som en hovedorganisasjon på midten av 1970-tallet, var det nettopp forestillingen om YS som en gul organisasjon som ble mobilisert. Den nye konkurrenten var splittende og egentlig bare ute etter å svekke fagbevegelsen.

¹³⁶ LO: Debattopplegg om organisasjonsformene. Utarbeidet av LO’s organisasjonskomité av 1966 (utgitt 1969), side 12.

¹³⁷ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 177.

Trådene ble trukket tilbake til FSO, og YS ble sett på som en gjenoppliving av denne funksjonærorganisasjonen. Men for LO i 1970-årene var oppdelingen av arbeidstakere i kategoriene funksjonær og arbeider betraktet som noe var på vei til å bli avleggs, og som man burde bekjempe.¹³⁸ YS var med dette en organisasjon som prøvde å gjenopplive skillelinjer man burde bli kvitt. Men da YS også søkte og vant oppslutning fra grupper som i LOs forstand ikke var funksjonærer, men tvert om det som LO betraktet som kjernetropper, ble det vanskeligere å se på YS som en ren funksjonærorganisasjon. I stedet ble det allment splittende ved organisasjonen understreket og forsterket i og med at YS gikk inn på disse områdene.

For LO var en splittelse blant arbeidstakerne alvorlig. En enhetlig fagbevegelse var i LOs diskurs ikke bare et historisk faktum, det var også en forutsetning for å bevare og videreutvikle det byggverket som arbeiderbevegelsen hadde skapt i etterkrigsnorge. Opprettelsen av YS og faren for at organisasjonen ville vokse seg stor, var dermed ytterst alvorlig for LO. Den måtte bekjempes med de midler som var til rådighet. Særlig viktig var det å hindre at YS fikk noen form for anerkjennelse som kunne likestille den med LO.

Mens YS ble fulgt med stor oppmerksomhet og bekymring, var LO langt mindre opptatt av AF. Flere ganger ble det understreket at AF ikke var en konkurrent på samme måte som YS. AF hadde "sitt medlemsunderlag i grupper stort sett utenfor LO",¹³⁹ som Leif Haraldseth uttrykte det i 1977. På et vis var dette bemerkelsesverdig. LO hadde siden etter krigen hatt som mål å nå "alle arbeidstakere". NTL, et av LOs forbund i staten, konkurrerte også med flere AF-forbund om medlemmer. Men det var altså samtidig en praksis som pekte mot at arbeidstakere med lang utdanning ikke var like viktige for LO, de var på mange måter ekskludert fra det store arbeidstakerfellesskapet. Dermed var det åpent for å tenke seg en form for stilltiende teigdeling mellom de to organisasjonene, der AF organiserte akademikerne og LO andre arbeidstakere. Dette pekte fram mot avtalen mellom AF og LO i 1993. Men det bør understrekes at teigdelingsideen altså ikke var enerådende.

Vi har sett hvilken vekt LO la på en moderat og ansvarlig lønnspolitikk. Denne var særlig begrunnet i en frykt for arbeidsledighet. Reaksjonene var derfor kraftige, da særlig AF ved inngangen til 1980-årene gikk inn for det LO oppfattet som et brudd på denne ansvarlige linjen. Organisasjonene utenfor LO ble kalt "tariffpolitiske pyromaner". Deres rolle som splittelsesorganisasjoner kom nå i bakgrunnen for deres uansvarlighet i

¹³⁸ Det betyr ikke at det i LOs diskurs ikke eksisterte et skille mellom arbeidere og noen andre.

¹³⁹ *Fri Fagbevegelse* 1977:11.

lønnskampen. Gjennom dette kunne de sette over styr det LO hadde oppnådd i form av stabile arbeidslivsrelasjoner og lav arbeidsløshet i et internasjonalt perspektiv. Men med Høyres inntog i regjeringskontoret la LO om kursen noe. Selv om ansvarlighet og moderasjon fremdeles ble understreket, var ikke forpliktelsene i forhold til regjeringens økonomiske opplegg det samme som i Arbeiderpartiets regjeringsperioder. LO ville ikke i samme grad "holde igjen" på lønnskravene. Kritikken av de andre organisasjonene som uansvarlige ble moderert, og ved streiken i staten 1984 samarbeidet LO med AF og YS i en konflikt. I dette perspektivet må også Halvorsens utspill om organisert samarbeid og teigdeling mellom de tre hovedorganisasjonene tolkes.

Men reaksjonene på Halvorsens utspill og hans egen tilbaketrekking viste at han her trådte over en grense for hva som var mulig å si. På to måter var bruddet med den rådende diskursen særlig tydelig. I utspillet ble både YS og AF gitt en status som likeverdige organisasjoner i forhold til LO, og Halvorsen tok til orde for en teigdeling etter svensk mønster. Begge disse elementene ble møtt med til dels kraftige reaksjoner blant ledende tillitsvalgte i LO-systemet, og LO-formannen møtte uvant hard motstand og kritikk. Halvorsen trakk da også tilbake de mest kontroversielle delene av utspillet ganske raskt og la spørsmålet om et konkret samarbeid dødt før kongressen i 1985. Det som likevel sto igjen, var en noe større åpenhet for å behandle AF og YS som likeverdige organisasjoner i forhold til LO.

Omtrent samtidig som AF og YS kom på banen, begynte LO å artikulere sin egen relative tilbakegang. Problemer med medlemsoppslutningen ble i økende grad gjort til et poeng i organisasjons- og strategidebattene. Problemet ble knyttet til 'de nye gruppene', en betegnelse som først og fremst karakteriserte noen som var annerledes enn industriarbeiderne, LOs tradisjonelle medlemsbasis. 'De nye gruppene' tok over funksjonærenes rolle som 'de andre' og mange av karakteristikkenes som tidligere var festet til funksjonærene, ble nå overført til disse nye gruppene. Med hjelp fra samfunnsvitenskapelig forskning fikk LO bekreftet at disse nye gruppene hadde et annet verdisyn og en annen organisasjonstilbøyelighet enn det LO tradisjonelle medlemsgrupper hadde. Dilemmaet som LO dermed kom opp i, utspilte seg i disse årene særlig i organisasjonsdebatten. Alternativene sto, litt forenklet sagt, mellom en modell der effektivitet og ideologi ble prioritert og en modell som ga størst mulig oppslutning. I takt med den økende oppmerksomheten på LOs relative tilbakegang, vant argumentet om at organisasjonsmodellen først og fremst måtte sikre økt oppslutning. Industriforbundsformen ble dermed lagt på is.

Deler av den optikken som ble beskrevet i kapittel 3 ble værende relativt uforandret fram mot midten av 1980-tallet. Troen på en enhetlig arbeiderbevegelse med stor grad av samarbeid mellom den faglige og politiske delen som en betingelse og garantist for velferdsstaten sto ved lag. Kategoriseringen av arbeidstakere i manuell vareproduserende virksomhet på den ene siden og noen andre på den andre siden sto også ved lag, selv om 'de andre' nå i stadig mindre grad ble omtalt som funksjonærer. De var nå snakk om "de nye gruppene". Forskningen hadde gitt ytterligere støtte til denne forskjellsskapende diskursen. Det ideelle LO-medlemmet var fortsatt en industriarbeider, og han var fremdeles en mann. LO-kongressen i 1985 pekte likevel fram mot viktige endringer som vi skal se nærmere på i neste kapittel. For det første fikk den økte betydningen av rekruttering innvirkning på hvordan det jeg har kalt LOs dilemma utviklet seg. For det andre fikk utpeking av ungdom og kvinner som nye problemgrupper betydning. Dikotomien mellom industriarbeidere og 'de andre' ble med dette artikulert på nye måter som etter hvert gjorde den mindre viktig.

Samtidig hadde det foregått endringsprosesser som jeg ikke har behandlet i dette kapittelet. Dette gjaldt blant annet det jeg kalte industriens primat og den grunnleggende optimismen som hadde preget arbeiderbevegelsens fortelling i mye av etterkrigshistorien. Neste kapittel vil i all hovedsak dreie som nettopp om endring av LOs diskurs på flere områder, endringer som fikk avgjørende betydning for LOs konseptualisering av arbeidstakerne.

Kapittel 6

Nye mønstre

Slagordet for LO-kongressen i 1981 hadde vært ”1980-årene – mulighetenes tiår.” Tor Halvorsen hadde i sin åpningstale polemisert mot mismotet og mente det hadde ”utviklet seg til en hobby å omtale Norge som et samfunn i knestilling”. Halvorsen slo fast at dette ikke var tilfelle. ”Disse utsagn er ikke begrunnet i realiteter, men i politiske holdninger og motiver.” Framtiden var lys, og akkurat som arbeiderbevegelsen hadde ”spilt en ledende rolle i utviklingen etter krigen”, måtte den også nå ta føringen.¹ Framtidsoptimismen spilte fremdeles en viktig rolle i arbeiderbevegelsens fortelling, og fortidens framganger ble knyttet til optimisme om framtiden.

Optimismen skulle i løpet av 1980-årene bli avløst av en stadig sterkere pessimisme. LOs utfordringer fra konkurrerende organisasjoner og lavere medlemsoppslutning ble supplert av angrep på det som ble oppfattet som arbeiderbevegelsens kjerneverdier. Det ble i økende grad også stilt spørsmålstegn ved industriens rolle, både i samfunnet og i LO. Partier på høyresiden i norsk politikk fikk vind i seilene, og borgerlige regjeringer satt med makten i store deler av 1980-årene. For mange tok den sosialdemokratiske orden slutt.² Byggverket arbeiderbevegelsen hadde bygd opp etter krigen, var i fare.

I LO ble endringene gitt mening og forstått gjennom de eksisterende tolkningsrammene. Samtidig gikk disse tolkningsrammene gjennom endringer. Det er denne dobbelte prosessen vi skal følge i dette kapittelet. Reaksjonene i LO, som i resten av arbeiderbevegelsen, var også todelte; et intensivt forsvar av tradisjonelle holdninger og verdier, men også en åpning for nye synspunkter. Resultatet var endringer i LOs tolkningsrammer som fikk vesentlige konsekvenser for konseptualiseringen av arbeidstakerne.

¹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 16.

² Ved bruken av Berge Furres tese om slutten på den sosialdemokratiske orden tar jeg ikke med dette stilling til spørsmålet om utviklingen på 1980-årene bør forstås som en nødvendig mindre kurskorreksjon i forhold til tiåret før eller som et radikalt brudd med den samfunnsformasjonen som hadde eksistert siden den første etterkrigstiden. Det er en diskusjon på et noe annet plan.

Fra romanse til tragedie

”Seieren følger våre faner”, sang de på LO-kongressene. Fortellingen om arbeiderbevegelsen tok lenge form av en romanse der helten, arbeiderne eller i kanskje enda sterkere grad arbeiderbevegelsen, tok skjebnen i egne hender og seiret over det onde og vanskelige, slik Halvorsen framstilte det på kongressen i 1981.³ Kontrasten mellom den tunge tiden før 1935 – ”de harde trettiåra” – og framgangen etter regjeringsovertakelsen ble framhevet. Samfunnet var, som vi så i kapittel 3, skapt i arbeiderbevegelsens bilde. Men optimismen til Halvorsen fra 1981 hadde lenge vært utfordret av en gryende pessimisme. Romansen ble etter hvert supplert av en fortelling mer lik tragedien. Et nytt kapittel ble føyd til i arbeiderbevegelsens historiefortelling, der helten, bevegelsen selv, sto i fare for å tape i en kamp mot overmektige krefter. Virkeliggjøringen av arbeiderbevegelsens store plan var nå truet. I løpet av 1980-årene tok tragediefortellingen overhånd. Alt i 1982 var Halvorsen langt mer pessimistisk:

Vi har i hele perioden fra 1945 og fram til første halvdel av 70-årene vært vitne til en radikal økonomisk vekst og en radikal forbedring av vanlig folks levekår. Men samtidig har vi opplevd at arbeiderbevegelsens og dens ideer er svekket. Vi må derfor spørre om denne økonomiske veksten og bedringen av folks levekår har svekket arbeiderklassen og fagbevegelsen. [...] Er vi kommet til et punkt der utviklingen har ført oss i retning av en større oppslutning av de materielle goder den økonomiske veksten har bidratt til å skape. Bidrar utviklingen av arbeidsmarkedet til å splitte lønnstakerne, svekke arbeiderbevegelsen og undergrave solidaritet og fellesinteresser? Høytlønsgrupper tar fagbevegelsens aksjonsformer i bruk uten særlig respekt for det regelverk som er bygget opp i arbeidslivet. Vi opplever med andre ord at et biprodukt av vår økonomiske utvikling er at store grupper søker andre tilknytningsformer enn det den kollektiv fagbevegelsen utgjør.⁴

Det var den veksten som arbeiderbevegelse hadde skapt og hatt som mål, som nå var årsak til problemene den samme bevegelsen var kommet opp i, antydte Halvorsen, riktignok i spørsmålsform. Et splittet arbeidsmarked svekket solidariteten, og høytlønsgrupper utnyttet situasjonen. Pessimismen ble forsterket av den politiske utviklingen. Høyre hadde vunnet valget høsten 1981, og Willoch dannet regjering. Høyres framgang kunne, ifølge Halvorsen, ikke bare skyldes de økonomiske problemene som landet var kommet opp i under Arbeiderpartiets regjeringstid. Dette var problemer som Arbeiderpartiet naturligvis ikke var ansvarlig for, men som det likevel led under. Oppslutningen om Høyre måtte stikke dypere:

³ I begrepet ’romanse’ ligger det ingen teoretisk implikasjon i retning av et en slik former overstyrer fortellingens innhold. Ordet er brukt rent beskrivende.

⁴ Arbark. ARK-1180. Tor Halvorsens arkiv, serie F, boks 0006. Manus: LO og forbundenes rolle i utviklingen av det norske samfunnet. 28. september 1982.

På tross av denne situasjonen måtte vi registrere at 70-åra – og særlig den siste halvdelen – hadde gitt grobunn for nye politiske strømninger. Strømninger som i sine grunntrekk representerte en trussel for arbeiderbevegelsens bærende ideer om solidaritet.

Som vi så i kapittel 3 gikk LOs forståelse ut på at det var hos industriarbeiderne solidaritetsbegrepet var levende. Industriarbeiderne var grunnfjellet i bevegelsen. Som en følge av utviklingen på arbeidsmarkedet var situasjonen truende: ”I løpet av 70-åra har det i første rekke vært de offentlige og private tjenester som har økt. Innenfor disse områdene finner vi helt andre holdninger og tradisjoner.”⁵

Strukturendringene i næringslivet hadde altså ført til færre industriarbeidere, den gruppen som var bærere av solidaritetsidealene i arbeiderbevegelsen. I stedet hadde offentlig og privat tjenesteyting økt, der helt andre holdninger dominerte. Dette hadde gitt grobunn for Høyres frammarsj og minsket oppslutning om arbeiderbevegelsens verdier og idealer. Forståelsen av tilbakegangen ble satt inn i den tolkningsrammen som var rådende, der sammenhengen mellom arbeidsplass og holdninger var avgjørende og gjort til noe absolutt, slik som vi så i foregående kapitler. Her ble det altså knyttet til en utvikling fra suksess til problemer.

Overgangen fra suksess til problemer – eller fra romanse til tragedie – var ikke bare sett på som ledd i en utviklingslinje, den ble også forstått som en årsakssammenheng. Arbeiderbevegelsens problemer ble knyttet til arbeiderbevegelsens suksess. I et strateginotat fra 1983 ble det slått fast at:

Fagbevegelsens arbeid for utbygging av et moderne utdanningssamfunn slår negativt tilbake på fagbevegelsen selv. Jo mer utdanning ulike grupper får, desto mindre organiserer de seg i forbund tilsluttet LO.⁶

Fafos utredere formulerte det samme i en begrunnelse for den tidligere omtalte undersøkelsen (se kapittel 5, side 229ff):

Men arbeiderbevegelsens organisatoriske og politiske fremgang har også medført en del ubehagelige bivirkninger. Byggingen av velferdsstaten har fjernet en god del av det tradisjonelle grunnlaget for tilslutning til arbeiderbevegelsens organisasjoner. Den politiske arm har mindre tyngde, arbeiderpressens stilling er svekket og kooperasjonen spiller ikke lenger samme rolle som før.

Også fagbevegelsens stilling er åpenbart blitt vanskeligere. [...] Mye tyder på at utviklingen for fagorganiseringen snart nærmer seg et skjebnepunkt. [...] Passivitet og fokusering på snever egeninteresse er to av velferdsstatens ektefødte barn. Sammen med økt

⁵ Arbark. ARK-1180. Tor Halvorsens arkiv, serie F, boks 0006. Manus til tale ved Akershus Arbeiderpartis jubileumsmøte 25. november 1982.

⁶ Arbark. ARK-1597. LOs arkiv. Boks De 0183, mappe ”Informasjons- og mediekampanje”. Utkast til strategisk plan 16.2.1983.

profesjonalisering og spesialisering utgjør disse i dag den største utfordringen til den faglige arbeiderbevegelsens organisering.⁷

Mens LO og Fafo her fokuserte på rekrutteringsproblemene til LO, var det for andre viktig å peke på at forfallet internt i arbeiderbevegelsen også var kommet langt. Arbeiderbevegelsen var ”blitt en mett administrator av det norske velferdssamfunnet”, skrev Børre Pettersen, leder av LOs arbeidslivsavdeling, i en bredt anlagt artikkelserie om arbeiderbevegelsens framtid i *LO-Aktuelt*.⁸ Noe hadde gått tapt på veien mot økt levestandard, ifølge Pettersen. Egoismen fortrenget fellesskapets verdier også i arbeiderbevegelsen, som var ”i ferd med å miste sitt hjerte og sin sjel.” For Pettersen var påpekingen et ledd i en kritikk av bevegelsens ledelse: ”Det er blitt moderne i den politiske arbeiderbevegelsen å gå til angrep på fellesskapsordninger, som alle er knyttet til velferdsstatens eksistens. Stadig oftere bruker arbeiderbevegelsens sentrale politikere argumenter, som politiske motstandere brukte for noen år siden.”⁹ Dette var også et poeng for Jostein Nyhamar. Han viet sine sluttord i verket om arbeiderbevegelsens historie til det han kaller en krise i norsk arbeiderbevegelse. Aktivitetsnivået var lavt, og organisasjonene forvitret. Visjonene hadde bleknet, og ideologien betydde mindre. Høyrebølgens tro på markedet hadde smittet over på arbeiderbevegelsen.¹⁰

Med høyrebølge og borgerlige regjeringer sto også det mer konkrete byggverket – i form av velferdsstaten – som arbeiderbevegelsen hadde reist, i fare. ”Den spekulasjonsøkonomien som nå brer seg”, het det i en 1. mai-tale i 1985, ”truer grunnpilarene i velferds- og rettferdssamfunnet.”¹¹ Tor Halvorsen utdypet farene ved den borgerlige regjeringens politikk i sin åpningstale til LO-kongressen i 1985. Den skapte høy arbeidsløshet og større forskjeller mellom folk. Den privatiserte det som hadde vært offentlige løsninger og med dette ble velferdstilbudet dårligere. Halvorsen fortsatte og konkluderte:

⁷ Arbark. ARK-1597. LOs arkiv. Boks De 0052. Fafo-notat 5.5.1983. Fra daglig leder (Terje Rød Larsen)/GH (Gudmund Hernes)/SH (Svein Haukvik) til Ole Knapp. Sak: tendenser i fagorganisering og samfunnsutvikling.

⁸ *LO-Aktuelt* 1988:13.

⁹ *LO-Aktuelt* 1989:3

¹⁰ Nyhamar 1990, side 568–575.

¹¹ Arbark. ARK-1579. LOs arkiv. Boks De 0173. Manus: 1. mai i Holmestrand v/Øistein Gulbrandsen. 29.4.1985.

Disse tre hovedtendensene jeg her har nevnt bidrar alle til å undergrave det velferdssamfunnet arbeiderbevegelsen har skapt. For første gang i moderne tid er viktige reformer satt i revers. For første gang rettes alvorlige angrep mot grunnfundamentene i velferdssamfunnet.¹²

Det byggverket som arbeiderbevegelsen hadde reist, var altså truet av en svekket solidaritetsfølelse hos arbeiderne som følge av velstandsøkning, av at arbeiderne ble skjøvet i bakgrunnen på bekostning av nye grupper i befolkningen med røtter i andre næringer enn industrien og med et verdigrunnlag fjernt fra arbeiderbevegelsen, og av de borgerliges nedbygging av velferdssamfunnet. Hva som var det største problemet, kunne det nok være uenighet om. Felles for både de som mente at arbeiderbevegelsen hadde blitt smittet av høyrebølgen og for de som var mindre kritiske, var likevel følelsen av at suksessen til bevegelsen hadde iboende problemer. Det var nettopp det som var oppnådd som forårsaket det ideologiske forfallet eller den svekkede oppslutningen som igjen førte til et borgerlig flertall. Det var derfor ikke mulig å fortsette som man hadde stevnet, det var en tid for omvurdering av fortidige ideer og tidligere praksiser. I Arbeiderpartiet var dette noe av bakgrunnen for den nyorienteringen som fant sted på 1980-tallet¹³ og som vi senere skal se, skapte problemer i forholdet mellom partiet og LO. I LO var det ikke den samme viljen til å ”slakte noen hellige kuer”¹⁴, men også der eksisterte det en erkjennelse av at de gamle løsningene måtte være gjenstand for en kritisk omprøving. Slagordet for LO-kongressen i 1989 var da også ”Nye tider, nye mål.”

I løpet av 1980-årene og særlig fram mot LO-kongressen i 1989 foregikk det derfor flere prosesser der de rådende tolkningsrammene ble satt på prøve. Forestillingen om industriens primat ble utfordret internt i LO, det faglig-politiske samarbeidet var gjenstand for økende motstand både innad i LO og i den offentlige debatt, det foregikk en strategisk planlegging i LO etter retningslinjer fra kongressen i 1985 og organisasjonskomiteen forberedte neste kongress i 1989. Kvinnepolitikk ble knyttet til rekruttering og fikk fornyet oppmerksomhet. Samtidig fortsatte Fafo med sitt utredningsarbeid etter vedtak på kongressen i 1985, et arbeid som hadde flere kanaler inn i LO-systemet. Vi skal i dette kapittelet følge disse prosessene fram til LO-kongressen i 1989 og avslutte med hvilken betydning denne kongressen fikk.

¹² LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 15.

¹³ Om denne nyorienteringen se Tjernshaugen 2006. Jeg vil komme noe nærmere inn på hva denne nyorienteringen innebar senere i kapitlet.

¹⁴ Uttrykket er fra Gro Harlem Brundtlands tale på Arbeiderpartiets landsmøte i 1987. Her gjengitt fra Tjernshaugen 2006, side 72.

Industri i motvind

Ved overgangen til 1980-årene var det økende bekymring i LO for industriens framtid. Dette resulterte både i en revurdering av industriens rolle som viktigste sysselsetter, men også i en fornyet giv i LOs industripolitikk.¹⁵ Begge disse tendensene, som på en måte trakk hver sin vei, kom til syne i arbeidet med handlingsprogrammet som ble vedtatt på LO-kongressen i 1981. Da Halvorsen høsten 1980 presenterte debattopplegget for handlingsprogrammet, argumenterte han for å ha med en egen post om industripolitikk:

Tilbakeslagene internasjonalt, strukturproblemene i flere bransjer og industriens alminnelige arbeidsvilkår har stått i fokus de [sic] senere tid. Behovet for en generell gjennomdrøfting av helheten i industripolitikken vurdert utover de problemer som reiser for den enkelte bedrift og bransje, er blitt stadig klarere.¹⁶

LO måtte altså utpensele en mer uttalt industripolitikk på grunn av problemene industrien møtte. Da han litt senere presenterte handlingsprogrammet for ledende tillitsvalgte i statlig sektor, understreket han viktigheten av industrien:

Til nå har LOs ulike organer pekt på nødvendigheten av å fastholde vårt lands posisjon som en moderne industrinasjon. Det industrielle grunnlaget for hele samfunnsøkonomien må prioriteres og fastholdes for åra foran oss. Denne hovedlinjen ligger fast.¹⁷

I handlingsprogrammet som ble vedtatt på LO-kongressen i 1981 ble også industrien gitt en klar forrang. Det var nødvendig at den hadde ”en sentral rolle i vårt næringsliv”, for å sikre ”varierte sysselsettingsmuligheter og et allsidig arbeidstilbud.” Særlig ble lønnsomheten i den konkurranseutsatte industrien trukket fram som vesentlig og som styrende for lønnsutviklingen i tråd med hovedkursmodellen. Industrien fikk i tillegg en kulturell betydning, og måtte opprettholdes som en del av vår ”moderne kulturarv”. Her finner vi altså igjen den samme forestillingen om industriens altomfattende og eksistensielle betydning som vi har sett tidligere. Men i forberedelsene til kongressen kom det også til syne en annen tendens. Sent i 1980 hadde formannen i Statstjenestemannskartellet, Albert Uglem, gått ut i *Fri Fagbevegelse* og hevdet at det offentlige måtte løse sysselsettingsproblemet, fordi industrien ikke var i stand til dette. Men også Uglem hadde da holdt seg innenfor de vedtatte sannhetene: ”Jeg er klar over at dette er et meget vanskelig samfunnsøkonomisk spørsmål, fordi det er vår produksjon som er det økonomiske

¹⁵ Se også Bergh 1999, side 94.

¹⁶ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0005. Manus: Presentasjon av debattopplegget om handlingsprogrammet, Folkets Hus (Oslo), 14. august 1980.

¹⁷ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0005. LOs handlingsprogram. Fagbevegelsen og den offentlig sektor. Tale på kartellkonferansen, Gol, 26. november 1980.

fundamentet for nyetablering av arbeidsplasser.”¹⁸ Som et ledd i forberedelsene til kongressen utarbeidet Kartellet også et omfattende forslag til endringer i handlingsprogrammet. Det ønsket at det som for industrien, skulle være et eget kapittel i programmet som tok for seg LOs politikk i forhold til offentlig sektor. Dette kapitlet skulle slå fast offentlig sektors betydning for sysselsettingen. Forslaget tok også til orde for å oppheve det skillet mellom offentlig sektor og produksjonslivet ellers som til da hadde preget LOs programmer og politikk.

I det vedtatte handlingsprogrammet var det også tendenser til alternative forestillinger. Produksjon var ikke ensidig knyttet til framstilling av varer, men også til tjenester.¹⁹ Industriens tilbakegang hadde i tillegg fått flere til å stille spørsmålstegn ved industriens evne til å sikre full sysselsetting. Kongressen i 1981 fulgte opp ved å slå fast at offentlig sektor var viktig for å trygge sysselsetningen.²⁰ Disse spørsmålene var forvarslar om et annet syn på industriens rolle, om en endring av diskursen.

Etter LO-kongressen i 1981 tok derimot særlig LO-sekretær og senere nestleder Jan Balstad ansvar for å utvikle en tydeligere industristrategi fra LO sin side: ”Vi trenger en forsterket innsats fra fagbevegelsens side i den alminnelige verdiskapningsprosessen. [...] Vi må skape forståelse for at dette er nødvendig. Det er slik vi kan være med på å sikre Norge som industrinasjon, sikre sysselsettingen og vår felles velferd.”²¹ Med dette som anliggende gikk LO også inn i et samarbeid med Norges Industriforbund om å utvikle en felles industripolitikk. Det første resultatet var rapporten ”Norge som industrinasjon” som ble presentert høsten 1984. Her ble det slått fast at industrivekst måtte være et nasjonalt anliggende. Også nå ble dette knyttet til utvikling av velferdsstaten: ”Etter LOs og Industriforbundets mening er hovedbegrunnelsen for industrivekst at det skapes et inntekts- og skattegrunnlag som kan bidra til å sikre full sysselsetting og økt velferd.” Det var derfor nødvendig for de to samarbeidspartnerne å drive et aktivt opinionsarbeid for å styrke industriens plass i folks bevissthet. Et slikt samarbeid med Industriforbundet var kontroversielt, og Tor Halvorsen måtte understreke at organisasjonene representerte ulike grupper og hadde forskjellig syn på en rekke spørsmål, men på ”den andre siden har

¹⁸ *Fri Fagbevegelse* 1980:15.

¹⁹ LO: Handlingsprogram 1981–85, side 15–17 og 28–32.

²⁰ LO: Handlingsprogram 1981–85.

²¹ *Fri Fagbevegelse* 1983:14. Mer om LOs industripolitikk i Bergh 2009, side 221–231. Bergh påpeker at den nye industrisatsingen hang sammen med en frykt for at Norge skulle bli for avhengig av oljen. Mitt poeng er at den også inneholdt en kamp om industriens plass i folks bevissthet.

imidlertid fagbevegelsen ingen problemer med å se at vi har én viktig interesse som er felles, nemlig ønsket om at Norge skal ha en slagkraftig industri som produserer betydelig mer enn det den gjør i dag.”²²

Samtidig ble industriens næringspolitiske forrang utover i 1980-årene problematisert innad i LO, først forsiktig, senere med mer kraft. Innvendingene kom først og fremst fra forbund som ikke var knyttet til industrien. Handel og Kontor (HK) mente at samarbeidet med Industriforbundet førte til at de tjenesteytende næringer fikk for liten oppmerksomhet. Ifølge HK var det bare i disse næringene det kunne skapes nok arbeidsplasser til å hindre en voksende ledighet. Men også dette forbundet framholdt den økonomiske betydningen av industrien: ”Uten en moderne og konkurransekraftig industri, vil det ikke være mulig å skaffe de valutainntektene som er nødvendig for å øke sysselsettingen innenlands.”²³ Det kan kanskje likevel anes en nyanseforskjell. Industriens betydning ble ikke knyttet til verdiskapning generelt, men til at industrien var den næringen som sørget for nødvendige valutainntekter. Innvendingene fra LO-medlemmer i offentlig sektor var derimot mer grunnleggende. På LO-kongressen i 1985 fremmet NTLs representanter et enda mer offensivt syn på offentlig sektor enn det Uglem og Kartellet hadde stått for fem år tidligere. Men de var forsiktig med noen direkte kritikk av LOs industripolitikk. De snakket i stedet om en offentlig sektor ”som drivkraft i utviklingen” i kampen mot arbeidsledighet. Videre ble sammenhengen mellom produksjon og tjenesteyting i skaping av verdier understreket og de hevdet at ”[i]ndustrien er i økende grad avhengig av offentlige tjenester i dagens teknologisk virkelighet.”²⁴

Jan Balstad følte tydeligvis alt før debatten at det var stilt spørsmålsteget ved industriens primat. I innledningen til diskusjonen om næringspolitikk hadde han understreket at denne måtte dreie seg om mer enn industri, men industrien hadde en sentral rolle ”tross alt”. Han påpekte også at verdiskapningen i tjenesteytende næringer ga grunnlag for fortsatt velstandsutvikling. Hvilke mekanismer som her var i virksomhet var, ifølge Balstad, likevel noe uklart. Han antydte to måter de tjenesteytende næringer kunne bidra til fortsatt velstand. For det første var de viktige i arbeidet for å få ned kostnadene i industrien. For det andre var produktivitetsutviklingen i de tjenesteytende næringene viktig for å få ned

²² *Fri Fagbevegelse* 1984:15.

²³ *Fri Fagbevegelse* 1984:19. Kritikken fra HK hadde berøringspunkter med kritikken av samarbeidet mellom LO og NI fra andre næringer. Se for eksempel Alf Hegeler fra Den norske Bankforening i *Sosialøkonomen* 1985:6, side 3–5.

²⁴ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 223.

kostnadene til velferden. Her framstår de tjenesteytende næringene dels som en servicesektor for industrien, dels som en utgiftspost som måtte være lavest mulig og ikke som verdiskapende i seg selv.²⁵ Balstad avsluttet debatten med å understreke industriens sentrale rolle, noe som ifølge han selv var ”en formidabel pedagogisk oppgave [...] slik samfunnet ser ut.”²⁶

Det vedtatte handlingsprogrammet fra kongressen i 1985 innebar likevel en viss omvurdering av industriens rolle. Innledningsvis ble industriens stagnasjon tematisert, og programmet antydte i en litt forsiktig form at det ”er også mye som tyder på industrien vil spille en mindre rolle for den samlede sysselsettingen.”²⁷ Næringspolitikk var ikke lenger forbeholdt industrien, flere bransjer var nevnt. Viktigheten av de tjenesteytende næringene og også til dels bygg- og anleggsindustrien ble begrunnet i programmet. Begge næringene var viktige for sysselsettingen, de tjenesteytende næringene hadde tatt over industriens betydning for bosetning i distriktene og en ”velutviklet tjenesteproduksjon er en viktig forutsetning for et avansert og konkurransedyktig næringsliv.”²⁸ Viktigheten av industrien ble derimot ikke begrunnet i det hele tatt. Fremdeles var dette knapt nødvendig.

Oppfatningene om industriens stagnasjon virket altså i to nærmest motsatte retninger. For det første ble stagnasjonen brukt som argument for en forsterket industrisatsing. Dette var en form for selvforsvar som både dreide seg om å sørge for at Norge fremdeles skulle ha en betydelig industrisektor og en kamp for at industrien skulle ha en framtreddende plass i folks bevissthet som den viktigste verdiskaperen i samfunnet. For det andre satte stagnasjonen søkelyset på andre næringer. Det var disse, og ikke industrien, som kunne redde den fulle sysselsettingen, het det hos stadig flere også i LO. Begge tendensene var tydelige også etter kongressen i 1985.

For industridyrkingen var langt fra død. I 1986 trykket *Fri Fagbevegelse/LO-Aktuelt* en større reportasje med tittel ”Industri-utsulting gir smalhans for oss alle”. Den pekte på det tragiske ved at industrien ble erstattet av annen virksomhet. ”Akergruppas ombygging av Akers Mekaniske Verksted til Aker Brygge er det grelleste, men langt fra eneste eksemplet. Der det tidligere ble bygd skip, finner vi i dag butikker som selger Jappe-klær og gourmet-mat.” Miljøvernere var også en trussel: ”Den mikrominoriteten som tilbringer fritida si i villmarka, skremmer bokstavelig talt vannet av våre politikere. [...] Hensynet til

²⁵ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 159ff.

²⁶ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 264.

²⁷ LO: Handlingsprogram 1985–89, side 10

²⁸ LO: Handlingsprogram 1985–89, side 35.

elveredderne veide tyngre enn et massivt utbyggingskrav fra fagbevegelsen, industrien og lokale politikere i Nordland.” Videre var romantiske drømmer om småskaladrift ødeleggende for industriell virksomhet innenfor oppdrettsnæringen. Det hele ble koblet til industrinedleggelse i Oslo, og Gunnar Nilsen i Oslo Jern og Metall var intervjuet. Han fryktet konsekvensene for rekrutteringen til industrien: ”Vi har i dag en snobbekultur blant ungdom og kapitalister. Det er mer pop å selge skjorter og hamburgere mot ei lusedønn, framfor å begynne i godt betalte industrijobber.”²⁹ Den nødvendige industrien var med andre ord truet av jappekultur, miljøvernere og romantikere, mens ungdommen helst ville få sin lønn fra mindreverdige butikkjobber framfor fra skikkelig industriarbeid. Dette var industridyrking i full utfoldelse. Den nærmest desperate tonen hang trolig sammen med at det ikke bare var levebrødet og arbeidet som var truet, men også at det man hadde sett på som grunnlaget for de verdier man trodde på og som den politiske og faglige aktivitet var tuftet på, nå sto for fall. Mange, særlig i arbeiderbevegelsen, oppfattet også at industrien og industriarbeidet hadde mistet prestisje på bekostning av annen type arbeid. Dette var alvorlig for arbeiderbevegelsen. Industrien var jo, som Tor Halvorsen hadde sagt noen år tidligere, der ”hele den bevegelse vi tilhører har sine røtter”, og et samfunn uten industri ville skape omfattende rotløshet (se kapittel 3, side 106). Som et forsvar ble det nødvendig å understreke viktigheten av industriarbeidet, slik Haraldseth gjorde det i Mo i Rana noen år senere:

Vi bør være stolte av vår internasjonale valutaskapende industri. Ikke minst bør industriarbeiderne selv stå fram og si oftere, og med større styrke, at det fortsatt er industriarbeiderne som er ryggraden i velferdssamfunnet. Vi må få resten av Norge til å forstå – og anerkjenne – at industriarbeid er noe av det beste samfunnet kan satse på.³⁰

LO fortsatte sitt samarbeid med Industriforbundet også etter kongressen i 1985, selv om tonen nå var noe mer reservert. Truls Frogner var ansatt som prosjektleder og understreket at det var forskjell på Industriforbundet som interesseorganisasjon for industrinæringen og LO, som hadde medlemmer fra alle deler av næringslivet. Viktigheten av industrisatsingen ble nå begrunnet med usikkerheten rundt olje- og gassseksporten og behovet for å ha sikre valutainntekter.³¹ I en tale av Leif Haraldseth, som bygde på et notat fra LO-økonom Erik Orskaug, ble fellesprosjektet begrunnet. ”Olja har ikke bare vært til glede for det norske samfunn”, het det. Denne hadde endret næringsstrukturen dramatisk og

²⁹ *Fri Fagbevegelse/LO-Aktuelt* 1986:10.

³⁰ Arbark. ARK-1517, Leif Haraldseths arkiv. Boks F-0002. Manus: Mo i Rana 31. januar 1989. LO-samarbeidsprosjekt – Norge som industrinasjon – fram mot år 2000.

³¹ *Fri Fagbevegelse/LO-Aktuelt* 1986:3.

skapt store problemer for den tradisjonelle eksportindustrien. Dessuten var det viktig for LO å skape en nasjonal konsensus om industrivekst. Å øke verdiskapingen i industrien var nødvendig for ”å sikre sysselsettinga, og vår utenriksøkonomiske handlefrihet, og det vil være nødvendig for å verne velferdsstaten.” Å la markedskreftene alene bestemme industriutviklingen var heller ikke tilstrekkelig. Det var, ifølge LO, nødvendig med offentlig regulering og koordinering av innsatsen.³² Da den andre rapporten fra samarbeidsprosjektet ble presentert i *LO-Aktuelt*, ble det riktignok igjen slått fast at industrivekst var en forutsetning for velferd og sysselsetning. Men samtidig ga også bladet plass til daværende statsminister Gro Harlem Brundtlands foredrag som minnet tilhørerne på at industrien ”ikke var vår eneste valutabringende eller konkurranseutsatte næring.”³³ Balstad selv var også noe mer nyansert i sin begrunnelse for industrisatsingen. Nå var det snakk om evnen til produksjon av ”varer og tjenester” (min utheving) som skulle sikre handelsbalansen, og utfordringen var å sørge for at ”industrien og valutaskapende servicevirksomhet” styrket sin vekstkraft.³⁴ Balstad fikk likevel stadig plass i *LO-Aktuelt* for å forklare nødvendigheten av industrisatsing og hvor viktig dette var for å bevare velferdsstaten.³⁵ I 1. mai-talene ble også industriens betydning fremdeles framhevet.

Samtidig fikk innvendingene mot den vareproduserende industriens rolle som eneste kilde til vekst og velstand stadig større tyngde. I 1988 tok daværende LO-økonom Erik Orskaug utgangspunkt i påstanden om at vi ikke kan leve av å klippe håret på hverandre, en påstand som han mente ble mye brukt i fagbevegelsens diskusjoner om næringspolitikk. Han viste hvordan Adam Smith og Karl Marx hadde tviholdt på skillet mellom produktivt og uproduktivt arbeid. Det produktive arbeidet var for Marx knyttet til kapitalistisk vareproduksjon, skrev Orskaug. ”Således var ikke bare frisøren uproduktiv i den marxistiske begrepsverden, men også alle offentlige funksjonærer og andre som ’ikke skaper merverdi for kapitalen’”. Dette gamle skillet mellom produktivt og ikke-produktivt arbeid var ikke lenger gangbart i sosialøkonomien, men hadde overlevd i den faglige og politiske debatten. ”I dag vil vi definere produktivt arbeid som noe som resulterer i varer eller tjenester som noen er villige til å betale for.” Med en slik definisjon ville vi ikke få klassikernes vilkårlige

³² Arbark. ARK-1517, Leif Haraldseths arkiv. Boks F-0002. Fra Erik Orskaug til Rune Gerhardsen. ”LOs bakgrunn og visjoner om fellesprosjektet for å skape industrivekst”. 16.3.1987. Med håndskrift påført: Leif Haraldseths innlegg på Industriforum 1987, 19.3.1987.

³³ *LO-Aktuelt* 1987:4.

³⁴ *LO-Aktuelt* 1987:4

³⁵ Se blant annet *LO-Aktuelt/Fri Fagbevegelse* 1986:3, *LO-Aktuelt* 1987:4, 1990:10.

skiller mellom ulike yrkesgrupper, mente Orskaug. ”Vi lever faktisk i stadig mindre grad av vareproduksjon, og likevel lever vi godt”, avsluttet han nærmest som en polemikk mot de som fremmet industriens primat.³⁶ Orskaugs påpekning av hvordan skillet mellom produktiv og ikke-produktivt arbeid også skaper skiller mellom yrkesgrupper, er parallelt med det jeg har ment å påvise i LOs tolkningsrammer (se kapittel 3).

Orskaugs artikkel i *LO-Aktuelt* viste at synet på industriens stilling var i bevegelse. Mens tidligere innvendinger mot industriens rolle i all hovedsak hadde stilt spørsmålstegn ved dens evne til å gi arbeid til alle, rokket Orskaug ved det jeg tidligere har identifisert som det økonomisk-teoretiske grunnlaget for industriens primat. Var den ikke lenger den primære kilden til verdiskapning, ville industrien være som en næring på linje med andre. En sentral bestanddel i LOs forståelsesramme ble med andre ord åpent problematisert fra autoritativt hold. Oppfatning av en arbeiderbevegelse i krise ga allerede grunnlag for endringer, og selv om omvurdering av industriens primat ikke fikk fullt gjennomslag i LO, så satte problematiseringen viktige elementer i LOs diskurs i bevegelse.

Tariffpolitikk i krisetid

Vi har tidligere sett hvordan LOs lønns- og tariffpolitikk var med på å bygge opp under industriarbeidernes privilegerte posisjon. Med en forankring i de realøkonomiske rammene og med hovedkursmodellen som styrende, var dette vanskelig å endre. Samtidig var også rettferdighetshensyn konkretisert gjennom ”den solidariske lønnspolitikken” viktige bestanddeler i lønnspolitikken. Men dette fikk aldri gå utover hensynet til de realøkonomiske rammene og hensynet til sysselsettingen. LO kunne dermed vanskelig gå inn for en lønnspolitikk som favoriserte det man oppfattet som interessene til ”de nye gruppene”. Her var det lite rom for det jeg i andre sammenhenger har kalt en tilpasningslinje: å tilpasse LOs politikk slik at organisasjonen kunne være tiltrekkende overfor ”de nye gruppene”. Men i perioden med borgerlige regjeringer i første halvdel av 1980-årene hadde det vært en viss bevegelse i lønnspolitikken. LO ble noe mer pågående i

³⁶ *LO-Aktuelt* 1988:2. Orskaugs påpekninger var her de samme som Agnar Sandmo har gjort i sin historie om samfunnsøkonomiens idéhistorie: ”Dette skillet mellom de typene arbeidskraft er for lengst forlatt i moderne samfunnsøkonomi, og ettertiden har funnet at det har liten verdi som teoretisk innfallsvinkel til studiet av økonomisk vekst.” Men han føyer til i en note: ”Om begrepet er forlatt i økonomisk teori, lever det imidlertid videre i mer populære forestillinger om samfunnsøkonomiske spørsmål. Det er fortsatt de som mener at den produktive arbeidskraften er den som fremstiller håndfaste gjenstander (fortrinnsvis for eksport!), og at de som ikke gjør det, følgelig ikke er produktive.” Se Sandmo 2006, side 90–91 og note 33 på side 91.

tarifforhandlingene, samtidig som organisasjonen i noe større grad så det problematiske i å ikke ha en lønnspolitikk som gavnet alle grupper av arbeidstakere. I denne perioden så vi også at LO kunne samarbeide med YS og AF i konkrete tariffspørsmål. Spørsmålet som jeg nå stiller, er om de endringsmomentene jeg mente å finne i historiens utvikling fra romanse til tragedie og i problematiseringen av industriens rolle også vil kunne finnes innenfor LOs lønns- og tariffpolitikk.

Den grunnleggende ansvarligheten lå i det minste fast. Tor Halvorsen forsikringer foran oppgjøret i 1986 bar preg av en form for tilbakevendende besvergelse: ”Ansvarlighet under oppgjørene er en holdning som alltid har preget norsk fagbevegelse, og slik vil det være også denne gang.”³⁷ Men samtidig fortsatte han ordbruken fra de foregående oppgjørene under borgerlige regjeringer og tok til orde for en viss aggressivitet i tariffoppgjøret. LO måtte kreve generelle tillegg som ”bedrer våre medlemmers standard og sikrer at de ikke på nytt sakker akterut i forhold til andre grupper.”³⁸ Einar Hysvær fra Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund (NNN) var enda klarere. Han mente at fagbevegelsen lenge hadde vært for moderat og etterlyste ”en noe mer pågående og aggressiv [sic] holdning. [...] Denne regjeringens politikk innbyr da heller ikke til noen form for samarbeid eller moderasjon.”³⁹ Tariffoppgjøret i 1986 for privat sektor endte i full konfrontasjon med en lockout fra NAF. Resultatet har blitt betegnet som full seier for LO, og arbeidsgiverne var nødt til å innfri de fleste kravene som var stilt. LO sto fram som mer kampvillig enn på lenge.⁴⁰ Men oppgjøret i kommunesektoren noen uker senere varslet at regjeringsskiftet, der Arbeiderpartiet igjen tok over regjeringsmakten, endret situasjonen for LO. Leif Haraldseth, som hadde gått fra nestlederposisjon i LO til kommunalminister, gikk inn for tvungen lønnsnemnd. Måten oppgjøret ble håndtert på fra regjeringens side, skapte misnøye i Kommuneforbundet.⁴¹

Opgjøret i 1986 var siste gang på lang tid hvor LO-ledelsen tok til orde for en mer pågående lønnspolitikk. Med oljeprisfallet og Arbeiderpartiets regjeringsovertakelse våren 1986 endret situasjonen seg dramatisk. Under forberedelsene til 1987-oppgjøret

³⁷ LO: Referat fra representantskapsmøte 14.1.1986, side 18.

³⁸ LO: Referat fra representantskapsmøte 14.1.1986, side 22.

³⁹ LO: Referat fra representantskapsmøte 14.1.1986, side 40-41.

⁴⁰ Om tariffoppgjøret 1986 se Nyhamar 1990, side 548–554 og Stokke 1998, side 313–324.

⁴¹ Om misnøyen, se *Aftenposten* 31.5.1986; LO: Referat fra representantskapsmøte 27.5.1986, side 26–27 og Terjesen 1997, side 261–272. Tvungen lønnsnemnd overfor Kommuneforbundet ble ikke gjennomført, se Stokke 1998, side 321.

oppsummerte Yngve Hågensen det forrige. Det som framsto som en seier sommeren 1986, var nå nærmest ingenting verdt: ”lønnskakerne har ikke fått noe, mens landet under ett har tapt en god del.” Nå var det igjen moderasjon og inntektspolitisk samarbeid som gjaldt. LO stilte ikke krav om lønnstillegg ved mellomoppgjøret i 1987, og i 1988 og 1989 trådte regjeringen til med lønnslov der det moderate oppgjøret mellom LO og NAF ble gjort gjeldende for alle grupper.

Selv om tonen mot uansvarligheten hos andre grupper var noe mildere i perioden med borgerlig regjering, var kritikken av andres lønnsutvikling fremdeles viktig i LOs tariffpolitikk. I Tor Halvorsens redegjørelse foran tariffoppgjøret i 1986 var dette gjort til et sentralt poeng:

Et markert trekk ved lønnsutviklingen i de senere år er at andre grupper enn våre i den private sektor har kommet langt bedre ut enn oss. De grupper jeg blant annet tenker på er funksjonærer, – særlig ledende funksjonærer i N.A.F.-bedrifter, ansatte i bank, forsikring og forretningsmessig tjenesteyting.⁴²

På tross av spesifiseringen, var dette en så klar understreking av at funksjonærene egentlig ikke var ’våre grupper’ at Kåre Hansen fra HK reagerte:

Det jeg vil si litt om, er begrepet funksjonær. Man får inntrykk av at det er en slags parasittbetegnelse, og at det sitter mennesker rundt i bedriftene som ved sin blotte eksistens suger ut kjøpekraft og svekker konkurranseevnen. [...] Hvis man mener at funksjonærene ikke skulle være organisert i LO, så får man heller si det da. Vi kan ikke vente verken å beholde dem som medlemmer eller å få nye, hvis vi ikke er villig til å akseptere at de er arbeidstakere og har lønninger på linje med andre. [...] Funksjonærene er fagorganiserte på lik linje med alle andre, – det er ikke noe B-lag.⁴³

I kritikken av andre gruppers lønnsvekst, ble det altså mobilisert et ’vi’ som kunne tolkes som ikke å inkluderte funksjonærene. Det var industriarbeiderne som for Halvorsen og LO var ’våre’.

Da LO fra 1987 tok til orde for moderate lønnsoppgjør som et ledd i en krisepolitikk, ble det i enda sterkere grad understreket at moderasjonen måtte gjelde alle grupper: ”Den moderasjonslinjen Landsorganisasjonen her legger opp til må naturligvis også bli fulgt opp av alle andre grupper”, sa Haraldseth foran null-oppgjøret i 1987. ”Jeg tenker her både på organiserte utenfor LO og på grupper av uorganiserte”, fortsatte han.⁴⁴ Da LO året etter gikk inn for å sette et lokk på lønnsglidning, var det enda mer prekært å sørge for at andre grupper heller ikke skulle få mer enn rammen på fem prosent. ”For LOs medlemmer [...] skal selvfølgelig ikke betale hele gildet”, framholdt Haraldseth. ”Derfor er en forskyvning i

⁴² LO: Referat fra representantskapsmøte 14.1.1986, side 20.

⁴³ LO: Referat fra representantskapsmøte 14.1.1986, side 47-48.

⁴⁴ LO: Referat fra representantskapsmøte 24.2.1987, side 53.

lønnsrelasjonene i den nåværende situasjonen svært vanskelig – enten det gjelder lærere, sykepleiere eller andre profesjoner.”⁴⁵ Det var derfor heller ikke mulig å åpne for skjevheter innenfor LO skulle kunne rettes opp ved å gi tillegg utover rammen. Særlig Yngve Hågensen understreket nødvendigheten av disiplin:

Det er helt åpenbart at hvis vi selv, gjennom vårt eget vedtak, lager åpninger ut over femprosenten, så står det folk utenfor LOs rekke klare til ”å henge seg på lasset”. Det er på det rene at det er mange grupper som på reelt grunnlag – f.eks. sykepleierne – saklig sett ville kunne vinne opinionen for at de er i samme situasjon.⁴⁶

Igjen var det enkelte i representantskapet som reagerte på denne avgrensingen fra andre grupper av arbeidstakere som både Haraldseth og Hågensen uttrykte. Bjarne Christiansen fra Norsk Barnevernpedagogforbund lurte på om ikke deres medlemmer var blant disse andre, og ønsket i stedet en lønnspolitikk som oppvurderte omsorgsyrkene.⁴⁷

LO-ledelsen fikk det som den ville. Gjennom lov om inntekts- og utbyttestopp våren 1988 ble forhandlingsresultatet mellom LO og NAF med en ramme på femprosent årslønnsvekst, gjort gjeldende for alle grupper. LO fikk dermed hindret andre grupper i å få bedre betingelser enn den moderasjonen LO selv hadde satt for sine medlemmer. Samtidig hadde YS og AF ”spilt seg ut av banen”, som Haraldseth uttrykte det i oppsummeringen av oppgjøret.⁴⁸ Men i 1989 måtte LO godta at de igjen kom på banen. Motstanden mot måten 1988-oppgjøret var gjennomført på var såpass omfattende både internt i LO, hos de andre organisasjonene og i det politiske miljøet, at det ble nødvendig å utvide det inntektspolitiske samarbeidet. Foran oppgjøret i 1989 ble begge de to andre organisasjonene trukket med i forhandlingene der resultatet, som året før, ble gjort gjeldende for alle gjennom en ny lov. For YS betydde dette, som vi har sett i kapittel 4, at organisasjonen for første gang var nødt til å kunne forplikte medlemsforeningene til forhandlingsresultatet.

Gjennom forsvaret av moderasjonspolitikken rettet LO skytset mot andre grupper. Det ble helt sentralt å hindre at andre skulle få større lønnstillegg enn medlemmene av LO. Men det var noen grupper medlemmer som var viktigere enn andre. For LO var det viktig å holde på prinsippet om at ansatte i konkurranseutsatte næringer skulle være lønnsledende. På åpningskonferansen til det nyetablerte Fellesforbundet uttrykte Haraldseth at LOs linje her lå fast. ”Det er en forutsetning for industriell utvikling. Økt verdiskaping skal danne grunnlag for fagbevegelsens krav om rettferdig fordeling mellom samfunnsgrupper,

⁴⁵ LO: Referat fra representantskapsmøte 16.2.1988, side 20.

⁴⁶ LO: Referat fra representantskapsmøte 16.2.1988, side 57–58.

⁴⁷ LO: Referat fra representantskapsmøte 16.2.1988, side 69–70.

⁴⁸ LO: Referat fra representantskapsmøte 25.4.1988, side 85.

generasjoner og distrikter.”⁴⁹ Yngve Hågensen mente på representantskapsmøte samme år å kunne dokumentere at konkurranseutsatt industri var blitt akterutseilt i forhold til skjermede næringer. ”Det er ikke konkurranseutsatt industri som er lønnsledende, slik det heter i vårt handlingsprogram”, hevdet han i fortsettelsen av den tidligere nevnte argumentasjonen for å hindre andre gruppers mulighet til lønnsvekst.⁵⁰ To ting er verdt å legge merke til ved uttalelsene til Hågensen. For det første snakket han konsekvent om konkurranseutsatt *industri*, der Haraldseth snakket om *næringer*. For det andre var henvisningen til handlingsprogrammet feil. I det programmet som ble vedtatt på kongressen i 1985 var ingen sånne formuleringer med. Det er mulig Hågensen her forskutterte vedtakene på neste kongress, der det het at konkurranseutsatte *virksomheters* ”inntjeningssevne og rammebetingelser” må ”være retningsgivende for lønnsutviklingen.” Hågensen var, som vi senere kommer tilbake til, industriens mann. Men samtidig fikk formuleringene stå uimotsagte. Det er nærliggende å se dette som et uttrykk for det ukontroversielle som lå i å bruke konkurranseutsatte næringer synonymt med konkurranseutsatt industri. Oppfatning av at denne skulle være lønnsledende, var trolig også så selvsagt at den ikke hadde vært nødvendig å sette ned på papiret, før den nå altså ble utfordret.

Selv om hovedinnholdet i tariffpolitikken var å få kontroll over andre gruppers lønnsvekst, var ikke tonen uforsonlig overfor andre arbeidstakerorganisasjoner. Arbeiderpartiets daværende sekretær Torbjørn Jagland kunne riktignok uttrykke at både sykepleierne og lærerne gjennom sine lønnskrav viste en ”fullstendig mangel på samfunnssolidaritet”,⁵¹ men han skilte seg her fra tonen i LO. Kravene til lærerne kunne riktignok bli betegnet som ”urimelig”, men skjellsordene mot de andre organisasjonene var færre enn på begynnelsen av 1980-årene. I en samtale arrangert av *Dagens Næringsliv* mellom lederne i AF, YS og LO etter lønnsoppgjøret i 1988, var Haraldseth først og fremst opptatt av å få de andre lederne til å slutte opp om en moderasjonslinje, noe han mente ikke å ha funnet før tariffoppgjøret. Kritikken hans var i hovedsak rettet mot YS, mens AF gikk fri: ”Vi har ikke så store problemer med AF. AFs medlemmer hører ikke med til vårt naturlige nedslagsfelt. Vi har langt større problemer med YS. De prøver å stjele medlemmer fra oss og vi fra dem.”⁵² Det var altså som konkurrenter om medlemmer organisasjonene ble

⁴⁹ Arbark. ARK-1517, Leif Haraldseths arkiv. Boks F-0002. Manus: Hilsningstale på stiftelsen av Fellesforbundet 8. mai 1988.

⁵⁰ LO: Referat fra representantskapsmøte 16.2.1988, side 59.

⁵¹ *NTB* 25.10.1987.

⁵² *Dagens Næringsliv* 10.5.1988.

vurdert, og ikke som uansvarlige i tariffpolitikken. LO var med andre ord tilbake til mye av de samme vurderingene som organisasjonen hadde gitt uttrykk for på slutten av 1970-årene (se kapittel 5, side 202ff).

Med de økonomiske problemene fra midten av 1980-årene og med Arbeiderpartiet i regjeringskontorene, ble igjen moderasjons- og ansvarlighetslinjen i LOs lønnspolitikk understreket. Tendensene til en mer pågående lønnspolitikk fra årene med borgerlige regjeringer forsvant. Hovedkursmodellen, tolket som at industrien skulle være lønnsledende, styrket igjen sin posisjon. Det var riktignok stadig flere innad i LO som stilte spørsmålsteget ved denne industriprioriteringen, men det førte først og fremst til at hovedkursmodellen ble tydeligere artikulert enn tidligere. Det var disiplin og kontroll med andre gruppers lønnsvekst som sto i fokus for LO. En åpning for å komme ”de nye gruppene” i møte gjennom lønnspolitikken var nærmest blokkert. Innenfor lønns- og tariffpolitikken kan vi dermed ikke finne store tegn til endring. Her var det fremdeles forskjell på folk.

Strategisk tenkning internt i LO

I diskusjonene rundt LOs organisasjon som fulgte etter kongressen i 1985 ble det tilbakevendende dilemmaet tydeliggjort. Dilemmaet gikk i korthet ut på at LO måtte vinne oppslutning blant ”nye grupper” for å beholde sin innflytelse, samtidig som disse ”nye gruppene” ble sagt å ha et annet verdigrunnlag enn LO. LO måtte derfor gå på akkord med sine verdier og prinsipper for å holde på sin innflytelse gjennom rekruttering av disse gruppene. Som vi har sett var det ingen åpning for dette i lønns- og tariffpolitikken. Men det var tendenser til at dilemmaet i en forstand ble overvunnet i denne perioden. I den strategiske tenking som ble gjort innad i LO i denne perioden, ble konseptualiseringen av arbeidstakerne endret på en måte som fikk vesentlig betydning for dilemmaets formulering og for endring av den forskjellsskapende diskursen i LO.

Rune Gerhardsen hadde i kraft av sin stilling som sekretær for LO-lederen en sentral posisjon i LOs administrasjon disse årene, og han tok til orde for å styrke den strategiske tenkingen rundt LOs organisasjonsutvikling. Gerhardsens engasjement hadde startet før kongressen i 1985, men satte større spor i den etterfølgende perioden. Målet var at LO skulle bli ”bedre og sterkere”. I dette lå det både et ønske om å ivareta medlemmenes interesser på en effektiv måte og en evne til ”å trekke inn nye yrkesgrupper til det solidariske fellesskapet”. Gerhardsens utgangspunkt var at det han kalte ”den tradisjonelle klassetilhørigheten” var i ferd med å svekkes og ”[S]tadig færre oppgir at de tilhører den tradisjonelle arbeiderklassen”. I stedet hadde det utviklet seg en ”lønnskaker-identitet” blant

større grupper av ansatte. Flere hadde dermed fått en positiv holdning til faglig organisering. Men disse gruppene hadde, fremdeles ifølge Gerhardsen, ”en noe annen kultur enn de tradisjonelle industriarbeider-gruppene og vil også ofte ha litt andre organisatoriske behov enn det vi tradisjonelt er vant til å dekke. Ikke minst er de opptatt av profesjonskravene og av den politiske utviklingen innenfor sine respektive sektorer.” Men Gerhardsen formulerte ikke dette som et problem for LO. I stedet var det viktig å tilpasse organisasjonen og ”å legge til rette slik at profesjonskrav og politiske interesser innenfor de ulike fagområder kan ivaretas på en effektiv måte.”⁵³ Dette var en viktig omformulering av situasjonen. Når Gerhardsen her skrev om en svekkelse av den tradisjonelle klasseidentiteten og en styrking av en lønnstakeridentitet, var det en måte å si at skillelinjene mellom de gruppene som tidligere var bærere av denne klassebevisstheten – industriarbeiderne – og de nye gruppene var blitt mindre. Tolker vi klassebevissthet som en sammenheng mellom industriarbeid og solidaritet, ser vi at formuleringene til Gerhardsen åpnet for en grunnleggende endring av tolkningsrammene. Det var ikke lenger slik at industriarbeiderne var bærere av solidariske holdninger, mens de nye gruppene var strebere og egoister. Tvert om var alle bærere av en lønnstakeridentitet, som riktignok var forskjellig fra den gamle arbeiderklasseidentiteten, men som innebar en positiv holdning til faglig organisering. De nye gruppene ble med dette mindre suspekterte, og det var dermed også lettere å godta profesjonskravene disse gruppene stilte som legitime. Dette var en svært viktig endring av konseptualiseringen av arbeidstakerne.

Sommeren 1987 sluttet Gerhardsen i LO,⁵⁴ og strategiutviklingen ble overtatt av utredningsleder Øistein Gulbrandsen i LOs økonomiske avdeling. I enda større grad enn Gerhardsen understreket Gulbrandsen behovet for medlemsvekst. Med utgangspunkt i Fafo-rapporten fra 1984 pekte han på to utfordringer for LO: det synkende medlemstallet og den økte konkurransen fra organisasjoner utenfor LO. Å påpeke dette var ikke noe nytt. Men Gulbrandsen pekte tydeligere enn tidligere på at dette svekket LOs styrke som samfunnsaktør: ”Redusert oppslutning vil i hvertfall på sikt gi minsket tyngde bak standpunkter.”⁵⁵ Utviklingen måtte derfor snus, og for å klare dette var det, ifølge Gulbrandsen, nødvendig å ”frigjøre oss fra en del tradisjonelle bindinger”. Dilemmaet var

⁵³ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0006. Notat fra Rune Gerhardsen til Organisasjonsgruppa, 10.10.1986.

⁵⁴ Formelt 1.1.1988, men fra våren 1987 var Gerhardsen Arbeiderpartiets byrådsleder kandidat i Oslo og brukte mye av tiden på valgkamp og kommunalpolitikk. I tillegg var han president i Norges Skøyteforbund.

⁵⁵ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0004. Notat fra Øistein Gulbrandsen til administrasjonen, 5.8.1987.

likevel til stede. Endringene i LOs medlemsmasse gikk i retning av flere funksjonærer, en betegnelse som var Gulbrandsens egen. Dette påkalte ulike refleksjoner. ”For det ene er det vel et faktum at våre tradisjonelle målsettinger om utjamning og likhet vel har størst forankring og sitt utspring i holdninger blant ansatte i privat sektor og særlig blant industriarbeidere”, skrev han i et notat om organisasjonsutviklingen. Men fordi det var funksjonærgruppene som økte i antall også innenfor LO, ble det desto viktigere ”å bevare de tradisjonelle målsettinger og politiske holdninger og forankring i fagbevegelsen.”⁵⁶ De politiske prinsippene måtte altså videreføres, selv om disse først og fremst hadde oppslutning blant industriarbeidere. Men dette ville ikke, slik Gulbrandsen tolket Fafo-rapporten, skape vansker for rekruttering til LO: ”Om en er organisert eller hvor en er organisert (LO eller andre organisasjoner) har ikke så mye med samfunnsyn [sic] eller ideologisk grunnholdning å gjøre. Det er i stor utstrekning et praktisk problem.” Det var derfor mulig å ”øke rekrutteringen til LO uten å svikte vårt tradisjonelle idegrunnlag.”⁵⁷ Men Gulbrandsen pekte fremdeles på at det faglig-politiske samarbeidet kunne hindre rekruttering. Svaret hans var, om enn noe nølende, å få betydningen av dette samarbeidet klarere fram. Større åpenhet om bevilgningene var en del av dette. Når det gjaldt framtidig organisasjonsstruktur var det derimot om å gjøre å ha ”en fleksibel holdning”. LO måtte være åpen for profesjonsorganisering og ikke binde seg til én organisasjonsmodell. På dette området var det ingen gammeldagse prinsipper som skulle stå i veien for økt tilslutning.

LO-leder Leif Haraldseth brakte disse tankene utover kontorene i Folkets Hus da han høsten 1987 orienterte om organisasjonsdebatten på Arbeidsmandsforbundets landsmøte. Han advarte mot å la tilvante forestillinger og etablerte strukturer undergrave LOs stilling. Hvis ikke LO beholdt styrken ville dens rolle som drivkraft i samfunnsutviklingen svekkes, ”[o]g da vil de egentlige pressgrupper i vårt samfunn få økt armslag”. Dette ville videre gå ut over samfunnsøkonomien og særlig konkurranseutsatte bedrifter. Uten LOs helhetlige samfunnssyn ”er det alvorlig grunn til å frykte at mange konkurranseutsatte arbeidsplasser, særlig i industrien, vil falle fra”. En ny kobling mellom fornyelse, medlemsvekst og industri var skapt: LO måtte legge tilvante forestillinger til siden for å kunne beholde sin medlemsmessige styrke. Bare slik kunne pressgruppene innflytelse hindres og industrien opprettholdes. Målsettingen for LO måtte derfor være ambisiøs: ”Vi kan ikke slå oss til ro med at dataeksperter, arkitekter, ingeniører, regnskapsmedarbeidere og liknende grupper

⁵⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0004. Notat fra Øistein Gulbrandsen med tittel ”Et sterkt LO mot år 2000”, 30.7.1987.

⁵⁷ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0004. Notat fra Øistein Gulbrandsen til administrasjonen, 5.8.1987.

skal stå utenfor et organisasjonsfelleskap med andre lønnstakere.” Profesjonaliseringen var ikke lenger et onde som skulle bekjempes, men en kjensgjerning LO måtte tilpasse seg. Behovet for ”yrkesgruppene ... faglig og organisatoriske identitet gjennom medlemskap i eksisterende forbund”, var noe LOs organisasjonsstruktur måtte ta hensyn til. Det var ikke lenger snakk om en organisasjonsmodell som ivaretok overordnede ideologiske prinsipper, i stedet måtte LO gjøre alt den kunne for ikke å bli svekket medlemsmessig. ”Det praktiske organisasjonsarbeidet og medlemsverving må for alvor settes på dagsorden”, var Haraldseths konklusjon.⁵⁸

Konsekvensen av denne troen på at det var de praktiske problemene og ikke politiske stengsler som hindret vekst, var en verve- og agitasjonskampanje som LOs organisasjonskomité tok initiativet til. Den tidligere motstanden mot en slik kampanje drevet fra LO sentralt var nå forstummet. I begrunnelsen for kampanjen ble Haraldseths resonnement trukket et skritt videre, og dilemmaet knyttet til veksten i arbeidstakergrupper utenfor LOs tradisjonelle nedslagsfelt blant industriarbeiderne fikk en ny formulering:

LOs generelle politiske innflytelse er fortsatt uten sammenligning klart størst. Andre organisasjoner styrker imidlertid sin stilling i takt med økende medlemstilslutning.

Dersom LOs innflytelse svekkes, må vi derfor se i øynene at de virkelige pressgruppene styrker sin stilling på bekostning av det samfunnsmessige helhetssyn og den overgripende lønnstakerinteresse LO representerer. LOs tradisjonelle medlemsgrupper innenfor privat sektor er avhengig av dette helhetssyn. Uten et slikt helhetssyn vil mange arbeidsplasser innenfor tradisjonell industri falle fra.

De grunnleggende politiske prioriteringer i LO hadde sitt utspring i industriarbeiderens virkelighet. Dersom tradisjonelle industriarbeidsplasser, bygg og anlegg mv. reduseres raskt, vil en del tradisjonelle politiske holdninger og prioriteringer også kunne svekkes. Desto raskere utviklingen går, kan det bli vanskeligere å håndtere en slik ”kulturforskyvning”, som vel mange idag ser som lite ønskelig.⁵⁹

Den store faren var altså at pressgruppene skulle få innflytelse hvis LO ble svekket. Det helhetssynet LO sto for ville da bli skjøvet til side, noe som ville true arbeidsplassene der arbeiderbevegelsens verdier og holdninger sto sterkt. Å stoppe dette måtte overordnes frykten for å utvanne LO gjennom en rekruttering av ”de nye gruppene”, nettopp for å hindre en uønsket ”kulturforskyvning”.

⁵⁸ Arbark. ARK-1517, Leif Haraldseths arkiv. Boks F-0002. Manus: Foredrag på Norsk Arbeidsmandsforbunds landsmøte 23. september 1987. Se også referat i *LO-Aktuelt* 1987:12.

⁵⁹ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0005. Notat fra Organisasjonskomiteen til administrasjonen, 24.3.1988.

Forsvar av det faglig-politiske samarbeidet

Det faglig-politiske samarbeidet var nettopp en del av ”de politiske holdninger og prioriteringer” som var knyttet til industriarbeiderne. Det sto sentralt i arbeiderbevegelsens historiefortelling som en av betingelsene for bevegelsens suksess. Det var en del av det helt nødvendige samholdet. Men nettopp fordi det ble oppfattet som mindre viktig for ”de nye gruppene” og til dels ble oppfattet som om det kunne skyve folk bort fra LO, var det også de som lenge hadde krevd en endring i dette samarbeidet. I tillegg hadde opprettelsen av YS skapt problemer. Gjennom sin partipolitiske uavhengighet og målsetting om å nå alle grupper av arbeidstakere, hadde YS utfordret forestillingen om en sammenheng mellom sosial posisjon og politisk ståsted.

Debatten fikk vind i seilene på midten av 1980-tallet. Da *Så samles vi på valen...*? ble lagt fram i 1984, var det rapportens funn om en utbredt skepsis til det faglig-politiske samarbeidet mellom LO og Arbeiderpartiet som vekket størst oppmerksomhet i offentligheten. Forfatterne av rapporten mente riktignok at skepsisen ikke var så stor som media ville ha det til,⁶⁰ men funnene ga likevel vann på mølla til motstanderne av dette samarbeidet, både i og utenfor LO. Dessuten grep funnene inn i det som ble oppfattet som LOs dilemma; skulle LO løsne båndene til Arbeiderpartiet for å nå nye grupper av lønnstakere eller skulle man holde på de standpunkter og verdier som man mente var riktige?

I diskusjonene om det faglig-politiske samarbeidet på LO-kongressen i 1985 trakk motstanderne fram tallene fra Fafo-rapporten i sin argumentasjon. Det var feil å opprettholde dette samarbeidet når så mange av medlemmene var i mot det, hevdet de. Flere av delegatene pekte også på at den nære tilknytning til Arbeiderpartiet var et hinder for rekrutteringen.⁶¹ Men ledelsen og et flertall på kongressen forsvarte samarbeidet varmt. Det var, ifølge Tor Halvorsen, ”et av våre viktigste virkemidler.”⁶² I sin relativt grundige gjennomgang av Fafo-rapporten i innledningen til organisasjonsdebatten, nevnte ikke Ole Knapp den skepsisen til det faglig-politiske samarbeidet som rapporten presenterte. Da det ble tatt opp i debatten, avfeide han innvendingene. En svekking av dette ville bare skape glede i Høyres hus, mente han.⁶³

⁶⁰ *Aftenposten* 25.11.1985

⁶¹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 188 (Raymond Marthinsen), side 216 (Odd Olsen), side 290 (Mons Erik Holtbakk).

⁶² LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 265.

⁶³ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 330.

Etter kongressen tiltok kritikken av det faglig-politiske samarbeidet, fra flere hold. YS brukte funnene fra Fafo-rapporten for det de var verdt og framhevet sin politiske uavhengighet. LO svarte med å gjenoppta påstandene om at YS var en borgerlig splittelsesorganisasjon. Etter at YS senhøstes 1985 hadde trykket en brosjyre med bilde av en hånd som frigjør seg fra lenken til en partibok og med teksten: ”Ville du også vært organisert hvis du slapp å støtte et bestemt politisk parti?” rykket *Fri Fagbevegelse* kraftig ut. YS var ”B-partienes vennligsinnede fagorganisasjon”. ”Det er få som tar den påståtte politiske uavhengigheten til YS for god fisk”, skrev avisa og brukte Fafo-rapporten som sannhetsbevis for at flertallet av medlemmene i YS stemte borgerlig. Avisa mente også at utspillet til YS var et resultat av desperasjon på grunn av medlemssvikt. Veksten var mindre enn i LO og det betydde ”at styrkeforholdet mellom disse to hovedsammenslutningene nå klart går i LOs favør.” Det ble videre referert til at YS-lederen et år tidligere hadde invitert til et utvidet samarbeid, men dette var nå uaktuelt, ifølge *Fri Fagbevegelse*: ”Med sitt siste utspill har YS-lederen fjernet den siste rest av den tillit som må til for å samarbeide om noe som helst.”⁶⁴

Det var likevel kanskje vanskeligere for LO-ledelsen å hankses med den indre opposisjonen mot det faglig-politiske samarbeidet. Sommeren 1985 samlet opposisjonelle seg i aksjonen ”Fri og uavhengig fagbevegelse” (FUF). Aksjonen protesterte mot det den kalte ”partipolitisk misbruk av fagbevegelsen” og den gikk inn for å ”gjenreise LO som kamporganisasjon.”⁶⁵ Aksjonen fant argumenter i Fafo-rapporten, men var likevel mer opptatt av at nærheten til Arbeiderpartiet var et hinder for utviklingen av en kamplinje, enn at det faglig-politiske samarbeidet hindret rekruttering til LO. FUF hadde sin støtte hovedsakelig i miljøer til venstre for Arbeiderpartiet, og for disse var ikke det tidligere nevnte dilemmaet aktuelt i denne sammenhengen. Men i flere forbund var det nettopp problemene med rekrutteringen som ga grobunn for motstanden mot det faglig-politiske samarbeidet. Enkelte forbund, som NOPEF og NOSO gikk også inn for å bryte samarbeidet, mens det i noen forbund innen staten og i Statstjenestemannskartellet var en utbredt skepsis til de eksisterende samarbeidsformene. Særlig ble det kollektive medlemskapet kritisert.

Forsvaret av det faglig-politiske samarbeidet var likevel ganske bastant innen LO. Historiefortelling ble igjen mobilisert:

I en tid hvor vi ser tendenser til ny debatt om dette samarbeidet [det faglig-politiske, min komm.], burde flere tenke gjennom det historiske utgangspunktet. Fagforeningene startet

⁶⁴ LO-Avisa/*Fri Fagbevegelse* 1985:21

⁶⁵ Sitert etter Halvorsen 1990, side 489.

Arbeiderpartiet. Årsaken var enkel. Skulle fagforeningene gjøre en fullgod jobb for medlemmene og forme samfunnet til de brede folkegruppers beste, trengte de et politisk redskap for å vinne fram. Et møysommelig arbeid – hand i hand – har forandret forsorgstaten til velferdsstat. I perioder hvor den faglige og politiske arbeiderbevegelsen har stått sammen, har vi også vært sterke og hatt framgang i reformarbeidet. I perioder med motsetninger har vinden stått hardt mot. Den historiske erfaring burde langt flere ha klart for seg.⁶⁶

Det var altså når det faglig-politiske samarbeidet sto sterkt, at arbeiderbevegelsen hadde framgang. Det burde ”langt flere” innse påpekes det, tydelig henvendt til kritikerne av samarbeidet. ”Det faglige politiske samarbeidet har vært en forutsetning for arbeiderbevegelsens makt og innflytelse i samfunnet. Det har lagt grunnlaget for dagens velferdssamfunn”, het det i et debathefte utgitt av LO og Arbeiderpartiet i fellesskap.⁶⁷ I dette heftet, som var utgitt i 1987, ble det ikke stilt spørsmål ved samarbeidet som sådan. Det ble også argumentert for nødvendigheten av å styrke samarbeidet i framtida. Den hurtige omstillingstakten der gamle yrker ble avløst av nye i en ”historisk sett enorm hastighet”, skapte store utfordringer for arbeiderbevegelsen. Et enda bedre samfunn skulle bygges. Som vi så i historiefortellingen ville aldri oppgaven bli helt avsluttet, og det var stadig nye problemer som skulle løses. ”Til det trengs det en sterk arbeiderbevegelse som går i takt.” Takt var, som vi har sett, et positivt nøkkelord i historiefortellingen, knyttet til samhold og organisasjonsbygging. Det helt selvfølgelige og nærmest naturgitte i samarbeidet mellom Arbeiderpartiet og LO gjennomsyret brosjyren. Verken prinsipielle eller mer pragmatiske innvendinger ble reist. Her var verken LOs dilemma eller Arbeiderpartiets nyorientering synlig. Det var denne naturaliseringen av samarbeidet som fikk enkelte delegater på LO-kongressen i 1985 til å ta til orde for at det ikke var nødvendig å snakke om Arbeiderpartiet og LO: ”Vi skal snakke om ’vårt parti’.”⁶⁸ Metaforbruken vi har vært innom tidligere (se kapittel 3, side 82–83) understrekte det samme. De tidligere brukte uttrykkene som siamesiske tvillinger og grener på samme treet hadde understreket det ubrytelige i samarbeidet. Leif Haraldseth uttrykte det samme i 1985 med en noe annen metafor: ”Kanskje vi kan si at arbeiderbevegelsen er en gaffel med to tenner. Hver har de sin funksjon, og sammen står de sterkt.”⁶⁹

Formene det faglig-politiske samarbeidet skulle ta, var likevel oppe til diskusjon, også i det nevnte debatheftet. En slik debatt hadde vært fraværende på LO-kongressen i

⁶⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0173. Manus: Øistein Gulbrandsen. 1. mai 1987 i Stranda og Sykkylven.

⁶⁷ LO og Arbeiderpartiet: Debattheft. Faglig/politisk samarbeid. 1987.

⁶⁸ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 327.

⁶⁹ VG 29.1.1985

1985, men allerede på nyåret 1986 åpnet Tor Halvorsen for at det kollektive medlemskapet kunne avvikles. Det hadde utspilt sin rolle og var gammelmodig, het det. Et individuelt medlemskap ville være bedre tilpasset vår tids mennesker.⁷⁰ Det nevnte debatheftet antydde at kollektivt medlemskap kunne erstattes av andre former for kontakt mellom parti og fagbevegelse. Dette var også budskapet i diskusjonsopplegget foran LO-kongressen i 1989: Det faglig-politiske samarbeidet var nødvendig, men det var ”grunn til å tro at betydningen av det kollektive medlemskapet vil bli ytterligere redusert i årene som kommer”.⁷¹

Selv om enkelte forbund oppfattet det faglig-politiske samarbeidet som en hemsko i konkurransen overfor de andre arbeidstakerorganisasjonene, ble dette i svært liten grad problematisert sentralt i LO. Det var andre sider ved det faglig-politiske samarbeidet som sto i sentrum for kritikken. For venstreopposisjonen var samarbeidet en uting uansett, at det også kunne hindre rekrutteringen var bare ett av flere argumenter mot. For dem utgjorde det slett ikke noe dilemma. Dilemmaet bunnet jo nettopp i et positivt syn på det faglig-politiske samarbeidet.

Antydningen om en endring i ordningen med kollektivt medlemskap, må derimot sees i lys av dilemmaet. Det var nettopp det kollektive medlemskapet som var blitt utsatt for hardest kritikk fra folk utenfor arbeiderbevegelsen og som i denne sammenhengen ofte ble beskrevet som udemokratisk.⁷² Tor Halvorsen håpet trolig at en endring av denne ordningen ville gjøre det lettere for folk som politisk ikke sognet til Arbeiderpartiet å bli med i LO. Samtidig ville både det formelle og uformelle samarbeidet på topplan kunne fortsette som før. Dette var langt viktigere for LO-ledelsen. LO-ledelsen mente også at å se på det faglig-politiske samarbeidet som ”eneste årsak” til manglende oppslutning om LO fra nye yrkesgrupper, var ”altfor enkelt”. Det som derimot var viktig var å forklare samarbeidet bedre enn det var gjort før. Dette ville ”avmystifisere” samarbeidet og dermed øke forståelsen for det. Det var altså ikke samarbeidet som sådan som skapte problemer, men manglende informasjon om hvordan det fungerte.

Nyorientering i Arbeiderpartiet

Samtidig var det også problemer i forholdet mellom LO og Arbeiderpartiet, problemer som grep inn i den strategiske debatten innad i LO. Frykten for å miste innflytelse, som vi var innom tidligere, var knyttet til det som kalles en nyorientering i Arbeiderpartiet på 1980-

⁷⁰ *Aftenposten* 7.1.1986.

⁷¹ *LO-Aktuelt* 1988:9–10.

⁷² Se for eksempel Helge Seip i *Aftenposten* 18.1.1986: ”Tvillingene bør skilles”.

tallet. På en del sentrale områder endret partiet kurs. Valgfrihet og individorienterte løsninger ble vektlagt mer enn tidligere. Veksten i offentlige utgifter måtte bremses og velferdsoppgaver som tidligere var sett på som utelukkende et offentlig anliggende, skulle nå kunne løses av private eller andre aktører utenfor stat og kommune. Markedet skulle i større grad brukes til å styre tilbudet av velferdstjenester, offentlige løsninger måtte bli mer fleksible og hensynet til brukeren eller kunden skulle være retningsgivende. Mange av de konkrete ideene om dereguleringer og privatiseringer som fulgte av nyorienteringen møtte til dels innbitt motstand i LO, og da kanskje særlig i Norsk Kommuneforbund. Det var også en viss misnøye med den konkrete politikken Arbeiderpartiregjeringen førte i perioden etter at partiet igjen kom til makten i 1986.⁷³

Det var likevel en annen side ved nyorienteringen som vakte mer uro blant strategene i Folkets Hus. Noe av begrunnelsen for Arbeiderpartiets nye kurs var knyttet til strukturendringene i samfunnet. Industrisamfunnet var på hell, het det, og industriarbeideren var på vei til å bli en minoritet. Skulle Arbeiderpartiet beholde velgeroppslutningen måtte det orientere seg i retning av andre grupper enn de som tradisjonelt hadde sluttet opp om LO. Thorbjørn Jagland tok dette opp på landsmøtet i 1987 og startet med å understreke sosialdemokratiets nødvendige forankring i sine kjernegrupper. Men han fortsatte med å påpeke at LO relativt sett hadde mistet oppslutning i forhold til nye arbeidstakerorganisasjoner og at dette kunne skape spenninger fordi:

[...] partiet er mer avhengig enn før av å ha kontakt med grupper utenfor LO for å kunne være et 40% parti. Når konkurransen mellom fagorganisasjonene øker, øker også faren for at man bare tar hensyn til snevre særinteresser. [...] Med økende gruppesolidaritet øker også at faren for at samfunnet konserveres. Hvis alle grupper flykter inn i det trygge og kjente, vil samfunnet stagnere. Ingen kan i dag beskytte seg mot et foranderlig samfunn. Tryggheten ligger i reformer. Stillstand betyr stagnasjon. Vi må ta sjansen på forandringer.⁷⁴

I dette lå det en åpning for å ta kontakt med andre arbeidstakerorganisasjoner enn LO. Men det kan også tolkes som en helt ny måte å forholde seg til alle arbeidstakerorganisasjonene på, også LO. Alle var, eller kunne lett bli, bærere av snevre gruppeinteresser som Arbeiderpartiet måtte heve seg over. I en slik tankegang ville ikke LO kunne regne med en privilegert stilling og kanal for innflytelse.

Rune Gerhardsen kommenterte Jaglands tale i et skriv til Leif Haraldseth. Han understreket først den gjensidige avhengigheten mellom LO og partiet, men tok etter det opp tråden fra Jaglands tale. Partiet hadde et bredere nasjonalt ansvar enn LO, uttrykte

⁷³ Se for eksempel Bergh 2009, side 248-250.

⁷⁴ Sitert etter Lafferty 1987, side 51.

Gerhardsen. Selvsagt, fortsatte han, skulle Arbeiderpartiet være et interesseparti for arbeidsfolks interesser, men måtte også ta hensyn til den økonomiske balansen og andre overordnede forpliktelser. Dette kunne skape uenighet mellom parti og fagbevegelse, ifølge Gerhardsen. Han fant det også naturlig at LO hadde kontakt med en borgerlig regjering og med borgerlige partier, kanskje også på mer regelmessig basis enn tidligere. På samme måte var det legitimt at også partiet hadde behov for å ha kontakt med andre arbeidstakerorganisasjoner. Noen måneder senere ga Haraldseth uttrykk for de samme tankene og understreket at det ikke var noe dramatisk i dette. Men, fortsatte han, ”vi må lære oss å leve med dette og takle situasjonen langt bedre enn i dag.”⁷⁵

Mens både Gerhardsen og Haraldseth altså understreket det udramatiske i det endrede forholdet mellom LO og Arbeiderpartiet, fant i det minste Gerhardsen begrunnelsen til Jagland for kontakt med YS provoserende. Jagland hadde framholdt størrelsen og veksten hos de andre organisasjonene som et poeng. Det var ifølge Gerhardsen helt feil. YS hadde vokst langt mindre enn den hadde forventet ved etableringen. Han fant ingen grunn til at LO skulle ”slå øynene til jorden” i beskjedenhet over egen vekst.⁷⁶ Det var altså økende forståelse av at LO og Arbeiderpartiet på hver sin side hadde behov for kontakter utover det faglig-politiske samarbeidet. Det var ikke problematisk, ifølge Gerhardsen. Verre var det tydeligvis hvis det festet seg en forestilling om at de konkurrerende arbeidstakerorganisasjonene og da særlig YS, var en suksess i form av økt medlemstilslutning.

Det kan virke som om Gerhardsen ikke så, eller ikke ønsket å uttrykke, LOs mer utsatte posisjon i den politikken som Jagland nå tok til orde for. Det gjorde derimot hans arvtaker Øistein Gulbrandsen. I begrunnelsen for verve- og aktivitetskampanjen slo han nærmest kategorisk fast at ”LOs innflytelse innenfor arbeiderbevegelsen vil svekkes.” Dette var ifølge Gulbrandsen ikke en villet utvikling fra Arbeiderpartiets side, men et utslag av at partiets ønske om et politisk flertall var avhengig av oppslutning fra alle yrkesgrupper. Han så for seg en gradvis forskyvning av prioriteringer og holdninger til fordel for uorganiserte og andre organisasjoner. Skulle LOs innflytelse svekkes på denne måten, ville pressgruppene bli styrket på bekostning av det helhetssynet organisasjonen representerte. Dette ville, som vi også tidligere har sett Gulbrandsen gjøre til et poeng,

⁷⁵ Arbark. ARK-1517, Leif Haraldseths arkiv. Boks F-0002. Manus: Foredrag på Norsk Arbeidsmandsforbunds landsmøte 23. september 1987.

⁷⁶ Arbark. LOs arkiv, ARK 1597. Boks De-0066. Skriv til Leif (Haraldseth) fra Rune (Gerhardsen). Bidrag til Foredrag på faglig/politisk konferanse. 11.5.1987.

særlig gå utover LOs tradisjonelle medlemsgrupper i privat sektor.⁷⁷ Mens Jagland altså så Arbeiderpartiets brede og utvidede kontaktnett som en garanti mot snevre gruppeinteresser, var Gulbrandsens analyse annerledes. Han så LO som garantisten for helhetstenkingen og innflytelsen fra de andre organisasjonene som en trussel mot denne. Svaret for LO var å øke medlemstallet.

Selv om metaforer som vitnet om en organisk og ubrytelig helhet ble sjeldnere, ble likevel den historiske, den nåtidige og den framtidige betydningen av det faglig-politiske samarbeidet understreket. På tross av mye kritikk kunne dette samarbeidet fremdeles framstå som det mest naturlige i verden. Samtidig var det også tendenser til at samarbeidet ble snakket om på en annen måte. Det var nå ”naturlig” at Arbeiderpartiet hadde kontakt med andre lønnstakerorganisasjoner og det var like ”naturlig” at LO hadde kontakt med andre partier. I denne nye situasjonen der forholdet mellom de to organisasjonene ikke var like selvsagt som tidligere, ble det enda viktigere for LO å sørge for at organisasjonen beholdt sin styrke rent størrelsesmessig. Bare på den måten kunne organisasjonen forhindre ”pressgruppene” å tvinge fram en økonomisk politikk som først ville øke hastigheten i nedleggelsen av industrien, og som en virkning av den raske nedbyggingen, forårsake en ”lite ønskelig” ”kulturforskyvning”. LO oppfattet seg, som Trond Bergh uttrykker det i verket om LOs historie, som sosialdemokratiets voktere.⁷⁸ For LO var denne historiske arven fremdeles knyttet til industriarbeiderens holdninger, verdier og kultur. Men det var også her tendenser til nye meningsdannelser. Ved å understreke lønnsarbeideridentitet framfor en klassebevissthet som var på retur, ble forskjellen mellom industriarbeiderne og ’de andre’ mindre viktig. Dilemmaet til LO som i korthet gikk ut at organisasjonen måtte vinne oppslutning blant ”de nye gruppene” for å opprettholde sin posisjon og styrke, samtidig som det forutsatte at LO gikk på akkord med sine verdier for å vinne denne oppslutningen, var dermed i bevegelse på to måter. For det første ble nå industriarbeidernes framtidige posisjon knyttet til LOs styrke og medlemsoppslutning. For det andre ble det truende og suspekte ved ”de nye gruppene” gjort mindre framtreddende gjennom begrepet om lønnsarbeideridentitet. Målsettingen om at LO måtte beholde og helst øke sin andel av arbeidstakerne kunne dermed rendyrkes klarere enn noensinne. Middelet var en vervekampanje som LO-sekretariatet i juni 1988 vedtok å sette i gang året etter. Målet for

⁷⁷ Arbark. LOs arkiv, ARK 1597. Boks De-0065. Notat fra Organisasjonskomiteen til Administrasjonen (forfattet av ØG, dvs. Øistein Gulbrandsen). Verve- aktivitets- og agitasjonskampanje. 24.3.1988.

⁷⁸ Bergh 2009, side 250–252.

kampanjen var én million LO-medlemmer innen utgangen av 1993. Medlemstallet ved utgangen av 1988 var om lag 790 000.

Organisasjonsendringer og organisasjonsdebatt

Den strategiske planleggingen som Rune Gerhardsen og Øistein Gulbrandsen hadde tatt initiativ til, foregikk utenfor den kongressnedsatte organisasjonskomiteen. Komiteen var noe mer involvert i planleggingen av vervekampanjen, selv om ideene bak denne i all hovedsak ble formulert av nettopp Øistein Gulbrandsen som selv ikke satt i komiteen. Ved siden av de rutinemessige oppgavene som å avgjøre grensekonflikter mellom forbundene, skulle organisasjonskomiteen utrede et forslag til LOs organisasjonsstruktur til kongressen i 1989. Men i dette spørsmålet ble premissene i stor grad lagt utenfor LOs sentrale apparat i Folkets Hus.

Etablering av Fellesforbundet

I mai 1988 holdt det nyetablerte Fellesforbundet sitt konstituerende landsmøte. Forbundet var en sammenslåing av fem tidligere forbund innenfor privat sektor: Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund, Norsk Bygningsindustriarbeiderforbund, Norsk Papirindustriarbeiderforbund, Norsk Bekledningsarbeiderforbund og Norsk Skog- og Landarbeiderforbund. Med 200 000 medlemmer tok det nye forbundet over plassen fra Kommuneforbundet som LOs største. Samlingsprosessen hadde foregått lenge, men skjøt særlig fart fra 1984. Terje Halvorsen har i Jern og Metalls historie trukket fram flere sett av argumenter som ble brukt for å forsvare samlingen.⁷⁹ For det første var det rent organisatoriske grunner, et forbund med 200 000 medlemmer kunne inneha en styrke og effektivitet som de fem opprinnelige forbundene ikke hadde alene. Den industripolitiske tyngden i en tid der man følte at industrien var i en defensiv posisjon ble også sett på som viktig. Videre ble posisjoneringen innad i LO trukket fram. Industriarbeidersektoren i LO skulle styrkes på bekostning av forbundene i offentlig sektor. En erkjennelse av at det heller var tilbakegang enn vekst i antall medlemmer innenfor den tradisjonelle industrien som ville kjennetegne framtiden, forsterket også dette argumentet.

Etableringen av Fellesforbundet satte bevegelse i debatten rundt en omstrukturering av LO og pekte mot et seksjonsdelt LO. Dette var også Fellesforbundets forslag til LO-kongressen i 1989. Samtidig understreket samlingsprosessen at initiativer til endringer måtte

⁷⁹ Halvorsen 1990, side 522–538.

komme fra forbundene selv og være frivillige.⁸⁰ Også andre mindre forbund drøftet sammenslåing, enkelte hadde allerede gjennomført det. LOs organisasjonskomité var på sett og vis spilt ut over sidelinjen og foretok, ifølge sin egen innstilling til kongressen i 1989, bare ”uformelle drøftinger” om en framtidig organisasjonsstruktur og la ikke fram ”konkrete forslag.”⁸¹

Etableringen av Fellesforbundet grep inn i den gjeldende diskursen om LOs konseptualisering av arbeidstakerne på i hvert fall to måter. For det første ble den vareproduserende industriens viktighet understreket, Fellesforbundet ble kalt et ”næringspolitisk forsvarsverk”.⁸² Utgangspunktet var industriens defensive stilling. Lars Skytøen, Jern og Metalls siste formann og en av arkitektene bak Fellesforbundet, snakket om krefter i samfunnet som motarbeidet industrien, og han advarte mot en nedprioritering av næringen. For det andre ville Fellesforbundet bygge ned skillene mellom arbeidere og andre ansatte i industrien. Det nye forbundet krevde organisasjonsretten til ”[a]rbeidsplasser som skapes i kjølvannet av ny teknologi”, slo Skytøen fast. Han aksepterte ikke at forbundet skulle miste medlemmer som følge av den teknologiske utviklingen. Selv om arbeidsoppgavene var endret, produserte de ansatte som før. ”Tradisjonelle arbeidstakere som får arbeidsmetodene endret, skal fortsatt tilhøre de tradisjonelle forbundene”, fortsatte han. Målet var at det på hver arbeidsplass bare skulle være en LO-organisasjon. ”På dette området er vi forberedt på å måtte ta en fight med andre forbund”, advarte Skytøen.⁸³

Skytøens uttalelser om mindre tydelige skiller mellom arbeidere og andre ansatte i industrien var i tråd med Aspengrens ti år tidligere (se kapittel 3, side 94). Det nye var insisteringen på at denne utviklingen også skulle få organisasjonsmessige konsekvenser. Dette vakte reaksjoner i andre LO-forbund, særlig i Norsk Forbund for Arbeidsledere og Tekniske Funksjonærer (NFATF) som tradisjonelt hadde organisert akkurat disse gruppene som Fellesforbundet nå gjorde krav på. ”Hold fingrene av fatet!” var NFATF-leder Roald Helgesens klare melding til LO-forbund som ville gå inn på det som NFATF oppfattet som

⁸⁰ Se for eksempel sommerintervju med Leif Haraldseth i *LO-Aktuelt* 1987:9.

⁸¹ LO: Innstilling fra LOs organisasjonskomité til LO-kongressen i 1989 i LO: LOs egen organisasjon. Forslag og innstillinger, LO-kongressen 1989, dagsorden punkt 7. Organisasjonskomiteens passivitet i forhold til etableringen av Fellesforbundet ble for øvrig kritisert på landsmøtet i Norsk Grafisk Forbund i 1987, se *LO-Aktuelt* 1987:7.

⁸² Se Kaldal 1989, side 537–538 og Halvorsen 1990, side 530–536.

⁸³ Fra et intervju i *Magasinet for fagorganiserte*. Her sitert etter *LO-Aktuelt* 1987:13. Se også Halvorsen 1990, side 532.

sitt område.⁸⁴ Mens Fellesforbundet understreket fellesskapet mellom alle ansatte i industrien, var NFATF bygd på en idé om behovet for en særegen organisering av de som ikke var arbeidere. På den andre siden markerte Fellesforbundet skillene mellom industri og andre næringer, mens NFATF gjennom forhandlinger om sammenslåing med Handel og Kontor, ville bygge et fellesskap på tvers av næringene basert på en form for funksjonæridentitet.⁸⁵

Etableringen av Fellesforbundet talte om industrien som modernæring, i tråd med den rådende diskursen i LO. Nødvendigheten av etableringen fortalte at denne forståelsen var i bevegelse. Det var påtvunget å bygge opp et næringspolitisk forsvarsverk, både i forhold til frykten for avindustrialisering og i forhold til industriens stilling innad i LO.

Kvinner og ”de nye gruppene”

På LO-kongressen i 1981 hadde Lise Grette fra Norsk Barnevernpedagogforbund spurt om ”de nye gruppene” egentlig ikke besto av kvinner og ungdom. På kongressen fire år senere ble kvinner og ungdom pekt ut som to grupper der LO hadde problemer med rekrutteringen. Det at ”de nye gruppene” på den måten ble kjønnnet, skulle få avgjørende betydning for LOs forhold til disse gruppene og til konseptualiseringen av arbeidstakerne. Kjønnsspørsmålet fikk dermed stor betydning for det som er problemstillingen i avhandlingen: endringen av LOs diskurs. Jeg vil derfor la spørsmålet om ungdom ligge og se hvordan kvinnepolitikk og kjønnsforståelse spilte inn på LOs konseptualisering av arbeidstakerne. I den sammenheng er det nødvendig å trekke noen lengre linjer i LOs kvinne- og likestillingspolitikk.

To historiefortellinger

Kvinnene tok ikke stor plass i arbeiderbevegelsens historiefortelling. Men av og til ble det også framstilt en egen historie om kvinnene og fagbevegelsen.⁸⁶ Her fikk man vite at kvinnene hadde vært aktive i bevegelsen helt fra den spede begynnelse. Det ble fortalt om fyrstikkarbeiderstreiken i 1889 og en streik på Christiania Seildugsfabrik året etter. Tjenestepikene organiserte seg, det samme gjorde kvinnene som arbeidet i trykkeriene. Om

⁸⁴ *Fri Fagbevegelse/LO-Aktuelt* 1986:13.

⁸⁵ Planene om sammenslåing var aktuelle på slutten av 1980-årene, men ble likevel aldri gjennomført.

⁸⁶ Utgangspunktet her er et hefte utgitt av LO: Familie- og likestillingspolitikk. Oslo 1992. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i denne framstillingen, fordi den er både helhetlig og klar. Den er riktignok utgitt noen år på etterskudd i forhold til den utviklingen jeg her er opptatt av. Samtidig eksisterte denne utgaven av historien i mer fragmentert form også tidligere.

de siste ble det fortalt at de gikk for lavere lønn og derfor ble foretrukket av arbeidsgiverne. Det ble også gjort forsøk på å fjerne de kvinnelige arbeiderne i trykkeriene, uten at vi får vite hvem som sto for forsøket. Dette lyktes likevel ikke, og i 1908 ble likelønnsprinsippet i faget godkjent. Et punkt behandles grundigere enn andre i framstillingen. Det ble fortalt at det i 30-årene hadde vært diskusjon om gifte kvinners rett til arbeid. Så refereres det til et vedtak på LOs representantskapsmøte i 1936 der det gikk fram at LO og Arbeiderpartiet hadde gått inn for å

[...] få opphevet dobbeltstillingene og for å komme bort fra de forhold at begge ektefeller i en eller samme familie skal ha full, forsvarlig lønnet stilling. Dette standpunktet hadde vært diktert av ønsket om å nå fram til en mest mulig rettferdig fordeling av de foreliggende arbeidsmuligheter.

Situasjonen på arbeidsmarkedet hadde i 1936 derimot blitt så god at det ikke lenger var ”grunn til å fravike prinsippet om åpen adgang for alle, menn og kvinner – gifte som ugifte – til å søke og til å få arbeide”. Etter krigen får vi høre om LOs kvinnenemnd og om LOs kamp for likelønn som resulterte i at Norge sluttet seg til ILO-konvensjonen om likelønn i 1959, og at kvinnesatser endelig ble fjernet fra tariffavtalene i 1967. Fortellingen var preget av kjempende og organisasjonsvillige kvinner, og av harmoni mellom kvinner og menn innad i fagbevegelsen.

Særlig gjennom behandlingen av gifte kvinners rett til arbeid, men også i det som var skrevet om kvinner i trykkerier og kampen for likelønn, sto denne fortellingen i dialog med en annen fortelling. For det eksisterte også en annen versjon om kvinnene og fagorganisering. Den ble utviklet og fremmet av det vi for enkelthets skyld kan kalle den nye kvinnebevegelsen,⁸⁷ som både hadde fotfeste i LO og sto sterkt i miljøer utenfor organisasjonen, og som LO måtte forholde seg til i den offentlige debatten. De kjempende og organisasjonsvillige kvinnene var også her framtreddende, men harmonien innad i fagbevegelsen var problematisert.⁸⁸ I denne fortellingen var det de mannlige fagorganiserte typografene som forsøkte å fjerne de kvinnelige ansatte i trykkeriene, og det var også grupperinger i fagbevegelsen som stilte seg skeptiske til at kvinner overhodet skulle ha lønnsarbeid. Samtidig fortelles det også om solidariske mannfolk som krevde full likestilling mellom kvinner og menn. Men historien om utestengning av gifte kvinner fra arbeidslivet i mellomkrigstiden var satt i en annen sammenheng. Med henvisning til forskning av

⁸⁷ Dette er naturligvis en grov forenkling, men jeg mener at den i dette tilfelle kan forsvares.

⁸⁸ Utgangspunktet er Balas et al. 1982, side 14–36.

Elisabeth Lønnå,⁸⁹ ble dette knyttet til synet i LO på kvinner som en form for reservearbeidskraft og som dermed ikke skulle ha de samme rettighetene til arbeid som menn. Det som ble beskrevet som LOs lunkne holdning til likelønnsspørsmålet, ble i denne alternative fortellingen knyttet til det samme synet på kvinnelig arbeidskraft.

Nedlegging av den selvstendige kvinneorganiseringen i LO

Den offisielle framstillingen understreket altså enheten mellom kvinner og menn, mens den opposisjonelle også fortalte om konflikter og uenighet mellom kjønnene. Begge framstillingene ble ført fram til det som var et av de store kvinnerelaterte stridsspørsmålene i LO på 1970-tallet; om behovet for en selvstendig kvinneorganisering i LO og de ulike historiefortellingene hadde sammenheng med ulikt syn på dette spørsmålet. I perioden fra 1940 og fram til et nedleggingsvedtak på LO-kongressen i 1969 hadde LO hatt en egen sentral kvinnenemnd. Nemnden besto av kvinnelige medlemmer av forbundsstyrene og hadde en rådgivende funksjon overfor LO-sekretariatet. Det ble også dannet enkelte lokale kvinnenemnder i regi av Samorganisasjonene. Disse var åpne for fagorganiserte kvinner i det aktuelle distriktet. Vedtaket i 1969 betydde slutten på en selvstendig kvinneorganisering som en del av LOs formelle organisasjon. I stedet ble det i 1973 etablert et sentralt LO-utvalg for familiespørsmål, der både menn og kvinner kunne være med. De lokale nemndene som hadde eksistert, forsvant også. Men i Oslo sto det sterk strid om nedleggingen som først fant sted i 1976. Som en erstatning for den lokale kvinnenemnda ble Oslo Faglige Kvinnebevegelse (OFK) etablert, men denne hadde ingen forankring i LOs vedtekter og var ikke en del av det formelle organisasjonsapparatet.

Den svenske historikeren Ylva Waldemarson har analysert Kvinnorådet i svensk LO, tilsvarende norsk LOs Kvinnenemnd. Opprettelsen av Kvinnorådet var en form for kvinneorganisering innen svensk LO, og Waldemarson tolket dette som en defensiv strategi der kvinnene selv ikke hadde formulert problemene.⁹⁰ Hun pekte også på det paradokset en slik organisering havnet opp i. Den hadde som mål å integrere kvinnene i den allmenne faglige virksomheten, men fikk ofte et motsatt utfall. Forekomsten av kvinneråd og kvinnekomiteer legitimerte å snakke om to typer medlemmer i LO; ”medlemmene” og de ”kvinnelige medlemmene.”⁹¹ Med den nye likestillings- og kjønnsrolledebatten fra 1960-årene ble dette paradokset vanskeligere å hankses med. Ulikhetene mellom kvinner og menn

⁸⁹ Balas et al. 1982 henviser til Elisabeth Lønnås hovedoppgave, Lønnå 1975.

⁹⁰ Waldemarson 2000, side 5–6.

⁹¹ Waldemarson 2000, side 136.

ble nå forstått som sosialt skapte og mulig å forandre. En kvinneorganisering som nettopp var fundert i disse uønskede forskjellene, ble ekstra paradoksalt. Waldemarson hevdet at Kvinnorådet tok konsekvensen av denne nye språklige logikken og gikk inn for å omdanne Kvinnorådet til et familieråd.⁹²

Historikeren Yvonne Hirdman har i sin bok om LO og ”genusordningen” sett nedleggingen av svensk LOs Kvinnoråd og etableringen av et familieråd med både mannlige og kvinnelige medlemmer i sammenheng med radikaliseringsprosessen på 1960-tallet, på flere måter. For LO ble familiepolitikk det området der de nye tankene om likhet mellom kjønnene og der brudd med gammeldagse kjønnsroller skulle virkeliggjøres. Det kunne ikke gjøres av et organ som dyrket forskjellen mellom kjønnene. Avstanden til den kampen som de høyt utdannede, akademiske kvinnene førte, skulle også tydeliggjøres. Nå var det de felles interessene mellom arbeiderklassens kvinner og menn som ble understreket, i den nye radikalismens språk. ”Status och villkor i samhället bestäms i förste hand av klasstillhörighet och i andre hand av kön”, sa svensk LOs leder i 1970, som et ekko av det nye familierådets forslag til familieprogram for LO.⁹³ Dessuten hadde disse spørsmålene fått politisk sprengkraft, de var nærmest blitt for viktige til at kvinnene skulle få holde på med dem alene. Hirdman påpekte at Kvinnorådet selv gikk inn for endringen. Medlemmene der kunne håpe på at det nye organet med både kvinnelige og mannlige medlemmer ville bli viktigere og gi mer kraft til spørsmålene enn det gamle hadde gjort. Med det nye familierådet var intensjonene at dette området skulle få større prestisje og bli mer integrert i LOs politikk.⁹⁴

Nedleggingen av LOs kvinnenemnd skjedde kort tid etter at det svenske Kvinnorådet hadde blitt nedlagt, og det ble også henvist til utviklingen i Sverige i den begrunnelsen som ble lagt fram for LO-kongressen i 1969. Tolkningen av nedleggelse av det svenske Kvinnorådet kan derfor godt ha relevans i den norske sammenhengen. Gro Hagemann konkluderte i sin artikkel om kvinner og fagbevegelsen, som for øvrig var skrevet før de svenske analysene ble publisert, med at ”[k]vinnenemnda fungerte langt på vei som en institusjonalisering av kvinnes særstilling innenfor fagbevegelsen.”⁹⁵

Mens nedleggingsvedtaket i 1969 hadde vært enstemmig og knapt vekket noen diskusjon, kom debatten om en selvstendig kvinneorganisering for fullt på kongressen i 1977. LO-sekretær Liv Buck holdt innledning om familie- og likestillingsspørsmål. Her

⁹² Waldemarson 2000, side 111–113.

⁹³ Sitert fra Hirdman 2001, side 260.

⁹⁴ Hirdman 2001, side 256–258.

⁹⁵ Hagemann 1990, side 125.

argumenterte hun mot flere forslag som ville erstatte sekretariatets innstilling om å bruke betegnelsen familiepolitikk med kvinnepolitikk, samtidig som hun forsvarte nedleggelsen av en selvstendig kvinneorganisering i LO:

Kvinnernes stilling er i dag ikke lenger kvinnesak alene, verken i fagbevegelsen eller i samfunnet ellers. Familiepolitiske spørsmål er både menns- og kvinners fellesengasjement [...] skulle målsettingen om reell likestilling noen gang nås måtte kvinnernes spesielle problemer drøftes i de organer hvor både kvinner og menn var representert [...].⁹⁶

Tor Halvorsen formulerte det samme standpunktet i sin innledning til handlingsprogram:

Handlingsprogrammet oppfatter og behandler likestillingsproblemene som en del av familiepolitikken. Det er en sentral oppgave for fagbevegelsen å endre tradisjonelle oppfatninger av den plass og de oppgaver menn og kvinner skal ha i familie-, arbeids- og samfunnsliv. Med dette som utgangspunkt er det Sekretariatets oppfatning at en i arbeidet for likestilling må finne fram til løsninger som tar hensyn til de ulike familiemedlemmers interesser. Familien er her vidt definert fra den tradisjonelle kjernefamilien til enslige.⁹⁷

For LO dreide det seg altså om familiepolitikk og ikke om kvinnekrav og kvinnekamp. Etter forslag fra Sidsel Bauck (HK) endret riktignok kongressen betegnelsen ”familiepolitikk” til ”familiepolitikk – likestilling – likeverd”, noe som åpnet for et videre perspektiv enn det som bare var knyttet til familien. Bauck argumenterte også for at LO måtte ha forståelse for at ”kvinner i enkelte spørsmål vil arbeide i egne foreninger og nemnder.”⁹⁸

Likestilling og familiepolitikk

For LO var likestilling nøkkelbegrepet i det som altså var forstått som familiepolitikk. LOs handlingsprogrammer tok alt fra det første ble vedtatt i 1969, klart til orde for det som ble kalt ”reell likestilling”, et begrep som var knyttet til LOs mer allmenne kamp for frihet, likhet og rettferdighet. Det ble gjentatte ganger understreket at det ikke var nok med formelle regler og vedtak. Et eksempel på dette som LO trakk fram, var lik lønn mellom kvinner og menn. Selv om likelønn var lovfestet, kunne Liv Buck både i 1977 og 1981 konstatere at dette ”ikke er tilstrekkelig” og at det var et stykke igjen før reell likestilling var oppnådd. LO gikk også inn for en rekke krav som skulle fremme likestilling. Det gjaldt saker som lik rett til arbeid, økt barnehageutbygging og bedre permisjonsordninger, særlig for fedre. Men for LO var ikke dette ’kvinnekrav’, men ’likestillingskrav’. På samme måten

⁹⁶ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 237. Buck gjentok nærmest ordrett de samme argumentene fire senere på LO-kongressen i 1981.

⁹⁷ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 230.

⁹⁸ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 262.

som organisasjonen var motstander av en særegen kvinneorganisering, var den også i mot å fremme særegen kvinnekraft og å drive med kvinnepolitikk.

Vekten på likestilling og familiepolitikk betydde også at kampen ikke var rettet mot menns privilegier. Kravene var i formen kjønnsnøytrale og understreket den enheten mellom kvinner og menn som den offisielle historien bygde opp under.

I egne øyne ble LO en forkjemper for likestilling. Likevel kritiserte den nye kvinnebevegelsen, som fikk et oppsving fra slutten av 1960-årene, LO for å ikke å ta kvinnenenes krav på alvor. Organisasjonen ble beskyldt for å være en mannsbastion. Mer konkret dreide kritikken seg blant annet om å ikke fortsette kampen for likelønn, om ikke å prioritere tariffkrav som gagnet kvinner og likestilling, som 6-timers arbeidsdag, og å ikke slippe kvinnene til i bestemmende organer gjennom kvotering. Denne kritikken ble også framført innad i LO og det eksisterte fra begynnelsen av 1970-årene det vi kan kalle en kvinnepolitisk opposisjon.⁹⁹

Likelønnsspørsmålet var altså et av områdene der LO møtte problemer. LO hadde hatt kravet om lik lønn for kvinner og menn på handlingsprogrammet fra det første ble vedtatt i 1969. Som vi har sett var også LO klar over at en formell lovfesting av likelønn ikke var tilstrekkelig. Men for LO var problemene med likelønn først og fremst et lavtlønnsspørsmål som måtte løses gjennom å gi lavtlønnsgruppene et løft.¹⁰⁰ Liv Buck formulerte dette på LO-kongressen i 1981: "Spørsmålet om utjevning av lønnsnivået mellom kvinner og menn blir derfor også et spørsmål om generell lønnsutjevning."¹⁰¹ LO ville ikke gå inn for krav som var målrettet i forhold til kvinner, løsningen måtte ligge i den ordinære tariffpolitikken. Her var forhandlingsretten hellig. LO var derfor skeptisk til en individuell lavtlønnsgaranti, selv om denne kunne ha utjevnet forskjellen mellom kvinner og menn på den enkelte arbeidsplass. Organisasjonen reagerte også på forsøk fra utenforstående på å gripe inn i lønnssettingen for å bedre kvinnelønna. Statsviteren Hege Skjeie har vist hvordan LO på 1970-tallet begrenset omfanget av et lovforslag om likelønn, nettopp fordi det ville innebære et inngrep i den frie forhandlingsretten.¹⁰² En henstilling fra

⁹⁹ En kvinnepolitisk opposisjon er naturligvis et upresist begrep. Her har jeg brukt det om en løst sammensatt gruppe av kvinner med artikulerte standpunkter som var i opposisjon til ledelsen på spørsmål som berørte kvinnepolitikk. At det også var tendenser til en mer organisert kvinnepolitisk opposisjon går fram av Balas et al. 1982.

¹⁰⁰ Se også Høgsnes 2000, side 15.

¹⁰¹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 225.

¹⁰² Skjeie 1982, særlig side 38–71.

Likestillingsrådet i 1980 om å rette på lønnskjevhetene mellom kvinner og menn ble også prompte avvist av LO.¹⁰³

Problemet for LO var at organisasjonen i dette spørsmålet kom i opposisjon til store deler av kvinnebevegelsen som ville ha særegne tiltak i forhold til kvinnedominerte yrkesgrupper. Dette ble ytterligere problematisk da YS fra midten av 1980-årene gjorde dette til et viktig spørsmål i tariffpolitikken.

Også på enkelte andre områder ble LO oppfattet som å stå i motstrid til det som ble definert som en radikal kvinnepolitikk. Dette gjaldt blant annet kjønnskvoltering innad i LO og kjønnsnøytrale betegnelser. Hege Skjeie har undersøkt striden om kjønnskvoltering i LO fram til 1985 og peker på at kvoterings ble gjort til en viktig kvinnepolitisk sak. Kravet fikk også støtte av et flertall av kvinnene på de to kongressene i 1981 og 1985, men støtten var langt fra entydig. Flertallet av menn var klart mot. Skjeie gir ingen endelig forklaring på at kvoteringskravet ikke fikk gjennomslag i LO, i motsetning til i Arbeiderpartiet, men antyder at det ble trukket inn i en strid om innflytelse mellom offentlig og privat sektor.¹⁰⁴

Noen av motstandere av kvoterings og kjønnsnøytrale betegnelser fikk stor oppmerksomhet. Ellen Stensrud fra Jern og Metall kalte argumentasjonen for kvoterings for rent sludder: "Kjønnskvolterings er nedverdiggende og gærn't sett fra kvinnesynspunkt." Kjønnsnøytrale betegnelser var like meningsløst: "Jeg er sjøl klubbformann, uten å være plaget av den betegnelsen. Det vil være unaturlig for meg å si leder til Tor Halvorsen."¹⁰⁵ Stensruds friske kommentarer fikk et oppslag i *LO-Aktuelt* i etterkant av kongressen. Men hun ble nødt til å kalle Tor Halvorsen for leder likevel. Forslaget om kjønnsnøytrale betegnelser fikk flertall, mens et kvoteringsforslag som gikk ut på at kvinner skulle være representert i forhold til deres andel av medlemmene på alle nivåer i fagbevegelsen ble nedstemt.

6-timersdagen var også et spørsmål der LO kom i konflikt med deler av kvinnebevegelsen. Kravet ble fremmet på LO-kongressen i 1977, men fikk først omfattende oppslutning i 1981. Argumentasjonen var knyttet til likestilling både i arbeidsliv og i hjemmet:

Arbeid for alle og likestilling i familie-, samfunns- og arbeidsliv er sentrale målsettinger for Landsorganisasjonen. Nedkorting av arbeidsdagens lengde vil være et middel til å oppnå dette.

¹⁰³ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 257.

¹⁰⁴ Skjeie 1989.

¹⁰⁵ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 56–72.

Kortere arbeidsdag er en forutsetning for å bryte ned den kjønnsbestemte arbeidsdelingen og vil gi kvinner mulighet til lønnet arbeid. 6 timers arbeidsdag vil gi begge kjønn mer overskudd til omsorg for familie og deltagelse i samfunnsliv og fagforeningsarbeid.¹⁰⁶

På vegne av LO-ledelsen argumenterte Liv Buck mot å prioritere 6-timersdagen som et likestillingskrav, og ville heller ha tiltak som fremmet likestilling i hjemmene:

Vi mener at det likestillingskravet som bør prioriteres i kommende kongressperiode, må være å sette søkelyset mot mannens rolle i likestillingsarbeidet. Det er nemlig ikke nok å endre den tradisjonelle kvinneverken i utdanning og arbeidsliv. Mannsrollen må også endres når det gjelder hus- og omsorgsarbeid. Vi har derfor bl.a. programfestet en utvidelse og en bedre økonomisk dekning for permisjonsordninger i arbeidsmiljøloven i Handlingsprogrammet. Dette er den ene av de reformer vi vil prioritere i fire-årsperioden framfor 6 timers arbeidsdag.¹⁰⁷

Ledelsen i LO hadde allerede før kongressen signalisert at den ikke støttet forslaget om 6-timersdag. Flertallet på kongressen støttet ledelsen og kravet om 6-timersdag ble ikke vedtatt, ei heller som et mer langsiktig mål. Kongressen prioriterte senket pensjonsalder.

Foran kongressen i 1985 sendte LO-ledelsen ut et forslag til handlingsprogram der krav om 6-timersdagen ikke var med. Dette skapte såpass reaksjoner at sekretariatet endret innstilling, og i det endelige forslaget var 6-timersdagen med som et langsiktig mål. Men mange i debatten tok til orde for å prioritere lavere og fleksibel pensjonsalder framfor 6-timersdagen. Det var liten vilje i LO-ledelsen til å gjøre 6-timersdagen til en del av tariffpolitikken. Og selv om mange hadde tatt til orde for en tidfesting av 6-timersdagen, falt forslaget med god margin under avstemningen. Lavere pensjonsalder ble igjen prioritert.¹⁰⁸

Det eksisterte en kvinnepolitisk diskurs som langt på vei definerte hva som var kvinnes interesser. I tre saker som var særs viktige for kvinnebevegelsen; likelønn, kjønnskvote og 6-timersdag, ble LO oppfattet som baktungt og mannsdominert. LOs syn ble tolket som et forsvar av mannens privilegier og som at organisasjonen hang igjen i en gammel forståelse av forholdet mellom kvinner og menn. For LO var dette et problem som særlig ble pekt på av LOs utvalg for familiepolitikk og likestilling. I 1980 oppsummerte Evy Buverud Pedersen og Harriet Andreassen, henholdsvis LOs kvinnesekretær og leder av LOs utvalg for familiepolitikk og likestilling, hva som var gjort siden kongressen i 1977. De kunne konstatere at selv om listen ble lang om en tok med hvert enkelt lille møte og rundskriv, "så blir det lite om det sees i sammenheng med vår totale aktivitet og vi står i fare for å sakke akterut i forhold til andre organisasjoner som har vært flinkere til å markedsføre

¹⁰⁶ LO: Forslag til LO-kongressen 1981, Tariffpolitikk, side 77. Forslag fra til LO-kongressen i 1981 fra NTL-foreningen ved Universitetet i Oslo. Her sitert etter Messel 1997, side 297.

¹⁰⁷ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 256. Se også Bjørnhaug 1985, side 39-40.

¹⁰⁸ Avstemningsgrunnlaget var riktignok noe uklart. LO: Protokoll fra LO-kongressen 1985, side 419-422.

sin politikk på likestillingsområdet.”¹⁰⁹ Bekymringen ga støtet til den prosessen som førte fram til vedtaket om en egen Fafo-undersøkelse om kvinner og fagorganisering.

Kvinner og oppslutning om LO

Tilløp til en slik undersøkelse var allerede gjort, i den tidligere nevnte boka av Jan Erik Karlsen. Karlsen stilte spørsmålsteget ved om ikke hele organisasjonsoppbyggingen var i utakt med næringsutviklingen og at det dermed ikke fantes noe reelt organisasjonstilbud for nye grupper av arbeidstakere. ”Yrkesaktive kvinner kan ses på som en slik marginal medlemsgruppe”, skrev han, og antydte at kvinners balansegang mellom hjem og arbeid tidligere hadde hemmet oppslutningen om fagbevegelsen, som altså i Karlsens vokabular var ensbetydende med LO. Selv om dette var i endring, var det fremdeles klar forskjell mellom kvinner og menn. Han fant at kvinner generelt sett hadde lavere organisasjonsgrad – i LO – enn menn. Dette hadde sin forklaring:

For kvinner derimot er medlemskap i en fag- eller lønnstakerorganisasjon mindre selvsagt. Kvinner er i større grad enn menn sesong- og deltidsarbeidende, eller er yrkespassive i lengre perioder slik som f.eks. småbarnsmødre er. Dette vanskeliggjør tilslutningen til en slik organisasjon.

Det var altså kjennetegn ved kvinnelige arbeidstakere som bremset organiseringen.

Utviklingen i menns og kvinners organisasjonsgrad var høyst ulik innenfor vareproduserende og tjenesteytende næringer. I vareproduserende næringer hadde menns organisasjonsgrad stått stille i perioden mellom 1956 og 1975, mens kvinners hadde sunket. I tjenesteytende næringer hadde derimot menns organisasjonsgrad sunket kraftig, mens en stadig større andel av kvinnelige arbeidstakere organiserte seg i LO. Dette svekket, ifølge Karlsen, forklaringen om at det var særtrekk ved kvinnelige og mannlige lønnsinntakere som påvirket oppslutning om LO. Konklusjonen til Karlsen var at LO måtte lete etter de ulike faktorene som på forskjellig måte fremmet og hemmet oppslutning fra kvinner og menn i henholdsvis vareproduserende og tjenesteytende næringer. Kjønn var altså en forklaringsvariabel, men den måtte sees i sammenheng med andre forhold.¹¹⁰

Kjønnsperspektivet ble ikke fulgt opp i diskusjonen i LO etter Karlsens bok. Men fra begynnelsen av 1980-årene hevdet flere i LO at organisasjonen hadde et problem med rekrutteringen av kvinner. I 1981 hadde Samorganisasjonen i Stavanger på eget initiativ utført en undersøkelse om kvinners og ungdoms representasjon i fagbevegelsens ulike ledd.

¹⁰⁹ Arbark. ARK-1597, LOs arkiv. Boks De-0071. Notat til LO's utvalg for familiepolitikk – likestilling – likeverd fra Evy Buverud Pedersen og Harriet Andreassen, 7.5.1980

¹¹⁰ Karlsen 1977, side 28-35.

De fikk hjelp av Fafo til å bearbeide tallene, og sosiolog Hanne Bogen skrev en rapport med bakgrunn i undersøkelsen. Hun fant sine egne konklusjoner litt overraskende. Det var ingen vesentlig forskjell på menns og kvinners organisasjonstilbøyelighet. Men samtidig var de yrkene med lavest organisasjonsgrad ofte kvinne­dominerte. Bogen fant at den mest sannsynlige årsaken til dette ikke lå i trekk ved kvinner i seg selv, men i kjennetegn ved arbeidssituasjonen eller trekk ved fagorganisasjonen. Hun konkluderte videre med at kvinner var representert i fagforeningsstyrer i forhold til sin andel av medlemmene. Men Bogen pekte samtidig på usikkerheten som lå i det innsamlede materialet og mente at kvinners og ungdoms deltakelse i fagbevegelsen ikke var tilstrekkelig belyst, selv ikke i Stavanger-området.¹¹¹ LOs utvalg for familiepolitikk og likestilling, som i lengre tid hadde ivret for en landsomfattende undersøkelse om kvinners deltakelse i fagbevegelsen, foreslo med bakgrunn i det arbeidet som var gjort i Stavanger at LO skulle bevilge penger til en slik undersøkelse.¹¹² Fafo utarbeidet en prosjektsøknad til Rådet for forskning for samfunnsplanlegging (RSFP). Her ble undersøkelsen begrunnet med den økende kvinnelige yrkesdeltakelsen og med kritikken fra kvinnebevegelsen om manglende representasjon av kvinner på ulike nivåer i fagbevegelsen. Hovedspørsmålet var om kvinner organiserte seg i samme omfang som menn, om de aktiviserte seg på samme måte og om de nådde fram med sine krav. Prosjektsøknaden slo fast at det ”er betydelige forskjeller ikke bare i den passive organisering, men også i de solidaritetsformer og i den [sic] fagorganiserte kvinners aktivitet.”¹¹³ I forarbeidene til den mer generelle organisasjonsundersøkelsen som Fafo også arbeidet med på oppdrag av LO (se kapittel 5, side 229ff) kunne Stein Haukvik med bakgrunn i en gjennomgang av organisasjonenes medlemstall og sysselsettingsstatistikk trekke fram noen foreløpige resultater. Kvinner hadde for det første en langt lavere organisasjonsgrad enn menn, uansett sektor. Haukvik fant også mye av det samme som Karlsen: Menns organisasjonsgrad innen industrisektoren hadde stått stille, mens kvinners andel hadde sunket. Og at det var nærmest stikk motsatt i tjenesteytende næringer. Han

¹¹¹ Arbark. ARK-1597, LOs arkiv. Boks De-0072. Fafo: Kvinner, ungdom og fagorganisering. Om kvinners og ungdoms organiseringsgrad og deltakelse i fagbevegelsens organer i Stavanger-området. Av Hanne Bogen. Stemplet ”Fortrolig. Arbeidsnotat.” Se også Arbark. ARK-1597, LOs arkiv. Boks De-0053. Notat fra HB (Hanne Bogen) til TRL (Terje Rød Larsen), 24.8.1983.

¹¹² Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0072. Skriv fra LOs utvalg for Familiepolitikk og Likestilling til Administrasjonen: Forskningsprosjekt ”Kvinner og organisering” 13.6.1983.

¹¹³ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0072. Søknad fra FAFO til RSFP, ”Kvinner og organisering” Ansvarlige: Gudmund Hernes og Ottar Hellevik, 15.5.1983.

mente også å slå fast at økningen i kvinnes LO-organisasjonsgrad ikke hadde klart å oppveie nedgangen blant menn eller økningen i organisasjoner utenfor LO:

LO greier altså ikke i tilstrekkelig grad å ”fange opp” den hurtig voksende gruppe av kvinnelige lønnstakere i de tjenesteytende sektorene. Det ser derimot ut som om de ”frittstående” forbundene i stadig sterkere grad klarer å organisere disse ”nye” kvinnelige lønnstakerne. Men grovt sett kan det konkluderes med at kvinnene ikke organiserer seg med samme hastighet som de øker sin deltakelse på arbeidsmarkedet.¹¹⁴

I et senere skriv til LO pekte Fafo på at selv om mesteparten av medlemsveksten til LO kom fra kvinner, var det en tendens til at kvinner i enda større grad sluttet opp om ”gule forbund”.¹¹⁵

LO-ledelsen ville ikke på det daværende tidspunkt gi støtte til en slik undersøkelse som utvalget for familiepolitikk og likestilling foreslo. Begrunnelsen for avslaget var knyttet til den organisasjonsundersøkelsen som Fafo allerede var i gang med og som var ”av langt større omfang”. ”Det arbeidet som nå er i gang vil omfatte alle kategorier av vår medlemsstokk – ikke bare kvinner, ikke bare ungdom, ikke bare menn – slik at vi vil få et helhetlig bilde av hele vår organisasjon”, skrev LOs organisasjonssekretær og konkluderte: ”En vil tro at det er nettopp det vi er opptatt av, ikke bare deler av vår arbeidsstokk.”¹¹⁶ Igjen kan vi ane motstanden mot å gi kvinner særbehandling. Men denne skulle gi seg på dette området. Det tok ikke lang tid fra denne større Fafo-undersøkelsen forelå, til en egen undersøkelse om kvinner og organisering var besluttet. Da Fafo-undersøkelsen *Så samles vi på valen...?* ble presentert på LO-kongressen i 1985, var allerede planene til separate undersøkelser om henholdsvis kvinner, ungdom og uorganiserte lagt. Kongressen hadde ingen motforestillinger og støttet planene.

På LO-kongressen i 1985 skjedde også noe annet som ble viktig for utviklingen av kvinnepolitikk i LO. Problemene med rekruttering av kvinner ble knyttet til LOs manglende vilje til å gå inn for kvinnekrav. Under diskusjonen om kvotering brukte flere talere nettopp dette argumentet. For Eva Disch fra HK var kjønnskvolterung ”et middel til økt oppslutning

¹¹⁴ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0052. Konfidensielt notat fra Stein Haukvik til FAFO v/Terje Rød Larsen: kort sammenfatning av hovedpunktene i løpende prosjekt om ”fagorganiseringens utvikling i Norge 1956-1978”, med følgebrev datert 24.10.1982. Frittstående forbund ser her ut til å være arbeidstakerorganisasjoner utenfor LO.

¹¹⁵ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0032. FAFO-Notat fra Daglig leder (Terje Rød Larsen)/ GH (Gudmund Hernes)/SH (Stein Haukvik) til Ole Knapp: Tendenser i fagorganisering og samfunnsutvikling, 5.5.1983.

¹¹⁶ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0052. Skriv fra organisasjonssekretæren til Administrasjonen. Organisasjonsundersøkelse – FAFO. 27.9.1983.

om LO.” Flere andre knyttet både kvoteringsspørsmålet og spørsmålet om kjønnsnøytrale betegnelser på lederposisjonene i LO direkte til medlemsutviklingen som var blitt presentert i *Så samles vi på valen...?* Selv om ikke alle var enige, var det nå gjort en kobling mellom LOs innsats i likestillings- og kvinnespørsmål og organisasjonens mulighet for å rekruttere kvinner. Denne koblingen gjorde også Rune Gerhardsen da han etter kongressen arbeidet med utviklingen av LOs organisasjon. Han mente å kunne slå fast at arbeidslivet og dets organisasjoner fortsatt var tydelig kjønnsbestemt. Arbeidstid og møtetid var fortsatt, ifølge Gerhardsen, tilrettelagt for menn uten omsorgsansvar. Videre var kvinner:

[...] fortsatt mindre bevisst enn menn i forhold til at de må ha et arbeid hvor de kan forsørge seg selv og sin husholdning. I stor grad ”nøyer” kvinner seg med deltidsarbeid, og svært ofte ”underordner” de egen yrkesdeltakelse til mannens yrkeskarriere.

Årsaken til at kvinner relativt sett hadde en svakere organisasjonsoppslutning enn menn, lå både i selve arbeidslivet og i de faglige organisasjonene. Tiltak for å øke kvinnes oppslutning om LO måtte derfor både innebære krav til utviklingen av selve arbeidslivet, endringer av holdninger til kvinners rolle og posisjon, arbeid med typiske ”kvinnekrav” og praktiske organisasjonstiltak.¹¹⁷ Gerhardsen tok altså her til orde for at LO skulle fremme ”kvinnekrav”, riktignok i anførselstegn, men det var likevel uttrykk for en endring fra den tidligere motstanden mot å bruke denne typen betegnelser.

LOs utvalg for familiepolitikk og likestilling var derimot ikke villig til å ta ordene kvinnekamp og kvinnekrav i sin munn og langt mindre sette dem på papir. Da utvalget lagde et ”hefte for debatt” foran LO-kongressen i 1989, ble det listet opp en rekke områder der kvinnene var kommet til kort i forhold til menn. Flere forhold ble trukket fram: et kjønnsdelt arbeidsmarked, kvinners lave lønn i forhold til menn, manglende barnehagedekning og permisjonsordninger og det at kvinner var overrepresentert blant de deltidsarbeidende. Men alle tiltakene som ble antydnet, var kjønnsnøytrale og gikk for eksempel på at lønns- og inntekstpolitikken ble innrettet til fordel for lavtlønnsyrkene. Særegne kvinnekrav var ikke aktuelle.¹¹⁸ Men utvalget var også bekymret over hvordan LO ble oppfattet. Vedtakene fra kongressen i 1985 hadde riktignok ført til en mer aktiv likestillingspolitikk, ifølge utvalget,

¹¹⁷ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0006. Skriv fra Rune Gerhardsen til Organisasjonsgruppa, 10.10.1986.

¹¹⁸ LO: Temahefte. Familiepolitikk og likestilling. Forfattet av LOs utvalg for familiepolitikk og likestilling.. Utgitt september 1988.

men utviklingen gikk for langsomt og markedsføringen var for dårlig. Det var dermed en viktig oppgave for utvalget å endre oppfatning av at LO gjorde for lite på området.¹¹⁹

Den bestilte Fafo-rapporten om fagbevegelsen og kvinner, forfattet av Arvid Fennefoss, ble offentliggjort i 1988. Den var en av tre delrapporter som skulle danne grunnlaget for det videre rekrutteringsarbeidet i LO. Vi skal senere se nærmere på hovedkonklusjonene i disse rapportene, men innholdet i rapporten om kvinner gikk inn i den aktuelle kjønnsdebatten i LO og vil derfor bli behandlet nå. I rapporten tok Fennefoss avstand fra det han kalte abstrakt kjønnsstenkning, der et kjønnsrolleperspektiv ble overordnet og kjønnsrollene ble gruppeskapende. I en abstrakt kjønnsstenkning ble kjønn en forklaring på observerbare forskjeller mellom kjønnene. Dette var, ifølge Fennefoss, både i dårlig samsvar med de faktiske forhold og et dårlig utgangspunkt for LOs strategi. Det riktige måtte være ha et konkret perspektiv der man ikke fokuserte på kvinner som kategori, men på de ulike livssituasjonene kvinnene var i. Dette ville gjøre kvinneperspektivet sentralt i den faglige politikken. Han eksemplifiserte dette gjennom lavlønnspolitikken. Det at flere kvinner enn menn var lavtlønte gjorde problemet til et kvinneproblem, men det var samtidig et felles problem for lavtlønte kvinner og menn og ikke et problem for mer høytlønte kvinner. Det kunne dermed håndteres uten å gjøre det til et eget kvinneområde på tvers av ”det som tradisjonelt er LOs kjerneområder.”

Styrken ved denne måten å formulere strategier på er at de viser at innholdet i kravene er sentrale lønnstakerkrav, der kjønnsdimensjonen kommer inn **indirekte**. Fordelene ligger i at prioriteringene er konkrete samtidig som det er lett å peke på konsekvensene for kvinner (og menn). For det andre blir det innen fagbevegelsen vanskeligere å anvende en kjønnsstrategi med å definere (ut) ”kvinnesak” som **perifer**, på siden av fagorganisering.

Fennefoss argumenterte også her for å utvide definisjonen av lønnstakerinteresser der også ”verdier **utenfor** lønnsarbeidet [...] må tas i betraktning **innen** rammen av fagorganisering.” Dette var særlig aktuelt for kvinner, men burde bli det også for menn, avsluttet Fennefoss.¹²⁰

Fennefoss argumenterte her for det som var den gjeldende linjen i LO der ingen krav ble gjort kjønsspesifikke. Sann sett kunne rapporten gi støtte til de som ville holde på denne politikken og ikke gå inn på rene kvinnekrav, slik vi har sett Rune Gerhardsen antyde muligheten for.

¹¹⁹ Arbark. ARK-1579, LOs arkiv. Boks De-0071. Protokoll fra møte i LOs utvalg for familiepolitikk og likestilling, 8.10.1987. Se også protokoll fra møte 18.3.1987.

¹²⁰ Fennefoss 1988, side 239–244. For en kritikk av Fennefoss, se Hagemann 1990.

LO og kjønn, et forhold i endring

Et sentralt tema i avhandlingen er en diskurs som skapte forskjeller mellom industriarbeidere og 'de andre', enten dette var funksjonærer eller "de nye gruppene". Det kan også stilles spørsmålsteget ved om det på tilsvarende vis ble skapt forskjell mellom menn og kvinner. Eller sagt på en annen måte: På samme måte som jeg i kapittel 3 spurte om det ideelle LO-medlem var en arbeider i vareproduserende industri, går det an, som jeg har vært inne på tidligere, å spørre om han var en mann. Inger Humlesjö har som nevnt undersøkt mannligetskonstruksjoner i svensk arbeiderhistorie og i svenske fagforeninger. Hun slo fast at en riktig arbeider er en mann, og at dette lenge var selvsagt i fagbevegelsen. Hennes utgangspunkt var studier av Typografiska Föreningen i Stockholm i perioden fra midten av 1800-tallet til litt ut på 1900-tallet. Humlesjö pekte på at den historiske konstruksjonen av maskulinitet – i kontrast til femininitet – bygde på en forestilling av mannen som det forsørgende og det arbeidende kjønn. Kvinner skulle være knyttet til hjemmet og reproduksjonen, lønnsarbeid var noe midlertidig som kvinner ikke hadde en naturlig tilknytning til.¹²¹ Historikeren Gro Hagemann har i en artikkel om norsk fagbevegelse og kvinnene pekt på mye av det samme, noe som vi også var innom i kapittel 3. Den normale arbeideren for LO var en mann: "Bevegelsen har vært basert på forestillinger om en grunnleggende kjønnsstruktur og på et *forsørgerstandpunkt* som har fått menn til å framstå som 'selve arbeiderklassen' og kvinner som arbeiderklassens andre kjønn."¹²²

Mannligetskonstruksjonene var også, som Humlesjö og Hagemann understrekte, historisk skapte og dermed også potensielt i forandring. At menn ble sett på som det forsørgende kjønn, er naturlig å se i sammenheng med det som Yvonne Hirdman og flere har kalt en husmorkontrakt, dvs. et genus- eller kjønnsystem der innholdet er en forståelse av mannen som forsørger og kvinnen som hjemmeværende.¹²³ Hirdman påpekte at denne kontrakten først ble avløst av en "jämlikhetskontrakt" fra 1960, deretter av en "jämställhetskontrakt" fra midten av 1970-tallet. Gro Hagemann og den svenske

¹²¹ Humlesjö 1998, side 8–9.

¹²² Hagemann 1990, side 128.

¹²³ Hirdman 2001. Innholdet i begrepet om genusystem og kjønnskontrakt er omdiskutert og kritisert av andre historikere og kjønnsforskere, se blant annet Hagemann og Åmark 2004 (1999). Jeg oppfatter det ikke som vesentlig å ta stilling til hele denne diskusjonen her. "Husmorkontrakt" er Hagemanns og Åmarks oversettelse av Hirdmans "hushållskontrakt". Jeg oppfatter at en bruk av kontraktsbegrepet i tråd med Hagemanns og Åmarks tolkning er kompatibelt med mitt eget teoretiske utgangspunkt.

historikeren Klas Åmark har påpekt det problematiske i å operere med så korte tidsepoker for et kontraktsbegrep som må oppfattes som å vise til noe mer varig og tar til orde for å forstå avviklingen av husmorkontrakten som en mer langvarig overgang til en, på norsk, likestillingskontrakt. Det viktige i min sammenheng er at en tolking av LO i et kjønnsperspektiv i 1970- og 1980-årene vanskelig kan gjøres med utgangspunkt i en forlatt husmorkontrakt og i et bilde av mannen som familieforsørger i kontrast til kvinnen. Det fantes naturligvis også dem som fremdeles var preget av husmorkontrakttenkningen. På LO-kongressen i 1977 kunne en representant ta opp spørsmålet om hva skiftarbeidere skulle gjøre ”når kona ble sjuk”, og fremme forslag om husmorvikarordning for denne kategorien av arbeidstakere.¹²⁴ Men dette bar preg av fortidens talemåter, på midten av 1970-tallet var det uten tvil likestilling som var tidens ord.

Hva betydde likestillingskontrakten for LO? Først og fremst foreskrev den, som vi nettopp har sett, fravær av kjønnsespesifikke krav og en bannlysing av kjønnsespesifikk organisering. Kampen for likestilling var en kamp mot normer og holdninger som sementerte kjønnsroller, men ikke en kamp rettet mot menn eller menns privilegier. Faktisk var også menn diskriminert ”i forhold til hjem og omsorgsoppgaver”, ifølge handlingsprogrammet fra 1985.¹²⁵ Kampen for likelønn kunne derfor ikke dreie seg om særegne tillegg til kvinner eller til typiske kvinneyrker, for LO måtte dette løses gjennom lavtlønnspolitikken som i prinsipp ikke skilte mellom kvinner og menn. Kjønnskvalifisering i egen organisasjon var så langt ikke mulig å få gjennomslag for, det brøt nettopp med tanken om ikke å gjøre forskjell. Krav om 6-timersdagen brøt derimot ikke med likestillingsideen, den skulle gjelde alle uansett kjønn. Men den falt i kampen om prioriteringene til fordel for lavere pensjonsalder. Kvinnebevegelsen i og utenfor LO tolket dette som en prioritering av mannfolkas krav om en anstendig alderdom framfor tiltak som kunne bidra til økt likestilling.

Likestilling var idealet og normen i LO. Men det kan hevdes at nettopp den konsekvente likestillingsideen var forskjellsskapende ved at den ikke innrømmet ulikheter. Likelønnsdebatten kan være et eksempel på dette. LO så spørsmålet om likelønn som et lavtlønnsproblem og ville ikke stille særegne kvinnekrav. At en rekke kvinneyrker hadde lavere lønn enn yrker med tilsvarende utdanning og ansvar som var dominert av menn, falt dermed utenfor organisasjonens horisont.

¹²⁴ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1977, side 255.

¹²⁵ LO: Handlingsprogram 1985–1989, side 69.

LO framsto også som en mannsbastion. Den støttet ikke kvinnebevegelsens krav om 6-timersdag og kjønnskvoltering i egne rekker, samtidig som LO ble oppfattet som tilbakeholden i likelønnspolitikken. Den konsekvente likestillingsforståelsen stengte for å ta tak i ulikheter mellom kjønnene som kunne krevd forskjellsbehandling, samtidig som den hindret en selvstendig kvinneorganisering i LO. Nettopp fordi LO framholdt kjønnsblindhet som en dyd, ble industriens primat også mannens primat.

Sammensetningen av LOs ledelse talte også sitt språk om en mannsdominert organisasjon. På kongressen i 1981 ble det valgt en ledelse som besto av en fjerdedel kvinner, mens kvinneandelen blant medlemmene var om lag en tredel. I 1985 økte kvinneandelen i ledelsen til nettopp en tredel, mens det var blitt en noe større andel av kvinner i medlemsmassen. Den kjønnsmessige sammensetningen av ledelsen kunne dermed likevel sies å avspeile sammensetningen av medlemsmassen, som altså var mannsdominert. De tre viktigste posisjonene – leder, nestleder og hovedkasserer – var imidlertid alltid besatt av menn. Hege Skjeie har vist at kjønnsfordelingen i andre verv og stillinger sentralt i LO-systemet også var skjev. Forslag om kjønnskvoltering internt i LO ble som vi har sett avvist med stort flertall av kongressene både i 1981 og 1985. Skjeie knyttet den manglende vilje til å støtte kvoteringsforslag til rivaliseringen mellom forbundene og mellom sektorene. En kvotering av kvinner ville, ifølge Skjeie, føre til at forbund med høy kvinneandel ville styrke sin stilling i de sentrale organene. Dette var forbund fra offentlig sektor og fra privat tjenesteyting. Det var også i disse forbundene at støtten til kvotering var størst.¹²⁶

I kapittel 3 mente jeg å slå fast at helten i arbeiderbevegelsens historiefortelling var industriarbeider, og at denne industriarbeideren fortrinnsvis var en mann. Kvinnene var sånn sett noen andre, som ikke hadde noen framtreddende plass i denne fortellingen. Den mannlige kroppsarbeideren som idealisert norm var også tydelig i arbeiderbevegelsens symbolbruk, i bilder og i sangtekster. I et hefte der LO presenterte seg selv, utgitt så sent som i 1987, var det maskuline ved organisasjonen tydelig. De avbildede arbeiderne var staute kroppsarbeidende menn, mens LOs forhandlingsutvalg og sekretariat framsto som nærmest uten kvinnelige innslag. Et unntak fantes riktignok, i bildet fra LOs resepsjon mottas den kvinnelige gjesten av en kvinnelig resepsjonist.¹²⁷ Slik ble også kvinnene i enkelte sammenhenger noen 'andre'. Da Tor Halvorsen skulle begrunne LOs moderasjon og godtakelse av lønnsstoppen på slutten av 1970-årene, var det, som tidligere påpekt, hensynet

¹²⁶ Skjeie 1989, side 90–93.

¹²⁷ LO: Landsorganisasjonen i Norge. Informasjonshfte (1987).

til ”de svake i samfunnet” som ble trukket fram. Hadde LO stått på for å få noen kroner ekstra, ville ”taperne” bli ”de samme som tidligere: de svake i samfunnet. De trygdede, de funksjonshemmede, kvinner og de som mer enn noen andre er avhengig av våre fellesgoder.”¹²⁸ Kvinnene var her blant de svake gruppene som fagbevegelsen måtte ta hensyn til og ikke først og fremst en del av den samme bevegelsen.

Sosiologen Bente Rasmussen har i et tilbakeblikk på 20 års kvinneforskning fra 2001 pekt på hvordan arbeidslivsforskningen på 1970-tallet hadde allmenngjort den mannlige industriarbeideren som *arbeideren*. Han ble samtidig idealisert og romantisert. ”Han er”, skrev Rasmussen ”kollektivt, den politiske helten som (de mindre aktive) kvinnene i arbeidslivet måles mot.” Dette er det noe av den samme heltedyrkingen jeg mente å finne i arbeiderbevegelsens historiefortelling og også i LOs diskurs som ble undersøkt i kapittel 3. Her så jeg den idealiserte arbeideren i kontrast til den suspekterte ikke-arbeideren, om denne var funksjonær eller en del av ”de nye gruppene”, mens Rasmussens motstykke altså var kvinnelige arbeidstakere. Rasmussen refererte også forskning som viste at dette kunne være to sider av samme sak; hvordan engelske arbeidere på gulvet konstruerte seg selv som maskuline i motsetning til de feminine kontoransatte.¹²⁹

Men jeg vil påpeke at ’mannen’ og ’industriarbeideren’ ikke var identiske størrelser, verken i historiefortellingen eller i LOs diskurs mer generelt. Industriarbeidernes privilegerte posisjon hadde sammenheng med synet på verdiskapning og på hva som var ordentlig arbeid. Det var gjennom deltakelse i det fysiske vareproduserende arbeidet at solidariske holdninger og verdier til arbeiderbevegelsen ble skapt. Industriarbeideren hadde også rettferdigheten på sin side, han representerte de underprivilegerte i samfunnet, hans kamp var rettferdig.

Innenfor kjønnsforskningen har det, som referert i kapittel 3, vært vanlig å ta utgangspunkt i et annet begrep om arbeid. For å gjenta hovedpunktene i denne måten å bruke arbeidsbegrepet: Gjennom utskillelsen av produksjonslivet fra familien, ble arbeidet som begrep symbolsk identifisert med produktiv og verdiskapende virksomhet utenfor hjem og familie. Kvinners husarbeid mistet med dette sin karakter av å være arbeid i egentlig forstand. Det utviklet seg et hierarkisk skille mellom det samfunnsmessige produktive arbeidet utført av menn og den private virksomheten til kvinnene i hjemmet. Denne hierarkiseringen tenderte til å omfatte alt arbeid utført av kvinner, slik at også kvinners

¹²⁸ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1981, side 15.

¹²⁹ Rasmussen 2001, side 49–50.

lønnsarbeid ble sett på som mindre verdifullt enn det mer typiske mannsarbeidet.¹³⁰ Slik sett kunne arbeidsbegrepet også være kjønnet.

Selv om 'industriarbeideren' og 'mannen' var basert i ulike arbeidsbegreper og ikke var identiske figurer, hadde de mange berøringspunkter. Industriarbeid var koblet til maskulinitet, samtidig som industrien i stor grad var befolket av menn. Omsorg var på samme måte koblet til noe kvinnelig, nærmest som en fortsettelse av hjemmets sfære. Omsorgsyrkene var befolket av kvinner, det samme var i stor grad mange andre serviceyrker. Industriens privilegerte posisjon innebar dermed en prioritering av menn på bekostning av kvinner i service- og omsorgsykker. Den dominerende normen om kjønnsnøytralitet var et hinder for LO i å se disse sammenhengene.

Men LOs kjønnsforståelse var i bevegelse. *LO-Aktuelt* brakte reportasjer med uttalt kritikk av LOs kvinneprofil. "Kvinner føler seg ikke velkomne i LO", sa Berit Lynnebakken i et intervju bladet foretok i 1988 i forbindelse med diskusjonene om et nytt handlingsprogram. LO-kongressen hadde to ganger takket nei til forslag om kvotering, og 6-timersdagen var det ingen som vil diskutere, ifølge henne. "Kvinner føler, på samme måte som ungdom, at de ikke blir hørt." Hun tok også til orde for lønnsmessig omfordeling til fordel for kvinner og kunne heller ikke forstå hvorfor "omsorg for mennesker skal lønnes dårligere enn 'omsorg' for maskiner."¹³¹ Dette var et forvarsel om hva som skulle komme.

På LO-kongressen i 1989 holdt Esther Kostøl innledning om familiepolitikk og likestilling. Kostøl var da valgt LO-sekretær og skulle senere på kongressen bli valgt til nestleder. Selv om talen ikke nødvendigvis var godkjent av hele LO-ledelsen, var nok innholdet blitt til gjennom en kollektiv prosess. Men den sto til en viss grad i motstrid til det som hadde vært LOs politikk inntil da. Hun startet riktignok med å skryte av alt arbeiderbevegelsen hadde gjort for familien og kvinnene gjennom tidene, men fortsatte med å understreke at nye tider hadde skapt nye behov. Hun minnet om alt som sto igjen for å skape likestilling og kom med en indirekte kritikk av hva LO hadde gjort så langt: "Etter mitt syn – kamerater – må derfor fagbevegelsen avklare sin rolle og sitt ansvar i forhold til kvinner og den må få en mer konkret rettet likestillingsprofil – dersom vi skal gjøre hva vi moralsk og juridisk er satt til å gjøre." Konkret tok hun fatt i likelønsspørsmålet og pekte hvor kort LO var kommet. LO måtte ikke akseptere, mente hun:

- at det er mindre verdig arbeid å behandle mennesker enn maskiner

¹³⁰ Solheim 2002, side 121.

¹³¹ *LO-Aktuelt* 1988:12

- at det er mindre ubekvemt å arbeide med skitt som avføring – urin – blod – oppkast – enn f.eks. olje og sement. Ja for den saks skyld vaske opp skitten for at vi andre skal ha det rent og trivelig.
- hva er rimeligheten i at det er 3 lønnstrinn (25.000 kroner) forskjell på avlønning av en ingeniør og sykepleier med like lang utdanning?

Det var ifølge Kostøl behov for å tenke annerledes, og hun tok til orde for å starte ulike likelønnsprosjekter i privat og offentlig sektor.¹³²

Det var mye nytt i dette, og det er flere viktige ting å legge merke til. Først benyttet hun seg av samme retoriske grep som både Konrad Nordahl og Tor Halvorsen hadde gjort før henne ved å understreke at nye tider skapte nye behov. Mottoet for denne kongressen var også, som vi har sett, ”Nye tider, nye mål.” Det var derfor nødvendig med endring av den gjeldende praksisen og politikken. Dette spilte godt sammen med behovet for nyorientering som sprang ut av den rådende kriseforståelsen i arbeiderbevegelsen, noe jeg behandlet tidligere i kapitlet. Kostøl innrømmet på et vis at LO ikke hadde lyktes i kampen for likestilling. Organisasjonen måtte derfor få en mer ”konkret rettet likestillingsprofil”. Ordbruken her var altså fremdeles innenfor det etablerte likestillingsparadigmet, det var ennå ikke snakk om kvinnesak eller kvinnekamp. Men det var nærmest et eksistensielt krav om å foreta endringer, det var nødvendig for å oppfylle det LO ”moralsk og juridisk” var ”satt til å gjøre”.

Hvilke endringer innebar talen? Hun slo fast at LO ikke kunne akseptere at det skulle være mindre verdig å behandle mennesker enn maskiner. Ordet ”verdig” gir her en tvetydighet til utsagnet. Det kan tolkes som verdifullt, men det kan også tolkes som noe mer menneskelig og mindre knyttet til rene økonomiske betraktninger. Det betyr at hun på et vis ikke brøt med det som var den rådende forståelsen i LO av de økonomiske sammenhengene der nettopp arbeidet med maskiner ble sett på som det verdifulle i en samfunnsøkonomisk kontekst. Men nettopp ved bruk av ordet verdig tok hun til orde for at det rent økonomiske ikke skulle være den bestemmende målestokken. Slik var formuleringen et brudd med den rådende diskursen. Også den neste formuleringen der hun sammenlignet skitt som blod, urin og avføring med olje og sement, må oppfattes som et brudd med den rådende hierarkiseringen i LO. Å ha ”møkk under negla” var tradisjonelt et adelsmerke knyttet til den vareproduserende industrien, mens Kostøl her framhevet at arbeid innen omsorgsykker måtte betraktes som like ubekvemme og vel også inneha det samme adelskapet. Det siste punktet om ulik avlønning av sykepleiere og ingeniører gikk rett inn i debatten om likelønn. LO hadde, som vi har sett, ikke vært villig til å behandle likelønnsspørsmålet som noe annet

¹³² LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 68.

enn et lavtlønnsproblem. Nå påpekte Kostøl det urimelige i at et typisk kvinneyrke og omsorgsyрке som sykepleier var lavere lønnet enn det mer industrielle mannsyrket ingeniør. For første gang tok ledelsen i LO opp at også kvinneyrker med lang utdanning hadde lavere lønn enn sammenlignbare yrkesgrupper med mannsdominans.

Dette var altså en tale om LOs likestillingspolitikk. Esther Kostøl foretar dermed en kjønnet sammenstilling av omsorgsyрке og industriyrker. Den kunne bare være mulig å foreta fordi hun beveget seg bort fra LOs tidligere konsekvente, og i en forstand kjønnsblinde, likestillingsstrategi. Denne sammenstillingen gjorde det også vanskeligere å opprettholde industriarbeiderens privilegerte posisjon i LO. Denne posisjonen hadde vært knyttet til en fortelling om en undertrykt gruppes kamp for rettferdighet og anerkjennelse. Men i kjønnskampen var det kvinnen som hadde rettferdigheten på sin side. For Kostøl var det nettopp kampen mot urettferdigheten som var sentral i begrunnelsen for å ta opp de spørsmålene hun reiste. Dette endret karakteren av de forskjellsskapende diskursene i LO. ”De nye gruppene” kunne ikke lenger bare forstås som strebere, egoister og folk som manglet en følelsesmessig dybde som hindret dem i å være solidariske. De var i stedet for en stor del kvinner som hadde rettferdige krav om likelønn og verdige arbeidsforhold. Dette var en helt avgjørende endring av konseptualisering av arbeidstakerne.

Tankene som Kostøl presenterte i innledning fikk også sine konsekvenser for formuleringer i handlingsprogrammet. I det nye programmet forpliktet LO seg til å ”arbeide for økte lønninger i tradisjonelle kvinneyrker.” Dette hadde ikke stått tidligere. Også andre formuleringer ble endret. Borte var passusen om at menn diskrimineres i forhold til hjem og omsorgsoppgaver, nå het at det ganske enkelt at menn deltok for lite i hjemmearbeid og omsorgsoppgaver.¹³³ Med dette beveget LO seg bort fra den konsekvente likestillingslinjen de hadde stått for siden 1969 og godtok i større grad et kvinnekamperspektiv på likestillingspolitikken. Flere av delegatene på kongressen koblet for øvrig en tydelig kvinneprofil til muligheter for økt rekruttering av kvinner til LO.¹³⁴

Nye Fafo-rapporter

Kongressen i 1985 hadde vedtatt å be om flere utredninger fra Fafo. Dette skulle gjennomføres som tre delundersøkelser; en om de uorganiserte, en om kvinner og fagbevegelsen, som vi allerede har vært innom, og en om ungdom og fagbevegelsen. Den

¹³³ LO: Handlingsprogram 1990–93, side 38–39.

¹³⁴ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 74, 80–81, 109 og 180.

første rapporten om fagbevegelsen og ungdom ble presentert for LO i april 1987. De to siste rapportene ble i sin endelige form presentert for LO i april 1988. Ingen av rapportene ble kjent for en bredere offentlighet før i mai 1988.

Forfatteren av de tre rapportene var Arvid Fennefoss, som også hadde vært med på å utarbeide *Så samles vi på valen...?* som ble lagt fram på kongressen i 1985. Men det teoretiske perspektivet var et helt annet nå. I stedet for å fokusere på egenskaper og trekk ved de uorganiserte – eller for den saks skyld, de som valgte andre organisasjoner enn LO – understrekte Fennefoss i den første delrapporten, som var den mest grunnleggende og teoretiske, at han nå ville fokusere like mye på trekk ved de som organiserer. Han mente at det var nødvendig å trekke inn flere forklaringer på hvorfor arbeidstakere ikke organiserte seg og at disse forklaringene ofte hang sammen og utdypet hverandre.¹³⁵

Før han utdypet det teoretiske standpunktet undersøkte han dagens organisasjonsgrad, den historiske utviklingen og ulike framskrivningsscenarier. Dette har jeg gjort rede for i kapittel 4, men det kan være greit å rekapitulere de viktigste konklusjonene. LO hadde fått redusert sin organisasjonsandel fra 48 prosent i 1956 til 35 prosent i 1986, mens andre organisasjoner hadde økt sine andeler i samme periode fra 10 til 21 prosent. På bakgrunn av utviklingen de siste tiårene fram til 1986, anslo Fennefoss at LO i 2006 ville organisere 28 prosent av lønnstakerne, den samme andelen som ville slutte opp om andre organisasjoner.

Fennefoss utviklet en forklaringsmodell der han trakk inn lønnstakernes preferanser og motivasjon, strukturelle posisjoner og ideologiske posisjoner. Disse ulike føringene var ikke uavhengige av hverandre, men spilte sammen og påvirket hverandre. Modellen var en videreutvikling i forhold til den som ble brukt i *Så samles vi på valen...?*, men representerte ikke noe brudd med den teoretiske forståelsen av hvorfor arbeidstakere organiserer seg. Fennefoss fant en slik modell brukbar i en situasjonsbeskrivelse, men ikke tilfredsstillende til det å ”danne en helhetlig forståelsesramme”. Det var nødvendig å utvide perspektivet til også å se på tilbudssiden, til organisasjonene. I tillegg, og kanskje enda viktigere, aktørenes valg var basert på tidligere grunnleggende valg av lojaliteter og ideologier. Dette hadde en nær sammenheng:

Tidligere er strukturelle posisjoner (yrke, sektor, utdanning, o.s.v.) og ideologiske posisjoner fremstilt som skyvefaktorer. De påvirker i stor grad hvordan individer på et tidspunkt vil

¹³⁵ Fennefoss 1988, side 13–15.

forholde seg til organisering. **Men samtidig kan ikke posisjonene forstås som rent objektive. Som posisjoner er de også identiteter og lojaliteter.**¹³⁶

Han pekte på at det fantes en rekke mulige klassifikasjoner og kategoriseringer av lønnsinntakerne, langs ulike dimensjoner. Bestemte inndelinger kunne vanskelig sies å være mer objektive enn andre, først og fremst fremmet de ulike interesser. De ulike lønnsinntakerorganisasjonene utkjemper en kamp om klassifikasjonene som blant annet resulterte i ulike tilbud til ulike grupper og dermed bestemte organisasjonstilbudet.

I dette perspektivet ser en også at **kjernen i organisasjonstilbudet er den eller de klassifikasjoner av lønnsinntakermarkedet som ligger til grunn.**

Organisasjonene velger altså mange av sine egne og lønnsinntakernes rammebetingelser. De tilpasser seg ikke passivt til virkeligheten, de **strukturerer** den. De ulike organisasjonene utkjemper med varierende intensitet en **kamp om klassifikasjoner.**¹³⁷

Det viktige med denne forståelsesrammen var at arbeidstakernes valg måtte sees i sammenheng med organisasjonenes kamp om klassifikasjoner. Det som framsto som objektive rammer for arbeidstakernes valg, var i stor grad påvirket av organisasjonenes strategivalg der struktureringen av lønnsinntakermarkedet, dvs. hvordan dette ble klassifisert og kategorisert, var sentralt. For eksempel ville en inndeling av arbeidstakerne i ulike utdanningsgrupper legge føringer på identiteter, som igjen ville spille inn på valg av organisasjon.

Denne teoretiske forståelsen var et markert brudd med tidligere strukturorienterte forklaringer som en kunne finne både i Karlsens bok fra 1977 og *Så samles vi på valen...*? fra 1984, og som også var dominerende i den vanlig forståelsen av rekrutteringsproblemer i LO-systemet. Fennefoss ville rette søkelyset på hvordan lønnsinntakerorganisasjonene strukturerte virkeligheten og ikke se på disse strukturene som objektivt gitte som man bare kunne tilpasse seg til. En slik forståelse ville gjøre LO bedre i stand til å rekruttere nye medlemmer og oppnå større organisasjonsandeler. Konkret viste han hvordan forståelse av arbeidsmarkedet som oppdelt i kjerne – periferi – ytterområde ville få konsekvenser for organisasjonsmarkedet. Han tok til orde for at LO ikke burde se på grupper med deltid, ulike

¹³⁶ Fennefoss 1988, side 44.

¹³⁷ Fennefoss 1988, side 45. Med disse teoretiske standpunktene nærmet Fennefoss seg sosialkonstruktivismen, men i en senere drøfting av det teoretiske grunnlag markerer Fennefoss avstand fra det han kaller en "subjektivistiske 'social construction'-retning". (Fennefoss 1991, side 8) Selv er jeg, som det går fram av innledningen, inspirert av Fennefoss' sine teoretiske perspektiver særlig slik han senere formulerte disse i Fennefoss 1996.

vikarer og pensjonister som perifere i forhold til organisasjon og heller legge til rette for at disse skulle kunne finne et tilpasset medlemstilbud.¹³⁸

Videre mente Fennefoss at LO burde stille seg to grunnleggende spørsmål: Hvor langt burde LO strekke seg for å nå ulike lønnstakergrupper? Og hvilke prinsipper i LOs politikk var ufravikelige og hvilke kunne lempes på? Målet måtte være en konsensus i LO for organisasjonsløsninger som var innrettet på en effektiv rekruttering. Men i drøftingen av ulike organisasjonsmodeller pekte også Fennefoss på at fagbevegelsen sto overfor et ekte dilemma.

Alle løsningene har store svakheter og usikkerheter. **Dagens organisasjonstilbud (organisasjonsstruktur, faglig profil, o.s.v.) kan ikke fastholdes om en skal hindre den organisasjonsutvikling vi har antydnet i kapittel 2** [LOs relative tilbakegang, min komm.]. **Men en total tilpasning av organisasjonstilbudet til ”etterspørselen” er like umulig, om en skal fastholde kjernen i fagorganiseringens verdier.**

Svaret til Fennefoss var en mellomløsning. LO måtte tilpasse seg at profesjons- og utdanningsinteresser fikk et visst spillerom innad i organisasjonen uten at det tok overhånd.¹³⁹

Slik jeg ser det, tok ikke Fennefoss her konsekvensen av sitt eget teoretiske program. Han tenderte til å gjøre profesjonalisme til noe som med nødvendighet fulgte av økt utdanning og at denne profesjonalismen sto i motstrid til LOs idealer om kollektivismen. Profesjonalismen fremsto da som et objektiv egenskap knyttet til strukturell posisjon hos enkeltindividene og ikke som et ledd i en strukturerende prosess hos organisasjonene. Dermed ble LOs valg hvordan de skulle tilpasse seg denne profesjonalismen uten at det i for sterk grad gikk ut over idealene. Lønnstakerorganisasjoner for langtidsutdannede ble i dette perspektivet til bærere av tvilsomme verdier og snevre gruppeinteresser.¹⁴⁰

De to andre rapportene omhandlet henholdsvis ungdom og kvinners forhold til fagorganisering. Vi har tidligere sett på rapporten som omhandlet kvinner og fagbevegelsen. Konklusjonen i rapporten om ungdom var at det ville være feil å behandle ungdom som en gruppe med felles tilhørighet og felles livssituasjon. Samtidig var en del generelle utviklingstrekk særlig aktuelle for yngre arbeidstakere. Ungdom tenderte til å vektlegge sine egne forbrukerinteresser framfor interesser i kraft av å være arbeidstaker, ifølge rapporten. Men om dette ville bli et problem i forhold til organisering, var opp til strategiske valg i LO.

¹³⁸ Fennefoss 1988, side 51–55.

¹³⁹ Fennefoss 1988, side 90–91.

¹⁴⁰ Jeg oppfatter at Fennefoss i senere arbeider har utviklet synspunktene i en mer konsekvent retning, se for eksempel Fennefoss 1996

Det samme gjaldt for forholdet til yrkessolidaritet, som slett ikke var særegent for ungdom, men likevel særlig aktuelt fordi mange ungdom ville komme inn i yrker der profesjonsinteressene var sterke. Hvordan dette skulle takles, gikk inn i det som Fennefoss omtalte som LOs dilemma og utgjorde fagbevegelsens viktigste verdivalg.¹⁴¹

Reaksjoner i og utenfor LO

I løpet av høsten 1987 og våren 1988 ble både *Så samles vi på valen...?* og den nye Fafo-rapporten trukket inn i de strategiske diskusjonene som foregikk internt i LO. Notater og diskusjoner refererte til Fafo-rapportene som kunnskapsgrunnlaget for den planlagte verveoffensiven. Men det var stort sett bare konklusjonene fra *Så samles vi på valen...?* som ble referert. I tolkingen av denne ble LOs problemer med rekrutteringen gjort til et rent praktisk problem og støttet oppunder begrunnelsen for verve- og aktivetskampanjen. Først da de nye rapportene ble offentlig tilgjengelig i mai 1988, måtte LO forholde seg til konklusjonene fra disse. Oppslagene i media fokuserte først og fremst på de forsøk på framskrivning av medlemsandeler for de forskjellige hovedorganisasjonene som Fennefoss hadde gjort. Et av alternativene viste at organisasjoner utenfor LO ville ha like mange yrkesaktive medlemmer som LO i 2006. ”LO på vikende front”, ”Dom over LO” og ”Sjokkrapport” var noen av betegnelsen som avisene brukte.¹⁴² For *Nordlys* var hovedkonklusjonen i rapporten ”at det i løpet av de siste ti åra har vært noe fundamentalt galt med LOs rekrutteringspolitikk” og at hovedgrunnene til rekrutteringsproblemene var at mange i de nye yrkesgruppene ikke mente at LO var en organisasjon som passet for dem. ”De betrakter LO som en organisasjon først og fremst for industriarbeidere”, kunne avisa fortelle. Men *Nordlys* understreket også at rapporten ga grunnlag for optimisme for LO. En omlegging av kursen ville kunne føre til ny vekst.¹⁴³ Det var denne siden ved rapporten som LO valgte å fokusere på i møte med de negative avisoppslagene. Rapporten ”innholder lite nytt, men bekrefter svakheter som ble trukket opp i den forrige FAFO-rapporten fra 1985 og som vi kjenner fra før”, kunne LO-sekretær Evy Buverud Pedersen fortelle. Prognosene over framtidige medlemsandeler var bare ”en av flere mulige utviklingsrekker” som forutsatte at LO ikke foretok seg noe for å endre situasjonen. ”Det er jo fullstendig feil”, fortsatte hun før hun understreket det potensialet for medlemsvekst som rapporten hadde

¹⁴¹ Fennefoss 1988, side 182–186.

¹⁴² Henholdsvis *Aftenposten* 26.5.1988, *Dagens Næringsliv* 28.5.1988 og *Nordlys* 28.5.1988. At Fennefoss selv uttrykte klare reservasjoner mot framskrivingen og at de hadde liten verdi, ble i liten grad referert.

¹⁴³ *Nordlys* 28.5.1988.

avdekket.¹⁴⁴ Jan Balstad kalte den refererte framskrivningen for ”dommedagsalternativet” og mente at LO ville klare å gjøre denne prognosen til skamme. Nå gjaldt det å sette ressursene inn i en informasjons- og verveoffensiv for ”å få de store gruppene av de uorganiserte inn i LO-systemet”, var hans konklusjon.¹⁴⁵

I Leif Haraldseths kommentarer var det først og fremst viktig å tilbakevise inntrykket av at AF og YS vokste. Ifølge Haraldseth var det gruppen av uorganiserte som virkelig hadde vokst. ”Det er derfor ikke riktig at LO helt har sovnet hen, mens YS og AF har hatt en eksplosiv vekst.” Dette var en original tolkning av tallene (se kapittel 4, side 184), men viktig for å understreke Haraldseths poeng. LOs rekrutteringsproblemer var også i hans tolkning av rapporten verken av ideologisk eller politisk art, forklaringen på tilbakegangen var ”mer av ren organisatorisk art.” Det gjaldt blant annet å utvikle medlemskapet til å dreie seg om noe mer enn lønn, hele livssituasjonen måtte trekkes inn. LO måtte tilby alt fra forsikringsordninger til etterutdanning. Haraldseths begrunnelse er her interessant:

Klassebevisstheten i det norske folk har sunket. Det er ikke lenger slik at man nødvendigvis føler tilhørighet til arbeiderklassen om man jobber på en industriarbeidsplass. Medlemskapets innhold vil derfor ha avgjørende betydning for om vi skal kunne rekruttere flere. LO må tilby noe mer enn størrelsen på lønningsposen.¹⁴⁶

Denne relativt sjeldne påkallingen av klassebevisstheten som et begrep, peker tilbake til Rune Gerhardsen strategiske overlegninger noen år tidligere. Jeg tolket Gerhardsens påstand om en svekket klassetilhørighet som en åpning for å minske skillelinjene mellom industriarbeiderne og ’de andre’ (se side 266). Haraldseths formuleringer styrker denne tolkningen gjennom å knytte den synkende klassebevisstheten også til industriarbeidsplasser. Samtidig knyttet han den rene lønnskampen til den samme klassebevisstheten, en kobling som er avgjørende forskjellig fra påstandene om profesjonsgruppenes gruppeegoisme og som viser det problematiske i å beskyldte andre for å gjøre det som på et vis var eksistensberettigelsen til fagbevegelsen: kjempe for høyere lønn.

Det teoretiske utgangspunktet for rapportene var langt mindre tilgjengelig enn i *Så samles vi på valen...*? og ble også lite kommentert. For LO var bruddet med de strukturbaserte og til dels deterministiske forklaringsmodellene som tidligere hadde rådet grunnen, likevel kjærkommen. Fennefoss understreket at medlemsutviklingen kunne endres av organisasjonens egne strategivalg, og at tilbakegangen i medlemsandeler ikke var et

¹⁴⁴ NTB 26.5.1988.

¹⁴⁵ LO-Aktuelt 1988:7.

¹⁴⁶ Aftenposten 2.7.1988.

nødvendig resultat av endringer i næringsstrukturen, men noe LO gjennom kursendringer kunne snu til oppgang. Det var derfor grunn til optimisme.

LO-kongressen i 1989

LO-kongressen 1989 åpnet 22. oktober. Leif Haraldseth hilste kongressen ved å påpeke de store forandringene som skjedde i verden. Europa var på vei til å endres, men usikkerheten var stor.¹⁴⁷ Mest vekt la likevel Haraldseth på de dramatiske begivenheter som hadde funnet sted i Norge siden forrige kongress. Regjeringsskifter, børskrakk og bankkrise markerte slutten på jappetiden, ifølge LO-lederen. "Landet var kjørt på dunken", sa Haraldseth med henvisning til den borgerlige regjeringens politikk. Fagbevegelsen måtte ta de tunge løftene for å rette opp landet igjen, blant annet gjennom å godta lønnslov og redusert lønnsstigning. Det viktige var at ledigheten ikke ble større. Men ledigheten var blitt stor og, ifølge Haraldseth, "verre enn ventet." Men det var håp: "Av og til må vi ta besk medisiner. Vi svelget den med grimaser. Men nå er bedringen underveis."¹⁴⁸

Haraldseth imøtegikk på denne måten den kritikken som hadde blitt reist i LO mot Arbeiderparti-regjeringens politikk. Tiltakene mot den økonomiske krisen ble kritisert for å føre til nedgang i reallønna, uten at de hadde resultert i redusert ledighet, snarere tvert om. Flere stilte derfor spørsmålstegn ved verdien av det faglig-politiske samarbeidet. Kritikken av Arbeiderpartiet hadde også blitt en del av spørsmålet om ny LO-leder, der den ene kandidaten framsto som mer kritisk til regjeringens innsats mot ledigheten enn den sittende ledelsen og den andre kandidaten.¹⁴⁹ Dette kommer jeg tilbake til.

Fafo-rapportene hadde satt søkelyset på et behov for endringer i LO. Og da Haraldseth noen dager senere innledet debatten om handlingsprogrammet, gjenga han mye av den talen som Konrad Nordahl holdt 24 år tidligere (se kapittel 3, side 63). Det var i sin tid en tale som skulle berede grunnen for radikale endringer. Haraldseth utdypet ytterligere behovet for forandring ved å trekke de virkelig lange parallellene:

Vi må ikke bare være villige til å tenke mer langsiktig. Vi må se på oss selv, vårt samfunn, ja verden, med nye øyne. Vi trenger en gjennomgripende debatt om våre mål, våre programmer, vår organisasjon.

[...]

Klarer vi ikke det, kan vi bli ført inn i en negativ utvikling, en utvikling som kan bli vanskelig å snu. Vi er en mektig, tung og dominerende organisasjon. Mektige, tunge og dominerende

¹⁴⁷ Bare et par uker etter kongressen falt Berlin-muren.

¹⁴⁸ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 14–16.

¹⁴⁹ Se for eksempel *Dagens Næringsliv* 6.2.1989.

var også dinosaurer i sin tid. Ingen av oss ønsker å havne som utstillingsgjenstander i museet for organisasjonsdinosaurer.¹⁵⁰

Innledningen forholdt seg til flere av de problemstillingene som LO var blitt konfrontert med i kjølvannet av Fafo-rapporten. Men Haraldseth vil ikke gå med på at det var noen krise. LO hadde klart seg forholdsvis bra, mente han, den hadde opprettholdt posisjonen som ”den suverent ledende lønnstakerorganisasjonen.” I forsvaret av det faglig-politiske samarbeidet ble arbeiderbevegelsens historiefortelling mobilisert. Det var arbeiderbevegelsen som gjennom den ”langsomme revolusjonen”, styrt av ”praktiske visjoner” og ikke ”tåketung ideologi”, hadde skapt etterkrigstidens velferdsstat og velferdssamfunn. Seieren hadde fulgt fanene til Arbeiderpartiet og LO fordi de to hadde marsjert i takt og det var gjennom å marsjere sammen at velferdsstaten fortsatt kunne sikres. Men Haraldseth åpnet for at formene for det faglig-politiske samarbeidet kunne endres.¹⁵¹

Han utdypet samfunnsanalysen videre fra Nordahls frykt for ”den snevre gruppesolidaritet.” Haraldseth pekte på at klasse- og samfunnssolidariteten var på vikende front, for øvrig igjen en sjelden gangs bruk av klasse som begrep. Denne gangen var bruken av klassebegrepet derimot i sterkere grad knyttet til en tapshistorie enn både han selv og Rune Gerhardsen hadde gjort tidligere (se side 266 og 302). Fraværet av klassesolidaritet åpnet nå ikke for nye muligheter, slik svekkelsen av klassebevisstheten ble sett av Gerhardsen i 1986 og i Haraldseths egne kommentarer til Fafo-rapporten i 1988. Fraværet var derimot en fare for arbeiderbevegelsens byggverk. Fagbevegelsens største utfordring var derfor ”den snevre sektorinteresse som springer ut av yrkesgrupperinger.” Den splittet og ga ikke det nødvendige blikk for helheten. Politikken kunne utvikle seg til en form for tombola der staten delte ut premier til de som vant kampen om oppmerksomheten. LOs styrke var derimot evnen til å se helhetsløsninger.¹⁵² Men hva mente han med ”yrkesgrupperinger”? Det kan forstås som arbeidstakere med et spesielt yrke, men hvorfor brukte han da ikke ganske enkelt betegnelsen yrkesgrupper? Eller det kan tolkes som yrkesorganisasjoner, men da kan det også spørres om hvorfor han ikke var mer presis. Mest trolig uttrykker det nettopp en uklarhet om de snevre sektorinteressene var iboende hos yrkesgruppene som sådan, eller om det var yrkesorganisasjonene som sto for disse snevre interessene.

Samfunnsanalysen, der snevre yrkesgrupperinger truet fellesskapet, var derfor altså noe uklar hos Haraldseth. Hos Nordahl hadde det derimot ikke vært noe tvil: ’De andre’, de

¹⁵⁰ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 58.

¹⁵¹ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 59–60.

¹⁵² LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 63–64.

som knyttet seg til et yrkesfelleskap, var suspekte og en trussel mot det arbeiderbevegelsen hadde bygd opp. Vi har sett tidligere hvordan dette, godt hjulpet av samfunnsforskerne, også hadde vært LOs analyse og gitt grunnlag for LOs dilemma. Haraldseth var sikkert ikke fremmed for denne måten å forstå situasjonen på. Men like lite som Nordahl hadde Haraldseth noen konkrete forslag på hvordan LO skulle løse dilemmaet.

Nytt handlingsprogram

Det var enkelte tegn til forandring i det handlingsprogrammet som ble lagt fram. Forholdet mellom industri og tjenesteytende næringer ble formulert i nye vendinger. Mens de tjenesteytende næringer i 1985-programmet sto fram som viktige i kraft av hva de kunne gi industrien, var nå ordet som ble brukt om forholdet ”samspill”: ”Det er et samspill mellom en velutviklet tjenesteproduksjon og et avansert og konkurransedyktig næringsliv.”¹⁵³

Tjenesteproduksjon tenderte likevel til å være noe annet enn det konkurransedyktige næringslivet. Det var også fremdeles de konkurranseutsatte næringene som var viktige for vekst og velstand. Men programmet ga ikke lenger den konkurranseutsatte *industrien* en privilegert plass. Samtidig vedtok kongressen en egen uttalelse om næringspolitikk. Her var det industrien som ble skjøvet fram. Det het at industrivekst var nødvendig for å: ”sikre grunnlaget for velferd og full sysselsetting” og ”ha økt utenriksøkonomisk handlefrihet i framtiden.” Uttalelsen dreide seg så å si bare om industripolitikk, og tjenesteytende næringer ble ikke nevnt.¹⁵⁴

Da Yngve Hågensen holdt sin innledning om rettferdig lønnspolitikk, ble industriens rolle også understreket. Det var viktig, ifølge Hågensen, å markere sammenhengen mellom verdiskapning og velferdssamfunnet: ”Helt sentralt i denne sammenheng er konkurranseutsatt industri – hvor rammebetingelser og inntjeningssevne er retningsgivende for lønnsutvikling, uavhengig av hvilke sektorer vi snakker om.” For Hågensen var det altså industrien som var konkurranseutsatt og som måtte være lønnsledende. Andre konkurranseutsatte næringer var fraværende i hans perspektiv. I denne sammenhengen tok han også opp hva som var rimelige lønnsforskjeller. Han ville fjerne inntrykket av at LO ikke var for lønnsforskjeller:

Uansett hva vi mener, har jeg inntrykk av at LO utad blir oppfattet slik at vi sloss for de lavtløntes interesser, samtidig som vi er svært så kritiske til folk med lønnsnivå noe særlig utover industri-gjennomsnittet.

¹⁵³ LO: Handlingsprogram 1990–93, side 21.

¹⁵⁴ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 299–300.

Et slikt bilde er ikke i overensstemmelse med virkeligheten. Vi vet det. Imidlertid må vi også erkjenne at vi vel ikke har vært dyktige nok eller villige til å erkjenne at lønnsforskjeller basert på kriterier vi aksepterer er en del av en rettferdig lønnspolitikk.¹⁵⁵

For Hågensen var nok dette til en viss grad knyttet til at den konkurranseutsatte industrien skulle være lønnsledende. Men det kan også tolkes som et ledd i kampen om nye grupper. Går vi tilbake til slik jeg formulerte dilemmaet i forbindelse med lønnspolitikken, er det dette jeg har kalt en tilpasningslinje. I et forsøk på å nå nye grupper var Hågensen villig til å gi opp tidligere prinsipper. Han framstilte riktignok ikke dette som en tilpasning, men som en videreføring av tidligere standpunkter. Men Hågensen hadde tidligere understreket betydningen av å åpne for økte lønnsforskjeller nettopp for å unngå å være på kollisjonskurs med de nye gruppene i arbeidslivet.¹⁵⁶ Den påfølgende debatten på kongressen fulgte i liten grad opp disse problemstillingene.¹⁵⁷ I det vedtatte handlingsprogrammet het det at det var de ”konkurranseutsatte næringer” som måtte styrkes. Dette ble gjentatt og utdypet i kapitlet om rettferdig inntektspolitikk. Her ble også hovedkursmodellens prinsipper retningsgivende: ”For å oppnå dette må de konkurranseutsatte virksomheters inntjeningssevne og rammebetingelser være retningsgivende for lønnsutviklingen.”¹⁵⁸ Dette var, som tidligere bemerket, en ny formulering. Samtidig hadde dette vært LOs politikk i lang tid. Men i årene før kongressen hadde dette blitt utfordret både innad i LO og av grupper utenfor. Det var derfor viktig for LO å markere dette synspunktet.

Valget av Yngve Hågensen

Alle de andre sakene på LO-kongressen i 1989 kom i skyggen av ledervalget. Punktet som vanligvis var lagt til slutten av kongressen, ble skjøvet fram på dagsorden for å få det avgjort og unngå at de andre spørsmålene druknet i spillet rundt ny leder.

Valget og valgkampen var spesiell, for første gang siden andre verdenskrig var det to reelle kandidater til vervet. Yngve Hågensen sto mot Nils Totland. Det var også noe nytt at den ene kandidaten, Yngve Hågensen, tidlig hadde annonsert sitt eget kandidatur. Alt sommeren 1987 meldte han fra i et intervju med *Dagbladet* at han ville stille som LO-leder

¹⁵⁵ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 66.

¹⁵⁶ *Arbeiderbladet* 18.8.1988.

¹⁵⁷ Det var, slik den framstår i protokollen, i det hele tatt en noe underlig debatt. Store deler av forslaget til nytt handlingsprogram fikk bare en generell begrunnelse. Flere delegater hadde innvendinger og kom med forslag til endringer som i svært liten grad ble kommentert av andre. Ledelsen hadde ikke heller ikke sluttinnlegg der innvendingene ble imøtegått. Slik framsto store deler av handlingsprogrammet uten begrunnelse.

¹⁵⁸ LO: Handlingsprogram 1990-93, side 8.

ved kongressen to år senere. Dette var et brudd med vanlig praksis med interne drøftinger før lanseringen av én kandidat som da var den eneste reelle. Hågensen hadde før han lanserte sitt kandidatur, fått greie på at slike drøftinger foregikk uten at han selv hadde blitt trukket inn. Han hadde lenge vært omtalt som kronprins i LO og den naturlige neste lederen. Men nå holdt altså lederkabalene på å bli lagt uten ham som leder. Hågensen skjønte at han måtte gjøre noe om han skulle ha mulighet til å vinne fram. Da *Dagbladet* oppsøkte han på hytta for et sommerintervju, grep han sjansen og svarte ja på spørsmålet om han var kandidat.¹⁵⁹

Med dette grepet ble flere elementer i bildet av Hågensen aktualisert. Gjennom å bryte med de vanlige normene for hvordan ledere ble lansert og valgt, markerte han seg som ukonvensjonell og uredd. Mens valgprosessen tidligere var preget av at ”noen snakket sammen”, eller en ”bøttekottkultur”, som var Hågensens begrep, var nå valgkampen flyttet ut i det offentlige rom. Åpenhet ble dermed også knyttet til Hågensen. Den åpne lanseringen ble også gjort fordi dette var den eneste mulighet han hadde til å bli valgt. Det var nemlig sterke motkrefter, som ifølge Hågensen selv, ikke ønsket han som ny LO-leder. Disse ”bøttekottkameratene” var, ifølge han selv, folk med nær tilknytning til Arbeiderpartiets ledelse med Gro Harlem Brundtland i spissen. Fram mot kongressen i 1989 var skepsisen i partiledelsen til Hågensen begrunnet i hans åpne kritikk av regjeringens unnfallenhet i forhold til den økende arbeidsledigheten. Her hadde han, ifølge sin egen selvbiografi, vært altfor skarp og frittalende. Men dette kunne ikke vært grunnen til motstanden sommeren 1987. Da hadde ikke arbeidsledigheten tiltatt, og det var først våren 1988 de første kritiske bemerkningene til regjeringens arbeidsmarkedspolitikk ble ført til torgs av Hågensen. Men hvis det er riktig at det allerede sommeren 1987 var skepsis til Hågensen i kretsen rundt Gro Harlem Brundtland, kunne den likevel skyldes en form for kritikk av partiledelsens linje. Vi har tidligere sett hvordan Arbeiderpartiets nyorientering kunne bli oppfattet som en trussel mot LOs innflytelse og mot industriarbeidernes kulturelle hegemoni i arbeiderbevegelsen. Torbjørn Berntsen ble av mange i og utenfor Arbeiderpartiet sett på som en form for rotekte industriarbeider og ulike strider om hans posisjon ble tolket som en kamp om industriarbeidernes innflytelse i partiet. Da han i 1985 ble ”forbigått” i Arbeiderpartiets stortingsgruppe, tok Hågensen til orde for en kvotering av arbeidere ved valg og utnevelser i Arbeiderpartiet. Det var, ifølge Hågensen, ikke lenger mulig ”å se forskjell på yrkesbakgrunnen til Aps representanter i ulike politiske organer, og representanter for andre

¹⁵⁹ Hågensen og Ekeberg 2005, side 146ff.

partier.” I sin jakt på nye velgergrupper hadde partiet glemt ”den basis partiet egentlig har.”¹⁶⁰ Noe av det samme tok han opp i intervjuet der han lanserte seg selv som kandidat. Han knyttet seg med dette til en relativt utbredt kritikk av Arbeiderpartiets utvikling på 1980-tallet, der mangelen på arbeidere i partiets ledelse ble sett på som et voksende problem. Med legen Gro Harlem Brundtland som leder og akademikeren Einar Førde som nestleder, var det vanskelig for partiet å tilbakevise akademikerdominansen. At det skulle representere et politisk problem, var det derimot ikke uten videre populært å påpeke. I sin selvbiografi knyttet Hågensen skepsisen fra partiet til egen person også til hans reaksjon på det han oppfattet som en høyredreining i Arbeiderpartiet i 1987. Et ledd i partiets nyorientering var en større uavhengighet i forhold til LO for å kunne nå nye grupper av velgere. Hågensen fant dette litt underlig. ”Var det ikke nettopp slike argumenter mange i offentlig sektor og i funksjonærområdene brukte for å forklare hvorfor LO rekrutterte dårlig i de gruppene det her var snakk om?” Han var også urolig over at Arbeiderpartiet skulle frigjøre seg fra LO, men samtidig forvente støtte fra LO til sin politikk og i valgkampen. Hågensen ga, ifølge selvbiografien, uttrykk for denne usikkerheten i forhold til Arbeiderpartiets nye linje og mente å registrere at ”ikke alle i partiledelsen satte like stor pris på min åpenhet om disse spørsmålene.”¹⁶¹ I tillegg kritiserte han allerede sommeren 1987 regjeringens rentepolitikk og truet med å bryte det inntektspolitiske samarbeidet.

Det kunne altså være flere grunner til at ledelsen i Arbeiderpartiet var skeptisk til Hågensen som ny LO-leder allerede i 1987. At Hågensen hadde nær kontakt med Reiulf Steen gjorde han nok ikke mer populær. Skepsisen ble kanskje heller ikke mindre da det nærmet seg selve valget. Tidlig i 1989 tok han flere ganger opp det han mente var regjeringens manglende innsats i forhold til arbeidsledigheten, som han mente var ”uansvarlig høy.” Hågensen poengterte at LO måtte bli tøffere i forhold til Arbeiderpartiet:

Det ligger i hele vår framtid at vi må fjerne bildet av LO som et haleheng til Arbeiderpartiet. [...] Det er viktig å skape en situasjon der LO oppfattes som en selvstendig og spennende lønnstakerorganisasjon som arbeider uavhengig av hvem som sitter med den politiske makten.¹⁶²

Flere av dem som gikk inn for Hågensen, trakk nettopp fram hans uavhengighet i forhold til Arbeiderpartiet som en årsak til støtten.¹⁶³ Ved å lansere seg selv markerte Hågensen avstand til ledelsen i Arbeiderpartiet, et inntrykk som ble forsterket gjennom senere kritikk

¹⁶⁰ VG 9.10.1985.

¹⁶¹ Hågensen og Ekeberg 2004, side 146.

¹⁶² *Arbeiderbladet* 27.9.1989.

¹⁶³ *Aftenposten* 13.7.1988, *Aftenposten* 14.4.1989.

av regjeringens politikk og en markering av LOs uavhengighet. Han framsto som skeptisk til utviklingen i Arbeiderpartiet og som en som turte å si i fra dersom Arbeiderpartiet sviktet i sentrale spørsmål for fagbevegelsen. Igjen ser vi tendensen til å se på LO som vokter av de rette sosialdemokratiske dyder. Lanseringen i 1987 markerte også at han ikke hadde støtte fra den daværende LO-lederen, og han framsto på den måten som anti-establishment og som grasrotas kandidat. At Hågensen markerte seg som en tilhenger av åpenhet og demokrati i motsetning til udemokratiske avgjørelser i lukkede rom, var også en konsekvens av lanseringen av eget kandidatur. Det kunne knapt vært gjort bedre.

Som en følge av Hågensens utspill, ble valgkampen foran LO-kongressen langt mer åpen enn tidligere. Det ble snart klart at det kom til å stå mellom Yngve Hågensen og Nils Totland, selv om det underveis dukket opp enkelte såkalte ”kompromisskandidater” som John Stene, Ole Knapp og Jan Balstad.

Totland og Hågensen ble tillagt ytterst forskjellige personlige egenskaper. Totland ble stadig omtalt som sindig, mild og tilgjengelig, en mann som var opptatt av mennesker. Han var smidig som forhandler, men likte å holde seg ”lavt i terrenget”, og det tok også lang tid før han stadfestet sitt kandidatur. Ofte ble han betegnet som grå, fargeløs og litt kjedelig. Men han kunne være beinhard når det gjaldt saken. Politisk ble han beskrevet som lojal mot Arbeiderpartiet, han ”befinner seg på den jevne vei i AP”, skrev *Aftenposten*.¹⁶⁴ Samme avis mente også at han tilhørte høyrefløyen i partiet. Han ble sagt å representere de voksende funksjonærgruppene og, mer vanlig, offentlig sektor innenfor LO.

Hågensen ble langt mer omtalt før valget. Han ble beskrevet som kjapp i huet og kjapp i kjeften. Han sa klart fra hva han mente, en fyr med sterke meninger og klare standpunkter var karakteristikker som gikk igjen. Uredd, nytenkende, engasjert og dynamisk var andre ord som ble brukt. Stilen hans ble knyttet til noe proletært: ”Sleggene synger og hamrene slår i hans Ol’ Man River-røst fra alle de møter han har ledet”, skrev *Dagens Næringsliv*.¹⁶⁵ Flere understreket hans rolle som tariffstrateg i LO. Politisk ble han av og til knyttet til venstresiden i Arbeiderpartiet, men mer til en fløy av partiet som vektla industriarbeiderne som en pilar i arbeiderbevegelsen. Før kongressen gjentok han kritikken av partiet for manglende troverdighet overfor industriarbeiderne.¹⁶⁶ Den gjensidige støtten mellom Hågensen og Torbjørn Berntsen understreket dette.

¹⁶⁴ *Aftenposten* 16.3.1989.

¹⁶⁵ *Dagens Næringsliv* 2.3.1989. Se også Bjørnhaug og Ågotnes 2000, side 173.

¹⁶⁶ *NTB* 31.5.1989.

De personlige karakteristikkenes bygde opp under det mange mente at valget dreide seg om. Det var funksjonærgruppene og offentlig sektor mot industriarbeiderne i privat sektor og det var samtidig 'industriarbeideren' Hågensen mot 'funksjonæren' Totland. Mens karakteristikker som klartalende, uredde og frisk lett assosieres med væremåten på gulvet i industrien, var det grå og fargeløse knyttet til funksjonæren som type. Det var altså den sindige og litt kjedelige funksjonæren Totland mot Hågensen, friskusen fra industrigulvet, en lojal partimann mot den opposisjonelle og klartalende folketaleren.

Gjennom industriarbeiderassosiasjonene var Hågensen knyttet til den tradisjonelle siden i LO. Stilen kunne nok framstå som fornyende, det samme gjaldt også uavhengigheten i forhold til Arbeiderpartiet. Men han tok også mer direkte opp behovet for en fornyelse av LO. Høsten 1988 slo han fast at LO hadde vært på kollisjonskurs med vekstgruppene i arbeidslivet og at organisasjonen burde legge vekt det han kalte "nye grupper". Et av tiltakene, ifølge Hågensen, var å åpne for større lønnsforskjeller.¹⁶⁷ Dette fulgte han, som vi har sett, også opp i debatten om handlingsprogrammet. Her sto han altså på det jeg har kalt en tilpasningslinje i forhold til "de nye gruppene". Synspunktene møtte motstand, blant annet fra Kommuneforbundet.¹⁶⁸ Et annet kontroversielt spørsmål Hågensen reiste, var riktigheten av kravet om generell nedsatt pensjonsalder. Han mente at LO i stedet måtte satse på fleksibel pensjonsalder og prioritere lengre fødselspermisjon og bygging av flere barnehager.¹⁶⁹ Som vi har sett tidligere, ble LOs prioritering av kravet om senket pensjonsalder oppfattet som et nederlag for kvinnebevegelsen, og selv om Hågensen ikke gikk inn for 6-timersdagen, ble utspillet tolket som et håndslag til kvinneopposisjonen i LO. Her fikk han også varm støtte av Kommuneforbundets Liv Nilsson.¹⁷⁰ Lars Skytøen i Fellesforbundet reagerte derimot skarpt på at Hågensen tok til orde for en annen politikk enn den som var vedtatt på forrige LO-kongress.¹⁷¹

I tariffpolitikken hadde Hågensen markert seg som en varm tilhenger av et inntektspolitisk samarbeid og var den som måtte reise rundt å forsvare lønnsloven overfor medlemmene i LO etter lønnsoppgjøret i 1988. Foran LO-kongressen i 1989 åpnet han også for muligheten av inntektspolitisk samarbeid med en borgerlig regjering. Igjen markerte han behovet for en selvstendig politikk hos LO, uavhengig av Arbeiderpartiet. For Totland var

¹⁶⁷ *Arbeiderbladet* 18.8.1988.

¹⁶⁸ *Aftenposten* 27.8.1988

¹⁶⁹ *Nordlys* 1.7.1988.

¹⁷⁰ *Aftenposten* 27.8.1988

¹⁷¹ *Magasinet for fagorganiserte* 7/1988, side 10. Se også leder i samme nummer.

en slik mulighet ikke tenkelig. Hågensen var også tilhenger av et tak på lønnsglidningen. Også her kom han på kant med deler av Fellesforbundet og da særlig dem som hadde sognet til det tidligere Jern og Metall.

Denne typen av valgkamp var altså noe nytt i LO, og den var til sine tider ganske intens. Særlig markerte ledelsen i Fellesforbundet seg med flere utspill med brodd mot Hågensen. Utspillene ble imøtegått av flere forbundsledere som fant dem urimelige og som markerte sin støtte til Hågensen. Det foregikk også et mer skjult spill for å stoppe Hågensen. Avisen *Klassekampen* kunne rett etter kongressen fortelle at Hågensen var forsøkt presset vekk fra å stille til valg. En artikkel som bandt Hågensen til møbelhandler Arvid Engen¹⁷² på en svært kompromitterende måte skulle ligge klar til trykking i en hovedstadsavis. Haraldseth skulle ha informert Hågensen om artikkelen og gjort det klart at den ville bli trykket om ikke Hågensen trakk kandidaturet. Haraldseth kalte framstillingen i *Klassekampen* for sprøyt, og Hågensen opplyste at han ikke hadde vært utsatt for press fra Haraldseth.¹⁷³ Men i sin selvbiografi bekreftet Hågensen historien og fortalte at det var *Dagbladet* som var den angjeldende avisa. Han kunne derimot ikke bekrefte at det hadde eksistert en artikkel. Hågensen mente også at Haraldseth knapt skjønnte dimensjonen av det han sa, og at LO-lederen først og fremst var budbringer for andre krefter.¹⁷⁴ Hågensen beskrev i selvbiografien også en annen form for det han kalte ”buskagitasjon” mot seg selv fra kretsen rundt Gro Harlem Brundtland. Blant annet skulle det vært satt ut rykter om at han hadde et alkoholproblem. Av lydbåndutskriftene fra den tidligere nevnte Engens telefonsamtaler med diverse folk i Arbeiderpartiet, gikk det også fram at den faglig-politiske sekretæren i Arbeiderpartiet, Per Karlsen, konspirerte for å hindre at Hågensen ble valgt.¹⁷⁵

Hågensen identifiserte sine skjulte motstandere i den indre krets av regjeringen og i ledelsen av det gamle Jern og Metall. Den første gruppen på grunn av Hågensen kritikk av regjeringens politikk, den andre fordi han som koordinator for forhandlingene i privat sektor

¹⁷² Ved hjelp lydbånd opptak av telefonsamtaler med framtredeende politikere i Arbeiderpartiet kunne møbelhandler Arvid Engen fra slutten av 1970-årene servere opplysninger om stridigheter og fraksjonskamper innad i partiet til pressen. Da virksomheten ble kjent, utløste dette en skandale som særlig svekket Reiulf Steens posisjon i partiet. Steen hadde vært en av Engens viktigste kilder.

¹⁷³ *NTB* 30.10.1989.

¹⁷⁴ Haraldseth har også senere benektet at en slik samtale fant sted. Se Bergh 2009, side 169.

¹⁷⁵ Johansen og Jørgensen 1989, side 16 og 66.

ved flere anledninger hadde gått inn for å sette til side den lokale forhandlingsretten.¹⁷⁶

Totlands støttespillere i offentlig sektor ble derimot ikke nevnt i denne sammenhengen.

Valget av ny leder var altså den store saken på LO-kongressen i 1989. To lister på folk til de ulike posisjonene i LO-ledelsen ble lagt fram av den delte valgkomiteen. Flertallet på åtte gikk inn for Yngve Hågensen som LO-leder og Esther Kostøl som nestleder, mens mindretallet på syv foreslo Nils Totland som leder og Yngve Hågensen som nestleder. Den avgående LO-leder Leif Haraldseth hadde ved innledningen til kongressen fortalt at han ønsket Totland som arvtaker. Det var knapt noen overraskelse. Men Haraldseth kom svært uheldig ut da han skulle begrunne sitt standpunkt i lederspørsmålet. Ifølge det offisielle referatet fra kongressen skal han ha sagt følgende:

Og de er like tøffe begge to. Når jeg anbefaler Nils, er det fordi jeg har en klar oppfatning av at Nils beholder roen i stressede situasjoner. Det er en god egenskap når man skal lede en organisasjon som står foran store utfordringer.

Mange i kongressalen tolket dette som en antydning om at Hågensen ikke ville beholde roen og fant det provoserende at LO-lederen brakte denne typen negative karakteristikker til torgs. Som avslutning på innlegget tok han også opp nestlederspørsmålet:

Å velge Yngve åpner for å velge en kvinne inn i ledelsen, men kjære venner, la ikke taktisk spill avgjøre denne alvorlige situasjonen.

Referatet slo fast at han ”høstet både noe applaus og noe buing for sluttpoenget.”¹⁷⁷ At han på denne måten beskyldte Hågensen-forkjemperne for et taktisk spill da de foreslo Esther Kostøl som nestleder, ble ikke tatt godt opp. Reaksjonene på innlegget til Haraldseth var skarpe både i det uformelle snakket på kongressen og i debatten som fulgte. Avisene beskrev det som en bjørnetjeneste i forhold til Totland. Men utenom dette var diskusjonen tam. Stemmetallene viste klar overvekt til Hågensen, 193 mot 121 stemmer for Totland.¹⁷⁸

Hågensen har i ettertid oppsummert støtten til kandidatene slik: ”Grovt skissert støttet statlig sektor Nils, privat sektor ville ha meg, mens kommunesektoren var delt omtrent på midten.” Som vi har sett var det viktige unntak fra dette. Enkelte fra det gamle Jern og Metall gikk for eksempel inn for Totland.

Det var noe paradoksalt ved valget av Yngve Hågensen. Hans væremåte og stil knyttet an til industriarbeideren, til proletaren. Han uttrykte også bekymring for industriarbeidernes plass og posisjon i arbeiderbevegelsen og støttet i den forbindelse opp

¹⁷⁶ Hågensen og Ekeberg 2005, side 166–169.

¹⁷⁷ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 221.

¹⁷⁸ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 226.

om Torbjørn Berntsens kamp for en posisjon i Arbeiderpartiet. Som vi har sett fra Hågensens innledning til handlingsprogrammet, var han også blant dem som lett bare snakket om industri som konkurranseutsatt næring. Hågensen var dermed en viderefører av tradisjoner og tolkningsrammer som var dypt forankret i arbeiderbevegelsen og særlig i LO (jmf. kapittel 3). Men industriarbeiderens posisjon var truet, både i form av nedgang i antall og i form av svekket politisk betydning. Den såkalte 'moderniseringen' i Arbeiderpartiet åpnet for en ideologisk nyorientering der industriarbeideren ikke lenger hadde en privilegerte posisjon. Dessuten var det, som tidligere påpekt, en frykt for at den kulturen som industriarbeiderne representerte ville få mindre innflytelse i arbeiderbevegelsen med de politiske konsekvensene det ville få i form av svekket solidaritetsfølelse. Hågensen appellerte altså til en utpreget uro i store deler av LOs tradisjonelle medlemsgrunnlag. I den forstand sto han ikke for en fornyelse av LO, men snarere som en garantist for å bevare tradisjonelle verdier og dyder. Det hvilte også uten tvil et maskulint skjær over den proletære stilen til Hågensen.

Likevel klarte han å framstå som en fornyer. Han gjentok flere ganger at LO hadde kommet på etterskudd i forhold til nye grupper, og at det var nødvendig både å gå arbeidsformer og standpunkter i enkelte saker nærmere i sømmene for igjen å komme på offensiven. Både utspillet om større lønnsforskjeller og et mindre bastant pensjonskrav til fordel for utvidet permisjonsordninger og barnehager var begrunnet i behovet for å nå nye potensielle medlemsgrupper. Men også stilen hans ble oppfattet som fornyende og nødvendig for LO i en situasjon der det ble oppfattet som tvingende nødvendig å rekruttere flere medlemmer. Svært mange av de tillitsvalgte som uttalte seg om ledervalget før kongressen, trakk nettopp fram denne sammenhengen. Også Hågensens markeringen av en mer uavhengig linje i forhold til Arbeiderpartiet ble trukket fram som en nødvendig fornying for å gjøre LO attraktiv for flere.

Med Hågensens utspill om prioriteringen av barnehager og permisjonsordninger kom han også kvinnekravene i møte. Viktigst i denne forbindelsen var likevel at et valg av Hågensen også var et valg av Esther Kostøl som nestleder. Hun var den første kvinnen i framskutt posisjon i LO, noe som mange delegater understreket som svært viktig for sitt valg. I sin tale om likestillingspolitikk tidligere på kongressen hadde, som vi har sett, Kostøl tatt til orde for en omvurdering av LOs kvinnepolitikk i radikal retning.

Forholdet mellom offentlig og privat sektor spilte samtidig en viss rolle. Flere ganger både før og under kongressen ble det riktignok påpekt at det ikke hadde noen betydning eller ikke burde ha noen betydning ved valg av leder. Særlig tilhengere av Totland

understreket dette. Det er nærliggende å tolke dette som en oppmerksomhet på at dette var et forhold som hadde innflytelse på hvordan man så på de ulike kandidatene. Det var også en helt klar forståelse i LO av at leder og nestleder måtte komme fra hver sin sektor. Og hvis vi skal tro Hågensens selvbiografi, gikk også stemmegivningen etter klare sektorskiller.

Argumentasjonen for Totland ble med dette noe nølende. Samtidig som det ble understreket at sektor ikke burde spille noen rolle, ble han først og fremst lansert og støttet av Statstjenestemannskartellet og forbundene i staten. Enkelte ganger ble også Totlands tilknytning til det offentlige trukket fram. Hovedargumentet til støttespillerne tok utgangspunkt i angrepene fra høyrekreftene på velferdsstaten. Å slå tilbake disse angrepene måtte være en av LOs viktigste oppgaver i tiden framover, og Totlands erfaring som leder av Kartellet ville her være viktig.¹⁷⁹ Liv Nilsson gikk i sin støttetale for Totland videre og poengterte at det var ulike syn på viktigheten av offentlig og privat sektor:

Vi står overfor en politisk situasjon hvor markedstenkningen er på fremmarsj, vi opplever en kamp om viktige verdier. Kampen dreier seg om hvordan vi skal tenke politisk, hvordan vi under en almenfaglig [sic] synsvinkel skal bestemme lønnsfastsettelsen i vårt samfunn. Skal den være markedsavhengig, eller fastsettes ut fra andre kriterier og verdier. Vi ser tendenser til at mange mener den offentlige sektor er en byrde for den private sektor. Vi trenger forståelse for at den offentlige sektor også er verdiskapende. Nils Totland vet hva det dreier seg om.¹⁸⁰

Dette kunne oppfattes som en kritikk av 'moderniseringen' av Arbeiderpartiet, der Liv Nilsson hadde vært en av de skarpeste kritikerne av en økende markedstenkning.¹⁸¹ Samtidig var det også en polemikk mot den lenge rådende oppfatningen i LO av hvor verdiskapingen foregikk, som Hågensen på mange måter hadde knyttet seg til. Totland hadde selv tidligere pirket bort i annen side ved begrunnelsen for industriens primat. I et diskusjonsmøte om inntektspolitikk tok han riktignok klart til orde for at konkurranseutsatt industri skulle være lønnsledende, men han understreket at dette gjaldt den som virkelig var konkurranseutsatt og "at slett ikke alle som påberoper seg et slikt stempel i dag under LO-

¹⁷⁹ Se for eksempel Jan Werner Hansens innlegg på LO-kongressen. LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 222.

¹⁸⁰ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 222.

¹⁸¹ At Nilsson som en skarp kritiker av Arbeiderpartiets 'modernisering' støttet den kandidaten som sto nærmest partiets ledelse, var et annet av flere paradokser i dette valget og viser hvor sammensatt motsetningene innad i LO var. Ifølge Norsk Kommuneforbunds historie var for øvrig Nilsson mer forsonende overfor Arbeiderpartiet i 1989 enn hun hadde vært et par år tidligere, se Terjesen 1997, side 280. Kommuneforbundet har også senere understreket betydningen av det faglig-politiske samarbeidet samtidig som de har vært kritiske til deler av Arbeiderpartiets politikk.

paraplyen, fortjener merkelappen.”¹⁸² Dette var en klar kritikk av en tendens i LO til å gjøre konkurranseutsatt industri til synonymt med all industri og viste til hvordan hovedkursmodellen i LO hadde en tankemessig forankring i et syn på industri som den egentlig verdiskapende næringen.

Valget mellom de to dreide seg om mange av de tolkningsrammer og forståelsesformer, eller optikk som jeg har kalt det i kapittel 3, som var i endring i løpet av 1980-årene. Men det var ikke slik at den ene kandidaten sto for endring, mens den andre ville beholde det slik det var. Likevel vil jeg konkludere med at valget av Yngve Hågensen betydde at den gamle forståelsen av synet på arbeid, av industriens primat og av industriarbeideren som den virkelige helten i arbeiderbevegelsen, kom styrket ut. Men han ble ”den siste proletar.”¹⁸³

Organisasjonsdebatten på kongressen i 1989

I sin innledning til organisasjonsdebatten tok Evy Buverud Pedersen utgangspunkt i de framlagte Fafo-rapportene. Hun hadde lite å tilføye i forhold til de første reaksjonene. Selv om LO måtte ta prognosene om medlemsutvikling alvorlig, understreket Pedersen optimismen hun mente å finne i rapportene: ”Derfor er den viktigste konklusjonen for oss de enorme mulighetene rapportene viser at vi har.”¹⁸⁴ Fokuset både i forslaget som LO-ledelsen la fram for kongressen og debatten på selve kongressen var dermed først og fremst LOs egen organisasjon. Medlemsøking ble gjort til et spørsmål om organisasjonsmessige teknikker og hard innsats. Den pågående verve- og aktivitetskampanjen skulle fortsette. Fennefoss sitt mer kritiske og teoretiske perspektiv ble ikke nevnt.

Vektleggingen av vekst i medlemstall som det absolutt overordnede perspektivet fra 1985-kongressen ble videreført. Men noen konkrete forslag til forandringer ble ikke lagt fram, alt skulle utsettes til neste kongress. Nye utredninger skulle gjennomføres og et forslag til ny organisasjonsstruktur skulle utarbeides. Utgangspunktet skulle være ”endringer i norsk arbeidsliv både med hensyn til yrkesgrupper og profesjoner, og til organisering av

¹⁸² *Aftenposten* 22.9.1988. På møtet det refereres til deltok både Totland og Hågensen. Mens *Aftenposten* skrev at Totland her kastet hansken rett foran nesen på Hågensen, karakteriserte VG møtet som en ”duell som ble en duett.” VG 22.9.1988.

¹⁸³ *Den siste proletar* var tittelen på den første av to bøker der Yngve Hågensen forteller om sitt liv. I begge bøkene framstår valget av arbeid i produksjonen framfor administrasjonen på Saugbrugsforeningen som et avgjørende valg som preget Hågensen for livet. Hirsti 1996, side 67–70, Hågensen og Ekeberg 2005, side 62–64.

¹⁸⁴ LO: Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 230.

bedrifter.” Det jeg har kalt tilpasningslinja (se kapittel 5, side 244) ble her stadfestet. Profesjonsinteresser var ikke lenger et onde, men en realitet LO måtte ta hensyn til. Flere i debatten pekte også på det identitetsskapende og dermed organisasjonsbyggende i fag- og profesjonsinteressene. Debatten bar preg av at det ikke ble lagt fram noe konkret forslag til organisasjonsendringer. Enkelte markerte likevel sine syn på de aktuelle alternativene, men noen reell debatt om framtidens organisasjonsform fant ikke sted. Det som det var en viss uenighet om, var timeplanen der flere mente at det var for lenge å vente til neste kongress med et vedtak.

Oppsummering

Oppfatningen av industriens tilbakegang var skjellsettende for LO. Fundamentet i det byggverket som arbeiderbevegelsen hadde reist, vaklet. ”Hele den bevegelse vi tilhører har sine røtter i industrialiseringen”, hadde Tor Halvorsen understreket.¹⁸⁵ Industrien hadde, som vi så i kapittel 3, en eksistensiell betydning for fag- og arbeiderbevegelsen. Grunnlaget for solidaritetsfølelse og samfunnsansvar ble svekket av en nedgang i antall industriarbeidere, det samme gjaldt oppslutningen om LO.

Ikke bare var industriens tilbakegang truende, også samfunnets verdsetting av industri og industriarbeid ble av LO oppfattet som på retur. Hele den kulturen LO var bygd på ble utfordret. Situasjonen så med andre ord ikke lys ut for LO.

Det var også en klar oppfatning om at arbeiderbevegelsen var i krise. Oppslutningen om bevegelsens verdier og politikk ble mindre. Høyrebølge og nyliberalisme truet byggverket som arbeiderbevegelsen hadde reist i etterkrigstiden. Den dominerende suksesshistorien ble supplert med en fortelling om vansker og tilbakegang som paradoksalt nok skyldes nettopp suksessen. Dette åpnet for nytenking, også i LO. Men den nyorienteringen som foregikk i Arbeiderpartiet, hadde sine skremmende sider for LO. Det nære forholdet mellom de to siamesiske tvillingene ble mer problematisk med erkjennelsen av partiets behov for en bredere orientering enn bare LO. Andre arbeidstakerorganisasjoner kunne også være interessante samtalepartnere for Arbeiderpartiet. LOs privilegerte posisjon i forhold til landets største parti var truet.

Samtidig sto LOs utfordringer på medlemssiden ved lag. Nye rapporter bekreftet tilbakegangen og den økende konkurransen fra andre arbeidstakerorganisasjoner.

¹⁸⁵ Arbark. ARK-1180, Tor Halvorsens arkiv. Boks F-0005. Manus: Fagbevegelsens politikk for full sysselsetting. Oslo 1. desember 1980. Et lengre utsnitt av manuset finnes i kapittel 3, side 106.

Det kan spores to strategier i møtet med den truende situasjonen. For det første så vi et forsvar av det gamle. Industriens primat ble forsøkt gjenreist, hovedkursmodellens betydning for tariffpolitikken ble brukt til å fremme industrien som lønnsledende, særlig i de lønnspolitiske unntaksårene fra 1987. For første gang ble prinsippet også nedfelt i handlingsprogrammet, nettopp fordi det for første gang ble utfordret som prinsipp for lønnspolitikken. LO engasjerte seg i å ”gjenreise Norge som industrinasjon”, i spann med det mange oppfattet som fienden, Norges Industriforbund. Valget av Yngve Hågensen til ny LO-leder i 1989 var også en seier for industriarbeiderdyrkingen.

For det andre ble medlemsvekst prioritert. Dette hadde sammenheng med endringer i de tolkningsrammer og forståelser som dominerte i LO. Prioritering av medlemsvekst kan sees på som selvsagt, men det var ikke det. LOs dilemma, slik blant annet Nordahl hadde beskrevet det allerede i 1965, var at organisasjonen måtte gi avkall på sin sjel for å vinne flere medlemmer. Verdier og holdninger måtte jenkes på for å vinne nye grupper for organisasjonen, grupper som i kraft av sin posisjon på arbeidsmarkedet ikke delte de grunnleggende solidariske holdningene som var naturlige for industriarbeidere. Nordahls krav om tilpasning vant fram i løpet av 1980-årene. Enklest var dette i debatten om organisasjonsformene, der det Arnfinn Malme i sin studie av debatten om organisasjonsformene har kalt den ideelle organisasjon, måtte vike for premisset om å finne den organisasjonsformen som kunne samle flest medlemmer. Tidligere argumenter for industriforbundsformen som hevdet dennes fortrinn i å skape enhet og et nødvendig kampanjellesskap, var ikke lenger gyldige. I den grad industriforbundsformen ble forsvart, var det for dens effektivitet når det gjaldt å få flere medlemmer til LO. Men hva som var den beste organisasjonsformen for å få flest medlemmer, var det ikke enighet om.¹⁸⁶ Innenfor de to andre områdene der jeg har påpekt at dette dilemmaet var i virksomhet – i spørsmål om det faglig-politiske samarbeidet og i tariffpolitikken – var ikke utviklingen så klar. Men også her var det tendenser til at det jeg har kalt tilpasningslinja, vant fram.

Dilemmaet hadde også tendenser til å gå mot sin oppløsning. To språklige bevegelser var med på dette. For det første ble det skapt en kobling mellom medlemsvekst og bevaringen av industrisamfunnet. Det var bare et sterkt LO som kunne ha en innflytelse – politisk og i forhandlingssammenheng – som forhindret snevre gruppeinteresser i å ødelegge vilkårene som var nødvendig for en levedyktig industri. Dermed var flere LO-medlemmer

¹⁸⁶ Dette resonnementet utelukker ikke at stridigheter mellom forbundene betydde mye for organisasjonsutviklingen i LO. Men forbundsegoisme var ikke et gyldig og brukt argument i den diskusjonen som foregikk på kongressene og i organisasjonskomiteens regi.

en forutsetning for at industriarbeiderne skulle kunne beholde sin posisjon i LO og ellers i samfunnet. Selv om 'de andre' i denne modellen fremdeles var suspekter, var de nødvendige som medlemmer for å styrke industriarbeiderne posisjon og dermed solidaritetstanken.

Den andre bevegelsen er knyttet til bruk av begreper som klassebevissthet og klassetilhørighet. Da disse dukket opp igjen i LOs vokabular på slutten av 1980-årene, kunne de ved første blick framstå som anakronismer, slik 'klassesolidaritet' hadde vært en anakronisme i Fafo-rapporten *Så samles vi på valen...?* fra 1984 (se kapittel 5, side 230). Men klassebevissthet var nå noe som var "svekket" eller "hadde sunket", altså noe som tidligere hadde vært der, men som hadde mistet sin betydning. Klassebevissthet eller klassetilhørighet må her forstås som den sammenhengen mellom industriarbeid og solidaritetsfølelse som var grunnleggende i LOs forståelse av sosiale mekanismer. I LOs historiefortelling var det denne sammenhengen som hadde skapt arbeiderbevegelsen. At den var på retur ble derfor framstilt som en tapshistorie og var knyttet til krisen i arbeiderbevegelsen, som jeg var inne på ovenfor. Men dette åpnet samtidig for nye perspektiver. Forskjellen mellom industriarbeidere og 'de andre' ble mindre. Klasseidentiteten ble som hos Rune Gerhardsen avløst av en lønnstakeridentitet som flere grupper delte. Organiseringen i AF og YS var her ikke et utslag av "snever gruppeegoisme" fjernt fra arbeiderbevegelsens verdier, men av en "lønnstakeridentitet" som LO dessverre ikke hadde klart å fange opp.

Det er et poeng å understreke at disse to språklige bevegelsene ikke var entydige, de kunne til og med oppfattes som motstridende. Gamle tolkningsrammer eksisterte side om side med de nye. Men med disse to bevegelsene kunne LOs dilemma få mindre betydning. Det var ikke lenger nødvendigvis et svik mot arbeiderbevegelsens tradisjonelle verdier og holdninger å tilpasse organisasjonen for å nå nye grupper av arbeidstakere. LO kunne heise alle kluter, og kaste nesten alle tidligere hemninger over bord, i kampen for å nå en million medlemmer, slik målsettingen for aktivitets- og vervekampanjen fra 1989 ble formulert.

LO-kongressen i 1989 innebar en ny måte å snakke om kjønn på i LO. Den rådende likestillingsnormen som ikke hadde åpnet for å stille kjønnsbaserte krav, ble utfordret. Gjennom Esther Kostøls innledning ble forskjellen mellom industriarbeidere og 'de andre' gjort til et kjønsspørsmål. På en måte var dette et svar på Lise Grette fra Norsk Barnevernpedagogforbund sitt spørsmål på LO-kongressen i 1981 om ikke "de nye gruppene" i stor grad besto av kvinner og ungdom. Ved å kjønne spørsmålet om de "nye gruppene", ble det også vanskeligere å se på dem som suspekter. Tiden da kvinners lave fagorganisering kunne forklares med manglende solidaritetsfølelse, var forbi. Kvinner var

heller ikke en gruppe som kunne forstås som privilegert, slik 'de andre', enten det var funksjonærer eller 'nye grupper', kunne sees på i forhold til industriarbeiderne. 'De andre' var ikke lenger bare "strebere" som dyrket en "snever gruppeegoisme". De var også, og i økende grad, kvinner som arbeidet med "blod, urin og avføring" i yrker der lønna var lavere enn i sammenlignbare mannsyrker. For LO var det vanskelig å opprettholde en forestilling om disse som suspekter. Tvert om var det viktig å rekruttere dem til organisasjonen, noe som kunne gjøres uten å gå på akkord med tradisjonelle verdier. Her eksisterte det ikke lenger noe dilemma.

Samtidig kunne samfunnsvitenskapen, representert ved Fafo, presentere en helt ny forståelse av LOs problemer. Fennefoss' rapporter representerte et brudd med den tidligere forståelsen, som blant andre Fafo selv hadde stått for. Mens problemene tidligere var forklart med den strukturelle sammensetningen av arbeidstakergruppen, snudde Fennefoss dette på hodet. Det var arbeidstakerorganisasjonenes egne kategoriseringer som var grunnleggende for å forstå problemene. I hvilken grad kategorier som yrke, bransje og kjønn bestemte organiseringsgraden, var ikke et strukturelt spørsmål som kunne utledes av objektive egenskaper knyttet til disse kategoriene, men var i stedet et utslag av trekk ved organisasjonene. Oppmerksomheten måtte rettes mot tilbudssiden, mot organisasjonenes evne og vilje til å legge til rette for at arbeidstakere i ulike posisjoner kunne bli medlem. De teoretiske overlegningene til Fennefoss var vanskelig å finne igjen i LOs forståelse. Men organisasjonen fikk med seg et viktig poeng. Rekrutteringsproblemene var ikke en nødvendig følge av strukturendringer i næringslivet, tvert om kunne LO endre på medlemsutviklingen ved å bedre organisasjonens tilbud. Den pessimismen som kunne leses ut av rapporten til Fennefoss, ble dermed snudd til optimisme.

Stillingen etter LO-kongressen i 1989 var ikke avklart. På den ene siden hadde industriens betydning blitt tydeligere artikulert. Dette kan oppfattes som et selvforsvar etter at det hadde blitt stilt spørsmålstegn ved næringens betydning. På den andre siden var det skjedd en avgjørende bevegelse i LOs tolkningsrammer og forståelser. Det var åpnet for en helt annen konseptualisering av arbeidstakerne der skillet mellom arbeidere i vareproduserende industri og 'de andre' fikk langt mindre betydning enn tidligere.

Kapittel 7

Oppsummering og konklusjoner

1989 kan vanskelig sies å være et avgjørende vendepunkt i LOs historie, heller ikke for de utviklingstrekkene jeg har undersøkt i denne framstillingen. Endringene i LOs konseptualisering av lønnstakerne som gruppe var ikke avsluttet, knapt kommet til et punkt der vi kan se tydelige og endelige omvurderinger. Dette er vel på en måte samtidshistoriens problem; de prosessene vi studerer vil i svært liten grad være avsluttede prosesser, de vil ofte ikke engang ha kommet til et avgjørende vendepunkt. Å arbeide med samtidshistoriske problemstillinger, vil ofte være som å fange en fugl i flukt.

Likevel vil jeg hevde at de endringene jeg har ment å finne i perioden fram mot 1989, fikk avgjørende betydning for LOs forståelsesrammer og virkelighetsbilder. Med et litt lengre historisk blikk vil dette være tydeligere. Jeg vil i en kortfattet form ta utgangspunkt i LO-kongressen i 2001 der Gerd-Liv Valla ble valgt til ny LO-leder for å vise hvordan utviklingen gikk.

Noen løse tråder fra tidligere kapiteler vil også bli nøstet opp. Dette gjelder organisasjonsdebatten og LOs forhold til andre lønnstakerorganisasjoner.

Deretter vil jeg oppsummere og drøfte endring og relativ stabilitet i LOs diskurs i den perioden jeg har undersøkt. Til slutt vil jeg ta tak i det mer teoretiske spørsmålet som var et av utgangspunktene for undersøkelsen, og som dreide seg om forklaring av endring.

Datidens framtid: Gerd-Liv Valla som ny LO-leder

På LO-kongressen i 2001 ble Gerd-Liv Valla valgt til ny leder av organisasjonen. Hun var den første kvinne i denne posisjonen, den første med akademisk utdanning, hun hadde en yrkesbakgrunn langt fra industrien, og hun kom fra offentlig sektor. Slik sett representerte hun mye av det som tidligere hadde vært suspekt i LOs diskurs. I verket om LOs historie karakteriserte Trond Bergh valget av Valla som et tidsskille, riktignok med et spørsmålsteget. Han pekte på at det ble stilt store forventninger til den nye LO-lederen nettopp fordi hun skilte seg såpass radikalt fra sin forgjenger Yngve Hågensen.¹ Mens

¹ Bergh 2009, side 429-436.

Hågensen var en av ”gutta på gulvet”, en industriarbeiderfigur, sto Valla fram som en representant for det som i 1970- og 1980-årene var blitt betegnet som ”de nye gruppene.” Mitt poeng er at det ikke hadde vært mulig for Gerd-Liv Valla å bli valgt til LO-leder om ikke LOs diskurs hadde forandret seg mot slutten av 1980-årene inntruffet.

Organisasjonsdebatt uten ende

Gerd-Liv Valla varslet på LO-kongressen i 2001 om en ny giv i organisasjons- og rekrutteringsarbeidet. Organisasjonsprogrammet som ble vedtatt på kongressen, fortalte om helt annen konseptualisering av arbeidstakere enn den som hadde vært rådende i 1970- og 1980-årene. Dette var heller ikke tenkelig uten de diskursive forandringene som hadde funnet sted.

Før vi går inn på dette, skal vi rekapitulere utviklingen i organisasjonsdebatten slik den foregikk i Yngve Hågensens periode som LO-leder. Som vi så i forrige kapittel, fattet ikke LO-kongressen i 1989 noe vedtak om organisasjonsendringer, men utsatte det hele til neste kongress i vente på nye utredninger. Debatten vakte større interesse på grunnplanet enn tidligere organisasjonsdebatter hadde gjort, og omkring 1000 svar kom inn på det utsendte debattopplegget. Med dette som utgangspunkt fremmet sekretariatet et forslag til LO-kongressen i 1993. Her ble det foreslått å samle forbundene i fire forskjellige karteller. Mønsteret var fra det gamle Statstjenestemannskartellet. I tillegg til dette allerede eksisterende kartellet skulle det dannes karteller i kommunesektoren, servicesektoren og industrisektoren. På lokalplanet skulle det dannes egne LO-avdelinger som skulle avløse de tidligere samorganisasjonene og LO-kontorene. På hver enkelt arbeidsplass var målet å samle alle LO-medlemmer i en felles klubb og med én felles avtale med bedriften. Kongressen i 1989 hadde spesielt pekt på at et forbundsløst LO oppdelt i seksjoner skulle utredes. Men sekretariatet mente at tiden ikke var moden for en slik omfattende endring av strukturen. Mange mente at forbundene var viktige for ivareta yrkesinteressene som igjen kunne være avgjørende for om folk organiserte seg eller ikke. *LO-Aktuelt* trakk i den forbindelsen fram AF som et eksempel på en organisasjon som hadde lyktes med å trekke arbeidstakere til seg ved å appellere til yrkesinteresser og yrkesidentitet.²

Noe endelig vedtak ble heller ikke gjort på LO-kongressen i 1993. Flere småforbund var i mot enhver endring som ikke tok utgangspunkt i forbundenes egne ønsker og pekte på hvor viktig yrkesidentiteten var for å rekruttere nye medlemmer. Kommuneforbundet var

² *LO-Aktuelt* 1993:5

motstandere av lokale LO-avdelinger, men samtidig ikke avvisende til kartellmodellen. Resultatet ble et vedtak – mot et stort mindretall – om å overlate den endelige og konkrete beslutning til et representantskapsmøte i 1994. Mange føringer ble riktignok lagt på det videre arbeidet. Det ble slått fast at organisasjonsstrukturen skulle bygge på forbundene. Ideen om et forbundsløst LO var dermed skrinlagt. Det skulle videre tas sikte på å opprette karteller, og planleggingen av LO-avdelinger skulle fortsette.

Da spørsmålet ble behandlet på representantskapsmøtet i 1994, stanset Kommuneforbundet gjennomføringen av LO-avdelingene.³ Samtidig ble det vedtatt å opprette fire karteller. ”Den største gjennomgripende endringen i Landsorganisasjonen i etterkrigstida”, mente Yngve Hågensen da vedtaket var gjort.⁴ Kartellene ble opprettet noen år senere, men kom, særlig i privat sektor, ikke til å spille den rollen de var tiltenkt. I 2004 ble de to kartellene LO Service og LO Industri lagt ned.⁵

Gjennom organisasjonsdebatten i denne perioden ble de siste restene av tanken om en, i Malmes forstand (se kapittel 5, side 243), ideell organisasjon lagt bort. I den innstillingen som ble lagt fram for sekretariatet og representantskapet sommeren 1994, het det at formålet med organisasjonsutviklingen var ”å styrke LO”. LOs styrke var knyttet opp mot både politisk innflytelse og forhandlingsstyrke. Men både den politiske innflytelsen og forhandlingsstyrken var ”avhengig av medlemsoppslutning.” Innstillingen slo fast at LOs andel av lønnstakerne var gått ned og pekte særlig på at arbeidstakere med utdanning og arbeidstakere innen privat tjenesteyting som grupper der LO sto svakt. Styrking av LOs medlemsgrunnlag var ”en viktig strategisk oppgave”. Organisasjonsutviklingen skulle først og fremst sørge for at LO fikk flere medlemmer. Dette var ikke radikalt nytt, men videreføringen av en lang prosess som allerede hadde startet i årene etter krigen (se kapittel 2).⁶

Innstillingen pekte altså på at LO sto svakt innen spesielle grupper av arbeidstakere. Men dette ble ikke lenger knyttet til disse arbeidstakernes gruppeegoisme, manglende solidaritetsfølelse eller andre mangler og svakheter. Med dette var også det jeg har kalt LOs dilemma fraværende. Det ble påpekt at langtidsutdannede ofte valgte organisasjonstilhørighet ut fra yrkes- og utdanningsinteresser der yrkesidentiteten spilte en

³ Den endelige avgjørelsen ble utsatt til Kommuneforbundets landsmøte høsten 1994. Her sa NKF nei til LO-avdelinger og forslaget ble dermed skrinlagt.

⁴ *LO-Aktuelt* 1994:8.

⁵ For mer om organisasjonsdebatten i LO, se Bergh 2009, side 319–328.

⁶ LO: Innstilling fra prosjekt 93, 1994, side 11–12.

stor rolle. Men dette var ikke lenger oppfattet som problematisk. Profesjonsorientering var ikke et onde, men en akseptabel organisasjonsform for mange grupper:

LO må derfor kunne gi disse gruppene et organisasjonstilbud som ivaretar yrkesinteressene deres på en måte som de ser seg tjent med. LO må finne fram til ordninger som gir yrkesorienterte grupper mulighet til å organisere seg på en måte som de selv synes er hensiktsmessig.

Den samme tilpasningslinja måtte også gjelde innenfor tariffpolitikken:

Tariffavtalene og lønnspolitikken må utformes slik at også folk med høyere utdanning kan fremme sine interesser. Det må utvikles ordninger som i rimelig grad tar hensyn til at ulike grupper har ulike interesser.⁷

Dette ble altså formulert som et middel i utviklingen. Tilpasningslinja var dominerende, og dilemmaet var fraværende.

På tross av Hågensens ord om store endringer, var det likevel kontinuitet som preget utviklingen av organisasjonsformene. LO bygde fremdeles på forbundene, og fundamentale endringer i forbundsstrukturen var lagt til siden. Medlemstallene tydet også på at LO organiserte en stadig mindre del av arbeidstakerne. "LO-forbundenes andel av lønnstakere synker", var den klare beskjeden fra organisasjonsprosjektet i 1994.⁸ "LOs andel av organisasjonsmarkedet har i 40 år vist en fallende tendens", het det i organisasjonsprogrammet som ble vedtatt på kongressen i 2001.⁹ Verken rekrutteringskampanje eller organisasjonsendringer hadde nådd sine mål.

Forholdet til andre arbeidstakerorganisasjoner

Også i forhold til andre arbeidstakerorganisasjoner varslet Gerd-Liv Valla en ny giv. Hun hadde alt før hun ble valgt som leder, tatt til orde for en samling av nær sagt alle arbeidstakere i en felles organisasjon.¹⁰ Jeg vil her trekke noen tråder fra det jeg tidligere har skrevet om LOs forhold til andre arbeidstakerorganisasjoner.

Som vi så i kapittel 5, førte LO fra slutten av 1970-årene det jeg har kalt en utestengningspolitikk og en oppdemningspolitikk i forhold til AF og YS. For LO var disse to organisasjonene splittelsesmakere som bare kunne ødelegge det byggverket arbeiderbevegelsen hadde skapt. Det var derfor om å gjøre å redusere AF og YS sine muligheter til vekst og økt innflytelse. Organisasjonene var ganske enkelt uønsket, unødvendige og skadelige. Utestengningspolitikken gikk ut på å hindre at AF og YS kom

⁷ LO: Innstilling fra prosjekt 93, 1994, side 28.

⁸ LO: Innstilling fra prosjekt 93, 1994, side 24.

⁹ LO: Vår egen organisasjon for 2001–2004. Vedtatt på LOs 30. ordinære kongress 5.-10. mai 2001, side 9.

¹⁰ Se for eksempel *Dagbladet* 11.11.1999.

med i de inntektspolitiske samarbeidsorganene som la premissene for inntektsoppgjørene. Ved å utvikle et samarbeid med frittstående organisasjoner som LO så for seg kunne bli medlem av en av de to konkurrentene, skulle oppdemmingspolitikken hindre AF og YS i å vokse.

Vi har sett hvordan LO ikke kunne hindre at YS og AF ble med i Kontaktutvalget, men fremdeles klarte å holde dem ute fra Det tekniske beregningsutvalget og også blokkerte muligheten for deltagelse i ILO (Se kapittel 5, side 209). Utestengningsstrategien fortsatte også i Hågensens lederperiode og i det inntektspolitiske feltet beholdt LO sin privilegerte stilling. Selv om AF ved enkelte anledninger kunne protestere mot den nærmest institusjonaliserte rekkefølgen ved tarifforhandlingene, vant organisasjonen ikke fram. Frontfagmodellen, der de konkurranseutsatte bransjene innenfor LO/NHO-områdene satte mønsteret for de andre tariffoppgjørene, ble stående. Dette etterlot ikke store forhandlingsrommet til YS og AF. Trond Nordby har også påvist at LO mot slutten av 1980-årene hadde beholdt det han kaller tilnærmet representasjonsmonopol på arbeidstakersiden i statlige utvalg.¹¹ I utredninger som la viktige premisser for inntektspolitikken, var praksis noe varierende. Da regjeringen satte i gang en utredning om inntektsdannelsen i Norge ("Strøm-utvalget") var både YS og AF med i det rådet som skulle bistå forskergruppen.¹² Men i Kleppe-utvalget som la grunnlaget for solidaritetsalternativet ved inngangen til 1990-årene, var LO igjen alene blant arbeidstakerorganisasjonene.¹³ Først i 1999 under Bondeviks regjering fikk YS og AF plass i Det tekniske beregningsutvalget.

Oppdemmingspolitikken hadde lyktes, i den forstand at verken Sykepleierforbundet eller Lærerlaget hadde sluttet seg til AF eller YS. Men likevel ble det i økende grad stilt spørsmålstegn ved nytten LO hadde av dette samarbeidet. I samband med organisasjonsdebatten skrev Rune Gerhardsen i et notat fra 1986 at LO burde ha en klar strategi for denne typen samarbeidsavtaler. "Utgangspunktet bør være at vedkommende organisasjon har et visst ønske om å knytte seg til LO, men er ennå ikke modne for fullt medlemskap [sic]." Dette var nye tanker. Utgangspunktet for samarbeidsavtalene med Lærerlaget og Sykepleierforbundet var, som vi har sett, ikke knyttet til et framtidig LO-medlemskap, men for å forhindre at de søkte til YS. Vurderingen av samarbeidsavtalene ble også en del av organisasjonskomiteens arbeid fram mot kongressen i 1989. Også her var det en økende usikkerhet om avtalenes betydning. Men det var ikke vilje til å forfølge

¹¹ Nordby 1994, side 99–100.

¹² NOU 1988:24 Inntektsdannelsen i Norge

¹³ NOU 1992:26 En nasjonal strategi for økt sysselsetting i Norge.

Gerhardsens strategi konsekvent. Innstillingen til kongressen pekte på et behov for nøyere vurdering av hensikten med denne type avtaler. Evy Buerud Pedersens pekte i sin innledning til kongressen på at avtalene ikke hadde tilført LO noen nye medlemmer, og at de hadde hindret rekruttering. På den andre siden hadde avtalene gjort det mulig å ha et positivt samarbeid med de yrkesgruppene som avtalene omfattet. Vedtaket fra kongressen krevde et mer forpliktende samarbeid med organisasjoner som Lærerlaget og på sikt en avklaring om medlemskap i LO.¹⁴

Når det gjaldt Sykepleierforbundet, var det en sammensatt prosess som førte til et brudd. Sykepleierforbundet hadde fra midten av 1980-årene begynt å sonde tilslutning til AF, men fikk i første omgang et klart nei. Avtalen med LO ble dermed forlenget i to år fra 1985, noe som LO innkasserte som en seier. Men i 1987 gjorde LO det klart, ifølge Kari Melbyes bok om Norsk Sykepleierforbund, at Sykepleierforbundet måtte slutte å fri til andre hovedorganisasjoner og presset på for et medlemskap i LO. Rune Gerhardsen klare strategi var tydeligvis satt ut i livet. Samtidig angrep NKF's leder Liv Nilsson Sykepleierforbundets utdanningspolitikk. Det var et spørsmål som lenge hadde skapt gnisninger mellom de to organisasjonene, men som var lagt til side til fordel for tariffsamarbeidet.

Sykepleierforbundet tolket dette som et angrep på forbundets kjerneverdier.¹⁵ Da Sykepleierforbundet under tariffoppgjøret 1987 godtok et tilbud fra arbeidsgiverne, mens NKF brøt forhandlingene, var det lite som kunne redde samarbeidet. Sykepleierforbundet ønsket ikke å forlenge samarbeidsavtalen og søkte i stedet om medlemskap i AF, nå med et berettiget håp om komme innenfor.¹⁶

Derimot fortsatte samarbeidet med Lærerlaget, selv om det også her var store gnisninger mellom organisasjonene. Lærerlaget var misfornøyd med den manglende støtten det fikk i tarifforhandlingene, og flere lærere følte seg nærmest dolket i ryggen av LO under lærerstreiken i 1987. Misnøyen på det etterfølgende landsmøtet var stor og samarbeidsstrategien ble tatt opp til vurdering. Likevel valgte Lærerlaget å fortsette tariffsamarbeidet med LO til langt ut på 1990-tallet. Også i LO var det skepsis til dette samarbeidet. LOs egen lærerorganisasjon, Skolenes Landsforbund (SL), følte seg tilsidesatt og var gjennom avtalen bastet og bundet uten mulighet for å vokse. SL hadde likevel ikke

¹⁴ LO-kongressen 1989: LOs egen organisasjon. Forslag og innstillinger; Protokoll fra LO-kongressen 1989, side 229-254 og 326.

¹⁵ Melby 1990, side 268–269.

¹⁶ Melby 1990, side 269 og Terjesen 1997, side 300. Sykepleierforbundet ble som vi har sett med i AF fra 1988.

den samme makten og innflytelsen i LO som Kommuneforbundet og var dermed ikke i stand til å stikke kjepper i hjulene for samarbeidet med Lærerlaget. Men det var flere i LO som tok til orde for at Lærerlaget var nødt til å bestemme seg i forhold til medlemskap og presset på Lærerlaget for å få det til å ta stilling økte, i tråd med vedtaket fra LO-kongressen i 1989. Det var likevel ikke noe ønske fra LO-ledelsen om å sette saken på spissen. Samarbeidet fortsatte derfor på tross av den økende skepsisen hos begge partene.¹⁷

I innstillingen fra LOs organisasjonsprosjekt (Prosjekt 93) som ble lagt fram i 1994, ble samarbeidet med andre organisasjoner behandlet. Nå ble de felles interessene mellom LO-forbund og de andre organisasjonene understreket. Dette ga grunnlag for et samarbeid, og målsettingen om at samarbeidet på lang sikt skulle resultere i et LO-medlemskap ble tonet ned: ”Selv om LOs hovedmål er å øke oppslutningen om LO og LO-forbundene, må det samtidig utvikles nye allianser for å sikre arbeidstakernes felles interesser.” I tillegg til Lærerlaget, hadde LO da samarbeidsavtaler med Norsk Skuespillerforbund og Norsk Ballettforbund.¹⁸

Utestengnings- og oppdemningspolitikken fortsatt altså ut på 1990-tallet, selv om samarbeidet med andre organisasjoner fikk en utvidet begrunnelse. Det eksisterte samtidig en annen linje i LOs forhold til AF og YS, der mulighetene for samarbeid mellom hovedorganisasjonene ble aktualisert. Tor Halvorsens utspill i 1984 om et utstrakt samarbeid mellom hovedorganisasjonene gikk riktignok over grensen for hva som kunne sies. Det som likevel ble stående var erkjennelsen av at de to andre organisasjonene ”var kommet for å bli”. De ble i større grad behandlet som likeverdige. AF og YS ble, som vi så i kapittel 5, likevel behandlet ulikt. Den teigdelingen som Halvorsen hadde tatt til orde for i forhold til begge de to konkurrerende hovedorganisasjonene, var bare mulig i forhold til AF. I 1993 inngikk LO og AF en samarbeidsavtale. Riktignok delte den ikke i klartekst organisasjonsmarkedet, men likevel ble den tolket som en form for teigdeling.¹⁹

Høsten 1999 tok Gerd-Liv Valla til orde for at LO, AF, YS og Norsk Lærerglag burde gå sammen i én stor arbeidstakerorganisasjon. Hun pekte på det utstrakte samarbeidet som allerede eksisterte mellom organisasjonene, også mellom LO og YS: ”Jeg har jo sett i de statlige lønnsoppgjørene hvordan spesielt vi og YS står for det samme.”²⁰ Det var de felles interessene som var grunnlaget for en sammenslåing: ”Jeg kan ikke se hva som skiller

¹⁷ Rovde 2004, side 335.

¹⁸ LO: Innstilling fra prosjekt 93, 1994, side 28.

¹⁹ Se kapittel 4, side 147.

²⁰ *Aftenposten* 11.11.1999. Se også Bergh 2009, side 456–458.

interessene til våre medlemmer fra interessene til medlemmene i AF og YS og lærerorganisasjonene. Jeg tror derfor arbeidstakerne i alle disse organisasjonene vil tjene på en sammenslutning.” Reaksjonene hos de andre arbeidstakerorganisasjonene var reserverte. Det er interessant å merke seg innvendingene mot et slik sammenslåing. Helga Hjetland i Norsk Lærerlag ønsket også at alle arbeidstakere var samlet, men påpekte at noen grunnforutsetninger måtte være til stede: ”Den ene er at LO tar på alvor at norske arbeidsfolk ikke bare jobber i industrien. Den andre forutsetningen er at båndene til Arbeiderpartiet kuttet.”²¹ Aud Blankholm fra AF uttrykte noe av den samme reservasjonen og mente at det var tre innvendinger mot en sammenslåing: ”Samarbeidet mellom LO og Arbeiderpartiet, LOs lønnspolitikk som ikke prioriterer akademikere og LOs sterke vekt på ’industrisamfunnet’.”²²

Utspillet til Valla kan sees på som en videreføring av Tor Halvorsens samarbeidsutspill i 1984.²³ Men jeg mener det går an å tolke disse utspillene som ulike. For Halvorsen var det samarbeid og teigdeling som var innholdet. Det var med andre ord en anerkjennelse av de andre organisasjonene, men også en erkjennelse av forskjeller mellom arbeidstakerne som skulle gis organisasjonsmessige uttrykk. Den svenske modellen som Halvorsen da refererte til, gikk nettopp ut på at arbeidere og funksjonærer hadde hver sin hovedorganisasjon, men med et godt samarbeid og en gjensidig forståelse av grensene mellom organisasjonene. For Valla hadde arbeidstakerne derimot så like og felles interesser at de burde samles i en organisasjon. Forskjellene var blitt mindre.

Gerd-Liv Valla på LO-kongressen 2001

Gerd-Liv Valla ble altså valgt som ny leder på LO-kongressen i 2001. Kontrasten til forgjengeren var slående. Hvis Yngve Hågensen bekreftet industriens posisjon i en tid da denne bransjen var i en utsatt posisjon, talte valget av Valla om at grupper av LO-medlemmer som tidligere hadde vært sett på som mindre verdige enn industriarbeiderne, nå var godtatt i LO. Men like lite som valget av Hågensen fortalte alt om LO i 1989, kunne valget av Valla gi hele bildet av LO i 2001. For å knytte linjene tilbake til de forandringene som skjedde på slutten av 1980-årene, vil jeg ta utgangspunkt i det Valla sa på kongressen i 2001 og på det dokumentet om LOs organisasjon som ble vedtatt på den samme kongressen.

²¹ *Aftenposten* 11.11.1999.

²² *NTB* 11.11.1999.

²³ Bergh 2009, side 458.

Gerd-Liv Vallas første innledning var til debatten om et prinsipielt handlingsprogram.²⁴ Sentralt her sto spørsmålet om verdiskapning som grunnlag for velferd. Hun understreket at verdiskapningen ikke bare var knyttet til industrien, men også foregikk i servicenæringene. Det konkurranseutsatte næringslivet var fortsatt sentralt for å opprettholde sysselsetting, trygghet og velstand, men industrien hadde ingen privilegert plass i hennes framstilling. Hun understreket også viktigheten av en god og sterk offentlig sektor og avviste forsøk på skape motsetninger mellom offentlig og privat. Bare nyansene – riktignok ikke uten betydning – var her nye. Valla sto fast på det jeg har omtalt som hovedkursmodellen, men fremmet altså ikke, i motsetningen til Hågensen i 1989, forståelsen av industriens primat i denne sammenhengen.²⁵

Valla innledet også til diskusjonen om organisasjonsspørsmål på kongressen. Som så mange før henne, startet hun med historien. Gjennom en kamp for frihet fra nød, sult og fattigdom var samfunnet forandret radikalt i de 100 årene LO hadde eksistert. De brede lagene av folket hadde fått del i velferdsutviklingen og det var LO – ”kanskje mer enn noen annen organisasjon” – som hadde preget utviklingen. Slik sett inneholdt talen den samme historiefortellingen som var en sentral del av det jeg tidligere har pekt på som arbeiderbevegelsens historiekultur. Men det var også nyanser i Vallas fortelling som skilte den fra forgjengernes. Der Tor Halvorsen hadde snakket om industriarbeiderne som grunnfjellet og pionerer, trakk Valla fram mangfoldet: ”Vi har organisert fra alle deler av arbeidslivet, fra privat og offentlig sektor, fra tjenesteyting og industri; Arbeidere og funksjonærer. Kvinner og menn.”²⁶

Det var helt avgjørende at LO forble sterkt om samfunnet fortsatte skulle utvikle seg i riktig retning. Byggverksmetaforen var fortsatt gjeldende: ”Vi vil vinne nye skanser og gi nye bidrag til samfunnsarkitekturen.” Men LOs styrke var truet. Valla pekte på at LOs organisasjonsandel stadig var på nedtur og nå var på 28,5 prosent av alle arbeidstakere. Det var nødvendig å gjøre noe. ”Vi skal snu trenden.” Årsakene til tilbakegangen var, ifølge Valla, endringer i næringsstrukturen. LO var tuftet på industrisamfunnet, men tre av fire arbeidstakere jobbet nå i tjenesteyting, mens bare to av ti jobbet i industrien. ”Her ligger hovedforklaringen.” Valla holdt seg her til den samme strukturorienterte forklaringen som

²⁴ Sitatene er fra de daglige kongressreferatene som ble utdelt til deltakerne på kongressen. Disse er hentet fra pdf-filer på http://www.lo-oslo.no/Kongressen/LO-kongressen_2001/LO-kongressen_2001.html (10.8.2009). Sidetallene er fra hver enkelt pdf-fil.

²⁵ Referat fra LO-kongressen 2001. Mandag 7. mai, side 17–18.

²⁶ Referat fra LO-kongressen 2001. Onsdag 9. mai, side 1.

Fennefoss hadde polemisert mot i 1988 (se kapittel 6, side 297ff). Valla pekte for øvrig på andre endringer i arbeidsmarkedet som færre hjemmeværende koner, utslitte omsorgsarbeidere, deltidsansatte i varehandelen, et stadig mer automatisert industriarbeid, flere arbeidstakere med lang utdanning og økt bruk av løse ansettelsesforhold. Videre hadde de bransjene som vokste, svak kultur for fagorganisering.²⁷

Vallas forklaring på LOs problemer var likevel ikke knyttet til holdninger og verdier som sprang ut av arbeidssituasjonen til disse gruppene der LO sto svakt. Det var LO som ikke hadde klart jobben godt nok. Slik sett fulgte hun opp det som ble den gjeldende forståelsen av problemene fra slutten av 1980-årene. Utviklingen var ikke uanvendelig, LO kunne selv gjennom egen innsats snu tilbakegangen til ny framgang.

Kontrasten blir særlig stor om vi stiller Vallas beskrivelse opp mot de analyser og karakteristikk som hadde vært gjengse innenfor LO fram til langt ut på 1980-tallet, blant annet slik dette ble presentert i Fafos rapport *Så samles vi på valen...?* fra 1984. Her var LOs relative tilbakegang et resultat av endringer i arbeidsmarkedet. Et mer spesialisert arbeidsmarked hadde ført til vekst i arbeidstakere hvis holdninger og verdier sto fjernt fra LOs verdigrunnlag. De var preget av gruppeegoisme og yrkessolidaritet framfor klassesolidaritet. (se kapittel 5, side 229ff) Derfor søkte disse gruppene til andre arbeidstakerorganisasjoner. Valla beskrev derimot ikke de gruppene der LO sto svakt som gruppeegoister eller med andre negative karakteristikk. Hun snakket i stedet om en hard arbeidshverdag, dårlig lønn og usikre arbeidsforhold. De nye gruppene var ikke lenger arbeidstakere med suspekke holdninger. De var derimot kvinner, ungdom og innvandrere blant annet innenfor privat tjenesteyting med tøffe arbeidsforhold og der motstand mot fagorganisering var stor hos arbeidsgiverne.

Mens LO tidligere beskrev høyere utdanningsnivå som problematisk i forhold til rekruttering, var Vallas tale en helt annen. Hun pekte på at det etter hvert var svært mange som hadde høyere utdanning, og hun kunne ”ikke tro at noen i alvor vil mene at ikke LO skal ha et tilbud til dem.” Men LO sto svakt blant disse gruppene, noe som ikke kunne fortsette om organisasjonen skulle beholde sin ledende posisjon. For å klare å rekruttere disse gruppene måtte LO reise krav om ”en rettferdig lønn for langtidsutdannede.”²⁸ Det måtte lønne seg å ta utdanning, som hun sa i innledningen til arbeidsprogrammet.²⁹ Hun tok også til orde for at LO måtte ta disse gruppers ønske om en yrkesfaglig identitet på alvor.

²⁷ Referat fra LO-kongressen 2001. Onsdag 9. mai, side 1–2.

²⁸ Referat fra LO-kongressen 2001. Onsdag 9. mai, side 3.

²⁹ Referat fra LO-kongressen 2001. Mandag 7. mai, side 20.

Det lå nå ikke noe negativt i å vektlegge yrkesidentiteten. Dette var noe som var viktig for alle yrkesutøvere. Den tidligere skepsisen mot profesjonsorganisering var borte. Det var også synet på utdanning som noe som fjernet folk fra arbeiderbevegelsens verdigrunnlag. I organisasjonsprogrammet som ble vedtatt på kongressen, het det, nærmest i polemikk mot tidligere oppfatninger: ”Undersøkelser viser at solidariske holdninger og utdanning ikke er motsatser, snarere tvert imot!”³⁰

LOs konseptualisering av arbeidstakerne var dermed en helt annen enn i 1980-årene. ”De nye gruppene” med manglende solidaritetsholdninger og verdier fjernt fra industriarbeidernes og arbeiderbevegelsens verdier, var avløst av ansatte i tjenesteytende næringer med tøffe arbeidsvilkår og belastende jobber, IKT-ansatte med usikre arbeidsforhold og langtidsutdannede med rettferdige krav om en lønn som gjorde at utdannelsen lønte seg. Dette var ikke lenger grupper som LO motvillig ville organisere med fare for å miste sin sjel, men grupper av arbeidstakere som var like verdige som medlemmer som de tradisjonelle gruppene av industriarbeidere. Det var ikke disse gruppenes holdninger og verdier som hindret dem i å bli med i LO, men LOs manglende evne til å møte den utfordringen som lå i rekruttere disse gruppene.

Det gikk likevel fortsatt en grense, det var fortsatt forskjell på folk. Det var grupper av arbeidstakere ”som er opptatt av bare seg og sitt”, som Valla uttrykte det i sin innledning.³¹ I en annen sammenheng slo hun fast at leger som krevde 38 000 kroner for en helgevakt ikke kunne ha sin plass i LO.³² Grensene var der, men de var flyttet. Det store flertallet av arbeidstakere hadde felles interesser og felles verdier. Det var derfor naturlig at Valla på LO-kongressen i 2001 gjentok sin tanke om en samling av så å si alle arbeidstakerne i en felles organisasjon.

Det var altså ikke bare valget av Gerd-Liv Valla som markerte en ny forståelse i LO. Også det hun sa på kongressen fortalte om en endring av diskursen, en endring som var gjort mulig av de prosessene som hadde foregått på slutten av 1980-årene.

³⁰ LO: Vår egen organisasjon for 2001–2004. Vedtatt på LOs 30. ordinære kongress 5.-10. mai 2001, side 20.

³¹ Referat fra LO-kongressen 2001. Onsdag 9. mai, side 4.

³² *Aftenposten* 11.11.1999.

Første konklusjon: endret virkelighetsforståelse

Jeg tok i kapittel 3 utgangspunkt i arbeiderbevegelsens og med dette LOs byggverk. Byggverket ble her forstått dobbelt. Det var både arbeiderbevegelsens egen metafor for det velferdssamfunnet den hadde skapt etter sitt eget bilde, og det var fortellingen eller den diskursive konstruksjonen av det samme. Historien om hvordan arbeiderbevegelsen hadde skapt dette samfunnet og gjort det mulig for arbeidsfolk å rette ryggen, ga en moralsk styrke til arbeiderbevegelsens prosjekt. Fortellingens kraft lå i den innsatsen bevegelsen hadde gjort for å skape rettferdighet for de undertrykte. Historien fortalte om organisasjonens store betydning og om evige verdier som samhold og enhet. Det faglig-politiske samarbeidet hadde vært avgjørende og sprang ut av den naturgitte solidaritetsfølelsen hos arbeiderne. Splittelse var ytterst skadelig og andre lønnstakerorganisasjoner var knapt til stede i den historiske fortellingen. I nåtid kunne de bare bety problemer og en trussel mot det store byggverket.

Sentralt i det narrative byggverket sto industrien. Det var denne næringen som skapte verdiene velferdssamfunnet var bygd på og det var her arbeiderbevegelsen hadde sitt utspring og sin styrke. Vi så også hvordan industrien hadde en eksistensiell betydning for arbeiderbevegelsen, som gikk utover den rent økonomiske. Industrien var livsnerven i samfunnet og skapte sammenheng mellom fortid og nåtid. Den ga slik sett mening til folks liv.

Industriarbeidet ble sett på som det verdifulle arbeidet, det som skapte verdier, både i en materiell og i en ideell forstand. Det var blant industriarbeidere at solidariteten og fellesskapsfølelsen hadde sitt utspring. Industriarbeiderne var arbeiderbevegelsens ”grunnfjell”. Andre grupper av arbeidstakere – enten dette var funksjonærer eller ”de nye gruppene” – var strebere. Deres fellesskapsfølelse gikk ikke lengre enn til den snevre gruppeegoismen. Slik ble det skapt en forskjell mellom ulike grupper av arbeidstakere, selv om LO hadde som uttalt mål å nå alle. For LO skapte denne forståelsen et – eller flere – dilemmaer. ”De nye gruppene” kunne ikke nås uten at organisasjonen gikk på akkord med sitt verdigrunnlag. For Konrad Nordahl var en endring for å nå disse nye gruppene nærmest heroisk, for andre ledere i LO var dette et svik.

Fra midten av 1970-årene sto LO overfor en dobbelt utfordring. For det første så to nye hovedsammenslutninger dagens lys. På hver sin alternative måte utfordret de LOs virkelighetsforståelse gjennom alternative konseptualiseringer av arbeidstakerne. AF understreket at forskjellene mellom de med høyere utdanning og andre grupper av

arbeidstakere var så stor at det var nødvendig med ulike organisasjoner. YS på sin side var en partipolitisk uavhengig arbeidstakerorganisasjon for alle grupper av arbeidstakere. Gjennom sin eksistens fortalte den at ingen lønnstakere – heller ikke industriarbeidere – følte en ”naturlig” tilhørighet til Arbeiderpartiet. For det andre begynte LO omtrent samtidig å bekymre seg over at medlemstallet ikke vokste og at organisasjonen tapte andeler av organiserte lønnsinntakere.

LO fryktet at disse utfordringene på sikt kunne true dens posisjon som den hegemoniske lønnstakerorganisasjonen i Norge. Historien fortalte om en samlet og sterk arbeiderbevegelse som en nødvendighet for oppbyggingen av det velferdssamfunnet Norge var blitt. Utviklingen kunne dermed true hele det byggverket som arbeiderbevegelsen hadde reist etter krigen. Det ble derfor vesentlig å stoppe tilbakegangen og gjerne vinne nye medlemmer. I økende grad ble dette styrende for organisasjonsdebatten i LO. En konsekvent omforming av organisasjonsstrukturen i tråd med industriforbundsformen ble dermed skjøvet ut i det blå. Prinsippet ble riktignok ikke forlatt, men frykten for at en slik omlegging ville kunne støte grupper vekk og hindre nye i å komme til, stoppet gjennomføringen. Samtidig utviklet LO en strategi for å hindre at de konkurrerende hovedorganisasjonene skulle vokse, særlig gjaldt det å begrense veksten i YS. Samarbeidsavtaler med store frittstående organisasjoner som Lærerlaget og Sykepleierforbundet skulle hindre at disse sluttet seg til YS. LO motsatte seg også at YS og AF ble fullverdige deltakere i det institusjonelle inntektspolitiske samarbeidet. På denne måten skulle LOs posisjon sikres.

Det var også et ønske om å forstå hva som egentlig var i ferd med å skje. I 1982 ble Fagbevegelsens Forskningsinstitutt (Fafo) opprettet. Målet var å gi LO kunnskap for på best mulig måte å kunne møte de utfordringene organisasjonen sto overfor. Fafo brakte nye tall på bordet som understreket problemene som LO sto oppe i. Forskerne kunne også fortelle at det var strukturelle endringer som var årsaken til LOs relative tilbakegang. Veksten hos de konkurrerende lønnstakerorganisasjonene var et resultat av et stadig mer spesialisert arbeidsmarked, der nye grupper av arbeidstakere satte yrkessolidaritet foran klassesolidaritet. Disse voksende gruppene sto også fjernt fra arbeiderbevegelsens og LOs verdigrunnlag. Fafo bekreftet på denne måten den forskjellsskapende diskursen som var dominerende i LO.

LO-formann Tor Halvorsens utspill om et samarbeid mellom de ulike lønnstakerorganisasjonene i 1984 ga derimot bud om en vilje til å tenke nytt. Mens AF og YS tidligere i all hovedsak hadde blitt karakterisert som splittelsesmakere og tariffpolitiske

pyromaner, tok Halvorsen nå til orde for å betrakte dem som mer likeverdige organisasjoner. Han gikk inn for at de tre store lønnstakerorganisasjonene skulle samarbeide både i aktuelle kampsaker og gjennom en form for teigdeling i kampen om medlemmer. Dette siste var et klart brudd med LOs erklærte målsetting om å nå alle grupper av lønnsinntakere og ville innebære en helt ny strategi. Men samtidig kan det tolkes som en fortsettelse av en forskjellsskapende diskurs: Ulike grupper av lønnstakere var så forskjellige at de ikke kunne samles i en organisasjon. Dette viser også noe av spenningen i LOs forståelsesmønster der forskjellen mellom ulike grupper av lønnsinntakere ikke ble sett på som større enn at de burde samles i én organisasjon, samtidig som diskursen også var forskjellsskapende. For Halvorsen var løsningen å innrømme at forskjellene kunne få organisatoriske konsekvenser. De kraftige reaksjonene på utspillet viste at Halvorsen her hadde gått ut over grensene for hva som kunne sies, og han trakk også raskt tilbake det mest kontroversielle i utspillet.

Problemstillingen jeg tok utgangspunkt i var hvordan LOs konstruksjon av den sosiale orden – eller, sagt på en annen måte, konseptualiseringen av arbeidstakerne – endret seg fra 1975 og framover. I dette perspektivet framstår Halvorsens utspill som en blindvei. For han var forskjellene mellom arbeidstakerne så store at det var forståelig med ulike organisasjoner, som riktignok burde samarbeid. Endringene i LOs konseptualisering av arbeidstakerne pekte tvert om fram mot en mindre forskjellsskapende diskurs der samling i én stor arbeidstakerorganisasjon framsto som det riktige. Vi skal oppsummere de viktigste her.

Arbeiderbevegelsens historiefortelling endret karakter. Der den tidligere hadde fortalt om suksess og seire, ble det fra begynnelsen av 1980-årene føyd til et mer pessimistisk kapittel. Byggverket var nå truet av en høyredreining, også hos folk flest. Arbeiderbevegelsens idealer mistet oppslutning og høyrekreftene vant fram, mye på grunn av endringer i arbeidslivet der de solidariske industriarbeiderne ble færre, mens de mer usolidariske gruppene i offentlig og privat tjenesteyting ble flere. Det paradoksale for arbeiderbevegelsen var at disse problemene var et resultat av bevegelsens målrettede politikk, det var den som gjennom oppbygging av velferdsstaten blant annet hadde skapt et utdanningssamfunn og en stor offentlig sektor som hadde vokst på bekostning av industrien. I tillegg hadde økt levestandard og velstandsøkning ført til svakere solidaritetsfølelse og mer egoisme hos alle. Det var altså arbeiderbevegelsens suksess som hadde skapt problemene for den samme bevegelsen. Det var derfor ikke lenger mulig å fortsette på samme vei som

før, overgangen fra romanse til en fortelling der tragedie lå på lur, ga rom for omvurderinger og nyorienteringer.

Industriens tilbakegang ble i økende grad artikulert. Alt fra 1970-årene var det klart at denne modernæringen for hele arbeiderbevegelsen ikke lenger kunne løse sysselsettingsproblemene, veksten ville komme i andre næringer. Det betydde også at dens rolle som medlemsreservoar for LO ikke var tilstrekkelig for å holde de andre organisasjonene stangen, og LO måtte vokse i næringer utenfor industrisektoren for å kunne ha håp om å stanse den relative tilbakegangen. Mer grunnleggende var likevel at det også ble stilt spørsmålstegn ved industriens rolle som den eneste kilden til samfunnets verdiskapning, altså det økonomisk-teoretiske grunnlaget for industriens primat. Til sammen førte denne problematiseringen av industrien til en mobilisering av et forsvar for næringen. LO intensiverte sitt industripolitiske engasjement og inngikk i første halvdel av 1980-årene et samarbeid med Industriforbundet for å gjenreise industrien, også i folks bevissthet. Fellesforbundet var blitt etablert som industrisektorens vokter, og industriarbeiderfiguren Yngve Hågensen var blitt valgt til LO-leder i 1989. Hovedkursmodellen sto ved lag i tariffoppgjørene, og betydningen ble ytterligere understreket i kriseårene fra 1987. Nettopp dette selvforsvaret kan tolkes som et tegn på at næringen ikke hadde den samme selvfølgelige posisjonen som den hadde gjort tidligere.

Disse forståelsene av grunnleggende endringer i det norske samfunnet ga grunnlag for fire viktige bevegelser i konseptualiseringen av arbeidstakerne. Den første dreide seg industriarbeidets posisjon. På samme måte som industriens primat ble utfordret, hadde heller ikke *industriarbeidet* den samme selvfølgelige posisjonen som før. LOs begrep om arbeid endret seg, og også annet lønnsarbeid kunne forstås som verdifullt. Vi har sett at LOs økonomiske ekspertise fikk plass i *LO-Aktuelt* til å argumentere mot en oppfatning av industriarbeid som det eneste verdiskapende. Dette var riktignok foreløpig bare tendenser som møtte sterk motstand. Men dette fikk betydning i sammenheng med de andre bevegelsene.

Vi har sett hvordan det ble snakket om en ny lønnstakeridentitet som avløste en eldre klasseidentitet. Dette var utgangspunktet for den andre bevegelsen. Klassespråket hadde da vært borte fra LOs vokabular siden 1950-tallet. Det framsto som nærmest anakronistisk da Fafo brukte betegnelser som klassesolidaritet om LOs verdigrunnlag tidlig på 1980-tallet. For LO var det snakk om samfunnssolidaritet, og det var lønnstakere, arbeidstakere eller arbeidsfolk som var LOs subjekt. Men som jeg har vist, hadde denne typen samlende betegnelser vært innvevd i forskjellsskapende diskurser. I det retoriske byggverket som var

reist, var det forskjell på folk. Industriarbeiderne var solidariske og bar på en fellesskapsfølelse andre grupper manglet. Forestilling om en svekket klassebevissthet, som her må forstås som en sammenheng mellom arbeidsplass og arbeidsforhold på den ene siden og holdninger og verdier – bevissthet – på den andre, dukket opp i siste halvdel av 1980-årene og åpnet for en mindre forskjellsskapende forståelse. At industriarbeiderne i mindre grad ble knyttet til en selvfølgelig solidaritetsfølelse, åpnet for å se likheter mellom ulike grupper av lønnsinntakere. Forestillingen om sammenhengen mellom posisjon og holdning ble værende, men likheten mellom de ulike gruppene ble nå i sterkere grad understreket gjennom begrepet om en felles lønnsstakeridentitet. Det lå en tapshistorie her, det var noe verdifullt man mistet i den svekkede klassebevisstheten, men det var forstått som en uavvendelig utvikling. Og også lønnsstakeridentiteten var noe man tross alt kunne bygge på i fagbevegelsen, den var en form for klassebevissthet ”light”. Men med dette ble også begrunnelsen for det faglig-politiske samarbeidet satt i spill. En forståelse av en bredere lønnsstakeridentitet kunne ikke på samme måte bygge opp under det som ble oppfattet som det naturgitte i det faglig-politiske samarbeidet. I historiefortellingen var dette samarbeidet knyttet til industriarbeidere og klassekamp. Oppfatningen av skepsis hos ”de nye gruppene” mot det faglig-politiske samarbeidet var, som vi har sett, en del av det som skapte LOs dilemma. Det lå riktignok et tvisyn her. Skepsisen var ikke oppfattet som total. Det var heller ingen entydig avvikling av det faglig-politiske samarbeidet. Både LO-ledelsen og Arbeiderpartiet tok til orde for å avvike det kollektive medlemskapet, det hadde utspilt sin rolle og var gammelmodig. Andre elementer i det faglig-politiske samarbeidet ble derimot stående som før.

LOs dilemma fikk også mindre betydning. For det første var ikke forskjellene mellom ulike grupper av arbeidstakere når det gjaldt holdninger og verdier lenger så store. En rekruttering av ”de nye gruppene” var dermed ikke like truende. For det andre var et sterkt og stort LO den beste måten å sørge for at samfunnet opprettholdt en satsing på industrien, og at arbeiderbevegelsens verdier dermed fortsatt ble dominerende. Som påpekt kan disse momentene fort oppfattes som sprikende.

Den tredje bevegelsen var knyttet til forståelsen av LOs rekrutteringsproblemer. Samfunnsforskere hadde tidligere bekreftet oppfatningen av en sammenheng mellom posisjon og holdninger. LOs problemer var et resultat av en endret næringsstruktur. Men denne strukturorienterte forklaringsmodellen ble imøtegått av en ny Fafo-rapport fra 1988. Da tok Arvid Fennefoss, som hadde vært medforfatter til rapporten fra 1984, til orde for å snu problemstillingen på hodet. Det var ikke en endret næringsstruktur og et endret

arbeidsmarked som var problemet for LO, men måten LO møtte disse nye gruppene på. I LO ble dette først og fremst et argument for at organisasjonen selv kunne snu den negative medlemsutviklingen.

Det som likevel spilte størst rolle i en endringsprosess, var en bevegelse rundt kvinne- og likestillingsspørsmål. Denne betydningen av kjønn hadde sammenheng med LOs egen forståelse av å være forkjemper for rettferdighet. Som vi så i kapittel 3 lå mye av kraften i arbeidebevegelsens historiefortelling i det at bevegelsen hadde skapt rettferdighet for de undertrykte og gitt styrke til de svake. Industriarbeiderens privilegerte posisjon i LO hentet kraft fra en forståelse av at disse ble oppfattet som nederst i fabrikkens og dermed samfunnets hierarki. Funksjonærene sto derimot over arbeiderne i fabrikkens hierarki, og med fabrikkens modell ble også "de nye gruppene" sett på som privilegerte gruppe i *samfunnet* i forhold til industriarbeiderne.

Men da svaret på spørsmålet om ikke "de nye gruppene" egentlig var kvinner (og ungdom), var bekræftende, ble dette rettferdighetshierarkiet satt i bevegelse. Da Esther Kostøl insisterte på at det var like verdifullt å arbeide med mennesker som med maskiner, samtidig som hun satte denne problemstillingen i et kjønnsperspektiv, åpnet det for at 'de andre' ikke lenger var en samfunnsmessig privilegert gruppe. 'De andre' var ikke bare, ikke engang i hovedsak, strebere som bare slåss for snevre gruppeinteresser. Bildet av "de nye gruppene" som suspekter ble vanskelig å opprettholde. I stedet var dette grupper av arbeidstakere med rettferdige krav om bedre lønn og trygge arbeidsforhold.

Til sammen utgjorde disse fire bevegelsene en vesentlig endring i konseptualisering av arbeidstakerne. De åpnet for at "de nye gruppene" ikke lenger var arbeidstakere med tendenser til suspekter holdninger og verdier som kunne true solidaritetsidealene LO var bygd på. Fra å være annenrangs medlemmer som LO riktignok ønsket velkommen for å holde medlemsandelene oppe, kunne de nå sees på som arbeidstakere med rettferdige krav om bedre lønn og arbeidsforhold. Tolv år senere kunne altså en kvinne fra "de nye gruppene" bli leder av LO.

Om denne endringen i diskursen også bidro til å øke rekrutteringen til LO i tråd med det teoretiske grunnlaget for rapporten til Fennefoss, er derimot svært vanskelig å svare på og vil ikke engang bli forsøkt i denne sammenhengen. Tendensen i medlemstallene som Gerd-Liv Valla presenterte på LO-kongressen i 2001 ble i alle fall sett på som faretruende og alarmerende for LOs fortsatte dominans.

Andre konklusjon: forståelse av endringene

Innledningsvis varslet jeg en drøfting av hvor fruktbart et diskursteoretisk utgangspunkt er i å forstå endring. Mye av kritikken mot denne typen perspektiver har nettopp vært at de ikke gir rom for å forklare hvordan endring finner sted. Dette var, som vi så i innledningen, noe av Rigbys kritikk av Cabrera (se kapittel 1, side 10). Den danske historikeren Niels Brimnes har påpekt hvordan en konsekvent gjennomført og dermed kontekstblind konstruktivisme, slik mye diskursteori må kunne sies å være, vil operere med et lukket betydningsunivers og dermed ha store problemer med å forklare endring. Det vil ende i det han betegnet som ”strukturalismens generelle dilemma”; hvordan skal en endring av strukturene forklares så lenge det ikke finnes noe utenfor strukturene. Alternativet vil være å innføre en kontekst som er utenfor betydningsuniverset, men dermed i en forstand bryte med den konsekvente konstruktivismen.³³ Innvendingene mot konstruktiv diskursteori dreier seg altså om at det innenfor et lukket betydningsunivers eller en lukket diskurs vanskelig kan skje endring. I og med at det heller ikke eksisterer noe ytre i forhold til diskursen, vil endringer være svært vanskelig å forklare i det hele tatt.

Før vi ser på dette, kan vi spørre oss hva det betyr å kunne forklare endring. De fleste vil være enige i at det ikke letes etter én årsak til forandring, men at det vil dreie seg om sammensatte prosesser. Det er kanskje ikke stort mer kontroversielt å si at forklaringen ikke trenger å ha form av en absolutt lovmessighet, men enkelte vil nok lete etter en tendensiell lovmessighet. Mange vil videre framheve det narrative som en måte å forklare på innenfor historiefaget som gir rom for det sammensatte, der både det tilfeldige og det uregelmessige spiller sammen med nødvendige forutsetninger.³⁴ Dette har også vært mitt utgangspunkt. En forståelse av endringen i LOs konseptualisering av arbeidstakere vil være kompleks og ikke strebe etter noen form for lovmessighet eller entydige årsakssammenhenger. Forklaringen ligger i stor grad i fortellingen.

Det kan likevel være grunn til å sammenfatte noe av det som kan ha vært årsaker til endringene, ut fra den kritikken som er reist mot konstruktivistiske og diskursteoretiske analysers manglende evne til å forklare endring. Flere forhold må med. LOs virkelighetsforståelse var ikke et motsetningsfritt og enhetlig tankesystem. Diskursen utviklet seg ikke logisk og konsistent. Det vil derfor ligge et potensial for endring i diskursens ubestandighet. Den var preget av at prinsipper og ideologi hele tiden ble

³³ Brimnes 2004, side 60–62.

³⁴ Se for eksempel Kaldal 2003, side 127–128 og Olstad 2004.

konfrontert med taktikk og improvisasjon i møte med aktuelle hendelser. I det jeg har kalt LOs dilemma lå det for eksempel hele tiden en kime til forandring. LO måtte her velge mellom to ulike linjer som innenfor organisasjonens egen virkelighetsforståelse begge hadde store omkostninger. Det var ikke et entydig svar på hva som var det riktige. Dette ga støtet til viktige omvurderinger fra midten av 1980-årene der man gjennom en annen konseptualisering av arbeidstakerne reduserte dilemmaets betydning.

Som jeg påpekte innledningsvis vil den aktuelle diskursen også forholde seg til noe som er utenfor den selv, i den forstand at den vil inneholde representasjoner av hendelser, strukturelle endringer og andre diskurser. Spørsmålet er da hvilke representasjoner av denne typen som ble tillagt mening og fikk betydning for utviklingen av LOs konseptualisering av arbeidstakerne. Dette var altså ikke ytre faktorer som forårsaket endring, men representasjoner som spilte en rolle i LOs diskurs. Dette er slik jeg oppfatter det et viktig skille i forhold til tradisjonell og strukturorientert sosialhistorie.³⁵

Jeg mener å ha påvist tre slike sentrale representasjoner. Den første var en endret næringsstruktur med færre industriarbeidere. Med unntak av Konrad Nordahls tale på LO-kongressen i 1965, ble denne utviklingen først tematisert for alvor av LO fra begynnelsen av 1980-årene. For organisasjonen var utviklingen svært problematisk. Men dette var fordi hele arbeiderbevegelsen historisk var knyttet til industrisamfunnet, og fordi LO knyttet hele sitt verdigrunnlag til industriarbeiderne at dette ble et problem. Det var den historisk baserte forskjellsskapende diskursen som gjorde betydningen av industriens tilbakegang stor.

Den andre representasjonen var LOs medlemsmessige stagnasjon og utfordringer fra andre arbeidstakerorganisasjoner. Fra slutten av 1970-årene begynte LO å bekymre seg over stagnasjon og tapte medlemsandeler. Fra da fikk behovet for medlemsvekst en stadig større plass i diskusjonene rundt organisasjonsutviklingen. Det Arnfinn Malme har kalt den ”ideelle organisasjonsformen” – en organisasjonsform som tok hensyn til andre behov en medlemsvekst – tapte terreng i debattene. Økt medlemstall og kamp mot stagnasjon kan forstås som rene organisasjonsinteresser. Men behovet for makt og innflytelse vil aldri oppstå i et vakuum. Interessene vil være diskursivt skapt, det vil også bare kunne argumenteres innenfor et gitt univers av meninger. Jeg har vist at betydningen av medlemstall økte på bekostning av kampkraft, enhet og ideologisk renhet. For LO var dessuten makt og innflytelse knyttet til arbeiderbevegelsens historiske oppgave og til videreføring av det byggverket bevegelsen hadde skapt i etterkrigstidens Norge.

³⁵ Kaldal 2002, side 67–75.

En tredje representasjon som ble tillagt betydning, var LOs oppfatning av at den historiske utviklingen hadde tatt en ny vending. Tidlig i 1980-årene begynte den tidligere optimismen å bli erstattet med et mer pessimistisk syn på utviklingen. Arbeiderbevegelsen var i krise, og byggverket var truet. Det paradoksale for bevegelsen var at den oppfattet nettopp suksessen som en årsak til problemene. Dette åpnet for å stille nye spørsmål og for å revurdere gamle standpunkter. Slik sett fremmet dette de endringene jeg har påpekt.

LOs konseptualisering av arbeidstakerne ble også påvirket i møte med andre diskurser. Den rådende sosialøkonomiske diskursen fortalte om et velferdssamfunn som var avhengig av konkurranseevnen til det konkurranseutsatte næringslivet. For LO ga dette styrke til å holde på hovedkursmodellen i tariffpolitikken, samtidig som LO lenge tolket dette som et argument for å sette industrien i en særstilling. Dette hang sammen med en forestilling om den manuelle vareproduserende arbeidet som det eneste verdiskapende. Dette siste ble av sosialøkonomer sett på som en folkelig feilslutning og ble også i økende grad stilt spørsmålsteget ved innad i LO. De samfunnsvitenskaplige miljøene LO var i kontakt med, ga også nye tolkningsrammer til LOs diskurs. Der Fafo tidligere hadde fortalt om en sammenheng mellom arbeidsforhold på den ene siden og verdier og holdninger på den andre og at dette skapte rekrutteringsproblemer for LO, kunne rapporter fra det samme miljøet på slutten av 1980-årene snu problemstillingen på hodet. Det var ikke arbeidstakernes verdier og holdninger i seg selv som var problemet, men hvordan LO kategoriserte og karakteriserte arbeidstakerne som var skapte vanskene med å få ”de nye grupper” som medlemmer.

Det var likevel en kvinne- og likestillingsdiskurs som kanskje betydde mest for LOs endrede konseptualisering av arbeidstakerne. Som vi så akkurat, fikk denne ekstra betydning fordi den bygde på LOs oppfatning av å kjempe de rettferdiges sak. Samtidig fikk den innvirkning fordi den kunne spille sammen med at LO la økende betydningen til spørsmålet om medlemsvekst. Det var med andre ord inngrepet med eksisterende forestillinger som førte til at kjønns- og likestillingsspørsmål fikk en avgjørende betydning.

Endringene i LOs diskurs – i LOs konseptualisering av arbeidstakerne – kan forstås som et resultat av komplekse prosesser, der både diskursen ubestandighet og representasjoner av prosesser og hendelser, spilte inn. Mitt poeng er at det er denne diskursen selv som tillegger de enkelte faktorene betydning. Betydningsuniverset, for å bruke Brimnes’ begrep, vil aldri være lukket i den forstand at det ikke må forholde seg til representasjoner av begivenheter. Men disse begivenhetene blir tolket og tillagt mening

innenfor diskursen. Med et slikt utgangspunkt vil det, som jeg har vist, ikke være problematisk å ha et begrep om endring og endringsprosesser.³⁶

³⁶ Det kan naturligvis hevdes at mitt utgangspunkt ikke er diskursteoretisk i en streng forstand. Det får så være.

Kilder

Utrykte kilder:

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark)

LOs arkiv ARK-1579

Serie Da - saksarkiv 1899–1936

Serie Db - saksarkiv 1937–9. april 1940

Serie Dd - saksarkiv 1945–1971

Serie De - saksarkiv 1972–1988

Tor Halvorsens arkiv ARK-1180

Leif Haraldseths arkiv ARK-1517

Statstjenestemannskartellets arkiv (LO Stats arkiv) ARK-1806

Handel og Kontor i Norge (HK) sitt arkiv ARK-1643

YS' arkiv

Uordnet og uten samlende arkivnøkkel. Henvisningen til boksene følger betegnelsen som er gjort på boksen.

Trykte kilder:

(Bøker og artikler med navngitt forfatter og som er brukt som kilder vil stå oppført i litteraturlisten)

Blader, aviser og NTB:

Diverse avisartikler funnet ut fra søk på nøkkelord i Atekst (nå Retriever) 1945–2001

Klipparkivet til Arbeiderbladet (Arbark)

Klipparkivet til LO (LOs arkiv, Arbark)

Arbeiderbladet 1983

Sosialistisk Perspektiv 1977:4 og 1977:5

Praxis 34 (1978:3)

Fagblader:

Fri Fagbevegelse (Jubileumsutgaver 1949, 1959, 1974)

Fri Fagbevegelse (enkelte numre 1945–1973)

Fri Fagbevegelse (1974–1985), LO-avisa /Fri Fagbevegelse (1985:21), LO-Aktuelt/Fri Fagbevegelse (1986), LO-Aktuelt (1987–1995)

Magasinet for fagorganiserte, enkeltnumre

Arbeidslederen 1960:3

LO (AFL):

Protokoll fra AFLs kongresser 1913, 1934, 1938 og 1946

Organisasjonskomiteens innstilling om forbundenes oppbygging og arbeidsområde, Oslo 1948

Protokoll fra AFLs representantskapsmøte 1937

Forbundenes organisasjonsområde. Innstilling fra Organisasjonskomitéen av 1953 og vedtakene på kongressen 1957

Debattopplegg om organisasjonsformene. Utarbeidet av LO's organisasjonskomité av 1966 (utgitt 1969)

Kongressprotokoller 1965–2001

Referater fra representantskapsmøter 1971–1990

Handlingsprogrammer, forslag og vedtatte 1973–2001

Diverse programmer og programforslag 1973–2001

Beretninger 1985–1990

Diverse brosjyrer og pamfletter

AOF:

Faglig grunnkurs i 12 hefter, 1973–1977

”Landet er vårt”. Faglig grunnkurs 1979

”Den norske arbeiderbevegelses historie 1845 – 1927.” Hefte I (tegneserie)

Annet:

SSB: Standarder for norsk statistikk 5 (1984): Standard for inndeling etter sosioøkonomisk status

Statistisk årbok 1965, 1975, 1980

NOU 1988:24 *Inntektsdannelsen i Norge*

NOU 1992:26 *En nasjonal strategi for økt sysselsetting i Norge*

NOU 1997:10 *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*

Litteratur

- Album, Dag. *Kommentarer til standard for inndeling etter sosioøkonomisk status*. Rapporter fra Statistisk sentralbyrå: 88/18. Oslo 1988.
- Album, Dag. *Sosioøkonomisk gruppering. En diskusjon av retningslinjer og en oversikt over andres grupperinger*. Arbeidsnotater Statistisk sentralbyrå: 79/10. Oslo 1979.
- Ambjörnsson, Ronny. "Socialismens idéhistoria, en inledning" *Arbetarrörelsens årsbok* 1984.
- Andersen, Håkon With, Terje Borgersen, Thomas Brandt, Knut Ove Eliassen et al. *Fabrikken*. Oslo 2004.
- Andreassen, Dag K. *Ingeniørenes organisasjon, teknologenes valg. NITO 1936-2006*. Oslo 2006.
- Anker-Ording, Aake. *Funksjonæren i går, i dag, i morgen*. Oslo 1962.
- Arendt, Hannah. *Vita activa. Det virksomme liv*. Oslo 1996.
- Balas, Gro et al. (red.). *Faglig kvinnepolitikk - Hvor går LO?*. Oslo 1982.
- Benum, Edgeir. *Overflod og fremtidsfrykt . 1970-1997*, bd. 12 i Knut Helle (red.), *Aschehougs norgeshistorie*. Oslo 1998.
- Bergh, Trond. *Kollektiv fornuft. 1969-2009*, bd. 3 i *LOs historie*. Oslo 2009.
- Bergh, Trond. "Konrad Nordahl", *Arbeiderhistorie* 1989.
- Bergh, Trond. "Mellom fag, etat, stat og klasse", *Arbeiderhistorie* 1993.
- Bergh, Trond. "Solidaritetsalternativet - typisk LO?", *Arbeiderhistorie* 1999.
- Bergh, Trond og Yngve Nilsen. *Et akademisk fellesskap. Akademikernes fellesorganisasjon 1975-2001*. Bergen 2004.
- Berntsen, Harald. *Fagorganisasjonens høyskole. Sørmarka 1939-1989*. Oslo 1989.
- Berntsen, Harald. "Historiens vekst og fall", *Samtiden* 1992:3.
- Bjørgum, Jorunn. "Arbeiderpartistaten og den tranmæltiske arv", i Erik Rudeng (red.), *Kunnskapsregimer, debatten om De nasjonale strateger*. Oslo 1999.
- Bjørgum, Jorunn. "Från journalistik till vetenskap. Fackföreningsrörelsens historieskrivning i Norge", *Arbetarhistorie* 1999:90-91.
- Bjørgum, Jorunn. *Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund. Gjennom 50 år 1923 - 1973*. Drammen 1973.

- Bjørnhaug, Inger. "Arbeiderbevegelsen og den praktiske fornuft", i Håkon With Andersen et al. (red.), *Historie, kritikk og politikk. Festskrift til Per Maurseth på 70-årsdagen 7. juni 2002*. Trondheim 2002.
- Bjørnhaug, Inger. *Et mangfoldig fellesskap. 1920-1945*, bd. 1 i *Norsk Kommuneforbund 75 år*. NKF 1994.
- Bjørnhaug, Inger. "Kortere arbeidstid - hvorfor og for hvem?", *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1985:2.
- Bjørnhaug, Inger, Øyvind Bjørnson, Terje Halvorsen og Hans-Jakob Ågotnes (red.). *I rettferdighetens navn. LO 100 år - historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg*. Oslo 2000.
- Bjørnhaug, Inger og Hans-Jakob Ågotnes. "'Fra det dunkle opad mot lyset til solsletten". Symbolske markører i LOs språkbruk", i Inger Bjørnhaug et al. (red.), *I rettferdighetens navn. LO 100 år - historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg*. Oslo 2000.
- Bjørnson, Bjørn. *Sammen ble vi sterke*. Oslo 1994.
- Bjørnson, Øyvind. *På klassekampens grunn (1900-1920)*, bd. 2 i Arne Kokkvoll og Jakob Sverdrup (red.), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo 1990.
- Blomberg, Eva. "Manlig politik och identitet i gruvinndustrin", *Arbetshistoria* 1998:87-88.
- Brimnes, Niels. "Konstruktion og kontekst - konstruktivistisk historieskrivning mellom beskrivelse og forklaring", i Jeppe Nevers og Per H. Hansen (red.), *Historiefagets teoretiske utfordring*. Odense 2004.
- Bryld, Claus. "Arbejderhistorie og erindringspolitik i Sverige og Danmark", *Arbetshistorie* 2002:3-4.
- Bryld, Claus. *Den socialdemokratiske idéarv. Politiske grundverdier i dansk arbejderbevægelse før velfærdsstaten*. Roskilde 2004.
- Bull, Edvard. *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*. Oslo 1958.
- Bull, Edvard. *Norsk fagbevegelse. Oversikt over fagorganisasjonens utvikling*. Oslo 1968.
- Bull, Edvard d.y. "Fra bøndenes og husmennenes samfunn til den organiserte kapitalismen", i Ottar Dahl et al. (red.), *Makt og motiv. Et festskrift til Jens Arup Seip*. Oslo 1975.
- Byrkjeland, Martin. "Frå kraftsosialisme til miljøteknisk modernisme", i Inger Bjørnhaug et al. (red.) *I rettferdighetens navn. LO 100 år - historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg* Oslo 2000.
- Cabrera, Miguel A. "Linguistic approach or return to subjectivism? In search of an alternative to social history", *Social History* 1999:1.
- Cabrera, Miguel A. "On language, culture, and social action", *History and Theory* 2001:40.

- Cabrera, Miguel A. *Postsocial History. An Introduction*. Oxford 2004.
- Colbjørnsen, Tom, Gudmund Hernes og Arvid Fennefoss. *Så samles vi på valen... ?* Oslo 1985.
- Dahl, Ottar. *Historisk materialisme*. Oslo 1974.
- Damslora, Svein. *En historie verdt å kjenne. Innføring i arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo 1981.
- Derrida, Jacques. *Marx' spøkelser*. Oslo 1996.
- Dølvik, Jon Erik. "Introduksjon", i Jon Erik Dølvik, Tone Fløtten, Gudmund Hernes og Jon M. Hippe (red.), *Hamskifte. Den norske modellen i endring*. Oslo 2007.
- Edvardsen, Bjørn. "Industriarbeidermuseet på Rjukan", *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1986:1.
- Eriksson, Arne H. "De yttre gränserna. Facklig särorganisering av arbetare och tjänstemän.", i Klas Åmark, *Solidaritetsens gränser*. Stockholm 1998.
- Fennefoss, Arvid. *Kan LO skape "den utvidede arbeiderklasse"?* Kristiansand 1991.
- Fennefoss, Arvid. *Lønnstaker-organisering. Tre rapporter om utfordringer for fagbevegelsen*. Oslo 1988.
- Fennefoss, Arvid. "Organisasjoner, klassifikasjoner og "klasser"", *Sosiologisk årbok* 1996:2.
- Fivelsdal, Egil. *Funksjonærenes syn på faglige og politiske spørsmål*. Oslo 1964.
- Floto, Inga. *Historie. En videnskapshistorisk undersøgelse*. København 1996.
- Frøland, Hans Otto. *Korporativt kompromiss gjennom korporativ konsert. Tariff- og inntektspolitikk i LO - N.A.F. området 1950-1965*. Trondheim 1992.
- Frøland, Hans Otto. *Utvidet inntektspolitisk samarbeid som svar på ytre utfordringer : dets historiske forutsetninger i Norge*. Working paper, ARENA 7. mars 1997. Oslo 1997.
- Grove, Knut og Jan Heiret. "En utkant i sentrum: industribygging og arbeidarar på Stord og i Aker 1945-1990", *Arbeiderhistorie* 1998.
- Gullestad, Marianne. *Hverdagsfilosofer*. Oslo 1996.
- Gustavsen, Finn. *Transporten i hundre. Norsk transportarbeiderforbunds historie 1896-1996*. Oslo 1996.
- Hagemann, Gro. "De osynliga kvinnorna. Historien om den manliga arbetarklassen", *Arbetarhistoria* 1989:3.
- Hagemann, Gro. "Fagbevegelsen og kvinnene", *Arbeiderhistorie* 1990.

- Hagemann, Gro. "Historien om den mannlige arbeiderklassen: et gjensyn", i Håkon With Andersen et al. (red.), *Historie, kritikk og politikk. Festskrift til Per Maurseth på 70-årsdagen 7. juni 2002*. Trondheim 2002.
- Hagemann, Gro. *Kjønn og industrialisering*. Oslo 1994.
- Hagemann, Gro. "Konstituering av kjønn", i *Konstituering av kjønn, fra antikken til moderne tid*. Rapport fra avslutningskonferanse for Forskningsprogram for grunnleggende humanistisk kvinneforskning, 9.-10. mai 1994. Oslo 1995.
- Hagemann, Gro og Klas Åmark. "Fra "husmorkontrakt" til "likestillingskontrakt". Yvonne Hirdmans genusteori", i Fredrik Engelstad (red.), *Om makt. Teori og kritikk*. Oslo 2004 (1999).
- Halvorsen, Terje. *Fagbevegelsen som etterkrigshistorisk forskningsfelt*, LOS-senter Notat 90/8. 1990.
- Halvorsen, Terje. *Jern og Metall 100 år. Bind 2, 1940-1991*. Tiden 1990.
- Halvorsen, Terje. "Mobilisering for modernisering. LO og arbeidet for produktivitetsøkning i norsk industri etter 1945", i Inger Bjørnhaug et al. (red.), *I rettferdighetens navn. LO 100 år - historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg*. Oslo 2000.
- Hanisch, Ted og Geir Høgsnes. *Problemer og motsetninger i norsk inntektspolitikk 1973 til 1985*. Oslo 1988.
- Heiret, Jan. *Arbeidslivsrelasjoner mellom bedrift, konsern og stat. Artikler om medbestemmelse, styringsrett og myndighetsutøvelse i norsk arbeidsliv 1945-2001*. Avhandling for dr.philos.-graden. Universitetet i Bergen 2001.
- Heiret, Jan. "Et nasjonalt system i en internasjonal verden 1978-2003", i Jan Heiret, Olav Korsnes, Knut Venneslan og Øyvind Bjørnson (red.), *Arbeidsliv, historie, samfunn : norske arbeidslivsrelasjoner i historisk, sosiologisk og arbeidsrettslig perspektiv*. Bergen 2003.
- Heiret, Jan, Olav Korsnes, Knut Venneslan og Øyvind Bjørnson. *Arbeidsliv, historie, samfunn. Norske arbeidslivsrelasjoner i historisk, sosiologisk og arbeidsrettslig perspektiv*. Bergen 2003.
- Helldén, Arne. *Arbete. Ur arbetets idehistoria*. Stockholm 1979.
- Hev stemmen*. Landsorganisasjonen i Norge, 2003.
- Hirdman, Yvonne. *Med kluven tunge. LO och genusordningen*. Stockholm 2001.
- Hirsti, Reidar. *Den siste proletar*. Oslo 1996.
- Humlesjö, Inger. "Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar", *Häftan för kristiska studier* 1998:3.

- Høgsnes, Geir. *Collective wage bargaining and the impact of norms of fairness. An analysis based on the Norwegian experience*. Oslo 1994.
- Høgsnes, Geir. *Krone for krone. Llønnsforhandlinger og -fordelinger*. Oslo 1999.
- Høgsnes, Geir. *Likelønnsproblemet i norsk lønnsdannelse*. Oslo 2000.
- Høgsnes, Geir. "Lønnsdannelse og lønnsoppgjør i første del av 1980-årene", *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1995:3.
- Hågsen, Yngve og Jan Ove Ekeberg. *Gjør din plikt, krev din rett*. Oslo 2004.
- Jenkins, Keith. *The Postmodern history reader*. London 1997.
- Jenkins, Keith. *Re-thinking History*. London og New York 2003 (1991).
- Jensen, Bernard Eric. *Historie. Livsverden og fag*. København 2003.
- Jensen, Reidar. *Finansforbundet - faglig fellesskap i 75 år*. Oslo 1997.
- Johansen, Viggo og Pål T. Jørgensen. *Edderkoppen. Historien om en møbelhandler*. Oslo 1989.
- Jones, Gareth Stedman. "The Determinist Fix and the Further Development of the Linguistic Approach to History in the 1990s", *History Workshop Journal* 1996:42.
- Jones, Gareth Stedman. *Languages of class. Studies in English working class history, 1832-1982*. Cambridge 1983.
- Joyce, Patrick. "The end of social history?", *Social History* 1995:1.
- Jørgensen, Claus Møller. "Historiske pejlinger - til en innledning", *Den jyske Historiker* 2000:88.
- Kaldal, Ingar. "Finn Olstad: Arbeiderklassens vekst og fall. Hovedlinjer i 100 års norsk historie. (Melding)", *Historisk Tidsskrift* 1994:2.
- Kaldal, Ingar. *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Oslo 2002.
- Kaldal, Ingar. *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo 2003.
- Kaldal, Ingar. *Papirarbeidernes historie. Norsk papirindustriarbeiderforbund 1913-1988*. Oslo 1989.
- Karlsen, Jan Erik. *Hva skjer i fagbevegelsen?* Oslo 1977.
- Kildal, Nanna. *Fra arbeidsbegrepets historie. Aristoteles til Marx*. Notat/Rokkansenteret 3-2005. Bergen 2005.
- Kjeldstadli, Knut. "Fagbevegelsens historie i Norge - en litteraturveiledning", *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 1978.

- Kjeldstadli, Knut. "Historiens gang fra barbari til sivilisasjon – Gustav Johansen ser tilbake", *Arbeiderhistorie* 1996.
- Kjeldstadli, Knut. *Jerntid*. Oslo 1989.
- Kjeldstadli, Knut. "Solidaritet og individualitet", i Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger, Morten Thing og Niels Finn Christiansen (red.), *Historiens kultur*. København 1997.
- Kjellberg, Anders. "Hur formades de svenske tjänstemännens organisationsmönster?", i Anders L. Johansson (red.), *Fackliga organisationsstrategier*. Solna 1997.
- Kokkvoll, Arne. *Av og for det arbeidende folk. Streif i arbeiderbevegelsens historie*. Oslo 1981.
- Kokkvoll, Arne. "Hovedtrekk i arbeiderbevegelsens kulturstrev", *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1982:1.
- Lafferty, William M. "DNAs nye retning", *Nytt Norsk Tidsskrift* 1987:3.
- Langholm, Sivert. "Om kulturhistorie, sosialhistorie og hamskifter i historien", i Anne Eidsfeldt et al. (red.), *Holmgang. Om førmoderne samfunn. Festskrift til Kåre Lunden*. Oslo 2000.
- Liabøtrø, Pål-Ola. *Yrkesorganisasjoners struktur ved lønnsforhandlinger og forhandlingsposisjon. Etableringen og utviklingen av YS (Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund) som paraplyorganisasjon*. Alternativ hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, 1986.
- Lie, Einar og Hege Roll-Hansen. *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*. Oslo 2001.
- Longva, Svein. "Frontfagsmodell og lønnsdannelse i en globalisert verden", i *Tariffavtalen som formet Norge. Verkstedsoverenskomsten 100 år*. Oslo 2007.
- Lorenz, Einhart. *Arbeiderbevegelsens historie, en innføring. Norsk sosialisme i internasjonalt perspektiv*. Oslo 1972.
- Lunde, Øystein. *Betingelser for endring i organisasjoner. En studie av LO-forbundenes reaksjoner på planene for nytt organisasjonsmønster i fagbevegelsen*. Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, 1980.
- Lønnå, Elisabeth. *LO, DNA og striden om gifte kvinner i lønnet arbeid i mellomkrigstiden*. Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Oslo, 1975.
- Malme, Arnfinn. *Fagbevegelsens organisasjonsformer. Organisasjonsdebatten i 1960- og 70-åra i tilknytning til organisasjonskomiteen i den private sektor av 1966*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, 1979.
- Malme, Arnfinn. "Forbundsmakt mot LO-makt. Organisasjonsdebatten i privat sektor etter 1966", *Arbeiderhistorie* 1993.
- Martinussen, Willy. *Sosiologisk analyse*. Oslo 1984.

- Marx, Karl. *Kapitalen. Kritikk av den politiske økonomien*. Oslo 1983.
- Marx, Karl. *Verker i utvalg, bind 3*. Oslo 1977.
- Maurseth, Per. *Gjennom kriser til makt (1920-1935)*, bd. 3 i Arne Kokkvoll og Jacob Sverdrup (red.), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo 1987.
- Mayfield, David og Susan Thorne. "Social history and its discontents. Gareth Stedman Jones and the politics of language", *Social History* 1992:2.
- Melby, Kari. *Kall og kamp. Norsk sykepleierforbunds historie*. Oslo 1990.
- Messel, Jan. "Norsk Tjenestemannslag, LO og kampen om de nye gruppene", *Arbeiderhistorie* 1998.
- Messel, Jan. *Samling og strid. Norsk Tjenestemannslag 1947-1997*. Oslo 1997.
- Messel, Jan. "'Vi er alle lønsmottakere'. LO og funksjonærene 1945-1965", i Inger Bjørnhaug et al. (red.), *I rettferdighetens navn. LO 100 år - historiske blikk på fagbevegelsens meningsbrytninger og veivalg*. Oslo 2000.
- Mills, C. Wright. *White Collar*. New York 1951.
- Munslow, Alun. "Postsocial History (Review)", *Rethinking History* 2005:1.
- Munslow, Alun. *The Routledge companion to historical studies*. London og New York 2006.
- Myhre, Jan Eivind. "Om behovet for klasser", i Kjartan Soltvedt (red.), *Folketellinger gjennom 200 år*. Oslo 2004.
- Myhre, Jan Eivind. "Social History", i William H. Hubbard et al. (red.), *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*. Oslo 1995.
- Myrvang, Christine. *Sosialistiske produksjonsidealer - "dagen derpaa". Storskala og teknokrati i norsk sosialiseringdebatt og -teori 1917-1924*. Oslo 1996.
- Neumann, Iver B. *Mening, materialitet, makt. En innføring i diskursanalyse*. Bergen 2001.
- Nielsen, Carsten Tage. "Historiekultur og historiebevidsthed - alternative diskurser om historie", *Den jyske Historiker* 1995 (ekstranr.).
- Nielsen, May-Brith Ohman. "Historiens røst", *Historisk Tidsskrift (Svensk)* 2002:2.
- Nielsen, May-Brith Ohman. *Jord og ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystemet. Bondepartiet 1915-1940*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Bergen, 1997.
- Nordahl, Konrad. *Dagbøker. Bind 2 1956-1975*. Oslo 1992.
- Nordby, Trond. *Korporatisme på norsk. 1920-1990*. Oslo 1994.

- Norén, Edmund. *Norges Handels- og Kontorfunksjonærers Forbund 1908-1933*. Drammen 1933.
- Nyhamar, Jostein. *Nye utfordringer (1965-1990)*, bd. 6 i Arne Kokkvoll og Jacob Sverdrup (red.), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo 1990.
- Odlaug, Kåre. *Norsk arbeidsmandsforbund gjennom 60 år*. Oslo 1955.
- Odnes, Dag, Andreas Hompland, Arne Pape og Terje Rød Larsen. *Kampen om framtiden. Frontlinjer 2006*. FAFO-rapport 098. Oslo 1990.
- Olberg, Dag, Jan Messel, Hege Madsen og Einar A. Terjesen. *Fra Askim til Addisco. Festskrift til FLTs 50-årsjubileum 1951-2001*. Oslo 2001.
- Olsen, Arne Micheal, Rolf Larsen og Truls Gerhardsen. *Arbeiderbevegelsen i Norge - et nøkkelkurs*. Oslo 1981.
- Olstad, Finn. *Arbeiderklassens vekst og fall. Hovedlinjer i 100 års norsk historie*. Oslo 1991.
- Olstad, Finn. "Hvordan skal vi bruke klassebegrepet?", *Nytt Norsk Tidsskrift* 1993:1.
- Olstad, Finn. "Jakten på et fantom. Om (årsaks)forklaringer i historien", *Historisk Tidsskrift* 2004.
- Olstad, Finn. "Nye perspektiver på arbeiderklassens vekst og fall", *Arbeiderhistorie* 2000.
- Olstad, Finn. "Sosialhistorien etter Langholm", i Anne Kristine Børresen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu (red.), *Historikerne som historie* Trondheim 1996.
- Ousland, Gunnar. *Fagorganisasjonen i Norge*. Oslo 1949.
- Rasmussen, Bente. "Kollektivesvake kvinner og kollektivsterke menn?", *Kvinneforskning* 2001:1.
- Rasmussen, Sigurd. *Fra underordnet handelsstand til moderne fagforbund*. Oslo 1958.
- Rigby, S.H. "History, discourse, and the postsocial paradigm: A revolution in historiography?", *History and Theory* 2006:45.
- Rovde, Olav. *Vegar til samling. Norsk lærarlags historie 1966-2001*. Oslo 2004.
- Ryggvik, Helge og Marie Smith-Solbakken. *Blod, svette og olje*. Oslo 1997.
- Sandmo, Agnar. *Samfunnsøkonomi. En idéhistorie*. Oslo 2006.
- Scott, Joan W., "Erfaring", *Arr* 1996:4
- Scott, Joan W. "Om språk, social kön och arbetarklassens historia", *Häftan för kristiska studier* 1989:1.
- Seip, Åsmund Arup. *Et nytt syn på staten. Forhandlingsrett overfor en statlig arbeidsgiver*. LOS-senter notat 9912. 1999.

- Sejersted, Francis. *Norsk idyll?* Oslo 2000.
- Seljestad, Lars Ove. "Arbeidets fascinasjon. Arbeidets forbannelse!", i Pål Veiden og Rune Åkvik Nilsen (red.), *Sosiologisk fantasi*. Oslo 1998.
- Skjeie, Hege. *Likestillingsloven som beslutningsprosess eller "de som lo først, LO best"* Hovedoppgave i statsvitenskap. Universitetet i Oslo, 1982.
- Skjeie, Hege. "Rapport fra en siste skanse: kvinnerepresentasjon i fagbevegelsen", *Arbeiderhistorie* 1989.
- Skrede, Kari. *Sosioøkonomisk klassifisering av yrker i Norge, 1960*. Oslo 1971.
- Slagstad, Rune. *De nasjonale strateger*. Oslo 1998.
- Slettan, Dagfinn. "Sosialhistorie etter 1970: "Fra sosialhistorie til kulturhistorie?""", *Historisk Tidsskrift* 1996:1-2.
- Slottemo, Hilde Gunn. *Fabrikkarbeider, far og forsørger. Menn og mannlighet ved Koksverket i Mo i Rana, 1950-1980*. Avhandling (dr. art.), Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim, 2003.
- Smith-Solbakken, Marie. *Fagbevegelsen i norsk oljevirksomhet 1966-1977*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Trondheim 1989.
- Smith-Solbakken, Marie. "LO og norsk oljevirksomhet", *Arbeiderhistorie* 1990.
- Solheim, Jorun. "Kjønn, kompetanse og hegemonisk makt", i Anne Lise Ellingsæter og Jorun Solheim (red.), *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Oslo 2002.
- Stokke, Torgeir Aarvaag. *Lønnsforhandlinger og konfliktløsning. Norge i et skandinavisk perspektiv*. Oslo 1998.
- Stokke, Torgeir Aarvaag. *Organisasjonsgraden på arbeidstakersiden 1956-1994. Et tabellnotat*. FAFO-notat 1995:13. Oslo 1995.
- Stokke, Torgeir Aarvaag. *Rasjonalitet og organisering. Gratisspassasjerproblemet og organisasjonsgraden i Norge*. Magistergradsavhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo, 1992.
- Stugu, Ola Svein. "Historiske fabrikkasjoner", i Ola Svein Stugu (red.), *Historiske fabrikkasjoner*. Trondheim 2001.
- Terjesen, Einar A. *Fellesskap og likeverd. 1945-1970*, bd. 2 i *Norsk Kommuneforbund 75 år*. NKF 1995.
- Terjesen, Einar A. "Har fortida en framtid? Historieskrivningen og arbeiderbevegelsens historie.", i Håkon With Andersen et al. (red.), *Historie, kritikk og politikk*. Trondheim 2002.

- Terjesen, Einar A. "Respekt og selvrespekt. Perspektiver på fagbevegelsens historie", *Arbeiderhistorie* 1999.
- Terjesen, Einar A. *Samhold gir styrke. 1970-1995*, bd. 3 i *Norsk Kommuneforbund 75 år*. NKF 1997.
- Thompson, E. P. *The making of the English working class*. Harmondsworth 1968.
- Thue, Lars. *Fra bestillingsmannsforening til moderne fagforbund*. Oslo 1986.
- Thörn, Håkan. "Från medvetande till diskurs", *Häften för kristiska studier* 1996:3.
- Tjernshaugen, Karen R. *Hellige kyr på slaktebenken. Nyorienteringen i Arbeiderpartiet på 1980-tallet*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen 2006.
- Tønnesson, Johan L. *Tekst som partitur, eller Historievitenskap som kommunikasjon. Nærlesning av fire historietekster skrevet for ulike lesergrupper*. Avhandling (dr. art.), Universitetet i Oslo, 2004.
- Waldemarson, Ylva. *Kvinnor och klass - en paradoxal skapelseberättelse. LOs Kvinnoråd och makten att benämna 1898 - 1967*. Stockholm 2000.
- White, Hayden. *Tropics of Discourse*. London 1978.
- Willoch, Kåre. *Statsminister*. Oslo 1990.
- Winther Jørgensen, Marianne og Louise Phillips. *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg 1999.
- Zachariassen, Aksel. *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl*. Oslo 1962.
- Åkerstrøm Andersen, Niels. *Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. København 1999.
- Åmark, Klas. *Solidaritetsens gränser. LO och industriförbundsfrågan 1900-1990*. Stockholm 1998.